

**Πανεπιστήμιο
Κύπρου**

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Το ζήτημα του «φόρου υποτέλειας»

**Φορολογία και πολιτική στην πρώτη περίοδο της
Βρετανικής επικυριαρχίας στην Κύπρο**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΚΥΠΡΟΣ ΓΙΩΡΓΑΛΛΗΣ

2015

**Πανεπιστήμιο
Κύπρου**

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Το ζήτημα του «φόρου υποτέλειας»
Φορολογία και πολιτική στην πρώτη περίοδο της
Βρετανικής επικυριαρχίας στην Κύπρο**

ΚΥΠΡΟΣ ΓΙΩΡΓΑΛΛΗΣ

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού
τίτλου σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου**

2015

ΚΥΠΡΟΣ ΓΙΩΡΓΑΛΛΗΣ

© ΚΥΠΡΟΣ ΓΙΩΡΓΑΛΛΗΣ, 2015

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας: Κύπρος Γιωργαλλής

Τίτλος Διατριβής: Το ζήτημα του «φόρου υποτέλειας», Φορολογία και πολιτική στην πρώτη περίοδο της Βρετανικής επικυριαρχίας στην Κύπρο

*Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος στο **Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας** και εγκρίθηκε στις 27 Μαρτίου 2015 από τα μέλη της **Εξεταστικής Επιτροπής**.*

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητικός

Σύμβουλος:

(Ονοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής:

(Ονοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής:

(Ονοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής:

(Ονοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

Μέλος Επιτροπής:

(Ονοματεπώνυμο, βαθμίδα και υπογραφή)

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Κύπρος Γιωργαλλής

.....

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η απουσία μιας συνεκτικής μελέτης του ζητήματος του αποκαλούμενου φόρου υποτελείας της Κύπρου κατά την Αγγλοκρατία, αποτέλεσε το βασικό σκοπό της παρούσας διατριβής. Ως επί το πλείστον, οι σχετικές αναφορές σε αυτή την ιστορική περίοδο, είναι αποσπασματικές ή εξετάζονται σε ένα γενικό πλαίσιο όπου δεσπόζουν οι αφηγήσεις στην πολιτική ιστορία και δευτερευόντως στην οικονομία της Κύπρου. Ο διαφορετικός προσανατολισμός αυτών των μελετών, δεν έχει προσδώσει ιδιαίτερο βάρος σε αυτή την επιβάρυνση η οποία ουσιαστικά, αποτελούσε το κατά μέσο όρο ετήσιο κυπριακό πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών, στα τελευταία πέντε έτη Οθωμανοκρατίας στη νήσο.

Η παρούσα διατριβή εξετάζει την επίδραση της επιβάρυνσης αυτής στη προοπτική της νήσου, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της βρετανικής επικυριαρχίας, τη διαχείριση της κυπριακής οικονομίας και τις πολιτικο-οικονομικές σχέσεις της με τους Κύπριους.

Η διατριβή αναδεικνύει τις βρετανικές μεθοδεύσεις που οδήγησαν στη διοίκηση και κατοχή της Κύπρου, επιτυγχάνοντας τον *de facto* έλεγχο του νησιού, και το γεγονός ότι η οικονομική αδυναμία της Υψηλής Πύλης επηρέασε ουσιαστικά τις διεργασίες που ολοκληρώθηκαν με τη σύναψη της Αμυντικής Συνθήκης του 1878 και όσων ακολούθησαν κατόπιν. Ιδιαίτερη ανάλυση γίνεται στο ζήτημα της δέσμευσης των εσόδων της Κύπρου για την εξυπηρέτηση τόκων του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855.

Οι αναφορές στη φορολογική μεταρρύθμιση και την οικονομία, περιορίζονται στα πρώτα χρόνια βρετανικής διοίκησης. Ειδικότερα καλύπτουν τη πρώτη σημαντική πολιτική κινητοποίηση, την αποστολή της Πρεσβείας στο Λονδίνο το 1889 και οριοθετείται με τα οικονομικά αιτήματα του Παγκύπριου Υπομνήματος του 1895.

Στα πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου στη Λευκωσία διακρίνεται η κλιμάκωση της διεκδίκησης απαλλαγής από το φόρο υποτελείας, η οποία εκλαμβανόταν από τα αιρετά μέλη ως μια σοβαρή επιβάρυνση στη προοπτική της νήσου και η βαθμιαία διαφοροποίηση των σχέσεων μεταξύ μωαμεθανών και μη μωαμεθανών βουλευτών. Η παράλληλη παράθεση των πρακτικών της Βουλής των Κοινοτήτων στο Λονδίνο, προβάλλει τη προσέγγιση της βρετανικής κυβέρνησης και των δύο κυρίαρχων πολιτικών σχηματισμών έναντι των κυπριακών αιτημάτων και διαμαρτυριών και το βαθμό επηρεασμού της ρητορικής των αιρετών μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου και της έντασης των διεκδικήσεων που εξέφραζε ο ελληνικός τύπος στο νησί.

Αξιοσημείωτη είναι η εξέλιξη του ζητήματος σε δύο σημαντικά χρονικά ορόσημα. Στις 5 Νοεμβρίου 1914, όταν η νήσος προσαρτήθηκε από τη Βρετανία και τη 1^η Μαΐου 1925, όταν η Κύπρος ανακηρύχθηκε Αποικία του Στέμματος.

Η αναδρομική αναγνώριση της Προσάρτησης της Κύπρου από τη Βρετανία, (Άρθρο 20 της Συνθήκης της Λωζάνης), εκ μέρους της Τουρκίας, αναδιαμόρφωσε τις ισορροπίες μεταξύ χριστιανών-μουσουλμάνων για μια βραχεία περίοδο, η οποία επέτρεψε, για πρώτη φορά, την κοινή διεκδίκηση απαλλαγής από τον υποτελικό φόρο και την αναδρομική διεκδίκηση του πλεονάσματος που οικειοποιείτο η Αγγλία, και όσων ποσών αφαιρούσε από το 1914, σε ετήσια βάση.

Η διατριβή ολοκληρώνεται επιλογικά με την κατάργηση του υποτελικού φόρου και την αντικατάστασή του με παγίωση υποχρέωσης των Κυπρίων για ετήσια καταβολή £10.000, υπέρ της αυτοκρατορικής άμυνας. Αποτυπώνεται έτσι, ολοκληρωμένα, η βρετανική ρύθμιση στο κριμαϊκό δάνειο του 1855, απαλλάσσοντας την Κύπρο, την Αίγυπτο, που ήταν και συμβαλλόμενο μέρος, και κυρίως την ίδια, από τα αδιέξοδα της διαχείρισης των υποχρεώσεών της έναντι ενός δανείου, θεσμικά άσχετου με τη νήσο.

ABSTRACT

The present dissertation aims to provide a comprehensive study of the issue of the so-called Cyprus Tribute. Until today, scholar research is fragmented or addressed in a context dominated by narratives in the political history and secondarily in the economy of Cyprus. This study expands on the special aspects of this burden which effectively meant the average annual surplus of the island's revenue over its expenditure in the last five years of Ottoman occupation on the island.

This thesis examines the effect of this burden, especially in the very beginning of the British administration and its political and economic relations with the Cypriots since the "Cypriot Tribute" became a major source of discontent.

The detailed study of the negotiations between Britain and the Porte which culminated in the Cyprus Convention highlights British machinations that led to the Administration and occupation of Cyprus, the de facto control of the island, and the fact that the economic weakness of the Porte essentially influenced the processes that culminated in the conclusion of the Defense Treaty of 1878 and the provisions regarding the Cyprus surplus. This issue was severely exacerbated by the fact that this amount was never paid to the Ottoman Empire. Instead it was deposited in the Bank of England to pay off the Ottoman Crimean loan of 1855 (guaranteed by both Britain and France) on which the Porte defaulted.

The thesis gives special emphasis on tax reform, within the framework of the first two decades of British rule on Cyprus. More particularly, it expands on the developments with regard to the Mission sent to London in 1889 and the financial aspects of the Memorandum of 1895, following the mass rallies held in 1895.

Through the study of the archives of the Legislative Council the thesis unfolds the escalation of the reactions against the Cyprus Tribute, which was perceived by the elected members as a severe burden on the prospect of the island. Furthermore, it shows the gradual diversification of relations between Muslim and non-Muslim members of the said Council. At the same time, the minutes of the House of Commons in London, gives a clear picture of the approach of the British Government and the two main political formations in London, towards the Cypriot demands and the extent to which London's policy affected the rhetoric of the elected members of the Legislative Council and the Greek press on the island.

The study also examines the issue of the Cyprus' surplus in two important milestones. On the 5th of November 1914, when the island was annexed by the British Empire and on the 1st of May, 1925, when Cyprus became a Crown Colony.

The retroactive recognition of the British Annexation of Cyprus, (Article 20 of the Treaty of Lausanne), by Turkey, reshaped the balance among the Christians-Muslims for a short period of time. This development allowed a joint action by the elected

members of the Legislative Council to claim the abolition of Cyprus Tribute, as well as the amounts expropriated by Britain on an annual basis from 1914 onwards and the annual excess received since 1878 after the deduction of the interest paid to the ottoman loan of 1855.

Finally, the thesis covers the developments that led to the abolition of Cyprus tribute for an annual payment of £10.000, in favour of “Imperial Defense”. This was made possible by raising annual grant-in-aid to £92.800 in order to cover the entire amount of the so-called tribute paid by Cyprus. Great Britain settled the issues involving Cyprus and Egypt with regard to the Ottoman loan of 1855 in a way which proved to be in the interests of the British Empire despite the fact that Cyprus had not legal or institutional obligations towards this loan.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της εργασίας αυτής κατέστη δυνατή λόγω της αμέριστης στήριξης, συμπαράστασης και καθοδήγησης ανθρώπων, οι οποίοι με αγκάλιασαν με την εμπιστοσύνη τους και με υποστήριξαν σε κάθε βήμα μου.

Θα ήθελα πρώτα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Γιώργο Γεωργή, ο οποίος με την επιμονή, υπομονή, τις γνώσεις του και την εμπειρία του συνετέλεσε τα μέγιστα στο να αισθανθώ προνομιούχος, ως μέλος του περιβάλλοντός του. Η εμπιστοσύνη που επέδειξε προς το πρόσωπό μου, αλλά και η σοφή καθοδήγησή του, συνέτειναν στην επίτευξη του πιο σημαντικού ακαδημαϊκού στόχου μιας μακράς και επίπονης πορείας.

Οι ευχαριστίες δεν είναι αρκετές να αποδώσουν αυτά που αξίζει να αποδοθούν στη σύζυγό μου Ελίζα, στα παιδιά μου Ηρακλή και Λένα, στους γονείς μου και στενά συγγενικά μου πρόσωπα, οι οποίοι στάθηκαν δίπλα μου, διακριτικά, σε όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας. Ήταν οι άνθρωποι που με την αγάπη τους, την υπομονή τους, τη διαρκή υποστήριξη και την ενθάρρυνσή τους έκαναν τις δύσκολες στιγμές να μοιάζουν ευκολότερες.

Παράλληλα θα ήθελα να αναφερθώ και να ευχαριστήσω τους ανθρώπους που βοήθησαν στην ολοκλήρωση της διατριβής, από διαφορετικό πόστο ο καθένας. Ένα μεγάλο ευχαριστώ λοιπόν στην αγαπητή μου Πόπη Μουπαγιατζή, την Γιαννούλα Στεφανή, την Νίνα Μεταξά, την Ζαχαρούλα Στυλιανού και τον Κλείτο Ιακώβου.

Κύπρος Γιωργαλλής, 2015

*Στους πολυαγαπημένους μου,
παππού Κύπρο και γιαγιά Μαρία*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1-10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ - Ο εξωτερικός δανεισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και η επίδρασή του στις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη Αμυντικής Συνθήκης με τη Μεγάλη Βρετανία

1	Ο διεθνής δανεισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας από το 1854 έως το 1878 – Τα υποτελικά δάνεια	11
2	Οι στόχοι της Βρετανίας και της Ρωσίας μετά τον κριμαϊκό πόλεμο	14
3	Προσφυγή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στον εξωτερικό δανεισμό	15
4	Η σύσταση της Επιτροπής Διαχείρισης του Οθωμανικού Δημόσιου Χρέους	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ - Η διεκδίκηση της Κύπρου από τη Μεγάλη Βρετανία και η υπογραφή της Κυπριακής Συνθήκης

1	Η επιλογή της Κύπρου από τη Βρετανική Αυτοκρατορία	29
2	Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Βρετανίας και Πύλης για την υπογραφή Αμυντικής Συνθήκης	31
3	Η Αγγλοτουρκική Αμυντική Συνθήκη της 4ης Ιουνίου 1878 – Η Κυπριακή Συνθήκη	38
4	Η Συνθήκη του Βερολίνου	43
5	Η αγγλο-τουρκική Συνθήκη στο βρετανικό Κοινοβούλιο	47
6	Η Προσθήκη της 14ης Αυγούστου 1878 και η Σύμβαση της 3ης Φεβρουαρίου 1879	52

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ – Το ετήσιο πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών της Κύπρου

1	Ο κυπριακός φόρος υποτελείας	56
2	Η δήμευση του κυπριακού πλεονάσματος από την Βρετανία	62
3	Το ετήσιο κυπριακό πλεόνασμα – ο αποκαλούμενος κυπριακός φόρος υποτελείας	84

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ – Η φορολογική μεταρρύθμιση στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας

1	Διοικητική διαίρεση της Κύπρου επί Οθωμανοκρατίας	90
2	Οι πηγές των φορολογικών εσόδων της ύστερης Οθωμανικής περιόδου στην Κύπρο και η φορολογική μεταρρύθμιση της βρετανικής διοίκησης	96
3	Ο ακριδικός φόρος	121
4	Επιβολή άλλων περιορισμών και υποχρεώσεων από την βρετανική διοίκηση και κατάργηση αναγκαστικών υπηρεσιών της Οθωμανοκρατίας στην Κύπρο	124
5	Η Έκθεση Fairfield	128
6	Η πορεία της κυπριακής οικονομίας και τα κυπριακά χορηγήματα	133

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ – οι πρώτες αντιδράσεις

1	Η διάγνωση των προσδοκιών της πλειοψηφίας των Κυπρίων	138
2	Η πρώτη επίσημη διαμαρτυρία	142
3	Τα πρώτα Υπομνήματα	145
4	Το νέο Νομοθετικό Συμβούλιο	153

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ - Η αντίδραση στα φορολογικά μέτρα μέσα από τον κυπριακό Τύπο κατά τα πρώτα δέκα χρόνια της Αγγλοκρατίας

161

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ - Η κορύφωση των λαϊκών αντιδράσεων και η αποστολή της πρώτης κυπριακής πρεσβείας στο Λονδίνο το 1889

1	Η πορεία της κυπριακής οικονομίας από το 1882 μέχρι τα παγκύπρια συλλαλητήρια του 1887	171
2	Τα συλλαλητήρια και η σύσταση της πρώτης κυπριακής πρεσβείας	174
3	Το πρώτο υπόμνημα της πρεσβείας	178
4	Οι θέσεις της πρεσβείας και της αποικιακής διοίκησης ενώπιον του Υπουργού Αποικιών Lord Knutsford	181
5	Η απάντηση του Υπουργού Αποικιών	190
6	Η επάνοδος της πρεσβείας στην Κύπρο	192
7	Οι χειρισμοί της πρεσβείας – αξιολόγηση του έργου της	194

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ - Η πορεία έως τις παλλαϊκές αντιδράσεις του 1895 – Το Παγκύπριο Υπόμνημα του 1895

1	Η συζήτηση στην Επιτροπή Δημόσιων Προϋπολογισμών του βρετανικού Κοινοβουλίου το 1892	197
2	Οι αντιδράσεις των κατοίκων των κρασοχωριών	199
3	Το κυπριακό πλεόνασμα στο βρετανικό Κοινοβούλιο – Τα συλλαλητήρια του 1895	200
5	Το Παγκύπριο Υπόμνημα του 1895	205
6	Η απάντηση του Υπουργού Αποικιών	210

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΝΑΤΟ - Ο κυπριακός φόρος υποτελείας στο βρετανικό Κοινοβούλιο και στο Νομοθετικό Συμβούλιο

1	Οι συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο - Τα κυπριακά επιδόματα	214
2	Οι συζητήσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο για την καταβολή του ετήσιου πλεονάσματος της Κύπρου προς την Πύλη	227
3	Ο κυπριακός φόρος υποτελείας στο βρετανικό κοινοβούλιο	230
4	Η επίδραση του κυπριακού τύπου στη προώθηση της συζήτησης του φόρου υποτελείας στο νομοθετικό συμβούλιο	232

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ - Ο υποτελικός φόρος στο κυπριακό Νομοθετικό Συμβούλιο και στο βρετανικό κοινοβούλιο έως το 1914 το έτος προσάρτησης της Κύπρου από τη Μεγάλη Βρετανία

1	Οι συζητήσεις ως την επιστροφή της πρώτης Πρεσβείας (1889)	236
2	Οι συζητήσεις μετά την επιστροφή της Πρεσβείας μέχρι το τέλος του αιώνα	257
3	Συνεργασία των αιρετών μελών στο Νομοθετικό Συμβούλιο	304

II. Οι συζητήσεις από το 1900 ως το 1914, το έτος προσάρτησης της Κύπρου από τη Βρετανική αυτοκρατορία

1	Οι συζητήσεις μέχρι την άφιξη Winston Churchill στην Κύπρο	307
2	Αύξηση του κυπριακού χορηγήματος στις 50.000 λίρες για τη τριετία 1907/8-1910/11	327
3	Η άφιξη του Υφυπουργού Αποικιών Winston Churchill στην Κύπρο το 1907	331
4	Διεύρυνση του χάσματος στις σχέσεις μωαμεθανών και χριστιανών στο Νομοθετικό Συμβούλιο	335
5	Πολιτική κρίση στην Κύπρο	347
6	Προσάρτηση της Κύπρου από τη Βρετανική Αυτοκρατορία	351

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ – Οι συζητήσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο και το βρετανικό Κοινοβούλιο μετά τη προσάρτηση της Κύπρου

1	Οι συζητήσεις ως την ανακήρυξη της Κύπρου σε Αποικία του Στέμματος	356
2	Το θέμα της Ένωσης στο βρετανικό κοινοβούλιο	365
3	Αποχώρηση και παραίτηση των χριστιανών βουλευτών από το Νομοθετικό Συμβούλιο	372
4	Η δράση του Εθνικού Συμβουλίου – η εκλογή των «επταδικών» και οι συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο	374

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ - Η ανακήρυξη της νήσου σε Αποικία του Στέμματος – η πορεία προς την κατάργηση του λεγόμενου κυπριακού φόρου υποτελείας

1	Οι συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο και στο νέο Νομοθετικό Συμβούλιο μετά την απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου για συμμετοχή στις εκλογές του 1925	386
2	Η καταγήφιση του Προϋπολογισμού από τα αιρετά μέλη, το 1926	391
3	Η «κατάργηση» του φόρου υποτελείας	392
4	Οι συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο	397
5	Η διευθέτηση του ζητήματος των αιγυπτιακών υποχρεώσεων έναντι του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855	402

Συμπεράσματα	412
---------------------	-----

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	427
-----------------	-----

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ ΕΙΔΙΚΩΝ ΟΡΩΝ	430
-------------------------------	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	435
----------------------------------	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΩΝ ΟΡΩΝ	438
----------------------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	440
---------------------	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολλά έχουν γραφεί αναφορικά με την πολιτική πτυχή των γεγονότων της περιόδου της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο. Η απουσία συστηματικής μελέτης του θέματος του ετήσιου κυπριακού πλεονάσματος, ή ευρύτερα γνωστού ως «κυπριακός φόρος υποτελείας», σε συνάρτηση με τη διαπίστωση ότι ο κύριος όγκος των ιστορικών μελετών στην περίοδο της βρετανικής κατοχής του νησιού επικεντρώνεται στην οικονομική ιστορία και στις διάφορες πτυχές της, αποτέλεσαν την αφορμή για συγγραφή της παρούσας διατριβής.

Η μελέτη αυτή καλύπτει το θέμα της ετήσιας παραχώρησης του μέσου όρου του πλεονάσματος των εσόδων έναντι των δαπανών της Κύπρου, κατά τα πέντε τελευταία έτη Οθωμανοκρατίας στο νησί, από τη Μεγάλη Βρετανία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την επίδρασή του στην κυπριακή οικονομία και στις πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις των Κυπρίων με την βρετανική αποικιακή διοίκηση. Εξετάζονται οι προϋπάρχουσες οικονομικές, δανειακές κυρίως σχέσεις ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες και η χρησιμοποίηση του πλεονάσματος για την εξυπηρέτηση του οθωμανικού χρέους.

Σημαντικό σταθμό αποτελεί το έτος 1914, όταν η Κύπρος προσαρτήθηκε στη Βρετανική Αυτοκρατορία, οπότε διαφοροποιήθηκε το νομικό καθεστώς που «έδενε» την υποχρέωση της Βρετανίας, δυνάμει της Αγγλο-τουρκικής Συνθήκης της 4ης Ιουνίου 1878 και των Προσαρτημάτων της, να αφαιρεί ετησίως από την Κύπρο το ποσό των £92.800, για εξυπηρέτηση των τόκων του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855.

Η μελέτη δεν επιδιώκει να καταγράψει αναλυτικά τα πολιτικά γεγονότα που σημάδεψαν τις ενωτικές επιδιώξεις των Ελλήνων της Κύπρου και να αναλύσει τις πολιτικές και εθνικές διαιρέσεις τους με το σύνολο στοιχείο. Αυτά τα στοιχεία εμφανίζονται στην αφήγηση επιγραμματικά, ως παράμετροι της καταγραφής των δεσποζουσών αναφορών για το φόρο υποτελείας και μόνο για να καταδείξουν την αλληλεξάρτησή τους με τα ζητήματα οικονομικής φύσης.

Η διεκδίκηση του ζητήματος της απαλλαγής από το φόρο υποτελείας, ιδιαίτερα εκ μέρους των Ελλήνων της νήσου στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, διασυνδέθηκε με την έντονη κινητοποίηση για Ένωση με την Ελλάδα. Το γεγονός αυτό επέδρασε ανταγωνιστικά στις σχέσεις

τους με τους μωαμεθανούς, και ειδικότερα, δεν επέτρεψε τη χάραξη κοινής γραμμής διεκδίκησης στο Νομοθετικό Συμβούλιο.

Αρχικά καταδεικνύεται, μέσα από εκτενή παράθεση της αλληλογραφίας, με ποιούς τρόπους η Βρετανία κατόρθωσε να αποκτήσει το νησί και να επιβάλει στην Πύλη όλες σχεδόν τις επιδιώξεις της στα ζητήματα που αφορούσαν την κατοχή και διοίκηση της Κύπρου. Ιδιαίτέρως σε ό,τι αφορούσε στο ζήτημα της δέσμευσης των εσόδων της Κύπρου για την εξυπηρέτηση των τόκων του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855. Διαπιστώνεται με ποιο τρόπο διαχειρίστηκαν την οικονομική κατάσταση στην Κύπρο και τις κυπριακές αντιδράσεις, η βρετανική διοίκηση στο νησί και η βρετανική κυβέρνηση στο Λονδίνο.

Τα πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου στη Λευκωσία προσφέρουν τη δυνατότητα στο μελετητή να διακρίνει τη κλιμάκωση της διεκδίκησης της απαλλαγής της νήσου από το ετήσιο βάρος του λεγόμενου φόρου υποτελείας και τη βαθμιαία διαφοροποίηση των σχέσεων μεταξύ μωαμεθανών και μη μωαμεθανών βουλευτών. Η ρητορική των αιρετών μελών του Συμβουλίου και η ένταση των διεκδικήσεών τους επηρεάζονταν και από τις τοποθετήσεις των Βρετανών βουλευτών και της κυβέρνησης στο Λονδίνο, στο πλαίσιο της συζήτησης στη Βουλή των Κοινοτήτων αναφορικά με την έγκριση του ετήσιου κυπριακού χορηγήματος.

Οι συζητήσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο αποκαλύπτουν επίσης την επίδραση που είχαν τα ιστορικά γεγονότα που σημάδεψαν την περίοδο από το 1878 μέχρι το 1928 και διαδραματιζόνταν τόσο εντός, όσο, και κυρίως, εκτός της νήσου. Όπως, για παράδειγμα, το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα στην Κύπρο, τη πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-1913, ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος και η κήρυξη πολέμου της Πύλης εναντίον της Βρετανίας, η προσάρτηση της Κύπρου από τη Βρετανία το 1914, η βρετανική προσφορά της Κύπρου στην ελληνική κυβέρνηση Ζαίμη το 1915, η Μικρασιατική καταστροφή το 1922, η Συνθήκη της Λωζάνης και η ανακήρυξη της νήσου σε αποικία του Στέμματος το 1925.

Οι αναζητήσεις στα πρακτικά των συζητήσεων στο νομοθετικό συμβούλιο και στο βρετανικό κοινοβούλιο, για μια περίοδο πενήντα χρόνων και η μελέτη της αρθρογραφίας του ελληνόφωνου κυπριακού τύπου δεν ήταν εύκολη υπόθεση.

Παράλληλα, ο περιορισμένος αριθμός αναφορών στις δευτερογενείς πηγές σχετικά με το θέμα του φόρου υποτελείας, αλλά και γενικότερα, στο ζήτημα της μεταρρύθμισης του φορολογικού συστήματος προσέθεσε δυσκολίες στην εκπόνηση της μελέτης αυτής. Η μελέτη δεν αποσκοπεί

να επικεντρωθεί και να επεκταθεί στη συνολική μεταρρύθμιση της φορολογίας, κατά την ίδια περίοδο. Αυτό δεν αποτελεί αντικείμενο της έρευνας. Οι αναφορές περιορίζονται στις μεταρρυθμίσεις των πρώτων χρόνων της λειτουργίας της νέας αποικιακής διοίκησης και ακολούθως, επιχειρείται μια επιγραμματική αναφορά στην πορεία της κυπριακής οικονομίας στην ίδια περίοδο, λόγω του ότι θα ήταν αδύνατη μια εκτενής κάλυψη της οικονομικής ιστορίας του νησιού κατά την Αγγλοκρατία, στο πλαίσιο αυτής της διατριβής που αφορά το θέμα του κυπριακού πλεονάσματος. Για το λόγο αυτό, η αφήγηση στα ζητήματα της οικονομίας και της φορολογίας επικεντρώνεται και οριοθετείται κατά κύριο λόγο, μέχρι τα γεγονότα του 1895 και τις επιδιώξεις και τα αιτήματα οικονομικής φύσης που περιέχονται στο Παγκύπριο Υπόμνημα του 1895.

Η μελέτη βασίστηκε σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Από την Κύπρο έγινε επισταμένη χρήση των ελληνικών εφημερίδων της νήσου για την περίοδο από το 1878 μέχρι το 1928. Σε αυτές, ως επί το πλείστον, περιέχεται εκτενής αρθρογραφία στο ζήτημα του «κυπριακού υποτελικού φόρου» και αναδημοσιεύσεις άρθρων του ξένου τύπου. Επίσης εντοπίζεται πλειάδα πρακτικών των συνεδριάσεων στο αγγλικό κοινοβούλιο και στο Νομοθετικό Συμβούλιο, τα Παγκύπρια Υπομνήματα και αλληλογραφία των Μεγάλων Αρμοστών στην Κύπρο με τη βρετανική κυβέρνηση.

Γίνεται εκτενής, εξαντλητική χρήση των Parliamentary Papers από το 1878 μέχρι το 1908, από όπου αντλήθηκαν η αλληλογραφία της αποικιακής διοίκησης με το Υπουργείο Οικονομικών και το Υπουργείο Αποικιών στο Λονδίνο και πλειάδα στατιστικών στοιχείων. Προκύπτουν ενδιαφέροντα στοιχεία, για τη φορολογική πρακτική που ακολουθήθηκε στην Κύπρο και τις σχετικές οδηγίες που λαμβάνονταν από το Λονδίνο.

Πέραν των ανωτέρω, τα έγγραφα αυτά αποκαλύπτουν την αλληλογραφία του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών με την πρεσβεία τους στην Κωνσταντινούπολη και τους αξιωματούχους της Πύλης, τόσο πριν, όσο και μετά την υπογραφή της Αγγλο-τουρκικής Συνθήκης της 4ης Ιουνίου 1878. Οι πηγές αυτές βοήθησαν στην εξαγωγή συμπερασμάτων για τις διαβουλεύσεις που οδήγησαν στην υπογραφή των Προσαρτημάτων της εν λόγω Συνθήκης και στην κατάρρευση των διαβουλεύσεων μεταξύ Βρετανίας και Πύλης στον καθορισμό του κυπριακού πλεονάσματος.

Πρωτογενείς πηγές αντλήθηκαν επίσης από τα αρχεία του βρετανικού κοινοβουλίου – τις συνεδριάσεις της Βουλής των Κοινοτήτων και της Βουλής των Λόρδων, τα οποία βρίσκονται

και σε ηλεκτρονική μορφή. Αξιοποιήθηκε το σύνολο των αναφορών σε σχέση με τον υποτελικό φόρο, στο πλαίσιο των συζητήσεων αυτών, για τα πρώτα πενήντα χρόνια της Αγγλοκρατίας. Η μελέτη των αρχείων αυτών επεκτάθηκε χρονικά για μια επιπρόσθετη περίοδο δέκα ετών, με στόχο την, ει δυνατόν, ολοκληρωμένη καταγραφή των σχετικών αναφορών για το κυπριακό πλεόνασμα και την οριστική απόληξή του από τον κυπριακό προϋπολογισμό. Η χρονική έκταση της μελέτης των αρχείων αυτών, αλλά και η εξειδίκευση των αναφορών στις συζητήσεις που αφορούσαν τον κυπριακό λεγόμενο φόρο υποτελείας και τις συναφείς αναφορές στον αιγυπτιακό υποτελικό φόρο, το οθωμανικό εγγυημένο δάνειο του 1855 και τη Συνθήκη της Λωζάννης, απαίτησε επίπονες προσπάθειες και έρευνες.

Χρησιμοποιήθηκαν επίσης τα Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου, ιδιαίτερα σε κρίσιμες συνεδριάσεις. Οι πηγές αυτές αντλήθηκαν από το Κυπριακό Κρατικό Αρχείο και τη βιβλιοθήκη της Βουλής των Αντιπροσώπων. Μελετήθηκαν επίσης, η επίσημη αλληλογραφία Λονδίνου και Λευκωσίας από το Κυπριακό Κρατικό Αρχείο και το Βρετανικό Εθνικό Αρχείο. Πλείστες αναφορές για το αντικείμενο της παρούσας μελέτης, εντοπίζονταν τόσο στα Parliamentary Papers όσο και σε επίσημα έγγραφα του Βρετανικού Εθνικού Αρχείου. Η εκτενέστατη μελέτη των αρχείων της Βρετανικής Βουλής και των Parliamentary papers, σε συνδυασμό με την εξειδίκευση του ζητήματος του λεγόμενου υποτελικού φόρου, στο πλαίσιο των συζητήσεων στο Νομοθετικό Συμβούλιο και στη Βουλή των Κοινοτήτων και στις διαπραγματεύσεις για τον καθορισμό του, εξάντλησε επαρκώς κύριες πηγές αλληλογραφίας, στοιχείων και πληροφοριών, που αφορούν το αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Συμπληρωματικά, χρησιμοποιήθηκαν, εν μέρει, αρχεία από το Ιστορικό Αρχείο του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, για εμπλουτισμό των αναφορών στο ζήτημα της φορολογίας, καθώς επίσης και οι εκδόσεις της Επίσημης Εφημερίδας της Κύπρου, όπου, μεταξύ άλλων, δημοσιεύονταν οι ανακοινώσεις και γνωστοποιήσεις της αποικιακής διοίκησης. Τέλος, μελετήθηκαν επισταμένα τα Cyprus Blue Books για άντληση στατιστικών στοιχείων σε σχέση με την οικονομική κατάσταση στην Κύπρο, μέχρι το 1914.

Ως δευτερογενείς πηγές, χρησιμοποιήθηκαν ελληνική και ξένη βιβλιογραφία από όπου αντλήθηκαν αναφορές για τα πολιτικά ζητήματα που διαδραματίζονταν κατά την υπό επισκόπηση περίοδο. Αυτές οι πηγές, λειτούργησαν ως συμπληρωματική πληροφόρηση των πρωτογενών πηγών, εμπλουτίζοντας την ενημέρωσή μας, για παράδειγμα, σε σχέση με τις έριδες που αναπτύχθηκαν μεταξύ των μελών του νομοθετικού συμβουλίου, μεταξύ των ίδιων των

εθνοτικών ομάδων και εντός της κάθε εθνοτικής ομάδας. Επιπρόσθετα, συμπλήρωναν την αφήγηση σε σχέση με τις συνεδριάσεις του Νομοθετικού Συμβουλίου και με τα πολιτικά τεκταινόμενα στη νήσο.

Στο σημείο αυτό χρήζουν κάποιες διευκρινίσεις επί των αναφορών της μελέτης σε συγκεκριμένα ζητήματα. Πρώτο, το γεγονός ότι το ειδικό βάρος της εργασίας συνδέεται με το χριστιανικό πληθυσμό, τους Έλληνες της νήσου και κυρίως τη δράση τους στην Κύπρο όπως αυτή αναπτύχθηκε, για παράδειγμα, με τα παγκύπρια υπομνήματα, τα συλλαλητήρια, τα ψηφίσματα, εντός και εκτός Νομοθετικού Συμβουλίου, τις παραιτήσεις τους από το Συμβούλιο και τη δράση των τριών Πρεσβειών στην Βρετανία. Αυτό οφείλεται στις πηγές στις οποίες επικεντρώθηκε η πρόσβασή μας, όπως για παράδειγμα ο ελληνικός κυπριακός τύπος και η σχετική βιβλιογραφία αναφορικά με τη δράση και επιδιώξεις των Ελλήνων της νήσου. Αυτό επιχειρήθηκε να αντισταθμιστεί όπου ήταν δυνατό με πληροφορίες σε σχέση με τον εξωτερικό δανεισμό της Πύλης και επίσης με την όσο το δυνατό ευρύτερη καταγραφή των τοποθετήσεων και των αντιδράσεων των μωαμεθανών αιρετών μελών. Δεύτερο, στη μελέτη περιορίζονται οι αναφορές σε Έλληνες και Τούρκους στην Κύπρο και γίνεται χρήση των όρων μωαμεθανοί και μη μωαμεθανοί, όροι οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν ευρέως από τους Βρετανούς για τις δύο εθνοτικές ομάδες του λαού, και σε χριστιανούς και μουσουλμάνους, όπως ήταν ο άλλος διαχωρισμός που χρησιμοποιούσε η βερατική διοίκηση. Τρίτο, οι όροι Τουρκία, Οθωμανική αυτοκρατορία, Πύλη, καθώς επίσης, Τουρκοκρατία και Οθωμανοκρατία, Οθωμανική κυριαρχία, χρησιμοποιούνται συνώνυμα. Το ίδιο ισχύει και στις αναφορές σε Αγγλική αυτοκρατορία, Βρετανική αυτοκρατορία, Αγγλία, Βρετανία, Λονδίνο και κυβέρνηση της Α.Μ. Το εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1885, αναφέρεται ως κριμαϊκό δάνειο, ως δάνειο του 1855, ή τουρκικό δάνειο του 1855. Τέταρτο, οι ημερομηνίες που σημειώνονται αφορούν το νέο ημερολόγιο, ενώ σε πλείστες παραπομπές σε εφημερίδες σημειώνεται ταυτόχρονα η ημερομηνία του παλαιού και του νέου ημερολογίου. Παράλληλα, δεν γίνεται πάντοτε η αναφορά στον τίτλο του δημοσιεύματος της εφημερίδας παρά μόνο στην ημερομηνία έκδοσης του άρθρου, εκτός αν πρόκειται για σημαντικό επώνυμο κείμενο.

Η διάταξη του υλικού διαρθρώνεται σε δεκατρία κεφάλαια, εκ των οποίων στα πρώτα οκτώ γίνεται η χρονική οριοθέτηση με τρόπο που να επιτρέπει την ομαλή χρονική εξέλιξη της αφήγησης. Τα τέσσερα τελευταία κεφάλαια καλύπτουν τα πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου στην Κύπρο και στο Βρετανικό Κοινοβούλιο, για το λεγόμενο φόρο υποτελείας, κατά τα πρώτα πενήντα χρόνια της Αγγλοκρατίας στο νησί, από το 1878 έως το 1928.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται η ιστορία της απαρχής της προσφυγής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας σε εξωτερικό δανεισμό και οι αναφορές καλύπτουν τα πρώτα δύο υποτελικά δάνεια, του 1854, και το εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1855 το οποίο στη συνέχεια διασυνδέθηκε άμεσα με το ετήσιο κυπριακό πλεόνασμα. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη σύσταση της Επιτροπής Διαχείρισης για το Δημόσιο Οθωμανικό Χρέος, η οποία ήταν υπεύθυνη για την εκχώρηση εσόδων της Πύλης, περιλαμβανομένων των κυπριακών εσόδων, προς εξυπηρέτηση του οθωμανικού δημόσιου χρέους.

Η εξέλιξη του εξωτερικού δανεισμού οδήγησε την Οθωμανική αυτοκρατορία, τον Απρίλιο του 1876, σε πτώχευση. Έτσι, μπορούν να γίνουν κατανοητές οι συνθήκες που επικρατούσαν στην Πύλη, όταν η Βρετανία κατέληξε στην απόφασή της να διεκδικήσει από το σουλτάνο την κατοχή και τη διοίκηση της Κύπρου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, καταγράφονται οι στρατηγικές και πολιτικές επιδιώξεις που υποστήριξαν την επιλογή της Κύπρου από την Βρετανία σε μια περίοδο κατά την οποία η οικονομική και στρατιωτική κατάσταση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας βρισκόταν σε εξαιρετικά δυσμενή θέση, συνεπεία της κατάστασης πτώχευσης των ταμείων της, της συνθηκολόγησής της με τη Ρωσία και την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Το κύριο μέρος αυτού του κεφαλαίου αναφέρεται και προβαίνει σε ανάλυση, αφενός των διαβουλεύσεων μεταξύ της βρετανικής κυβέρνησης και της Πρεσβείας της στην Κωνσταντινούπολη και αφετέρου, στην αλληλογραφία μεταξύ Λονδίνου, Βρετανού Πρέσβη και των αξιωματούχων του σουλτάνου. Αυτές οι διαβουλεύσεις οδήγησαν τελικά στην υπογραφή της Αγγλοτουρκικής Συνθήκης της 4ης Ιουνίου 1878, της αποκαλούμενης ως Κυπριακής Συνθήκης και ακολούθως, των Διευκρινιστικών Συνθηκών της 1ης Ιουλίου 1878 και της 14ης Αυγούστου του ίδιου χρόνου. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την υπογραφή της Σύμβασης της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1879, η οποία σφραγίζει τον de facto διαχωρισμό της νήσου από την Οθωμανική αυτοκρατορία.

Στο μεταξύ, μετά την είδηση της υπογραφής της Συνθήκης, στο Βρετανικό Κοινοβούλιο εντοπίζονται οι αντιδράσεις της αντιπολίτευσης των Φιλελευθέρων και η στάση των Συντηρητικών βουλευτών και της κυβέρνησης Disraeli. Τα πρακτικά των συνεδριάσεων αυτών, αναδεικνύουν τη διαφοροποίηση του ηγέτη των Φιλελευθέρων, όταν την άνοιξη του 1880 αναλαμβάνει την εξουσία και καλείται να διαχειριστεί την κατοχή και τη διοίκηση της Κύπρου, καθώς επίσης, τη διευθέτηση και οριστικοποίηση του ύψους του λεγόμενου κυπριακού πλεονάσματος.

Το τρίτο κεφάλαιο έχει ως θέμα του το ζήτημα του καθορισμού του ετήσιου κυπριακού πλεονάσματος. Επιβεβαιώνεται η αποτυχία των διαβουλεύσεων μεταξύ της Πύλης και του Απεσταλμένου της βρετανικής κυβέρνησης και δεύτερου στη σειρά Μέγα Αρμοστή στην Κύπρο, Sir Robert Biddulph, για τον καθορισμό του πλεονάσματος και η προσπάθεια της Πύλης να εκχωρήσει υπό αμφίβολουσ όρους τα κυπριακά έσοδα στην εξυπηρέτηση του οθωμανικού δημόσιου χρέους. Η αφερεγγυότητα που επέδειξε στις υποχρεώσεις της έναντι των ξένων ομολογιούχων, έδωσε το άλλοθι στη Βρετανία να προχωρήσει με τη δήμευση του κυπριακού πλεονάσματος για να εξυπηρετεί τους τόκους του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855. Στο πλαίσιο των ειδικών συνεδριάσεων στο βρετανικό κοινοβούλιο, εισάγεται για πρώτη φορά στις συζητήσεις των βουλευτών με τη βρετανική κυβέρνηση ο όρος «κυπριακός φόρος υποτελείας».

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η φορολογική μεταρρύθμιση της νέας αποικιακής διοίκησης στο νησί, η διοικητική διάρθρωση και το φορολογικό σύστημα που παρέλαβαν οι Βρετανοί από τους Οθωμανούς. Η αφήγηση επικεντρώνεται στη διαχείριση της φορολογίας από τη νέα διοίκηση η οποία αποσκοπούσε στη διατήρηση της φορολογίας σε ψηλά επίπεδα, έτσι ώστε να καταβάλλεται ο λεγόμενος υποτελικός φόρος σε ετήσια βάση και να επιτυγχάνεται το κόστος συντήρησης και λειτουργίας της διοικητικής μηχανής. Περιγράφεται η Έκθεση του Βρετανού υπηρεσιακού παράγοντα Edward Fairfield, ο οποίος εστάλη από το Λονδίνο στην Κύπρο, με σκοπό την υποβολή εισηγήσεων για τη φορολογική μεταρρύθμιση, οι παρατηρήσεις του Ύπατου Αρμοστή στο νησί επί της εν λόγω έκθεσης και καταληκτικά, οι αποφάσεις του Υπουργείου Αποικιών. Οι αναφορές αυτές βοηθούν στην κατανόηση των αντιδράσεων των Κυπρίων σε σχέση με τη φορολογική πολιτική η οποία, με τη μετακύλιση του λεγόμενου φόρου υποτελείας στη φορολογική επιβάρυνση των κατοίκων, καθόρισε τις σχέσεις τους με την αποικιακή διοίκηση και τις κοινωνικο-οικονομικές πρωτοβουλίες των Βρετανών στο νησί. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με αναφορές στην πορεία της κυπριακής οικονομίας σε συνάρτηση με τα ετήσια κυπριακά χορηγήματα που επισημήφιζε η Βουλή των Κοινοτήτων, μέχρι το 1914.

Στο πέμπτο κεφάλαιο εισάγονται κλιμακωτά οι πρώτες αντιδράσεις των Ελλήνων της νήσου και προβάλλονται τα αιτήματα στα πρώτα παγκύπρια υπομνήματα. Στη συνέχεια, αναδεικνύεται η μορφή αντίδρασης έναντι του αυστηρού και εν πολλοίς άτεγκτου φοροεισπρακτικού συστήματος που εισήγαγαν οι Βρετανοί. Αντλούνται εκτενείς αναφορές και αρθρογραφία από τον ελληνικό τύπο της Κύπρου έτσι ώστε να αποτυπώνεται το κλίμα της εποχής. Η αφήγηση επεκτείνεται στην πορεία που οδήγησε στη θέσπιση του Συντάγματος του 1882 και τη στάση των

μωαμεθανών και των χριστιανών της Κύπρου και ιδιαίτερα στις αντιδράσεις των πρώτων, εξαιτίας της απόφασης του Λονδίνου να συστήσει το Νομοθετικό Συμβούλιο στη βάση της πληθυσμιακής αναλογίας.

Στο έκτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται η καταγραφή των αντιδράσεων των Κυπρίων έναντι της φορολογικής πολιτικής της νέας αποικιακής διοίκησης, όπως εμφανίζεται στον κυπριακό τύπο της εποχής. Οι αναφορές αυτές αφορούν τη πρώτη δεκαετία της Αγγλοκρατίας και προβάλλουν τις αντιδράσεις των Κυπρίων και τις συνθήκες που οδήγησαν στα συλλαλητήρια του Δεκεμβρίου του 1887, όπου αποφασίστηκε η αποστολή της πρώτης Κυπριακής Πρεσβείας στο Λονδίνο.

Στο έβδομο Κεφάλαιο εισάγεται η απεικόνιση της οικονομίας στο διάστημα αυτό και καταγράφεται σε έκταση η αλληλογραφία που διεξήχθη μεταξύ της Πρεσβείας, του Ύπατου Αρμοστή Sir Henry Bulwer και του Υπουργού Αποικιών Lord Knutsford. Αναδεικνύονται οι θέσεις της κάθε πλευράς στα ζητήματα της φορολογίας και του λεγόμενου υποτελικού φόρου και εν τέλει, αξιολογούνται τα αποτελέσματα της πιο σημαντικής πολιτικής κινητοποίησης των Κυπρίων κατά τη πρώτη δεκαετία Αγγλοκρατίας στην Κύπρο.

Το όγδοο κεφάλαιο σκιαγραφεί την πορεία προς το παγκύπριο συλλαλητήριο στο Πέρα Πεδί το 1895 και προβάλλονται τα οικονομικά ζητήματα του Παγκύπριου Υπομνήματος του 1895. Το Υπόμνημα αυτό, το οποίο συμπυκνώνει τα οικονομικά αιτήματα και τις οικονομικές διεκδικήσεις των χριστιανών, μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, οριοθετεί την αφήγηση της μελέτης στην οικονομία και τη φορολογία και τεκμηριώνει την αλληλεπίδρασή τους με το βάρος της αφαίρεσης του κυπριακού πλεονάσματος από τα ετήσια έσοδα της νήσου.

Η μελέτη πραγματεύεται στα τελευταία πέντε κεφάλαια το ζήτημα του λεγόμενου υποτελικού φόρου, μέσα από τα πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου, λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς που έθεσε το Σύνταγμα του 1882 και τις συζητήσεις στο Βρετανικό Κοινοβούλιο. Επίσης, αναδεικνύονται οι διαφοροποιήσεις που επισυνέβησαν στους προϋπολογισμούς της νήσου σε επίπεδο ορολογίας, στο κεφάλαιο των δαπανών, καθώς επίσης, ο χειρισμός του ζητήματος από την αποικιακή διοίκηση και την κεντρική κυβέρνηση, τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου και τους Βρετανούς βουλευτές.

Αξιοσημείωτη είναι η εξέλιξη του ζητήματος σε δύο σημαντικά χρονικά ορόσημα. Στις 5 Νοεμβρίου 1914, όταν η νήσος προσαρτήθηκε από τη Βρετανία και τη πρώτη του Μάη του 1925, όταν η Κύπρος ανακηρύχθηκε αποικία του Στέμματος.

Κρίθηκε σκόπιμο να συμπυχθούν τα τεκταινόμενα στο Νομοθετικό Συμβούλιο και στο Βρετανικό Κοινοβούλιο αφού τις πλείστες φορές, τα διαμειφθέντα των Βρετανών βουλευτών γίνονταν γνωστά ανά το παγκύπριο μέσα από τις αναδημοσιεύσεις του βρετανικού και ενίοτε γαλλικού ή ιρλανδικού τύπου, στις κυπριακές εφημερίδες, αλλά και την κυπριακή αρθρογραφία, προκαλώντας αντιδράσεις στη νήσο. Για το λόγο αυτό, υπάρχουν σχετικά αποσπάσματα και αναφορές του κυπριακού τύπου, από τις συνεδριάσεις στη Λευκωσία και στο Λονδίνο, τα οποία συνοδεύονται από τη σχετική αρθρογραφία, για καλύτερη απεικόνιση του κλίματος της εποχής.

Αναφέρονται τα εκλογικά αποτελέσματα στην Κύπρο καθώς και το πολιτικό πλαίσιο που χαρακτήριζε τις εκλογικές αναμετρήσεις. Όπου ήταν δυνατό, συνοδεύονται από αναφορές στα ιστορικά γεγονότα που διαδραματίζονταν εκτός Κύπρου, έτσι ώστε να φαίνεται η επίδρασή τους στην πολιτική εξέλιξη στο νησί. Επιπρόσθετα, καταγράφονται τα εκλογικά αποτελέσματα στη Μεγάλη Βρετανία, σε κάθε περίοδο, μαζί με παράλληλες παραπομπές στα βιογραφικά των Βρετανών βουλευτών και πολιτειακών αξιωματούχων. Αναφορές στα βιογραφικά σημειώματα των Κυπρίων βουλευτών που συμμετείχαν στις συζητήσεις για το λεγόμενο υποτελικό φόρο, γίνονται για το σύνολο των μη μωαμεθανών, ενώ για τους μωαμεθανούς, όπου αυτό ήταν εφικτό.

Ο διαχωρισμός αυτών των τεσσάρων κεφαλαίων γίνεται χρονικά αλλά και επί της ουσίας, από το 1878 μέχρι την αποστολή της πρώτης πρεσβείας το 1889 και το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Ακολούθως, η αφήγηση αφορά τις συζητήσεις μέχρι το 1914, οπότε προσαρτήθηκε η Κύπρος από την Βρετανική αυτοκρατορία.

Τα δύο τελευταία κεφάλαια συνοψίζουν τις συζητήσεις από το 1914 μέχρι και το 1928, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι συζητήσεις σημαδεύτηκαν από το ξέσπασμα του Πρώτου παγκοσμίου πολέμου και κυρίως, από την αδιαμφισβήτητη αλλαγή του νομικού πλαισίου που αφορούσε την Αγγλοτουρκική Συνθήκη της 4ης Ιουνίου 1878 και τα Προσαρτήματά της. Ως εκ τούτου, το συνδετικό κρίκο των δύο τελευταίων κεφαλαίων αποτελεί η υποεπένδυση που πραγματοποιείται τη νομική ερμηνεία της προσάρτησης της νήσου από τη Βρετανία.

Η αφήγηση ολοκληρώνεται επιλογικά με τα τεκταινόμενα της διετίας 1926-1928, στη διάρκεια της οποίας αποφασίστηκε η κατάργηση του λεγόμενου υποτελικού φόρου και η αντικατάστασή του με την ανάληψη υποχρέωσης, εκ μέρους των Κυπρίων, να καταβάλλουν μια μόνιμη εισφορά, ύψους £10.000, υπέρ της αυτοκρατορικής άμυνας.

Στις αναφορές αυτές, εμπερικλείονται οι συζητήσεις στο Βρετανικό Κοινοβούλιο έναντι του ζητήματος της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, από το 1921 έως το 1925, την περίοδο δηλαδή της αποχώρησης των Ελλήνων βουλευτών και της συνεπακόλουθης εκλογής των λεγόμενων «Επταδικών» στο Νομοθετικό Συμβούλιο.

Καταληκτικά, αποκαλύπεται η διευθέτηση του ζητήματος των αιγυπτιακών υποχρεώσεων, δηλαδή του αιγυπτιακού υποτελικού φόρου έναντι του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855.

Με τον τρόπο αυτό, αποτυπώνεται η οριστική διευθέτηση του κριμαϊκού δανείου εκ μέρους της Μεγάλης Βρετανίας, και η απαλλαγή των δύο συμβαλλόμενων μερών, της Κύπρου και της Αιγύπτου, από τις υποχρεώσεις τους έναντι του δανείου του 1855.

Η διατριβή ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα και τις διαπιστώσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο εξωτερικός δανεισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και η επίδρασή του στις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη Αμυντικής Συνθήκης με τη Μεγάλη Βρετανία

Η εξέλιξη του εξωτερικού δανεισμού της Πύλης προσφέρει στο μελετητή τη δυνατότητα να κατανοήσει την οικονομική θέση στην οποία βρέθηκε η αυτοκρατορία την περίοδο κατά την οποία η Βρετανία αποφάσισε να διεκδικήσει την κατοχή και τη διοίκηση της Κύπρου. Παράλληλα με τις οικονομικές δυσχέρειες, η αρνητική κατάληξη του ρωσο-τουρκικού πολέμου του 1877-78 και η ανάγκη εξασφάλισης ισχυρού συμμάχου για την αντιμετώπιση της ρωσικής απειλής συνέβαλαν στην επίτευξη των βρετανικών σχεδιασμών έναντι της Κύπρου.

Πιο κάτω εξετάζεται η κορύφωση των γεγονότων αυτών και η οικονομική εξάρτηση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας από τους ξένους δανειστές υπό καθεστώς χρεοκοπίας, πριν από την έναρξη των διαπραγματεύσεων με τη Βρετανία, για τη σύναψη αμυντικής συνθήκης. Μέσα από τη λεπτομερή αναφορά που ακολουθεί, εντοπίζεται ότι, τελικά, η οικονομική αδυναμία της Πύλης διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στην παραχώρηση της Κύπρου στη Βρετανία.

Η απαρχή του εξωτερικού δανεισμού έχει άμεση σχέση με τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-56), καθώς η Πύλη, ένα μόλις χρόνο μετά το ξέσπασμα του πολέμου, αναγκάστηκε να προσφύγει σε εξωτερικό δανεισμό, την περίοδο αυτή. Ο Κριμαϊκός πόλεμος έχει ιδιαίτερη σημασία στην παρούσα μελέτη, η οποία πραγματεύεται το ζήτημα της διάθεσης προς την Πύλη του ετήσιου πλεονάσματος των εσόδων της Κύπρου, έναντι των δαπανών της. Ο λόγος είναι ότι το πλεόνασμα κατέληγε στην αποπληρωμή των τόκων του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855, που συνάφθηκε από την Πύλη, με εγγυητές τη Βρετανία και τη Γαλλία. Το δάνειο αυτό είναι το δεύτερο στη σειρά εξωτερικό δάνειο της Πύλης, αμέσως μετά το δάνειο του 1854· και τα δύο αυτά δάνεια συνάφθηκαν για να αντεπεξέλθει στις στρατιωτικές δαπάνες του Κριμαϊκού πολέμου.

1. Ο διεθνής δανεισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας από το 1854 έως το 1878 – Τα υποτελικά δάνεια

Η Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν ανέκαθεν ο κυριότερος στόχος των προσπαθειών της Ρωσίας για εδαφική επέκταση. Ως ένα βαθμό, η πολιτική αυτή ενισχυόταν από θρησκευτικά κίνητρα και, πιο συγκεκριμένα, από τη ρομαντική επιθυμία για απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης, και την πρόθεση προστασίας των Ορθοδόξων που διαβιούσαν στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Πολύ επιτακτικότερη όμως ήταν η ανάγκη της Ρωσίας να αποκτήσει έξοδο στη Μεσόγειο θάλασσα.

Οι πόλεμοι της Ρωσίας εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αναπτέρωναν τις ελπίδες των υπόδουλων χριστιανών, οι οποίοι προσδοκούσαν ότι η νίκη της μεγάλης ομόδοξης δύναμης θα εξυπηρετούσε και την πραγματοποίηση των δικών τους εθνικών πόθων.

Τις πολεμικές αναμετρήσεις ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες διαδέχονταν μακρές περιόδους ειρήνης, ύστερα από συνθήκες που ρύθμιζαν τις μεταξύ τους σχέσεις¹. Πολύ περισσότερα, ωστόσο, είναι τα αξιομνημόνευτα παραδείγματα εχθρικής προσέγγισης μεταξύ τους².

1.1 Ο Κριμαϊκός πόλεμος

Η ρωσο-τουρκική σύρραξη που συνέβαλε ριζικά στην αναμόρφωση των ισορροπιών στην Ευρώπη – και, κατά συνεκδοχή, στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου – ήταν ο Κριμαϊκός πόλεμος του 1853-56. Σε αυτόν αναμείχθηκαν η Αγγλία, η Γαλλία και το Βασίλειο Σαρδηνίας-Πεδεμοντίου, οι δυνάμεις των οποίων πολέμησαν στο πλευρό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Άμεση αιτία του πολέμου ήταν οι απαιτήσεις της Ρωσίας για προστασία των Ορθοδόξων χριστιανών που ζούσαν στα εδάφη της αυτοκρατορίας³. Άλλος σημαντικός παράγοντας ήταν οι

¹ Μιχαήλ Θ. Λάσκαρις, *Το Ανατολικό Ζήτημα, 1800-1923*, Θεσσαλονίκη, 1978, σσ. 83-84.

² Για μια εκτενή περιγραφή των ρωσο-τουρκικών πολέμων κατά το 19^ο αιώνα, βλ.: John Arthur Ransome Marriot, *The Eastern Question. A Historical Study in European Diplomacy*, Οξφόρδη, 1917. Ιστορία του Ρωσο-Τουρκικού Πολέμου: μετά εκατόν είκοσιν εικονογραφιών, μετάφρασις εκ του γαλλικού υπό Κωνσταντίνου Ε. Λουρεντζή, Αθήνα, 1890, (τόμ. Α-Β).

³ Candan Badem, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Βοστώνη και Μπρίλ, 2010, σσ. 46-68. Περισσότερες αναφορές για τον Κριμαϊκό πόλεμο εντοπίζονται σε ξένη βιβλιογραφία, όπως για παράδειγμα: Winfried Baumgart, *The Crimean War, 1853-1856*, Νέα Υόρκη, 1999. Clive Ponting, *The Crimean War*, Λονδίνο, 2004. David M. Goldfrank, *The origins of the Crimean*

διαφορές Ρωσίας και Γαλλίας, αναφορικά με τα προνόμια των Ορθοδόξων και των Καθολικών στους Αγίους Τόπους, που κατέχονταν από τους Τούρκους¹.

Με την υποστήριξη της Βρετανίας, η Τουρκία τήρησε άτεγκτη στάση απέναντι στις ρωσικές απαιτήσεις. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1853, ο βρετανικός στόλος έπλευσε στην Κωνσταντινούπολη και, στις 4 Οκτωβρίου, η Τουρκία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Ρωσίας. Όταν ο ρωσικός στόλος κατέστρεψε τον τουρκικό στη Σινώπη, στις 30 Νοεμβρίου 1853, ο βρετανικός και ο γαλλικός εισέπλευσαν, στις 3 Ιανουαρίου 1854, στον Εύξεινο Πόντο, για να προστατεύσουν τις τουρκικές μεταφορές².

Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, οι Σύμμαχοι αποβίβασαν δυνάμεις στην Κριμαία και πολιορκήσαν τη Σεβαστούπολη. Οι Ρώσοι αντιστάθηκαν σθεναρά και η πολιορκία κράτησε ένα χρόνο. Στις 26 Ιανουαρίου 1855, ο Καμίλο Καβούρ, πρωθυπουργός του Βασιλείου Σαρδηνίας-Πεδεμοντίου, για λόγους εξωτερικής αλλά και εσωτερικής πολιτικής, πειθαναγκάστηκε να συμμετάσχει στον πόλεμο, στο πλευρό της Τουρκίας, και έστειλε στο μέτωπο δύναμη 10.000 ανδρών³.

Η απειλή της Αυστρίας να πάρει και αυτή μέρος στον πόλεμο στο πλευρό της Τουρκίας ανάγκασε τους Ρώσους να δεχθούν την έναρξη διαδικασίας ειρήνευσης, η οποία οδήγησε στο Συνέδριο του Παρισιού, που διήρκησε από τον Φεβρουάριο έως τον Μάρτιο του 1856⁴.

Η Συνθήκη με την οποία τερματίστηκε ο Κριμαϊκός πόλεμος υπογράφηκε στις 30 Μαρτίου 1856 και εγγυόταν την ακεραιότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Υποχρέωνε τη Ρωσία να παραδώσει την περιοχή γύρω από τις εκβολές του Δούναβη και μέρος της Βεσσαραβίας. Επίσης,

War, Λονδίνο, 1994. Επίσης στο βιβλίο του Βαρόνου Βαζανκούρ, *Ιστορία του Κριμαϊκού Πολέμου* (ελληνική μετάφραση των Π. Γεωργιάδη και Α. Χλωρού), Αθήνα, 1892.

¹ Edouard Driault, *Το Ανατολικό Ζήτημα*, Από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών, τόμ. Α', Αθήνα 1997, σσ. 376-392. Ι.Σ.Κολιόπουλος, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, 1789-1945, Από τη Γαλλική Επανάσταση Μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη, 1995, σσ. 195-200.

² Driault, *ό.π.*, σσ. 109-143 και 177-190.

³ Στο ίδιο, σσ. 268-269.

⁴ Paul W. Shroeder, *Austria, Great Britain and the Crimean War, The Destruction of the European Concert*, Νέα Υόρκη, 1972, σσ. 176-180.

η Ρωσία παραιτούνταν των απαιτήσεών της για θρησκευτική προστασία των Ορθοδόξων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας¹.

Στο Συνέδριο των Παρισίων, τον Μάρτιο του 1856, επικυρώθηκε η συμμετοχή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στην «Ευρωπαϊκή Συναυλία»², με τους Οθωμανούς να αναλαμβάνουν την υποχρέωση να εφαρμόσουν ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που θα βελτίωνε τη θέση των χριστιανών της αυτοκρατορίας³. Εγγυητές των μεταρρυθμίσεων θα ήταν όλες οι Δυνάμεις. Η διέλευση πολεμικών πλοίων από τα Στενά απαγορεύθηκε, όπως και οι οχυρώσεις στον Εύξεινο Πόντο, ο οποίος κηρύχθηκε ουδέτερος και ελεύθερος για τη ναυσιπλοΐα εμπορικών σκαφών όλων των εθνών⁴. Διεθνής επιτροπή ανέλαβε να ρυθμίζει την κίνηση στον ποταμό Δούναβη (Άρθρα 15-19)⁵.

Ταυτόχρονα, το Συνέδριο αποσαφήνισε αμφισβητούμενα σημεία του διεθνούς δικαίου σχετικά με τα δικαιώματα των ουδετέρων εν καιρώ πολέμου. Ωστόσο, ο όρος της Συνθήκης του Παρισιού που προέβλεπε την αποστρατικοποίηση του Εύξεινου Πόντου –και ο οποίος ενδιέφερε ιδιαίτερα τη Μεγάλη Βρετανία, καθώς η Ρωσία απειλούσε να εμποδίσει το δρόμο προς τις Ινδίες– παρέμεινε σε ισχύ μόνο ως το 1870, οπότε η Ρωσία δήλωσε πως δεν θεωρούσε πλέον ότι δεσμεύεται από αυτόν⁶.

2. Οι στόχοι της Βρετανίας και της Ρωσίας μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο

Η Βρετανία πέτυχε τη σοβαρή μείωση της ισχύος της Ρωσίας, ιδιαίτερα με την εξασφάλιση της ουδετεροποίησης του Εύξεινου Πόντου – μια εξέλιξη που έμελλε να καθορίσει τα γεγονότα της

¹ Για τη Συνθήκη των Παρισίων, βλ. Sir Augustus Oakes και R. B. Mowat, *The Great European Treaties of the Nineteenth Century*, Οξφόρδη, 1918, σσ. 158-176. Για τις διπλωματικές διεργασίες που κατέληξαν στη σύναψη της Συνθήκης των Παρισίων, βλ. John B. Henderson, *Crimean War Diplomacy*, Γλασκώβη 1947. Επίσης, βλ. Thomas Erskine Holland, *The European Concert in the Eastern Question; a collection of Treaties and other public acts*, Οξφόρδη, 1885.

² Για το Άρθρο 7 της Συνθήκης των Παρισίων, Hansard, 30 Μαρτίου 1896, series 4, vol. 39, 433-434. Βλ., επίσης, Oakes και Mowat, ό.π., σσ. 176-185: το αυτούσιο κείμενο της Συνθήκης. Βλ. επίσης, στο ίδιο, σσ. 169 και 177.

³ Στο ίδιο, σσ. 169-170 και 177: Άρθρο 9 της Συνθήκης των Παρισίων.

⁴ Στο ίδιο, σσ. 170 και 177: Άρθρο 10 της ίδιας Συνθήκης.

⁵ Στο ίδιο, σσ. 171-172 και 178.

⁶ Th. E. Holland, ό.π., σσ. 55-57. Hansard, 30 Μαρτίου 1896, series 4, vol. 39, 435.

επόμενης εικοσαετίας¹. Η υποστήριξη του Λονδίνου στην Οθωμανική αυτοκρατορία κάθε άλλο παρά συγκυριακή ήταν, καθώς προσφερόταν με συνέπεια και σταθερότητα κάθε φορά που απειλείτο η εδαφική της ακεραιότητα. Με τον τρόπο αυτό η Βρετανία διασφάλιζε τα δικά της συμφέροντα, χρησιμοποιώντας την Πύλη ως ανάχωμα στην επέκταση της Ρωσίας στους δρόμους που οδηγούσαν στις Ινδίες². Παράλληλα, η προσάρτηση στη Συνθήκη των Παρισίων του Χάτι Χουμαγιούν (αυτοκρατορικού διατάγματος) αποτέλεσε καθοριστικό γεγονός, που επέφερε μεγάλες αλλαγές στο εσωτερικό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η Ρωσία, από την άλλη, δεν δεχόταν να μείνει αποκλεισμένη στις στέπες και τις παγωμένες πεδιάδες του Βορρά και επιχειρούσε να βρει διέξοδο σε ανοικτές θάλασσες: στη Μεσόγειο, στον Ινδικό ωκεανό ή στον Ειρηνικό³. Επιπλέον, η αποστρατικοποίηση της Μαύρης θάλασσας καθιστούσε ευάλωτη τη ρωσική ακτογραμμή σε περίπτωση που δεχόταν επίθεση από κάποια ναυτική δύναμη, η οποία θα μπορούσε να έχει και τη συνδρομή της Τουρκίας. Επομένως, για τα επόμενα δεκαπέντε χρόνια, η Ρωσία προσέβλεπε στη δημιουργία συνθηκών που θα της επέτρεπαν να αναθεωρήσει τη Συνθήκη των Παρισίων ως προς το καθεστώς που της επιβλήθηκε στα Στενά. Με άλλα λόγια, ο Κριμαϊκός πόλεμος κατέστησε τη Ρωσία ρεβανσιστική δύναμη⁴.

Η Βρετανία δεν μπορούσε να επιτρέψει να χάσει το δρόμο που οδηγούσε από τη Μεσόγειο στην Ινδία και για το λόγο αυτό προσπαθούσε να συγκρατήσει τη Ρωσία πέρα από τη Μαύρη Θάλασσα και την Κασπία. Η Ρωσία, με τη σειρά της, αναζητούσε συνεχώς διέξοδο προς τη Μεσόγειο. Επιδίωξε, έτσι, να αναπτύξει τις θαλάσσιες δυνάμεις της στην Ανατολική Μεσόγειο, αναζητώντας μια ναυτική βάση ύψιστης στρατηγικής σημασίας.

¹ Για μια εκτενή ανάλυση της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής την περίοδο αυτή, βλ. *The Cambridge History of British Foreign Policy*, τ. III, 1866-1919, Κέιμπριτζ, 1923. Επίσης, βλ. τις διήμερες συζητήσεις στη Βουλή των Κοινοτήτων, αναφορικά με τους στόχους της Μεγάλης Βρετανίας πριν και μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου: Hansard, 5 Μαΐου 1856, series 3, vol. 141, 1947-2028 και 6 Μαΐου 1856, series 3, vol. 142, 17-136.

² Hansard, 30 Μαρτίου 1896, series 4, vol. 39, 433-464. Harold Temperley, *England and the Near East: The Crimea*, Λονδίνο, 1936, σ. 66. «Παρά τις μεγάλες αμφισβητήσεις και τη δυσφορία για τις πρακτικές της οθωμανικής διοίκησης εκ μέρους της Βρετανίας, στη βρετανική πολιτική κυριαρχούσε η αντίληψη ότι η Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν μια καλή κατοχική δύναμη στο δρόμο προς τις Ινδίες».

³ Για την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας και τις επιδιώξεις της, βλ. B. H. Sumner, *Russia and the Balkans (1870-1880)*, Οξφόρδη, 1937.

⁴ Όρος που χρησιμοποιήθηκε για να προσδιορίσει τη στάση και τη συμπεριφορά των χωρών που ηττήθηκαν στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

3. Προσφυγή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στον εξωτερικό δανεισμό

3.1 Τα υποτελικά δάνεια του 1854 και του 1855

Έως το 1850, η Πύλη κατόρθωσε να ανταποκρίνεται στις δαπάνες του Προϋπολογισμού της αυτοκρατορίας χωρίς να προσφεύγει σε εξωτερικό δανεισμό, εξαντλώντας κάθε πηγή εσωτερικού δανεισμού, τυπώνοντας χαρτονομίσματα και εκδίδοντας ομόλογα¹. Επέλεγε να χρηματοδοτεί τις δανειακές της υποχρεώσεις από τους εγχώριους τραπεζίτες, καταβάλλοντας υψηλότερα επιτόκια, καθώς ήθελε να αποφύγει τις ανεπιθύμητες πολιτικές παρεμβάσεις των ξένων πιστωτών² σε ενδεχόμενη αδυναμία τήρησης των δανειακών της υποχρεώσεων³.

Με το ξέσπασμα του Κριμαϊκού πολέμου, οι μεγάλες στρατιωτικές δαπάνες εξανάγκασαν την Πύλη να διαφοροποιήσει τη στάση της, εφόσον πλέον αδυνατούσε να εξεύρει άλλες πηγές εσωτερικής χρηματοδότησης⁴. Ο Τούρκος καθηγητής Οικονομικών Murat Birdal ισχυρίζεται ότι πολλοί Οθωμανοί ιστορικοί θεωρούν τη σύναψη του πρώτου εξωτερικού δανείου, το 1854, ως την απαρχή της επιβολής χρεοκοπίας στην Οθωμανική αυτοκρατορία, εκ μέρους των ευρωπαϊκών Δυνάμεων⁵.

Ο πόλεμος αυτός βρήκε την Οθωμανική αυτοκρατορία σε δεινή οικονομική θέση και προκάλεσε περαιτέρω οικονομική κρίση. Τον Ιούνιο του 1854 η Πύλη αναγκάστηκε, για πρώτη φορά, να απευθύνει εναγώνια έκκληση για χρηματοδότηση στη βρετανική και τη γαλλική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, ζητώντας £3.000.000. Οι αντιπρόσωποί της, οι τραπεζίτες του Γαλατά⁶ J. N. Black και François-Louis-Justin Durand, εξουσιοδοτήθηκαν να παράσχουν ως εγγύηση του δανείου τον αιγυπτιακό υποτελικό φόρο και τα έσοδα από τα τελωνεία της Σμύρνης και της Συρίας, τα οποία υπενουκιάζονταν σε τράπεζα του Γαλατά για τέσσερα έτη, αποφέροντας

¹ C. G. A. Clay, *Gold for the Sultan: Western bankers and Ottoman finance 1856-1881: a contribution to Ottoman and to international financial history*, Λονδίνο, 2000, σ. 19.

² Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, Λονδίνο, 1929, σ. 28.

³ Murat Birdal, *The Political Economy of Public Debt, Insolvency and European Financial Control in the nineteenth Century*, Λονδίνο, 2010, σ. 25.

⁴ Στο ίδιο.

⁵ Στο ίδιο, σ. 26. Clay, ό.π., σ. 9. P. J. Cain και A. G. Hopkins, *British Imperialism: Innovation and expansion 1688-1914*, Νέα Υόρκη, 1993, σσ. 401-402.

⁶ Birdal, ό.π., σ. 24. Τραπεζίτες που έγιναν γνωστοί με αυτή την ονομασία από την ομώνυμη οικονομική επαρχία (του Γαλατά). Ήταν κυρίως, Έλληνες, Εβραίοι, Αρμένιοι και Λεβαντίνοι.

ετησίως 30 εκατομμύρια πιάστρες ή 270 χιλιάδες αγγλικές λίρες¹. Επιπλέον, πρότειναν να εκδώσουν φιρμάνι, με ξεκάθαρους όρους, για τη σύναψη του δανείου στην Τράπεζα της Αγγλίας. Σύμφωνα με τον Birdal², η υποθήκευση του αιγυπτιακού υποτελικού φόρου κατετίθετο απευθείας από τον Χαλίφη της Αιγύπτου στην Τράπεζα της Αγγλίας³.

Την ίδια περίοδο, τα επιτόκια που χρέωναν οι τραπεζίτες του Γαλατά σε βραχυπρόθεσμα ομόλογα υπερέβαιναν το 15%. Η εκτεταμένη εκτύπωση καϊμέ-χαρτονομισμάτων προκαλούσε περαιτέρω υποτίμηση του νομίσματος και επιδείνωση της οικονομικής κατάσταση της Πύλης, με συνεπακόλουθο την πολιτική αναταραχή. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο και διαρκούσης της εμπόλεμης κατάστασης, οι όροι του δανείου του 1854 ήταν ευνοϊκοί για την Πύλη. Το τελικό επιτόκιο ανήλθε στο 7,9% (ονομαστικό 6%) και το ποσοστό έκδοσης έφτασε στο 80%.⁴

Η Βρετανία και η Γαλλία, ως δανειστές της Πύλης, της ασκούσαν αόριστες πιέσεις να αποδεχθεί τη σύσταση Επιτροπής η οποία θα διαχειριζόταν τη διάθεση του δανείου, με αντάλλαγμα ευνοϊκότερους όρους και εγγύηση του δανείου από τις ίδιες⁵. Η Γαλλία επιθυμούσε να παράσχει εγγυήσεις επειδή εποφθαλμιούσε τον υποτελικό φόρο της Αιγύπτου, ενώ η Βρετανία επιδίωκε μόνο τον έλεγχο της Πύλης, χωρίς να είναι διατεθειμένη να επωμιστεί οποιοδήποτε κόστος⁶. Εντέλει, συστάθηκε η Επιτροπή Εποπτείας και Διαχείρισης των δαπανών του δανείου, αλλά οι δύο χώρες δεν εγγυήθηκαν ποτέ το δάνειο του 1854⁷.

Στις 2 Μαΐου του 1855 ανήλθαν στην εξουσία ο Aali Pasha ως Μέγας Βεζίρης, και ο Fuad Pasha, ως υπουργός Εξωτερικών⁸. Η οικονομική κατάσταση της Πύλης ήταν τέτοια που επέβαλλε την αναζήτηση νέου δανείου, ύψους 5 εκατομμυρίων λιρών⁹. Η εξασφάλισή του καθίστατο εφικτή, πλέον, μόνο με εγγυήσή του από τη Βρετανία και τη Γαλλία. Η πρώτη

¹ Baden, ό.π., σσ. 316-317. Olive Anderson, "Great Britain and the Beginnings of The Ottoman Public Debt, 1854-55", *The Historical Journal*, VII, Λονδίνο 1964, σσ. 49-50.

² Ο M. Birdal είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Οικονομικών του Istanbul University στην Κωνσταντινούπολη.

³ Birdal, ό.π., σσ. 26 και 28.

⁴ Blaisedell, ό.π., σσ. 48-49. Κατά την πτώχευση της Πύλης, το 1876, οι βρετανικές εφημερίδες της εποχής καθιστούσαν την ίδια ηθικά υπόλογη έναντι των ομολογιούχων του 1854, «οι οποίοι εμπιστεύθηκαν την οθωμανική κυβέρνηση».

⁵ Anderson, ό.π., σσ. 51-52.

⁶ Birdal, ό.π., σ. 188.

⁷ Στο ίδιο.

⁸ Baden, ό.π., σ. 322. Virginia H.Aksan, *The Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*, Λονδίνο, 2007, σ. 441.

⁹ Anderson, ό.π., σ. 54.

επιθυμούσε τώρα ξεχωριστές εγγυήσεις από την κάθε κυβέρνηση, περιλαμβανομένου άρθρου που θα όριζε Επιτροπή για την εποπτεία της διάθεσης του δανείου, ενώ η δεύτερη επέμενε στην από κοινού εγγύηση¹. Και οι δύο χώρες απαίτησαν και πέτυχαν όπως αυτό διατεθεί αποκλειστικά για τις ανάγκες του Κριμαϊκού πολέμου². Τελικά, η Γαλλία και η Βρετανία εγγυήθηκαν από κοινού το δάνειο στις 27 Ιουνίου 1855³, κατόπιν έγκρισης των κοινοβουλίων τους⁴.

Το δάνειο του 1855 ανερχόταν σε πέντε εκατομμύρια στερλίνες, με επιτόκιο 4% και χρεολύσιο ύψους 1%, ληξιπρόθεσμο το 1900· δόθηκε από τον οίκο N. M. Rothchild & Sons, με έδρα το Λονδίνο⁵. Το Άρθρο 4 της δανειακής σύμβασης, η οποία υπογράφηκε εκ μέρους της Οθωμανικής κυβέρνησης από τον Πρέσβη της Πύλης στο Λονδίνο Musurus Bey⁶ (Κωστάκη Μουσούρο) στις 15 Αυγούστου 1855, προέβλεπε ότι:

«The interest and sinking fund are made a charge on the whole tribute of Egypt which remains over and above the part thereof already appreciated to the Loan of £3,000,000 negotiated on the 24th August 1854 and moreover on the customs of Smyrna and Syria⁷».

Το επιτόκιο και το χρεολύσιο χρεώνονται εξ ολοκλήρου στον αιγυπτιακό υποτελικό φόρο, ο οποίος παραμένει πέρα και πάνω από εκείνο το μέρος του το οποίο

¹ Baden, ό.π., σ. 322. Anderson, ό.π., σ. 55.

² Birdal, ό.π., σ. 27.

³ Baden, ό.π., σ. 323. Anderson, ό.π., σσ. 55-56

⁴ Η βρετανική Βουλή των Κοινοτήτων ενέκρινε τη δανειακή σύμβαση με ισχνή πλειοψηφία στις 20 Ιουλίου 1855, κατόπιν έντονων συζητήσεων, σε αντίθεση με την ομαλή ψήφισή της στο γαλλικό Κοινοβούλιο. Για τις συζητήσεις στη βρετανική Βουλή των Κοινοτήτων, βλ. Hansard, 20 Ιουλίου 1855, series 3, vol. 139, 1211-1268, 23 Ιουλίου 1855, series 3, vol. 139, 1283-1313, 27 Ιουλίου 1855, series 3, vol. 139, 1438-1445 και 1463-1513, 3 Αυγούστου 1855, series 3, vol. 139, 1716-1739, 6 Αυγούστου 1855, series 3, vol. 139, 1857-1866.

⁵ Baden, ό.π., σ. 323. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου, Από της Αγγλικής Κατοχής Μέχρι Σήμερα*, Λάρισα 1911, τόμος II, σ. 179.

⁶ Ο Κωνσταντίνος Μουσούρος-Πασάς (1807-1891) ήταν ελληνικής καταγωγής διπλωμάτης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια της θητείας του στην Ελλάδα διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο (με την παρακίνηση του Άγγλου πρεσβευτή Λάιονς) στα διπλωματικά επεισόδια που έγιναν γνωστά ως *Μουσουρικά*, το 1847. Διορίστηκε πρέσβης της Πύλης στο Λονδίνο στις 3 Μαρτίου 1851, αμέσως μετά την επιτυχία, όπως κρίθηκε, υπηρεσία του στην Αθήνα: παρέμεινε στη θέση αυτή ως τις 16 Δεκεμβρίου 1885.

⁷ Agreement as to Ottoman Loan of 1855, 15 August 1855, The Rothchild Archive (London), ref. no. 401b015 (Loan Contracts, 1818-1937: RAL 000/401).

εκτιμήθηκε για το δάνειο των 3.000.000 λιρών που συνήφθη στις 24 Αυγούστου 1854, και επιπρόσθετα στα τελωνεία της Σμύρνης και της Συρίας¹.

Δηλαδή, το δάνειο του 1855 υποθήκευσε όχι μόνο το φόρο υποτελείας της Αιγύπτου, αλλά και τα έσοδα από τα τελωνεία της Σμύρνης και της Συρίας. Κύριος επενδυτής, όπως και στο δάνειο του 1854, ήταν η Βρετανία, ενώ τα χρήματα διατέθηκαν, και σε αυτή την περίπτωση, για τον Κριμαϊκό πόλεμο².

Τα οθωμανικά δάνεια του 1854 και του 1855 αποκλήθηκαν *υποτελικά δάνεια* (με αναφορά στο φόρο υποτελείας της Αιγύπτου), ενώ το δάνειο του 1855 αποκλήθηκε και *εγγυημένο*³.

3.2 Ο εξωτερικός δανεισμός της Πύλης έως και το 1877

Τα δάνεια που συνήψε η Πύλη το 1854 και το 1855 αποτέλεσαν, ουσιαστικά, την απαρχή του μακρόχρονου εξωτερικού δανεισμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σταδιακά, η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης επιβάρυνε σε τέτοιο βαθμό τα δημόσια ταμεία, ώστε, στις παραμονές του ρωσο-τουρκικού πολέμου του 1877-78, να κηρυχθεί τελικά πτώχευση, «ναρκοθετώντας την οικονομική σταθερότητα της αυτοκρατορίας και θέτοντας σε άμεσο κίνδυνο την ίδια τη βιωσιμότητά της⁴». Ωστόσο, τα πρώτα σημάδια της οικονομικής κατάρρευσης είχαν φανεί πολύ νωρίτερα, ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1856⁵.

Ο πίνακας που ακολουθεί αποδεικνύει ότι το εγγυημένο δάνειο του 1855 εμπεριείχε τους πλέον ευνοϊκούς οικονομικούς όρους στο ιστορικό σύναψης εξωτερικών δανείων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας από το 1854 (πρώτο έτος σύναψης δανείου από το εξωτερικό) έως το 1877 (έτος έναρξης του ρωσο-τουρκικού πολέμου).

¹ Η ελληνική μετάφραση του αγγλικού κειμένου ανήκει στο συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

² Birdal, ό.π., σσ. 27-29.

³ Baden, ό.π., σ. 328. Το δάνειο του 1855 εκταμιεύθηκε εξ ολοκλήρου έως το τέλος Ιουλίου του 1856. Anderson, ό.π., σ. 61.

⁴ Stanford J. Shaw, “The Nineteenth Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, *International Journal of Middle East Studies*, τ. 6, Κέιμπριτζ, 1975, σ. 425.

⁵ Anderson, ό.π., σ. 63.

1.3.1 Εξωτερικό χρέος της Πύλης κατά την περίοδο 1854-77, προ της σύστασης της Επιτροπής Διαχείρισης του Οθωμανικού Δημόσιου Χρέους (OPDA)¹

ΕΤΟΣ	ΠΟΣΟ ΧΡΕΟΥΣ (€)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΚΛΟΣΗΣ	ΠΟΣΟ ΔΑΝΕΙΟΥ (€)	% ΑΠΟΚΤΗΘΕΝ	ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΟ ΕΠΙΤΟΚΙΟ	ΚΑΤΑΒΑΗΘΕΝ ΕΠΙΤΟΚΙΟ	ΔΙΑΤΕΘΗΚΕ ΣΕ	ΥΠΟΘΗΚΕΣ	ΚΥΡΙΟΣ ΕΠΕΝΔΥΤΗΣ
1854	3.000.000	80,00%	2.286.285	76%	6,0%	7,9%	Κριμαϊκό πόλεμο	Αιγυπτιακός φόρος υποτελείας (φ.υ.)	B
1855	5.000.000	102,63%	5.131.250	102%	4,0%	3,9%	Κριμαϊκό πόλεμο	Αιγυπτιακός φόρος υποτελείας, τελωνεία Σμύρνης και Συρίας	B
1858	5.000.000	76,00%	3.687.500	74%	6,0%	8,1%	Στήριξη της συναλλαγματικής ισοτιμίας	Οστροί και τελωνεία Κωνσταντινούπολης	B
1860	2.037.220	62,50%	1.273.262	62%	6,0%	9,6%	Έλλειμμα προϋπολογισμού	Έμμεσες συνεισφορές	F
1862	8.000.000	68,00%	5.440.000	68%	6,0%	8,8%	Απόσυρση των καϊμέ	Φόροι στον καπνό, άλας, χαρτόσημα, κέρδη	B
1863	8.000.000	71,00%	5.680.000	71%	6,0%	8,5%	Επαναπληρωμή χρέους	Τελωνεία, μετάξι, ελαιόλαδο, καπνός, άλας, δεκατείες	F
1865 (1)	6.000.000	66,00%	3.960.000	66%	6,0%	9,1%	Επαναπληρωμή χρέους και ελλείμματος προϋπολογισμού	Ορυχεία Εργκανί	F
1865 (2)	36.363.636	50,00%	18.181.818	50%	5,0%	10,0%	Επαναπληρωμή του δανείου του 1854	Γενικό χρέος	F,B
1869	22.222.220	54,00%	12.000.000	54%	6,0%	11,1%	Επαναπληρωμή χρέους και ελλείμματος του προϋπολογισμού	Δεκατείες από διάφορα βιλαέτια	F
1870	31.680.001	32,13%	10.177.109	32%	3,0%	9,3%	Σιδηροδρομική γραμμή Rumeli	Γενικό χρέος	A,G,I
1871	5.700.000	73,00%	4.161.000	73%	6,0%	8,2%	Έλλειμμα προϋπολογισμού	Αιγυπτιακός φόρος υποτελείας	B,F
1872	11.126.200	98,50%	9.457.276	85%	9,0%	10,6%	Έλλειμμα προϋπολογισμού	Έσοδα Θεσσαλονίκης, Αδριανούπολης και Δούναβη, φόρος προβάτων Ανατολίας	B,A,G
1873 (1)	11.465.450	55,00%	6.306.000	55%	5,0%	9,1%	Συγχώνευση των ομολόγων που εκδόθηκαν το 1872	Γενικό χρέος	F,B
1873 (2)	27.777.780	54,00%	15.000.000	54%	6,0%	11,1%	Έλλειμμα προϋπολογισμού	Έσοδα Χαλεπίου και Δούναβη, φόρος ζώων Ανατολίας	F
1874	40.000.000	43,50%	17.400.000	43%	5,0%	11,5%	Κυμαινόμενο χρέος	Γενικό χρέος	F,B
1877	5.000.000	52,00%	2.600.000	52%	5,0%	9,6%	Ρωσο-τουρκικό πόλεμο 1877	Αιγυπτιακός φόρος υποτελείας	F

A = Αυστρία (Austria), B = Βρετανία (Britain), F = Γαλλία (France), G = Γερμανία (Germany), I = Ιταλία (Italy)

Πηγή: Ετήσιες Εκθέσεις της Επιτροπής Ξένων Ομολογιούχων - *Annual Reports of the CFB (Committee of Foreign Bondholders – Επιτροπή Ξένων Ομολογιούχων)*

¹ Birdal, ό.π., σ. 28. (Ετήσιες Εκθέσεις Επιτροπής Ξένων Ομολογιούχων).

Παρατηρείται ότι, στα χρόνια επιδείνωσης του αξιόχρεου της αυτοκρατορίας, το πραγματικό επιτόκιο αυξανόταν ραγδαία, φτάνοντας στο 11,5% το 1874, δηλαδή ένα έτος πριν από την κήρυξη μερικής –και αμέσως μετά ολικής– στάσης πληρωμών¹. Η Βρετανία και η Γαλλία ήταν σταθερά οι κύριοι πιστωτές της αυτοκρατορίας.

Οι εγγυήσεις για την εξασφάλιση των δανείων αυτών υποθήκευσαν τις κύριες πηγές εσόδων της Πύλης, όπως ήταν ο αιγυπτιακός υποτελικός φόρος, ο φόρος προβάτων, τα τελωνειακά έσοδα, τα έσοδα από τα καπνά και τα μεταλλεία χαλκού, οι δεκατείες και άλλα.

Αξίζει να επισημανθεί ότι κύρια αιτία για τη σύναψη των δανείων αυτών ήταν η χρηματοδότηση πολέμων – του Κριμαϊκού (1853-56) και του ρωσο-τουρκικού (1877) – αλλά και η αναχρηματοδότηση συσσωρευμένων χρεών και δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Μάλιστα, οι καθυστερημένοι τόκοι του δανείου του 1854, ύψους £3.000.000 αποπληρώθηκαν εξ ολοκλήρου το 1865, με τη σύναψη νέου δανείου, ύψους 36 και πλέον εκατομμυρίων στερλινών, εκ των οποίων μόνο τα 18 εκατομμύρια εισήλθαν πραγματικά στο θησαυροφυλάκιο της Πύλης.

Η μερική στάση πληρωμών, δηλαδή η αδυναμία καταβολής από την Πύλη των τόκων των δανείων, σημειώνεται στις 6 Οκτωβρίου 1875, με την έκδοση σχετικής δήλωσης από τον Μεγάλο Βεζίρη, Mahmut Nedim Pasha². Έξι μήνες αργότερα, τον Απρίλιο του 1876, η Πύλη αναγκάζεται να κηρύξει πλήρη στάση πληρωμών³.

Το συνολικό ποσό που όφειλε η Πύλη ανερχόταν πλέον σε 252.801.885 τουρκικές λίρες. Το μέγεθος του χρέους γίνεται καλύτερα αντιληπτό, αν αναφερθεί ότι τα συνολικά έσοδα της αυτοκρατορίας για το οικονομικό έτος 1874-75 υπολογίζονταν να φτάσουν μόλις στο 9% του ποσού αυτού (περίπου 2.480.742.000 πιάστρες), σύμφωνα με τις επίσημες στατιστικές⁴. Το πρόβλημα όμως ήταν ακόμα μεγαλύτερο, καθώς η εκτίμηση αυτή των εσόδων ήταν υπερβολικά διογκωμένη· τα έσοδα της Πύλης θα χρειάζονταν σχεδόν τριάντα χρόνια για να φτάσουν, κατά

¹ Blaisedell, ό.π., σσ. 80-82.

² Birdal, ό.π., σ. 40.

³ Στο ίδιο.

⁴ Στο ίδιο, σσ. 53-54.

τα έτη 1903-04, τις 1.900.000.000 πιάστρες. Επομένως, το ποσοστό των εσόδων έναντι του χρέους υπολειπόταν σημαντικά και αυτού ακόμα του 9%¹.

Η ανακοίνωση της πλήρους στάσης πληρωμών, τον Απρίλιο του 1876, δεν αφορούσε το εγγυημένο δάνειο του 1855, οι τόκοι του οποίου εξακολουθούσαν να καταβάλλονται εξ ολοκλήρου². Μετά την εξέλιξη αυτή, οι ομολογιούχοι των δανείων του 1854 και του 1871 οργανώθηκαν, ώστε να ασκήσουν πίεση στην Πύλη μέσω των κυβερνήσεών τους³.

Τα εξωτερικά δάνεια με εξασφάλιση τον αιγυπτιακό υποτελικό φόρο είχαν ως πλεονέκτημα το ότι η υποθήκη ήταν κατατεθειμένη στην Τράπεζα της Αγγλίας, χωρίς καμιά εμπλοκή του οθωμανικού θησαυροφυλακίου· έτσι, ο Χαλίφης⁴ της Αιγύπτου απέστειλλε τον υποτελικό φόρο απευθείας στην Τράπεζα της Αγγλίας⁵.

Μετά την καταβολή των τόκων του εγγυημένου δανείου του 1855 από την Πύλη, το υπόλοιπο του υποτελικού φόρου της Αιγύπτου παρέμενε εγκλωβισμένο στην Τράπεζα της Αγγλίας, η οποία αρνούνταν να το απελευθερώσει και να επιστρέψει τα χρήματα στην οθωμανική κυβέρνηση. Μολονότι, όμως, η ίδια η τράπεζα δεν μπορούσε να ρευστοποιήσει το ποσό αυτό υπέρ των ομολογιούχων χωρίς την επίσημη άδεια του Οθωμανού πρέσβη στο Λονδίνο⁶, και η Πύλη δεν μπορούσε να εμποδίσει την απευθείας καταβολή του αιγυπτιακού υποτελικού φόρου στην Τράπεζα της Αγγλίας⁷.

¹ Στο ίδιο, σσ. 194-195.

² Στο ίδιο, σ. 40. Μέσα από τις διαπραγματεύσεις μεταξύ Αγγλίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, για οριστικοποίηση του κυπριακού πλεονάσματος αποκαλύπτεται ότι η Πύλη σταμάτησε να καταβάλλει τις δόσεις του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855, μετά το 1878. C.2991. Turkey. No.7 (1881). Correspondence Respecting the Application of the Surplus Revenue of Cyprus, Λονδίνο, 1881, Earl Granville to Mr.Goschen, No.7, 3 Μαρτίου 1881, σσ. 3-4.

³ Στο ίδιο.

⁴ Ο Χαλίφης ήταν ηγεμονικός μουσουλμανικός κληρονομικός τίτλος. Στα αραβικά προφέρεται *Χαλίφα* και σημαίνει το Διάδοχο (του Μωάμεθ) ή τον Ηγεμόνα μουσουλμανικής κοινότητας. Την περίοδο αυτή, Χαλίφης της Αιγύπτου ήταν ο Ισμαήλ Πασάς. Η αναγνώριση του τίτλου του από την Οθωμανική αυτοκρατορία επισυνέβη το 1867.

⁵ Birdal, ό.π., σ. 40.

⁶ *Times*, 13 Ιουλίου 1877. Birdal, ό.π., σ. 41.

⁷ Birdal, ό.π., σ. 43.

Όπως θα φανεί παρακάτω, το χρεολύσιο δεν καταβαλλόταν για την αποπληρωμή του εγγυημένου δανείου του 1855, επειδή η Βρετανία δεν είχε εξασφαλίσει την απαραίτητη σχετική συναίνεση της Πύλης, λόγω διαφωνίας της τελευταίας με τον όρο της παγίωσης της εξαγωγής του ετήσιου πλεονάσματος της Κύπρου για την εξυπηρέτηση των τόκων του εγγυημένου δανείου του 1855, που της είχε επιβάλει το Λονδίνο.

Οι ομολογιούχοι των δανείων του 1854 και του 1871¹ κινήθηκαν δραστήρια, ιδιαίτερα κατά τους πρώτους τρεις μήνες του 1877, ασκώντας πιέσεις προς τη βρετανική κυβέρνηση και την Πύλη, η οποία είχε επιπλέον να αντιμετωπίσει και την πίεση που ασκούσε στα ταμεία της το ξέσπασμα του ρωσο-τουρκικού πολέμου². Το Λονδίνο ισχυριζόταν ότι οι υποχρεώσεις της κυβέρνησης της Α.Μ. περιορίζονταν στις εγγυήσεις επί του δανείου του 1855 και κώφευε πεισματικά στις εκκλήσεις των ομολογιούχων να τους συνδράμει στην προσπάθειά τους να επανακτήσουν την αποπληρωμή των τοκοχρεολυσίων εκ μέρους της Πύλης³.

Το συνολικό ποσό του φόρου υποτελείας της Αιγύπτου ανερχόταν σε £681.000, ενώ τα τοκοχρεολύσια των υποτελικών δανείων σε £859.000. Επομένως, η Πύλη ήταν υποχρεωμένη να καλύπτει τη διαφορά των £178.000 που προέκυπτε από πηγές πέραν του υποτελικού φόρου⁴. Για το λόγο αυτό, επιχείρησε να συνάψει ακόμα ένα εξωτερικό δάνειο, το οποίο δεν θα προϋπέθετε την υποθήκευση άλλων εσόδων, πέραν των γενικών κρατικών, τα οποία δεν απαιτούσαν εγγυήσεις ή άλλες επιπρόσθετες υποθηκεύσεις⁵.

Τον Ιούλιο του 1877, ένα χρόνο πριν από την παραχώρηση της Κύπρου στους Βρετανούς, οι ομολογιούχοι των δανείων του 1854 και του 1871 και η Πύλη κατέληξαν σε συμβιβασμό. Η αρχική προσφορά των ομολογιούχων ήταν να αποδεχθούν χαμηλότερους τόκους, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η πλήρης καταβολή των τόκων του εγγυημένου δανείου του 1855 από τον αιγυπτιακό υποτελικό φόρο. Η Πύλη, όμως, επιδίωξε ακόμη μεγαλύτερες παραχωρήσεις από

¹ Τα αποκαλούμενα *υποτελικά δάνεια*, λόγω του ότι αντλήθηκαν μέσω υποθήκευσης του αιγυπτιακού υποτελικού φόρου (όπως και το εγγυημένο δάνειο του 1855).

² Για τις κινητοποιήσεις των ομολογιούχων, βλ. “The Turkish Debt: Meeting of the 1854 Bondholders”, *Bullionist*, 14 Απριλίου 1877. Letters to the editor, *Daily Telegraph*, 29 και 30 Μαρτίου 1877. *Times*, 2 Απριλίου 1877.

³ Birdal, ό.π., σσ. 42-43.

⁴ Στο ίδιο, σ. 43. Clay, ό.π., σ. 370.

⁵ Birdal, ό.π., σ. 43.

τους δανειστές της, έτσι ώστε να παραμείνει διαθέσιμο μεγαλύτερο μέρος από τον υποτελικό φόρο, σχεδιάζοντας να το αξιοποιήσει ως υποθήκη για τη σύναψη νέου δανείου.

Τελικά, οι ομολογιούχοι αποδέχθηκαν περαιτέρω μείωση των τόκων και επέτρεψαν στην Πύλη να προχωρήσει στη σύναψη νέου δανείου. Ήταν το αποκαλούμενο Οθωμανικό Αμυντικό Δάνειο, με ετήσια εγγύηση £280.623. Το ποσό αυτό αποτελούσε το υπόλοιπο που προέκυπτε από τον αιγυπτιακό υποτελικό φόρο, λόγω της μείωσης των τόκων των ομολόγων του 1854 και του 1871¹. Έτσι, με την αποδοχή των ομολογιούχων να μειωθούν οι τόκοι, η Πύλη πέτυχε όχι μόνο να καλύψει τη διαφορά των £178.000, αλλά και να έχει στη διάθεσή της ένα θετικό υπόλοιπο ύψους £280.623 από τον αιγυπτιακό υποτελικό φόρο, το οποίο χρησιμοποίησε για τη σύναψη ενός νέου δανείου². Ταυτόχρονα, η χρεοκοπημένη Οθωμανική αυτοκρατορία κατέφυγε στην εκτεταμένη εκτύπωση χαρτονομισμάτων καϊμέ³, προκαλώντας τη δραματική υποτίμησή τους⁴.

4. Η σύσταση της Επιτροπής Διαχείρισης του Οθωμανικού Δημόσιου Χρέους

Η Πύλη κατέφευγε συχνά στην εκτύπωση του «θανατηφόρου», σύμφωνα με τον Birdal, καϊμέ, ως έσχατου μέσου εσωτερικού δανεισμού. Η εκτύπωση των χαρτονομισμάτων συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια του ρωσο-τουρκικού πολέμου, από τον Σεπτέμβριο του 1876, φτάνοντας συνολικά τις 10.000.000 τουρκικές λίρες. Η σταδιακή υποτίμηση της αξίας του έναντι της τουρκικής λίρας ήταν δραματική: από τις 106 πιάστρες, τον Αύγουστο του 1876, έφτασε στις 178 πιάστρες μετά από ένα χρόνο, για να υποτιμηθεί ακόμη περισσότερο τον Αύγουστο του 1878, φτάνοντας τις 291 πιάστρες⁵. Με άλλα λόγια, η υποτίμηση κορυφώθηκε την περίοδο που γίνονταν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Πύλης και Βρετανίας, για τον καθορισμό του πλεονάσματος της Κύπρου.

¹ Birdal, ό.π., σσ. 43-44. Η ανακοίνωση της συμφωνίας συμβιβασμού μεταξύ ομολογιούχων και Πύλης προκάλεσε τις έντονες διαμαρτυρίες άλλων ομολογιούχων στο βρετανικό τύπο, αφού η Πύλη προχωρούσε στη σύναψη νέων δανείων, παρά το ότι αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα στην εξυπηρέτηση παλαιότερων υποχρεώσεών της.

² Στο ίδιο, σ. 40.

³ Καϊμές ήταν τα χαρτονομίσματα που εκδίδονταν στην Οθωμανική αυτοκρατορία από το 1840. Η Αυτοκρατορική Οθωμανική Τράπεζα (Imperial Ottoman Bank, BIO) συνήψε το 1862 εξωτερικό δάνειο, ύψους £8.000.000, για να αποσύρει τα χαρτονομίσματα καϊμέ τα οποία είχαν κατακλύσει την αγορά.

⁴ Clay, ό.π., σ. 348.

⁵ Birdal, ό.π., σ. 44.

Η υποτίμηση αυτή προκάλεσε αναστάτωση στους εμπόρους, τους στρατιωτικούς και τους πολίτες, με συνέπεια η συναλλαγή με καϊμέ να καταστεί ασύμφορη και προβληματική¹. Ως το καλοκαίρι του 1878, εξέλιπε και αυτή η επιλογή για την Πύλη, η οποία, αποκλεισμένη από τις διεθνείς αγορές, προσπαθούσε να εξασφαλίσει νέο δάνειο, ενώ βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τη Ρωσία και υπό καθεστώς χρεοκοπίας. Δεν είναι τυχαίο το ότι οι εγχώριοι δανειστές τής επέβαλαν τότε βραχυπρόθεσμο δανεισμό, με επιτόκιο που ανήλθε στο 24%².

Από στρατιωτική άποψη, η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε περιέλθει σε πολύ δύσκολη θέση, αφού η ρωσική προέλαση την υποχρέωσε να υπογράψει τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, τον Μάρτιο του 1878. Από οικονομική άποψη, η κατάσταση δεν μπορούσε να είναι χειρότερη. Αποκλεισμένη από τις διεθνείς αγορές, με σοβαρά υποτιμημένο το νόμισμά της, προχωρούσε σε σύναψη εγχώριων δανείων, κάτω από εξαιρετικά δυσμενείς όρους, δεσμεύοντας ολόένα και περισσότερες πηγές σταθερών εσόδων³. Την ίδια στιγμή, οι ξένοι ομολογιούχοι των δανείων της ξεσηκώνονταν εναντίον της Πύλης και διεκδικούσαν καθεστώς προνομιακού πιστωτή και προτεραιότητα στην ετήσια καταβολή των τόκων⁴.

Οι διπλωματικές πιέσεις των πιστωτών προς την Πύλη εντάθηκαν μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, που προκάλεσε αναστάτωση στους ξένους ομολογιούχους, εξαιτίας της απώλειας εδαφών της αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια και της συνεπακόλουθης απώλειας εσόδων προς εξυπηρέτηση των δανείων της⁵. Στη συνέχεια, βέβαια, με τη Συνθήκη του Βερολίνου (Ιούλιος 1878), τα νεοϊδρυθέντα βαλκανικά κράτη ανέλαβαν –κατ’ αναλογία– μέρος του οθωμανικού χρέους και η Ρωσία υποχρεώθηκε να αποδεχθεί καθεστώς προνομιακού πιστωτή σε όσους δανειοδότησαν την Πύλη πριν από τον πόλεμο του 1877⁶. Παρ’ όλ’ αυτά η Πύλη ανησυχούσε, επειδή η μη επίτευξη συμφωνίας με τους ξένους ομολογιούχους θα μπορούσε να οδηγήσει στην επιβολή διεθνούς επιτροπείας, η οποία θα σήμαινε τον οριστικό οικονομικό και πολιτικό έλεγχο της αυτοκρατορίας⁷ από ξένα κέντρα.

¹ Στο ίδιο. Clay, ό.π., σσ. 350-351.

² Στο ίδιο, σ. 367.

³ Στο ίδιο, σσ. 460-462.

⁴ Στο ίδιο, σσ. 470, 473 και 479.

⁵ Birdal, ό.π., σ. 53.

⁶ Στο ίδιο, σ. 54.

⁷ Στο ίδιο.

Σύμφωνα με το Πρωτόκολλο 18 της Συνθήκης του Βερολίνου, ορίστηκε Επιτροπή των πιστωτών, οι οποίοι θα εκπροσωπούσαν τις κυβερνήσεις τους¹. Η Πύλη εξαναγκάστηκε να αποδεχθεί τη σύσταση Επιτροπής Διαχείρισης του Οθωμανικό Δημόσιου Χρέους (Ottoman Public Debt Administration, OPDA), ώστε να αποφύγει την απευθείας εποπτεία από τα κράτη-πιστωτές². Η Επιτροπή Διαχείρισης θα απαρτιζόταν από μέλη που θα διορίζονταν απευθείας από τους εκπροσώπους των ομολογιούχων³. «Η σύσταση του OPDA ήταν λιγότερο κακή από τη σύσταση ενός επίσημου πολιτικού Οργανισμού, ο οποίος θα απέβλεπε στην επίτευξη του ίδιου σκοπού⁴».

Με τη σύσταση της Επιτροπής Διαχείρισης του Οθωμανικού Δημόσιου Χρέους, το πλεόνασμα από τα έσοδα της Κύπρου –όπως και άλλα έσοδα της Πύλης– εκχωρήθηκε έως τη ρευστοποίηση του χρέους⁵. Η Επιτροπή όρισε –όπως θα φανεί από την αλληλογραφία μεταξύ του Βρετανού πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη και του υπουργού του των Εξωτερικών– τη δέσμευση από τα έσοδα της Πύλης ενός ετήσιου ποσού ύψους 1.350.000 τουρκικών λιρών για την εξυπηρέτηση του οθωμανικού δημόσιου χρέους. Η εξέλιξη αυτή, που σημειώθηκε τον Νοέμβριο του 1879 (το σχετικό διάταγμα της Πύλης ελήφθη από τον Βρετανό υπουργό Εξωτερικών, Lord Salisbury, στις 23 Δεκεμβρίου 1879⁶), προκάλεσε την έντονη αντίδραση του Λονδίνου και υπήρξε το έναυσμα για να προχωρήσει στη δέσμευση του κυπριακού πλεονάσματος για την εξυπηρέτηση των τόκων του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο των δυσμενών οικονομικών, πολιτικών και στρατιωτικών συνθηκών για την Οθωμανική αυτοκρατορία, από το ξέσπασμα του ρωσο-τουρκικού πολέμου του 1877 ως και το 1881, η Πύλη βρέθηκε να διαπραγματεύεται με τη Βρετανία αρχικά το ζήτημα της κατοχής της Κύπρου και, στη συνέχεια, τους λεπτομερείς όρους της αγγλο-τουρκικής Συνθήκης της 4^{ης} Ιουνίου του 1878. Το Λονδίνο, προφανώς από θέση ισχύος, αφού προχώρησε άμεσα στη σύναψη της Συνθήκης του 1878 με την Πύλη, εξασφαλίζοντας το στρατηγικό στόχο του,

¹ Blaisedell, ό.π., σ. 99.

² Birdal, ό.π., σ. 56.

³ Blaisedell, ό.π., σ. 97.

⁴ Στο ίδιο (ελληνική μετάφραση από το αγγλικό κείμενο αποδίδεται από το συγγραφέα της παρούσας διατριβής).

⁵ Birdal, ό.π., σσ. 54 και 171.

⁶ C. 2991, Turkey. No.7 (1881). Correspondence Respecting the Application of the Surplus Revenue of Cyprus, Λονδίνο, 1881, The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard, No. 1, 23 Δεκεμβρίου 1879, σ. 1.

συνέχισε τις διαπραγματεύσεις για τον καθορισμό του κυπριακού πλεονάσματος, έχοντας την ευχέρεια να επιβάλει τους όρους του.

Κατά τους πρώτους μήνες του 1881, η οικονομική κατάσταση της αυτοκρατορίας ήταν τραγική. Η γαλλική τράπεζα Crédit Lyonnais, σε Έκθεσή της, εκτιμούσε τα έσοδα της Πύλης κάτω από 10 εκατομμύρια τουρκικές λίρες, με επακόλουθο έλλειμμα στον προϋπολογισμό ύψους 13 εκατομμυρίων λιρών¹. Η αδυναμία καταβολής των μισθών των υπαλλήλων της Πύλης ήταν τόσο εμφανής, ώστε ακόμα και οι μάγειρες του παλατιού κατήλθαν σε απεργία².

¹ Birdal, ό.π., σ. 57.

² Clay, ό.π., σ. 508.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η διεκδίκηση της Κύπρου από τη Μεγάλη Βρετανία και η υπογραφή της Κυπριακής Συνθήκης

Με το ξέσπασμα του τελευταίου ρωσο-τουρκικού πολέμου (1877-78), η Βρετανία προσπάθησε και πάλι να αναχαιτίσει τη Ρωσία¹. Αρχικά, περιορίστηκε να ζητήσει από τον Τσάρο το σεβασμό των βρετανικών συμφερόντων στη Μέση Ανατολή και εκείνος δεσμεύτηκε πρόθυμα να σεβαστεί την Αίγυπτο και τη Διώρυγα του Σουέζ, όπως και να μην καταλάβει την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά². Η Συνθήκη των Παρισίων, του 1856, μία εικοσαετία μετά την υπογραφή της αποδεικνυόταν ανεπαρκής για την προστασία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Ο Σουλτάνος, υπό το κράτος πανικού λόγω της ρωσικής προέλασης, αναγκάστηκε να υποκύψει. Ο πόλεμος έληξε με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, που υπογράφηκε στις 3 Μαρτίου 1878 στο ομώνυμο χωριό, δυτικά της Κωνσταντινούπολης. Με τη Συνθήκη αυτή, η Ρωσία βελτίωνε θεαματικά τη θέση της στα Βαλκάνια και στις ασιατικές κτήσεις του Σουλτάνου, εξέλιξη η οποία θορύβησε τη Βρετανία, τη Γαλλία, την Αυστροουγγαρία και τη Γερμανία³.

Η Βρετανία, θεωρώντας ότι τα συμφέροντά της κινδύνευαν άμεσα, ανέλαβε πρωταγωνιστικό ρόλο για τη σύγκληση συνεδρίου των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων της εποχής. Στόχος τους, η αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και η αποκατάσταση της ισορροπίας που είχε επιβάλει η Συνθήκη των Παρισίων του 1856⁴. Εκμεταλλευόμενη την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί, επεδίωξε να ανακόψει την έξοδο της Ρωσίας στο Αιγαίο και να διεκδικήσει μια

¹ R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, Λονδίνο, 1962, σσ. 168-171.

² Driault, ό.π., σσ. 481-482. R. C. K. Ensor, *England, 1870-1914*, Οξφόρδη, 1936, σ. 42.

³ Anderson, ό.π., σσ. 178-195.

⁴ H. W. V. Temperley και L. M. Penson, *Foundations of British Foreign Policy, 1792-1902*, Νέα Υόρκη, 1966, σσ. 372-380, όπου περιλαμβάνεται η επιστολή του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών Lord Salisbury της 1^{ης} Απριλίου 1878 προς τους ομολόγους του της Αυστρο-Ουγγαρίας και Γερμανίας, Γαλλίας, για σύγκληση Διεθνούς Συνεδρίου. Dr. Rifat Ucarol, *1878 Cyprus Dispute & The Ottoman-British Agreement, Handover of the island to England*, Λευκωσία, 2000, σ. 39.

ναυτική βάση, απ' όπου θα ήλεγχε τα Στενά των Δαρδανελίων και θα προστάτευε τη Διώρυγα του Σουέζ. Η βάση αυτή θα ήταν, τελικά, η Κύπρος¹.

1. Η επιλογή της Κύπρου από τη Βρετανική αυτοκρατορία

Το Μάιο του 1878, η βρετανική κυβέρνηση είχε ήδη καταλήξει ότι θα ζητούσε από την Οθωμανική αυτοκρατορία την παραχώρηση της Κύπρου. Βέβαια οι συζητήσεις στη Βρετανία για την πιθανότητα ελέγχου της νήσου χρονολογούνταν από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα², η σχετική απόφαση ωστόσο λήφθηκε μεταξύ της 18^{ης} Απριλίου και της 10^{ης} Μαΐου 1878³.

Η επιχειρηματολογία επί της οποίας σχεδιάστηκε η κατάληψη της Κύπρου αναπτύχθηκε στο υπόμνημα⁴ του συνταγματάρχη Robert Home⁵, αξιωματούχου των Μυστικών Υπηρεσιών της Βρετανίας, ο οποίος είχε σταλεί στην Τουρκία για να μελετήσει επιτόπου την κατάσταση την περίοδο 1876-77. Η απόκτηση της Κύπρου από τους Βρετανούς αποδίδεται συνήθως στον πρωθυπουργό Benjamin Disraeli⁶. Σύμφωνα με άλλες αναφορές, οφείλεται στον Lord Salisbury και τον Robert Home¹.

¹ Για περισσότερα σε σχέση με την πολιτική της Βρετανίας, βλ. R. Stephens, *Cyprus, A Place of Arms: Power Politics and Ethnic Conflict*, in *The Eastern Mediterranean*, Λονδίνο, 1966, σσ. 62-72. Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Κέιμπριτζ, 1934, σ. 68. Ucarol, ό.π., σσ. 18-32.

² George Hill, *A History of Cyprus, The Ottoman Province. The British Colony, 1571-1948*, τόμος IV, Κέιμπριτζ, 2010, σσ. 270-273

³ Lee, ό.π., σ. 72. W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After*, Λονδίνο, 1963, σ. 19.

⁴ Lee, ό.π., σ. 39 και σσ. 62-65. Επίσης, αναφορές καταγράφονται και στο Dwight E. Lee, "A Memorandum Concerning Cyprus, 1878", *The Journal of Modern History*, III, No. 2 (Ιούνιος 1931), σσ. 235-241. Το άρθρο αναδημοσιεύει το εμπιστευτικό μνημόνιο του Home: "Home's Confidential Memorandum".

⁵ Ο Robert Home (1837-1879) υπήρξε στέλεχος των Μυστικών Υπηρεσιών της Βρετανίας και σύμβουλος του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών Lord Salisbury την εποχή των σχεδιασμών για κατάληψη της Κύπρου. Το 1877 απεστάλη στη Βουλγαρία, με την ιδιότητα του Επιτρόπου εκ μέρους της Βρετανίας, για την οριοθέτηση των συνόρων της χώρας. Εκεί ασθένησε με τυφοειδή πυρετό και απεβίωσε επιστρέφοντας στο Λονδίνο, τον Ιανουάριο του 1879. Vetch, R. H. "Home, Robert (1837-1879)." Rev. Roger T. Stearn In *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman,

<http://www.oxforddnb.com/view/article/13648> (accessed April 11, 2014).

⁶ George E. Buckle, *Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, Νέα Υόρκη, 1920, τ. VI, σ. 229. Sir James Headlam-Morley, *Studies in Diplomatic History*, Λονδίνο, 1930, σσ. 193-211. Για τις απόψεις του Benjamin Disraeli σχετικά με την Κύπρο, βλ. Percy Arnold, *Cyprus*

Ο Home, στην Έκθεσή του, παραθέτει τους λόγους που καθιστούν επιτακτική ανάγκη την απόκτηση κάποιας αγγλικής βάσης στην Ανατολική Μεσόγειο και προβάλλει πολιτικά, στρατιωτικά, ναυτικά και εμπορικά επιχειρήματα για να τεκμηριώσει τις απόψεις του. Οι πολιτικοί λόγοι που υπαγόρευαν αυτή την ενέργεια σχετίζονταν με την επιδίωξη της Αγγλίας

«[να καταλάβει] έδαφος αρκετά μεγάλο, που να διαθέτει ικανούς πόρους και να κατοικείται από ανθρώπους δεκτικούς στη δοκιμασία καλής διακυβέρνησης. Το πολιτικό όφελος που θα προέκυπτε από την ταχεία εξέλιξη αυτής της περιοχής υπό τη βρετανική διακυβέρνηση –η ειρήνη και η πρόοδος που θα επικρατούσαν και η ικανοποίηση των κατοίκων λόγω της μετάβασης, από την τουρκική, στη βρετανική διακυβέρνηση– θα ήταν πολύτιμο και θα συνέβαλλε στη διατήρηση του αγγλικού γοήτρου, περισσότερο απ’ όσο θα το επιτύγχαναν μια δωδεκάδα εκστρατείες²».

Από στρατιωτικής πλευράς, η θέση θα έπρεπε να προσφέρει μια βάση με την οποία ένας στρατός θα μπορούσε να ελέγχει οποιαδήποτε εχθρική προέλαση από τον Καύκασο, την αρχή του Τίγρη και του Ευφράτη, τον Περσικό Κόλπο ή τη Διώρυγα του Σουέζ. Θα έπρεπε ακόμα να μπορεί να τύχει υπεράσπισης από μικρή στρατιωτική δύναμη. Για τις ναυτικές απαιτήσεις, θα έπρεπε να διαθέτει ένα καλό λιμάνι το οποίο να υποστηρίζεται εύκολα, καθώς και μια θέση για να εφοδιάζει με κάρβουνο πλοία, στη ρότα τους προς και από την Ινδία³. Ο Lord Salisbury είχε ήδη αναθέσει στον Home να συλλέξει στρατιωτικές πληροφορίες για τη Ρόδο και την Κύπρο, που αποτελούσαν και οι δύο οθωμανικές κτήσεις⁴.

Challenge. A Colonial Island and its Aspirations: Reminiscences of a Former Editor of the "Cyprus Post", Λονδίνο, 1956, σσ. 8-10. Για την επιστολή του πρωθυπουργού Benjamin Disraeli στη Βασίλισσα Βικτώρια, στις 5 Μαΐου 1878, στην οποία, για να τονιστεί η χρησιμότητα της κατοχής της Κύπρου, αναφέρεται ότι «...είναι το κλειδί στη Δυτική Ασία...», βλ. Monypenny και Buckle, *The Life of Disraeli*, Λονδίνο, 1929, σ. 1163. Επίσης, βλ. Ucarol, ό.π., σ. 40.

¹ Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, Λονδίνο, 1922, τ. II, σσ. 214-215, σσ. 265-270 και σ. 277.

² Lee (1934), ό.π., σ. 78. Ucarol, ό.π., σ. 41. Το αγγλικό κείμενο αποδίδεται στην ελληνική από το συγγραφέα της διατριβής.

³ Lee (1934), ό.π., σσ. 59-65 και 78-79. Προτάθηκαν επίσης η Λήμνος, η Καλλιόπολη, η Λέσβος, η Κρήτη, η Αστυπάλεια, η Ρόδος, η Χάιφα, η Ακκρα και η Αλεξανδρέττα. Για τις αναφορές αυτές, βλ., επίσης, Ucarol, ό.π., σσ. 39-40.

⁴ Cecil, ό.π., σ. 214. Lee (1931), ό.π., σ. 235.

Οι εμπορικοί λόγοι που υπαγόρευαν την απόκτηση της Κύπρου, κατά τον Dwight Lee, ήταν η εξασφάλιση ενός αρχηγείου στην Ανατολή. Από εκεί οι Βρετανοί βιομήχανοι θα μπορούσαν να δραστηριοποιούνται προς την Ευρώπη, ενώ και το ίδιο θα μπορούσε να αποτελέσει την έδρα του εμπορίου της περιοχής. Ο Lee κατέληγε υποστηρίζοντας ότι όλα τα δεδομένα υποδείκνυαν την επιλογή της Κύπρου ως την πλέον λογική και πρόσφορη λύση για την εξασφάλιση μιας βρετανικής βάσης κοντά στις ακτές της Μικράς Ασίας και της Συρίας¹.

2. Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Βρετανίας και Πύλης για την υπογραφή Αμυντικής Συνθήκης²

Όταν οι Βρετανοί κατέληξαν στην απόφαση να προχωρήσουν και να ζητήσουν την Κύπρο από το Σουλτάνο, ο Lord Salisbury³, με τηλεγράφημά του στις 24 Μαΐου 1878, έδωσε τις αναγκαίες οδηγίες στον πρέσβη του στην Κωνσταντινούπολη, Sir Austin Henry Layard. Συγκεκριμένα, του ζητούσε να ασκήσει την απαραίτητη πίεση προς το Σουλτάνο, ώστε να τον εξαναγκάσει να αποδεχθεί τους αγγλικούς όρους⁴ και να υπογράψει Αμυντική Συνθήκη με τη Μεγάλη Βρετανία⁵. Στο τηλεγράφημα αναφέρονται τα εξής:

«Εκβιάστε άμεση αποδοχή των όρων που περιλαμβάνονται στο σημερινό τηλεγράφημά μου, ασκώντας όλη σας τη δύναμη. Υποδείξτε ότι η διευθέτηση αυτή εξασφαλίζει την ασιατική Τουρκία, περιοχή από την οποία επανδρώνεται το

¹ Lee (1934), ό.π., σσ. 79-80.

² Για μια ενδιαφέρουσα αναφορά στα διπλωματικά παρασκήνια της περιόδου αυτής, από την οπτική γωνία του Γερμανού Πρόξενου στην Κωνσταντινούπολη, βλ. Ενεπεκίδη Κ. Πολυχρόνη, *Κύπρος 1800-1878, Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη Γερμανική Έρευνα και Κριτική*, Αθήνα, 2000, σσ. 337-346.

³ Ο Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil τρίτος μαρκήσιος του Salisbury (1830-1903) υπήρξε από τις ηγετικές μορφές της βρετανικής πολιτικής ζωής και των Συντηρητικών κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Εξελέγη τρεις φορές πρωθυπουργός, υπηρετώντας συνολικά για δεκατρία χρόνια. Ήταν ο πρώτος πρωθυπουργός της Μ. Βρετανίας στον 20^ο αιώνα και ο τελευταίος που άσκησε την εξουσία του ως μέλος της Βουλής των Λόρδων. Διετέλεσε και υπουργός Εξωτερικών, επίσης τρεις φορές. Σε μία από τις θητείες του (2 Απριλίου 1878-28 Απριλίου 1880) περιλαμβάνεται η περίοδος κατά την οποία καταλήφθηκε η Κύπρος. Smith Paul, “Cecil, Robert Arthur Talbot Gascoyne-, third marquess of Salisbury (1830–1903)”, *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison, Οξφόρδη, Oxford University Press (OUP), 2004. Ηλεκτρονική έκδοση, (Online ed, από Lawrence Goldman, Ιανουάριο 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/32339> (accessed April 11, 2014).

⁴ Buckle, II, ό.π., σσ. 623-624.

⁵ Lee, ό.π., σ. 83. Headlam-Morley, ό.π., σσ. 198-199.

στράτευμα του Σουλτάνου, και ότι αυτό πρέπει να γίνει άμεσα αποδεκτό, εάν ο Σουλτάνος επιθυμεί να διατηρήσει την αγαθή διάθεση της Αγγλίας. Εάν αγνοηθεί η παρούσα ευκαιρία, δεν πρόκειται να παρουσιαστεί ξανά. Είμαστε έτοιμοι να συμφωνήσουμε την αποχώρηση του ρωσικού στρατού από την Κωνσταντινούπολη και τον περιορισμό της Αυτόνομης Βουλγαρικής Ηγεμονίας στην περιοχή των Βαλκανίων. Εάν ο Σουλτάνος δεν συναινέσει στον ανωτέρω διακανονισμό, δεν θα είναι δυνατό για την Αγγλία να συνεχίσει περαιτέρω τις διαπραγματεύσεις, η δε κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και η διανομή της αυτοκρατορίας θα είναι η άμεση συνέπεια. Τίποτε δεν θα έσωζε το Σουλτάνο σε αυτή την ακραία περίπτωση, εκτός από τη φιλία της Αγγλίας. Αλλά η Αγγλία θα απόσχει από κάθε περαιτέρω προσπάθεια, εκτός εάν ο Σουλτάνος συμφωνήσει να συνομολογήσει μια συμμαχία που θα περιλαμβάνει τους όρους αυτούς, προκειμένου να προστατεύσει την ασιατική αυτοκρατορία του. Βεβαιωθείτε ότι ο Σουλτάνος θα αντιληφθεί ότι πρέπει να έχετε τη γραπτή δέσμευσή του, ως ανωτέρω, όχι αργότερα από τη νύκτα της Κυριακής και ότι πρέπει να τηρηθεί η πλέον αυστηρή μυστικότητα¹».

Το τηλεγράφημα αυτό διαβαθμίστηκε ως απόρρητο από τους Βρετανούς, αφού, ουσιαστικά, ο υπουργός Εξωτερικών καλούσε τον πρέσβη του στην Κωνσταντινούπολη να εκβιάσει το Σουλτάνο με ένα τελεσίγραφο. Ήταν το δεύτερο στη σειρά τηλεγράφημα του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών. Στο πρώτο, ο Lord Salisbury καλούσε τον Layard να προτείνει στο Σουλτάνο, με κάθε μυστικότητα, το κείμενο της Αμυντικής Συνθήκης με την οποία θα διασφαλιζόνταν οι ασιατικές κτήσεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με αντάλλαγμα την παραχώρηση της Κύπρου. Επιπλέον, διαβίβασε την πρόθεση της Βρετανίας να καταβάλλει στην Πύλη, σε ετήσια βάση, το πλεόνασμα των εσόδων της νήσου. Η μετάφραση του κειμένου έχει ως εξής:

«Προτείνετε στο Σουλτάνο, με κάθε μυστικότητα, την πιο κάτω Αμυντική Συνθήκη για την εξασφάλιση των ασιατικών του κτήσεων στο μέλλον.

¹ Το τηλεγράφημα, λόγω του διαβαθμισμένου χαρακτήρα του ως απόρρητο, δεν περιλαμβάνεται στα Parliamentary Papers, αλλά εντοπίζεται στο βιβλίο του Buckle Earl George, *Letters of Queen Victoria 1862-1878, Second Series*, τ. II, Τορόντο 1926, σ. 629. Επίσης, βλ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σσ. 45-46. Ucarol, ό.π., σσ. 42-44.

Εάν το Βατούμ, το Καρς, το Αρδαχάν ή οποιοδήποτε από αυτά παραμείνει υπό την κατοχή της Ρωσίας και εάν στο μέλλον γίνει οποιαδήποτε απόπειρα κατάληψης άλλου μέρους των ασιατικών κτήσεων του Σουλτάνου, όπως αυτές καθορίστηκαν με την Τελική Συνθήκη Ειρήνης, η Αγγλία αναλαμβάνει να συμπράξει με το Σουλτάνο, με τη δύναμη των όπλων, για να τις υπερασπιστεί. Ως αντάλλαγμα, ο Σουλτάνος υπόσχεται να προωθήσει στην επικράτειά του τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις (οι οποίες θα συμφωνηθούν μεταξύ των δύο Δυνάμεων σε επόμενο στάδιο) και να προστατεύσει τους χριστιανούς και άλλους υπηκόους του στις ασιατικές του κτήσεις. Για να μπορεί η Αγγλία να αναλάβει αυτές τις υποχρεώσεις, ο Σουλτάνος επιπλέον συγκατατίθεται να παραχωρήσει τη νήσο Κύπρο, για να καταληφθεί και να διοικείται από την Αγγλία. Είναι αδύνατο για την Αγγλία να ασκεί την απαιτούμενη προστασία στη Συρία και τη Μικρά Ασία και να συγκεντρώνει έγκαιρα, όταν χρειαστεί, στρατεύματα και πολεμικό υλικό με σκοπό την απόκρουση επίθεσης ή τη ματαίωση ξένης απόπειρας για πρόκληση επανάστασης στη Συρία, τη Μικρά Ασία κλπ., εάν δεν κατέχει ένα οχυρό φρούριο κοντά στις ακτές αυτές. Η παρουσία της Αγγλίας στην Κύπρο θα ενισχύσει την εξουσία του Σουλτάνου στη Συρία και τη Μεσοποταμία, η οποία [εξουσία] ενδέχεται να υποστεί ισχυρό κλονισμό μετά τα πρόσφατα γεγονότα. Επειδή η Αγγλία δεν επιθυμεί να καταστήσει πτωχότερα την Πύλη, διατίθεται να της καταβάλλει ετησίως ποσό ίσο προς το παρόν πλεόνασμα των δημοσίων εσόδων έναντι των δαπανών στη νήσο. Η παρούσα συμμαχία γίνεται υπό τους όρους της ρωσικής κατοχής του Καρς και της [ρωσικής] επεκτάσεως στην Αρμενία. Εάν η Ρωσία παραδώσει αυτές τις περιοχές, η Κύπρος θα εκκενωθεί και η παρούσα συνθήκη θα πάψει να ισχύει¹».

Ο Layard, μόλις έλαβε το τηλεγράφημα, έσπευσε να συναντήσει το Σουλτάνο την επομένη, 25 Μαΐου 1878². Ο Σουλτάνος βρισκόταν εκείνες τις μέρες σε πολύ δύσκολη θέση, καθώς είχε αποκαλυφθεί μια συνωμοσία για την ανατροπή του³. Αφού διαβουλευτήκε με τον πρωθυπουργό του, διαμήνυσε στον Βρετανό πρέσβη ότι αποδεχόταν τις προτάσεις του και εξουσιοδότησε τους

¹ Buckle, ό.π., σ. 623. Η μετάφραση σε ελληνική απόδοση από το συγγραφέα της παρούσας μελέτης.

² Ucarol, ό.π., σσ. 45-47. Αναφέρεται στα διαμειφθέντα μεταξύ Σουλτάνου και Βρετανού πρέσβη.

³ Lee (1934), ό.π., σσ. 83-84.

υπουργούς του να προσέλθουν σε διαπραγματεύσεις¹. Το βράδυ της 26ης Μαΐου 1878, όπως ζητούσε ο Lord Salisbury, μονογραφήθηκαν οι αρχικοί όροι της Συνθήκης².

Ωστόσο, στις 29 Μαΐου, ο Μεγάλος Βεζίρης ζήτησε να προστεθεί πρόνοια στη μονογραφηθείσα συμφωνία, με την οποία προβλεπόταν η λειτουργία στην Κύπρο μουσουλμανικού Θρησκευτικού Δικαστηρίου, η δικαιοδοσία του οποίου θα περιοριζόταν αποκλειστικά στη διευθέτηση θρησκευτικών ζητημάτων. Επίσης, ζητούσε το πλεόνασμα των εσόδων από τη διαχείριση της νήσου να καταβάλλεται στην Πύλη σύμφωνα με δικές της υποδείξεις³.

«Η προσθήκη που προτάθηκε περιλαμβάνει τρία σημεία, δηλαδή [α] μουσουλμανικό Δικαστήριο, [β] ότι ο μέσος όρος των εσόδων, πέραν των εξόδων, κατά τα τελευταία πέντε χρόνια θα καταβάλλεται από την Αγγλία στην Πύλη, αλλά εφόσον τα ετήσια έσοδα από τη νήσο αυξάνονται χρόνο με το χρόνο, οποιοδήποτε πλεόνασμα πέραν του μέσου όρου πρέπει επίσης να καταβάλλεται στην Πύλη και [γ] ότι εάν η Ρωσία παραχωρήσει το Καρς και τις κτήσεις της στην Αρμενία, η Κύπρος θα εγκαταλειφθεί⁴».

Το Λονδίνο αποδέχθηκε να παραχωρείται στην Πύλη το πλεόνασμα του μέσου όρου των τελευταίων πέντε χρόνων, όχι όμως και το πλεόνασμα πέραν του μέσου όρου, το οποίο θα διετίθετο για βελτιώσεις στη νήσο:

«Εφόσον η Αγγλία θα διαθέτει το αυξανόμενο πλεόνασμα για βελτιώσεις στη νήσο, η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας (Α.Μ.) δεν μπορεί να συγκατατεθεί στο δεύτερο όρο, όπως τίθεται, αλλά δεν έχει αντίρρηση να πληρώνει το μέσο όρο [του πλεονάσματος] των εσόδων των τελευταίων πέντε χρόνων⁵».

¹ Στο ίδιο.

² Στο ίδιο, σ. 85. Ucarol, ό.π., σ. 51.

³ C. 2090. Turkey. No. 43 (1878). Further Correspondence respecting the Convention between Great Britain and Turkey of June 4, 1878, Mr. Layard to The Marquis of Salisbury No. 1, 29 Μαΐου 1878, Λονδίνο 1879, σ. 1. Όλα τα κείμενα αποδίδονται σε μετάφρασή μας στην ελληνική, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Captain Albany Robert Savile, *Cyprus*, Λονδίνο 1878, σσ. 25-26.

⁴ C. 2090, ό.π., Mr. Layard to The Marquis of Salisbury, 30 Μαΐου 1878, No. 2, σ. 1. Η ελληνική απόδοση των αγγλικών κειμένων των Parliamentary Papers έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας μελέτης.

⁵ C. 2090, ό.π., The Marquis of Salisbury to Mr. Layard, 30 Μαΐου 1878, No. 3, σ. 1.

Επιπλέον, ο Layard εξουσιοδοτήθηκε να αποδεχθεί την αιτούμενη συνέχιση της λειτουργίας Θρησκευτικού Δικαστηρίου για τους μουσουλμάνους της Κύπρου:

«Εξουσιοδοτείστε να αποδεχθείτε το μουσουλμανικό Θρησκευτικό Δικαστήριο, με αποκλειστική αρμοδιότητα σε θρησκευτικά ζητήματα των μουσουλμάνων, αλλά δεν πρέπει να δεσμεύσετε την Κυβέρνηση της Α.Μ. για ιδρύματα απονομής δικαιοσύνης σε πρόσωπα που δεν είναι μουσουλμάνοι¹».

Την ίδια μέρα, ο Lord Salisbury, με το τρίτο στη σειρά τηλεγράφημά του προς το Βρετανό πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, κατέγραφε τις σκέψεις του για την πρόοδο των διαπραγματεύσεων με τη Ρωσία, η οποία ικανοποιούσε τα βρετανικά συμφέροντα. Καταλήγοντας, διαβίβαζε στον Πρέσβη το σχέδιο της επικείμενης Συμφωνίας με την Πύλη, εξουσιοδοτώντας τον να προχωρήσει στην υπογραφή της².

«Η πρόοδος των εμπιστευτικών διαπραγματεύσεων που είναι σε εξέλιξη μεταξύ της κυβέρνησης της Α.Μ. και της ρωσικής κυβέρνησης καθιστούν πιθανό ότι τα άρθρα της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου που αφορούν την ευρωπαϊκή Τουρκία θα τροποποιηθούν επαρκώς, εναρμονιζόμενα με τα συμφέροντα των άλλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων και ιδιαίτερα της Αγγλίας.

Δεν υπάρχει, όμως, ανάλογη προοπτική ως προς το μέρος της Συνθήκης που αφορά την ασιατική Τουρκία. Έχει διακηρυχθεί επαρκώς ότι, σε σχέση με το Βατούμ και τα φρούρια βορείως του Αρδαχάν, η Ρωσία δεν θα παραιτηθεί των συμφωνιών στις οποίες υπέκυψε η Πύλη, εξαιτίας των γεγονότων του πολέμου. Επομένως, η κυβέρνηση της Α.Μ. είναι υποχρεωμένη να εξετάσει τις συνέπειες που θα επιφέρουν μελλοντικά αυτές οι συμφωνίες, εάν δεν ακυρωθούν ή αντιμετωπιστούν, στις ασιατικές επαρχίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και στα συμφέροντα της Αγγλίας, τα οποία συνδέονται στενά με την κατάσταση σε εκείνες τις επαρχίες...

... Η μόνη πρόνοια η οποία μπορεί να διασφαλίσει τη σταθερότητα της οθωμανικής διοίκησης στην ασιατική Τουρκία και το οποίο θα ήταν τόσο ουσιώδες μετά την

¹ C. 2090, ό.π., The Marquis of Salisbury to Mr. Layard, 30 Μαΐου 1878, No. 4, σ. 1.

² C. 2057. Turkey. No. 36 (1878). Correspondence respecting the Convention between Great Britain and Turkey of June 4, 1878, The Marquis of Salisbury to Mr. Layard, 30 Μαΐου 1878, No. 1, σσ. 1-2. Ucarol, ό.π., σσ. 53-55.

ανάκτηση των ρωσικών προσαρτήσεων όπως είναι τώρα, είναι η δέσμευση μιας μεγάλης Δύναμης ικανής να ανταποκριθεί, διά της βίας των όπλων, στον περιορισμό της ρωσικής επέκτασης επί τουρκικού εδάφους στην Ασία. Τέτοια υποχρέωση, εάν δινόταν πλήρως και ανεπιφύλακτα, θα απέτρεπε ένα τέτοιο εγχείρημα και την ίδια στιγμή θα έδινε στους πληθυσμούς των ασιατικών επαρχιών την απαιτούμενη πεποίθηση ότι η τουρκική διοίκηση στην Ασία δεν κινδυνεύει να καταρρεύσει σύντομα. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να αποδεχθεί η Πύλη δύο όρους, προτού η Αγγλία παράσχει αυτή τη διαβεβαίωση...

... η Πύλη να διαβεβαιώσει επίσημα για την πρόθεσή της να εισαγάγει τις απαιτούμενες μεταρρυθμίσεις στη διακυβέρνηση των χριστιανών και άλλων υπηκόων της σε αυτά τα εδάφη... Η εγγύτητα των Βρετανών αξιωματούχων και, εάν κριθεί αναγκαίο, των βρετανικών στρατευμάτων, θα ήταν η καλύτερη διασφάλιση ότι όλοι οι σκοποί της [αμυντικής] συμφωνίας θα εκπληρωθούν. Η νήσος Κύπρος φαίνεται ότι πληροί όλες τις απαιτούμενες προϋποθέσεις γι' αυτό το σκοπό. Η κυβέρνηση της Α.Μ. δεν ζητά από το Σουλτάνο να αποξενωθεί έδαφος από την κυριαρχία του, ή να απολέσει έσοδα τα οποία διοχετεύονται στα Ταμεία τους. Συνεπώς, προτείνει, όπως, ενώ η διοίκηση και η κατοχή της νήσου θα ανατεθεί στην Α.Μ., το έδαφος της θα συνεχίσει να αποτελεί μέρος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και το παρόν πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών να καταβάλλεται ετησίως από τη βρετανική κυβέρνηση στο Ταμείο του Σουλτάνου...

...Επομένως, σας ζητώ να προτείνετε στην Πύλη να συμφωνήσει στη συνομολόγηση Συνθήκης με το ακόλουθο περιεχόμενο...: Εάν το Βατούμ, το Αρδαχάν, το Καρς ή οποιοδήποτε από αυτά κρατηθεί από τη Ρωσία, και αν η Ρωσία κάνει στο μέλλον οποιαδήποτε προσπάθεια να θέσει υπό τον έλεγχό της οποιοδήποτε άλλο τμήμα των ασιατικών κτήσεων του Σουλτάνου, όπως αυτές έχουν προσδιοριστεί στην Τελική Συνθήκη Ειρήνης, η Αγγλία δεσμεύεται να ενωθεί με το Σουλτάνο, με τη δύναμη των όπλων, για να τις υπερασπιστεί. Ως αντάλλαγμα, ο Σουλτάνος υπόσχεται στην Αγγλία να εισαγάγει στη διακυβέρνηση των χριστιανών και άλλων υπηκόων της Πύλης σε αυτά τα εδάφη τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις (οι οποίες θα συμφωνηθούν σε επόμενο στάδιο μεταξύ των δύο

δυνάμεων), ώστε να μπορέσει η Αγγλία να προβεί στις κατάλληλες ενέργειες για την εκτέλεση της υποχρέωσης που ανέλαβε. Ο Σουλτάνος, επιπλέον, συγκατατίθεται να παραχωρήσει τη νήσο Κύπρο, για να κατέχεται και να διοικείται από την Αγγλία¹».

Στο έγγραφο αποτυπώνεται με ωμό τρόπο η αντίληψη του Λονδίνου για την προώθηση και υπεράσπιση των βρετανικών συμφερόντων, μετά την ήττα της Πύλης στο ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877-78. Η εφαρμογή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου θα είχε πολύ ευρύτερες συνέπειες από την ταπείνωση και τον ακρωτηριασμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Θα ανέτρεπε άρδην τις γεωπολιτικές ισορροπίες στη νοτιοανατολική Ευρώπη, ικανοποιώντας παλαιά επεκτατικά όνειρα της Ρωσίας και εξασφαλίζοντάς της ισχυρά πλεονεκτήματα έναντι των δυτικών δυνάμεων, προκαλώντας μια εξαιρετικά δυσμενή τροπή γι' αυτές στο περιβόητο Ανατολικό Ζήτημα. Επιπλέον, αν η Οθωμανική αυτοκρατορία κατέρρεε –κάτι που γινόταν ολοένα και πιθανότερο λόγω της προϊούσας παρακμής της–, στις περιοχές που την αποτελούσαν θα προέκυπτε κενό εξουσίας.

Ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών τονίζει, αφενός, την ανησυχία της χώρας του μπροστά σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο και, αφετέρου, προβάλλει την προνοητικότητα και την αποφασιστικότητα της κυβέρνησης της Α.Μ. να αποτρέψει τετελεσμένα που θα απέβαιναν εις βάρος της Βρετανικής αυτοκρατορίας. Η εκφραζόμενη επιθυμία προστασίας των χριστιανικών πληθυσμών δεν αποτελεί παρά άλλοθι και προπέτασμα καπνού, για τη συγκάλυψη των στρατηγικών στόχων της κυβέρνησης της Α.Μ., η οποία αποσκοπεί, παράλληλα, να αποσπάσει τη συμπάθεια και την εύνοια των πληθυσμών αυτών έναντι της Βρετανίας. Τη δεδομένη χρονική στιγμή, οι Βρετανοί είχαν πλήρη επίγνωση της αδυναμίας του Σουλτάνου σε στρατιωτικό και οικονομικό επίπεδο· άδραξαν, έτσι, την ευκαιρία να αποσπάσουν την Κύπρο, προσφέροντας ως δέλεαρ τη διατήρηση των εσόδων της Πύλης από τη νήσο.

Εάν κάποιος ανατρέξει στις ημερομηνίες, θα βρει ένα ενδιαφέρον στοιχείο: στις 30 Μαΐου 1878, η Βρετανία υπογράφει δύο μνημόνια με τη Ρωσία, με τα οποία οι δύο χώρες καταλήγουν σε μερική συμφωνία, παραπέμποντας τις διαφωνίες τους –επί του Βατούμ και του Καρς– σε

¹ C. 2057, ό.π., The Marquis of Salisbury to Mr. Layard, No. 1, 30 Μαΐου 1878, σσ. 1-2. Η ελληνική μετάφραση αποδίδεται από το συγγραφέα της παρούσας μελέτης. Επίσης, βλ. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 9-13. C. W. J. Orr, *Cyprus under British Rule*, Λονδίνο 1919, σσ. 184-185 (Παράρτημα I).

επόμενο στάδιο συζητήσεων, στο πλαίσιο του Συνεδρίου του Βερολίνου, ενώ, στις 31 Μαΐου, υπογράφει νέο υπόμνημα¹ με την ίδια χώρα. Επομένως, η δέσμευση υποστήριξης στην Τουρκία με στρατιωτικά μέσα, εάν η Ρωσία επιτεθεί και πάλι εναντίον της, είναι πλασματική², επειδή, απλούστατα, γνώριζαν ήδη ότι ο Τσάρος είχε υποσχεθεί στη Μεγάλη Βρετανία να μην επεκτείνει τα σύνορά του στη Μικρά Ασία πέραν αυτών που ορίζονταν με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου³. Χαρακτηριστική είναι η πρώτη παράγραφος της επιστολής του Lord Salisbury προς τον Layard⁴, που παρατέθηκε προηγουμένως.

Έτσι, ενώ οι Βρετανοί γνώριζαν ήδη τις ρωσικές προθέσεις, τέσσερις μέρες μετά την υπογραφή της συμφωνίας με τη Ρωσία, υπογράφουν τη μυστική Αμυντική Συνθήκη με την Τουρκία στις 4 Ιουνίου 1878 και, παράλληλα, καλούνται να μετάσχουν στο Συνέδριο του Βερολίνου, που θα άρχιζε στις 13 του ίδιου μήνα.

Εξίσου αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ένας εκ των όρων του μνημονίου της 30^{ης} Μαΐου 1878, μεταξύ Ρωσίας και Μεγάλης Βρετανίας, προέβλεπε τη δέσμευση της πρώτης να μην εισβάλει σε κτήση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας προκειμένου να αποζημιωθεί. Επιπλέον, η Ρωσία υποσχέθηκε να μην προκαλέσει προβλήματα κατά την αποπληρωμή χρεών της Πύλης προς τη Βρετανία⁵.

3. Η Αγγλο-Τουρκική Αμυντική Συνθήκη της 4^{ης} Ιουνίου 1878 – Η Κυπριακή Συνθήκη

Η συμφωνία Βρετανίας και Τουρκίας για την παραχώρηση της Κύπρου αποκλήθηκε Κυπριακή Συνθήκη⁶ (“*Cyprus Convention*”) και αποτελούνταν από την κύρια Συνθήκη –ένα λακωνικά

¹ Περιορισμένα αποσπάσματα των μνημονίων της 30^{ης} και της 31^{ης} Μαΐου του 1878 περιέχονται ως παραρτήματα στο Lee (1934), ό.π., σσ. 194-196. Για επισημάνσεις και επιπλέον αναφορές στα εν λόγω Μνημόνια βλ. Ucarol, ό.π., σσ. 67-68.

² Ucarol, ό.π., σσ. 66-67.

³ Lee, ό.π., σ. 86. Το περιεχόμενό τους αποκάλυψε η εφημερίδα του Λονδίνου *Globe* στις 14 Ιουνίου 1878.

⁴ C. 2057, ό.π., The Marquis of Salisbury to Mr. Layard, 30 Μαΐου 1878, No. 1, σ. 1. Ελληνική μετάφραση από το συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

⁵ Ucarol, ό.π., σ. 67.

⁶ Το κείμενο της Συνθήκης και οι Προσθήκες της 1^{ης} Ιουλίου και της 14^{ης} Αυγούστου 1878, καθώς και η Συμφωνία της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1879, περιέχονται και στο Hill, ό.π., σσ. 300-304. Επίσης, βλ. Orr, ό.π., σσ. 35-39. Το κείμενο της Συνθήκης της 4^{ης} Ιουνίου 1878 εντοπίζεται και στο Ucarol, ό.π., σσ. 67-68. Επίσης, βλ. Captain Albany Robert Savile, *Cyprus*, Λονδίνο, 1878, σσ. 24-25.

διατυπωμένο κείμενο– και δύο προσαρτήματα, την Προσθήκη I και την Προσθήκη II, ως συνημμένα κείμενα, τα οποία περιλάμβαναν διευκρινιστικές διατάξεις.

Σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονταν στην Κυπριακή Συνθήκη, οι δύο πλευρές συμφωνούσαν στη σύναψη Αμυντικής Συνθήκης, με σκοπό τη διασφάλιση στο μέλλον των εδαφών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στην Ασία. Η Βρετανία δεσμευόταν να συμπράξει στρατιωτικά με το Σουλτάνο και, ως αντάλλαγμα, να της εκχωρηθεί η κατοχή και διοίκηση της Κύπρου, ώστε να μπορεί να προβεί στις απαραίτητες προετοιμασίες που θα της επέτρεπαν να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της. Δηλώνόταν ότι, σε περίπτωση που τερματιζόταν η ρωσική κατοχή των πρώην οθωμανικών επαρχιών του Καρς, του Αρδαχάν και του Βατούμ, η Συνθήκη θα ακυρωνόταν και η Κύπρος θα επιστρεφόταν στην Πύλη¹.

Η Βρετανία αναλάμβανε την κατοχή και διοίκηση της Κύπρου και, ταυτόχρονα, ρόλο προστάτιδας δύναμης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Για να αποφευχθεί η εντύπωση στις άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις και ευρύτερα ότι η ίδια η Βρετανία αποσπούσε εδάφη από την Πύλη, καταβλήθηκε κάθε προσπάθεια ώστε να δοθεί στη Συνθήκη προσωρινός χαρακτήρας και προτάθηκε η καταβολή ετήσιας «αποζημίωσης» προς την de jure κυρίαρχο της νήσου.

3.1 Η Προσθήκη της 1^{ης} Ιουλίου 1878

Στο παρασκήνιο των διαβουλεύσεων, η Πύλη αναγκάστηκε να αποδεχθεί τους όρους της Βρετανίας ως προς το περιεχόμενο της Κύριας Συνθήκης. Τα κενά και τα αδιευκρίνιστα θέματα που προέκυψαν, λόγω της επίσπευσης των διαβουλεύσεων, κατέστησαν αναγκαία τη σύνταξη των δύο Προσθηκών². Για το λόγο αυτό, ο πρεσβευτής της Βρετανίας στην Πύλη, A. Layard, διαβουλεύθηκε με τον υπουργό Εξωτερικών του Σουλτάνου, Saffet Pasha³, το περιεχόμενο των Προσθηκών, τις οποίες η Τουρκία επιθυμούσε να επισυνάψει στην Κύρια Συνθήκη.

¹ C. 2057, ό.π., Sir A. H. Layard to The Marquis of Salisbury, No. 2, 5 Ιουνίου 1878, σσ. 3-4. (Στο έγγραφο επισυνάπτεται και το υπογεγραμμένο κείμενο της Αμυντικής Συνθήκης μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Τουρκίας, στην αγγλική και τη γαλλική). Stavros Panteli, *A History of Cyprus, From Foreign Domination to Troubled Independence*, Λονδίνο, 2000, σσ. 43-44.

² Ζαννέτος, ό.π., τ. II, σσ. 16-21. Νικόλαου Καταλάνου, *Κυπριακόν Λεύκωμα «Ο Ζήνων»*, έτος Α', Λευκωσία, 1914, σσ. 48-49. Harry Luke, *Cyprus under the Turks*, Λονδίνο, 1923, σσ. 263-264.

³ Ο Saffet (ή Safvet) Pasha (1814-1883) διετέλεσε Μέγας Βεζίρης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας από τον Μάιο έως τον Οκτώβριο του 1878.

Ο Layard απευθύνθηκε στον Lord Salisbury στις 7 Ιουνίου 1878, ζητώντας οδηγίες για τη στάση της Βρετανίας στις διαβουλεύσεις που θα επανάρχιζαν με την Πύλη, για τη σύναψη διευκρινιστικής Προσθήκης επί της Κύριας Συνθήκης της 4ης Ιουνίου 1878¹. Επιδίωξη της Πύλης ήταν να προβλέπεται:

i. «Η συνέχιση λειτουργίας στην Κύπρο ενός μουσουλμανικού Θρησκευτικού Δικαστηρίου (Mekhemei Sheri), το οποίο θα επιλαμβανόταν αποκλειστικά την επίλυση θρησκευτικών θεμάτων του μουσουλμανικού πληθυσμού της Κύπρου.

ii. Ο καθορισμός από το Συμβούλιο της Ιεράς Κτημοσύνης της Τουρκίας (Εβκάφ) ενός μουσουλμάνου κατοίκου του νησιού, ο οποίος να επιβλέπει από κοινού, με έναν αντιπρόσωπο διορισμένο από τη βρετανική κυβέρνηση, τη διοίκηση της περιουσίας, των ταμείων και των κτημάτων που ανήκαν σε τεμένη, νεκροταφεία, μουσουλμανικά σχολεία και άλλα θρησκευτικά ιδρύματα στην Κύπρο.

iii. Η ετήσια καταβολή στην Τουρκία, εκ μέρους της Αγγλίας, του πλεονάσματος των εσόδων από τη διοίκηση της Κύπρου, το οποίο θα υπολογιζόταν βάσει του μέσου όρου των τελευταίων πέντε χρόνων (της Οθωμανοκρατίας στην Κύπρο).

iv. Η δυνατότητα της Πύλης να πωλεί και να ενοικιάζει ελεύθερα τα κτήματα και όποια άλλη περιουσία βρισκόταν στην Κύπρο και ανήκε στο οθωμανικό Στέμμα.

v. Ότι, σε περίπτωση εκκένωσης της Κύπρου, η Αγγλία δεν θα ζητήσει από την Πύλη οποιαδήποτε αμοιβή ή αποζημίωση για έργα κοινής ωφελείας ή βελτιώσεις που πραγματοποίησε ή ανέλαβε, κατά τη διάρκεια της κατοχής της νήσου.

vi. Ότι, αν η Ρωσία επιστρέψει το Καρς και άλλες περιοχές στην Αρμενία, η Κύπρος θα εγκαταλειφθεί άμεσα από την Αγγλία και η Συνθήκη της 4ης Ιουνίου θα πάψει να ισχύει»².

Ο Lord Salisbury απάντησε στον πρέσβη του στις 17 Ιουνίου 1878, από το Βερολίνο όπου βρισκόταν, ως μέλος της βρετανικής αντιπροσωπείας στις εργασίες του εκεί Συνεδρίου, συναινώντας στην υπογραφή της Προσθήκης με ορισμένες τροποποιήσεις:

¹ C. 2090, ό.π., The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard, No. 5, 7 Ιουνίου 1878, σ. 2.

² C. 2090, ό.π., Sir H. A. Layard to The Marquis of Salisbury, Inclosure in No. 5, 7 Ιουνίου 1878, σ. 2 (το κείμενο της Προσθήκης επισυνάπτεται στην επιστολή No. 5). Ελληνική απόδοση του αγγλικού κειμένου από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

i. «Να μη γίνει δεκτή η επιθυμία της Τουρκίας να περιλαμβάνονται στο μέσο όρο των πλεονασμάτων τα έσοδα που θα αποκτούσε από την πώληση ή τη μίσθωση των κτημάτων της (τροποποίηση των άρθρων iii και iv).

ii. Να απαλειφθεί η πρόνοια (άρθρο v) ότι η Αγγλία, όταν θα εγκατέλειπε τη νήσο, δεν θα ζητούσε αποζημιώσεις από την Τουρκία για οποιαδήποτε έξοδα θα είχε κάνει, λόγω του ότι η πρόνοια αυτή θα αποθάρρυνε τις ξένες επενδύσεις.

iii. Ζητούσε, τέλος, την προσθήκη ενός άρθρου, το οποίο θα προέβλεπε ότι η Αγγλία θα είχε το δικαίωμα να προβαίνει σε απαλλοτριώσεις περιουσιών για δημόσια ωφέλεια»¹.

Ο Σουλτάνος επέμενε στις αξιώσεις του και ιδιαίτερα στη διατήρηση του άρθρου v, που αφορούσε τις αποζημιώσεις της Βρετανίας στην περίπτωση που θα εγκατέλειπε τη νήσο², ενώ η αγγλική πλευρά εστίασε την επιχειρηματολογία της στην ανάγκη αποζημίωσης για έργα που θα απέδιδαν ετήσιο εισόδημα και για κεφάλαια που θα δάνειζαν ιδιώτες επενδυτές, οι οποίοι θα έπρεπε να αποζημιωθούν στη βάση λεπτομερών διατάξεων, με ορθή και προσεγμένη νομική διατύπωση³.

Οι Οθωμανοί, που αντιμετώπιζαν πλήθος προβλημάτων, αποδέχθηκαν τελικά όλους τους όρους του αγγλικού προσχεδίου, ακόμα και αυτόν που αφορούσε τις αποζημιώσεις για βελτιωτικά έργα στην Κύπρο⁴. Αποδέχθηκαν, επίσης, την απάλειψη του άρθρου v, μετά τη διαβεβαίωση του Layard ότι η Βρετανία θα δεχόταν να αναθεωρηθεί το άρθρο, σύμφωνα με το πνεύμα που αξίωνε η Πύλη, αν ικανοποιούνταν ταυτόχρονα και οι επιφυλάξεις που είχε θέσει η αγγλική πλευρά⁵. Η αποδοχή των οθωμανικών αιτιάσεων εκ μέρους των Βρετανών δεν συνιστούσε τίποτε διαφορετικό από αυτό που, με σημερινούς όρους, θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «εποικοδομητική ασάφεια».

Η επιμονή της Πύλης για καθορισμό του πλεονάσματος που θα λάμβανε λόγω της κατάληψης της Κύπρου από την Βρετανία κάμφθηκε και αυτή. Η Βρετανία συμφώνησε να εγγυηθεί και να καταβάλλει στην Πύλη το πλεόνασμα μεταξύ των εσόδων και των δαπανών του νησιού, το

¹ C. 2090, ό.π., The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard, No. 6, 17 Ιουνίου 1878, σ. 2. Ucarol, ό.π., σσ. 35-36. Savile, ό.π., σ. 27.

² C.2090, ό.π., Sir A. H. Layard to The Marquis of Salisbury, No. 7, 22 Ιουνίου 1878, σ. 3.

³ C.2090, ό.π., The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard, No. 8, 23 Ιουνίου 1878, σ. 3.

⁴ C.2090, ό.π., Sir A. H. Layard to The Marquis of Salisbury, No. 9, 24 Ιουνίου 1878, σ. 3 και Mr. Secretary Cross to Sir A. H. Layard, No. 11, 13 Ιουλίου 1878, σ. 3.

⁵ C. 2057, ό.π., Sir A. H. Layard to The Marquis of Salisbury, No. 3, 1 Ιουλίου 1878, σ. 4.

οποίο θα καθοριζόταν από το μέσο όρο της τελευταίας πενταετίας¹. Το πλεόνασμα, μετά από επιμονή του Σουλτάνου, εκτιμήθηκε στα 22.936 πουγγιά² και επρόκειτο να επαληθευθεί και να δικαιολογηθεί σε επόμενο στάδιο. Από το πλεόνασμα, εξαιρούνταν τα έσοδα από τις γαίες του κράτους και του Στέμματος, που είχαν πωληθεί ή μισθωθεί κατά την επίμαχη περίοδο³.

Τελικά, η Προσθήκη της 1ης Ιουλίου 1878 προέβλεπε ότι:

i. «Στην Κύπρο θα συνέχιζε να λειτουργεί ένα μουσουλμανικό Θρησκευτικό Δικαστήριο (Μαχκεμέ Σιερί), το οποίο θα ασχολούνταν αποκλειστικά με θρησκευτικά θέματα, σχετικά με το μουσουλμανικό πληθυσμό της νήσου.

ii. Θα οριζόταν από το Εβκάφ μουσουλμάνος κάτοικος της νήσου, ο οποίος, σε συνεργασία με πρόσωπο διορισμένο από τις βρετανικές αρχές, θα έλεγχε τη διαχείριση της περιουσίας, των κεφαλαίων και των γαιών που ανήκαν σε τζαμιά, νεκροταφεία, μουσουλμανικά σχολεία και άλλα θρησκευτικά ιδρύματα του νησιού.

iii. Η Αγγλία θα κατέβαλλε στην Πύλη ποσό ίσο με το πλεόνασμα των εσόδων από τη νήσο, πέραν των εξόδων. Αυτό το πλεόνασμα, που θα υπολογιζόταν και θα αποφαιζόταν βάσει του μέσου όρου των τελευταίων πέντε χρόνων, ορίστηκε σε 22.936 πουγγιά. Από τον υπολογισμό αυτό θα εξαιρούνταν τα έσοδα από τις κρατικές και βασιλικές γαίες που ενοικιάζονταν ή πωλήθηκαν την επίμαχη περίοδο.

iv. Η Υψηλή Πύλη θα μπορούσε ελεύθερα να πωλεί και ενοικιάζει κτήματα και άλλη περιουσία στην Κύπρο, που ανήκουν στο οθωμανικό Στέμμα και κράτος, τα έσοδα των οποίων δεν αποτελούν μέρος των εσόδων της νήσου, όπως αναφέρονται στο άρθρο ii.

v. Η αγγλική κυβέρνηση, διά των αρμοδίων αρχών της, θα μπορεί να προβαίνει σε απαλλοτριώσεις, σε λογική τιμή, γης που απαιτείται για δημόσια βελτιωτικά έργα ή για άλλους δημόσιους σκοπούς, καθώς και γης που δεν θα είναι καλλιεργημένη.

¹ C. 2090, ό.π., Sir A. H. Layard to The Marquis of Salisbury, No. 10, 25 Ιουνίου 1878, σ. 3.

² Το πουγγί ισοδυναμούσε με 500 πιάστρες. Edward H. Michelsen, *The Ottoman Empire and its Resource, with statistics tables, of the army, navy, trade, navigation, institutions, etc, etc*, Λονδίνο, 1891, σ.293. Dewardt Lane, *Encyclopedia of small silver coins*, ΗΠΑ, 2008, σ.190: πουγγί=500 πιάστρες ή ισοδύναμο με £5, 2 σελίνια, 6 γρόσια. Rhoads Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1900*, Νέα Υόρκη, 2008, σ.194. G.A.Olivier, *Travels in the Ottoman Empire, Egypt and Persia*, Λονδίνο, 1801, σ. xxiv.

³ C. 2057, ό.π., Inclosure in No. 5, Annex to the Convention of Defensive Alliance between Great Britain and Turkey, signed on June 4, 1878, σσ. 4-5. Savile, ό.π., σσ. 26-27.

vi. Εάν η Ρωσία επιστρέψει στην Τουρκία το Καρς και άλλα εδάφη που κατέλαβε στην Αρμενία κατά τη διάρκεια του τελευταίου πολέμου, η Κύπρος θα εκκενωθεί από τη Βρετανία και η Συνθήκη της 4ης Ιουνίου 1878 θα τερματιστεί»¹.

Η Προσθήκη της 1ης Ιουλίου 1878 προκάλεσε νέες διαβουλεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών, επειδή δεν διευκρινίστηκε το ύψος του πλεονάσματος που προέκυψε τα τελευταία πέντε έτη της οθωμανικής κατοχής στην Κύπρο. Εξίσου προβληματική υπήρξε για τη Βρετανία και η διατύπωση που αφορούσε τη δυνατότητα της Πύλης να εκμεταλλεύεται ελεύθερα την ακίνητη και άλλη περιουσία της στο νησί².

4. Η Συνθήκη του Βερολίνου

Οι πληροφορίες για τη σύναψη αγγλο-τουρκικής συνθήκης είχαν διαρρεύσει και δημοσιευθεί στο διεθνή τύπο της εποχής, με πρώτη την εφημερίδα *Globe*, στις 14 Ιουνίου, την επομένη της έναρξης των εργασιών του Συνεδρίου του Βερολίνου³. Τα δημοσιεύματα αυτά έφεραν σε δύσκολη θέση τη βρετανική κυβέρνηση, η οποία υποχρεώθηκε να τα διαψεύσει, χαρακτηρίζοντας το περιεχόμενό τους ανακριβές και μη αυθεντικό⁴.

Ακολούθησε η απροθυμία της Πύλης να εκδώσει το φερμάνι για τη μεταβίβαση της κατοχής της Κύπρου στην Βρετανία πριν από την ολοκλήρωση των εργασιών του Συνεδρίου του Βερολίνου⁵. Αυτό θορύβησε την Βρετανία⁶, η οποία, στις 6 Ιουλίου 1878, απείλησε την Υψηλή Πύλη, μέσω του πρέσβη της στην Κωνσταντινούπολη, ότι θα συναινέσει στην πρόταση του Γερμανού Καγκελαρίου Otto von Bismarck να δοθεί στην Ελλάδα η Θεσσαλία, η Ήπειρος και η Κρήτη⁷. Η ενέργεια αυτή αποδείχθηκε αποτελεσματική, αφού ο Layard απέσπασε άμεσα την

¹ Στο ίδιο. Hill, ό.π., τόμ. IV, σσ. 300-303. Ν. Καταλάνου, ό.π., σσ. 49-51. Η. Luke, ό.π., σσ. 261-262. Ucarol, ό.π., σσ. 75-77. Μυρτιώτης, ό.π., σσ. 13-14.

² C. 2090, ό.π., The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard, No. 6, 17 Ιουνίου 1878, σ. 2.

³ Ucarol, ό.π., σσ. 71-72. Ενεπεκίδης, ό.π., σσ. 342-344. Όπως αναφέρει ο Γερμανός Πρόξενος στην Κωνσταντινούπολη, στις αρχές Ιουνίου 1878, φιλικόι κύκλοι από τα ενδότερα της Πύλης του είχαν αποκαλύψει πληροφορίες για την υπογραφή Συνθήκης με την Αγγλία, αλλά δεν κατάφερε έγκαιρα να μάθει για το έδαφος που εξασφάλιζε μέσω αυτής της Συνθήκης.

⁴ Lee, ό.π., σσ. 89-90.

⁵ Ucarol, ό.π., σσ. 78-79.

⁶ Στο ίδιο, σσ. 73-74. Ο Lord Salisbury πίεζε τον πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη από τις 25 Ιουνίου 1878 να εξασφαλίσει την υπογραφή του Σουλτάνου στο φερμάνι.

⁷ Στο ίδιο, σσ. 86-87.

ανταπόκριση της Πύλης: το σχετικό με την Κύπρο φερμάνι¹ εκδόθηκε την επομένη, 7 Ιουλίου², και υπογράφηκε αυθημερόν από το Σουλτάνο. Ο Σουλτάνος υποχρεώθηκε να προχωρήσει στην άμεση υπογραφή του φερμανιού, διότι την ίδια μέρα είχε λάβει τελεσίγραφο του Lord Salisbury, το οποίο του επέδωσε ο Βρετανός πρέσβης. Με αυτό, ο Lord Salisbury τον απειλούσε ότι θα προχωρήσει στη βίαιη εισβολή στο νησί και θα αναλάβει με στρατιωτικά μέσα την κατοχή του, επισημαίνοντάς του ότι η κίνηση αυτή θα επιφέρει την κατάρρευση της αυτοκρατορίας³.

Στις 7 Ιουλίου, ο Lord Salisbury, που βρισκόταν ήδη στο Βερολίνο, αποκάλυψε την υπογραφή της συμφωνίας μόνο στον αντιπρόσωπο της Γαλλίας στο συνέδριο, τον υπουργό W. H. Waddington, με επιστολή του και διά ζώσης⁴. Ο Dwight Lee αναφέρει ότι ο Βρετανός υπουργός υπουργός Εξωτερικών ετοίμασε και απέστειλε μια παρόμοια επιστολή, πιο σύντομη, και στον Bismarck⁵. Ο Γάλλος υπουργός απάντησε γραπτώς στο Βρετανό ομολόγό του στις 21 Ιουλίου 1878⁶.

Στην επιστολή του, ο Lord Salisbury τονίζει τη δύσκολη θέση στην οποία περιήλθε η χώρα του εξαιτίας της μη τήρησης των υποχρεώσεων της Αυστρίας και της Γαλλίας έναντι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, σύμφωνα με την Τριμερή Συνθήκη του 1856. Εξηγεί ότι, ενώ οι δύο αυτές Δυνάμεις είχαν δεσμευτεί να υπερασπιστούν την ακεραιότητα της αυτοκρατορίας, η Ρωσία κατέλαβε ασιατικές κτήσεις του Σουλτάνου μετά το ρωσο-τουρκικό πόλεμο, αναγκάζοντας την Βρετανία να παρέμβει για να υπερασπιστεί τα συμφέροντά της και τη διατήρηση του status quo στη Δυτική Ασία. Στο πλαίσιο αυτό, προχώρησε και στη σύναψη Αμυντικής Συνθήκης με το Σουλτάνο. Για να μπορεί να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της έναντι της Πύλης, ο Σουλτάνος της ανέθεσε την κατοχή και διοίκηση της Κύπρου, για όσο καιρό θα ισχύει η συμμαχία, ενώ η Βρετανία, με νέα συμφωνία, όπως αναφέρει, αποδέχθηκε να

¹ Lee, ό.π., σ. 98.

² Στο ίδιο, σ. 100. Ucarol, ό.π., σ. 89.

³ Ucarol, ό.π., σ. 88. Εντοπίζεται το μυστικό τελεσίγραφο του Lord Salisbury προς το Σουλτάνο, με ημερομηνία 7 Ιουλίου 1878.

⁴ Ζαννέτος, ό.π., σ. 27. Από τη μελέτη των Parliamentary Papers, εντοπίζεται η επιστολή στο C. 2138, Turkey. No. 48 (1878), Further Correspondence respecting the Affairs of Turkey, The Marquis of Salisbury to Her Majesty's Principal Secretary of State, No. 1, 12 Ιουλίου 1878, σ. 1 και Inclosure in No. 1 The Marquis of Salisbury to M. Waddington, 7 Ιουλίου 1878, σσ. 1-2. Ucarol, ό.π., σσ. 90-91.

⁵ Lee (1934), ό.π., σ. 100.

⁶ C. 2138, ό.π., M. Waddington to the Marquis d'Harcourt, No. 2, 21 Ιουλίου 1878, σσ. 2-6 (παρατίθεται το γαλλικό κείμενο και μετάφραση στην αγγλική).

εκκενώσει τη νήσο μόλις η Ρωσία επιστρέψει στις πρότερες θέσεις της στο ασιατικό μέτωπο. Αναφέρει, επίσης, ότι η αγγλική κυβέρνηση, στη διάρκεια της κατοχής, θα καταβάλλει ετησίως στο Σουλτάνο ποσό ίσο με το πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών του νησιού. Επισημαίνει ότι η Βρετανία κώφευσε στις προτροπές «διαφόρων κύκλων» να θέσει υπό την κατοχή της την Αίγυπτο, σεβόμενη τις γαλλικές ανησυχίες, ή την Αλεξανδρέττα, για να μη διαταράξει περαιτέρω τις ισορροπίες στη Δυτική Ασία. Γι' αυτό το λόγο, περιορίστηκε στην κατοχή της Κύπρου, μιας λιγότερο πλεονεκτικής θέσης, αλλά αρκετής για τους σκοπούς τους οποίους προοριζόταν να εξυπηρετήσει. Καταληκτικά, εντάσσει τη σύναψη της Αμυντικής Συνθήκης με το Σουλτάνο στο πλαίσιο των δικαιωμάτων που παρείχε η Τριμερής Συνθήκη του 1856, διαβεβαιώνοντας παράλληλα το συνομιλητή του ότι θα του παράσχει πλήρη ενημέρωση για τυχόν επερχόμενες εξελίξεις¹.

Ο Γάλλος υπουργός Εξωτερικών δεν κρύβει την έκπληξη και τη δυσφορία της χώρας του στο άκουσμα της κατάληψης της Κύπρου, [που βρίσκεται] στο πιο ευνοϊκό ναυτικό και στρατηγικό σημείο για τον έλεγχο των ακτών της Συρίας και της Αιγύπτου. Αναγνωρίζει τη δύσκολη θέση στην οποία περιήλθε η Βρετανία εξαιτίας της αποτυχίας της Τριμερούς Συνθήκης του 1856 και την αναγκαιότητα να ενεργήσει κατά τρόπο που θα διασφαλίζει τα όσα προέβλεπε η εν λόγω Συνθήκη. Αποδέχεται τις εξηγήσεις σε σχέση με την Αίγυπτο, παρόλο που εκφράζει σχετική ανησυχία και ζητεί διαβεβαιώσεις τόσο για το σεβασμό των γαλλικών συμφερόντων στη Συρία, στο Λίβανο και στους Αγίους Τόπους, όσο και για την ανοχή της Βρετανίας σε περίπτωση που η Γαλλία καταλάβει την Τυνησία². Καταλήγει αποδεχόμενος τις εξηγήσεις που του δόθηκαν από το Lord Salisbury, υπογραμμίζοντας ότι είναι προς το συμφέρον των δύο χωρών να αποφεύγουν τις παρεξηγήσεις³.

Η Βρετανία, με τον τρόπο αυτό, εκμεταλλεύεται την αδυναμία που επέδειξε η Γαλλία να τηρήσει τις υποχρεώσεις της για τη διασφάλιση της ακεραιότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και εξασφαλίζει την αδιαμαρτύρητη αποδοχή της Γαλλίας στην κατοχή της

¹ C. 2138, ό.π., The Marquis of Salisbury to Her Majesty's Principal Secretary of State, No. 1, 12 Ιουλίου 1878, σ. 1 και Inclosure in No. 1 The Marquis of Salisbury to M. Waddington, 7 Ιουλίου 1878, σσ. 1-2.

² Lee, ό.π., σ. 107.

³ Στο ίδιο. C. 2138, ό.π., M. Waddington to the Marquis d'Harcourt, No. 2, 21 Ιουλίου 1878, σσ. 2-6

Κύπρου, προσφέροντας διαβεβαιώσεις για σεβασμό των γαλλικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή.

Το άκουσμα της είδησης στο Λονδίνο προκάλεσε ανάμικτες αντιδράσεις, ενώ, σε αρκετές περιπτώσεις, στο πολιτικό επίπεδο, ακούστηκαν βαριές κατηγορίες¹. Κύριο επιχείρημα των αρνητικών αντιδράσεων της αντιπολίτευσης ήταν το ότι η κυβέρνηση ενήργησε πονηρά και όχι έντιμα και ότι εξέθετε τη χώρα σε κίνδυνο πολεμικών περιπετειών με τη Ρωσία².

Το ίδιο διάστημα, ολοκληρώθηκε το Συνέδριο του Βερολίνου και ο Βρετανός Πρωθυπουργός Benjamin Disraeli επέστρεψε στο Λονδίνο. Η υποδοχή που του επιφύλαξαν, τουλάχιστον οι υποστηρικτές των Συντηρητικών, ήταν λαμπρή, ενώ η Βασίλισσα του απένειμε τον τίτλο του Κόμη του Μπήκονσφιλντ (Earl of Beaconsfield). Η ημέρα κηρύχθηκε αργία, τα κτίρια και τα πλοία στο λιμάνι σημαιοστολίστηκαν, ενώ ο δρόμος από το λιμάνι ως το σιδηροδρομικό σταθμό στρώθηκε με λουλούδια.

Απαντώντας στις προσφωνήσεις που του έγιναν κατά την υποδοχή, ο Βρετανός πρωθυπουργός είπε ότι η Διάσκεψη του Βερολίνου διασφάλισε μια έντιμη ειρήνη, "μία ειρήνη που θα ευχαριστήσει τη Βασίλισσα και θα ικανοποιήσει τη χώρα"³.

Η Συνθήκη του Βερολίνου, η οποία είχε υπογραφεί στις 13 Ιουλίου, κατατέθηκε στη βρετανική Βουλή πέντε ημέρες αργότερα. Στην παρέμβασή του, ο Υπουργός Εξωτερικών Lord Salisbury ανέφερε ότι αυτή η Συνθήκη αποτελούσε την τελευταία ευκαιρία για την Οθωμανική αυτοκρατορία: το μέλλον της θα κρινόταν πλέον ανάλογα με την ειλικρίνεια που θα επιδείκνυε στην τήρηση των αρχών χρηστής διακυβέρνησης και την εφαρμογή μεταρρυθμίσεων⁴.

Η Συνθήκη περιλάμβανε 62 άρθρα. Από αυτά, τα άρθρα 1-12 και το 22 αφορούσαν τη Βουλγαρία. Τα άρθρα 13-21 αναφέρονταν στην Ανατολική Ρωμυλία, το 23 στην Κρήτη και το 24 στη νέα χάραξη των ελληνο-τουρκικών συνόρων. Η Βοσνία-Ερζεγοβίνη αναφερόταν στο άρθρο 25 και το Μαυροβούνιο στα άρθρα 26-33. Τα άρθρα 34-42 αφορούσαν τη Σερβία και τα

¹ *Daily Telegraph*, Λονδίνο, 8 Ιουλίου 1878. Hill, ό.π., σσ. 271 και 279.

² Hill, ό.π., σ. 272.

³ George C. Leighton, *The Illustrated London New – Newspaper*, τόμ. 73 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1878), Λονδίνο 2003, σ. 138. *Illustrated London News*, Λονδίνο, 20 Ιουλίου 1878.

⁴ Hansard, 18 July 1878, series 3, vol. 241, 1790.

43-51 τη Ρουμανία. Η ελευθεροπλοία του Δούναβη και θέματα αλιείας αναφέρονταν στα άρθρα 52-57, ενώ με τα άρθρα 58-60 καθορίζονταν τα σύνορα μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, με παράλληλη παραχώρηση εδάφους της Τουρκίας στην Περσία. Το άρθρο 61 αναφερόταν στην Αρμενία και το τελευταίο, 62ο άρθρο, καθιέρωνε γενικές αρχές σεβασμού των θρησκευτικών και εθνικών μειονοτήτων, καθώς και την προστασία του Αγίου Όρους¹.

5. Η αγγλο-τουρκική Συνθήκη στο βρετανικό Κοινοβούλιο

Ο Βρετανός πρωθυπουργός Benjamin Disraeli ενημέρωσε τη Βουλή των Λόρδων για τη Συνθήκη του Βερολίνου και ειδικότερα για την αγγλο-τουρκική Συνθήκη, καθορίζοντας τις επιδιώξεις της βρετανικής πολιτικής². Ταυτόχρονα, ανέλυσε τους αντικειμενικούς στόχους του Συνεδρίου του Βερολίνου από τη βρετανική σκοπιά, που ήταν:

1. Η αναχαίτιση κάθε περαιτέρω επέκτασης της Ρωσίας στην Ασία.
2. Η στήριξη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.
3. Η διασφάλιση των βρετανικών συμφερόντων στην Ανατολή.

Μέσα από την ομιλία του στη Βουλή, ήταν φανερό η επιθυμία του να καθησυχάσει τους φόβους της γαλλικής κυβέρνησης, σε σχέση με το ενεργό ενδιαφέρον που θα επιδείκνυε η Βρετανία για τις ασιατικές κτήσεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Πρόβαλε το επιχείρημα ότι, χάρη στην βρετανική πολιτική έναντι της Τουρκίας, θα διασφαλιζόταν η ηρεμία και η τάξη σ' αυτές τις ανατολικές επαρχίες και η ευρωπαϊκή επιχειρηματικότητα θα έβρισκε ευρύ πεδίο δράσης σ' εκείνα τα μακρινά μέρη της Γης³. Όσον αφορά την Κύπρο, ο Disraeli είπε αυτολεξεί:

«[...] καταλαμβάνοντας την Κύπρο, η κίνησή μας δεν είναι για τη Μεσόγειο, αλλά για την Ινδία. Ενεργήσαμε όπως θεωρήσαμε απαραίτητο [καταλαμβάνοντας την Κύπρο] για τη διατήρηση της αυτοκρατορίας μας και τη διασφάλιση της ειρήνης [...] και σε όλες τις ενέργειές μας προσπαθήσαμε να επιδείξουμε πατριωτισμό και

¹ R. B. Mowat, *Select Treaties and Documents to Illustrate the Development of the Modern European States – System*, Οξφόρδη, 1915, σσ. 79-85. Oakes και Mowat, ό.π., σσ. 332-360. Επίσης, βλ. Internet Modern History Sourcebook: The Treaty of Berlin, 1878, Excerpts on the Balkan.

² Hansard's Parliamentary Debates, House of Lords (HL), 18 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 241, 1772. Savile, ό.π., σ. 30.

³ Στο ίδιο, 1763.

παραμείναμε προσηλωμένοι στις αρχές της αλήθειας, της ελευθερίας και της δικαιοσύνης¹».

Ακολούθησε μακρά συζήτηση, στην οποία πήραν μέρος πολλοί βουλευτές εκφράζοντας τις απόψεις τους, αρκετές φορές μέσα σε κλίμα έντασης². Κατά τη συζήτηση της 25ης Ιουλίου 1878, αντηλλάγησαν μάλιστα βαριές εκφράσεις μεταξύ του Lord Derby, πρώην Υπουργού Εξωτερικών, και του διαδόχου του, Lord Salisbury, γύρω από την πολιτική που ακολουθήθηκε στο θέμα της κατάληψης της Κύπρου³.

Ο Lord Derby κατήγγειλε ότι αναγκάστηκε να παραιτηθεί⁴, διότι η Βρετανία αποφάσισε να καταλάβει την Κύπρο με ή χωρίς τη χρήση βίας⁵. Ο Salisbury χαρακτήρισε την καταγγελία του μη αληθή, προκαλώντας ένταση και αντεγκλήσεις, με αποτέλεσμα να υποχρεωθεί να διορθώσει τη φράση του σε μη ορθή⁶. Αυτό προκάλεσε την αντίδραση του Derby, ο οποίος εξαπέλυσε επίθεση εναντίον των πρώην συναδέλφων του, αν και δεν παρέλειψε να επαινέσει την κυβέρνηση για τη Συνθήκη του Βερολίνου, που απομάκρυνε το ενδεχόμενο νέων συρράξεων. Συμφωνούσε μάλιστα με τις διευθετήσεις που έγιναν αναφορικά με τις τουρκικές περιοχές, αν και αδυνατούσε να καταλάβει πώς ο Βρετανός πρωθυπουργός δεν αντιλήφθηκε το διαμελισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αφού μέρος της δόθηκε στη Σερβία και στο Μαυροβούνιο, δύο επαρχίες της στην Αυστρία, μέρος της Αρμενίας στη Ρωσία και η Κύπρος στην Βρετανία⁷. Ανέφερε, επίσης, ότι ο πραγματικός λόγος για τον οποίο είχε παραιτηθεί δεν ήταν η διαφωνία του για το διαμελισμό της αυτοκρατορίας του Σουλτάνου, αλλά η απόφαση να καταληφθεί η

¹ Στο ίδιο, 1772-1773. Lee, ό.π., σ. 113. Moneyrenny και Buckle, II, ό.π., σσ. 1224-1228. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό ζήτημα, 1878-1960: Η συνταγματική πτυχή*, Αθήνα, 1998, σ. 31. Panteli, ό.π., σ. 45.

² Για τις συζητήσεις στο αγγλικό Κοινοβούλιο σε σχέση με τη Συνθήκη του Βερολίνου, βλ. Lee, ό.π., σσ. 110-112. Για την Κυπριακή Συνθήκη, βλ. στο ίδιο, σσ. 112-114.

³ Hansard, 18 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 241, 1753-1843. Για τις τοποθετήσεις της αντιπολίτευσης, βλ. Lee, ό.π., σσ. 116-117.

⁴ Ensor, ό.π., σ. 45.

⁵ Εφημερίδα *Illustrated London News*, Λονδίνο, 27 Ιουλίου 1878. Hansard, 18 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 241, 1782. Ucarol, ό.π., σσ. 38-39. Στις 27 Μαρτίου 1878, διεξήχθη συζήτηση στο βρετανικό Υπουργικό Συμβούλιο, όπου αναφέρθηκε ότι επρόκειτο να αναληφθεί ακόμη και στρατιωτική δράση, εάν απαιτείτο, για την κατάληψη της Κύπρου και της Αλεξανδρέττας. Μετά την έντονη διαφωνία και την παραίτηση του Lord Derby, καθήκοντα υπουργού Εξωτερικών ανέλαβε ο Lord Salisbury, στις 28 Μαρτίου 1878. Βλ., επίσης, Robert Blake, *Disraeli*, Λονδίνο, 1969, σ. 640.

⁶ Hansard, 18 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 241, 1796.

⁷ Στο ίδιο, 1798.

Κύπρος και ένα λιμάνι στις ακτές της Συρίας, για να αποκτηθεί ναυτική βάση στην ανατολική Μεσόγειο. Η κατάληψη, είτε, θα γινόταν με ή χωρίς τη συγκατάθεση του Σουλτάνου. Οι προσπάθειες του Lord Salisbury να αντικρούσει την επιχειρηματολογία του συνομιλητή του δεν έφεραν αποτέλεσμα, καθώς η αντιπολίτευση επέμενε στη δική της εκτίμηση αναφορικά με τη μη χρησιμότητα της Κύπρου και την ακαταλληλότητά της να αξιοποιηθεί για την άμυνα των ασιατικών κτήσεων της Πύλης¹.

Η συζήτηση συνεχίστηκε στις 23², 25³ και 26 Ιουλίου⁴ 1878. Στις 23 Ιουλίου, ο Earl Campertown ζήτησε να μάθει ποιο ήταν το ποσό που θα κατέβαλλε η Βρετανία στην Πύλη για την Κύπρο⁵. Ο πρωθυπουργός Disraeli απέφυγε να απαντήσει, ισχυριζόμενος ότι, για λόγους εθνικού συμφέροντος, έπρεπε να τηρηθεί πάσα μυστικότητα σχετικά με αυτό το ζήτημα, που αφορούσε την απόκτηση της Κύπρου⁶.

Συγκεκριμένα, ο Earl Campertown ζήτησε διευκρινίσεις για τις οικονομικές διαπραγματεύσεις με την Πύλη σχετικά με την απόκτηση της Κύπρου και, ειδικότερα, για το περιεχόμενο του όρου πλεόνασμα (excess of revenue over expenditure – πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών)⁷, αφού αυτός ο όρος επιδεχόταν διαφορετικές ερμηνείες. Ο Campertown παρέθεσε μια σειρά από προβληματισμούς για τις υψηλές οικονομικές υποχρεώσεις που συνεπαγόταν η κατοχή και διοίκηση της Κύπρου, οι οποίες θα αθροίζονταν στο ποσό του πλεονάσματος που είχε συμφωνηθεί να καταβάλλει η Βρετανία στην Πύλη. Ανέφερε, για παράδειγμα, την ανάγκη νέων υποδομών, το κόστος διατήρησης και συντήρησης στρατευμάτων για την ασφάλεια της νήσου, όπως και τις δαπάνες για τη διοίκησή της. Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκαν και οι παρεμβάσεις των Earl Granville και Lord Hammond.

Απαντώντας στις αιτιάσεις αυτές, ο Salisbury δήλωσε ότι η Βρετανία δεν ήθελε να αποβεί οικονομικά ασύμφορη για την Πύλη η αγγλο-τουρκική Συνθήκη, γι' αυτό και συμφώνησε να καταβάλλει ετησίως ποσό ίσο προς το μέσο όρο των εσόδων που λάμβανε από την Κύπρο κατά την τελευταία πενταετία πριν από την αγγλική κατοχή. Η συμφωνία, ωστόσο, ήταν συμφέρουσα

¹ Στο ίδιο.

² Hansard, 23 Ιουλίου 1878, series 3, volume 242, 18-34.

³ Hansard, 25 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 242, 218-220, 220-221, 227-228, 230-231, 282.

⁴ Hansard, 26 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 242, 387-389, 389-390.

⁵ Hansard, 23 Ιουλίου 1878, ό.π., 18-19.

⁶ Στο ίδιο, 31.

⁷ Η ελληνική απόδοση ανήκει στον συγγραφέα της προύσας διατριβής.

και για τη Βρετανία, αφού τα έσοδα από τη νήσο, όπως και από τις άλλες κτήσεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, χρησίμευαν για την αποπληρωμή των τόκων και των χρεολυσίων στους ομολογιούχους-κατόχους των εξωτερικών δανείων που είχε συνάψει η Πύλη. Ο Salisbury δεν προχώρησε σε άλλες λεπτομέρειες, δηλώνοντας ότι οι διαπραγματεύσεις με την Πύλη, σχετικά με το πλεόνασμα της Κύπρου, δεν είχαν ολοκληρωθεί¹.

Σε αυτό το στάδιο, η βρετανική κυβέρνηση περιόρισε την ενημέρωση του Κοινοβουλίου σε σχέση με την Αμυντική Συνθήκη που είχε υπογράψει με την Υψηλή Πύλη. Απέφυγε να δώσει στους βουλευτές περισσότερες πληροφορίες για την οικονομική πτυχή των συμφωνηθέντων και, ειδικότερα, για το ύψος και τον τρόπο διαχείρισης του κυπριακού πλεονάσματος. Η κυβερνητική στάση εξηγείται από το γεγονός ότι οι διαπραγματεύσεις βρίσκονταν ακόμη σε εξέλιξη, αλλά και από τη διαφαινόμενη πρόθεσή της να συνδέσει το κυπριακό πλεόνασμα με τις δανειακές υποχρεώσεις της Πύλης στο εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1855, επί του οποίου είχε σταματήσει να καταβάλλει τους τόκους.

Η συζήτηση πάνω στο θέμα της Κύπρου αλλά και της Συνθήκης του Βερολίνου παρέτεινε ασυνήθιστα τις εργασίες του Κοινοβουλίου. Σχετικά με τη μυστική συμφωνία που είχε υπογράψει ο υπουργός Εξωτερικών Lord Salisbury με το Ρώσο ομόλογό του, Count Schouvaloff (Κόμη Σιουβάλοφ) και την αγγλο-τουρκική Συνθήκη, ο ηγέτης της αντιπολίτευσης, William Gladstone, είπε ότι αυτές έρχονταν σε αντίθεση με τα όσα η κυβέρνηση διακήρυσσε ότι θα έπρεπε να διέπουν τις διεθνείς διευθετήσεις².

Η αντιπολίτευση έθεσε επιτακτικά το αίτημα να τεθεί ενώπιον της Βουλής των Κοινοτήτων η συμφωνία της 30ής Μαΐου 1878, μεταξύ Ρωσίας και Βρετανίας. Αρχικά, η κυβέρνηση αρνήθηκε, επικαλούμενη λόγους δημοσίου συμφέροντος. Παρά την επιμονή του Gladstone να υποβληθεί η εν λόγω συμφωνία μαζί με όλα τα έγγραφα που τη συνόδευαν στη Βουλή, αυτό δεν κατέστη δυνατό. Η βρετανική κυβέρνηση δήλωσε ότι μία από τις συμβαλλόμενες δυνάμεις (δηλαδή η Ρωσία) ενίσταται στη δημοσιοποίηση των εγγράφων αυτών, επομένως η ίδια αδυνατεί να καταθέσει την εν λόγω συμφωνία στο Κοινοβούλιο³.

¹ Στο ίδιο, 30-34.

² C. Howard, *Splendid Isolation*, Λονδίνο, 1961, σ. 81. *Illustrated London News*, 3 Αυγούστου 1878. Hansard, 25 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 242, 218-220. Panteli, ό.π., σσ. 46-47.

³ Hansard, 25 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 242, 219.

Την άνοιξη, έλεγε ο ηγέτης των Φιλελευθέρων, η Κυβέρνηση διακήρυσσε πως η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ήταν απαράδεκτη, διότι έγινε μυστικά. Πώς είναι δυνατό να ισχυρίζεται τώρα ότι η μυστική Συνθήκη με το Σουλτάνο είναι σύμφωνη με τις υποχρεώσεις της Βρετανίας έναντι της Ευρώπης; Η κατάληψη της Κύπρου είναι απαράδεκτη, διότι δεν έγινε με τους διεθνώς αποδεκτούς νόμιμους τρόπους, ενώ, παράλληλα, δεν δόθηκε και ικανοποιητικός λόγος για την απόκτησή της¹. Ο Gladstone εξέφρασε την αντίθεσή του και στις υποχρεώσεις που ανέλαβε η Βρετανία έναντι του Σουλτάνου, δηλαδή να υπερασπίσει τις κτήσεις της Πύλης στην Ασία από τη ρωσική απειλή. Όπως είπε, σε μια τέτοια περίπτωση ο βρετανικός στόλος θα έπρεπε να βρεθεί στον Περσικό κόλπο, για να εμποδίσει την προσέγγιση των Ρώσων στην Ινδία. Έτσι, όμως, η Ρωσία θα είχε σημαντικό πλεονέκτημα, γιατί η βάση των επιχειρήσεων θα βρισκόταν χίλια μίλια μακριά για τους Βρετανούς, ενώ τα σημεία ανεφοδιασμού της Ρωσίας θα ήταν πολύ κοντά. Κατέληξε λέγοντας ότι, αν αυτή η συνθήκη δεν χαρακτηριζόταν «παράλογη», δεν έβλεπε ποιος άλλος χαρακτηρισμός θα μπορούσε να της δοθεί².

Παρά το ότι, τελικά, η κυβέρνηση κατόρθωσε να εξασφαλίσει την υποστήριξη της Βουλής, οι επικρίσεις εναντίον του πρωθυπουργού Disraeli δεν σταμάτησαν³. Μάλιστα ο Gladstone, ηγέτης τότε της αντιπολίτευσης, μιλώντας στη Σκωτία, ύστερα από δύο χρόνια, κατά τη διάρκεια προεκλογικής εκστρατείας, επανέφερε το θέμα:

«Ο τρόπος με τον οποίο καταλήφθηκε η νήσος [Κύπρος] είναι επαίσχυντος. Και πολυτιμότερη αν ήταν για μας η προσάρτησή της, η μέθοδος που ακολουθήθηκε ατίμασε τον αγγλικό χαρακτήρα, γιατί αθέτησε έγκυρες συνθήκες. Οι Τόρηδες εξαπάτησαν την Αγγλία, ενεργώντας εν κρυπτώ και παραβύστω»⁴.

Στο βρετανικό τύπο της εποχής, οι αρθρογράφοι που πρόσκεινταν στην αντιπολίτευση των Φιλελευθέρων πρόβαλλαν τις ενστάσεις έναντι της Κυπριακής Συνθήκης και της πολιτικής που ακολούθησε η βρετανική κυβέρνηση⁵. Παράλληλα, στρατιωτικοί και ναυτικοί ειδικοί παρουσιάζονταν διχασμένοι για τη σημασία κατοχής της Κύπρου. Μάλιστα, ο πρώτος Μέγας

¹ Στο ίδιο.

² Στο ίδιο. Lee, ό.π., σσ. 117-118. Hill, ό.π., σ. 278.

³ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 29-45.

⁴ Στο ίδιο, σσ. 35-36.

⁵ Lee, ό.π., σσ. 118-119.

Αρμοστής της, Sir Garnet Wolseley, φέρεται να υποστήριξε ότι η κυβέρνηση είχε εξαπατηθεί από τους συμβούλους της ως προς τη χρησιμότητα της νήσου για τη Βρετανία¹.

Η φιλοκυβερνητική εφημερίδα *Times*, μολονότι αναγνώριζε τις ευθύνες που αναλάμβανε η χώρα, επέμενε ότι αυτές ήταν απαραίτητες για την εξασφάλιση μιας έντιμης ειρήνης. Τόνιζε ότι θα έπρεπε να επιδειχθεί υπομονή, προσοχή και έντονη κινητικότητα για την επίτευξη των στόχων που είχε θέσει ο πρωθυπουργός. Για την Κύπρο, η εφημερίδα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι μπορούσε να εξελιχθεί σε μια θαυμάσια ναυτική βάση για την προστασία της Διώρυγας του Σουέζ και τη διασφάλιση ενός δεύτερου δρόμου προς την Ινδία, ενώ θα προσέδιδε στη χώρα και το απαραίτητο κύρος για τις σχέσεις της με την Πύλη².

Άλλες εφημερίδες, οι οποίες αποδέχονταν την κυβερνητική πολιτική για την Κύπρο ως αναπόφευκτη, εξέφραζαν εντούτοις επιφυλάξεις για τις ευθύνες και τους κινδύνους που αναλάμβανε η χώρα έναντι του Σουλτάνου³.

6. Η Προσθήκη της 14ης Αυγούστου 1878 και η Σύμβαση της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1879

Παρά τις αντιδράσεις, η Κύπρος είχε ήδη περιέλθει υπό βρετανική κατοχή και διοίκηση⁴. Ο Βρετανός Γενικός Εισαγγελέας Sir John Holker, απαντώντας στο Κοινοβούλιο σε σχετική ερώτηση του βουλευτή των Φιλελευθέρων Sir William Harcourt, τον Ιούλιο του 1878, υπέδειξε ότι, σύμφωνα με την αγγλο-τουρκική Συνθήκη, η Κύπρος δεν θα αποτελεί μέρος των κτήσεων της Α.Μ., αλλά μόνο θα κατέχεται και θα διοικείται από την Α.Μ.⁵.

Το φερμάνι (διάταγμα), με το οποίο ο Σουλτάνος μεταβίβαζε την Κύπρο στην Βρετανία, μεταφέρθηκε στο νησί από τον Samih Pasha (Σαμίχ Πασά)⁶ και αναγνώστηκε δημόσια στη

¹ Στο ίδιο, σ. 119.

² Lee, ό.π., σσ. 113-114, όπου απαριθμούνται οι εκδόσεις της εφημερίδας *Times* κατά τη διάρκεια του Ιουλίου και του Αυγούστου 1878 και σκιαγραφείται η κάλυψη των εξελίξεων σε σχέση με την κατοχή της Κύπρου. J. Aldred, *British Imperial and Foreign Policy 1846-1980*, Οξφόρδη, 2003, σ. 16. Alastos, ό.π., σ. 307.

³ Lee, ό.π., σσ. 114-115. *Pall Mall Gazette*, 9 και 19 Ιουλίου 1878. *Blackwood's Magazine*, Αύγουστος 1878.

⁴ Anne Cavendish (επιμ.), *Cyprus 1878, The Journal of Sir Garnet Wolseley*, Λευκωσία, 1991: περιγράφονται οι πρώτοι μήνες εγκατάστασης της νέας αποικιακής διοίκησης στην Κύπρο.

⁵ Hansard, 23 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 242, 40-41.

⁶ Dixon Herworth, *British Cyprus*, Λονδίνο, 1878, σσ. 62-63. Ucarol, ό.π., σσ. 104-105.

Λευκωσία στις 11 Ιουλίου 1878¹, σε ειδική τελετή, πριν από την έπαρση της αγγλικής σημαίας, που έγινε την ίδια μέρα². Το φερμάνι έφερε ημερομηνία 1 Ιουλίου 1878 και προέβλεπε, μεταξύ άλλων,

«[...] την προσωρινή παραχώρηση της Κύπρου προς την ένδοξη βρετανική κυβέρνηση, η οποία επιθυμούσε και ζητούσε τη νήσο, λόγω των γνωστών αιτιών»³.

Όπως διαπιστώνεται από το περιεχόμενο του σουλτανικού διατάγματος, η Πύλη επικαλείται για την απόφασή της τη φιλική και ειλικρινή στάση της Βρετανίας, η οποία με θετικές ενέργειες έδειξε και απέδειξε τα καλά σχέδια και τους αγαθούς σκοπούς της έναντι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Συνεπώς, υπό τις περιστάσεις και λόγω του προσωρινού χαρακτήρα της κατοχής, μεταβιβάζεται η Κύπρος υπό τους εξής όρους:

- Ότι θα συνεχίσει να υπάρχει Ιεροδικείο (sheri court) για να χειρίζεται τις θρησκευτικές υποθέσεις της μουσουλμανικής κοινότητας.
- Ότι μέλος της μουσουλμανικής κοινότητας της Κύπρου θα διοριστεί από το αυτοκρατορικό Υπουργείο του Εβκάφ, για να διαχειρίζεται από κοινού με διορισμένο Άγγλο υπάλληλο τα ιερά τζαμιά και τις ιδιοκτησίες τους, την ακίνητη περιουσία και τις γαίες που ανήκουν στα μουσουλμανικά ιδρύματα της Κύπρου.
- Ότι το πλεόνασμα που θα προκύπτει, μετά την αφαίρεση των τοπικών δαπανών από το σύνολο των αυτοκρατορικών φόρων, θα καταβάλλεται ετησίως προς την Πύλη.
- Ότι οι γαίες *μυρί* και *βακφ* θα πωλούνται ελεύθερα ή θα καλλιεργούνται και τα έσοδα αυτά θα ανήκουν στην Πύλη⁴.

Οι διαβουλεύσεις με την Υψηλή Πύλη συνεχίστηκαν, καθώς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών επιθυμούσε να διευκρινίσει το ζήτημα που προέκυψε σχετικά με τα έξοδα για βελτιωτικά έργα στο νησί. Έτσι, στις 24 Ιουλίου 1878, το Λονδίνο διαβίβασε προσχέδιο δεύτερης Προσθήκης – διευκρινιστικής, αλλά μεγάλης σημασίας. Με αυτήν, η Βρετανία αξίωσε από την Πύλη να της παραχωρήσει πλήρεις εξουσίες για τη σύνταξη νόμων και συνθηκών εξ ονόματος της βρετανικής κυβέρνησης και εκτός του ελέγχου της Πύλης⁵. Η Πύλη θα

¹ Ucarol, ό.π., σ. 103.

² Ζαννέτος, ό.π., σ. 42. Panteli, ό.π., σ. 50.

³ Ζαννέτος, ό.π., τ. II, σσ. 969-970. Orr, ό.π., σσ. 42-43.

⁴ Orr, ό.π., σ. 43.

⁵ C. 2229. Cyprus. No. 1 (1879), Correspondence respecting the Island of Cyprus, Λονδίνο 1879, The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard, No. 1, 24 Ιουλίου 1878, σ. 1.

διατηρούσε μεν την κυριαρχία επί της νήσου¹, πλην όμως θα έχανε κάθε εξουσία σ' αυτήν για όσο διάστημα θα συνεχιζόταν η βρετανική κατοχή. Με άλλα λόγια, ο Σουλτάνος υποχρεωνόταν να αποποιηθεί τα δικαιώματά του και να αποκλειστεί από κάθε ανάμειξη στην εσωτερική διοίκηση της Κύπρου, η οποία παραδινόταν πλήρως στους Βρετανούς. Επιπρόσθετα, η Προσθήκη αυτή τους εκχωρούσε ρητά το δικαίωμα να συνάπτουν συμβάσεις για τη διοίκηση του νησιού και να διευθετούν εμπορικές και προξενικές υποθέσεις χωρίς την εμπλοκή της Πύλης².

Η Προσθήκη της 14ης Αυγούστου 1878 υπογράφηκε την ίδια μέρα από τον Sir A. H. Layard και το Μεγάλο Βεζίρη στην Κωνσταντινούπολη και απεστάλη ως συνημμένο έγγραφο στο μήνυμα του Βρετανού πρέσβη προς τον Lord Salisbury³.

6.1 Η σύμβαση της 3ης Φεβρουαρίου 1879

Έχοντας διευθετήσει σημείο προς σημείο τις εκκρεμότητες που προέκυψαν λόγω της βεβιασμένης υπογραφής της κύριας Συνθήκης της 4ης Ιουνίου 1878, η βρετανική πλευρά μεθόδευσε τις εξελίξεις κατά τρόπο που θα της επέτρεπε να ασκεί πλήρη έλεγχο στο νησί, διαχωρίζοντάς το de facto από την Οθωμανική αυτοκρατορία. Στην προσπάθειά της αυτή, δεν παρέλειψε, βέβαια, να καθησυχάζει κάθε τόσο την Υψηλή Πύλη, κυρίως σε θεωρητικό παρά σε πρακτικό επίπεδο, αξιοποιώντας τη θέση ισχύος που απολάμβανε σε εκείνη τη δυσχερή, για την τουρκική πλευρά, χρονική συγκυρία.

Το επόμενο βήμα ήταν η τροποποίηση του τέταρτου άρθρου της Προσθήκης της 1ης Ιουλίου 1878, που αφορούσε την ελεύθερη πώληση ή ενοικίαση κινητής και άλλης περιουσίας που ανήκε στην Πύλη. Η βρετανική πλευρά διαπίστωσε έγκαιρα ότι το άρθρο αυτό δυσκόλευε την προσέλκυση κεφαλαίων στην Κύπρο. Επομένως, έπρεπε να βρεθεί τρόπος για να απαλειφθεί⁴.

¹ Ucarol, ό.π., σσ. 137-138.

² C. 2229, ό.π., Sir A. H. Layard to The Marquis of Salisbury, No. 2, 14 Αυγούστου 1878, (περιλαμβανομένου Συνημμένου – inclosure in No. 2), σσ. 1-2. Ucarol, ό.π., σσ. 136-137.

³ C. 2229, ό.π., Sir. A. H. Layard to the Marquis of Salisbury, No. 2, Θεραπεία, 14 Αυγούστου 1878, σ. 1.

⁴ C. 2229, ό.π., The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard, No. 4, 22 Νοεμβρίου 1878, σ. 6.

Σύντομα οι μεθοδεύσεις τους έφεραν το ποθητό αποτέλεσμα. Στις 3 Φεβρουαρίου 1879, ο Layard, κατόπιν οδηγιών του Lord Salisbury¹, κατόρθωσε να εξασφαλίσει την υπογραφή της Πύλης σε μια νέα Σύμβαση, η οποία εξαργύρωνε όλα τα δικαιώματα του Σουλτάνου που απέρρεαν από το άρθρο 4, με μια ετήσια πληρωμή, ύψους 5.000 λιρών. Το ποσό αυτό θα καταβαλλόταν από την βρετανική κυβέρνηση προς το Σουλτάνο για όσο χρόνο θα διαρκούσε η βρετανική κατοχή της Κύπρου και θα προσετίθετο στο πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών της νήσου².

Ωστόσο η υπογραφή της νέας αυτής προσθήκης δεν σήμανε το τέλος των διαβουλεύσεων επί της Κυπριακής Συνθήκης. Το επόμενο ζήτημα, που αποδείχθηκε το δυσκολότερο από όλα, αφορούσε τον προσδιορισμό του πλεονάσματος που θα έδινε η Κύπρος στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

¹ Στο ίδιο.

² C. 2229, ό.π., Sir A. H. Layard to The Marquis of Salisbury, No. 5, 21 Φεβρουαρίου 1879, με συνημμένο το κείμενο της συμφωνίας της 3ης Φεβρουαρίου 1879 (inclosure in No. 5, Agreement signed at Constantinople, February 3, 1879), σσ. 6-7.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Το ετήσιο πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών της Κύπρου

1. Ο κυπριακός φόρος υποτελείας

Ως αντάλλαγμα για την κατοχή και την επικαρπία¹ της νήσου, η Βρετανία ήταν υποχρεωμένη να καταβάλλει στο Σουλτάνο το ετήσιο πλεόνασμα από τη διακυβέρνηση της Κύπρου. Για τον καθορισμό του, η Οθωμανική αυτοκρατορία ισχυρίστηκε ότι είχε ετήσια έσοδα 117.000 λίρες και δαπάνες 29.000 λίρες. Κατά συνέπεια, το οφειλόμενο ποσό ανερχόταν σε 88.000 λίρες². Στο ποσό αυτό προστέθηκαν και διάφορα άλλα κονδύλια που πήγαζαν από δικαιώματα του Σουλτάνου επί του άλατος και της γης. Τελικά, το ποσό ανήλθε συνολικά στις 92.799 λίρες, 11 σελίνια και 3 πένες και αποκλήθηκε *φόρος υποτελείας*, τόσο από τους Κυπρίους, όσο και από Βρετανούς πολιτευτές και τις αποικιακές διοικήσεις του νησιού. Το ποσό αυτό συνιστούσε το μισό περίπου του προϋπολογισμού της Κύπρου, ο οποίος ανερχόταν στις 180.000 λίρες³.

Το γεγονός ότι οι δαπάνες κατά την τελευταία πενταετία της οθωμανικής κυριαρχίας ανέρχονταν μετά βίας στις 29.000 λίρες δημιουργούσε μεγάλο πλεόνασμα. Άλλωστε, η οθωμανική διοίκηση αποσκοπούσε, από τη μια, στην άντληση των μέγιστων δυνατών εσόδων από την Κύπρο και, από την άλλη, στην ελάχιστη δαπάνη προς όφελος της νήσου.

Η αποδοχή του υπολογισμού του κυπριακού πλεονάσματος σε αυτό το πολύ ψηλό επίπεδο εκ μέρους της Βρετανίας –η οποία γνώριζε καλά την οθωμανική πρακτική στο νησί– και η επιβολή του, στη συνέχεια, επί μόνιμης βάσης στα έσοδα της Κύπρου ήταν μια εξέλιξη που δύσκολα μπορεί να δικαιολογηθεί.

Η αφαίρεση του ποσού αυτού από τα ετήσια έσοδα της νήσου αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ των Κυπρίων και της νέας αποικιακής διοίκησης, ιδιαίτερα τα πρώτα πενήντα χρόνια της

¹ Ως επικαρπία ορίζεται το εμπράγματο δικαίωμα χρησιμοποίησης ή εκμετάλλευσης ξένης περιουσίας, χωρίς να θίγεται η ιδιοκτησία της.

² C. 2396. Cyprus. No. 7 (1879), Estimates of Revenue and Expenditure in Cyprus for 1878-9, Λονδίνο 1879, Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8 under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the charges of British Administration of the Island, σσ. 7-8.

³ Στο ίδιο, σ. 9. C. 2629, Cyprus. No. 5 (1880), Correspondence Respecting the Financial State of the Island of Cyprus, Λονδίνο 1882, Major-General Biddulph to Earl Granville, No. 2, 7 Ιουνίου 1880, σσ. 5-9.

βρετανικής κατοχής. Η κύρια αντίδραση προήλθε από τους χριστιανούς της Κύπρου, η κινητοποίηση των οποίων εκφραζόταν με συλλαλητήρια, αποστολή πρεσβειών στο Λονδίνο, αρθρογραφία στον ελληνικό τύπο, σωρεία υπομνημάτων και σχετική δραστηριοποίηση των αιρετών τους μελών στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Οι διαμαρτυρίες εστίαζαν στο γεγονός ότι το επαχθές βάρος του λεγόμενου *φόρου υποτελείας* παρέλυε κάθε πρόοδο και αφαιμάσσε κονδύλια που θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν την ανάπτυξη της εκπαίδευσης, την κατασκευή δρόμων, τη γεωργία, την αναδάσωση και, γενικότερα, την πρόοδο και την ευημερία των κατοίκων της νήσου.

1.1 Ο καθορισμός του ετήσιου πλεονάσματος

Οι Βρετανοί, ωστόσο, δεν απέστειλαν ποτέ τα χρήματα στην Υψηλή Πύλη, εκτός του ποσού που αντιστοιχούσε στην περίοδο από 1ης Ιουλίου 1878 έως 12 Μαρτίου 1879¹. Οι προθέσεις της Βρετανίας σε σχέση με το ποσό που θα συμφωνούσαν να καταβάλλουν στην Πύλη για τη νομή και κατοχή της Κύπρου είχαν ήδη διαφανεί κατά τη συζήτηση στο αγγλικό Κοινοβούλιο, στις 22 Ιουλίου 1878².

Σε αυτή τη συνεδρίαση καταγράφεται για πρώτη φορά, από αγγλικής πλευράς, ο όρος φόρος υποτελείας (*tribute*), από τον Ουαλό βουλευτή των Συντηρητικών John Puleston. Βέβαια, στην απάντησή του ο υπουργός Οικονομικών, Sir Stafford Henry Northcote³, έσπευσε να διορθώσει το «γλωσσικό ολίσθημα» του βουλευτή, διευκρινίζοντας ότι το ποσό αυτό (“the tribute of Cyprus”) αποτελούσε το πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών της Κύπρου και υπολογίστηκε βάσει του μέσου όρου των εσόδων και δαπανών κατά τα τελευταία πέντε έτη της οθωμανικής κυριαρχίας στη νήσο. Προφανώς, επομένως, δεν αποτελούσε καταβολή υποτελικού φόρου.

Ο Υπουργός Οικονομικών κλήθηκε, επιπλέον, να απαντήσει στο ερώτημα εάν η βρετανική πλευρά είχε την πρόθεση να καταβάλλει στην Τουρκία το φόρο υποτελείας ή να τον κατακρατεί,

¹ C. 3661, Papers Relating to the Administration and Finance of Cyprus (Mr. Fairfield's Mission), Λονδίνο 1883, σσ. 1-2. *Αλήθεια*, 13/25 Αυγούστου 1883.

² Hansard, “The Anglo-Turkish Convention – The Tribute of Cyprus”, 22 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 241, 2051.

³ Ο Sir Stafford Henry Northcote (1818-1887) διετέλεσε βουλευτής των Συντηρητικών. Υπηρέτησε ως Υπουργός Οικονομικών 1874-1880 και ως Υπουργός Εξωτερικών 1885-1886. Rubinstein W. D, “Northcote, Stafford Henry, first earl of Iddesleigh (1818–1887)”, Oxford Dictionary of National Biography, edited by Lawrence Goldman, Μάιο 2009. <http://www.oxforddnb.com/view/article/20328> (accessed April 11, 2014).

έναντι του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855. Στην απάντησή του, ο Sir Northcote παρέπεμψε το σώμα στις επικείμενες συζητήσεις για τον καθορισμό του πλεονάσματος της Κύπρου και στον τρόπο με τον οποίο οι δύο κυβερνήσεις θα απλοποιούσαν τις διαδικασίες και θα διευκόλυναν τις μεταξύ τους οφειλές. Είναι χαρακτηριστικό το ακόλουθο απόσπασμα από τα πρακτικά της συζήτησης:

«Ο κ. Puleston ρώτησε τον υπουργό Οικονομικών κατά πόσο υπάρχει η πρόθεση να καταβληθεί στην Τουρκία ο υποτελικός φόρος της Κύπρου, ή αν αυτός πρόκειται να κατακρατηθεί για την αποπληρωμή του ποσού που οφείλεται από το εγγυημένο δάνειο του 1855. Ο υπουργός Οικονομικών: Υποθέτω ότι, με την έκφραση «ο υποτελικός φόρος της Κύπρου», ο έντιμος φίλος εννοεί το ποσό που οφείλεται ως εξακριβωθέν εκ του μέσου όρου του πλεονάσματος των εσόδων επί των δαπανών στην Κύπρο, κατά τα πέντε τελευταία έτη [πριν από την αγγλική κατοχή]. Το ποσό αυτό ακόμα δεν έχει καθοριστεί, αλλά, βεβαίως, θα ληφθούν ταχέως μέτρα για την εξακρίβωσή του. Η διευθέτηση της οφειλής αυτής από τη μια κυβέρνηση προς την άλλη αποτελεί ζήτημα το οποίο χρήζει περαιτέρω εξέτασης, αλλά, βεβαίως, όταν υπάρχουν επιβαρύνσεις της μιας κυβέρνησης και επιβαρύνσεις επί της άλλης, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θα γίνουν κάποιες διευθετήσεις, με τις οποίες οι διακανονισμοί θα διευκολυνθούν και θα απλοποιηθούν¹»:

Το απόσπασμα αυτό βοηθά στην κατανόηση της σχεδιαζόμενης βρετανικής πολιτικής σε σχέση με το κυπριακό πλεονάσμα και επιβεβαιώνει ότι οι Βρετανοί δεν θεωρούσαν την Κύπρο χώρα φόρου υποτελή προς το Σουλτάνο. Την ίδια στιγμή, φαίνεται ξεκάθαρα ότι προσέβλεπαν, στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων με την Πύλη για τον καθορισμό του ποσού, να το αποσπάσουν για την αποπληρωμή των δανειακών υποχρεώσεων των Οθωμανών έναντι των Βρετανών ομολογιούχων, επί του δανείου το οποίο είχε εγγυηθεί η Βρετανία (και η Γαλλία).

1.2 Οι διαπραγματεύσεις για τον καθορισμό του κυπριακού πλεονάσματος και η αποστολή του Sir Robert Biddulph στην Κωνσταντινούπολη

Με την υπογραφή και της νέας Προσθήκης, συνεχίστηκαν από τον Layard οι προσπάθειες για τον προσδιορισμό του πλεονάσματος που θα κατέβαλλε η Κύπρος στην Οθωμανική

¹ Hansard, “The Anglo-Turkish Convention – The Tribute of Cyprus”, 22 Ιουλίου 1878, vol 241, 2051. Η απόδοση του κειμένου στην ελληνική, έγινε από το συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

αυτοκρατορία. Γύρω από τις προσπάθειες αυτές, ο Ζαννέτος σημειώνει ότι η Πύλη υπέβαλε στην Βρετανία τους λογαριασμούς των εσόδων και των εξόδων της τελευταίας πενταετίας, σύμφωνα με τους οποίους ο μέσος όρος του πλεονάσματος ανερχόταν σε 24.822 πουγκιά¹.

Στους λογαριασμούς αυτούς, τα επίσημα έγγραφα αναφέρονται σε μεταλλικά γρόσια, ως εξής²:

	<u>Γρόσια</u>
Ολικές εισπράξεις	83.950.051
Μείον	
Έξοδα και έκτακτοι φόροι	19.645.105
	<hr/>
Ολικό πλεόνασμα πενταετίας	64.304.946
	<hr/>
ή ενός έτους ...	12.860.989
Μείον	
1. Συνήθης δαπάνη στρατού	836.610
2. Εισπράξεις Δεφτέρ Χανέ	905.427
...	1.742.037
Πλεόνασμα προσόδων πέραν των δαπανών ...	11.121.952

Όπως προκύπτει, ο Ζαννέτος καταγράφει λανθασμένα το ποσό της συνήθους δαπάνης στρατού (836.610), ενώ το ορθό είναι 833.610 γρόσια. Επομένως, λανθασμένο είναι και το σύνολο των δαπανών που υπολογίζει ο Ζαννέτος. Το πραγματικό ήταν 1.739.037 γρόσια³.

Σύμφωνα με τον Ζαννέτο, για τον καθορισμό του πλεονάσματος απεστάλη στην Κωνσταντινούπολη ο Αρμοστής Biddulph¹,

¹ Ζαννέτος, ό.π., τ. II, σσ. 177-196. Ωστόσο, στο έγγραφο της σειράς των Parliamentary Papers, C. 2090, ό.π., Sir A. H. Layard to The Marquis of Salisbury, No. 10, 25 Ιουνίου 1878, σ. 3, ότι επρόκειτο για 22,936 πουγκιά. Kemal H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History, Selected Articles and Essays*, Brill 2002, σ. 249: ένα πουγκί αντιστοιχούσε σε 500 πιάστρες.

² Οι αναφορές αυτές σημειώνονται στο C. 2628, ό.π., Returns connected with the Payment to the Porte out of the Revenues of Cyprus, σσ. 1-4. Ζαννέτος, ό.π., σ. 174.

³ C. 2628 Cyprus. No. 4 (1880). Returns Connected With the Payment to the Porte out of the Revenues of Cyprus, Λονδίνο, 1880, σ. 1.

γινώσκομεν δε μόνον, ότι απουσίασεν εκ Κύπρου από της 6 Σεπτεμβρίου (έ.ν.) κατευθυνθείς πρώτον εις Αγγλίαν, ένθα προδήλως έλαβε την εντολήν και τας αναγκαίας οδηγίας μέχρι της 7/19 Νοεμβρίου του 1879².

Στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων, η Τουρκία υπέβαλε τους λογαριασμούς της πενταετίας, επί τη βάσει των οποίων καθόριζε το πλεόνασμα³. Ο Biddulph διαπίστωσε τις μεγάλες ανωμαλίες των τουρκικών λογαριασμών, οι οποίοι δεν λάμβαναν καθόλου υπόψη τη διαφορά ανάμεσα στα χαρτονομίσματα (καϊμέ) και στα μεταλλικά (πιάστρες), ούτε και οποιεσδήποτε άλλες νομισματικές διαφορές⁴.

Τους πρώτους μήνες του 1880, η τραγική οικονομική κατάσταση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας προκάλεσε την υποτίμηση της μεταλλικής πιάστρας (μ.π.) στην Κωνσταντινούπολη (από 120 μ.π. ανά τουρκική λίρα, σε 210 μ.π.). Ο Biddulph εκμεταλλεύτηκε το γεγονός και στις 23 Μαρτίου, τηλεγράφησε στον Lord Salisbury, ζητώντας την άδεια να καταβάλει τον υποτελικό φόρο για το 1879-80 σε μεταλλικές πιάστρες με την ισοτιμία της 13ης Μαρτίου 1880, όταν δηλαδή κατέστη πληρωτέος. Η ισοτιμία αυτή ισοδυναμούσε με 48.000 στερλίνες. Στις 28 Μαρτίου 1880, ο Lord Salisbury έδινε οδηγίες στον Biddulph να προχωρήσει όπως έκρινε ορθό, παρά το ότι επισήμαινε ότι δεν είχε αντιληφθεί επακριβώς τα αριθμητικά στοιχεία που είχε περιλάβει ο Biddulph στο τηλεγράφημα⁵.

Η Πύλη αρνήθηκε να παραλάβει το ποσό που προέκυψε, ύψους £52.538 (47.538 στερλίνες συν 5.000 στερλίνες που εκπήγαζαν από τη Συμφωνία της 3ης Φεβρουαρίου 1879) και έτσι αυτό παρέμεινε στα ταμεία της Οθωμανικής Τράπεζας στην Κύπρο⁶. Στους λογαριασμούς της Κύπρου αναγράφονταν τα εξής σχετικά ποσά⁷:

¹ Ο Robert Biddulph ανέλαβε καθήκοντα Ύπατου Αρμοστή στην Κύπρο στις 23 Ιουνίου 1879. Η ανακοίνωση της ανάληψης των καθηκόντων του αναφέρεται στην έκδοση της *Επίσημης Εφημερίδας* No. 30, 23 Ιουνίου 1879. Η αναφορά εντοπίζεται και στην έκδοση του Κρατικού Αρχείου Κύπρου, *Κύπρος η Νήσος, 1879, Οργάνωση και Διοίκηση*, Λευκωσία, 2008, σ. 96.

² Ζαννέτος, ό.π., σ. 175.

³ C. 2628, ό.π., Copy of the Accounts of Cyprus from 1873-74 to 1877-78, as rendered by the Ottoman Government, σσ. 2-3.

⁴ C. 3005, Papers relating to the finances of Cyprus, Colonial Office to Treasury, No. 1, 18 Ιουλίου 1881, Λονδίνο, 1882, σσ. 3-4.

⁵ Στο ίδιο.

⁶ Στο ίδιο.

⁷ C. 2628, ό.π., Returns connected with the Payment to the Porte out of the Revenues of Cyprus, σ. 1. Ζαννέτος, ό.π., σ. 176.

Γρόσια

Για το έτος 1878-79:

Κατά το 3ο άρθρο της Προσθήκης ... 7.402.625

Κατά το 4ο άρθρο της Προσθήκης

Για το έτος 1879-80:

Κατά το 3ο άρθρο της Προσθήκης ... 11.092.377

Κατά το 4ο άρθρο της Προσθήκης ... £5.000

Αναφορικά με το τρίτο άρθρο της Προσθήκης, για το οικονομικό έτος 1878-79 υπάρχει στα επίσημα έγγραφα η υποσημείωση ότι μέρος του πλεονάσματος εισπράχθηκε από την τουρκική διοίκηση της Κύπρου και απεστάλη στην Πύλη, προτού αναλάβει η βρετανική διοίκηση¹. Η αναφορά αυτή επιβεβαιώνεται και καταγράφεται και από τον Οικονομικό Έφορο Κύπρου George W. Kellner, ο οποίος σημειώνει ότι ποσοστό περίπου 50% του κυπριακού πλεονάσματος για το έτος 1878 εισπράχθηκε από τους Τούρκους πριν από την άφιξη των Βρετανών στο νησί².

Η φιλελεύθερη κυβέρνηση Gladstone παρέμεινε πιστή στις δεσμεύσεις της προκατόχου της, αποδεχόμενη ότι η παραχώρηση της Κύπρου στην Βρετανία δεν έπρεπε να μειώνει τα έσοδα που λάμβανε ο Σουλτάνος από το νησί, τα οποία εκτιμήθηκε ότι υπερέβαιναν τις £80.000, δηλαδή αποδέχθηκε το πλεόνασμα που προέκυπτε μετά την αφαίρεση των πολύ χαμηλών δαπανών της οθωμανικής διοίκησης (ύψους £24.000³) από τα έσοδα της Κύπρου.

Η κυβέρνηση συμφώνησε με την τουρκική εισήγηση όπως το πλεόνασμα (tribute⁴) για το 1879-80 λάβει υπόψη την ισοτιμία των 120 μεταλλικών πιαστρών ανά τουρκική λίρα (ή 85.000

¹ C. 3661, ό.π., Papers relating to the Administration and Finances of Cyprus, Λονδίνο 1883, Memorandum on Finances and Administration of Cyprus, σ. 10. Hill, ό.π., σσ. 464-465.

² C. 2396, Cyprus. No. 7 (1879). Estimates of Revenue and Expenditure in Cyprus for 1879-80, Λονδίνο, 1879 (Memorandum), ό.π., σ. 8. C. 2628, ό.π., Returns connected with the Payment to the Porte out of the Revenues of Cyprus, σ. 1.

³ Hill, ό.π., σ. 469. Στα Parliamentary Papers, ως έχει διαπιστωθεί προηγουμένως, εντοπίζεται ότι οι δαπάνες αυτές εκτιμήθηκαν στις 29.000 λίρες, βλ. C. 2396. ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8 under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the charges of British Administration of the Island, σσ. 7-8.

Orr, ό.π., σ. 47. Ο Orr εκτιμά τις δαπάνες της οθωμανικής διοίκησης στις 52.800 λίρες.

⁴ C. 3005, ό.π., Papers relating to the finances of Cyprus, Colonial Office to Treasury, No. 1, 18 Ιουλίου 1881, σ. 3.

τουρκικές λίρες, ή 83.880 στερλίνες με ισοτιμία 110^{8/40}), όπως ίσχυε στις 13 Μαρτίου 1880. Ο οριστικός καθορισμός του ποσού αφέθηκε να διακριβωθεί μεταγενέστερα. Τελικά, όμως, δεν επήλθε συμφωνία και κανένα ποσό δεν καταβλήθηκε για τα έτη 1879-80 και 1880-81¹.

2. Η δήμευση του κυπριακού πλεονάσματος από την Βρετανία²

Στις 13/25 Νοεμβρίου του 1879 ο Layard διαβίβασε στον Salisbury διάγγελμα της Πύλης, με το οποίο δινόταν η εντολή τα έσοδα από διάφορες κτήσεις της (περιλαμβανομένων των εσόδων από την Κύπρο) να διοχετεύονται για την εξυπηρέτηση του οθωμανικού δημόσιου χρέους, ύψους 1.350.000 τουρκικών λιρών³.

Ο Salisbury, απαντώντας στις 11/23 Δεκεμβρίου, έδωσε οδηγίες στον Layard να ενημερώσει την Πύλη ότι η Κυβέρνηση της Βασίλισσας ήταν υποχρεωμένη, σύμφωνα με το άρθρο 3 της Συνθήκης της 4ης Ιουνίου του 1878, να καταβάλλει το πλεόνασμα της Κύπρου στο Σουλτάνο και μόνο στο Σουλτάνο, και ότι δεν μπορούσε να αποδεχθεί ή να αναγνωρίσει τη μεταβίβαση του δικαιώματος αυτού, που ανήκε στο Σουλτάνο, σε άλλο πρόσωπο, ώστε αυτό να λαμβάνει πλέον τα χρήματα. Ούτε και αποδεχόταν οποιαδήποτε υποχρέωση, άμεση ή έμμεση, να καταβάλλει οποιοδήποτε ποσό σε άλλο πρόσωπο εκτός από το Σουλτάνο. Επιπλέον, κάθε υποχρέωση της Πύλης προς την Κυβέρνηση της Α.Μ. καθίστατο πρώτος απαιτητής του εν λόγω πλεονάσματος⁴.

Ο Salisbury έγραφε στην επιστολή του προς τον Layard:

«Πήρα την επιστολή της Εξοχότητάς σας της 25ης παρελθόντος Νοεμβρίου, με την οποία στέλλονται αντίγραφα του διατάγματος που εξέδωσε η Πύλη και με το οποίο εκχωρείται ένα ετήσιο ποσό 1.350.000 τουρκικών λιρών προς εξυπηρέτηση του οθωμανικού δημοσίου χρέους.

¹ Στο ίδιο, σ. 4. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 175-176. C. 2628, ό.π., Summary of the Actual Receipts and Expenditure of the Porte in Cyprus during the under-mentioned Years (Receipts, Expenditures), σσ. 4-5. Στο έγγραφο αυτό αναφέρονται οι εκτιμήσεις του Biddulph, υπό μορφή πινάκων, σε σχέση με τα πραγματικά έσοδα και τις δαπάνες μεταξύ των ετών 1873-77, αποτυπωμένα σε πιάστρες, σε αντιδιαστολή προς τους πίνακες που υπέβαλε η τουρκική πλευρά για το ίδιο διάστημα.

² Ζαννέτος, ό.π., σσ. 176-179: εντοπίζονται αναφορές σχετικά με τις διεργασίες που οδήγησαν στην κατάσχεση του κυπριακού πλεονάσματος.

³ C. 2991, ό.π., The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard, No. 1, 23 Δεκεμβρίου 1879, σ. 1. Ο Salisbury επιβεβαιώνει τη λήψη του τηλεγραφήματος. Birdal, ό.π., σσ. 54 και 171.

⁴ C. 2991, ό.π., The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard, No. 1, 23 Δεκεμβρίου 1879, σ. 1.

Μεταξύ των εγγυήσεων για πληρωμή του ποσού που αναφέρεται στο άρθρο 3 του διατάγματος, τα ετήσια έσοδα από τη νήσο Κύπρο αναφέρεται ότι τίθενται στη διάθεση των κατόχων υποχρεώσεων για μια περίοδο δέκα χρόνων.

Πρέπει να ζητήσω από την Εξοχότητά σας να πληροφορήσει την Πύλη, αναφορικά με αυτό το διάταγμα, ότι η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητος θεωρεί τον εαυτό της υποχρεωμένο, σύμφωνα με το άρθρο III της Συνθήκης της 4ης Ιουνίου 1878, να καταβάλλει το πλεόνασμα των εσόδων της Κύπρου στο Σουλτάνο και μόνο στο Σουλτάνο και ότι δεν μπορεί να αποδεχθεί ή αναγνωρίσει τη μεταβίβαση σε άλλο πρόσωπο του δικαιώματος της Αυτής Μεγαλειότητος να λαμβάνει τα χρήματα αυτά. Ούτε παραδέχεται οποιοδήποτε ενεργητικό, άμεσο ή τυχαίο, να καταβάλλεται σε άλλο πρόσωπο εκτός από το Σουλτάνο.

Επιπλέον, οποιοδήποτε χρέος οφείλει η Πύλη στην Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητος πρέπει απαραίτητως να ίσταται ως πρώτος απαιτητής αυτού του πλεονάσματος»¹.

Η Πύλη αναγκάστηκε να διευκρινίσει ότι δεν είχε στόχο να καταστήσει τη βρετανική κυβέρνηση υπεύθυνη έναντι τρίτων ως προς το κυπριακό πλεόνασμα και ότι απλώς έκανε χρήση του φυσικού της δικαιώματος να εκχωρήσει τα έσοδα αυτά στους δανειστές της. Τη διευκρίνιση αυτή έδωσε προς τον Layard ο νέος υπουργός Οικονομικών της Πύλης, Saffet Pasha, με επιστολή του στις 23 Μαρτίου 1880, απαντώντας σε επιστολή του Layard, με ημερομηνία 12 Ιανουαρίου 1880.

Την απάντηση του Τούρκου αξιωματούχου διαβίβασε ο Βρετανός πρέσβης στον υπουργό Εξωτερικών Salisbury στις 24 Μαρτίου 1880:

«Αναφορικά με την επιστολή της Εξοχότητάς σας της 23ης παρελθόντος Δεκεμβρίου, έχω την τιμή να σας διαβιβάσω αντίγραφο σημειώματος που έχω λάβει από τον Τούρκο Υπουργό Οικονομικών Υποθέσεων, στο οποίο η Αυτού Εξοχότητα τονίζει ότι, εκχωρώντας το πλεόνασμα των εσόδων της Κύπρου προς εξυπηρέτηση του οθωμανικού δημοσίου χρέους, η Αυτοκρατορική Κυβέρνηση δεν

¹ Στο ίδιο. Καταγράφεται και στο Turkey. No. 20 (1880), No. 94. Η ελληνική απόδοση από το αγγλικό κείμενο, έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής. Το ίδιο ισχύει για όλα τα κείμενα της αλληλογραφίας στην παρούσα ενότητα.

σκοπεύει να καταστήσει την Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας απευθείας υπόλογη για το ποσό έναντι κάποιου τρίτου και ότι η Αυτού Αυτοκρατορική Μεγαλειότητα ο Σουλτάνος, εκχωρώντας το ποσό στους πιστωτές του κράτους, έχει μόνος εγκαταλείψει το αμετάκλητο δικαίωμά του»¹.

Η επιστολή-σημείωμα του Saffet Pasha, αντίγραφο της οποίας εσώκλειε ο Layard, έχει ως εξής:

«Έχω λάβει τη νότα, την οποία η Εξοχότητά σας είχε την τιμή να μου απευθύνει στις 12 Ιανουαρίου 1880, πάνω στο θέμα της εκχώρησης του πλεονάσματος των εσόδων από τη νήσο Κύπρο προς εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους, σύμφωνα με το διάταγμα της 10ης/22ας Νοεμβρίου 1879.

Η Αυτοκρατορική Κυβέρνηση ποτέ δεν σκόπευε να καταστήσει την Κυβέρνηση της Α.Μ της Βρετανίας απευθείας υπόλογη έναντι κάποιου τρίτου μέρους για το πλεόνασμα των εσόδων της νήσου Κύπρου, αλλά η Αυτού Αυτοκρατορική Μεγαλειότητα ο Σουλτάνος εγκατέλειπε φυσικό δικαίωμα με την εκχώρηση των εσόδων στους πιστωτές του κράτους, περίπτωση η οποία κατ' ουδένα τρόπο αίρει ή τροποποιεί τις σχέσεις και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη Συνθήκη του Ιουνίου του 1878»².

Αυτή ήταν και η τελευταία ανάμιξη του Layard στην προσπάθεια καθορισμού του κυπριακού πλεονάσματος. Τον Φεβρουάριο του 1880 ανήλθαν στην εξουσία οι Φιλελεύθεροι και ο Layard αντικαταστάθηκε άμεσα από τον George Goschen, ο οποίος ανέλαβε και τις διαπραγματεύσεις με την Πύλη. Επίσης, απομακρύνθηκε ένας ακόμη από τους πρωταγωνιστές της κατάληψης της Κύπρου, ο υπουργός Εξωτερικών Lord Salisbury, και τα ζητήματα της Κύπρου ανατέθηκαν στο Υπουργείο Αποικιών³.

Στις 7 Δεκεμβρίου 1880, ο G. Goschen, πρέσβης πλέον της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη, με σύντομο τηλεγράφημά του, ενημέρωσε το νέο υπουργό Εξωτερικών, Lord Granville, για τις επαφές του με την τουρκική κυβέρνηση:

¹ C. 2991, ό.π., Sir A. H. Layard to The Marquis of Salisbury, No. 2, 24 Μαρτίου 1880, σ. 1.

² Στο ίδιο, συνημμένη επιστολή στο No. 2 στη γαλλική, μαζί με μετάφραση στην αγγλική (inclosure in No. 2, 23 Μαρτίου 1880), σσ. 1-2.

³ C. 2930, ό.π., Foreign Office to Colonial Office, No. 35, 6 Δεκεμβρίου 1880, σ. 58 και Earl Granville to Sir Robert Biddulph, No. 36, 6 Δεκεμβρίου 1880, σσ. 58-59.

«Ο υπουργός Οικονομικών προσφέρεται να διαθέσει το πλεόνασμα των εσόδων της Κύπρου του τρέχοντος έτους (δηλαδή το ποσό που βρίσκεται ακόμα υπό συζήτηση μεταξύ της αγγλικής κυβέρνησης και της Πύλης) για να πληρωθεί ο οφειλόμενος τόκος του εγγυημένου δανείου, για την υπερφόρτωση του οποίου ανησυχεί. Υπολογίζει το ποσό που είναι σήμερα διαθέσιμο στις 85.000 λίρες, με βάση την προσφορά του, 120 γρόσια προς μία λίρα. Δεν δηλώνει ότι οι δύο προτάσεις υφίστανται από κοινού»¹.

Στις 27 Δεκεμβρίου 1880, ο Lord Granville ζητεί διευκρινίσεις γύρω από την πρόταση της τουρκικής κυβέρνησης για καταβολή του πλεονάσματος έναντι του χρέους:

«Έχω λάβει και αναφέρομαι στο τηλεγράφημα του Επιτρόπου του Θησαυροφυλακίου της 7ης τρέχοντος, στο οποίο αναφέρεται ότι ο Τούρκος Υπουργός Οικονομικών έχει προσφερθεί να διαθέσει το πλεόνασμα των εσόδων της Κύπρου του τρέχοντος έτους για την πληρωμή του οφειλόμενου τόκου που εκκρεμεί από το εγγυημένο δάνειο.

Οι Αυτών Εξοχότητες με έχουν ενημερώσει ότι, σε σχέση με αυτή την προσφορά, ανησυχούν να μάθουν κατά πόσο αντιλαμβάνονται [ορθώς] ότι η προσφορά της τουρκικής κυβέρνησης συνίσταται στο ότι το κυπριακό πλεόνασμα θα ανέρχεται μόνιμα στις 85.000 λίρες ετησίως, ή μόνο για όσο διάστημα αυτό θα καταβάλλεται για την αποπληρωμή του εγγυημένου δανείου. Παρατήρησαν ότι το ποσό που οφείλεται στις εγγυήτριες δυνάμεις για το συγκεκριμένο δάνειο υπερβαίνει τις 100.000 λίρες και υπό αυτές τις συνθήκες θα επιθυμούσαν να πληροφορηθούν ποιο είναι το νόημα του όρου «τρέχον έτος», ο οποίος αναφέρεται στην προσφορά του Τούρκου Υπουργού. Περαιτέρω, ζητούν να πληροφορηθούν εάν η τουρκική κυβέρνηση προσφέρει 120 γρόσια για κάθε λίρα με σκοπό να εξοφληθούν οι οφειλόμενες πληρωμές του εγγυημένου δανείου, γιατί καθορίζεται αυτή η ισοτιμία (των 120 γροσιών για μία λίρα) για το σκοπό αυτό και μόνο;

¹ C. 2991, ό.π., Mr. Goschen to Earl Granville, No. 3, 7 Δεκεμβρίου 1880, σ. 2.

Θα ήταν ως εκ τούτου ορθό να γνωρίσετε στον Τούρκο υπουργό ότι η ακριβής έκταση της προτάσής του πρέπει να τεθεί σαφώς, προτού η Κυβέρνηση της Α.Μ. προσέλθει σε ικανοποιητική εξέτασή της»¹.

Στις 28 Δεκεμβρίου, ο St. John τηλεγραφεί στον Earl Granville από την Κωνσταντινούπολη ότι η τουρκική κυβέρνηση εννοεί την πληρωμή μόνο των οφειλομένων του 1879:

«[Απάντηση] Στο τηλεγράφημα της Εξοχότητάς σας της 27ης τρέχοντος. Έχει δηλωθεί σαφώς στο Δραγομάνο μας, στις 5 Δεκεμβρίου, από το Τμήμα Οικονομικών, ότι μόνο για το 1879 θα πληρωθούν οι οφειλές στις εγγυήτριες δυνάμεις από το πλεόνασμα της Κύπρου. Ο λόγος είναι ότι για το τρέχον έτος το πλεόνασμα της Κύπρου το έχουν ήδη υποσχεθεί στις τράπεζες του Γαλατά (δες μήνυμα του κ. H. Layard της 1ης Δεκεμβρίου του περασμένου έτους)»².

Ο Granville, θέλοντας να πείσει τα πράγματα, δίνει οδηγίες στον Άγγλο πρέσβη να προειδοποιήσει την Τουρκία ότι η Αγγλία θα προβεί στη λήψη άλλων μέτρων, προκειμένου να διασφαλίσει τυχόν απώλειες οφειλόμενες στην τουρκική κυβέρνηση. Γράφει ο Granville στον Goschen, στις 3 Μαρτίου 1881:

«Η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας εξετάζει την πρόταση της τουρκικής Κυβερνήσεως, την οποία η Εξοχότητά σας έχει διαβιβάσει τηλεγραφικώς στις 7 Δεκεμβρίου, για τη διάθεση του πλεονάσματος των εσόδων της Κύπρου της περιόδου 1879-80 στην πληρωμή των καθυστερήσεων των τόκων που οφείλονται στο εγγυημένο δάνειο του 1855, υπολογιζομένου του διαθεσίμου ποσού στις 85.000 λίρες, με βάση τα 120 γρόσια για κάθε τουρκική λίρα.

Πληροφορώ τώρα την Εξοχότητά σας ότι η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας αποδέχεται την πρόταση και ότι ο Μέγας Αρμοστής της Κύπρου θα διαταχθεί να εμβάσει στην Οθωμανική Τράπεζα στην Κωνσταντινούπολη, ώστε να βρίσκεται σε διαταγή σας, το απαιτούμενο ποσό, προκειμένου, μαζί με το ήδη καταταθέν εκεί, να γίνει η πλήρης οφειλομένη πληρωμή στην Πύλη για το 1879-80, με αξία 120 γρόσια για κάθε τουρκική λίρα.

¹ Στο ίδιο, Earl Granville to Mr. St. John, No. 4, 27 Δεκεμβρίου 1880, σ. 2.

² Στο ίδιο, Mr. St. John to Earl Granville, No. 5, 28 Δεκεμβρίου 1880, σ. 3.

Ενημερώστε την Πύλη γι' αυτή την απόφαση και διευθετήστε για έμβασμα όλου του ποσού στην Τράπεζα της Αγγλίας αμέσως μετά την παραλαβή του, για τις οφειλόμενες καθυστερήσεις της τουρκικής Κυβέρνησης προς τις Κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας, επί του τόκου για το εγγυημένο δάνειο του 1855»¹.

Σε νέα επιστολή του, την ίδια μέρα, 3 Μαρτίου 1881, ο Earl Granville πληροφορούσε τον Goschen:

«Αναφερόμενος στη σημερινή μου επιστολή σχετικά με το πλεόνασμα των εσόδων από την Κύπρο για το 1879-80, για την πληρωμή των καθυστερημένων τόκων που οφείλονται στο εγγυημένο δάνειο του 1855, πρέπει να υποδείξω στην Εξοχότητά σας ότι, κατά τα τελευταία τρία χρόνια, η Πύλη, με δύο εξαιρέσεις, έχει αποτύχει να καταβάλει τον τόκο του δανείου όταν κατέστη πληρωτέος. Η ετήσια επιβάρυνση για το δάνειο είναι δυνατό να καθοριστεί μεταξύ £153.000 και £154.000, από τις οποίες οι £72.000 αντιμετωπίζονται με το φόρο υποτελείας της Αιγύπτου, αφήνοντας υπόλοιπο πέραν των £80.000, το οποίο πρέπει να καταβάλει η Πύλη.

Τα καθυστερημένα ποσά αναλήφθηκαν μετά από πολλή αλληλογραφία ως τις αρχές του 1880 και ένα μεγάλο μέρος του οφειλομένου έκτοτε ποσού πρέπει να καταβληθεί υπό της Κυβερνήσεως της Α.Μ. από το φόρο υποτελείας της Κύπρου για το 1879-80. Αλλά είναι φανερό ότι οι παρούσες διευθετήσεις είναι πολύ προβληματικές και έτσι αξιώνουμε από την τουρκική κυβέρνηση να προβεί στις αναγκαίες ενέργειες για την πρόβλεψη της τακτικής καταβολής των τόκων, ώστε να ανακουφισθούν οι κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας από τα έξοδα και τη δυσκολία στις οποίες τώρα, περιοδικώς, εκτίθενται.

Σύμφωνα με το άρθρο ΙΙΙ της Συνθήκης του 1855, τα τελωνεία της Σμύρνης και της Συρίας, όπως και ο φόρος υποτελείας της Αιγύπτου, επιβαρύνονται ειδικά με τον τόκο και το χρεολύσιο του δανείου και πρέπει να δώσω οδηγίες στην Εξοχότητά σας να καλέσετε την Πύλη να δώσει στην Κυβέρνηση της Α.Μ. το όφελος ειδικής ασφαλείας, το οποίο δικαιούται βάσει της Συνθήκης.

¹ Στο ίδιο, Earl Granville to Mr. Goschen, No. 6, 3 Μαρτίου 1881, σ. 3.

Σε περίπτωση που η αξίωση αυτή δεν ικανοποιηθεί, εναπόκειται στην Κυβέρνηση της Α.Μ. να εξετάσει εναλλακτική διευθέτηση για τη διασφάλιση του βρετανικού Θησαυροφυλακίου έναντι απωλειών, με υπαιτιότητα της τουρκικής κυβέρνησης. Έχω ζητήσει από τον πρεσβευτή της Α.Μ. στο Παρίσι να ζητήσει ώστε παρόμοιες οδηγίες να σταλούν στο Γάλλο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη»¹.

Είναι προφανές ότι η Βρετανία εξανάγκασε τους Τούρκους αξιωματούχους να αποδεχθούν την καταβολή του κυπριακού πλεονάσματος (το οποίο αποκαλείται *φόρος υποτελείας* στην αλληλογραφία) για την κάλυψη των καθυστερούμενων δόσεων του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855, καθώς φαίνεται ότι η Πύλη σταμάτησε να καταβάλλει τους τόκους του εν λόγω δανείου μετά το 1877. Επίσης, εντοπίζεται σε αυτό το σημείο μια πολύ ενδιαφέρουσα διαπίστωση σε σχέση με τα έσοδα από τα τελωνεία της Σμύρνης και της Συρίας. Όπως προκύπτει, οι καθυστερημένες οφειλές των 80.000 και πλέον λιρών αφορούσαν τη μη καταβολή αυτών των εσόδων. Το ποσό που υπολειπόταν από τις £154.000 προέκυπτε μετά την αφαίρεση του αιγυπτιακού υποτελικού φόρου (£72.000), ο οποίος καταβαλλόταν απευθείας από το Χαλίφη της Αιγύπτου στην Τράπεζα της Αγγλίας, χωρίς η Πύλη να έχει το δικαίωμα παρέμβασης. Από αυτό το σημείο και μετά, οι Βρετανοί παγίδευσαν την Πύλη και πέτυχαν να διασυνδέσουν τις δικές τους υποχρεώσεις με την τουρκική δανειακή υποχρέωση έναντι των εγγυητών-δανειστών της. Η άσχημη οικονομική κατάσταση της Πύλης περιόριζε σαφώς τα διαπραγματευτικά περιθώριά της – και αυτό το γνώριζε πολύ καλά το Λονδίνο.

Ο Granville ενημέρωσε επίσης τον πρεσβευτή της Τουρκίας στο Λονδίνο, Musurus Pasha (Κωστάκη Μουσουόρο), για τις διευθετήσεις στις οποίες είχε προβεί:

«Έχω την τιμή να πληροφορήσω την Εξοχότητά σας ότι ο πρεσβευτής της Αυτής Μεγαλειότητας στην Κωνσταντινούπολη έχει διαταχθεί να ενημερώσει την τουρκική κυβέρνηση για την αποδοχή από μέρους της Κυβέρνησης της Αυτής Μεγαλειότητας της πρότασης για διάθεση του πλεονάσματος των εσόδων της Κύπρου για το 1879-80 προς πληρωμή των καθυστερημένων φόρων που οφείλονται στο εγγυημένο δάνειο του 1855, υπολογιζομένου του διαθέσιμου ποσού των 85.000 λιρών με βάση τα 120 γρόσια για κάθε τουρκική λίρα.

¹ Στο ίδιο, Earl Granville to Mr. Goschen, No. 7, 3 Μαρτίου 1881, σσ. 3-4.

Ο Μέγας Αρμοστής της Κύπρου έχει λάβει οδηγίες να εμβάσει στην Οθωμανική Τράπεζα της Κωνσταντινούπολης το απαιτούμενο ποσό, ώστε να καταβληθεί η οφειλόμενη πληρωμή στην Πύλη για το 1879-80 (με ισοτιμία 120 γρόσια ανά τουρκική λίρα), και ο πρεσβευτής της Αυτής Μεγαλειότητας έχει διαταχθεί να προβεί σε διευθετήσεις ώστε να εμβασθεί όλο το ποσό στην Τράπεζα της Αγγλίας για τις οφειλόμενες καθυστερήσεις από μέρους της τουρκικής κυβέρνησης στις Κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας για τους τόκους του εγγυημένου δανείου του 1855»¹.

Σύμφωνα με τις οδηγίες του Granville, ο Goschen προέβη σε διαβήματα προς την Πύλη, προκειμένου να εξασφαλίσει την παροχή εγγυήσεων εκ μέρους της τουρκικής κυβέρνησης, για τους τόκους του δανείου του 1855. Η Βρετανία βρισκόταν σε πλεονεκτική θέση, εφόσον η Πύλη τής είχε δώσει το δικαίωμα να εισπράττει το ετήσιο πλεόνασμα από τη διαχείριση της Κύπρου και, κατά συνέπεια, είχε τη δυνατότητα να διαθέτει το ποσό αυτό, έτσι ώστε να μη ζημιώνει από την αφερεγγυότητα που επιδείκνυε η Πύλη.

Στις 5 Απριλίου 1881, ο πρέσβης Goschen έγραφε στον Earl Granville από την Κωνσταντινούπολη:

«Συνομίλησα κατεπειγόντως με την Αυτού Εξοχότητα τον Assim Pasha πριν από μία εβδομάδα, αναφορικά με την πληρωμή του φόρου υποτελείας της Κύπρου και τη χρησιμοποίησή του για τους καθυστερημένους τόκους που οφείλονται στο δάνειο του 1855. Είπα ότι βρέθηκα σε πολύ δυσχερή θέση προκειμένου να οδηγήσω το θέμα σε ικανοποιητική διευθέτηση ενώ βρισκόμουν στην Αγγλία και ότι παρουσίασα την έντονη επιθυμία των τουρκικών αρχών όπως το θέμα διευθετηθεί κατάλληλα, αλλά τώρα είναι προφανές ότι αυτές [οι αρχές] αφήνουν επί μακρόν το θέμα σε εκκρεμότητα.

Με ευχαρίστησε για την ανταλλαγή την οποία πέτυχα να διευθετήσω και τόνισε ότι βρίσκεται σε επαφή με τον υπουργό Οικονομικών αναφορικά με τη διάθεση του συνόλου του φόρου υποτελείας που είναι τώρα διαθέσιμος για τις αναφερόμενες καθυστερήσεις, αλλά υπάρχει ένα εμπόδιο με την Οθωμανική Τράπεζα, το οποίο έχει συζητηθεί και ελπίζει ότι σύντομα θα επικοινωνήσει μαζί μου και πάλι. Στη

¹ Στο ίδιο, Earl Granville to Musurus Pasha, No. 8, 10 Μαρτίου 1881, σ. 4.

συνέχεια, μου ζήτησε να εξετάσω εάν το ποσό που είναι διαθέσιμο στην Κύπρο θα μπορούσε να μην εμβασθεί κατευθείαν στο Λονδίνο, πράγμα το οποίο είχα εισηγηθεί στην Εξοχότητά σας. Έκτοτε δεν έχω νεότερα .

Προτίθεμαι να δω τον υπουργό Οικονομικών το απόγευμα και να τον πιέσω πάνω στο θέμα»¹.

Στις 2 Μαΐου, ο Goschen έγραφε πάλι στον Earl Granville:

«Σύμφωνα με τις οδηγίες σας που περιλαμβάνονταν στην επιστολή της Εξοχότητάς σας της 3ης Μαρτίου, έχω την τιμή να σας διαβιβάσω αντίγραφο της νότας την οποία απηύθυνα προς την Πύλη, πιέζοντας για κάποια πρόνοια για τακτική πληρωμή από την οθωμανική κυβέρνηση του τόκου του εγγυημένου δανείου του 1855.

Βρίσκομαι σε επαφή με το Γάλλο πρεσβευτή για ανάληψη κοινής δράσης πάνω στο θέμα και, παράλληλα, προτού στείλω το σημείωμά μου, το διαβίβασα στον κ. Tissot, ο οποίος προέβη σε παρόμοια παράσταση προς την οθωμανική κυβέρνηση, ουσιαστικά πανομοιότυπη με τη δική μου»².

Το σημείωμα που είχε αποστείλει ο Goschen στον Assim Pasha, στις 30 Απριλίου 1881, είχε ως εξής:

«Έχω την τιμή να πληροφορήσω την Εξοχότητά σας ότι έχω λάβει οδηγίες από τον Κόμη Granville να επισύρω την προσοχή της Υψηλής Πύλης στο γεγονός ότι τα τελευταία τρία χρόνια η Υψηλή Πύλη έχει, με δύο εξαιρέσεις, αποτύχει να καταβάλει τον τόκο που οφείλει για το εγγυημένο δάνειο του 1855, όταν αυτός καθίσταται πληρωτέος.

Τα καθυστερημένα ποσά αναλήφθηκαν μετά από πολλή αλληλογραφία ως τις αρχές του 1880 και η Οθωμανική Κυβέρνηση έχει υποσχεθεί να προβεί σε διευθετήσεις, σύμφωνα με τις οποίες ένα μεγάλο μέρος του οφειλόμενου έκτοτε ποσού θα πληρωθεί, αλλά είναι φανερό ότι οι παρούσες διευθετήσεις είναι πολύ προβληματικές και ότι είναι καθήκον της Οθωμανικής Κυβέρνησης να προβεί στις

¹ Στο ίδιο, Mr. Goschen to Earl Granville, No. 9, 5 Απριλίου 1881, σ. 4.

² Στο ίδιο, Mr. Goschen to Earl Granville, No. 10, 2 Μαΐου 1881, σσ. 4-5.

αναγκαίες ενέργειες για την πρόβλεψη της τακτικής καταβολής των τόκων, ώστε να ανακουφίσει τις Κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας από τα έξοδα και τις δυσκολίες στις οποίες τώρα, περιοδικώς, εκτίθενται.

Έχω την τιμή να επισύρω την προσοχή της Εξοχότητάς σας στο γεγονός ότι, σύμφωνα με το άρθρο ΙΙΙ της Συνθήκης του 1855, τα [έσοδα από τα] τελωνεία της Σμύρνης και της Συρίας, όπως και ο φόρος υποτελείας της Αιγύπτου, έχουν υποθηκευτεί ειδικά για τον τόκο και το χρεολύσιο του δανείου. Επομένως, είναι καθήκον της Υψηλής Πύλης να δώσει στις εγγυήτριες Κυβερνήσεις τον τόκο και τις ειδικές εγγυήσεις οι οποίες προβλέπονται υπέρ τους από τη Συνθήκη.

Οφείλω, εντούτοις, να προειδοποιήσω την Εξοχότητά σας ότι, σε περίπτωση που η παρούσα παράσταση δεν έχει το επιθυμητό αποτέλεσμα, η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας, σε συνεργασία με τη γαλλική Κυβέρνηση, θα έχουν το δικαίωμα να εξετάσουν σε ποιες άλλες διευθετήσεις θα μπορούν να προβούν για τη διασφάλιση των εγγυητριών δυνάμεων έναντι απωλειών εξ υπαιτιότητας της Οθωμανικής Κυβέρνησης»¹.

Η κωλυσιεργία που επιδείχθηκε εκ μέρους της τουρκικής πλευράς –χωρίς, τελικά, να ωφελήσει την Πύλη, η οποία βρισκόταν προφανώς υπό μεγάλη πίεση– έδωσε τον απαιτούμενο χρόνο στην Βρετανία να ενισχύσει τη θέση της, εμπλέκοντας και τη Γαλλία, ως συνεγγυήτρια του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855. Η κινητοποίηση των δύο εγγυητριών δυνάμεων θα ωθούσε την Πύλη να συγκατανεύσει και να υποκύψει στις βρετανικές επιδιώξεις.

Ο Assim Pasha απάντησε στις 7 Μαΐου. Στην απάντησή του απέρριψε τις £85.000 ετησίως, ως το οριστικό ποσό του κυπριακού πλεονάσματος και επέμεινε ότι η ισοτιμία της λίρας είναι προς 100 γρόσια και όχι προς 120, όπως την υπολόγιζε η Βρετανία.

Στις 10 Μαΐου 1881, ο Goschen απέστειλε στον Granville την απάντηση του Assim Pasha, μαζί με συνοδευτική επιστολή του:

«Έχω την τιμή να επισυνάψω αντίγραφο νότας από την Πύλη σχετικά με τις οφειλόμενες καθυστερήσεις του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855 και τη

¹ Στο ίδιο, συνημμένη επιστολή στην επιστολή No. 10 (inclosure in No. 10, Mr. Goschen to Assim Pasha, 3 Απριλίου 1881), σ. 5.

διευθέτηση του πλεονάσματος της Κύπρου (του έτους 1879-80) για πληρωμή τους... Η Εξοχότητά σας θα παρατηρήσει ότι τονίζει, αρχικά, πως το ποσό των £85.000 που χρησιμοποιείται τώρα ως πλεόνασμα από τα έσοδα της Κύπρου για το προαναφερθέν έτος (με την ισοτιμία των 120 γροσιών) δεν είναι αποδεκτό από την Πύλη ως τελική διευθέτηση. Η Υψηλή Πύλη επιφυλάσσεται στο θέμα αυτό, αλλά, αν μπορώ να θυμηθώ σωστά, είχε αφηθεί ένα τέτοιο θέμα ανοικτό από τον Sir R. Biddulph.

Κατά δεύτερον, στη σημείωση τονίζεται ότι, σύμφωνα με το άρθρο III της Συνθήκης εγκαθίδρυσης της Επιτροπής Διαχείρισης των Έξι Έμμεσων Εισφορών, η οθωμανική κυβέρνηση είχε υποσχεθεί ότι τα έσοδα της Κύπρου θα καταβάλλονται για τους τόκους του γενικού δημόσιου χρέους, εσωτερικού και εξωτερικού, άρα για το δάνειο του 1855 μπορεί να εκχωρήσει τόσο ποσοστό των εσόδων της Κύπρου, όσο ήταν πριν από την ημέρα [υπογραφής] της Συνθήκης... Πιστεύω ότι η Οθωμανική Τράπεζα, στην οποία έχουν κατατεθεί 45.000 από τις 85.000 λίρες του τελευταίου χρόνου, δεν θα αποχωριστεί αυτά τα χρήματα, εκτός και αν γίνει διευθέτηση, όπως υποδεικνύεται στη νότα. Εάν αυτή είναι η περίπτωση, το ένα έκτο των £85.000, ήτοι γύρω στις £15.000, πρέπει να αφαιρεθεί, οπότε θα μείνει υπόλοιπο £70.000, για πληρωμή των καθυστερημένων... Επίσης, πρέπει να πιέσω την Πύλη για να μάθω με ποια μέσα θα αντιμετωπίσει τόσο το έλλειμμα των £85.000, όσο και τις περαιτέρω καθυστερήσεις οι οποίες έχουν συσσωρευθεί από τη μη πληρωμή του αναγκαίου τόκου τον περασμένο Φεβρουάριο.

Τέλος, εξέφρασε επιφύλαξη αναφορικά με το απόσπασμα του σημειώματος σχετικά με τη μελλοντική αξία ανταλλαγής [της λίρας] για τη μετατροπή των κυπριακών εσόδων σε τουρκικές λίρες. Δεν μπορούσα να δεχθώ τα 100 γρόσια. Αυτό είναι ένα θέμα που πρέπει να παραμείνει ανοικτό για περαιτέρω διευθετήσεις... θα συνεχίσω να πιέζω να εμβασθεί αμέσως το μεγαλύτερο δυνατό μέρος των £85.000»¹.

¹ Στο ίδιο, Mr.Goschen to Earl Granville, No. 11, 10 Μαΐου 1881, σσ. 5-6.

Η Πύλη, μέσω του Assim Pasha, υπαναχώρησε από την αρχική της συμφωνία να εμβάσει τις £85.000 για κάλυψη μέρους των καθυστερημένων τόκων του δανείου του 1855. Ζήτησε να καταβάλει μέρος του ποσού που όφειλε στην Βρετανία και τη Γαλλία, για το διάστημα που προηγήθηκε της Συμφωνίας με την Επιτροπή Διαχείρισης των Έξι Έμμεσων Εισφορών. Προσπάθησε, ανεπιτυχώς, να πείσει τους Βρετανούς ότι η συγκεκριμένη Συμφωνία τη δέσμευε να διοχετεύσει μέρος του κυπριακού πλεονάσματος και άλλων εσόδων της στην Επιτροπή. Συνάμα, η Πύλη υπαναχώρησε από την αρχική αποδοχή της ισοτιμίας του κυπριακού πλεονάσματος προς 120 γρόσια ανά τουρκική λίρα, διεκδικώντας 100 γρόσια.

Το σημείωμα του Assim Pasha προς τον Goschen, το οποίο επισυναπτόταν στην επιστολή του Βρετανού πρεσβευτή προς τον Granville, είχε ως εξής:

«Έχω λάβει τη νότα την οποία η πρεσβεία της Αυτής Μεγαλειότητας της Βρετανίας μου απέστειλε την 1η Φεβρουαρίου, σχετικά με το θέμα του πλεονάσματος της Κύπρου.

Η επιστολή, την οποία η αυτού Εξοχότης ο Λόρδος Granville απηύθυνε προς την πρεσβεία της Αυτής Αυτοκρατορικής Μεγαλειότητας του Σουλτάνου στο Λονδίνο, αναφέρει ότι ο Μέγας Αρμοστής της Κύπρου έχει εξουσιοδοτηθεί να εμβάσει στην Οθωμανική αυτοκρατορία το αναγκαίο ποσό για να συμπληρωθούν τα οφειλόμενα στην Πύλη από τα έσοδα της νήσου για το έτος 1879-80, ύψους 85.000 λιρών (υπολογίζοντας 120 γρόσια για κάθε τουρκική λίρα).

Στην ίδια επικοινωνία, προστίθεται ότι αυτό το ποσό θα κατατεθεί στην Τράπεζα της Αγγλίας, για να τοποθετηθεί στο λογαριασμό των καθυστερημένων που οφείλονται στις Κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας, ως τόκος οφειλομένων από το εγγυημένο δάνειο του 1855... το αναφερόμενο ποσό των £85.000 δεν αντιπροσωπεύει το σύνολο του πλεονάσματος εκ των εσόδων της Κύπρου και ότι, κατά συνέπεια, ο υπουργός Οικονομικών δεν μπορεί να λάβει υπόψη τη λήψη του, εκτός και αν προηγηθεί συμφωνία και τελική διευθέτηση...βάσει των όρων του άρθρου III της Συνθήκης με την Επιτροπή Διαχείρισης των Έξι Έμμεσων Εισφορών, η Αυτοκρατορική Κυβέρνηση, έχοντας υποσχεθεί τα έσοδα της Κύπρου για την εξυπηρέτηση του γενικού δημόσιου χρέους, εσωτερικού και εξωτερικού, δεν μπορεί να διαθέσει το αναφερόμενο ποσό για τους τόκους του εγγυημένου

δανείου του 1855, εξαιρουμένου του ποσοστού εκείνου το οποίο είναι προγενέστερο της σύναψης της Συνθήκης αυτής.

Αναφορικά με την αξία της τουρκικής λίρας, αυτή είναι 100 γρόσια. Η Αυτοκρατορική Κυβέρνηση αποδέχθηκε το πλεόνασμα των εσόδων του έτους 1879 στα 120 γρόσια ανά λίρα, ως εξαιρετικό μέτρο, οφειλόμενο στους λόγους που είχαν εκτεθεί στο σημείωμα του προκατόχου μου της 15ης Ιουλίου 1880, όπως και στο δικό μου της 13ης Οκτωβρίου. Στο μέλλον, βεβαίως, το πλεόνασμα εκ των εσόδων της νήσου δεν μπορεί να γίνεται αποδεκτό από το Μαλιέ (Malie¹) παρά μόνο αν ανταποκρίνεται στο σωστό ποσό, με την τουρκική λίρα να ανταλλάσσεται στη νόμιμη αξία της, δηλαδή στα 100 γρόσια»².

Από την ανταλλαγή των διακοινώσεων, διαπιστώνεται ότι η Πύλη αντιλήφθηκε με καθυστέρηση τη σπουδή της Βρετανίας να εντάξει στην ημερήσια διάταξη τη διασύνδεση των οικονομικών υποχρεώσεων της Πύλης με το κυπριακό πλεόνασμα. Θεωρούσε ότι η υπαναχώρηση από τα συμφωνηθέντα στις διαβουλεύσεις θα της προσέφερε διέξοδο, ωστόσο οι μόνες επιλογές της ήταν να αποδεχθεί το συμψηφισμό των εκατέρωθεν υποχρεώσεων, ή να αποφύγει να καταλήξει σε συμφωνία.

Δύο εβδομάδες μετά την απάντηση του Assim Pasha, ο Granville πληροφορούσε τον Goschen ότι το υπόλοιπο των οφειλών της Τουρκίας έναντι του χρέους, μετά την αφαίρεση του φόρου υποτελείας της Αιγύπτου, ανερχόταν σε 82.897 λίρες, 2 σελίνια και 4 πένες:

«Πληροφορώ την Εξοχότητά σας ότι το ποσό των 142.754 λιρών, 13 σελινιών και 8 πενών είναι εκείνο που οφείλει η Πύλη έναντι του εγγυημένου δανείου του 1855 προς τις Κυβερνήσεις της Γαλλίας και της Αγγλίας, μαζί με τους απλήρωτους τόκους και τις προμήθειες της Τράπεζας μέχρι της 6ης τρέχοντος. Το οφειλόμενο ετήσιο ποσό από την Τουρκία ανέρχεται στις 154.897 λίρες, 2 σελίνια και 4 πένες: αφαιρουμένου εξ αυτών του φόρου της Αιγύπτου, που καταβάλλεται απευθείας στην Τράπεζα της Αγγλίας, προκύπτει το ποσό των 82.897 λιρών, 2 σελινιών και 4

¹ Μαλιέ - Γραφείο από το οποίο εκδίδονταν όλα τα φερμάνια σχετικά με οικονομικά ζητήματα, George Fowler, *Turkey, or, a history of the origin, progress and decline of the Ottoman Empire*, Λονδίνο, 2013, σ.238.

² Στο ίδιο, συνημμένη επιστολή στην επιστολή No. 11 (inclosure in No. 11, Assim Pasha to Mr. Goschen, 7 Μαΐου 1881, γαλλικό κείμενο συνοδευόμενο από μετάφραση στην αγγλική), σσ. 6-7.

πενών που πρέπει να καλυφθεί από την Πύλη ή, αν αυτή αποτύχει, από τις Κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας»¹.

Στο μεταξύ, καθήκοντα πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη ανέλαβε ο Lord Dufferin², αντικαθιστώντας τον Goschen.

Όταν η Βρετανία είδε την απροθυμία της Τουρκίας να συμβιβαστεί και έχοντας πλήρη έλεγχο και διαχείριση του κυπριακού πλεονάσματος, διέταξε τον Ύπατο Αρμοστή της στην Κύπρο να αναστείλει κάθε πληρωμή στην Τουρκία και να το δημεύσει. Αμφιβάλλοντας αν η Τουρκία ήταν πλέον σε θέση να εξυπηρετεί τις υποχρεώσεις της στο εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1855, επέλεξε, καθώς ήταν συνεγγυήτρια χώρα, να διασφαλίσει ότι δεν θα επωμιζόταν άλλο κόστος από την τουρκική αφερεγγυότητα.

Ο Granville, με επιστολή του στον Lord Dufferin, στις 14 Ιουλίου 1881, έδωσε οδηγίες να ενημερωθεί η Πύλη, μεταξύ άλλων, για την απόφαση της βρετανικής κυβέρνησης να αναστείλει την καταβολή οιασδήποτε ποσού προς αυτήν, με την διευκρίνιση ότι είχε ήδη δοθεί σχετική διαταγή στον Ύπατο Αρμοστή της Κύπρου. Παράλληλα, η Βρετανία απέρριπτε την επιδίωξη της Πύλης να παραχωρεί τα έσοδα της Κύπρου στην Επιτροπή των Έξι Έμμεσων Εισφορών και αντ' αυτού ξεκαθάρισε ότι θα διεκδικούσε τα δικαιώματά της που εκπήγαζαν από τη δανειακή σύμβαση του 1855 ως συνεγγυήτρια του εν λόγω δανείου. Έγραφε συγκεκριμένα:

«Η Κυβέρνηση της Α.Μ. εξέτασε την έκθεση του κ.Goschen της 10ης Μαΐου, με την οποία στάλθηκε και νότα της Πύλης σχετικά με το θέμα της διάθεσης του πλεονάσματος της Κύπρου για το έτος 1879-80 για πληρωμή των καθυστερημένων τόκων που οφείλονται στο οθωμανικό εγγυημένο δάνειο του 1855. Στη σημείωση αναφέρεται, πρώτο, ότι η οθωμανική κυβέρνηση δεν θεωρεί το ποσό των £85.000 ως το πλήρες πλεόνασμα εκ των εσόδων της Κύπρου για το συγκεκριμένο έτος.

¹ Στο ίδιο, Earl Granville to Mr. Goschen, No. 12, 21 Μαΐου 1881, σ. 7.

² Ο Earl of Dufferin (21 Ιουνίου 1826-12 Φεβρουαρίου 1902) γεννήθηκε στην Τοσκάνη της Ιταλίας. Το πλήρες όνομά του ήταν Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood. Μπήκε στη Βουλή των Λόρδων και διορίστηκε Δούκας του Lancaster, υπό τον William Gladstone. Ακολούθως διορίστηκε Γενικός Κυβερνήτης του Καναδά (1872-78). Αμέσως μετά, υπηρέτησε ως πρέσβης στη Ρωσία (1879-81) και την Τουρκία (1881-84) και ως Γενικός Κυβερνήτης στην Ινδία, ως το 1888. Ολοκλήρωσε τη διπλωματική του καριέρα ως πρέσβης στην Ιταλία (1888-91) και τη Γαλλία (1891-96). Richard Davenport-Hines, Oxford Dictionary of National Biography, Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008.

<http://www.oxforddnb.com/view/article/31914> (accessed April 11, 2014).

Δεύτερο, ότι επειδή η διοίκηση έχει υποσχεθεί τα έσοδα στις Έξι Έμμεσες Εισφορές διά της Συνθήκης της 22ας Νοεμβρίου 1879, μόνο το ποσοστό των εσόδων τα οποία προηγήθηκαν της Συνθήκης επηρεάζονται από το δάνειο του 1855. Τρίτο, ότι στο μέλλον η τουρκική κυβέρνηση θα επιμένει στη μετατροπή του πλεονάσματος με την αξία 100 γρόσια για κάθε τουρκική λίρα.

Θα ασχοληθώ πρώτα με το δεύτερο σημείο, το οποίο αναφέρεται στη διάθεση του φόρου υποτελείας στην Επιτροπή Διαχείρισης των Έξι Έμμεσων Εισφορών. Η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας έχει λάβει γνωμοδότηση ότι είναι εξουσιοδοτημένη να χρησιμοποιεί το πλεόνασμα εκ των εσόδων της Κύπρου ως μέρος των εσόδων της Τουρκίας, τα οποία επιβαρύνονται, σύμφωνα με το άρθρο III της Συνθήκης του 1855, διά της καταβολής των τόκων και των χρεολυσίων του δανείου του 1855 και δεν μπορεί να αποδεχθεί δικαίωμα στην Πύλη να το διαθέσει αργότερα σε μετέπειτα πιστωτές. Σε επιστολή που έστειλε ο προκάτοχός μου στον κ. Henry Layard, στις 23 Δεκεμβρίου 1879, τονίζεται ότι η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας δεν μπορεί να αποδεχθεί ή να αναγνωρίσει σε κανένα άλλο πρόσωπο το δικαίωμα του Σουλτάνου να εισπράττει την πληρωμή, ούτε δέχεται οποιοδήποτε ενεργητικό, άμεσο ή έμμεσο, να πληρωθεί σε οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο εκτός από το Σουλτάνο. Περαιτέρω, οποιοδήποτε χρέος οφειλόμενο από την Πύλη στην Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας πρέπει απαραίτητως να ιστάται ως πρώτος απαιτητής έναντι του αναφερομένου πλεονάσματος.

Θα πρέπει να δηλώσετε [στην Πύλη] ότι η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας δεν αναγνωρίζει τη διάθεση των εσόδων της Κύπρου στην Επιτροπή Διαχείρισης των Έξι Έμμεσων Εισφορών. Αναφορικά με το πρώτο και το τρίτο σημείο που εγείρονται από τη νότα του Assim Pasha, μπορώ να [σας] παραπέμψω στην επιστολή της Επιτροπής του Θησαυροφυλακίου, της 16ης Φεβρουαρίου [η οποία] θεωρεί ότι οι λογαριασμοί της Κυβέρνησης της Κύπρου πριν από τη μεταβίβαση εξετάστηκαν προσεκτικά από τον Sir Biddulph και ότι οι ισχυρισμοί για μειώσεις, που έγιναν από εκείνον, ήταν δικαιολογημένοι· υπολογίζεται –αν δεν υπάρξουν άλλες, καλύτερες πληροφορίες– ότι η ετήσια πληρωμή καθορίστηκε κανονικά από εκείνον στα 11.121.951 γρόσια...

Αναφορικά με την ισοτιμία [της λίρας], η Επιτροπή είχε την άποψη ότι η πληρωμή στην Πύλη για τα χρόνια ως το 1879-80 πρέπει να γίνεται με τη συνηθισμένη αξία που ίσχυε κατά την πενταετία που προηγήθηκε της κατοχής.

Εάν η οθωμανική κυβέρνηση επιθυμεί να ξανανοίξει τη συζήτηση επί αυτών των σημείων, η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας θα είναι έτοιμη να το πράξει στην κατάλληλη ευκαιρία ... και είναι αποφασισμένη να παραμείνει σταθερή στην προηγούμενη απαίτησή της, ως μία από τις εγγυήτριες Κυβερνήσεις, και να διατάξει τον Ύπατο Αρμοστή της Κύπρου να αναστείλει οποιοσδήποτε πληρωμές σε σχέση με το πλεόνασμα εκ των εσόδων.

Η πρόταση του κ. Goschen να συνεχίσει να πιέζει για άμεσο έμβασμα ενός όσο το δυνατό μεγαλύτερου ποσοστού από τις £85.000, τις οποίες η Πύλη προσφέρθηκε να πληρώσει έναντι των οφειλομένων τόκων του δανείου του 1855, έχει εγκριθεί και πρέπει να ζητήσει από την Εξοχότητά σας να αναλάβει κατάλληλη δράση»¹.

2.1 Η Επιτροπή Διαχείρισης των Έξι Έμμεσων Εισφορών

Όταν σημειώθηκε η πτώχευση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, το 1876, οι εσωτερικοί δανειστές της Πύλης, δηλαδή οι τραπεζίτες του Γαλατά, απέκτησαν –εκτός από μεγάλα κέρδη, από τους τόκους των δανείων τους– καθεστώς προνομιακού πιστωτή στην αυτοκρατορία. Ενώ ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος έληξε με την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, διαφαινόταν μια νέα πολεμική διένεξη, αυτή τη φορά με την Ελλάδα, λόγω της επαναχάραξης των συνόρων.

Η Πύλη αποτάθηκε και πάλι στο εσωτερικό, προκειμένου να συνάψει νέο δάνειο για να καλύψει τις πολεμικές της προετοιμασίες, υποθηκεύοντας, αυτή τη φορά, τις πιο προσοδοφόρες πηγές κρατικών εσόδων, όπως τα τελωνεία και τους έμμεσους φόρους. Η διαδικασία αυτή οδήγησε στην εγκαθίδρυση της Επιτροπής Διαχείρισης των Έξι Έμμεσων Εισφορών (Administration of Six Indirect Revenues, ASIR – Rusumu Sitte Ideresi). Στις 22 Νοεμβρίου 1879, η Πύλη υπέγραψε συμφωνία με τους τραπεζίτες του Γαλατά, περιλαμβανομένης της Οθωμανικής Αυτοκρατορικής Τράπεζας (BIO), η οποία ήταν ο μεγαλύτερος εσωτερικός δανειστής της. Το δάνειο ανερχόταν σε 8.845.000 τουρκικές λίρες (TL) και υποθήκευσε τα τελωνεία της

¹ C. 2991, ό.π., Earl Granville to Lord Dufferin, No. 13, 14 Ιουλίου. 1881, σσ. 7-8.

Κωνσταντινούπολης. Σύμφωνα με τη Συνθήκη, οι τραπεζίτες θα έδιναν επιπλέον 120.000 ΤΛ, θα παραιτούνταν από τα δικαιώματά τους επί των τελωνειακών εσόδων και θα αποδέχονταν να αποπληρωθούν σε μεγαλύτερο βάθος χρόνου. Ως αντάλλαγμα, ανέλαβαν τη διαχείριση και συλλογή των Έξι Έμμεσων Εισφορών, δηλαδή των εσόδων από το άλας, τον καπνό, τα οινοπνευματώδη, τα τέλη χαρτοσήμων, τις δεκατείες της μετάξης της Κωνσταντινούπολης και της Προύσας και τους φόρους αλιείας της Κωνσταντινούπολης. Η διευθέτηση είχε δεκαετή διάρκεια και διακηρύχθηκε ότι τα δικαιώματα των ξένων ομολογιούχων θα παρέμεναν άθικτα¹.

Η συμφωνία αυτή ξεσήκωσε τις διαμαρτυρίες των ξένων πιστωτών, ιδιαίτερα των ομολογιούχων των δανείων του 1858, του 1860, του 1862 και του 1873, επί των οποίων ήταν υποθηκευμένα τα τελωνεία και οι έμμεσοι φόροι της Κωνσταντινούπολης. Μάλιστα, οι ομολογιούχοι του 1862 αποκάλεσαν την εν λόγω συμφωνία ξεδιάντροπη πράξη οικονομικής ατιμίας, αφού το δάνειο αυτό συνήφθη με τη διπλο-υποθήκευση ίδιων εσόδων, με τη διαμεσολάβηση της ΒΙΟ, η οποία ήταν ο σύμβουλος της σύναψης του δανείου το 1862². Η Αγγλία και η Γαλλία ενίσχυσαν τις διαμαρτυρίες των ομολογιούχων τους με διπλωματικά διαβήματα προς την Πύλη. Η ΒΙΟ, πρωτεργάτιδα της σύναψης της Συμφωνίας με την Επιτροπή Διαχείρισης των Έξι Έμμεσων Εισφορών, υποστήριξε ότι αυτή συνέβαλε στην επιβίωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και, επομένως, στην εξασφάλιση των ξένων ομολογιούχων, οι οποίοι θα συνέχιζαν έτσι να λαμβάνουν τους τόκους και τα χρεολύσια των δανείων τους³.

Η Βρετανία αξιοποίησε στο έπακρο τη Συμφωνία αυτή, για να προβάλει την απαίτησή της να μη διαθέτει ο Σουλτάνος το κυπριακό πλεόνασμα για την αποπληρωμή του γενικού χρέους της Πύλης, ενώ διεκδικούσε πλέον ξεκάθαρα την καταβολή όλων των καθυστερουμένων δόσεων. Η βρετανική κυβέρνηση, στηριζόμενη σε γνωμοδότηση του Νομικού της Τμήματος, της 6ης Ιανουαρίου 1881 –σύμφωνα με την οποία, εφόσον το κυπριακό πλεόνασμα αποτελούσε μέρος των γενικών εσόδων του οθωμανικού κράτους και διατέθηκε στη δανειακή σύμβαση ως δευτερεύουσα εγγύηση/υποθήκη στο εγγυημένο δάνειο του 1855–, κατέληξε ότι μπορούσε να κατακρατεί (intercept) τα χρήματα προς εξυπηρέτηση του υπολοίπου των τόκων του εν λόγω δανείου⁴.

¹ Birdal, ό.π., σσ. 45-47.

² Bullionist, 6 Δεκεμβρίου 1879, “The Ottoman Loan of 1862”.

³ Clay, ό.π., σ. 479.

⁴ Hill, ό.π., σ. 467.

Σε σχέση με το ύψος της ετήσιας πληρωμής του κυπριακού πλεονάσματος, η Βρετανία αποδεχόταν τους προσεκτικούς υπολογισμούς του Biddulph, ο οποίος το καθόριζε στα 11.121.951 γρόσια. Ως ισοτιμία της τουρκικής λίρας, μέχρι το έτος 1879-80, θεωρούσε εκείνη που ίσχυε στα τελευταία πέντε έτη της Οθωμανοκρατίας στην Κύπρο¹.

2.2 Η δήμευση του κυπριακού πλεονάσματος – Τα χρεολύσια

Στο σημείο αυτό, έκλεινε ένα μεγάλο και σοβαρό θέμα γύρω από την κατάληψη της Κύπρου. Η Βρετανία προχώρησε μονομερώς στην υλοποίηση των αποφάσεών της, καταβάλλοντας έκτοτε το ποσό του κυπριακού πλεονάσματος στην Τράπεζά της στο Λονδίνο.

Το κυπριακό πλεόνασμα καθορίστηκε αρχικά, μετά από μικρές αφαιρέσεις, στις 87.686 αγγλικές λίρες. Από το 1884, στο ποσό αυτό προστέθηκαν 113 λίρες, 11 σελίνια και 3 πένες, που αντιπροσώπευαν έσοδα από την Οθωμανική Εταιρεία Φάρων, καθώς το συμβόλαιο μεταξύ αυτής και του Σουλτάνου είχε λήξει στις 4 Σεπτεμβρίου 1884², επομένως τα έσοδά της κατέληγαν πλέον στην κυπριακή κυβέρνηση. Στα δύο αυτά ποσά αθροίστηκαν επιπλέον και οι 5.000 λίρες, τις οποίες προνοούσε η συμφωνία της 3ης Φεβρουαρίου 1879 (για τα εισοδήματα της Πύλης και του οθωμανικού κράτους από περιουσίες τους στην Κύπρο)³, οπότε το σύνολο της ετήσιας επιβάρυνσης καθορίστηκε στις 92.799 λίρες, 11 σελίνια και 3 γρόσια⁴. Από το ποσό αυτό, η Τράπεζα της Αγγλίας χρησιμοποιούσε τις £81.752 για να καλύπτει τους τόκους του δανείου του 1855⁵, η πλειονότητα των ομολόγων του οποίου ανήκε σε Βρετανούς υπηκόους⁶.

¹ C. 2991, ό.π., Earl Granville to Lord Dufferin, No. 13, 14 Ιουλίου. 1881, σσ. 7-8.

² Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 410.

³ Hill, ό.π., σ. 470. C. 2229. Cyprus. No. 1 (1879), Correspondence respecting the Island of Cyprus Sir A. H. Layard to The Marquis of Salisbury, No. 5, 21 Φεβρουαρίου 1879, με συνημμένο το κείμενο της συμφωνίας της 3ης Φεβρουαρίου 1879 (inclosure in No. 5, Agreement signed at Constantinople, February 3, 1879), σσ. 6-7.

⁴ C. 4438, Papers Relating to the Revenue and Expenditure of Cyprus for 1884-1885 and the Grant in Aid, Λονδίνο 1885, Colonial Office to Treasury, No. 7, 25 Μαΐου 1885, σ. 7. Διάταγμα εν Συμβουλίω (Order in Council), 3 Αυγούστου 1886. Ζαννέτος, ό.π., σ. 410. Hill, ό.π., σ. 464. Orr, ό.π., σ. 47. C. 3661, ό.π., Treasury to Colonial Office, No. 3, 28 Μαΐου 1883, σ. 118. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 179 και 410. Panteli, ό.π., σ. 75.

⁵ REVENUES OF CYPRUS, Her Majesty's Treasury, to an Address of the House of Lords, dated 10th March 1895, 25 Μαρτίου 1895, σ. 3. Το έγγραφο αυτό κατατέθηκε ενώπιον της Βουλής των Λόρδων στις 15 Μαρτίου 1895. Η σχετική σύντομη συζήτηση στη Βουλή των Λόρδων εντοπίζεται στο Hansard, House of Lords, 15 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 1141. Orr, ό.π., σ. 48. Hill, ό.π., σ. 471.

⁶ Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 661.

Σε πίνακα σχετικό με τα έσοδα της Κύπρου από το 1879-80, που κατατέθηκε στη Βουλή των Λόρδων, καταγράφονται οι ετήσιες καταβολές ποσών υπέρ των τόκων του δανείου του 1855, με πρώτο έτος καταβολής το οικονομικό έτος 1882-83. Τότε έγινε η πρώτη και τελευταία καταβολή, από βρετανικής πλευράς, για την κάλυψη των καθυστερημένων δόσεων των τόκων του οθωμανικού δανείου, ώστε να καλυφθούν οι εγγυήσεις των κυβερνήσεων της Βρετανίας και της Γαλλίας. Το ποσό που κατέβαλε η Βρετανία ανήλθε στις £306.318, 6 σελίνια και 5 γρόσια. Έκτοτε, αφαιρούνταν ετησίως από το πλεόνασμα της Κύπρου το ποσό των £81.752, 11 σελινιών και 2 γροσιών, με εξαίρεση το 1883-84, οπότε καταβλήθηκαν £81.896, 12 σελίνια και 5 γρόσια¹.

Μέσα από τα έγγραφα που κατατέθηκαν στη Βουλή των Κοινοτήτων για τα έσοδα της Κύπρου, το ετήσιο κυπριακό χορήγημα, και την καταβολή του κυπριακού πλεονάσματος για την αποπληρωμή των τόκων του δανείου του 1855, εντοπίζονται σημαντικές λεπτομέρειες, ιδιαίτερα σε σχέση με τα χρεολύσια. Το ύψος του χρεολυσίου ήταν το υπόλοιπο της διαφοράς, μετά την καταβολή των τόκων στο εν λόγω δάνειο.

Παρατίθεται πίνακας από έγγραφο του βρετανικού υπουργείου Οικονομικών για το έτος 1899², με τίτλο «Χρεολύσια τα οποία κατακρατούνται από το υπόλοιπο του ποσού του πλεονάσματος [της Κύπρου] που καταβάλλεται ετησίως στους τόκους του τουρκικού δανείου». Ο πίνακας συμπτύσσεται με τον αντίστοιχο του έτους 1902, έτσι ώστε να αποτυπώνονται τα δεδομένα για το 1900, οπότε καθίστατο ληξιπρόθεσμο το κριμαϊκό δάνειο.

3.2.1 Χρεολύσια τα οποία κατακρατούνται από το υπόλοιπο του ποσού του πλεονάσματος [της Κύπρου] που καταβάλλεται ετησίως στους τόκους του τουρκικού δανείου.

<u>ΕΤΗ</u>	<u>ΠΛΗΡΩΤΕΟ ΠΟΣΟ</u>		
	<u>£</u>	<u>Σελίνια</u>	<u>Γρόσια</u>
1879-80	-		
1880-81	-		

¹ REVENUES OF CYPRUS, Her Majesty's Treasury, to an Address of the House of Lords, dated 10th March 1895, 25 Μαρτίου 1895, ό.π., σ. 3.

² REVENUES OF CYPRUS, RETURN to an Order of the Honourable The House of Commons, dated 11th August 1898, 13 Φεβρουαρίου 1899. Το έγγραφο κατατέθηκε χωρίς συζήτηση στη Βουλή των Κοινοτήτων και εντοπίζεται στο Hansard, House of Commons, Debate 11 Αυγούστου 1898, series 4, vol 64, 890. Περιλαμβάνεται στον τόμο Cyprus. Parliamentary Papers, 1889-1908.

1881-82	-		
1882-83	696		
1883-84	-		
1884-85	9.957	11	8
1885-86	2.664	3	3
1886-87	10.537	14	9
1887-88	5.552	13	8
1888-89	665	8	10
1889-90	25.754	12	5
1890-91	10.793	17	3
1891-92	10.626	2	9
1892-93	11.322	11	-
1893-94	13.113	8	5
1894-95	13.509	18	1
1895-96	14.236	18	-
1896-97	14.494	14	8
1897-98	14.674	14	4
1898-99	15.047	15	8
1899-1900 ¹	15.514	6	8
ΣΥΝΟΛΟ	183.968	10	11

Στο έγγραφο αυτό αναφέρεται επίσης, υπό μορφή σημείωσης, ότι το ετήσιο επιτόκιο 4% στο οφειλόμενο ποσό του τουρκικού εγγυημένου δανείου του 1855 (£3.815.200) ανέρχεται ετησίως σε £152.608. Σε αυτό το ποσό προστίθενται διαχειριστικά έξοδα £1.144 [ετησίως], οπότε το συνολικό πόσο ανέρχεται στις £153.752. Έναντι αυτού του ποσού καταβάλλεται ο αιγυπτιακός φόρος υποτελείας, ύψους £72.000, ο οποίος υποθηκεύτηκε για την εξυπηρέτηση του συγκεκριμένου δανείου. Διασαφηνίζει επίσης, ότι στην απουσία επιπρόσθετων κεφαλαίων για εξυπηρέτηση του υπολοίπου της οφειλής αυτής, η αντίστοιχη επιβάρυνση για τη βρετανική και τη γαλλική κυβέρνηση θα είναι το ήμισυ των £81.752, ή £40.876 [για έκαστη χώρα].

¹ REVENUES OF CYPRUS, RETURN to an Order of the Honourable the House of Commons, His Majesty's Treasury, 16 Ιανουαρίου 1902. Το έγγραφο κατατέθηκε στη Βουλή των Κοινοτήτων χωρίς συζήτηση, σύμφωνα με το Hansard, House of Commons, Debate 16 Ιανουαρίου 1902, series 4, vol. 101, 81.

Έως τις 31 Μαρτίου 1900, ημερομηνία αποπληρωμής του εγγυημένου δανείου του 1855, εκταμιεύθηκαν για χρεολύσια από την Κύπρο σχεδόν £184.000. Από το ποσό που προοριζόταν για το φόρο υποτελείας εκταμιεύθηκαν επιπλέον χρήματα, για λύτρα των Captain Synge και Mr. Suter¹, ως εξής: Το έτος 1882-83 δόθηκαν £8.569, 13 σελίνια και 7 γρόσια, το 1883-84, £8.372 17 σελίνια και 7 γρόσια και το 1885-86, £7.860, 13 σελίνια και 2 γρόσια, δηλαδή σύνολο £24.803, 4 σελίνια και 4 γρόσια.

Αυτοί οι Βρετανοί υπήκοοι είχαν απαχθεί το 1880 και το 1881, αντίστοιχα, από ληστοσυμμορία στην περιοχή της Μακεδονίας, που προέβαινε σε απαγωγές εύπορων πολιτών, ζητώντας λύτρα για την απελευθέρωσή τους. Για τον μεν πρώτο ζητήθηκαν ως λύτρα £12.000, ενώ για τον δεύτερο, £15.000. Η βρετανική κυβέρνηση αναγκάστηκε να εκδώσει ανακοίνωση προς τους υπηκόους της, ζητώντας τους να αποφεύγουν τη διαμονή στην περιοχή της Μακεδονίας. Την ίδια στιγμή, καθιστούσε υπεύθυνη την Πύλη για την καταβολή των λύτρων σε περίπτωση που θα συνέχιζε να προστατεύει ελλιπώς τους Βρετανούς πολίτες στην επικράτειά της. Τελικά, η Βρετανία αναγκάστηκε να καταβάλει τα λύτρα που ζητούσαν οι απαγωγείς, για να επιτύχει την απελευθέρωση των απαχθέντων².

Ο πιο πάνω δημοσιευόμενος πίνακας είναι πολύ σημαντικός, διότι αποδεικνύει ότι η Βρετανία ιδιοποιούνταν το ποσό που απέμενε από το κυπριακό πλεόνασμα, μετά την καταβολή των τόκων στο εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1855, επενδύοντάς το σε πάγια χρεόγραφα. Επιβεβαιώνεται ότι τα έσοδα των τελωνείων της Σμύρνης και της Συρίας δεν καταβάλλονταν στην αποπληρωμή των τόκων του εν λόγω δανείου και, αντ' αυτών, χρησιμοποιείται το κυπριακό πλεόνασμα. Τα στοιχεία αποδεικνύουν επίσης, σαφώς, ότι το ύψος του κυπριακού πλεονάσματος αντιστοιχούσε στο ποσό που θα επωμίζονταν ετησίως οι εγγυήτριες χώρες, σε περίπτωση που δεν θα εξασφαλιζόταν το υπόλοιπο των τόκων από άλλη πηγή.

Από τα στοιχεία του πίνακα φαίνεται ότι τα δύο οικονομικά έτη 1888-90, δηλαδή την περίοδο πριν και μετά τη μετάβαση της πρώτης πρεσβείας στο Λονδίνο, αφαιρέθηκαν αρχικά μόνο £665 «για χρεολύσια», ενώ, την επόμενη χρονιά, σχεδόν £26.000, δηλαδή ποσό διπλάσιο από το μέσο όρο των υπολοίπων που συγκεντρώνονταν ετησίως. Κατά τη διάρκεια αυτής της διετίας κορυφώνονταν οι αντιδράσεις του λαού εξαιτίας της οικτρής οικονομικής κατάστασης στην

¹ Hill, ό.π., σ. 471. Panteli, ό.π., σ. 76.

² Orr, ό.π., σ. 48. Εφημερίδα *Sydney Mail*, 16 Ιουλίου 1881. Ζαννέτος, ό.π., σ.132.

οποία περιήλθε το νησί. Το αγγλικό υπουργείο Οικονομικών, ωστόσο, τηρούσε μια αυστηρά λογιστική προσέγγιση των ζητημάτων που αφορούσαν τη νήσο.

Άξιο παρατήρησης είναι και το γεγονός ότι, μετά το 1890, τα ποσά που συγκεντρώνονταν υπερέβαιναν σημαντικά τις £10.000, ενώ, κατά τη πρώτη δεκαετία, η δήμευση του ποσού από την Βρετανία, για τα χρεολύσια, κυμάνθηκε κατά μέσο όρο στις £3.000 λίρες, εξαιρουμένων των ποσών που δόθηκαν για λύτρα.

Εν αναμονή μιας συμφωνίας με την Πύλη, η οποία δεν επήλθε ποτέ, το περίσσευμα του κυπριακού πλεονάσματος συνέχισε να διατηρείται σε ξεχωριστό λογαριασμό στην Τράπεζα της Αγγλίας και να επενδύεται σε πάγια χρεόγραφα του δημοσίου, ακόμη και μετά το 1900, έτος αποπληρωμής του κριμαϊκού δανείου του 1855. Ως τις 31 Μαρτίου 1912 το ποσό αυτό έφτασε στις £430.178 (χωρίς να συνυπολογίζονται οι περίπου £25.000 που αφορούσαν τα λύτρα απελευθέρωσης των δύο Βρετανών υπηκόων)¹. Το χρεολύσιο δεν προνοούνταν στη γαλλοβρετανική εγγύηση του οθωμανικού εγγυημένου δανείου του 1855².

Αυτή είναι η πορεία για τον καθορισμό και την τύχη του ετήσιου πλεονάσματος από τις προσόδους της Κύπρου, μετά την αφαίρεση των δαπανών, το οποίο αποκλήθηκε ως φόρος υποτελείας.

Ο όρος αυτός, σύμφωνα με τον τρίτο στη σειρά Ύπατο Αρμοστή της Κύπρου, Sir Henry Bulwer, δεν αποδιδόταν ορθώς, (το αποκάλεσε «ακυριολεξία», “misnomer”), διότι η καταβολή αυτή δεν ήταν αυτή καθαυτή φόρος υποτελείας, δηλαδή χρήματα που καταβάλλονται από ένα υποτελές κράτος προς το κυρίαρχο, αλλά αποτελούσε το μέσο όρο του πλεονάσματος από μια επαρχία του Σουλτάνου, όπως καθορίστηκε από τη βρετανική κυβέρνηση Στις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη της αγγλο-τουρκικής Συνθήκης, πρόσθετε, έγινε αποδεκτό από τα συμβαλλόμενα μέρη ότι η κατοχή της Κύπρου από την Αγγλία δεν θα προκαλούσε οικονομική ζημιά στα ταμεία του Σουλτάνου, ο οποίος θα συνέχιζε να εισπράττει το πλεόνασμα που λάμβανε μέχρι τότε από τη νήσο, το οποίο θα υπολογιζόταν σύμφωνα με το μέσο όρο των πέντε τελευταίων ετών της Οθωμανοκρατίας³.

¹ Orr, ό.π., σ. 48. Hansard, 7 Αυγούστου 1912, series 5, vol. 41, 3141. Return to an Order of the Honourable the House of Commons, 7 Αυγούστου 1912.

² Hansard, House of Commons, 7 Αυγούστου 1866, vol.184, 2140-2146. Hill, ό.π., σ. 473.

³ C. 5812, Further Correspondence relating to the affairs of Cyprus, Λονδίνο, Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 39, 10 Ιουνίου 1889, Λονδίνο, 1889, σ. 118.

3. Το ετήσιο κυπριακό πλεόνασμα, ο αποκαλούμενος κυπριακός φόρος υποτελείας

Όπως προαναφέρθηκε, η επίσημη βρετανική πλευρά έσπευσε να θωρακίσει το κυπριακό πλεόνασμα σε θεσμικό πλαίσιο, με τις συζητήσεις στη Βουλή των Κοινοτήτων, αποφεύγοντας να το προσδιορίσει ως φόρο υποτελείας. Οι Βρετανοί δεν αμφισβήτησαν, σε αυτή τη φάση, τη νομική κυριαρχία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στο νησί, αλλά εκμεταλλεύτηκαν τα έσοδα αυτά για την αποπληρωμή του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855 στους Βρετανούς και τους Γάλλους ομολογιούχους¹.

Παρ' όλα αυτά, ήδη από το 1879, σε διαβαθμισμένη αλληλογραφία του Lord Salisbury με τον Robert Biddulph, το δεύτερο Ύπατο Αρμοστή της Κύπρου, αναφορικά με την αποκατάσταση του λιμανιού της Αμμοχώστου, το πλεόνασμα αναφέρεται ως φόρος υποτελείας (tribute):

«The expense of doing this in any complete form is probably beyond the means of the island, so long as it is subject to the Turkish tribute; it will, therefore, be impossible to take active steps for the purpose till the Imperial Treasury is in a condition to offer substantiel aid²....»

Το κόστος της πλήρους ανάληψης αυτής της υποχρέωσης είναι ίσως υπερβολικό για τα μέσα της νήσου, για όσο αυτή υπόκειται σε φόρο υποτελείας. Επομένως, θα είναι αδύνατο να ληφθούν δραστικά μέτρα γι' αυτό το σκοπό, προτού το Αυτοκρατορικό Ταμείο είναι σε θέση να προσφέρει ουσιαστική βοήθεια³.

Ανάλογες αναφορές περιέχονται και σε εσωτερική αλληλογραφία του υπουργείου Αποικιών με το υπουργείο Οικονομικών, στις 18 Ιουλίου 1881, σε σχέση με τις δαπάνες στη νήσο και τους υπολογισμούς για τον καθορισμό του «υποτελικού φόρου» που θα καταβαλλόταν προς την Πύλη⁴. Στους στατιστικούς πίνακες που επισυνάπτονται στα ίδια έγγραφα, αναγράφεται το ποσό αυτό (πλεόνασμα) ως πληρωμή προς την Πύλη για τα οικονομικά έτη από το 1879 έως το 1881⁵.

¹ Στο ίδιο.

² F.O. 421/32, Secret, Correspondence relating to the island of Cyprus, June to December 1879, The Marquis of Salisbury to R. Biddulph, No. 28, 4 Ιουλίου 1879.

³ Η μετάφραση στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσα διατριβής.

⁴ C. 3005, Papers relating to the Finances of Cyprus, Colonial Office to the Treasury, No. 1, Λονδίνο 1882, σσ. 3-6.

⁵ C. 3005, ό.π., Colonial Office to Treasury, 18 Ιουλίου 1881, Enclosure 3B, Statement of Assets and Liabilities on the 1st April 1881, σ. 38.

Ο Biddulph, σε μια άλλη ευκαιρία, αναφερόμενος στα δημόσια έργα στην Κύπρο, έγραψε το Μάιο του 1883, απαντώντας στην Έκθεση του Fairfield:

«The statement of the sums spent on public works since 1878 shows that this expenditure is more than can be charged to revenue in a country where the greater part of that revenue is withdrawn for tribute¹...».

Η κατάσταση των δαπανών για δημόσια έργα, από το 1878 μέχρι σήμερα, δείχνει ότι υπερβαίνουν τα όσα μπορούν να αντέξουν τα έσοδα μιας χώρας, από την οποία αφαιρείται το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων της για υποτελικό φόρο².

Είναι αξιοσημείωτο ότι, σε όλη την επίσημη αλληλογραφία που περιέχεται στα Parliamentary Papers, υπάρχουν πολλές αναφορές στον όρο “tribute” (υποτελικός φόρος), για όσα θέματα αφορούν το ετήσιο πλεόνασμα της διαφοράς των εσόδων και των δαπανών της νήσου. Ο χαρακτηρισμός του κυπριακού πλεονάσματος ως κυπριακού υποτελικού φόρου εμφανίζεται και στην αλληλογραφία των Βρετανών πρέσβων με τους υπουργούς Εξωτερικών, στο στάδιο των διαπραγματεύσεων που οδήγησαν στη δήμευσή του από τη Μεγάλη Βρετανία. Ο ίδιος όρος εμφανίζεται και στις Εκθέσεις που συνόδευαν τους ετήσιους προϋπολογισμούς, οι οποίοι κατατίθενταν στο βρετανικό Κοινοβούλιο, προκειμένου να εγκριθεί το ετήσιο κυπριακό χορήγημα. Η συγκεκριμένη δαπάνη στον κυπριακό προϋπολογισμό οριζόταν ως «ποσό του πληρωτέου στην Τουρκία [ή Πύλη] υποτελικού φόρου», (“amount of tribute payable to Turkey”)³. Αυτός ο ορισμός διατηρήθηκε ως τον προϋπολογισμό του 1914 και τροποποιήθηκε μετά την προσάρτηση της Κύπρου από τη Βρετανία, στις 5 Νοεμβρίου 1914.

Στην επιστολή του υπουργού Αποικιών Earl of Kimberley προς τον Ύπατο Αρμοστή της Κύπρου, R. Biddulph, σε σχέση με τις πρόνοιες που θα περιλάμβανε το Σύνταγμα του 1882, αναφέρεται ότι το ποσό του πληρωτέου στην Τουρκία υποτελικού φόρου θα αντλείται σταθερά από τα έσοδα της Κύπρου, μαζί με το μισθό του Ύπατου Αρμοστή (ο οποίος δεν θα ξεπερνά τις

¹ CO 883/2, Finances and Administration of Cyprus, Sir R. Biddulph’s Reply to Mr. Fairfield’s Memorandum, Colonial Office, 3 Μαΐου 1883.

² Η μετάφραση στην ελληνική, ανήκει στο συγγραφέα της διατριβής.

³ C. 3211, Copy of A Despatch Dated 10th March 1882, from The Secretary of State For the Colonies to the High Commissioner of Cyprus on the Constitution and Functions of A New Legislative Council, Λονδίνο 1882, 10 Μαρτίου 1882.

4.000 λίρες), τους μισθούς των έξι επίσημων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου και των δικαστών, όπως και τις αναγκαίες δαπάνες των δικαστηρίων¹.

Αναφέρεται επίσης ότι, εφόσον η νήσος Κύπρος δεν αποτελεί μέρος των κτήσεων της Βασίλισσας, αλλά διοικείται κατόπιν Συνθήκης με το Σουλτάνο και [η κατοχή της] τερματίζεται υπό συγκεκριμένες περιστάσεις, καθίσταται αδύνατο για τη Βασίλισσα να μεταβιβάσει τις διοικητικές εξουσίες και ευθύνες της κυβέρνησης. Επομένως, η αρμοδιότητα τροποποίησης ή ανάκλησης του Οργάνου που δημιούργησε το Σύνταγμα ανήκει αποκλειστικά στη Βασίλισσα².

Είναι προφανές ότι, αφενός, το Σύνταγμα του 1882 δεσμεύει τα κυπριακά έσοδα με το ποσό του «πληρωτέου στην Πύλη υποτελικού φόρου» –χωρίς να το αποκαλεί κυπριακό πλεόνασμα– και, αφετέρου, αποκλείει το ενδεχόμενο τροποποίησης ή ανάκλησης της σχετικής πρόνοιας, καθώς και τη συζήτηση στο πλαίσιο του Νομοθετικού Συμβουλίου, ορίζοντας ρητά ότι η αρμοδιότητα αυτή ανήκει αποκλειστικά στη Βασίλισσα.

¹ Στο ίδιο, παράγραφος 6.

² Στο ίδιο, παράγραφος 10.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η φορολογική μεταρρύθμιση στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας

Η παραχώρηση της Κύπρου στη Μεγάλη Βρετανία είχε τη μορφή εκμίσθωσης, “as marriage by force¹”. Παρ’ όλα αυτά, ο τερματισμός της οθωμανικής διοίκησης, σε συνδυασμό με την ανάληψη της διοίκησης από μια οικονομικά, θεσμικά και πολιτικά αναπτυγμένη χώρα, η οποία ενστερνιζόταν τη φιλελεύθερη πολιτική στο εσωτερικό της, διαμόρφωσαν θετικές προσδοκίες στους χριστιανούς κατοίκους του νησιού. Πίστεψαν ότι θα απολάμβαναν τα αγαθά της ευνομίας και του αληθινού πολιτισμού² και «εφαντάζονταν τους Άγγλους ως κομιστάς της υλικής ευπραγίας...»³. Οι δε οικονομικά ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες πίστεψαν ότι θα απαλλάσσονταν από το φορολογικό καθεστώς της δεκάτης⁴.

Η βρετανική οικονομική πολιτική στην Κύπρο ήταν προσηλωμένη στην ελάχιστη δυνατή επιβάρυνση του βρετανικού προϋπολογισμού. Οι δαπάνες για τη λειτουργία και τη συντήρηση των έργων υποδομής επρόκειτο να καλύπτονται από τα φορολογικά έσοδα της νήσου. Παράλληλα, οι οικονομικές υποχρεώσεις της Βρετανίας προς την Υψηλή Πύλη, που εκπήγαζαν από την Αμυντική Συνθήκη της 4ης Ιουνίου 1878, αποφασίστηκε να επιβληθούν στην Κύπρο. Το μέγεθος αυτής της επιβάρυνσης θα καθόριζε, επομένως, τη φορολογική πολιτική και τις αναπτυξιακές πρωτοβουλίες στο νησί.

Παράλληλα, οι Βρετανοί προχώρησαν σε νομισματική μεταρρύθμιση, έτσι ώστε να μπει μια τάξη στο χάος που επικρατούσε κατά την Οθωμανική περίοδο στην Κύπρο⁵. Μέσα σε ένα σχεδόν χρόνο κατοχής, πέτυχαν τη νομισματική αυτονόμηση του νησιού⁶ από το φαύλο κύκλο

¹ Dixon, ό.π., σ. 193.

² Ζαννέτος, ό.π., τ. II, σ. 46.

³ Στο ίδιο, σ. 88.

⁴ Rolandos Katsiaounis, “Labour, Society and Politics in Cyprus During the second half of the Nineteenth Century”, *Cyprus Research Centre: Texts and Studies of the History of Cyprus*, XXXIV, σ. 67.

⁵ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 57-61: εντοπίζονται αναφορές σε σχέση με τη νομισματική μεταρρύθμιση των Βρετανών στο νησί. Για τη νομισματική μεταρρύθμιση βλ. επίσης, C. 2543, Report by Her Majesty’s High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σσ. 7-10.

⁶ Harry Charles Luke και Douglas James Jendine, *The Handbook of Cyprus*, Λονδίνο 1920, σσ. 98-100.

των υποτιμημένων οθωμανικών νομισμάτων¹ και επιβλήθηκε ενιαία και ομοιόμορφη νομισματική συναλλαγή, επί υγιούς βάσης². Το γεγονός αυτό επέτρεψε την εδραίωση των οικονομικών μέτρων και βοήθησε τη συλλογή των φόρων, οι οποίοι υπολογίζονταν και συγκεντρώνονταν σε σταθερό βρετανικό νόμισμα³. Από την 1η Απριλίου 1879, οι λογαριασμοί των εσόδων και των δαπανών άρχισαν να τηρούνται με νομισματική μονάδα την αγγλική στερλίνα⁴.

Για να επιτευχθεί η οικονομική πολιτική τους στην Κύπρο, οι Βρετανοί προχώρησαν σε φορολογική μεταρρύθμιση, η οποία προέβλεπε, σε αρχικό στάδιο, τη σχεδόν καθολική διατήρηση των φόρων της Οθωμανοκρατίας, τη βελτίωση των εισπρακτικών μηχανισμών και την αυστηρή και αμερόληπτη επιβολή τους σε όλους ανεξαιρέτως τους κατοίκους. Η φορολογική μεταρρύθμιση επηρέασε άμεσα την Εκκλησία, η οποία διατηρούσε φορολογικά προνόμια επί Οθωμανοκρατίας. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή του Έλληνα Πρόξενου στην Κύπρο Ηλία Βασιλειάδη προς τον υπουργό Εξωτερικών της χώρας του, Θ. Δηλιγιάννη, όπου αναφέρει: *Ο διοικητής Λάρνακος και αυτόν τον Μητροπολίτην Κιτίου επί απειλή φυλακίσεως ανάγκασε να πληρώσει 5 αγγλικάς λίρας πρόστιμον, διότι δεν ηθέλησεν ανεξελέγκτως και αμέσως να πληρώση τας ζητούμενας παρ' αυτού [ως] φόρους [των] υπό τον θρόνον υπαγομένων Μοναστηριακών κτημάτων*⁵.

Οι πρακτικές που ακολουθήθηκαν από τους Βρετανούς ήταν κυρίως εισπρακτικής φύσης, χωρίς ιδιαίτερη μέριμνα για την ανακούφιση των κατοίκων.

Η αποικιακή διοίκηση φρόντισε αμέσως να προχωρήσει σε ανάλυση των πηγών εσόδων και δαπανών, έτσι ώστε να εξαχθούν ασφαλείς εκτιμήσεις για τον ετήσιο προϋπολογισμό της Κύπρου. Το αποτέλεσμα θα τους επέτρεπε να αντιληφθούν εάν η νήσος είχε τις οικονομικές δυνατότητες να αντεπεξέλθει στις δαπάνες λειτουργίας της αγγλικής διοίκησης, στην καταβολή

¹ Georghallides, ό.π., σ. 23.

² Ζαννέτος, ό.π., σσ.57 και 63.

³ Diamond Jeness, *The Economics of Cyprus – A survey to 1914*, Μόντρεαλ, 1962, σ. 121.

⁴ C. 3661, ό.π., Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 10. Για τις ισοτιμίες στην Κύπρο αυτή την περίοδο, βλ. C. P. Kyrgis, «Δεδομένα επί των Κοινωνικών Θεσμών της Κύπρου», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, VII, Λευκωσία 1972-73, σσ. 324-325. Επίσης, βλ. Χρ. Οικονομίδης, «Η ιστορία του χρήματος στην Κύπρο (1571-1960)», *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου* (Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982), Λευκωσία, 1982, σσ. 607-615.

⁵ ΙΑΥΕ 1879/58/3, Κύπρος, Επιστολή Βασιλειάδη προς τον υπουργό Εξωτερικών Θ. Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 5 Ιανουαρίου 1879.

του λεγόμενου φόρου υποτελείας προς την Πύλη και σε δαπάνες για δημόσια έργα, ανάπτυξη υποδομών και υγιεινή.

Διαπίστωσαν νωρίς ότι οι πρώτες φιλόδοξες εκτιμήσεις τους για τα έσοδα της Κύπρου ήταν εκτός πραγματικότητας. Κατέστη, επομένως, αναγκαία η ετήσια επιχορήγησή της με ένα ποσό, το οποίο αποκλήθηκε κυπριακό χορήγημα και εγκρινόταν κάθε χρόνο από το βρετανικό Κοινοβούλιο. Με αυτή την ετήσια επιχορήγηση θα αντιμετώπιζονταν τα ελλείμματα και η Κύπρος θα μπορούσε να καταβάλλει τις «υποχρεώσεις της στην Πύλη», ύψους 92.800 λιρών¹.

Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στη φορολογική κατάσταση που ίσχυε επί Οθωμανοκρατίας και στα μεταρρυθμιστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν από την αποικιακή διοίκηση, πριν και μετά την Έκθεση του Edward Fairfield, ιδιαίτερα σε σχέση με τη διαχείριση των φόρων που ίσχυαν κατά την ύστερη Οθωμανική περίοδο στο νησί. Καταληκτικά, σκιαγραφείται η πορεία της κυπριακής οικονομίας στα πρώτα χρόνια Αγγλοκρατίας, σε συνάρτηση με τα κυπριακά επιδόματα, μέχρι τη προσάρτηση του νησιού από τη Βρετανική αυτοκρατορία.

Τα στοιχεία που εντοπίζονται δείχνουν ότι η φορολογία επί Αγγλοκρατίας δεν επέτρεψε την οικονομική ανάπτυξη της Κύπρου. Τα έσοδα επηρεάζονταν από τις πολλαπλές φορολογίες όσο και από τη μετακύλιση του φόρου υποτελείας στον κυπριακό λαό, ως επιπρόσθετη φορολογική επιβάρυνση. Η Κύπρος ήταν η μοναδική κτήση της Μεγάλης Βρετανίας η οποία υποχρεωνόταν να επιδοτεί τα βρετανικά ταμεία². Το γεγονός αυτό, βαθμιαία, προκάλεσε τις εντονότερες αντιδράσεις του πληθυσμού. Η αφαίρεση ετησίως του 50% σχεδόν των εσόδων για σκοπούς ξένους προς τα συμφέροντα της νήσου, η επιβολή φορολογίας υψηλότερης ακόμα και αυτής που ίσχυε επί Οθωμανοκρατίας, όπως ισχυρίζονταν, και η αμελητέα δαπάνη για δημόσια έργα ήταν οι τρεις κύριες αιτίες που καθήλωσαν το λαό στην ανέχεια.

Στην Έκθεση του δεύτερου Μεγάλου Αρμοστή, Sir Robert Biddulph³, για το 1879 –το πρώτο πλήρες έτος βρετανικής κατοχής της Κύπρου–, περιγράφεται επιγραμματικά η διάρθρωση της

¹ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 9-10.

² Heinz A. Richter, *Ιστορία της Κύπρου, Τόμος Α': 1878-1949*, Αθήνα, 2007, σ. 108. G. S. Georghallides, ό.π., σ. 16. Orr, ό.π., σ. 63.

³ Η μετάφραση του Crown's Commissioner καθιερώθηκε να αποδίδεται από τους Κυπρίους ως Μέγας Αρμοστής, κατ' αντιδιαστολή με τα Ιόνια νησιά. Ο Robert Biddulph πρωτοδιορίστηκε District Commissioner (Επαρχιακός Επίτροπος) της Λευκωσίας, στις 7 Αυγούστου 1878, βλ. Cyprus Gazette No. 1, 8 Νοεμβρίου 1878.

οθωμανικής διοίκησης κατά το χρόνο άφιξης των Βρετανών στο νησί, τον Ιούλιο του 1878¹. Από την εν λόγω Έκθεση, πέρα από τον τρόπο άσκησης της διοίκησης, εντοπίζεται η φορολογία και ο τρόπος συγκέντρωσης των εσόδων στα οποία βασίστηκαν οι υπολογισμοί του πλεονάσματος.

1. Διοικητική διαίρεση της Κύπρου επί Οθωμανοκρατίας²

Ο πρώτος Μέγας Αρμοστής της Βρετανίας στην Κύπρο, Sir Garnet Woolseley, και ο διάδοχός του, Sir Robert Biddulph, δεν εγκατέλειψαν το οθωμανικό διοικητικό πρότυπο, αλλά το απάλλαξαν από τις καταχρήσεις του³. Η Κύπρος είχε ενταχθεί στο έβδομο πασαλίκι, το Βιλαέτι του Αρχιεπέλαγους (ή Άσπρης Θάλασσας, όπως συνεχίζουν να λένε οι Τούρκοι το Αιγαίο), ως αυτόνομο Σαντζάκι (Sancak) και διαιρέθηκε σε έξι Καζάδες και δεκαέξι Ναχαγιέδες⁴.

Καζάδες

Ναχαγιέδες

1. Deyirmenlik (Μύλοι:Κυθρέα – 1036 τετραγωνικά μίλια), μαζί με την περιοχή Λευκωσίας ⁵	Deyirmenlik (Μύλοι), Dag (Ορεινή) Μόρφου, Λεύκα
2. Αμμόχωστος (Maghusa, Famagusta – 932 τετραγωνικά μίλια)	Αμμόχωστος, Μεσαορία, Καρπασία
3. Λάρνακα (Tusla – 343 τετραγωνικά μίλια)	Λάρνακα (Tusla)

¹ C. 2543, Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, Confidential Print, Series B, Doc. 36, σσ. 1-25. Ζαννέτος, ό.π., ΙΙ, σσ. 50-71.

² Σχετικά με τη διοικητική διαίρεση της Κύπρου επί Οθωμανών, βλ.: Ronald Storrs και Justin O'Brien, *The Handbook of Cyprus*, Λονδίνο 1930, σσ. 109-110. Ζαννέτος, ό.π., σ. 50. Hill, ό.π., σ. 245. C. 2543, ό.π., σσ. 1-2. Επίσης, βλ.: Δ. Μαργαρίτου, Υποπροξένου της Ελλάδας στην Κύπρο, *Περί Κύπρου, Διατριβή περιέχουσα διαφόρους πληροφορίες, καταστατικάς, γεωγραφικάς, κλ περί της Μεγαλονήσου τούτης*, Αθήνα 1849, σσ. 13-29. Dixon, ό.π., σσ. 174-178. Savile, ό.π., σσ. 133-136.

³ Dixon, ό.π., σσ. 171-172: "Luckily, we find these laws very good. All that is to put them into force".

⁴ Το Βιλαέτι (Βιλαγέτι, Βελαέτι, Vilayet) ήταν ευρεία διοικητική περιφέρεια (Πασαλίκι, Pashalik), υπό τη διοίκηση πασά ανωτέρου βαθμού (τριών ιππουρίδων = βαλής). Ο Ναχαγιές (Ναχιγές, Ναχές, Nahaye) ήταν η μικρότερη οθωμανική διαίρεση, τμήμα του Καζά. Το Σαντζάκι (Sancak) ήταν διοικητική διαίρεση αντίστοιχη με την Επαρχία, ήτοι Καζάς (Kaza), δηλαδή υποδιαίρεση του Σαντζακίου. Βλ. Στέφανος Παπαγεωργίου, *Λεξικό ξένων λέξεων και όρων της ελληνικής γλώσσας της περιόδου της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1983, σσ. 3, 12, 29, 34, 38.

⁵ Ζαννέτος, ό.π., σ. 51.

4. Λεμεσός (Lemesun – 552 τετραγωνικά μίλια)	Λεμεσός, Κοιλάνι, Επισκοπή, Αυδήμου
5. Πάφος (Baf – 586 τετραγωνικά μίλια)	Πάφος, Χρυσοχού, Κούκλια
6. Κερύνεια (Kirne – 274 τετραγωνικά μίλια)	Κερύνεια

Η έδρα της κυβέρνησης, η Λευκωσία, βρισκόταν στον Καζά Deyirmenlik, χωρίς όμως να αποτελεί μέρος του¹.

Ήδη πριν από την άφιξη των Βρετανών, κατά την ύστερη Οθωμανική περίοδο, η Κύπρος είχε αποσπαστεί από το πασαλίκι του Αρχιελάγους και βρισκόταν υπό τη δικαιοδοσία του Βαλή της Ρόδου². Διοικητής της Νήσου, εγκατεστημένος στη Λευκωσία, ήταν ο Μουτεσαρίφης. Οι έξι επαρχίες (Καζάδες) διοικούνταν από ισάριθμους Καϊμακάμηδες, ενώ δεκαέξι Μουδίρηδες διοικούσαν τους ισάριθμους Ναχαγιέδες. Οι κοινότητες διοικούνταν από τους Μουχτάρηδες³.

Ο Biddulph αναφέρει ότι λειτουργούσαν τα εξής κυβερνητικά γραφεία⁴:

- α. Mauhessebé ή Γραφείο Λογιστή, αρμόδιο για τη διαχείριση των δαπανών και των εσόδων από φόρους και δεκατείες. Διοικούνταν κεντρικά από τον Muhase-beyi και ιεραρχικά ήταν ανώτατο Γραφείο, κάτω από τον Γενικό Διοικητή. Στις επαρχίες υπήρχαν αντίστοιχοι Malmudir, που υπάγονταν στους Καϊμακάμηδες.
- β. Takhir Emlak⁵ (Ταχίρ Εμλάκ) ή Υπηρεσία Εκτίμησης Ακίνητης Περιουσίας και εγγραφών (τίτλων ακίνητης περιουσίας), που λειτουργούσε σε κάθε Ναχιέ, με έδρα τον Καζά. Η ίδια υπηρεσία διενεργούσε και τις απογραφές πληθυσμού.
- γ. Defter Khakane (Δεφτέρ Χακανέ)⁶ ή Υπηρεσία Εγγραφής Πωλήσεων και Μεταβιβάσεων γης. Υπεύθυνος ήταν ο Defterdar, που λειτουργούσε σχεδόν ανεξάρτητα από τον

¹ Dixon, ό.π., σ. 176.

² H. C. Lukach (Luke) και Jardine, ό.π., σ. 24. Το 1870 έγινε η τελευταία μεταβολή στο καθεστώς της Κύπρου, πριν από τη βρετανική κατοχή. Hill, ό.π., σ. 178. Savile, ό.π., σ. 24.

³ Ο Μουτεσαρίφης (Mutesherif) ήταν ανώτερος αξιωματούχος, με διοικητικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες, διοικητής του Σαντζακίου. Καϊμακάμης (Kaymekam) ήταν ο Επαρχιακός Διοικητής και Μουδίρης (Mudir) ο κατώτερος διοικητικός υπάλληλος και διοικητής του Ναχαγιέ. Μουχτάρης ονομαζόταν ο Κοινοτάρχης. Για τους ορισμούς αυτούς, καθώς και για τη διοικητική διαίρεση επί Οθωμανοκρατίας, βλ., επίσης, Jenness, ό.π., σσ. 119-120.

⁴ C. 2543, Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, ό.π., σ. 2.

⁵ C. 3661, Papers relating to the Administration and Finances of Cyprus, ό.π., R. Biddulph to the Earl of Kimberley, 30 Νοεμβρίου 1882, Enclosure 2 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Sir R. Biddulph to Mr. Fairfield's Memorandum, σσ. 95 και 100.

⁶ Στο ίδιο, σσ. 94-95.

Μουτεσαρίφη (Γενικό Διοικητή) και υπαγόταν διοικητικά στο αντίστοιχο Τμήμα της Κωνσταντινούπολης.

- δ. Υπηρεσία Αλληλογραφίας. (Καταργήθηκε με την άφιξη των Βρετανών.)
- ε. Ενκaf ή Υπηρεσία Διεύθυνσης Ιερής Περιουσίας. Υπαγόταν αποκλειστικά στο Μητροπολιτικό Γραφείο (υπουργείο Ενκaf) στην Κωνσταντινούπολη και το διαχειριζόταν ο Γενικός Λογιστής και ένας υπάλληλος.

Κάθε επαρχία λειτουργούσε αρκετά ανεξάρτητα, διατηρώντας δικά της ταμεία, αλλά υπαγόταν απευθείας στην κεντρική διοίκηση στη Λευκωσία, όπου και κατέβαλλε τους μισθούς και τις δαπάνες. Στην πρωτεύουσα ο Mutesarrif είχε ανώτερο προσωπικό, το οποίο συγκέντρωνε τις Εκθέσεις όλων των επαρχιακών τμημάτων. Διοικούσε τη Λευκωσία με τη βοήθεια του Επικεφαλής αυτών των Τμημάτων, ασκώντας πλήρη έλεγχο στο νησί, εξαιρουμένων των Τμημάτων Τελωνείων¹.

Στη Λευκωσία είχε δημιουργηθεί ένα πολύπλοκο σύστημα ξεχωριστών ταμείων:

1. Το Κεντρικό Ταμείο ή Ταμείο του Mutesarrif.
2. Το Ταμείο του Καζά υπό τον Καϊμακάμη.
3. Το Ταμείο του Ανωτάτου Δικαστηρίου, του Εφετείου.
4. Το Ταμείο του Defter Khane.
5. Το Ταμείο του Ενκaf, τα έσοδα του οποίου δεν καταβάλλονταν στο Κεντρικό Ταμείο, αλλά διατηρούνταν ξεχωριστά.
6. Το Ταμείο του Τελωνείου, το οποίο διοχετευόταν εξ ολοκλήρου, κάθε μήνα, στο Γραφείο του Επικεφαλής των Τελωνείων στη Λάρνακα.
7. Το Ταμείο της Αστυνομίας, όπου καταβάλλονταν διάφορα δικαιώματα, τα αποκαλούμενα *moubashirieh*, τα οποία αποστέλλονταν απευθείας στην Κωνσταντινούπολη.
8. Το Στρατιωτικό Ταμείο, το οποίο διαχειριζόταν ο Διοικητής του στρατεύματος, ο οποίος υπαγόταν στο υπουργείο Πολέμου².

¹ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 3.

² Στο ίδιο. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 52-53. C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 4.

Ο συγκεντρωτισμός ήταν υπερβολικός. Κάθε αξιωματούχος στις επαρχίες ετοίμαζε μόνος του ξεχωριστό μισθολόγιο, το οποίο έδινε στον Καϊμακάμη, ο οποίος είχε την αρμοδιότητα έγκρισης και υπογραφής του. Το ίδιο έπραττε και ο Μουτεσαρίφης, για τους Επικεφαλής των Κεντρικών Τμημάτων¹.

Οι Μουδیرهδες, που υπάγονταν στους Καϊμακάμηδες, ήταν επιφορτισμένοι να διαβιβάζουν τις εντολές και οδηγίες των προϊσταμένων τους στους Μουχτάρηδες, να εποπτεύουν γενικώς τα έσοδα και να ασκούν αστυνομικά καθήκοντα στις επαρχίες. Η συλλογή των φόρων ήταν ευθύνη των Μουχτάρηδων, οι οποίοι τους διαβίβαζαν στο Ταμείο του Καζά. Η παραλαβή τους επιβεβαιωνόταν από τον Καϊμακάμη, τον Malmudir και τον Ταμιά².

Στην αρχή του έτους, ο Μουχτάρης κάθε χωριού λάμβανε καταλόγους με το ύψος του φόρου που αναλογούσε στο χωριό του. Στην πίσω πλευρά του καταλόγου, υπήρχε μια στήλη με διαστήματα, για κάθε μήνα του έτους, που έπρεπε να συμπληρώνεται με τα ποσά που λάμβανε μηνιαίως ο Μουχτάρης. Ο Malmudir διατηρούσε ένα παρόμοιο βιβλίο πληρωμών, το οποίο συμπλήρωνε ο ίδιος, καταγράφοντας επιπλέον το νόμισμα στο οποίο γινόταν η καταβολή του φόρου³.

Στο τέλος του μήνα, τα έσοδα κάθε ταμείου Καζά μεταφέρονταν σε κιβώτια στη Λευκωσία από έναν ή περισσότερους Ζαπτιέδες⁴. Σε καθένα από αυτά υπήρχε αναλυτική κατάσταση-καταγραφή των ποσών και του κάθε νομίσματος ξεχωριστά, καθώς και του είδους φορολογίας που αντιστοιχούσε στο κάθε νόμισμα. Παρά τις ελλείψεις συνθήκες ασφαλείας που επικρατούσαν σε κάποια μέρη της νήσου και την κάκιστη μισθοδοσία και πειθαρχία των ζαπτιέδων, ο Biddulph εκτιμούσε ότι κανένα ποσό δεν χάθηκε κατά τη μεταφορά του στην πρωτεύουσα⁵.

¹ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 4.

² C. 2396, Estimates of Revenue and Expenditure in Cyprus for 1878-79, Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, Λονδίνο 1879, σ. 2. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 53-54.

³ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 5.

⁴ Ζαπτιές (στην τουρκική, zaptiye) ήταν ο αστυνομικός, ο χωροφύλακας.

⁵ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 5.

Ως προς τα τελωνεία και τους δασμούς, το νησί χωριζόταν σε δύο επαρχίες: η πρώτη ήταν η Λάρνακα (έδρα των Κεντρικών Γραφείων), όπου υπάγονταν οι Καζάδες Αμμοχώστου, Κερύνειας, Deyirmenlik (εκτός Λεύκας) και η Λάρνακα, και η δεύτερη η Λεμεσός, όπου υπάγονταν οι Καζάδες Λεμεσού και Πάφου και ο Ναχιές Λεύκας¹.

Κάθε επαρχία, ανεξάρτητα, υπέβαλλε αναφορές στα Κεντρικά Γραφεία στη Βηρυτό, ενώ, επιπλέον, πέραν των τελών και των τελωνείων, επιβαρυνόταν με το φόρο άλατος και τα χαρτόσημα. Μερικές φορές οι επαρχίες έπαιρναν απευθείας οδηγίες είτε από τη Βηρυτό είτε από την Κωνσταντινούπολη. Ο Μουτεσαρίφης δεν είχε καμιά δικαιοδοσία ή έλεγχο επί των εσόδων αυτών².

Με την άφιξη του Sir Garnet Woolseley, λόγω της παντελούς έλλειψης διοικητικών υπαλλήλων, επιβαλλόταν άμεσα η στελέχωση των υπηρεσιών. Οι μόνοι Βρετανοί που συνόδευαν τον Woolseley και ανέλαβαν άμεσα διοικητικές θέσεις ήταν ο Sir Adrian Dingli, ως Νομικός Σύμβουλος, ο George W. Kellner, ως Οικονομικός Έφορος, και ο Robert Robson, ως Αρχιτελώνης. Στάλθηκε επίσης προσωπικό για τη σύσταση ταχυδρομικής υπηρεσίας, καθώς και τέσσερις διοικητικοί υπάλληλοι³.

Εξ αντικειμένου, η άμεση αποχώρηση των Τούρκων αξιωματούχων από το νησί, η αδυναμία στελέχωσης της διοίκησης με ικανούς υπαλλήλους, η έλλειψη γνώσης ξένων γλωσσών και η ανεπαρκής υποστήριξη του πρώτου Μέγα Αρμοστή από το Λονδίνο, τον οδήγησαν στην απόφαση να αποφύγει τις άμεσες και επικίνδυνες αλλαγές⁴.

Αμέσως μετά την κατάληψή της από τη Βρετανία, η Κύπρος υπάχθηκε στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Εξωτερικών, όπου και παρέμεινε ως το τέλος του 1880, οπότε τέθηκε στη δικαιοδοσία του υπουργείου Αποικιών, στο οποίο παρέμεινε ως το τέλος της Αγγλοκρατίας⁵. Η

¹ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 5. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 54-55.

² Ζαννέτος, ό.π., σσ. 54-55.

³ Στο ίδιο, σ. 55. Όλοι οι πολιτικοί διορισμοί στις θέσεις της κυβέρνησης της Κύπρου δημοσιεύτηκαν στο πρώτο φύλλο της Επίσημης Εφημερίδας της Κύπρου (The Cyprus Gazette) No. 1, 5 Νοεμβρίου 1878.

⁴ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 6.

⁵ Hansard, 21 Μαΐου 1880, series 3, vol. 252, 232-233 (απόφαση της Κυβέρνησης). Orr, ό.π., σ. 70. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 250.

διακυβέρνηση της Κύπρου στηρίχθηκε σε Βασιλικό Διάταγμα εν Συμβουλίω, που εκδόθηκε στις 14 Σεπτεμβρίου 1878 από τη Βασίλισσα Βικτωρία, στα ανάκτορα του Balmoral¹. Σύμφωνα με το διάταγμα, την εξουσία στο νησί ασκούσε Ανώτερος Διοικητής και Αρχιστράτηγος, με τον τίτλο του Αρμοστή, ο διορισμός του οποίου γινόταν με έγγραφη διαταγή που έφερε την ιδιόχειρη υπογραφή και σφραγίδα της Α.Μ.².

Το διάταγμα προέβλεπε, επίσης, την ίδρυση Νομοθετικού Συμβουλίου, με πρόεδρο τον Αρμοστή και με επίσημα και ανεπίσημα μέλη. Τα επίσημα μέλη θα ήταν δημόσιοι υπάλληλοι διοριζόμενοι από τον Αρμοστή, ο αριθμός των οποίων θα ήταν τουλάχιστον ο μισός από εκείνων των ανεπίσημων μελών. Τα ανεπίσημα μέλη θα προέρχονταν από τους κατοίκους της νήσου, θα διορίζονταν για δύο χρόνια και θα μπορούσαν να επαναδιοριστούν μόνο για μία ακόμη συνεχόμενη θητεία. Τα επίσημα μέλη, σύμφωνα με το διάταγμα, προηγούνταν ιεραρχικά των ανεπίσημων. Ο Αρμοστής είχε το δικαίωμα να παύσει οποιοδήποτε μέλος. Καμιά απόφαση του Συμβουλίου δεν είχε ισχύ νόμου προτού κυρωθεί από τον Αρμοστή, στο όνομα της Βασίλισσας. Ο Αρμοστής είχε το δικαίωμα διανομής ή διάθεσης γαιών, διορισμού των δικαστών και των δημοσίων υπαλλήλων, απονομής χάριτος στο όνομα της Βασίλισσας και μείωσης των ποινών και των προστίμων μέχρι του ποσού των πενήντα λιρών. Ο ίδιος, τέλος, προήδρευε του Νομοθετικού Συμβουλίου³. «Επρόκειτο για παρωδία Κοινοβουλίου, όπου τα τέσσερα επίσημα μέλη, με τη νικώσα ψήφο του Αρμοστή, επέβαλλαν νόμους και φόρους σύμφωνα με τις επιθυμίες της διοίκησης»⁴.

1.1 Η διοικητική διαίρεση επί Αγγλοκρατίας⁵

¹ C. 2229, Cyprus. No. 1 (1879), Correspondence Respecting the Island of Cyprus, Λονδίνο 1879, The Marquis of Salisbury to Sir G.Wolseley, No. 3, 20 Σεπτεμβρίου 1878, σ. 2 (με επισύναψη – inclosure in No. 3, Order of Her Majesty in Council regulating the Government of Cyprus, σσ. 2-6). Savile, ό.π., σσ. 138-141: Συνάπτεται επίσης το Διάταγμα.

² Ζανέττος, ό.π., σ. 72.

³ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 72-77, όπου εντοπίζεται το διάταγμα σε ελληνική μετάφραση. C. 2229, Cyprus. No. 1 (1879), ό.π., inclosure in No. 3, Order of Her Majesty in Council regulating the Government of Cyprus, σσ. 2-6: εντοπίζεται το διάταγμα στην αγγλική. Για τη λειτουργία του Νομοθετικού Συμβουλίου επί αγγλικής αποικιακής διοίκησης, καθώς και επί Οθωμανοκρατίας, βλ. Dixon, ό.π., σσ. 178-181.

⁴ Γιώργος Γεωργιάς, «Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο. Από τον αλυτρωτισμό στον αντιαποικιακό αγώνα», Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Αθήνα 1999, σ. 24.

⁵ Ενδιαφέρουσες αναφορές για την οργάνωση και διοίκηση της Κύπρου κατά τη πρώτη διετία της Αγγλοκρατίας βλ. Εκδόσεις Κρατικού Αρχείου Κύπρου, *Κύπρος η Νήσος, 1879, Οργάνωση και Διοίκηση*, Λευκωσία 2008 και *Οι απαρχές της βρετανικής διακυβέρνησης στη νήσο Κύπρο, Ανέκδοτα έγγραφα του 1878*, Λευκωσία 2007.

Σύμφωνα με το Νόμο IV του 1878, «Περί της Διοικητικής Διαιρέσεως της Νήσου Κύπρου», ο Μεγάλος Αρμοστής ανέλαβε τα δικαιώματα και τα καθήκοντα που ασκούσε μέχρι τότε ο Βαλής της Ρόδου στην Κύπρο, καθώς και τα καθήκοντα και δικαιώματα του Μουτεσαρίφη του Σαντζακίου της Κύπρου. Ο τίτλος, τα δικαιώματα και τα καθήκοντα του Μουτεσαρίφη έπαψαν να υφίστανται. Ο Μέγας Αρμοστής ανέλαβε την αρμοδιότητα καθορισμού των ορίων των Καζάδων (επαρχιών) της νήσου, καθώς και των ορίων των Ναχιέδων κάθε Καζά, περιλαμβανομένης της αναδιάταξης των ορίων τους και της υπαγωγής μέρους τους σε άλλο Καζά ή Ναχιέ, αντίστοιχα. Τα καθήκοντα, οι εξουσίες και οι αρμοδιότητες των Καϊμακάμηδων ανατέθηκαν από τον Ύπατο Αρμοστή στους Διοικητές των Επαρχιών, οι οποίοι απέκτησαν επιπλέον τη δυνατότητα να αναθέσουν τις αρμοδιότητες, τα καθήκοντα και τις εξουσίες τους στους (διορισμένους από τον Ύπατο Αρμοστή) Υποδιοικητές των Επαρχιών¹.

Τα δικαιώματα και τα καθήκοντα των Μουδίρηδων και των Μουχτάρηδων παρέμεναν ως είχαν².

2. Οι πηγές των φορολογικών εσόδων της ύστερης Οθωμανικής περιόδου στην Κύπρο και η φορολογική μεταρρύθμιση της βρετανικής διοίκησης

Η πτυχή της φορολογίας περιελήφθη στην Ετήσια Έκθεση για το 1879³ του δεύτερου Μεγάλου Αρμοστή στο νησί, Sir Robert Biddulph, και αναδείχθηκε στο πλαίσιο συζήτησης στη Βουλή των Λόρδων και τη Βουλή των Κοινοτήτων, στις 7 Ιουνίου 1880⁴.

¹ Ζαννέτος, ό.π., σ. 55. Dixon, ό.π., σσ. 174-175.

² Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, *Τα από 1878 μέχρι 1906 Νομοθετήματα της Κύπρου* (Μετάφραση στην ελληνική του βιβλίου των Sir Joseph Turner Hatchinson και Stanley Fisher, *The Statute Laws of Cyprus, 1878-1906*), Λευκωσία 1913: Νόμος IV του 1878, «Περί της Διοικητικής Διαιρέσεως της Νήσου Κύπρου», 17 Ιανουαρίου 1879, σσ. 8-9. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 81-82: περί Διοικητικής Διαιρέσεως. C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 6. Αντίγραφο της Επιταγής για τον «Καθορισμό Διοικητικών Περιοχών της Νήσου Κύπρου» περιλαμβάνεται στην έκδοση, *Κρατικό Αρχείο Κύπρου, Οι απαρχές της βρετανικής διακυβέρνησης στη νήσο Κύπρο, Ανέκδοτα Έγγραφα του 1878*, Λευκωσία 2007, σ. 49.

³ C. 2396, Estimates of Revenue and Expenditure in Cyprus for 1878-79, Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, 25 Σεπτεμβρίου 1878, σσ. 1-9. C. 2629, ό.π., Despatch from Major-General Biddulph to Earl Granville, 7 Ιουνίου 1880, σσ. 5-9.

⁴ Hansard, 7 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 1312-1320.

Σύμφωνα με την Έκθεση Biddulph, τα έσοδα της Κύπρου κατά την ύστερη Οθωμανική περίοδο, όπως διαπιστώθηκε από τους Βρετανούς που έφτασαν στο νησί, διαιρούνταν στις πιο κάτω επτά κύριες κατηγορίες¹:

1. Βεργκί (Verghi, δηλαδή Φόρος περιουσίας και επιτηδεύματος)
2. Φόρος στρατιωτικής απαλλαγής
3. Δεκατείες
4. Φόρος επί των αιγοπροβάτων
5. Τελωνειακά τέλη
6. Φόρος άλατος²
7. Ποικίλοι φόροι, τέλη και δασμοί (σημαντικότεροι από τους οποίους ήταν οι φόροι κατανάλωσης, τα τέλη μεταβίβασης ή πώλησης γαιών, τα τέλη μέτρησης ή στάθμισης, ο φόρος επί της αλιείας και τα δικαστικά πρόστιμα και δικαιώματα).

Ο Μέγας Αρμοστής Henry Bulwer, στο πλαίσιο της ενημέρωσης του Υπουργού Αποικιών Lord Knutsford, κατά την παραμονή της κυπριακής Πρεσβείας στο Λονδίνο το 1889, διαχώριζε τους φόρους και τις πηγές εσόδων στην Κύπρο σε οκτώ ενότητες, ως ακολούθως: 1. Δεκατείες, 2. Βεργκί και στρατιωτικός φόρος, 3. Αιγοπροβάτων, 4. Τελωνεία και λιμενικά τέλη, 5. Φόροι κατανάλωσης στα καπνά και στα οινοπνευματώδη ποτά, 6. Φόρος Άλατος, 7. Ταχυδρομικά τέλη και 8. Φόροι αγοράς (roosoomat – ρουσουμάτ)³.

¹ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σσ. 11-18. Orr, ό.π., σ. 79. Ο Orr αναφέρεται σε οκτώ (8) υποκατηγορίες, προσθέτοντας ως ξεχωριστή πηγή εσόδων τα τέλη στα καπνά και τα αλκοολούχα ποτά. Εφημερίδα *Νέον Κίτιον*, «Προϋπολογισμός 1879-1880», 22/3 Σεπτεμβρίου 1879: στον Προϋπολογισμό για το πρώτο ολοκληρωμένο οικονομικό έτος της νέας αποικιακής κυβέρνησης, 1879-1880, αναφέρονται επτά κατηγορίες, ως εξής: 1. Δεκατείες, 2. Βεργί, 3. Φόρος απαλλαγής εκ της στρατιωτικής υπηρεσίας, 4. Φόρος επί των προβάτων, 5. Διάφοροι φόροι, 6. Τελωνεία, 7. Έμμεσοι φόροι. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 61 και 213. Herworth Dixon, *British Cyprus*, Λονδίνο 1878, σ. 193. Επίσης, για τις κατηγοριοποιήσεις των φόρων, βλ. Savile, ό.π., σ. 156: Ο Savile διαχωρίζει τα φορολογικά έσοδα σε εννιά κατηγορίες: 1. Άλας, 2. Δεκάτη, 3. Τελωνειακά τέλη και φόροι κατανάλωσης, 4. Τέλη μέτρησης και στάθμισης, 5. Χαρτόσημα και μεταβίβαση ακίνητης περιουσίας, 6. Μονοπώλιο καπνού, 7. Βεργί, 8. Φόροι αιγοπροβάτων, 9. Φόρος για στρατιωτική απαλλαγή.

² C. 2394, Cyprus. No. 6 (1879). Ό.π., Estimates of Revenue and Expenditure in Cyprus for 1879-80, σ. 1. Στο έγγραφο αυτό αναφέρονται επτά κατηγορίες φόρων, από τους οποίους καταγράφεται –αντί του φόρου άλατος– η κατηγορία «φόροι κατανάλωσης».

³ C. 3661, ό.π., Papers relating to the Administration and Finances of Cyprus, Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, 30 Νοεμβρίου 1882, Sources of Revenue, σσ. 102-106.

Ο Edward Fairfield, υπηρεσιακός παράγοντας του βρετανικού υπουργείου Οικονομικών, ο οποίος στάλθηκε στο νησί για να εκπονήσει Έκθεση για τη φορολογική κατάσταση και να υποβάλει εισηγήσεις για σχετικές μεταρρυθμίσεις, στις αρχές του 1883, διαχώριζε τα έσοδα σε δέκα κατηγορίες, ως εξής: 1. Δεκατείες, 2. Βεργκί και στρατιωτικός φόρος, 3. Αιγοπροβάτων και χοίρων, 4. Τελωνεία, αποβαθρικά τέλη, λιμενικά και υγειονομικά τέλη, 5. Φόροι κατανάλωσης σε καπνά και οινοπνευματώδη ποτά, άδειες, δικαιώματα και σφραγίδες, 6. Ταχυδρομικά έσοδα, 7. Έσοδα από το άλας, 8. Δικαστικά δικαιώματα και δικαιώματα δεφτέρ χακανέ (κτηματολογίου), 9. Φόροι ρουσουμάτ και 10. Διάφορα έσοδα¹.

Παρακάτω, αναφέρονται τα διάφορα είδη φορολογίας που διαπιστώθηκαν από τους νέους κατόχους της νήσου και ακολουθούν οι πρώτοι χειρισμοί της βρετανικής διοίκησης. Όπως θα γίνει φανερό, οι Βρετανοί, για οικονομικούς λόγους, επέλεξαν να διατηρήσουν αρχικά τους φόρους που ίσχυαν επί οθωμανικής διοίκησης και να καταστήσουν αποτελεσματική και έγκαιρη την εισροή εσόδων από κάθε υποκατηγορία². Οι φόροι αυτοί ήταν:

I. **Ο φόρος βεργκί (verghi)**, που περιλάμβανε τρεις υποκατηγορίες³:

- i. Το βεργκί κιμάτ (Verghi Kimat ή emlak verghisi⁴), που ανερχόταν στο 4% (τέσσερα τοις χιλίοις) επί της αγοραίας αξίας γαιών, σπιτιών και άλλης ακίνητης περιουσίας⁵. Παρέμεινε σε ισχύ ως το 1932, ενώ την αμέσως προηγούμενη χρονιά είχε μειωθεί στο μισό (2%, δύο τοις χιλίοις). Αυτού του ύψους ακριβώς ήταν και ο νέος φόρος που τον αντικατέστησε, δηλαδή ο φόρος ακίνητης περιουσίας⁶.

¹ C. 3661, ό.π., Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 49-72.

² C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 83.

³ C. 2394, Estimates of Revenue and Expenditure in Cyprus for 1878-79, σ. 4. C. 3661, ό.π., Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 59-62. Orr, ό.π., σ. 83. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 61-62 και 63-64· αναφέρεται στις τρεις υποκατηγορίες του βεργκί. C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σσ. 11-12. Savile, ό.π., σ. 157.

⁴ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 4. Orr, ό.π., σ. 83.

⁵ Samuel White Baker, *Cyprus As I Saw It In 1879*, Λονδίνο 1879, σ. 385.

⁶ Cyprus, Immovable Property Tax, Chapter 322 of the Laws (Φόρος Ακίνητης Περιουσίας, Νόμοι, Κεφ. 322), Colonial Statutes Act, 1907, Λονδίνο 1959, Νόμος αρ. 18 του 1932, 11ης Μαρτίου 1932. Hill, ό.π., σ. 477.

- ii. Το βεργκί ιράτ (Verghi Irat), που ανερχόταν στο 4% (τέσσερα τοις εκατό) επί του ενοικίου ακινήτων της υποκατηγορίας βεργκί κιμάτ. Το τεκμαρτό ενοίκιο ανερχόταν στο 10% της αξίας του ακινήτου¹.
- iii. Το βεργκί τεμετού (Verghi Temetu), που ανερχόταν στο 3% (τρία τοις εκατό) επί του εμπορικού κέρδους και των μισθών². Οι ξένοι απαλλάσσονταν από την καταβολή του βεργκί τεμετού³.

Πριν από την έναρξη του οικονομικού έτους, οι αρχές κάθε επαρχίας ετοίμαζαν εκθέσεις για το ύψος συνεισφοράς κάθε χωριού ή πόλης, ανάλογα με τον αριθμό των σπιτιών, το πληθυσμό και τις οικονομικές του δυνατότητες. Η εκτίμηση (για το τελευταίο κριτήριο) ρύθμιζε κατά προσέγγιση και το φόρο, ο οποίος συγκεντρωνόταν από τον Μουχτάρη και επιβεβαιωνόταν από τις επαρχιακές αρχές. Ακολούθως, οι εισπράξεις προωθούνταν στο ταμείο του Σαντζακιού. Οι πωλήσεις και εγγραφές μεταβίβασης ακινήτων, μαζί με τους τίτλους ιδιοκτησίας, εγγράφονταν υποχρεωτικά στο Γραφείο Καταγραφής, προκειμένου να υπολογιστεί το 4% της αξίας του ακινήτου και το 4% του ενοικίου. Το 3% επί των εμπορικών κερδών και των μισθών υπολογιζόταν εκ των προτέρων και συνολικά για κάθε χωριό ή ομάδα χωριών και ο Μουχτάρης ζητούσε από κάθε κάτοικο όσα θεωρούσε ο ίδιος ότι του αναλογούσαν. Εξαιτίας της πρακτικής αυτής, υπήρχε μεγάλη καταπίεση των φτωχότερων αγροτών και, κατ' επέκταση, μείωση των εσόδων, καθώς επωφελούνταν όσοι είχαν μεγαλύτερες οικονομικές δυνατότητες⁴.

Οι Βρετανοί αποφάσισαν να διορίσουν κυβερνητικούς υπαλλήλους για τη συλλογή αυτών των φόρων. Οι Βρετανοί οικονομικοί έφοροι των επαρχιών εκτιμούσαν ότι οι δύο πρώτες υποκατηγορίες του φόρου (Verghi Kimat και Verghi Irat, επί της περιουσίας και των ενοικίων, αντίστοιχα) μπορούσαν να αυξηθούν σημαντικά, μετά από κατάλληλη εκτίμηση της αξίας των ακινήτων. Ισχυρίζονταν ότι οι κάτοικοι είχαν στην κατοχή τους ακίνητη περιουσία τριπλάσιας

¹ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 4. Orr, ό.π., σ. 83. Baker, ό.π., σ. 385.

² Baker, ό.π., σ. 386.

³ Τον Μάρτιο του 1881 μειώθηκε ο επαγγελματικός φόρος των πλανόδιων πωλητών, βλ. Επίσημη Εφημερίδα αρ. 68, 2 Απριλίου 1881, σ. 81. Orr, ό.π., σ. 86.

⁴ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 12. Orr, ό.π., σσ. 83-84.

και τετραπλάσιας αξίας σε σχέση με τους δασμούς που κατέβαλλαν, επομένως, με τις ορθές μεταρρυθμίσεις, οι φόροι που θα καλούνταν να πληρώνουν θα αυξάνονταν σημαντικά¹.

Επιπλέον, με διαταγή που εξέδωσαν οι βρετανικές αρχές του νησιού, οι ξένοι έμποροι έπαψαν να απαλλάσσονται από το φόρο *βεργκί τεμετού* για τα κέρδη τους².

II. Ο φόρος απαλλαγής από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις (*bedel-i-askerié*), που επιβαλλόταν στους μη μουσουλμάνους υπηκόους της Πύλης³. Απαιτούνταν 5.000 αργυρές πιάστρες ανά 180 άρρενες⁴, δηλαδή σχεδόν 28 γρόσια κατ' άτομο (για την ακρίβεια, 27,75 γρόσια, που ισοδυναμούσαν με 5 σελίνια)⁵. Κάθε έτος, γινόταν απογραφή των αρρένων υπηκόων της Πύλης, με αναφορά στην ηλικία καθενός από αυτούς⁶.

Οι μουσουλμάνοι στέλνονταν στο *Seraskierate* για ένταξη στο στρατό και οι ραγιάδες (όπως αποκαλεί τους μη μουσουλμάνους ο *Biddulph*⁷) στο υπουργείο Οικονομικών⁸. Καταμετρούνταν. Καταμετρούνταν «οι ραγιάδες» σε κάθε χωριό, από 15 έως 70 ετών, παρά το ότι προβλεπόταν η εφαρμογή [του φόρου] μόνο για τους άρρενες από 20 μέχρι 40 ετών, και ο φόρος συγκεντρωνόταν σε κάθε χωριό⁹.

¹ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 12.

² Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος XXI του 1879, «Περί Απαλλαγής εκ της Φορολογίας», 3 Μαΐου 1879, σ. 30. Ζαννέτος, ό.π., σ. 64.

³ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 60 και 62. Hill, ό.π., σ. 446. Savile, ό.π., σ. 157.

⁴ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 84. Ο Αρμοστής Bulwer αναφέρεται σε αργυρές πιάστρες – το αντίστοιχο νόμισμα που κυκλοφορούσε στην Κωνσταντινούπολη, για να διακρίνονται από τις κυπριακές πιάστρες. Baker, ό.π., σ. 386.

⁵ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 5.

⁶ Στο ίδιο. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 62.

⁷ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 14.

⁸ Ζαννέτος, ό.π., II, σ.64.

⁹ C.2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 5.

Ο Μουχτάρης ήταν υπεύθυνος για τη συλλογή του¹ και τον κατέβαλλε στο Σαντζάκι σε δώδεκα ισόποσες μηνιαίες δόσεις, όπως ακριβώς του τον κατέβαλλαν οι υπόχρεοι². Σε όλους τους άρρενες αυτών των ηλικιών απαγορευόταν να απουσιάσουν, όπως και να υποβάλουν αίτημα για απόκτηση ξένης υπηκοότητας³.

Οι Βρετανοί προέβησαν σε σημαντικές αλλαγές επί του φόρου αυτού, καθώς, πρώτο, επεκτάθηκε και στους μουσουλμάνους, οι οποίοι επί Οθωμανοκρατίας ήταν υπόλογοι στράτευσης⁴. Δεύτερο, περιορίστηκε η επιβολή του στις ηλικίες από 18 μέχρι 60 ετών⁵ (αντί από 15 μέχρι 70 ετών, που ίσχυε, καταχρηστικά, προηγουμένως)⁶. Τρίτο, το ύψος του μειώθηκε στα 2 σελίνια και 6 γρόσια κατά κεφαλή (από τα 4 σελίνια και 7 γρόσια)⁷.

Ήταν προφανές ότι οι Βρετανοί επιθυμούσαν να συλλέγουν άμεσα τα οφειλόμενα⁸. Όπως αναφέρει σε έγγραφό του ο Έλληνας Πρόξενος στη Λάρνακα, Ηλίας Βασιλειάδης, «μετά την 1η Απριλίου 1879 ο νυν εισπραττόμενος φόρος και γνωστός ως πετέλ ασκεριέ θέλει πληρώνεσθαι

¹ Savile, ό.π., σσ. 157-158.

² Orr, ό.π., σσ. 85-86.

³ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 14.

⁴ Orr, ό.π., σ. 86. C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 5. Hansard, 8 Αυγούστου 1879, series 3, vol. 249, 507. Στο πλαίσιο συζητήσεων στο αγγλικό Κοινοβούλιο, ο βουλευτής Charles Dilke, τον Αύγουστο του 1879, υποδείκνυε ότι ο φόρος αυτός απέδωσε 9.000 λίρες, παρά το ότι επί Αγγλοκρατίας αυτός επεκτάθηκε και στους μουσουλμάνους της Κύπρου, ενώ, όπως είπε, επί Οθωμανοκρατίας απέδιδε 30% περισσότερα έσοδα (ανέρχονταν κατά μ.ο. σε 12.272 τα πέντε τελευταία χρόνια της Οθωμανοκρατίας), αν και εφαρμοζόταν μόνο επί των χριστιανών κατοίκων.

⁵ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Διάταγμα Νο. V του 1878, «Γενικεύσεως του Φόρου του Γνωστού ως Πετέλ Ασκεριέ», σ. 8.

⁶ Hill, ό.π., σσ. 446-447.

⁷ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 15. Orr, ό.π., σ. 85: Αναφέρεται ότι επί Τουρκοκρατίας η επιβάρυνση ανερχόταν σε 5 σελίνια και 6 γρόσια, ενώ ο Biddulph σημείωνε ότι ανερχόταν σε 4 σελίνια και 7 γρόσια. C. 5812, ό.π., σ. 84· ο Bulwer επιβεβαιώνει τον Biddulph.

⁸ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 5.

εξ ίσου παρ' όλων άνευ διακρίσεως θρησκευματος, δηλαδή υπό παντός άρρενος κατοίκου της νήσου, μη όντος ολιγώτερος των 18 ή περισσοτέρων των 60 ετών ηλικίας»¹.

Ο φόρος αυτός καταργήθηκε² το 1906 με το Νόμο αρ. 7, μαζί με τους φόρους βεργί τεμετού και βεργί ιράτ³.

III. **Ο φόρος της δεκάτης**, που εισπραττόταν σε είδος και προέβλεπε αρχικά την κατακράτηση του ενός δεκάτου (1/10) της παραγωγής της γης⁴. Το 1874 είχε αυξηθεί στο ένα όγδοο (ή 12,5%) της παραγωγής, όμως αυτή η πρακτική εγκαταλείφθηκε το 1876⁵. Τα ακαθάριστα έσοδα από αυτό το φόρο ήταν η πιο σημαντική από τις προσόδους της Κύπρου⁶. Οι Οθωμανοί, λόγω μακράς πείρας στο συγκεκριμένο είδος φορολογίας, συνήθως ανέθεταν (δηλαδή πωλούσαν) την είσπραξη της δεκάτης σε ιδιώτες, εμπόρους και επενδυτές, θεωρώντας αυτό τον τρόπο ως τον πλέον αποτελεσματικό⁷ για να συλλέγουν τα μέγιστα με το ελάχιστο κόστος⁸.

Οι Οθωμανοί πωλούσαν την άνοιξη κάθε έτους το δικαίωμα συλλογής των δεκατών. Η διαδικασία άρχιζε το Μάρτιο και έληγε στις 15 Ιουνίου. Τις αδιάθετες δεκατείες αναλάμβανε να διαθέσει η κυβέρνηση. Οι αγοραστές υπέγραφαν ένα ομόλογο με την κυβέρνηση, αναλαμβάνοντας να αποπληρώσουν τα οφειλόμενα σε έξι ισόποσες μηνιαίες δόσεις, από την 1η

¹ ΙΑΥΕ 1879/58/3, Κύπρος, Επιστολή Βασιλειάδη προς τον υπουργό Εξωτερικών των Ελλήνων Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 6 Μαρτίου 1879.

² Στην εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, ημερομηνίας 12 Ιανουαρίου 1884, εντοπίζεται το Νομοσχέδιο περί αύξησης του φόρου βεργί και περί καταργήσεως του στρατιωτικού φόρου, ημερομηνίας 3 Ιανουαρίου 1884, το οποίο εντέλει δεν προωθήθηκε προς ψήφιση.

³ Orr, ό.π., σ. 86. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Διάταγμα Νο. VII του 1906, «Περί καταργήσεως των υπό τα ονόματα “Βεργί Τεμετού”, “Βεργί Ιράτ” και “Πετέλ-Ι-Ασκεριέ” γνωστών φόρων και τροποποιήσεως του Περί της Σχετικής Φορολογίας Νόμου», 11 Μαΐου 1906, σ. 561. Hill, ό.π., σ. 477. *Εφημερίς της Κύπρου*, 12 Μαΐου 1906, Νόμος αρ. 7 του 1906.

⁴ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σσ.1-4. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 62.

⁵ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 1.

⁶ Orr, ό.π., σ. 79. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 65: εκτιμούσε ότι τα ετήσια έσοδα της δεκάτης αναλογούσαν στο 50% των συνολικών ετήσιων εσόδων.

⁷ Hill, ό.π., σ. 443.

⁸ Orr, ό.π., σ. 80. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 64-66.

Αυγούστου – είχαν, δηλαδή, περίοδο χάριτος σαράντα ημερών, ενώ επιβαρύνονταν με τόκους, εάν καθυστερούσαν την αποπληρωμή. Το ομόλογο υπέγραφε και συνεγγυητής, που καθίστατο και αυτός υπόλογος έναντι της κυβέρνησης. Κατόπιν, ο αγοραστής επέπτευε την παραγωγή των γαιών που τον ενδιέφεραν και εκτιμούσε την απόδοση. Επέβλεπε το θερισμό και όλη τη διαδικασία και επέμενε στην παραμονή των σιτηρών στο σιτοβολώνα έως την πλήρη καταβολή της δεκάτης από τους χωρικούς¹.

Σύμφωνα με την Έκθεση Biddulph, «the collection of tithes was worse managed under the Turks than any other branch of their revenue» (η συλλογή της δεκάτης τύγγανε της χειρότερης διαχείρισης κατά την Τουρκοκρατία από οποιοδήποτε άλλο είδος εσόδων τους)².

Η δεκάτη στα δημητριακά, στο βαμβάκι κτλ. συλλέγονταν σε είδος και μετά πωλούνταν. Οι δεκατείες επί των φρούτων, των λαχανικών και άλλων ευπαθών προϊόντων αξιολογούνταν από το Επαρχιακό Συμβούλιο (μετζλίζ ινταρέ³, Mejlis Idare) για να πληρωθούν σε χρήμα. Η αξία αυτή επιβεβαιωνόταν από τα Διοικητικά Συμβούλια της νήσου⁴. Κανένα από αυτά τα προϊόντα δεν μετακινούνταν πριν από την τιμολόγηση της δεκάτης⁵. Στις 15 Αυγούστου, οπότε γινόταν η εκτίμηση της παραγωγής, οι διαμάχες ήταν συχνές. Την επίλυσή τους αναλάμβανε ο Καϊμακάμης, ο οποίος συνήθως δικαίωνε τον ισχυρότερο⁶.

¹ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σσ. 1-2. Orr, ό.π., σ. 80.

² C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σσ. 14-15. C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 2. C. 2629, ό.π., Major-General Biddulph to Earl Granville, No. 2, 7 Ιουνίου 1880, σ. 8. Orr, ό.π., σ. 81. Η μετάφραση στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της διατριβής.

³ Για περισσότερες αναφορές στα διοικητικά συμβούλια, στην ιστορία, στα προνόμια και στο νομικό πλαίσιο των κεντρικών και τοπικών Mejlis Idare, βλ. C. 6003, Further Correspondence Relating to the Affairs and Finances of Cyprus, Λονδίνο 1890, Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, 15 Ιουλίου 1889, Report by the Queen's Advocate, 4 Ιουνίου 1888, σσ. 3-8.

⁴ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σσ. 3-4.

⁵ Baker, ό.π., σ. 379.

⁶ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 2. C. 3661, ό.π.,

Όταν οι Βρετανοί ανέλαβαν τη διοίκηση του νησιού, βρήκαν σε λειτουργία τα όργανα αυτά, με αρμοδιότητες που αφορούσαν την πολιτική και οικονομική διακυβέρνηση, τη συλλογή των φόρων, τα δημόσια έργα, τις κτηματικές υποθέσεις και τη γεωργία¹. Η νέα αποικιακή κυβέρνηση διατήρησε τα Συμβούλια, τα οποία συνέχισαν να λειτουργούν με τον ίδιο περίπου τρόπο (αφού αντικατέστησαν τους Οθωμανούς διοικητικούς υπαλλήλους με Βρετανούς αντίστοιχης βαθμίδας και ειδικότητας), απομυλωμένα όμως από τις σημαντικότερες συμβουλευτικές και εκτελεστικές τους αρμοδιότητες. Η στάση αυτή ανταποκρινόταν απολύτως στις γενικές αρχές αποικιακής διοίκησης της Βρετανίας, και αυτό η νέα κυβέρνηση ήθελε να το καταστήσει σαφές στους πάντες:

[...] η αλλαγή της Κυβερνήσεως εν Κύπρω επήνεγκε κατ' ανάγκην μεταβολάς τινάς των Διοικητικών Συμβουλίων, αίτινες κατέστησαν τα καθήκοντα αυτών αμφίβολα πλέον ή όσων είν' επιθυμητά².

Το ένα δέκατο της παραγωγής των γαιών του Εβκάφ διατίθενταν για τη συντήρηση των τεμενών, των μοναστηριών, των νεκροταφείων και άλλων θρησκευτικών ιδρυμάτων. Καταβαλλόταν στους τοπικούς διαχειριστές των βακουφίων, οι οποίοι, με τη σειρά τους, έστελναν το 20% στον υπουργό των Εβκάφ στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς να έχουν την υποχρέωση λογοδοσίας στην τοπική κυβέρνηση για τη διαχείριση του υπολοίπου. Οι δε Βρετανοί διαπίστωσαν λαϊκή δυσφορία για το ότι σημαντικό μέρος των δημόσιων εσόδων ετύγχανε διαχείρισης πέρα από τις κυβερνητικές διαδικασίες. Όμως, η νομική υποχρέωση που επέβαλλε το άρθρο IV της αγγλο-τουρκικής συνθήκης της 4ης Ιουνίου 1878, σε σχέση με τη διαχείριση των γαιών των βακουφίων, ανάγκασε την βρετανική κυβέρνηση να εγκύψει στο ζήτημα και να εξετάσει προσεκτικά τον περαιτέρω χειρισμό του. Τα έσοδα από τη δεκάτη αυτή, που δεν περιλαμβάνονταν στα γενικά έσοδα της Κύπρου, ανέρχονταν το 1878 στις 1.676 τουρκικές λίρες³.

Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 49-50. Orr, ό.π., σ. 80.

¹ Ζαννέτος, ό.π., σ. 274.

² Στο ίδιο, σ. 275. Αναφορά-απαντητική επιστολή του Αρχιγραμματέα Warren προς τα μέλη του κεντρικού Mejlis Idare (Μάρτιος 1881).

³ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 4.

Η δεκάτη επιβαλλόταν κατά κύριο λόγο στις ελιές, στο σιτάρι, στο κριθάρι, στο σιγάμι, στο βαμβάκι, στα σταφύλια, στα χαρούπια, στα φρούτα και στα λαχανικά. Πέρα από την επιβάρυνση αυτών των προϊόντων, δεκάτη επιβαλλόταν και στη μετάξι, η οποία πωλήθηκε το 1878 για 254.600 πιάστρες καϊμέ (1.000 τουρκικές λίρες)¹.

Μόλις ανέλαβε η νέα κατοχική διοίκηση, κατάργησε αμέσως το οθωμανικό σύστημα υπενουκιάσης (πώλησης) της εισπραξίας της δεκάτης², ενώ αγνόησε και τα όσα ίσχυσαν κατά τη διετία 1873-75, οπότε συλλεγόταν το ένα όγδοο (12,5%) της παραγωγής, αντί του ενός δεκάτου (10%)³. Η βρετανική διοίκηση αποφάσισε να ακολουθήσει το οθωμανικό σύστημα αξιολόγησης των προϊόντων, αλλά, αντί να συγκεντρώνει τη δεκάτη σε είδος, προτίμησε να τις λαμβάνει σε χρήμα, επιτρέποντας στους αγρότες να διαχειρίζονται ελεύθερα τις σοδειές τους⁴. Η ρευστοποίηση της δεκάτης συλλεγόταν ως κανονική φορολογία, σε κατοπινό στάδιο, στη διάρκεια του οικονομικού έτους⁵.

Τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι Βρετανοί τους πρώτους μήνες της διοίκησής τους αφορούσαν κυρίως τον εξαναγκασμό των αγροτών να καταβάλουν τη δεκάτη, εξαιτίας της χαλαρότητας που επικράτησε αρχικά στους όρους πώλησης⁶. Αυτή η αρχική χαλαρότητα,

¹ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σ. 16. Ζαννέτος, ό.π., σ. 65: η δεκάτη της μετάξης απέδιδε περί τις £1.100 και των χαρουπιών £11.000. Ο Biddulph έκρινε ότι η απόδοση αυτή οφειλόταν στις πλούσιες σοδειές του 1879, οι οποίες ήταν πρωτοφανείς σε ποσότητα και ποιότητα. Οι δεκατείες στα λοιπά προϊόντα απέφεραν ικανοποιητικά αλλά μικρότερα ποσά, λόγω της ανεπαρκούς βροχόπτωσης, η οποία προκάλεσε ζημιές στις σοδειές σιταριού και κριθαριού.

² Hill, ό.π., σ. 444. C. 2629, ό.π., Major-General Biddulph to Earl Granville, No. 2, 7 Ιουνίου 1880, σ. 8. Orr, ό.π., σ. 81. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. V του 1881, «Περί Δεκάτης», «Περί Διευκόλυνσεως της εισπράξεως της Δεκάτης», 21 Μαρτίου 1881, σσ. 60-64. Αλήθεια και Εφημερίς Κύπρου, 2 Απριλίου 1881, «Νόμος V του 1881 (Δεκατείες)», 10/22 Απριλίου 1881. Νέον Κίτιον, 10/22 Απριλίου 1881.

³ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 84.

⁴ C. 2930, Correspondence Respecting the Island of Cyprus, Λονδίνο 1881, Foreign Office to Colonial Office, No. 15, 11 Αυγούστου 1880, σ. 20, Enclosure in No. 15, 10 Ιουλίου 1880, σ. 23. Στο ίδιο, Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, No. 78, 25 Απριλίου 1881, με επισνημμένο το Enclosure 1 in No. 78, 2 Απριλίου 1881, το Νόμο V του 1881 «Περί Διευκόλυνσεως της Συλλογής της Δεκάτης», 21 Μαρτίου 1881, σσ. 108-110. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 253-254 και σ. 256.

⁵ Orr, ό.π., σ. 82.

⁶ Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με το σύστημα των δεκάτων που ίσχυσε στην Κύπρο τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, βλ. C. 2930, ό.π., Correspondence Respecting the Island of Cyprus, Λονδίνο 1881, Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, No. 60, 25 Φεβρουαρίου 1881, σσ. 85-87 και συνημμένο το Enclosure in No. 60, Memorandum by Acting

σύμφωνα με την Έκθεση Biddulph για το 1879, είχε ως αποτέλεσμα να απολεσθεί το 8% των εκτιμώμενων εσόδων¹. Το ζήτημα του υπολογισμού της δεκάτης στη βάση μιας σταθερής χρέωσης επί των γαιών ήταν ένα επιπλέον πρόβλημα που παρουσιάστηκε. Όμως η πείρα των Βρετανών από την Ινδία και άλλες αποικίες τους, όπου ίσχυε αντίστοιχο ιδιοκτησιακό καθεστώς, δεν ενθάρρυνε την ιδέα μιας τέτοιας χρέωσης².

Ο Biddulph θεωρούσε ότι έπρεπε να επιβληθεί μια σταθερή επιβάρυνση για κάθε έτος με ικανοποιητική σοδειά. Όμως, σε σοδειές όπως αυτή του 1879, η κυβέρνηση θα στερούνταν ένα σημαντικό ποσοστό του φόρου, ενώ σε μια καλή χρονιά δεν θα λάμβανε τίποτε περισσότερο από το μέσο όρο. Με αυτή τη μέθοδο, ενώ το θησαυροφυλάκιο θα επωμιζόταν κάποιο κόστος τις κακές χρονιές, δεν θα είχε κανένα όφελος στις περιόδους ευημερίας³. Ήταν πιθανό, όπως εκτιμούσε ο Biddulph, να βρισκόταν μια μέθοδος που θα διασφάλιζε και τους δύο τρόπους φορολόγησης, ωστόσο ήταν πρόωρο να εφαρμοστεί οποιοδήποτε μέτρο προτού ληφθούν περαιτέρω στατιστικά στοιχεία.

Η συλλογή της δεκάτης συνοδευόταν από τόσες καταχρήσεις, ώστε οι νέοι κατακτητές σκέφτηκαν να την αντικαταστήσουν με απευθείας φορολόγηση της καλλιεργήσιμης γης, οπότε τα έσοδα θα συλλέγονταν από την κυβέρνηση όπως και οι άλλοι φόροι. Εγκαίρως, όμως, συνειδητοποίησαν ότι δεν ήταν η κατάλληλη στιγμή για να προχωρήσουν με το σχεδιασμό αυτό, αφού δεν υπήρχε χαρτογράφηση που να προσδιορίζει με ακρίβεια τα όρια της ιδιωτικής και της κυβερνητικής γης⁴. Επιπλέον, όσοι κατείχαν γη δεν ήταν πάντα καλυμμένοι νομικά, καθώς πολλοί καλλιεργητές δεν διέθεταν τίτλους ιδιοκτησίας, ενώ και όσοι διέθεταν δεν ήταν βέβαιοι

Auditor and Accountant-General, σσ. 87-88. C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 49-59.

¹ C. 2543, ό.π., Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Major-General Biddulph to The Marquis of Salisbury (Cyprus, No. 25), 15 Ιανουαρίου 1880, σσ. 13-14.

² C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σσ. 2-3. C. 2930, ό.π., Governor Sir J. R. Longden to the Earl of Kimberley, No. 30, Ceylon (Colombo), 15 Οκτωβρίου 1880, σσ. 51-52 και συνημμένο το Enclosure 1 in No. 30 (άτιτλο), 4 Οκτωβρίου 1880, σσ. 52-54 και επισυνημμένο 2 Enclosure 2 in No. 30, Collection of Tithes in Cyprus, 11 Οκτωβρίου 1880, σσ. 54-55. Orr, ό.π., σ. 82. Ζαννέτος, ό.π., σ. 258.

³ Ζαννέτος, ό.π., σ. 66.

⁴ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 3.

για τα ακριβή όρια της γης τους, πράγμα που προκαλούσε συχνές και ατέρμονες αντεγκλήσεις, παρά τη χαμηλή πυκνότητα του πληθυσμού κατά τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας¹.

Οι Βρετανοί αποφάσισαν να επιβάλουν τη δεκάτη στα χαρούπια² (κεράτια), όπως επίσης στα φουντούκια και τα βελανίδια³ που εξάγονταν, ενώ απάλλαξαν από το φόρο όσα καταναλώνονταν στο νησί⁴. Τα χαρούπια ζυγίζονταν κατά την εξαγωγή τους και οι εξαγωγείς κατέβαλλαν τη δεκάτη στο τελωνείο, σύμφωνα με το καθορισθέν τέλος. Ο Biddulph, τον Αύγουστο του 1880, απάλλαξε από την επιβολή της δεκάτης σαράντα είδη φρούτων και λαχανικών⁵, καθώς και άλλων προϊόντων (όχι κύριας κατανάλωσης), κρίνοντας αντιπαραγωγική την εξακολούθηση της επιβάρυνσής τους⁶.

Ο Γεώργιος Σιακαλλής⁷ υποστήριξε ότι οι Βρετανοί εισέπρατταν παράνομα τη φορολογία της δεκάτης μονομιάς, ενώ ο Νόμος προέβλεπε τη συλλογή της σε δέκα μηνιαίες δόσεις, μεταξύ

¹ Orr, *ό.π.*, σσ. 83-84.

² C. 3091, Further Correspondence Respecting the Affairs of Cyprus, Λονδίνο 1881, Colonial Office to Sir R. Biddulph, No. 24, 20 Αυγούστου 1881, σ. 31. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, *ό.π.*, σ. 61: Το Διάταγμα αρ. 5 του 1881 προνοούσε ότι η γενική εκτίμηση της τιμής των χαρουπιών θα γίνεται από τα Συμβούλια Mejlilis των Καζάδων. C. 2930, *ό.π.*, Foreign Office to Colonial Office, No. 16, 21 Αυγούστου 1880, σσ. 27-28.

³ C. 2930, *ό.π.*, Enclosure in No. 15 (Foreign Office to Colonial Office, No. 15, 11 Αυγούστου 1880), σσ. 20-26 και σ. 27.

⁴ *Επίσημη Εφημερίδα* αρ. 57, 20 Ιουλίου 1880. Orr, *ό.π.*, σ. 83. Επίσης, βλ. C. 5812, *ό.π.*, Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σσ. 83-84. Hill, *ό.π.*, σ. 445. Ζαννέτος, *ό.π.*, II, σ. 65.

⁵ Για το σχετικό κατάλογο, βλ. C. 2930, *ό.π.*, Enclosure in No. 15, (Foreign Office to Colonial Office, No. 15, 11 Αυγούστου, 1880), σ. 25 και στο ίδιο, Foreign Office to Colonial Office, No. 16, 21 Αυγούστου 1880, Enclosure in No. 16, 26 Ιουλίου 1880, σ. 27. Στο ίδιο, Earl of Kimberly to Major-General Sir R. Biddulph, No. 84, 28 Απριλίου 1881, σ. 117 (συνημμένη η *Επίσημη εφημερίδα* αρ. 4, 1881, Διάταγμα εν Συμβουλίω αρ. 12, 18 Απριλίου 1881). *Εφημερίδα Αλήθεια*, «Κυανή Βίβλος, Έκθεσις Αρμοστού», 12/24 Δεκεμβρίου 1881: Αναφέρεται στην «κατάργηση της δεκάτης επί 40 ειδών καρπών και λαχάνων». Ζαννέτος, *ό.π.*, σσ. 251-252: Αναφέρεται στην απαλλαγή τριάντα ειδών οπωρών, λαχάνων και οσπρίων.

⁶ C. 3661, *ό.π.*, Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882 (Exemptions from Tithe), σ. 52. C. 2930, *ό.π.*, Foreign Office to Colonial Office, No. 15, 11 Αυγούστου 1880, σ. 20 και Enclosure in No. 15, 10 Ιουλίου 1880, σ. 20.

⁷ Αριστείδης Κουδουνάρης, *Βιογραφικό Λεξικό Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2010, σσ. 548-549: Γεώργιος Σιακαλλής (1859-1908), μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1891-96 και 1901-06). Τρία κείμενά του: Α. «Cyprus and the Cypriot question», Λευκωσία 1893. Β. «Cyprus Under British Rule», Λευκωσία 1902. Γ. «Αγόρευσις Γεωργίου Σιακαλλή, μέλους Νομοθετικού Συμβουλίου, επί του φόρου υποτελείας», Λευκωσία 1902. Εκτενέστερες αναφορές στο κεφάλαιο οκτώ, όπου καταγράφονται τα βιογραφικά Ελλήνων βουλευτών του Νομοθετικού Συμβουλίου.

Μαρτίου και Δεκεμβρίου¹. Οι αγρότες δεν μπορούσαν να μετακινήσουν την παραγωγή τους από τους σιτοβολώνες (σιταποθήκες) παρά μόνο μετά την εξόφληση των υποχρεώσεών τους προς την Κυβέρνηση². Αυτή η πρακτική, που είχε τις καταβολές της στην Οθωμανοκρατία, θεωρήθηκε παράνομη και προσβλήθηκε επιτυχώς στο Δικαστήριο της Λεμεσού το 1901³.

Η δεκάτη επί των σταφυλιών καταργήθηκε το Δεκέμβριο του 1883, με στόχο την προαγωγή της οινοπαραγωγής στη νήσο⁴. Για να περιοριστούν οι απώλειες των εσόδων, η κατάργηση αυτή συνοδεύτηκε με αύξηση κατά 2% στο φόρο κατανάλωσης κρασιού και οινοπνευματωδών. Παράλληλα, επιβλήθηκαν εξαγωγικά τέλη ύψους 12% ad valorem (κατ' αξία) στις σταφίδες και αυξήθηκε η τιμή των αδειών πώλησης καπνού⁵.

Το 1887 αποφασίστηκε η καταβολή της δεκάτης επί των δημητριακών σε είδος, αρχικά στην Πάφο, μετά από εισήγηση του Βρετανού Επικεφαλής στην οικεία επαρχία⁶. Ένα χρόνο αργότερα, με το διάταγμα για τη δεκάτη του 1888, διαφοροποιήθηκε η πρακτική που προέβλεπε την εισπράξη της δεκάτης μόνο σε χρήμα⁷, εφόσον η δοκιμαστική εφαρμογή της καταβολής της σε είδος στην επαρχία της Πάφου είχε αποδειχθεί επιτυχής. Η πρακτική αυτή εφαρμόστηκε το 1889 στην Αμμόχωστο, κατόπιν στη Λεύκα, στη Μόρφου και σε κάποια χωριά της Λάρνακας, ενώ το 1890 επεκτάθηκε σε όλη τη Λάρνακα και τη Λεμεσό⁸.

Μέσα σε μια πενταετία, η μεταρρύθμιση αυτή εφαρμόστηκε σε ολόκληρο το νησί με αξιοσημείωτη επιτυχία, ικανοποιώντας ένα πάγιο αίτημα του λαού. Η κυπριακή κυβέρνηση

¹ George Chakalli, *Cyprus Under British Rule*, Λευκωσία 1902, σσ. 127-130. Hill, ό.π., σ. 444.

² Orr, ό.π., σ. 82. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος Νο. V του 1881, «Περί Δεκάτης», «Περί Διευκολύνσεως της εισπράξεως της Δεκάτης», 21 Μαρτίου 1881, σ. 62.

³ Chakalli, ό.π., σ. 130.

⁴ Orr, ό.π., σ. 83. Hill, ό.π., σ. 445. Savile, ό.π., σ. 157: Οι προσπάθειες των Άγγλων απέβλεπαν στην ενίσχυση της καλλιέργειας των αμπελώνων, οι οποίοι παρουσίαζαν εικόνα εγκατάλειψης.

⁵ Orr, ό.π., σ. 83.

⁶ C. 6489, Further Correspondence Relating to the Affairs and Finances of Cyprus, Λονδίνο 1891, Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 9, 28 Νοεμβρίου 1890, σ. 35. Orr, ό.π., σ. 82.

⁷ C. 6489, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 1, 19 Αυγούστου 1890, σ. 1, και συνημμένο Enclosure 1 in No. 1 (άτιτλο). Στο ίδιο, Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 9, 28 Νοεμβρίου 1890, σσ. 34-35. Hill, ό.π., σσ. 445-446.

⁸ C. 6489, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 12, 11 Δεκεμβρίου 1890, σ. 39. Στο ίδιο, Colonial Office to Treasury, No. 13, 8 Ιανουαρίου 1891, σσ. 39-40. Στο ίδιο, Treasury to Colonial Office, No. 14, 14 Ιανουαρίου 1891, σ. 40.

προχώρησε στην καθολική εφαρμογή της είσπραξης σε είδος της δεκάτης επί των δημητριακών το 1892¹.

Το μέτρο αυτό ήταν λυτρωτικό για τους φορολογουμένους, αφού έτσι μπορούσαν να διατηρήσουν την όποια ρευστότητά τους, αποφεύγοντας τους τοκογλύφους σε περίπτωση ανάγκης.

Τελικά, με το Νόμο 5 του 1926, ο Κυβερνήτης αποφάσισε την κατάργηση της δεκάτης στο σιτάρι, στο κριθάρι, στη βρώμη, στα ρόδια και στη σίκαλη. Οι απώλειες στα έσοδα εξισορροπήθηκαν από την αύξηση στα τέλη εξαγωγής του κυπριακού μπράντυ και στα τέλη εισαγωγής τσιγάρων, καπνού, ζάχαρης, σιταριού, αρωμάτων και βαμβακερών ειδών, καθώς και από το φόρο στο αλάτι².

IV. **Ο φόρος επί των αιγοπροβάτων**, που απαιτούσε την πληρωμή 2,5 αργυρών πιαστρών για κάθε πρόβατο ή κατσικά³. Συλλεγόταν πρώτος απ' όλους, την εποχή της κουράς των ζώων – δηλαδή κάθε Μάρτιο– και απέφερε εύκολα και σίγουρα έσοδα⁴. Το διοικητικό κόστος είσπραξης του από τους τοπικούς κυβερνητικούς υπαλλήλους ήταν πολύ χαμηλό, όμως υπήρχε ένα σημαντικό ποσό ανείσπρακτων φόρων από τα προηγούμενα έτη⁵.

Ο φόρος αυτός επί βρετανικής διοίκησης ανερχόταν στα 5 γρόσια για κάθε ζώο άνω του ενός έτους, συν μισό γρόσι ανά ζώο, ως εισφορά για τον ακριδικό φόρο⁶. Η φορολογία των

¹ Επίσημη Εφημερίδα της Κύπρου, (The Cyprus Gazette), No. 367, 28 Μαρτίου 1892, σ. 1957.

² Hill, ό.π., σ. 451.

³ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 63. Orr, ό.π., σ. 85. C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, 17 Μαΐου 1889, σ. 87. Σύμφωνα με τις απαντητικές εκθέσεις του Αρμοστή Bulwer, στα υπομνήματα της πρεσβείας στο Λονδίνο, το 1889, ο φόρος αυτός ανερχόταν στα 3³/₄ γρόσια ανά ζώο, προφανώς χωρίς να συνυπολογίζεται η επιπλέον επιβάρυνση για τον ακριδικό φόρο. Baker, ό.π., σ. 386.

⁴ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 6. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 62 και 66.

⁵ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 6.

⁶ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 63. C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, 17 Μαΐου 1889, σ. 87.

αιγοπροβάτων ακολούθησε την καταγραφή του αριθμού των ζώων στο νησί. Το 1879 υπολογίστηκαν στις 438.613¹, ενώ, την προηγούμενη χρονιά, ο αριθμός τους ανερχόταν στις 535.383 και το 1877 στις 563.751². Επιπλέον, επιβαλλόταν φόρος 6 γροσιών για κάθε χοίρο άνω των τριών μηνών³. Ο φόρος επί των αιγοπροβάτων, καθώς και ο αντίστοιχος επί των χοίρων, παρέμειναν αναλλοίωτοι αφοτου ανέλαβε η αγγλική διοίκηση⁴, ενώ η προσπάθεια απόκρυψης ζώων τιμωρούνταν, πλέον, με την επιβολή διπλάσιας φορολογίας⁵.

V. **Τα τελωνειακά τέλη** συνίσταντο από το 8% ad valorem επί όλων των εισαγόμενων προϊόντων και το 1% επί όλων των εξαγόμενων προϊόντων⁶. Επίσης, επιβάλλονταν τελωνειακά δικαιώματα ύψους 8% κατ' αξίαν σε όλα τα είδη εισαγωγής, εκτός των ζωοτροφών, των υλικών αρτοποιίας και λοιπών μικροπροϊόντων. Στην πυρίτιδα και στον καπνό επιβαλλόταν ειδικός δασμός⁷. Ειδικοί δασμοί επιβάλλονταν σε μια μεγάλη γκάμα εισαγόμενων προϊόντων, όπως τα όπλα, τα πυρομαχικά, οι εκρηκτικές ύλες, τα καύσιμα (παραφίνη, πετρέλαιο, βενζίνη, κάρβουνα), ο καφές, το χαβιάρι, η ζάχαρη, τα φασόλια, το σιτάρι, το κριθάρι, η βρώμη, ο αρακάς, τα αλκοολούχα ποτά (μπίρα, κρασί κ.ά.), το τσιμέντο, τα τούβλα, τα κεραμικά και οι τράπουλες⁸.

Τα τελωνειακά έσοδα της τελευταίας πενταετίας πριν από την βρετανική κατοχή ανήλθαν, κατά μέσο όρο, στις 8.460 λίρες, ενώ τους πρώτους τέσσερις μήνες αφοτου ανέλαβαν οι Βρετανοί, ανήλθαν στις 2.132 λίρες, σημειώνοντας αύξηση 127% έναντι της αντίστοιχης περιόδου του παρελθόντος και προτού επέλθει οποιαδήποτε τροποποίηση στις τιμές των τελωνειακών

¹ C. 3661, ό.π., Enclosure 2 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Sir R. Biddulph to The Earl of Kimberley, 30 Νοεμβρίου 1882, σ. 103. Λόγω του σφοδρού χειμώνα, υπήρξε δραματική μείωση του αριθμού των ζώων.

² *Cyprus Blue Book 1879-1880*, σ. 36. C. 3661, ό.π., Enclosure 2 in No. 1, Sir R. Biddulph to The Earl of Kimberley, 30 Νοεμβρίου 1882, σ. 103.

³ C. 3661, ό.π., Enclosure 2 in No. 1, Sir R. Biddulph to The Earl of Kimberley, 30 Νοεμβρίου 1882, σ. 103.

⁴ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 87.

⁵ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 63.

⁶ Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 63. Savile, ό.π., σ. 155.

⁷ Luke και Jardine, ό.π., σσ. 109-111. C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 64.

⁸ Luke και Jardine, ό.π., σσ. 125-133.

κανονισμών. Στη βάση των αποδόσεων αυτών, η κυπριακή κυβέρνηση εκτίμησε αυτά τα έσοδα για το πρώτο χρόνο διοίκησής της στις 13.400 λίρες¹.

VI. Φόροι κατανάλωσης. Ο φόρος κατανάλωσης για τον καπνό και τα οινοπνευματώδη ποτά, κατά τα έτη 1873-77, έφτασε, κατά μέσο όρο, στις 6.475 και 4.546 λίρες, αντίστοιχα. Στους πρώτους έξι μήνες της βρετανικής κατοχής ανήλθε στις 4.400 και 3.396 λίρες, αντίστοιχα. Για το λόγο αυτό, η εκτίμησή της για το πρώτο οικονομικό έτος ανήλθε στις 8.650 και 8.200 λίρες, αντίστοιχα².

Ο φόρος κατανάλωσης καπνού, που ανερχόταν στο ένα σελίνι και 7 γρόσια ανά οκά, απέφερε τα μεγαλύτερα έσοδα. Ο φόρος στην παραγωγή τσιγάρων ανερχόταν στο ένα σελίνι και 6 γρόσια ανά 100 τσιγάρα και, ανάλογα με την ποιότητά τους, επιβαλλόταν φόρος από 4 έως 8 σελίνια ανά οκά. Στο φύλλο τσιγάρου κυπριακής παραγωγής επιβαλλόταν φόρος κατανάλωσης 4,5 σελινιών ανά οκά. Καταβαλλόταν επίσης τέλος για την άδεια χονδρικής πώλησης τσιγάρων ανά επαρχία, ο οποίος κυμαινόταν από 9 έως 27 σελίνια. Πρόνοια για επιβολή τελών υπήρχε και επί της τιμής της μπίρας – αφού πρώτα αφαιρούνταν ο δασμός, ύψους 20%, για να καλυφθεί τυχόν απώλεια κρατικών εσόδων. Για την εξαγωγή οινοπνευματωδών ποτών, καταβαλλόταν τέλος 8 γροσιών για κάθε γαλόνι, 20 γροσιών για κάθε γαλόνι κρασιού και 5 γροσιών για κάθε γαλόνι ξιδιού³.

Με αυτές τις υποκατηγορίες, η οθωμανική διοίκηση επέβαλλε επιβαρύνσεις σε κάθε δυνατή χρήση, δραστηριότητα, κατοχή και επιχειρηματικότητα των κατοίκων του νησιού⁴. Ο Edward Fairfield ανέφερε ότι οι Τούρκοι είχαν φορολογήσει σχεδόν τα πάντα και «το μόνο κενό που παρέμενε συμπληρώθηκε από εμάς [τους Άγγλους], με την επιβολή των αποβαθρικών τελών»⁵.

¹ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 6.

² Στο ίδιο.

³ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 67-68.

⁴ Orr, ό.π., σ. 79. Hill, ό.π., σ. 444. C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 17-18. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 213-214.

⁵ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 47.

Οι φόροι εισαγωγής διατηρήθηκαν στο ίδιο επίπεδο, δηλαδή 8% ad valorem¹. Η νέα διοίκηση αποφάσισε να απαλλάξει από την επιβολή τελών μια σειρά προϊόντων, όπως φρέσκο ψάρι, αλεύρι και σιτάρι βιβλία, εκκλησιαστικά έπιπλα, άγκυρες, αλυσίδες και λέμβους, κάρβουνα, ράβδους χρυσού, μηχανήματα, ζωοτροφές, αυγά μεταξοσκωλήκων, σπόρους βαμβακιού και φάρμακα. Επίσης, αποφασίστηκε η εξίσωση των τελών εισαγωγής, ανεξαρτήτως της χώρας προέλευσης των προϊόντων². Οι απώλειες εσόδων από όλες τις απαλλαγές ξεπέρασαν τις £10.000 το 1880³.

Επί Οθωμανοκρατίας, όλα τα προϊόντα που εξάγονταν σε λιμάνια εκτός αυτοκρατορίας υπόκεινταν σε δασμούς ύψους 1% ad valorem⁴, ενώ όλα τα εξαγόμενα σε οθωμανικά λιμάνια υπόκεινταν σε μεταφορικούς δασμούς 8% ad valorem. Αυτές οι επιβαρύνσεις καταργήθηκαν από τους Βρετανούς, εκτός από τον εξαγωγικό δασμό, ύψους 12%, που επιβλήθηκε στις σταφίδες, ως αντιστάθμισμα στην κατάργηση της δεκάτης στα σταφύλια⁵.

Οι φόροι κατανάλωσης κρασιού και οινοπνευματωδών ποτών αυξήθηκαν (από 10% ad valorem επί Οθωμανοκρατίας σε 12%), ως αντιστάθμισμα, επίσης, στην κατάργηση της δεκάτης στα σταφύλια⁶. Προηγουμένως, κάθε νοικοκυριό απαλλασσόταν από το φόρο κατανάλωσης κρασιού κρασιού για ποσότητα έως 200 οκάδες⁷. Αυτό καταργήθηκε από τη βρετανική διοίκηση. Οι

¹ Baker, ό.π., σ. 387.

² C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, σ. 84. C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 64: Ο Fairfield κατέγραψε τις πιο σημαντικές εισαγωγές που απαλλάχθηκαν από την επιβολή τελών: φρέσκο ψάρι, αλεύρι, σανό, βιβλία, χαρτικά, φάρμακα, ιατρικά αναλώσιμα κλπ. Με το Διάταγμα I του 1879, καθορίζονταν τα προϊόντα που υπόκεινταν στους δασμούς αυτούς. Με το Διάταγμα αρ. 33 του 1879, καθορίστηκαν περαιτέρω οι κανονισμοί και τα προϊόντα, καθώς και η μείωση της τιμής του εισαγόμενου επεξεργασμένου άλατος στο νησί, στα 2 γρόσια ανά οκά. Ο Γενικός Νόμος, που ρύθμιζε τις εισαγωγές και τις αρμοδιότητες του τμήματος τελωνείων, υιοθετήθηκε με το Διάταγμα αρ. 24 του 1879. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος XXIV του 1879, «Περί Επιπήφισιν Κανονισμών Αφορώντων εις την Διεύθυνσιν της Υπηρεσίας των Τελωνειακών και Έμμεσων Φόρων της νήσου ταύτης», «Οι Περί Τελωνείων και Έμμεσων Φόρων Κανονισμοί του 1879», 2 Ιουνίου 1879, σσ. 37-53. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 66-67.

³ C. 2930, ό.π., Sir R. Biddulph to Earl of Kimberley, No. 47, 10 Ιανουαρίου 1881, σσ. 66-67. Η κατάργηση των τελών εισαγωγής στις ζωοτροφές και στα προϊόντα άρτου μείωσε τα έσοδα κατά £8.000 το 1879-80. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 67.

⁴ Baker, ό.π., σ. 387.

⁵ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 85.

⁶ *Νέον Κίτιον*, 3/15 Απριλίου 1881.

⁷ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 85.

Οθωμανοί απαιτούσαν γραπτή άδεια ή τεσκερέ (teskereh¹), για τη μεταφορά οίνου από σπίτι σε σπίτι ή από χωριό σε χωριό. Ο περιορισμός αυτός καταργήθηκε από τη νέα διοίκηση², η οποία τροποποίησε και το χρόνο καταβολής του φόρου κατανάλωσης στο κρασί, εισπράττοντας την οφειλή στο τέλος Μαρτίου, ένα μήνα αργότερα απ' ό,τι ίσχυε επί Οθωμανοκρατίας³.

Επί Οθωμανοκρατίας, η πώληση οινοπνευματωδών ποτών υπόκεινταν σε επιβάρυνση 25%, 12,5% και 8,75%⁴, ανάλογα με το ύψος του ενοικίου ή της αξίας ενοικίασης του υποστατικού που πωλούσε τα ποτά και σε συνάρτηση με το είδος των πωλούμενων ποτών. Για παράδειγμα, η πώληση ηδυπότων (λικέρ) επιβαρυνόταν με 25% επί του ποσού του ενοικίου ή της αξίας ενοικίασης του υποστατικού (με οροφή τις 25 λίρες ή 12,5%, για αξία πέραν των 25 λιρών). Για τα ξενοδοχεία, οι άδειες έφταναν έως τις 5 λίρες και για άλλα υποστατικά έως τις 10 λίρες. Στις έξι επαρχιακές πόλεις επιβαλλόταν ελάχιστη επιβάρυνση μίας λίρας και σε όλες τις άλλες περιοχές του νησιού έως δέκα σελίνια⁵.

Τροποποιήσεις επήλθαν και στους φόρους κατανάλωσης των τσιγάρων που φτιάχνονταν στην Κύπρο. Επί Οθωμανών επιβάλλονταν ποικίλου ύψους φόροι, αναλόγως της ποιότητας του καπνού, ως εξής: για καπνό πρώτης ποιότητας, 5 σελίνια ανά οκά· για δεύτερης ποιότητας, 4 σελίνια και 0,25 γρόσια· για τρίτης ποιότητας, 3 σελίνια και 3 γρόσια· για τέταρτης ποιότητας, 2 σελίνια και 4,5 γρόσια· για πέμπτης ποιότητας, ένα σελίνι και 6 γρόσια ανά οκά. Στο νησί, όμως, υπήρχε καπνός μόνο τρίτης, τέταρτης και πέμπτης ποιότητας, οπότε οι Βρετανοί, το 1880, επέλεξαν να απλοποιήσουν το σύστημα, επιβάλλοντας ενιαία χρέωση σε όλες τις ποιότητες, ένα

¹ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τον τεσκερέ, βλ. C. 5812, Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σσ. 91-92.

² *Επίσημη Εφημερίδα*, No. 68, 2 Απριλίου 1881, σσ. 81-82. Ζαννέτος, ό.π., σ. 67.

³ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 85. C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 73-75. Περιλαμβάνει επίσης αναφορές επί της παραγωγής οίνου στην Κύπρο, τη φορολόγησή της, καθώς και εισηγήσεις για αναζωογόνηση της παραγωγής. Εφημερίδα *Αλήθεια*, «Επιταγή Αρ. 4 του 1881», «Ινα τροπολογήσωμεν τον Νόμον τον αφορώντα την εισπραξιν των εμμέσων φόρων επί του οίνου», 19/1 Οκτωβρίου 1881.

⁴ Baker, ό.π., σ. 387. Αναφέρεται ότι η τρίτη κατηγορία επιβάρυνσης αναλογούσε σε 6,75% και όχι σε 8,75%.

⁵ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 85. Baker, ό.π., σ. 387.

σελίνα και 7 γρόσια ανά οκά. Το 1884, η χρέωση αυτή αυξήθηκε κατά 2 γρόσια, ως επιπρόσθετο αντιστάθμισμα για την κατάργηση της δεκάτης στα σταφύλια¹.

Το σύστημα που ρύθμιζε την καλλιέργεια και την πώληση καπνού παρέμεινε ουσιαστικά το ίδιο. Αφορούσε τόσο τον καπνό που καλλιεργούσαν στο νησί, όσο και τον εισαγόμενο. Οι Κύπριοι είχαν δικαίωμα να καλλιεργούν καπνά, εφόσον η καλλιεργήσιμη έκταση δεν ήταν μικρότερη της μισής σκάλας. Κατέβαλλαν τη δεκάτη και τα τέλη μεταφοράς στο μεταποιητή, ενώ τους επιβάλλονταν πρόστιμα στην περίπτωση υποβολής ψευδών στοιχείων². Τέλη μεταφοράς επιβάλλονταν και στα εισαγόμενα φύλλα καπνού κατά την εισαγωγή τους. Ο μεταποιητής κατέβαλλε τέλη κατανάλωσης κατά τη μεταφορά του προϊόντος στους πωλητές, ενώ οι λιανοπωλητές χρειάζονταν ειδική άδεια πώλησης καπνών³. Αυτές οι χρεώσεις συνθέταν το σύστημα που ίσχυε επί Οθωμανοκρατίας αναφορικά με τα κυπριακά και τα εισαγόμενα καπνά⁴. Επί Αγγλοκρατίας, οι φόροι κατανάλωσης στον επεξεργασμένο καπνό, που επιβάλλονταν στα σημεία εξαγωγής, καταργήθηκαν⁵.

VII. Ο φόρος άλατος. Το άλας ήταν αυστηρά προστατευόμενο κρατικό μονοπώλιο⁶ και απέφερε ετησίως καθαρά κέρδη ύψους 15.145 στερλινών⁷. Επί Οθωμανοκρατίας, πωλούνταν στην εσωτερική αγορά και εξαγόταν στις ακτές της Συρίας. Η τιμή πώλησης ανερχόταν στις 3 λίρες, 6 σελίνια και 8 γρόσια ανά τόνο. Τα τελευταία χρόνια, όμως, η αύξηση τόσο στην τιμή του κυπριακού άλατος όσο και στο κόστος φόρτωσης και μεταφοράς του οδήγησε τη Συρία στην αγορά άλατος από την Τυνησία.

¹ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 85.

² C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 41, 26 Ιουνίου 1889, σσ. 137-138.

³ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος XXIV του 1879, σσ. 44-45.

⁴ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 41, 26 Ιουνίου 1889, σ. 138. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος XXIV του 1879, σσ. 44-45.

⁵ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 41, 26 Ιουνίου 1889, σ. 138. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος XXIV του 1879, σ. 42.

⁶ Baker, ό.π., σ. 387. Ζαννέτος, ό.π., ΙΙ, σσ. 63 και 67. Savile, ό.π., σ. 158.

⁷ C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 7.

Από τον πρώτο καιρό της Αγγλοκρατίας, η εισαγωγή άλατος απαγορεύτηκε, εξαιρουμένου του επεξεργασμένου, στο οποίο επιβλήθηκε επιβάρυνση 2 γροσιών ανά οκά¹. Οι Βρετανοί δεν ανέμεναν έσοδα από την πώληση άλατος για το 1878. Τα έσοδα των προηγούμενων ετών δεν υπολογίζονταν στα γενικά έσοδα της νήσου και, κατ' επέκταση, στο πλεόνασμα που θα καταβαλλόταν ετησίως στην Πύλη, σύμφωνα με το άρθρο ΙΙΙ της αγγλο-τουρκικής Συνθήκης της 4ης Ιουνίου 1878².

Οι Βρετανοί, μόλις ανέλαβαν τη διοίκηση της Κύπρου, εκτίμησαν ότι οι έξι από τις επτά κατηγορίες εσόδων που παρουσιάστηκαν πιο πάνω, δηλαδή οι φόροι βεργκί, ο φόρος στρατιωτικής απαλλαγής, η δεκάτη, ο φόρος επί των αιγοπροβάτων και των χοίρων, τα τελωνειακά τέλη και οι φόροι κατανάλωσης, απέδιδαν τα πέντε έκτα ($\frac{5}{6}$) του συνολικού ετήσιου εισοδήματος της νήσου³.

Νέοι φόροι και τροποποιήσεις φόρων, δασμών και τελών

Το υπόλοιπο ένα έκτο ($\frac{1}{6}$) των ετήσιων εσόδων της νήσου προερχόταν από επιβολή νέων φόρων και τροποποιήσεις διαφόρων επιβαρύνσεων.

Επιβλήθηκαν τέλη αδειών για λέμβους και λεμβούχους⁴, καθώς επίσης αποβαθρικά τέλη, που επιβλήθηκαν για πρώτη φορά το 1879 και αποτελούσαν νέα επιβάρυνση, την οποία εισήγαγε η βρετανική διοίκηση. Τα αποβαθρικά τέλη δεν επιβάλλονταν επί Τουρκοκρατίας⁵. αφορούσαν τέλη και δικαιώματα επί όλων των προϊόντων (ζώων και άλλων αγαθών) που εισάγονταν από τα λιμάνια και τα παράκτια σημεία εισόδου της νήσου⁶. Επί της ουσίας, η επιβάρυνση αυτή σήμαινε μια μικρή χρέωση επί όλων των εισαγόμενων και εξαγόμενων προϊόντων¹.

¹ Στο ίδιο. C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 65.

² C. 2396, ό.π., Memorandum on the Revenue and Charges of the Island of Cyprus for the Five Years from 1873-4 to 1877-8, under Turkish Administration, with an Estimate for the Year 1878-9, including the Charges of British Administration of the Island, σ. 7.

³ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 83.

⁴ Στο ίδιο, σ. 85. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος XIX του 1879, «Περί Λιμενικών Κανονισμών», σσ. 24-29.

⁵ Hill, ό.π., σ. 444. Chakalli, ό.π., σ. 113.

⁶ C. 2930, ό.π., Sir R.Biddulph to Earl of Kimberley, No. 47, 10 Ιανουαρίου 1881, σ. 66: Επιταγή Επιταγή του Νομοθετικού Συμβουλίου για επιβολή αποβαθρικών τελών στις 24 Μαΐου 1879. C.

Στις 25 Μαρτίου 1879, ο πρώτος Ύπατος Αρμοστής, Sir Garnet Woolseley, ενέκρινε –με τη σύμφωνη γνώμη του Νομοθετικού Συμβουλίου– διάταγμα για τον καθορισμό των αποβαθρικών τελών που θα εισπράττονταν στη Λάρνακα και τη Λεμεσό². Η αποικιακή διοίκηση απέσπασε τη συγκατάθεση των εμπόρων σε συνέλευση που συγκάλεσε στη Λάρνακα, χωρίς όμως να δεσμευτεί γραπτώς. Για να το πετύχει, έδωσε αρχικά την εντύπωση ότι θα ήταν μια προσωρινή φορολογία, αλλά στην πορεία τη μονιμοποίησε³.

Τα αποβαθρικά τέλη, τα οποία υπέστησαν διαδοχικές τροποποιήσεις και αναπροσαρμογές, απέδιδαν ετησίως περί τις 3.000 λίρες⁴. Τέλη επιβάλλονταν και για την κατασκευή αποβαθρών, αποδίδοντας περί τις 100 λίρες το χρόνο. Όσον αφορά τις άδειες για τις λέμβους και τους λεμβούχους, οι επιβαρύνσεις επιβλήθηκαν για σκοπούς ελέγχου και επιβολής τάξης στην κυκλοφορία τους αλλά και μεταξύ των λεμβούχων. Η κατηγορία αυτή απέδιδε μόλις 60 λίρες ετησίως⁵. Σύμφωνα με την Έκθεση Bulwer, τα αποβαθρικά τέλη, κατά τα πρώτα δέκα έτη της Αγγλοκρατίας, απέδωσαν στα έσοδα της νήσου 26.023 λίρες· από το ποσό αυτό διατέθηκαν οι 25.701 λίρες για την κατασκευή αποβαθρών και άλλες λιμενικές βελτιώσεις⁶.

3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 66-67. Hill, ό.π., σ. 444.

¹ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 92. C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 66.

² Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 85-86.

³ Παναγιώτης Παπαδημήτρης, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878-1978*, Λευκωσία 1979-80, τόμος 1, σ. 343. Για περισσότερες αναφορές επί των αποβαθρικών τελών, βλ. C. 2930, ό.π., Sir R. Biddulph to Earl of Kimberley, No. 98, 21 Μαΐου 1881, σ. 133. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 260-261: Επιταγή 18 του Νομοθετικού Συμβουλίου της 24ης Μαΐου 1879. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π. (Νόμος XVIII του 1879), «Περί Αποβαθρικών Τελών» (ο οποίος ακυρώθηκε με την Επιταγή αρ.10 του 1882), σ. ix.

⁴ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 86. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 261: αναφέρει ότι τα ετήσια έσοδα ανέρχονταν περίπου στις 2.300 λίρες και ότι το κύριο μέρος αυτών προερχόταν από τη Λάρνακα.

⁵ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 86.

⁶ Στο ίδιο, σ. 92. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 464-465: έως το 1887 είχαν συγκεντρωθεί 21.910 λίρες και δαπανηθεί 23.791 λίρες, εκ των οποίων οι 4.500 για το λιμάνι της Κερύνειας.

Οι Βρετανοί προχώρησαν στην κατάργηση χρεώσεων που απέδιδαν πολύ μικρά έσοδα –όπως, για παράδειγμα, τα τέλη πώλησης ζώων– ή έσοδα τα οποία, σε γενικές γραμμές, οι Οθωμανοί δεν επιδίωξαν ποτέ να εισπράξουν¹.

Πέραν αυτών των επουσιωδών μειώσεων, προχώρησαν σε τροποποιήσεις αξιοσημείωτων φόρων, όπως του φόρου *rousoomat* (ρουσουμάτ) ή αγοράς (*market tax*). Κατάργησαν επίσης, το 1879, το φόρο αλιείας², ο οποίος επιβαλλόταν στο 20% των αλιευμάτων³.

Η εισπραξη του φόρου *ρουσουμάτ* γινόταν κατά τη ζύγιση και στάθμιση των πωληθέντων αγαθών (ένα γρόσι ανά 224 λίμπρες) και κατά την πώληση ζώων (2,5%). Επιπλέον, περιλάμβανε το τέλος οκτροί (φόρο αγοράς) στην αγορά της Λάρνακας⁴. Ετησίως, ο φόρος αυτός απέδιδε στα γενικά έσοδα περί τις 4.250 λίρες και αποτελούσε μονοπώλιο της Οθωμανικής κυβέρνησης στο νησί⁵. Οι Βρετανοί μεταβίβασαν το μεγαλύτερο μέρος της δικαιοδοσίας –και, κατά συνέπεια, των εισπράξεων– στους δήμους, ενώ το υπόλοιπο κατακρατούνταν από την κυβέρνηση. Το 1884, το μέρος που αφορούσε την κυβέρνηση καταργήθηκε⁶, ενώ παρέμεινε το δικαίωμα των δήμων να επιβάλλουν κάποιο ποσό για τη χρήση των μέτρων και σταθμών⁷, το οποίο απέφερε ετησίως συνολικά έσοδα σε όλους τους δήμους περί τις 1.600 λίρες⁸. Οι Βρετανοί προχώρησαν στην κατάργηση του *ρουσουμάτ* όταν διαπίστωσαν ότι τα έσοδα από αυτόν ήταν μικρά, ενώ η εισπραξη του απαιτούσε διοικητικά έξοδα που έφταναν το 27,5%⁹.

¹ Hansard, 3 Αυγούστου 1883, series 3, vol. 282, 1470. Baker, ό.π., σ. 387: οι φόροι αυτοί, ύψους ενός σελινιού παρά μία πιάστρα ανά πώληση, επιβάλλονταν στις πωλήσεις μουλαριών, αλόγων, γαϊδουριών και καμηλών. Επίσης, φορολογούνταν οι ιδιοκτήτες καμηλών με 2 σελίνια το χρόνο ανά ζώο.

² Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 66.

³ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 86.

⁴ Baker, ό.π., σ. 387.

⁵ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 72.

⁶ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. 4 του 1884, «Περί Σταθμίσεως και Μετρήσεως», σ. χ.

⁷ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 86.

⁸ Στο ίδιο, Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 92.

⁹ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 72.

Η βρετανική διοίκηση τροποποίησε και επιβαρύνσεις, όπως για παράδειγμα τα ναυτιλιακά δικαιώματα¹. Επί Οθωμανών επιβάλλονταν λιμενικά, υγειονομικά και φαρικά δικαιώματα. Οι Βρετανοί τροποποίησαν ελαφρώς τις επιβαρύνσεις επ' ωφελεία των μικρών πλοίων και όσων εκτελούσαν δρομολόγια στις κυπριακές ακτές, προτού καταστήσουν ενιαία τα δικαιώματα αυτά, το 1884².

Στα δικαιώματα τελωνειακής φύλαξης³, τα ενοίκια αποθηκών⁴ και τα αποθηκευτικά τέλη⁵ επήλθαν διαφοροποιήσεις προς όφελος των εισαγωγέων, ενώ τα δικαιώματα χαρτοσήμων⁶ τροποποιήθηκαν⁷. Σύμφωνα με τον Μέγα Αρμοστή Henry Bulwer, οι αλλαγές στα χαρτόσημα έγιναν προς όφελος των κατοίκων της νήσου⁸. Όπως όμως φαίνεται στο σχετικό Νόμο II του 1879, τέλη επιβάρυναν κάθε συναλλαγή, ενώ πάγιες χρεώσεις επιβάλλονταν πλέον σε όλες τις συναλλαγές που υπερέβαιναν τη μία λίρα⁹.

Τα δικαστικά δικαιώματα –εκτός των δικαιωμάτων των μουσουλμανικών θρησκευτικών δικαστηρίων (Sheria courts), που παρέμειναν αναλλοίωτα– αναθεωρήθηκαν μετά την

¹ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. 6 του 1879, «Ναυτιλιακά Τέλη», σ. i και Νόμος αρ. 3 του 1884, «Ναυτιλιακά Τέλη», σ. x. Στο ίδιο, Νόμος III «Περί Ναυτιλιακών Τελών» (ακυρώθηκε με το Νόμο XIX του 1890).

² C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 67: Με το Διάταγμα αρ. 6 του 1879 καθορίζονταν τα ναυτιλιακά δικαιώματα, που ανέρχονταν σε 1,5 γρόσι ανά τόνο, επί το βάρος κάθε λέμβου που έφτανε σε κυπριακό λιμάνι. Όσες λέμβοι ελλιμενίζονταν στην Κύπρο από άλλο λιμάνι της νήσου, κατέβαλλαν το ήμισυ του ποσού αυτού.

Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. 3 του 1901, «Λιμενικά Τέλη», σσ. 501-511. Τα δικαιώματα αυτά επανακαθορίστηκαν με το Νόμο αρ. 17 του 1901, καθώς επίσης η διαδικασία είσπραξης τους και η είσπραξη των αποβαθρικών και της καραντίνας. Επίσης, βλ. Ronald Storrs και Bryan Justin O'Brien, ό.π., σ. 121.

³ *Επίσημη εφημερίδα* αρ. 19, 10 Απριλίου 1879. *Επίσημη εφημερίδα* αρ. 128, 15 Μαρτίου 1884.

⁴ *Επίσημη εφημερίδα* αρ. 65, 19 Ιανουαρίου 1881. *Επίσημη εφημερίδα* αρ. 251, 10 Φεβρουαρίου 1888.

⁵ *Επίσημη εφημερίδα* αρ. 87, 17 Ιουνίου 1882. *Επίσημη εφημερίδα* αρ. 101, 1 Μαρτίου 1883. *Επίσημη εφημερίδα* αρ. 112, 9 Οκτωβρίου 1886.

⁶ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 68-69. Luke και Jardine, ό.π., σ. 110.

⁷ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. II του 1879, «Περί Χαρτοσήμου», 17 Ιανουαρίου, σσ. 9-12.

⁸ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 86.

⁹ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. II του 1879, «Περί Χαρτοσήμου», 17 Ιανουαρίου 1879, σσ. 11-12. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 82.

εγκαθίδρυση των νέων δικαστηρίων, το 1883¹. Είχε προηγηθεί η σύσταση Ανωτάτου Δικαστηρίου με το Νόμο I του 1878 «Περί Ανωτάτου Δικαστηρίου²». Παράλληλα, καθορίστηκαν λεπτομερώς τόσο η διαδικασία είσπραξης των προστίμων και χρηματικών ποινών που επέβαλλαν τα δικαστήρια, όσο και οι ποινές που επιβάλλονταν σε περίπτωση μη εφαρμογής των δικαστικών αποφάσεων³. Επί βρετανικής κατοχής, τα δικαστικά δικαιώματα αυξήθηκαν σημαντικά, αλλά οι επιβαρύνσεις ήταν μικρότερες από τις αντίστοιχες των Οθωμανών, λόγω του ότι τα δικαιώματα εισπράττονταν πριν από την προσαγωγή των υποθέσεων ενώπιον των δικαστηρίων, έτσι ώστε να αποφεύγεται το ενδεχόμενο μη καταβολής τους από τους επηρεαζομένους, μετά τη λήψη της δικαστικής απόφασης⁴.

Τα δικαιώματα κτηματολογίου παρέμειναν σταθερά, εκτός των τελών μεταβίβασης κληρονομικών δικαιωμάτων, τα οποία μειώθηκαν από 5% στο 2,5% επί της αξίας της περιουσίας. Για τη μεταβίβαση τίτλων αποβίωσαντος ιδιοκτήτη, οι κληρονόμοι απευθύνονταν στο Δεφτέρ Χακανέ εντός έξι μηνών από την ημερομηνία θανάτου και κατέβαλλαν τρεις πιάστρες για το χαρτί και μία πιάστρα για τα δικαιώματα του υπαλλήλου, για κάθε νέο τίτλο ιδιοκτησίας (κοτσιάνι)⁵. Επί βρετανικής διοίκησης επιβλήθηκαν νέα τέλη για έρευνα στα αρχεία του κτηματολογίου, για εκπόνηση κτηματολογικών σχεδίων και εκδόσεις σημειώσεων σε διάφορες διαδικασίες μεταβίβασης γαιών⁶. Τα τέλη μεταβίβασης και πώλησης γαιών στο Δεφτέρ Χακανέ (ή Land Office) αντιπροσώπευαν τα τέλη έκδοσης τίτλων ακίνητης ιδιοκτησίας και εγγραφής υποθηκών. Παλαιότερα, με την πώληση του ακινήτου, τα συμβαλλόμενα μέρη μετέβαιναν στο Δεφτέρ Χακανέ, όπου, ενώπιον του Καδή, μεταβιβαζόταν ο τίτλος στο νέο ιδιοκτήτη, αφού πρώτα καταβάλλονταν τα συμφωνηθέντα. Ρυθμιζόταν επίσης η μελλοντική

¹ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος IV του 1883, «Προς Διακανόνισιν των ορίων της Δικαιοδοσίας των Μωαμεθανικών Θρησκευτικών Δικαστηρίων», 4 Μαΐου 1883, σ. 128. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 347-349.

² Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. I του 1878, «Περί Συστάσεως Ανωτάτου Δικαστηρίου (High Court)», 17 Ιανουαρίου 1879, σσ. 569-570. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 79-81.

³ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος III του 1883, «Περί Εισπράξεως των Προστίμων και Ποινών», 14 Μαρτίου 1883, σσ. 125-128.

⁴ C. 3661, Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 70-71.

⁵ Baker, ό.π., σ. 390.

⁶ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 86.

καταβολή του *βεργκί*. Για την υποθήκη, γινόταν η ίδια διαδικασία και ο τίτλος υποθηκεύοταν στο δανειστή, σε περίπτωση αγοράς με δάνειο¹.

Τα δικαιώματα για έκδοση διαβατηρίων αυξήθηκαν, από ένα σελίνι και τρία γρόσια, στα πέντε σελίνια².

Τα δασικά δικαιώματα, που επί Οθωμανοκρατίας αφορούσαν *ad valorem* και σταθερές μειώσεις, δεν μπορούσαν να προσδιοριστούν επακριβώς από τη νέα βρετανική διοίκηση λόγω έλλειψης στατιστικών στοιχείων. Ωστόσο οι Βρετανοί εφάρμοσαν αυστηρή διαδικασία εισπραξής τους, πετυχαίνοντας έσοδα της τάξης των 1.000 λιρών ετησίως³.

Τα δικαιώματα εκμετάλλευσης (*royalties*) για ορυχεία και χρήση αργίλου, γύψου και οικιστικής πέτρας (δομικών λίθων), τα οποία ανήκαν στο κράτος, εκχωρούνταν για σκοπούς εξαγωγής, όχι όμως για εσωτερική χρήση. Επιπλέον έσοδα προέρχονταν από πρόστιμα, που επιβάλλονταν για σωρεία μικροπαραβάσεων⁴. Δεν υπήρξαν πληροφορίες για έσοδα από την αντίστοιχη υποκατηγορία επί Οθωμανών⁵, την οποία τροποποίησαν ουσιαστικά οι Βρετανοί⁶. Πέραν των επιβαρύνσεων αυτών, επί Οθωμανών υπήρχε ακόμα μια κατηγορία κυβερνητικών εσόδων.

Πιο κάτω, παρατίθεται ο κατάλογος αυτών των εσόδων και αναφέρεται ο τρόπος διαχείρισής τους από τη νέα αποικιακή διοίκηση:

1. Ο φόρος επί των χοίρων παρέμεινε ο ίδιος, επιβαρύνοντας με 6 γρόσια κάθε χοίρο άνω των τριών μηνών⁷.

¹ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 72. Baker, ό.π., σσ. 389-390: εντοπίζεται το μνημόνιο του Defter Hakkani σχετικά με τη μεταβίβαση περιουσίας και οι σχετικές χρεώσεις για κάθε περίπτωση.

² C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 86.

³ Στο ίδιο, σ. 87. Chakalli, ό.π., σ. 113.

⁴ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 72.

⁵ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 87.

⁶ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος V του 1882, «Περί Τροποποιήσεως των Περί Μεταλλείων Κανονισμών», 20 Μαρτίου 1882», σσ. 90-92. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος IV του 1879, «Περί Προστίμων και Χρηματικών Ποινών», ο οποίος τροποιήθηκε με το Νόμο III του 1883, «Περί Εισπράξεως Προστίμων και Ποινών», 14 Μαρτίου 1883, σ. 125.

⁷ Baker, ό.π., σ. 386: αναφέρει το ύψος του στις τρεις (3) αργυρές πιάστρες. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 63 και 66: σημειώνει ότι ο εν λόγω φόρος ανερχόταν στα τρία (3) γρόσια.

2. Η κυβέρνηση διατήρησε το μονοπώλιο επί του άλατος που παρήγαν οι αλυκές της νήσου¹ (και απαγορευόταν η εισαγωγή του), πωλώντας το 30 γρόσια ανά οκά, όπως ίσχυε και επί Οθωμανών.
3. Άδειες σπογγαλιείας² επιβάλλονταν στους σπογγαλιείς ανάλογα με τον εξοπλισμό που έφεραν οι λέμβοι τους, δηλαδή κατά πόσο είχαν στολές κατάδυσης ή όχι.
4. Ταχυδρομικά τέλη³ εισπράττονταν για ταχυδρομικές υπηρεσίες, γραμματόσημα, φακέλους, επιστολές, δέματα κ.ο.κ.
5. Διάφορες άδειες, π.χ. για κυνήγι⁴, είχαν ετήσια διάρκεια ισχύος και κόστιζαν 10 σελίνια, όπως και επί Οθωμανών⁵. Η άδεια άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος⁶ ανερχόταν στις 4 λίρες και 4 σελίνια και καταβαλλόταν άπαξ, υπό τη μορφή δικαιώματος εγγραφής στον κατάλογο των ιατρών⁷.
6. Οι δικηγόροι κατέβαλλαν δικηγορικά τέλη⁸ για την εγγραφή τους, τα οποία κυμαίνονταν κυμαίνονταν από 2 λίρες και 2 σελίνια έως 5 λίρες και 5 σελίνια. Η διαφοροποίηση στις χρεώσεις που επήλθε επί Βρετανών ήταν ανεπαίσθητη⁹.
7. Πιστοποιητικά γεννήσεων και θανάτων κόστιζαν 2 σελίνια και 6 γρόσια το καθένα¹⁰.
8. Δικαιώματα καραντίνας¹¹ επιβάλλονταν σε πλοία και επιβάτες που τελούσαν υπό υγειονομική κάθαρση.
9. Ενοίκια επιβάλλονταν επί των υπενοικιάσεων κυβερνητικών κτιρίων και άλλης κυβερνητικής ακίνητης περιουσίας¹².

¹ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος IV του 1889, «Περί Άλατος», 2 Απριλίου 1889, σσ. 246-248.

² Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος VI του 1890, «Περί Σπογγαλιείας», 12 Μαΐου 1890, σσ. 267-269.

³ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος VI του 1881, «Περί Ταχυδρομείου», 27 Ιουνίου 1881, σσ. 64-75.

⁴ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος XI του 1879, «Περί Τουφεκίου», 25 Μαρτίου 1879, σ. 24. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 87.

⁵ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 86-87.

⁶ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος II του 1891, «Περί [Χορηγήσεως Αδείας] Ιατρών», 22 Απριλίου 1891, σσ. 293-295.

⁷ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 87.

⁸ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος XII του 1894, «Περί Δικηγόρων», 2 Μαΐου 1894, σσ. 332-336.

⁹ Στο ίδιο.

¹⁰ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 88.

¹¹ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος X του 1879, «Περί Καθάρσεως», 25 Μαρτίου 1879, σσ. 16-23.

¹² C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σσ. 87-88.

3. Ο ακριδικός φόρος

Ο ακριδικός φόρος διαφοροποιήθηκε το 1881 με τους Νόμους 11 (άρθρο 1) και 12¹, στο πλαίσιο των εργασιών του πρώτου Νομοθετικού Συμβουλίου – προτού αυτό στελεχωθεί με τους εκλεγμένους Κύπριους αντιπροσώπους. Ο Σιακαλλής αμφιβάλλει κατά πόσο ο νόμος αυτός θα εγκρινόταν εάν προωθούνταν μετά τη σύσταση του Συμβουλίου².

Τα έσοδα από αυτή τη φορολογία διοχετεύονταν σε ειδικό ταμείο, το Ακριδικό ταμείο, για την καταπολέμηση των ακρίδων. Το προηγούμενο σύστημα, που προέβλεπε συλλογή των αυγών, εγκαταλείφθηκε από τους Βρετανούς. Ο ακριδικός φόρος αποτελούσε ξεχωριστή κατηγορία εσόδων και δαπανών στον κυπριακό προϋπολογισμό³. Επί οθωμανικής διοίκησης, κάθε άνδρας ηλικίας από 18 έως 60 ετών ήταν υποχρεωμένος να μαζεύει ετησίως ένα κιλό αυγά ακρίδων και να προσφέρει, περιστασιακά, δωρεάν εργασία για την καταστροφή των ακρίδων⁴.

Το 1881, η αποικιακή διοίκηση διαφοροποίησε τα ισχύοντα και θέσπισε αυτό το νέο φόρο, ύψους 1%, που επιβλήθηκε στην αξία της δεκατισμένης παραγωγής του νησιού, στην ακίνητη περιουσία, στο εισόδημα και στα κέρδη. Επίσης, θεσπίστηκε πρόσθετη χρέωση 15 παράδων (1,5 πέννας) για κάθε αίγα και πρόβατο⁵. Ετησίως, ο φόρος αυτός απέδιδε 8.992 λίρες, τα πρώτα χρόνια επιβολής του⁶.

Οι αντιδράσεις εναντίον του ακριδικού φόρου δεν προήλθαν μόνο από τους ντόπιους κατοίκους, αλλά και από τους ξένους που διέμεναν στην Κύπρο. Χαρακτηριστική είναι η διαμαρτυρία των

¹ C. 6489, Further Correspondence relating to the Affairs and finances of Cyprus, Λονδίνο 1891, Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 21, σ. 54. Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. XI του 1881, «Περί Καλυτέρας Προβλέψεως προς Καταστροφήν της Ακρίδος», 2 Ιουλίου 1881, σσ. 78-81 και αρ. XII του 1881, «Προς Λήψιν Προνοίας διά την προς Καταστροφήν της Ακρίδος απαιτηθησομένην δαπάνην», 10 Αυγούστου 1881, σσ. 81-84. Hill, ό.π., σ. 449.

² Chakalli, ό.π., σ. 132.

³ Orr, ό.π., σ. 90.

⁴ Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 249-250. Savile, ό.π., σσ. 86-87. Αναφορές για τη μάστιγα της ακρίδας επί Οθωμανοκρατίας εντοπίζονται και στο Θεόδωρος Παπαδόπουλλος, *Προξενικά έγγραφα του ΙΘ' αιώνας*, Λευκωσία 1980, σσ. xx-xxv.

⁵ Orr, ό.π., σ. 90. C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 88.

⁶ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 88. Στο ίδιο, Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 3, 22 Οκτωβρίου 1888, συνημμένο 4 (Observations by the Receiver – General on the accompanying Scheme for an Agricultural Bank), 11 Σεπτεμβρίου 1888, σ. 11.

Γάλλων κατοίκων της νήσου, οι οποίοι δημοσίευσαν τα παράπονά τους στην εφημερίδα της Λάρνακας *The Cyprus Times*, επειδή ο συγκεκριμένος φόρος είχε επιβληθεί και στους ίδιους¹.

Με τις πρόνοιες του Νόμου 12 του 1881, για τις δαπάνες του ακριδικού, ο Μέγας Αρμοστής καθόριζε το ακριβές οφειλόμενο ποσό βάσει των εκτιμώμενων δαπανών. Μέρος του πλεονάσματος χρησιμοποιούνταν περιστασιακά για ξένους προς τον προορισμό του ταμείου σκοπούς², όπως, για παράδειγμα, επιδιορθώσεις στην αποβάθρα της Λάρνακας, το 1892³.

Ο φόρος συνέχισε να αποδίδει ετησίως περί τις £9.000. Ωστόσο το κόστος για την καταστροφή των ακρίδων ανερχόταν στο ένα τρίτο ($\frac{1}{3}$) περίπου των εσόδων⁴, δημιουργώντας σημαντικά πλεονάσματα⁵. Το 1891, επήλθαν τροποποιήσεις σε υποκεφάλαια του Νόμου του 1881, οι οποίες μείωναν στο ήμισυ τις επιβαρύνσεις ή και τις εκμηδένιζαν για ορισμένους⁶.

Με το Νόμο 13 του 1897, ιδρύθηκε Δημόσιο ταμείο, μέσω του οποίου χορηγούνταν δάνεια προερχόμενα από το Ακριδικό ταμείο⁷. Με το Νόμο 7 του 1898, αποφασίστηκε να δίνονται ετησίως από το εν λόγω ταμείο £25.000, ως εξασφάλιση των τόκων του δανείου που είχε συναφθεί για την κατασκευή λιμανιού στην Αμμόχωστο και γραμμών σιδηροδρόμου στη

¹ Εφημερίδα *Νέον Κίτιον*, 2/14 Ιανουαρίου 1881.

² Orr, *ό.π.*, σσ. 90-91.

³ *Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου*, Λευκωσία, IV, 10 Μαρτίου 1892, σσ. 177-191. Στο απόσπασμα αυτό αναφέρεται ότι ως το 1889 είχαν εξοφληθεί όλα τα ποσά που απαιτήθηκαν για την αντιμετώπιση αυτής της μαστίγας.

⁴ Orr, *ό.π.*, σ. 90. Hill, *ό.π.* σσ. 447-450. Chakalli, *ό.π.*, σσ. 131-133: ανεβάζει το κόστος στις £8.000, ενώ τέσσερα χρόνια νωρίτερα αυτό ανερχόταν περίπου σε £3.340-£3.350. Hansard, 7 Ιουλίου 1887, series 3, vol. 317, 75. Για το θέμα του ακριδικού φόρου και γενικότερα της καταπολέμησης της ακρίδας επί Αγγλοκρατίας βλ. ενδεικτικά, *Parliamentary Papers, Locust – Campaign 1884*, C.4189. *Cyprus. Report on the Locust Campaign of 1884*, Λονδίνο 1884. C.4620. *Cyprus. Report on the Locust Campaign of 1885*, Λονδίνο 1886.

⁵ C. 6489, *ό.π.*, Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, 15 Αυγούστου 1890, No. 4, σσ. 6-22. Στην επιστολή αυτή επισυνάπτονται τα πρακτικά από τις συνεδριάσεις του Νομοθετικού Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 1890 και του Μαΐου του ίδιου χρόνου, αναφορικά με τον ακριδικό φόρο και τις εκατέρωθεν θέσεις για σύσταση Γεωργικής Τράπεζας. *Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου*, Λευκωσία, 10 Μαρτίου 1892, *ό.π.*, σ. 187. Το 1892 το πλεόνασμα ανήλθε στις £12.000.

⁶ C. 6489, *ό.π.*, Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 23, 20 Ιουνίου 1891, σσ. 54-55 και Lord Knutsford to Sir H. Bulwer, No. 24, 13 Ιουλίου 1891, σ. 55.

⁷ I. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, *ό.π.*, Νόμος αρ. XIII του 1897, «Περί Συστάσεως Δημοσίου Δανειστικού Ταμείου», 3 Αυγούστου 1897, σσ. 398-406. Hill, *ό.π.*, σ. 450.

Λευκωσία¹. Μέρος του Ακριδικού ταμείου χρησιμοποιήθηκε και για άλλες ανάγκες, όπως η βελτίωση της ταχυδρομικής σύνδεσης².

Το Νομοθετικό Συμβούλιο ζήτησε επανειλημμένα την κατάργηση του ακριδικού φόρου, αλλά το υπουργείο Οικονομικών επέμενε ότι η αναπλήρωση των εσόδων έπρεπε να γίνεται από επιβολή νέων φόρων³. Έως το 1912, πάντως, οι ακρίδες είχαν εξολοθρευτεί σε μεγάλο βαθμό, όμως οι προσπάθειες για πλήρη εξάλειψή τους συνεχίστηκαν για πολλά χρόνια⁴.

Ο Σιακαλλής, αναφερόμενος στους λογαριασμούς που υπέβαλε στο Νομοθετικό Συμβούλιο ο Αρχιγραμματέας Captain Arthur Young (στις εργασίες της συνόδου του 1902), αποδεικνύει ότι, από το 1881 ως το 1901, συγκεντρώθηκαν στο Ακριδικό ταμείο £158.440, από τις οποίες οι £133.295 χρησιμοποιήθηκαν για την καταπολέμηση της ακρίδας. Εισπράχθηκαν, δηλαδή, £25.145 περισσότερες από όσες χρειαζόταν το συγκεκριμένο ταμείο⁵. Ο Σιακαλλής υπήρξε μέγας πολέμιος της διατήρησης του φόρου αυτού και αντιδρούσε έντονα κάθε φορά που διοχετεύονταν χρήματα από το Ακριδικό ταμείο για την εξυπηρέτηση σκοπών άσχετων με την καταπολέμηση και εξάλειψη της ακρίδας.

Το 1885 εκδόθηκε ο Νόμος XII «Περί Αγροφυλάκων»⁶, επιβαρύνοντας περαιτέρω τους Κυπρίους με νέα φορολογία. Σύμφωνα με τον Σιακαλλή, ο φόρος αυτός απέδιδε ετησίως 8.360 λίρες, κατά μέσο όρο⁷.

¹ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. VII του 1898, «Περί Προνοίας διά την μερικήν πληρωμήν τόκου και χρεωλυσίου εν σχέσει προς την γενησομένην δαπάνην και έξοδα διά την στρώσιν και συντήρησιν σιδηροδρόμου και την κατασκευήν λιμένος εν Κύπρω», 23 Ιουνίου 1898, σσ. 420-421.

² Hansard, 8 Μαρτίου 1906, series 4, vol. 153, 611.

³ Chakalli, ό.π., σ. 95: Ο Σιακαλλής εκτιμούσε ότι από το 1882 έως το 1902 το Ακριδικό ταμείο συγκεντρώνει συνολικά £158.440.

⁴ Hill, ό.π., σ. 450: Το 1948 διατέθηκαν £20.000 στην εκστρατεία για την εξάλειψη των ακρίδων, με τη χρησιμοποίηση των πιο εξελιγμένων χημικών της εποχής.

⁵ Chakalli, ό.π., σσ. 132-33: Στο πλαίσιο της συνεδρίας του Ιουνίου 1902, ο Σιακαλλής αναφέρθηκε σε τηλεγράφημα που μόλις είχε λάβει από τον Αρχιγραμματέα Young, από το Τρόδος, ο οποίος του ζητούσε να συγκατατεθεί προκειμένου να εγκριθεί κονδύλιο ύψους £2.000 από το Ακριδικό ταμείο, για μίσθωση του πλοίου «Thyga» (42 τόνων), ώστε να ελέγχει τις ακτές της νήσου και να επιβάλλει καραντίνα σε καράβια που έρχονταν από την Αίγυπτο, η οποία είχε πληγεί από επιδημία χολέρας. Hill, ό.π., σ. 450.

⁶ Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. XII του 1896, «Περί Αγροφυλάκων», 30 Ιουνίου 1896, σσ. 385-397. Ακυρώθηκε με το Νόμο XII του 1896 «Περί Διακανόνισεως του διορισμού Αγροφυλάκων». Στη συνέχεια, τροποποιήθηκε με το Νόμο XIV του 1909.

⁷ Chakalli, ό.π., σ. 63.

4. Επιβολή άλλων περιορισμών και υποχρεώσεων από την βρετανική διοίκηση και κατάργηση αναγκαστικών υπηρεσιών της Οθωμανοκρατίας στην Κύπρο

Επί Οθωμανών, οι διαδικασίες για την εξασφάλιση άδειας για κοπή δέντρων, χρήση ξυλείας, παραγωγή κάρβουνων και βόσκηση ζώων στα δάση ήταν σχετικά απλές. Επιπλέον, πολλοί κάτοικοι, μοναστήρια και άλλα θρησκευτικά ιδρύματα είχαν ιδιαίτερα προνόμια επί των δασών. Όλα αυτά η νέα αποικιακή διοίκηση τα κατάργησε, θέτοντας υπό την αιγίδα της τη διαχείριση των δασών και επιβάλλοντας αυστηρές ποινές στους παρανομούντες¹.

Οι Οθωμανοί εφάρμοζαν την πρακτική υποχρεωτικής εργασίας για τους άρρενες ηλικίας μεταξύ 16 και 60 ετών, για περίοδο τεσσάρων ημερών το χρόνο ή είκοσι ημερών την πενταετία. Στο διάστημα που εκπλήρωναν αυτή την υποχρέωση, όφειλαν να παρέχουν δωρεάν και τη χρήση των ζώων τους. Επίσης, προβλεπόταν η δυνατότητα να κληθούν για επιπρόσθετη υποχρεωτική εργασία δέκα ημερών ανά πενταετία. Αυτή η υποχρέωση καταργήθηκε από τους Βρετανούς.²

Συμπερασματικά, οι Βρετανοί, στα πρώτα χρόνια κατοχής και διοίκησης της Κύπρου, επιχείρησαν να ανακουφίσουν τους οινοπαραγωγούς καταργώντας τη δεκάτη στα σταφύλια και το σύστημα *teskereh* και μετακυλίωντας αυτή την επιβάρυνση στο σύνολο του λαού. Οι Κύπριοι επωφελήθηκαν επίσης από την απαλλαγή της δεκάτισης σε φρούτα και λαχανικά, ενώ, σε κατοπινό στάδιο, μετά το πέρας της οκταετίας, άρχισαν να καταβάλλουν τη δεκάτη σε είδος, στα μέρη όπου αντιμετώπιζαν αζεπέραστη δυσκολία καταβολής των οφειλών τους, σε ορισμένα προϊόντα παραγωγής. Βαθμιαία, η μέθοδος αυτή επεκτάθηκε σε όλες τις περιοχές και στα περισσότερα προϊόντα. Οι χριστιανοί της νήσου επωφελήθηκαν, από την πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας, χαμηλότερη φορολόγηση για τη στρατιωτική απαλλαγή και το σύνολο του λαού επωφελήθηκε από την κατάργηση των εξαγωγικών τελών.

¹ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 87. I. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. XXII του 1879, «Τροποποιών τους αφορώντας την Προστασίαν, Έλεγchon και Διαχείρισιν των Δασών Νόμους», 21 Απριλίου 1879, σσ. 31-36. Βλ., επίσης: Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 85. I. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος VIII του 1881, «Περί Οριοθετήσεως των Δασών», 27 Ιουνίου 1881, σσ. 76-78. Ζαννέτος, ό.π., σ. 410.

² C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 87. I. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος αρ. XXIX του 1879, «Περί Διακηρύξεως της Ακουσίας Δουλείας Νόμος 29 του 1879», τίτλος Νόμου: «Προς Άρσιν Αμφιβολιών ως προς την νόμιμον Κατάργησιν ακουσίας δουλείας εν Κύπρω και διακήρυξιν του προς ταύτην Σχετικού Νόμου», 27 Δεκεμβρίου 1879, σ. 54.

Μεγάλο μέρος των νέων επιβαρύνσεων αποτέλεσε η επιβολή του ακριδικού φόρου, των αποβαθρικών τελών και των φόρων κατανάλωσης στα κρασιά και τα οινοπνευματώδη. Οι Κύπριοι ήταν αναγκασμένοι να καταβάλλουν πλέον τις οφειλές τους απευθείας στη νέα διοίκηση, η οποία ανέπτυξε μια αποτελεσματική μέθοδο είσπραξης των φόρων, την οποία εφάρμοσε με αυστηρότητα, χωρίς να αφήνει περιθώρια παρεκκλίσεων και ελαφρύνσεων, κυρίως στα πρώτα χρόνια άσκησης της διοίκησής τους στη νήσο.

4.1 Μεταρρυθμίσεις στη συλλογή των φόρων

Η βρετανική διοίκηση επέλεξε συνειδητά να αποφύγει τη ριζική μεταρρύθμιση του οθωμανικού φορολογικού συστήματος που ίσχυε στο νησί, καθώς έκρινε προτιμότερο, αρχικά τουλάχιστον, να εξοικειωθεί με αυτό. Εξίσου καταλυτικής σημασίας στην απόφαση αυτή ήταν η αντίληψή τους ότι η όποια μεταρρύθμιση έπρεπε να αποβλέπει περισσότερο στην αμερόληπτη και αποτελεσματική συλλογή των φόρων, παρά στην αναδιοργάνωση του οικονομικού συστήματος της Κύπρου. Γι' αυτό, σε πρώτο στάδιο, προχώρησαν σε μερικές μόνο διαφοροποιήσεις¹.

Κύριο χαρακτηριστικό του φορολογικού συστήματος που εφάρμοσε η νέα αποικιακή διοίκηση ήταν η οργάνωση της εισπρακτικής ικανότητας του κράτους με τρόπο που να μην αφήνει κανένα περιθώριο «διαφυγής» στους οφειλότες. Διαχώρισαν το νησί σε περιοχές ευθύνης, στις οποίες κάθε επικεφαλής κλιμακίου ήταν υπεύθυνος να συλλέγει όλους τους φόρους². Οι φόροι εισπράττονταν απευθείας από την βρετανική διοίκηση, μεγιστοποιώντας τα έσοδα³.

Με συνεχείς αναφορές, οι διοικητές των επαρχιών ενημέρωναν τον Αρχιγραμματέα για την πορεία της συλλογής των φόρων και τα προβλήματα που προέκυπταν, καθώς ήταν συχνές οι αντιδράσεις και τα παράπονα των αγροτών για το ύψος των φόρων που καλούνταν να πληρώσουν, αλλά και για τον ψυχρό τρόπο με τον οποίο ενεργούσαν οι φοροσυλλέκτες,

¹ Hill, ό.π., σ. 443. Hansard, 24 Μαρτίου 1879, series 3, vol. 244, 1522. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 63.

² *Κύπρος η Νήσος, 1879, Οικονομία και Πολιτική*, Λευκωσία 2009, σ. 9 (εκδ. Κρατικού Αρχείου Κύπρου). SA 02/315 – Ιανουάριος 1879, Map of Cyprus showing the names of the collectors and the areas for collecting the taxes (χωρίς ημερομηνία). Η έκδοση αυτή, στην οποία δημοσιεύονται ανέκδοτα έγγραφα της πρώτης περιόδου διακυβέρνησης του νησιού από τους Άγγλους, περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, αποσπασματικά, αξιόλογες πληροφορίες σε θέματα φορολογίας και οικονομικής ανάπτυξης. Για παράδειγμα, αναφέρεται στο διαχωρισμό της νήσου σε περιοχές ευθύνης για τη συλλογή των φόρων, στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι φοροσυλλέκτες και σε γραπτούς κανονισμούς περί φορολογίας.

³ Katsiaounis, ό.π., σ. 99.

κατάσχοντας και εκποιώντας ακόμη και μαγειρικά σκεύη των χωρικών¹. Σύμφωνα με Έκθεση του Έλληνα Προξένου στην Κύπρο, οι υπάλληλοι της αγγλικής διοικήσεως επιδεικνύουν αδυσώπητην αυστηρότητα διά να συλλέξωσι τους φόρους, με πλειστηριασμόν ακόμα και καθημερινής χρήσεως αντικειμένων, όπως τους λέβητας της μαγειρικής πτωχών αγροτών. Εν χωρίω Αιγιαλούσα, ιδίαις αισθήσεσιν αντελήφθην ότι πολλάί των οικιών εισίν εγκαταλελειμμέναί και άστεγοι, διότι οι χωρικοί αφήρεσαν τους δοκούς, όπως δι' αυτών πληρώσωσι τα προς το δημόσιον χρέη των².

Μέσα από τις αναφορές των διοικητών προκύπτουν ενδιαφέροντα στοιχεία, όπως, για παράδειγμα, ότι στην Κερύνεια, νωρίς το 1879, η εισπραξη ήταν ήδη πολύ ικανοποιητική, αφού εντός δύο μηνών, για το τρέχον οικονομικό έτος, είχαν εισπραχθεί σχεδόν οι μισοί από τα βεργί, το στρατιωτικό φόρο και διάφορους άλλους φόρους³. Ο Biddulph, ειδικότερα, εκθείαζε την εισπραξη της δεκάτης για το 1879, η οποία όχι μόνο συνελέγη σχεδόν εξ ολοκλήρου, καθώς υπολειπόταν το 1,5%, αλλά εισπράχθηκαν και 11.095 λίρες από καθυστερήσεις προηγούμενων ετών⁴. Δηλαδή, η νέα αποικιακή διοίκηση εισέπραττε προς όφελός της καθυστερημένους φόρους που οφείλονταν στην οθωμανική διοίκηση⁵.

Άλλες αναφορές δίνουν πληροφορίες για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι εισπράκτορες στη συλλογή των φόρων ή καταγράφουν περιπτώσεις αδυναμίας εισπραξης τους, όταν οι υπόχρεοι έχουν αποβιώσει ή μεταναστεύσει ή είναι, απλώς, άγνωστοι, χωρίς φορολογική προϊστορία. Στα ίδια έγγραφα, σημειώνονται οι εισπράξεις από μοναστήρια ακόμα και καθυστερούμενων φόρων δύο ετών, όπως και η μη ανταπόκριση πέντε μοναστηριών στη γραπτή έκκληση του διοικητή της Κερύνειας να καταβάλουν τους φόρους βεργί. Όπως προκύπτει από τα έγγραφα, κατά τις πρώτες εβδομάδες οι φοροσυλλέκτες αντιμετώπισαν πολλές δυσκολίες στη

¹ Ζαννέτος, ό.π., σ. 90. Panteli, ό.π., σ. 74.

² ΙΑΥΕ, 1892/Γ/42/1, Εκθέσεις Προξενικών Αρχών περί Κύπρου, Αρ. 13. Προξενείον της Ελλάδος εν Κύπρω, «Γενική Έκθεσις περί της εν Κύπρω καταστάσεως», Οκτώβριος 1892.

³ C. 2543, ό.π., Report By Her Majesty's High Commissioner for the Year 1879, Kyrenia District, Captain Stevenson's Report, Taxation, σ. 225.

⁴ C. 2629, ό.π., σ. 6.

⁵ Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 67: Αναφέρει ότι, φεύγοντας από την Κύπρο ο Σαμή Πασάς, άφησε κατάλογο με τους καθυστερημένους φόρους των τελευταίων τριάντα ετών Οθωμανικής διοικήσεως της Κύπρου, ύψους 26 εκατομμυρίων λιρών, οπότε η Βρετανία ήταν ελεύθερη να επωφεληθεί των ποσών αυτών. Panteli, ό.π., σσ. 53-54: Αναφέρει ότι ο Σαμή Πασάς έμεινε στην Κύπρο ως τις 23 Αυγούστου 1878, για να διευθετήσει τους λογαριασμούς κατά τρόπο ώστε να παρουσιαστεί το μέγιστο δυνατό πλεόνασμα για τα τελευταία πέντε χρόνια Οθωμανοκρατίας στην Κύπρο.

συλλογή της δεκάτης, τόσο εξαιτίας της δικής τους άρνησης να λάβουν τα οφειλόμενα σε μεταλλικά, όσο και λόγω διαφωνιών που εξέφραζαν οι οφειλέτες σε σχέση με τα ποσά που εκτιμούσαν και επέβαλλαν οι ίδιοι οι φοροσυλλέκτες επί των προϊόντων¹.

Οι οδηγίες και η αλληλογραφία δεν περιορίζονταν στα θέματα της είσπραξης φόρων, αλλά, με μια σειρά νόμων και κανονισμών, ρύθμιζαν τις διαδικασίες και τις συναλλαγές, τις απαγορεύσεις, τους φόρους, τα πρόστιμα, τις άδειες, καθώς και τις ποινές που επιβάλλονταν σε περιπτώσεις μη συμμόρφωσης. Για παράδειγμα, ο νόμος που καθόριζε τα τελωνειακά τέλη και τους έμμεσους φόρους ήταν λεπτομερέστατος και προνοούσε συγκεκριμένες διαδικασίες σχετικά με τον καθορισμό των λιμανιών εισαγωγής και εξαγωγής, τους κανονισμούς εκφόρτωσης των εμπορευμάτων, τον καθορισμό των προϊόντων που εισάγονταν ή εξάγονταν και όσων δεν μπορούσαν να εξαχθούν από την Κύπρο, τις δημεύσεις των λαθραίων εμπορευμάτων, τις κατασχέσεις και τις ποινές που επέβαλλαν οι τελωνειακοί υπάλληλοι². Το ύψος των τελών και οι γνωστοποιήσεις δημοσιεύονταν στην *Επίσημη Εφημερίδα*, όπως για παράδειγμα το ύψος των λοιμοκαθαρτικών τελών³.

5. Η Έκθεση Fairfield

Μετά την πάροδο της πρώτης τριετίας αποικιακής διοίκησης στην Κύπρο, οι Βρετανοί αποφάσισαν να μεταρρυθμίσουν το φορολογικό σύστημα. Για το σκοπό αυτό εστάλη στην

¹ C. 2543, ό.π., Report By Her Majesty's High Commissioner for the Year 1879, Kyrenia District, Captain Stevenson's Report, Correspondence between the Commissioner of Kyrenia, Lieutenant W. H. Holbech, the Chief Secretary, Colonel G. R. Greaves and the Acting Financial Commissioner, Colonel R. Biddulph, regarding the collection of taxes in Kyrenia district and the reassessment of Verghi and Askerieh taxes. Οι σχετικές αναφορές εντοπίζονται στο υποκεφάλαιο Taxation, σσ. 225-226. Οι λοιπές Εκθέσεις και οι σχετικές αναφορές περί της φορολογίας καταγράφονται λεπτομερώς στις Εκθέσεις των Διοικητών των Επαρχιών προς τον Ύπατο Αρμοστή Biddulph, οι οποίες επισυνάπτονται στο ίδιο έγγραφο, C. 2543, ό.π., Report By Her Majesty's High Commissioner for the Year 1879, Limassol District Colonel Warren's Report, Revenue, σ. 36. C. 2543, ό.π., Paphos District, Captain Wauchope's Report, Revenue, Finance, σσ. 56-63. C. 2543, ό.π., Famagusta District, Captain Inqli's Report, Revenue, σσ. 114-125. C. 2543, ό.π., Limassol District, Mr. Michell's Report, Finance, σσ. 139-141, Paphos District, Mr. Young's Report, Finance, σσ. 173-180. C. 2543, ό.π., Larnaca District, Mr. Cobham's Report, Taxation, σσ. 214-215. C. 2543, ό.π., Nicosia District, Colonel Gordon's Report, Finance, σσ. 236-238.

² Ι. Οικονομίδου και Δ. Γ. Δημητριάδου, ό.π., Νόμος XXIV του 1879, «Προς Επιψηφισιν Κανονισμών Αφορώντων εις την Διεύθυνσιν της Υπηρεσίας των Τελωνειακών και Εμμέσων Φόρων της Νήσου ταύτης», 2 Ιουνίου 1879, σσ. 37-53.

³ *Επίσημη Εφημερίδα* 6ης Μαΐου 1881 και 1ης Νοεμβρίου 1883.

Κύπρο υπηρεσιακός αξιωματούχος του βρετανικού υπουργείου Οικονομικών, επιφορτισμένος να εκπονήσει ολοκληρωμένη μελέτη των ζητημάτων που άπτονταν της οικονομικής κατάστασης στη νήσο και να υποβάλει εισηγήσεις για τις απαιτούμενες οικονομικές και διοικητικές μεταρρυθμίσεις¹. Στο ζήτημα της οικονομίας, αποστολή του ήταν να ξεκαθαρίσει το επίπεδο εσόδων και δαπανών της Κύπρου και να διαπιστώσει κατά πόσο η νήσος είχε τη δυνατότητα να καταβάλλει το μέγιστο δυνατό μέρος του κυπριακού πλεονάσματος. Παράλληλα, καλούνταν να αποδείξει στους Βρετανούς βουλευτές ότι το κυπριακό έλλειμμα μπορούσε να αντιμετωπιστεί μόνο με το κυπριακό χορήγημα που θα επιψήφιζε κατ' έτος το βρετανικό Κοινοβούλιο².

Το φθινόπωρο του 1881, αφίχθη στην Κύπρο ο Edward Fairfield³. Η Έκθεσή του καταγράφει, μεταξύ άλλων, τη μία και μοναδική καταβολή του κυπριακού πλεονάσματος προς την Τουρκία στην Οθωμανική Τράπεζα, η οποία αφορούσε το ποσό για την περίοδο Ιουλίου 1878 έως 12 Μαρτίου 1879. Έκτοτε, λόγω διαφωνίας των δύο χωρών (Μεγάλης Βρετανίας και Οθωμανικής αυτοκρατορίας), το πλεόνασμα διοχετευόταν στα βρετανικά ταμεία. Στην Έκθεση δεν προσδιορίζεται ποιο ήταν το ύψος του εν λόγω πλεονάσματος που δόθηκε στην Υψηλή Πύλη, αλλά διατυπώνεται η εικασία ότι αναλογούσε στους οκτώ πρώτους μήνες του οικονομικού έτους 1878-79⁴.

Η γενικότερη προσέγγιση της βρετανικής κυβέρνησης έναντι της φορολογίας στην Κύπρο, κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής διοίκησης, σκιαγραφείται στην απάντηση του υπουργείου Αποικιών⁵, μετά την υποβολή της Έκθεσης Fairfield και του υπομνήματος του Υπατου Αρμοστή της Κύπρου, Sir Robert Biddulph. Η Έκθεση Fairfield υποβλήθηκε τον Ιούνιο του 1882⁶ και στα πορίσματά της απάντησε, με υπόμνημά του, ο Αρμοστής Biddulph, τον Νοέμβριο

¹ Orr, ό.π., σ. 70 και σσ. 91-92. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 360.

² C. 3005, ό.π., Colonial Office to Treasury, No. 1, 18 Ιουλίου 1881, σ. 7.

³ CO 67/22, Minute by E. Fairfield, 23 Ιανουαρίου 1882. Ο οικονομολόγος Edward Fairfield, υπηρεσιακός αξιωματούχος του βρετανικού υπουργείου Οικονομικών, έμεινε στην Κύπρο από τις 6 Νοεμβρίου 1881 ως τις 8 Ιανουαρίου 1882.

⁴ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σ. 10.

⁵ C. 3661, Papers Relating to the Administration and Finances of Cyprus, Λονδίνο 1883, Colonial Office to Treasury, No. 1, 11 Μαΐου 1883, σσ. 3-8 και Earl of Derby to Major-General Sir R. Biddulph, No. 2, 11 Μαΐου 1883, σσ. 114-119. Ζαννέτος, ό.π., σ. 370.

⁶ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 9-84.

του ίδιου χρόνου, διατυπώνοντας πολλές ενστάσεις και διαφωνίες¹. Το υπουργείο Αποικιών, αξιολογώντας και τα δύο έγγραφα, απέστειλε τις αποφάσεις του στις 11 Μαΐου 1883², διά του Lord Derby³.

Στην Έκθεσή του, ο Fairfield διαπίστωσε άνοδο του βιοτικού επιπέδου του λαού, αλλά εκτίμησε ότι αυτό προέκυψε εκτάκτως, λόγω των μεγάλων στρατιωτικών δαπανών και άλλων δημόσιων έργων που υλοποιήθηκαν κατά τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, για τη συντήρηση και τις δαπάνες των βρετανικών στρατιωτικών αποσπασμάτων που στάθμευαν στο νησί.

Παρατήρησε αύξηση της αγοραστικής δύναμης του λαού, αλλά εντόπισε, παράλληλα, αύξηση των τελωνειακών φόρων και των εσόδων από δασμούς. Τα έσοδα από τις υπόλοιπες πηγές κυμαίνονταν περίπου στα ίδια επίπεδα με αυτά επί Οθωμανοκρατίας, λόγω του αυξημένου διοικητικού κόστους της βρετανικής διοίκησης.

Ο Fairfield επισήμανε ότι δεν υπήρχαν περιθώρια για νέους φόρους, επειδή η Οθωμανοκρατία είχε φροντίσει ώστε τα πάντα στο νησί να υπόκεινται σε φορολογία⁴. Προέβη, επίσης, σε καταγραφή των εξόδων και των εσόδων κάθε τομέα δραστηριότητας και υπέδειξε τις αναγκαίες τροποποιήσεις. Εκτίμησε τις μελλοντικές δαπάνες στις £111.133, 17 σελίνια και 5 γρόσια, οι οποίες, προστιθέμενες στον υποτελικό φόρο (“tribute to Turkey”), ύψους £92.440, έφταναν στις £203.573, σημειώνοντας ότι δεν υπήρχαν περιθώρια για μείωσή τους. Οι δαπάνες, έναντι συνολικών εσόδων £176.000, δημιουργούσαν ελλειμματικό προϋπολογισμό⁵. Επισήμανε ότι η

¹ C. 3661, ό.π., Enclosure 2 in No. 1, Sir R. Biddulph’s Reply to Mr. Fairfield’s Memorandum, Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, 30 Νοεμβρίου 1882, σσ. 85-113. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 369-370.

² C. 3661, ό.π., The Earl of Derby to Major-General Sir R. Biddulph, No. 2, 11 Μαΐου 1883, σσ. 114-119. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 371-374.

³ Ο Edward Henry Stanley, 15ος Κόμης (Earl) του Derby (1826-1893), ήταν Συντηρητικός πολιτικός, μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων από το 1848 ως το 1869. Υπηρέτησε δύο φορές ως υπουργός Εξωτερικών (1866-68 και 1874-78) και δύο ως υπουργός Αποικιών (1858-59 και 1882-85). Επίσης, διορίστηκε υπουργός αρμόδιος για την Ινδία (1858-59) και υφυπουργός Αποικιών το 1852 (σε ηλικία 26 ετών). Έλαβε τίτλο ευγενείας το 1869. David Steele In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: Oxford United Press, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/26266> (accessed April 11, 2014).

⁴ C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 11-12. Hill, ό.π., σ. 441.

⁵ C. 3661, ό.π., σ. 46.

τελευταία επιβάρυνση επί των αποβαθρικών τελών ήταν μια νέα φορολογία που επιβλήθηκε από τους Βρετανούς, αφού δεν υπήρχε στο φορολογικό σύστημα που ίσχυε επί Οθωμανοκρατίας¹.

Ο Fairfield καταπιάστηκε και με τον υπολογισμό του κατά κεφαλή εισοδήματος. Υπολόγισε το συνολικό εισόδημα της Κύπρου σε £981.900. Από αυτό, αφαίρεσε τα έσοδα που εισέπραττε η κυβέρνηση, ύψους £176.000, δηλαδή το 17,5%· διαιρώντας το υπόλοιπο (£805.900) με τα 182.000 άτομα που ζούσαν στο νησί, σύμφωνα με την πρώτη απογραφή, που έγινε το 1881, προσδιόρισε το κατά κεφαλή εισόδημα στις 4 λίρες και 9 σελίνια, χωρίς διάκριση μεταξύ φτωχών και πλουσίων².

Προς επίρρωση της θέσης του ότι η νήσος δεν άντεχε επιπρόσθετη φορολογία, ο Fairfield παρέθεσε το εξής παράδειγμα: Κάθε γεωργός κατέβαλλε τη δεκάτη, ύψους 11%, συν 4% επιπλέον για κτηματικό φόρο, 10% για τους σπόρους και 5 σελίνια ως φόρο στρατιωτικής απαλλαγής. Επομένως, η συνολική επιβάρυνσή του έφτανε τις 16 λίρες, 7 σελίνια και 2 γρόσια. Με αυτό το ποσό, υπό την προϋπόθεση ότι ο γεωργός δεν είχε χρέη, μπορούσε να διατηρήσει σπόρους για παραγωγή και να εξασφαλίσει τροφή για τα βόδια του και χρήση του αλωνιού, χωρίς να χρειάζεται να καταβάλλει ενοίκιο στον πλούσιο γείτονά του³.

Στην Έκθεση καταγράφονται ενδιαφέροντα στοιχεία και για την ακίνητη περιουσία, την οποία ο Fairfield θεώρησε επαρκώς κατανοημένη⁴.

Στο κεφάλαιο για τη δεκάτη, καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο κύριος λόγος για την αδυναμία εισπραξής της σε είδος είναι η απουσία κτηματολογίου. Εισηγείται τη δοκιμαστική εφαρμογή αυτού του τρόπου εισπραξής στα δημητριακά και στο βαμβάκι, αρχίζοντας από τη Λευκωσία, με προοπτική τη σταδιακή του επέκταση στη Λάρνακα, τη Λεμεσό, την Πάφο και την Κερύνεια. Με την εισήγηση αυτή συμφώνησε και ο Biddulph⁵.

Ο Fairfield εκτίμησε ότι ο κτηματικός φόρος, που είχε επιβληθεί από τους Οθωμανούς προ εικοσιπενταετίας, κατανομήταν σε λανθασμένη βάση και με ελλείψεις, αφού δεν λάμβανε υπόψη

¹ C. 3661, ό.π., σ. 14.

² C. 3661, ό.π., σ. 48. Hill, ό.π., σ. 460.

³ C. 3661, ό.π., σ. 48.

⁴ Εφημερίδα *Αλήθεια*, 13/25 Αυγούστου 1883 και 20 Αυγούστου/1 Σεπτεμβρίου 1883.

⁵ C. 3661, Enclosure 2 in No. 1, Sir R. Biddulph's Reply to Mr. Fairfield's Memorandum, Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, 30 Νοεμβρίου 1882, σ. 102.

την ποιότητα των κτημάτων. Εισηγήθηκε την ελαφρά αύξησή του, με αντιστάθμισμα την κατάργηση του στρατιωτικού φόρου¹.

Για τους φόρους *βεργί*, σημειώνει ότι η αξιολόγησή τους είναι μη ικανοποιητική. Εάν επρόκειτο να αυξηθούν ελαφρά, αυτό θα έπρεπε απαραίτητα να συνοδεύεται από την κατάργηση του στρατιωτικού φόρου, η συλλογή του οποίου ήταν ιδιαίτερα προβληματική. Στο σημείο αυτό αναφέρει, επίσης, ότι οι μισοί από τους χίλιους μουχτάρηδες του νησιού, οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι με τη συλλογή αυτών των φόρων, δεν ήξεραν να γράφουν και να διαβάζουν. Υποδεικνύει την ανάγκη οριοθέτησης και επαναξιολόγησης των *βεργκι* αρχίζοντας από την επαρχία Λεμεσού, όπου ήταν πιο εκτενής η καλλιέργεια². Καταλήγει ισχυριζόμενος ότι ενδεχόμενη πρόσθετη φορολογία θα προκαλούσε μετανάστευση μεγάλου μέρους του πληθυσμού και θα επέφερε πρόσθετη απώλεια εσόδων στην κυπριακή κυβέρνηση.

Απαντώντας στην Έκθεση Fairfield, ο Biddulph συμφώνησε ότι δεν ενδεικνύονταν η επιβολή νέας φορολογίας· πρόσθεσε ότι η αύξηση των εσόδων θα επιτυγχανόταν μέσω της σωστής ρύθμισης της φορολογίας, της ανάπτυξης των πόρων του νησιού και της ευημερίας του λαού, αλλά εξέφρασε ενστάσεις για πολλές από τις εκτιμήσεις του³. Το υπουργείο Αποικιών υπέβαλε και αυτό τις εκτιμήσεις του –αφού αξιολόγησε τις εκατέρωθεν εισηγήσεις– και επισύναψε τόσο την Έκθεση του Fairfield, όσο και το υπόμνημα του Biddulph⁴.

Σε αυτό το έγγραφο, το υπουργείο Αποικιών επαίρεται για την ικανοποίηση των Κυπρίων από την πολιτική μεταβολή στο νησί. Σημειώνει ότι η Κύπρος ενισχύθηκε με βοήθημα ύψους £209.085 στα πέντε πρώτα χρόνια της αγγλικής διοίκησης και με επιπλέον £37.294 για έργα συγκοινωνιακής σύνδεσης του νησιού με το εξωτερικό, ενώ οι στρατιωτικές δαπάνες ανήλθαν

¹ Εφημερίδα *Αλήθεια*, 3/15 Σεπτεμβρίου 1883 και 17/29 Σεπτεμβρίου 1883. C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 55-58. Με την εισήγηση για κατάργηση του στρατιωτικού φόρου συμφώνησε και ο Biddulph (Enclosure 2 in No. 1, Sir R. Biddulph's Reply to Mr. Fairfield's Memorandum, Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, 30 Νοεμβρίου 1882, σ. 102), ο οποίος επιθυμούσε την κατάργηση και του *βεργκι* *τεμετού* (C. 2629, ό.π., Major-General Biddulph to Earl Granville, No. 2, 7 Ιουνίου 1880, σσ. 6-7).

² C. 3661, ό.π., Enclosure 1 in No. 1 (Colonial Office to Treasury, 11 Μαΐου 1883), Memorandum on the Finances and Administration of Cyprus, Ιούνιος 1882, σσ. 61-62.

³ C. 3661, ό.π., Sir Biddulph's Reply to Mr Fairfield's Memorandum, 30 Νοεμβρίου 1882, σσ. 85-113.

⁴ C. 3661, ό.π., Colonial Office to Treasury, No. 1, 11 Μαΐου 1883, σσ. 3-8.

στις £300.000. Από τα τοπικά έσοδα, διατέθηκαν £120.000 για δημόσια έργα και £45.000 για την καταπολέμηση της ακρίδας¹.

Το υπουργείο Αποικιών ισχυρίζεται, επίσης, ότι οι υπηρεσίες και η αστυνομία στο νησί λειτουργούν πολύ καλύτερα σε σχέση με την Οθωμανοκρατία. Αυτά, όπως αναφέρει Έκθεση του υπουργείου Οικονομικών, διαπιστώνονται από τη βελτίωση της εικόνας και της υγιεινής των πόλεων, των χωριών και του λαού, τις στατιστικές που αφορούν τις εισαγωγές και τις εξαγωγές, καθώς και την αύξηση των φόρων σε είδη πολυτελείας, όπως ο καπνός². Τα στατιστικά στοιχεία έδειχναν ότι, επί Τουρκοκρατίας, τα εισαγόμενα εμπορεύματα αναλογούσαν, κατά κεφαλή, σε μία λίρα και 10 σελίνια, ενώ, το 1879, αυξήθηκαν στις δύο λίρες, το 1880 στις £2 και 10 σελίνια και το 1881 στις τρεις λίρες³.

Το υπουργείο Αποικιών εξέφρασε τη διαφωνία του με την αύξηση των φόρων, επικαλούμενο τη δήλωση του υπουργού Αποικιών, Lord Kimberley, ότι δεν θα επιβληθούν νέοι φόροι ούτε θα αυξηθούν υφιστάμενοι, χωρίς την ψήφο του [Νομοθετικού] Συμβουλίου. Συμφώνησε με την αναβολή της μεταφοράς της δεκάτης επί του κτηματικού φόρου και ενέκρινε την προσωρινή είσπραξη της σε είδος, αρχίζοντας από τη Λευκωσία, όπως και με την επιβολή διπλού κτηματικού φόρου σε περιπτώσεις όπου τα προϊόντα δεν δεκατίζονταν, εξαιρώντας ωστόσο τους αμπελώνες. Αποδέχθηκε, επίσης, την αύξηση κατά 25% του κτηματικού φόρου, με παράλληλη κατάργηση του στρατιωτικού και του επιτηδευματικού φόρου, των οποίων τα διοικητικά έξοδα είσπραξης ήταν σημαντικά.

Συμφωνώντας με τον Biddulph, το υπουργείο Αποικιών αποφάσισε να καταργηθεί ο φόρος *ρουσουμάτ*, να αυξηθούν τα λιμενικά και υγειονομικά τέλη, να διατηρηθούν τα τέλη εισαγωγής και μεταφοράς των φύλλων τσιγάρων, να αυξηθεί το τέλος κατανάλωσης τσιγάρων και να διατηρηθούν οι άλλες χρεώσεις⁴.

Συμπερασματικά, ο Lord Derby αποδεχόταν τη μείωση της φορολογίας στο νησί κατά £14.100 ετησίως, εφόσον η κυπριακή κυβέρνηση θα αναπλήρωνε αυτές τις απώλειες εσόδων με

¹ Στο ίδιο, σ. 4.

² Στο ίδιο.

³ Στο ίδιο.

⁴ Στο ίδιο, σσ. 6-7.

τουλάχιστον £12.100 από άλλες πηγές¹. Ενδεικτικά, ο Lord Derby σημείωσε ότι η κατάργηση του στρατιωτικού φόρου και του *βεργκί τεμετού* βασιζόταν στην αύξηση των φόρων *βεργκί* επί της γης, ενώ η κατάργηση της δεκάτης των σταφυλιών βασιζόταν στην αποδοχή (των Κυπρίων) να αυξηθούν τα λιμενικά τέλη και ο φόρος στα τσιγάρα. Αντίστοιχα, η αύξηση στα τέλη εξαγωγής της σταφίδας θα μπορούσε να αντισταθμιστεί είτε με αύξηση των φόρων *βεργκί* στους αμπελώνες, είτε με φόρο κατανάλωσης στο κρασί². Τελικά, ο Lord Derby, αποδεχόμενος τους υπολογισμούς των Fairfield και Biddulph για ετήσιο έλλειμμα της Κύπρου ύψους £30.000³, επιχείρησε να καθησυχάσει το Θησαυροφυλάκιο (υπουργείο Οικονομικών), προβλέποντας σταθερή αύξηση των εσόδων του νησιού⁴, με αποτέλεσμα αυτό να εγκρίνει τις εισηγήσεις του υπουργού Αποικιών⁵.

6. Η πορεία της κυπριακής οικονομίας και τα κυπριακά χορηγήματα

Η οικονομία της Κύπρου μετά το 1878 αναπτύχθηκε με ιδιαίτερα αργούς ρυθμούς ως το τέλος του 19ου αιώνα⁶. Η αξία των εισαγωγών μεταξύ 1882 και 1913 διπλασιάστηκε (από τις £336.512 στις £675.145), ενώ οι εξαγωγές υπερδιπλασιάστηκαν (από τις £276.129 στις £699.913). Ο ρυθμός ανάπτυξης του εξωτερικού εμπορίου ήταν πολύ αργός στα τέλη της δεκαετίας του 1880 και τη δεκαετία του 1890, εξαιτίας της κακής σοδειάς του 1887-88 και των μειώσεων στις τιμές των κυπριακών προϊόντων. Η κατάσταση διαφοροποιήθηκε με την είσοδο στον 20ό αιώνα⁷.

Σύμφωνα με τον Hill, μέχρι το 1895, το υπουργείο Οικονομικών είχε αρνηθεί επανειλημμένα (το 1883, το 1888 και τους πρώτους μήνες του 1895) να υιοθετήσει τις εισηγήσεις του υπουργείου

¹ Στο ίδιο, σσ. 7-8. Ο Lord Derby διαδέχθηκε τον Lord Kimberley στο υπουργείο Αποικιών και επί θητείας του παγιώθηκε η άκρως συντηρητική αντίληψη διαχείρισης της νήσου, που επέβαλε ένα άτυπο δόγμα πλήρους καταβολής της φορολογίας από δικούς της πόρους, εξαντλώντας κάθε δυνατότητα ύπαρξης πλεονάσματος για ανάπτυξη και δημόσια έργα.

² C. 3661, ό.π., Colonial Office to Treasury, No. 1, 11 Μαΐου 1883, σ. 8.

³ C. 3661, ό.π., Leonard Courtney to Kimberley (Treasury to Ministry of Colonies), 16/28 Μαΐου 1883, σ. 118.

⁴ C. 3661, ό.π., Colonial Office to Treasury, No. 1, 11 Μαΐου 1883, σ. 8.

⁵ C. 3661, ό.π., Leonard Courtney to Kimberley (Treasury to Ministry of Colonies), 16/28 Μαΐου 1883, σ. 118.

⁶ Οπρ, ό.π., σσ. 179 και 182. Luke και Jardine, ό.π. (1920), σσ. 115-116. Storrs και O'Brien, ό.π., σ. 125.

⁷ *Cyprus Blue Book 1882-83*, Λευκωσία 1883, σ. 117 και *Cyprus Blue Book 1913-14*, Λευκωσία 1914, σ. 243.

Αποικιών για μείωση του φόρου υποτελείας (ύψους £92.799) και κάλυψη της διαφοράς με αντίστοιχη αύξηση του επιδόματος¹. Αυτό συντέλεσε ώστε η πορεία της νήσου προς την ανάπτυξη να παραμείνει καθηλωμένη. Τον Ιούνιο του 1895 ανέλαβε το υπουργείο Αποικιών ο Joseph Chamberlain, στη νέα Συντηρητική κυβέρνηση του πρωθυπουργού Lord Salisbury. Η πολιτική που αποφάσισαν να ακολουθήσουν προέβλεπε τη διάθεση δανείων για ανάπτυξη των υποδομών στις αποικίες και τις κτήσεις της Βρετανίας². Τότε, ακριβώς, οι δαπάνες για το Κυπριακό Τμήμα Δημοσίων Έργων αυξήθηκαν σημαντικά: από τις £7.939 που είχαν διατεθεί το οικονομικό έτος 1895-96, έφτασαν στις £19.010 το επόμενο έτος³.

Τα έσοδα της Κύπρου, κατά τη διάρκεια της πρώτης εικοσαετίας βρετανικής κατοχής, διατηρήθηκαν κάτω από τις £200.000, ως το οικονομικό έτος 1897-98. Έκτοτε, ως το 1907-08, κυμάνθηκαν μεταξύ £210.284 και £311.810, φτάνοντας στο μέγιστο (£341.816) το 1913-14, λίγο προτού ξεσπάσει ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος. Τα έσοδα από τους τελωνειακούς δασμούς και τα τέλη αυξήθηκαν, από τις £50.000, στις δεκαετίες του 1880 και του 1890, στις £100.292 το 1907-08, για να διπλασιαστούν, τελικά, προ του 1914⁴.

Οι κρατικές δαπάνες για τριάντα σχεδόν χρόνια –ως το οικονομικό έτος 1906-07–διατηρήθηκαν κάτω από τις £200.000, για να φτάσουν στο μέγιστό τους (£316.414) το 1914-15. Σε αυτή την επταετία σημειώθηκε αύξηση πέραν του 50% – όση, δηλαδή, δεν παρουσιάστηκε τα τριάντα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας.

Την ίδια περίοδο, παρατηρείται μια αξιοσημείωτη, σταθερή αύξηση τόσο στα έσοδα, όσο και στα έξοδα της κυπριακής οικονομίας μετά την παγίωση του κυπριακού χορηγήματος στις 50.000 λίρες, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία τρία χρόνια της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει, με στατιστικά στοιχεία, ότι έδωσε την απαραίτητη ώθηση στην οικονομία δημιουργώντας συνθήκες μεγαλύτερης ανάπτυξης. Φαίνεται επίσης το μέγεθος της επιβάρυνσης

¹ Hill, ό.π., σσ. 474-475.

² Orr, ό.π., σ. 154: Εφαρμογή του Colonial Loans Act το 1899. Φ. Ζαννέτος, ό.π., τόμ. III, σσ. 97-99: Για την Κύπρο, το 1897, δόθηκε δάνειο £60.000 για αρδευτικά έργα και έργα αποξήρανσης στην Αχερίτου (Μεσαορία). Το 1899 δόθηκε δάνειο £314.000 με επιτόκιο 3%. Εξ αυτών, αποπληρώθηκε το δάνειο των £60.000 για τα αρδευτικά έργα, ενώ από το δάνειο του 1899 οι £129.000 διατέθηκαν για την κατασκευή μικρού λιμανιού στην Αμμόχωστο και οι υπόλοιπες £125.000 για σιδηροδρομικό δίκτυο.

³ Cyprus Blue Book 1895-96, σ. 56 και Cyprus Blue Book 1896-97, σ. 58.

⁴ Luke και Jardine, ό.π., σσ. 112-114.

των 92.800 λιρών στην οικονομία και το πόσο ανθηρή θα μπορούσε να είναι η πορεία της ανάπτυξης της Κύπρου εάν η Βρετανία απέφευγε να επιβάλλει στο νησί αυτό το επαχθές βάρος.

Η αργή ανάπτυξη της κυπριακής οικονομίας κατά την πρώτη εικοσαετία της βρετανικής κατοχής αντικατοπτρίστηκε και στη μικρή αύξηση της αξίας στην ακίνητη περιουσία, η οποία μέσα σε μια τριακονταετία (μεταξύ 1878 και 1909) αυξήθηκε από τις £6.171.000 στις £7.500.000¹.

Η πληθυσμιακή αύξηση, αντίθετα, υπήρξε ραγδαία, κυρίως λόγω του αισθήματος ασφάλειας που εδραίωσε στο νησί η βρετανική κατοχή, αλλά και της βελτίωσης των συνθηκών υγιεινής, της αύξησης των αγροτικών προϊόντων και του εμπλουτισμού της διατροφής². Μέσα σε τριάντα έτη, όπως κατέδειξαν οι απογραφές, ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά 47%: στην πρώτη απογραφή, το 1881, οι κάτοικοι είναι 185.630 (186.173 περιλαμβανομένων και των στρατιωτικών³) και στην τέταρτη, το 1911, είχαν φτάσει τους 274.108 κατοίκους⁴.

Το 1914, προτού η Κύπρος προσαρτηθεί από τη Βρετανική αυτοκρατορία, οι δαπάνες για αναδάσωση έφτασαν τις £15.160, την Παιδεία τις £9.029, τις υπηρεσίες υγείας τις £11.874, τα δημόσια έργα τις £37.434 και τη γεωργία τις £7.080⁵.

¹ Storrs και O'Brian, ό.π., σ. 164.

² Στο ίδιο, σ. 163 και σ. 178.

³ Theodore Papadopoulos, "Social and Historical data on Population (1570-1881)", *Cyprus Research Centre*, Λευκωσία 1965, σ. 83.

⁴ Storrs και O'Brian, ό.π., σ. 42. L. W. St John-Jones, *The Population of Cyprus*, Λονδίνο 1983, σ. 35: Ανάγει, λανθασμένα, την αύξηση πληθυσμού στο 41,3%.

⁵ *Cyprus Blue Book 1913-14*, Λευκωσία 1914, σ. 67.

4.6.1 ΠΙΝΑΚΑΣ¹ ΕΣΟΔΩΝ – ΕΞΟΔΩΝ

ΕΤΟΣ	ΕΣΟΔΑ ² (£)	ΕΞΟΔΑ (£)	ΕΤΟΣ	ΕΣΟΔΑ ² (£)	ΕΞΟΔΑ ³ (£)
1878-79	139.586	48.309	1904-05	218.884	154.406
1879-80	148.361	130.530	1905-06	238.213	159.117
1880-81	156.095	119.417	1906-07	286.673	182.066
1881-82	163.733	157.673	1907-08	311.810	203.029
1882-83	189.335	120.636	1908-09	303.477	244.061
1883-84	194.051	111.684	1909-10	309.775	251.264
1884-85	172.072	122.086	1910-11	286.848	251.521
1885-86	172.334	111.302	1911-12	319.572	235.251
1886-87	187.044	110.679	1912-13	334.685	242.681
1887-88	145.443	113.326	1913-14	341.816	255.088
1888-89	149.363	109.936	1914-15	290.110	316.414
1889-90	174.499	106.338	1915-16	363.692	299.318
1890-91	194.936	107.589	1916-17	332.584	318.778
1891-92	217.162	112.743	1917-18	498.460	382.598
1892-93	189.933	111.394	1918-19	610.499	494.675
1893-94	177.054	117.654	1919-20	602.927	485.400
1894-95	167.093	114.756	1920-21	658.518	691.780
1895-96	167.777	113.851	1921-22	644.417	645.913
1896-97	188.658	129.494	1922	475.303	405.469
1897-98	190.525	132.130	1923	567.389	582.699
1898-99	210.284	132.975	1924	593.318	535.870
1899-1900	200.638	134.682	1925	668.131	619.622
1900-01	215.268	135.388	1926	629.266	655.227
1901-02	198.070	135.824	1927	705.966	707.828
1902-03	160.112	139.714	1928		
1903-04	215.360	140.284			

¹ Lucach και Jardine, ό.π., σσ. 115-116. Storrs και O'Brien, ό.π., σ. 125.

² Εξαιρουμένων των επιδομάτων που χορηγούσε η Αυτοκρατορική Κυβέρνηση για την πληρωμή του φόρου προς την Τουρκία.

4.6.2 ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΠΙΔΟΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΕΝΕΚΡΙΝΕ Η ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ¹

ΕΤΟΣ	ΕΠΙΔΟΜΑ (£)	ΕΤΟΣ	ΕΠΙΔΟΜΑ (£)
1878-79	8.000	1906-07	28.000
1879-80	13.085	1907-08	50.000
1880-81	20.000	1908-09	50.000
1881-82	78.000	1909-10	50.000
1882-83	90.000	1910-11 ²	40.000
1883-84	30.000	1911-12	50.000
1884-85	15.000	1912-13	50.000
1885-86	15.000	1913-14	50.000
1886-87	20.000	1914-15	50.000
1887-88	13.000	1915-16	50.000
1888-89	55.000	1916-17	50.000
1889-90	45.000	1917-18	50.000
1890-91	35.000	1918-19	50.000
1891-92	10.000	1919-20	50.000
1892-93	0	1920-21	50.000
1893-94	0	1921-22	50.000
1894-95	29.000	1922-23	50.000
1895-96	35.000	1923-24	50.000
1896-97	46.000	1924-25	50.000
1897-98	40.000	1925-26	50.000
1898-99	33.000	1926-27	50.000
1899-1900	13.000	1927-28	50.000
1900-01	32.000	1928-29	92.800
1901-02	16.000	1929-30	92.800
1902-03	30.000	1930-31	92.800
1903-04	37.000		
1904-05	0		
1905-06	16.000		

¹ Luke και Jardine, ό.π., σσ. 115-116. Storrs και Ο'Brien, ό.π., σ. 125.

² Μετά το οικονομικό έτος 1910-11, το επίδομα παγιώθηκε στις £50.000 ετησίως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Οι πρώτες αντιδράσεις

1. Η διάψευση των προσδοκιών της πλειοψηφίας του λαού

Αναλαμβάνοντας το νησί, οι Βρετανοί πρόσφεραν άφθονες υποσχέσεις και με δηλώσεις τους δημιούργησαν προσδοκίες στον κυπριακό λαό για γρήγορη ευημερία και ανάπτυξη σε όλους τους τομείς⁵⁵³. Μετά από τρεις αιώνες παραμέλησης, το νησί θα κυβερνούσε πλέον μια από τις πιο φιλελεύθερες πολιτικές δυνάμεις του κόσμου. Όπως χαρακτηριστικά γράφει στο προσωπικό του ημερολόγιο ο πρώτος Μέγας Αρμοστής, Sir Garnet Wolseley, οι Τούρκοι της Κύπρου, όπως και οι Έλληνες συμπατριώτες τους, υπέφεραν από κακή διακυβέρνηση και υψηλή φορολογία⁵⁵⁴.

Η άφιξη του Wolseley στη Λάρνακα, στις 22 Ιουλίου 1878, συνοδεύτηκε από διαβεβαιώσεις για οικονομική ευημερία και ανάπτυξη του εμπορίου και της γεωργίας, αφού το νησί βρισκόταν στα όρια της οικονομικής εξαθλίωσης, καθώς και από υποσχέσεις για ελευθερία, δικαιοσύνη και ασφάλεια⁵⁵⁵. Το νησί ήταν χωρίς δρόμους, με καταστραμμένα λιμάνια, απαθείς αγρότες, εξασθενημένη γεωργία, υπανάπτυκτο εμπόριο και, γενικά, μια κατάσταση οικονομικής παράλυσης⁵⁵⁶.

⁵⁵³ Κ. Α Κωνσταντινίδης, *Η αγγλική κατοχή της Κύπρου του 1878*, Λευκωσία 1930, σσ. 19-31. Για περισσότερες αναφορές σχετικά με την ανάληψη της διοίκησης από τους Άγγλους, βλ.: Doros Alastos, *Cyprus in History: A Survey of 5,000 years*, Λονδίνο 1976, σ. 33. Stavros Panteli, *A History of Cyprus: From Foreign Domination to troubled Independence*, Λονδίνο 2000, σσ. 51-52. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός της αγοράς ακινήτων, ιδιαίτερα στη Λεμεσό, από οικονομικούς παράγοντες της Κωνσταντινούπολης και της Αιγύπτου, προτού αφιχθούν οι Άγγλοι στο νησί, λόγω έντονων φημών που κυκλοφόρησαν για αλλαγή καθεστώτος στην Κύπρο. Οι φήμες αυτές ενισχύονταν από τις συχνές επισκέψεις βρετανικών πλοίων στο νησί: ΙΑΥΕ, 1878/49/2, Ιθαγένεια, Η. Βασιλειάδης προς το υπουργείο Εξωτερικών, 23 Ιουνίου 1878. Για το θέμα αυτό, σχετικές αναφορές (για τις μεγάλες αγορές κτημάτων από το ζάπλουτο ιδιωτικό τραπεζίτη του Σουλτάνου, Γεώργιο Ζαρίφη) εντοπίζονται και στο Ενεπεκίδης, ό.π., σσ. 339 και 342.

⁵⁵⁴ Κυριάκος. Ν. Δημητρίου, *Βικτωριανά κείμενα για την Κύπρο 1878-1891*, Λευκωσία 2000, σ. 27.

⁵⁵⁵ Panteli, ό.π., σσ. 51-52.

⁵⁵⁶ Orr, ό.π., σ. 66. Βλ. επίσης Κωνσταντινίδης, ό.π., σσ. 89-90.

Για τον ελληνικό πληθυσμό της Κύπρου, η κατοχή από τη Μεγάλη Βρετανία θεωρήθηκε ως το τελευταίο βήμα πριν από την ένωση με τη «μητέρα πατρίδα», καθώς πίστεψαν ότι η χώρα αυτή θα επαναλάμβανε ό,τι είχε πράξει το 1864, επιστρέφοντας τα Ιόνια νησιά στην Ελλάδα⁵⁵⁷. Η επιθυμία τους για ένωση δεν απέρρευε από την προσδοκία κάποιου υλικού οφέλους· ήταν κάτι πιο σημαντικό⁵⁵⁸, το οποίο δεν μπορούσαν να κατανοήσουν οι κυβερνήτες⁵⁵⁹. Αποδόθηκε, μάλιστα, στον ίδιο τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο η ακόλουθη δήλωση, κατά την τελετή υποδοχής των Βρετανών, τον Ιούλιο του 1878: «Δεχόμαστε την αλλαγή της διακυβέρνησης, αφού πιστεύουμε ότι η Μεγάλη Βρετανία θα βοηθήσει την Κύπρο, όπως έπραξε και με τα Ιόνια νησιά, να ενωθεί με τη Μητέρα Ελλάδα»⁵⁶⁰.

Πολύ σύντομα, οι Κύπριοι διαπίστωσαν ότι η νέα αποικιακή διοίκηση –στελεχωμένη στα πρώτα στάδια με στρατιωτικούς, που είχαν και την ανάλογη νοοτροπία στην εκτέλεση των καθηκόντων τους– ήταν αποφασισμένη να επιβάλει την εξουσία της στο νησί⁵⁶¹. Επιδείνυαν ιδιαίτερο ζήλο στην επιβολή των νόμων και εξαντλούσαν την

⁵⁵⁷ Γ. Γεωργής, ό.π., σ. 18. E. Hatzivassiliou, *The Cyprus Question, 1878-1960: The Constitutional Aspect*, Μινεσότα 2002, σσ. 13-14. Για την αποχώρηση της Μεγάλης Βρετανίας από τα Ιόνια νησιά, βλ. Robert Holland και Diane Markides, *Οι Βρετανοί και οι Έλληνες, Αγώνες Εξουσίας στην Ανατολική Μεσόγειο, 1850-1960*, Αθήνα 2007, σσ. 35-151.

⁵⁵⁸ Hill, ό.π., σ. 490. Ένα πολύ γνωστό σύνθημα κατά τη δεκαετία του 1950 ήταν: «Την Ελλάδα θέλομεν κι ας τρώγωμεν πέτρες»: Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες*, τ. 6ος, Αθήνα 1986, σ. 140.

⁵⁵⁹ Alastos, ό.π., σ. 331: Το 1902, ο Joseph Chamberlain, υπουργός Αποικιών, εξέφρασε στη Βουλή των Κοινοτήτων την άποψη ότι ο λαός θα προτιμούσε να ζει κάτω από την κυριαρχία μιας πλούσιας δύναμης παρά στους κόλπους ενός μικρού και φτωχού κράτους· Βλ. επίσης Γιώργος Γεωργής, «Οι απαρχές του κυπριακού εθνικού κινήματος», στο (επιμ. Ιω. Θεοχαρίδης) *Κύπρος: Το πολιτιστικό της πρόσωπο διά μέσου των αιώνων*, Λευκωσία 2003, σσ. 175-176.

⁵⁶⁰ Οπρ, ό.π., σ. 160. Αυτή η «δήλωση» αποδόθηκε αργότερα στον Επίσκοπο Κιτίου Κυπριανό. Για την αμφισβήτηση και την αντιφατικότητα στη βιβλιογραφία γύρω από αυτή τη «δήλωση», βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, «*Η εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960. Η θρησκευτικοποίηση της “κυπριακής” πολιτικής δράσης: Ένωση*», σ. 202. Sir H. Luke, *Cyprus: A Portrait and an Appreciation*, Λονδίνο 1957, σ. 170. Alastos, ό.π., σ. 308. Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, Οξφόρδη 1998, σ. 5.

⁵⁶¹ Ο Gail Ruth Hook, στη διδακτορική διατριβή του, παραθέτει το σχόλιο του Biddulph για τη σπουδή του Sir Garnet Woolseley να στελεχώσει την πρώτη κυπριακή διοίκηση με στρατιωτικούς: «Δημόσιοι υπάλληλοι από το Λονδίνο δεν υπήρχαν διαθέσιμοι, όμως ο διορισμός στρατιωτικών πρόσφερε χρόνο μέχρι να εξυρευθούν άξια στελέχη. Προς τιμή τους, παρά την απειρία τους, οι αξιωματικοί έδωσαν το άπαν των δυνάμεών τους εν μέσω δυσμενών συνθηκών, όπως ζέστη και

αυστηρότητά τους ακόμα και σε μικρά παιδιά. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση κλοπής ενός ροδιού από ένα μικρό παιδί, το οποίο απείλησαν με τιμωρία και πρόστιμο⁵⁶². Σε μια άλλη περίπτωση, το 1883, καταγράφεται περιστατικό θανάτου ενός κρατουμένου, εξαιτίας ραβδισμού από ζαπτιέδες⁵⁶³. Επιπρόσθετα, τα πρώτα διατάγματα της νέας αποικιακής διοίκησης θεωρήθηκαν από τους κατοίκους καταπιεστικά και ανελεύθερα, αφού προέβλεπαν ακόμα και καταναγκαστική εργασία για εκτέλεση δημόσιων έργων. Η αντίληψη αυτή προκάλεσε έντονες αντιδράσεις, καθώς μαρτυρούσε την άρνηση της νέας διοίκησης να δαπανήσει κονδύλια από τα δημόσια ταμεία, επιβάλλοντας –όπως ισχυρίζονταν οι κάτοικοι– μέτρα τα οποία δεν εφάρμοζαν ούτε οι Οθωμανοί⁵⁶⁴.

Επιδείχθηκε ιδιαίτερη αυστηρότητα στην είσπραξη των φόρων, που έφτανε ακόμα και στην άρνηση έκδοσης διαβατηρίου από την βρετανική διοίκηση, αν υπήρχαν οφειλές προς την κυβέρνηση. Το διαβατήριο εκδιδόταν μόνο με βεβαίωση του Μουχτάρη του χωριού ότι ο αιτών δεν είχε φορολογικές οφειλές⁵⁶⁵.

Οι Κύπριοι ανέμεναν ελάφρυνση της βαριάς φορολογίας που ίσχυε επί Οθωμανοκρατίας, αλλά και πιο επιεική συμπεριφορά κατά την είσπραξη. Αντ' αυτού, η νέα διοίκηση επέδειξε πρωτοφανή σκληρότητα στην είσπραξη των φόρων –και

έλλειψη ικανού βοηθητικού προσωπικού». Με αυτή την εκτίμηση, όπως προσθέτει ο Hook, διαφώνησε ο Lord Kimberley, επί διακυβέρνησης Gladstone, στηλιτεύοντας την απόφαση να στελεχώσουν με στρατιωτικούς την κρατική μηχανή στην Κύπρο, μετατρέποντάς την σε «νέα Μάλτα», καθώς αυτοί [οι στρατιωτικοί] δεν θα μπορούσαν σε καμιά περίπτωση να ασκήσουν ικανοποιητικά τη δημόσια διοίκηση, βλ. Gail Ruth Hook, *Britons in Cyprus, 1878-1914*, Τέξας, Αύγουστος 2009, σσ. 119-120.

⁵⁶² ΙΑΥΕ, 1879/58/3, Κύπρος, Επιστολή Η. Βασιλειάδη προς τον υπουργό Εξωτερικών Θ. Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 5 Ιανουαρίου 1879.

⁵⁶³ ΙΑΥΕ, 1883/Α/5, Κύπρος, Αναφορά του Έλληνα Προξένου στη Λάρνακα, Απόστολου Αναργύρου, στο ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λάρνακα, 23 Οκτωβρίου 1883.

⁵⁶⁴ ΙΑΥΕ, 1879/58/3, Κύπρος, Αναφορά Η. Βασιλειάδη προς τον υπουργό Εξωτερικών Θ. Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 5 Ιανουαρίου 1879.

⁵⁶⁵ Κυπριακό Κρατικό Αρχείο, *Οι απαρχές της βρετανικής διακυβέρνησης στη νήσο Κύπρο, Ανέκδοτα Έγγραφα του 1878*, Λευκωσία 2007, σ.24, SA 02/211 - Δεκέμβριος 1878, Commissioners are requested by the Chief Secretary not to issue passports to Cypriots provided they owe no taxes to Government. Εφημερίδα «Αλήθεια», 2 Δεκεμβρίου 1878.

μάλιστα στο άρτιο—, ενώ δόθηκαν υπερβολικές αρμοδιότητες στους εκτιμητές, οι οποίοι καταπίεζαν το λαό⁵⁶⁶.

Η δυσμενής μεταχείριση της κυπριακής Εκκλησίας και η κατάργηση των προνομίων που διατηρούσε επί Οθωμανών⁵⁶⁷ συνέτειναν επίσης στη διάψευση των προσδοκιών του λαού⁵⁶⁸. Σε ό,τι αφορά τη μεταρρύθμιση στις σχέσεις μεταξύ λαού και νέας διοίκησης, οι Κύπριοι θεώρησαν ότι το Λονδίνο δεν είχε καμιά διάθεση πραγμάτωσης των ελπίδων τους⁵⁶⁹.

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1878, με Βασιλικό Διάταγμα, συστάθηκε Νομοθετικό Συμβούλιο, αποτελούμενο από τον Μέγα Αρμοστή —ο οποίος ασκούσε καθήκοντα Προέδρου—, τρεις ανώτερους Βρετανούς υπαλλήλους και τρεις Κυπρίους (δύο χριστιανούς και ένα μουσουλμάνο), οι οποίοι διορίζονταν από τον Μέγα Αρμοστή⁵⁷⁰. Το Συμβούλιο ασκούσε ρόλο αυστηρώς συμβουλευτικό, ενώ οι συζητήσεις διεξάγονταν κεκλεισμένων των θυρών. Ο προϋπολογισμός δεν συζητούνταν, ούτε δημοσιευόταν οτιδήποτε σχετικό⁵⁷¹.

Παράλληλα, το Λονδίνο μετακύλισε στην Κύπρο την καταβολή στην Πύλη του ετήσιου πλεονάσματος της νήσου, υποχρέωση την οποία είχε αναλάβει η Βρετανία με την Αμυντική συνθήκη. Έτσι, η οικονομία του νησιού επιβαρύνθηκε με την ετήσια διάθεση ποσού που έφτανε σχεδόν στις £93.000. Αυτό, όπως και ο ίδιος ο Biddulph

⁵⁶⁶ Baker, ό.π., σ. 383.

⁵⁶⁷ Hill, ό.π., σσ. 305-400. Για την ιστορία της κυπριακής Εκκλησίας επί Οθωμανοκρατίας, βλ. επίσης: John Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, Λονδίνο 1901. Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975. Γεώργιος Α. Διονυσίου «Εκκλησία και φορολογία στην Κύπρο τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας (1779-1856)», *διδακτορική διατριβή*, Αθήνα 1998. Μιχάλης Μιχαήλ, *Η Εκκλησία της Κύπρου την Οθωμανική περίοδο (1571-1878)*, Λευκωσία 2005.

⁵⁶⁸ Chakalli, ό.π., σσ. 25-33. Panteli, ό.π., σ. 55. Ογγ, ό.π., σσ. 65 και 69. Πέτρος Παπαπολυβίου, «Κύπρος 1878-1909, Η πρώτη περίοδος της βρετανικής αποικιοκρατίας», *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμος 5, Αθήνα 2004, σ. 293. Baker, ό.π., σσ. 381-382 και 384-385: «Οι πολίτες τρώνε τα φρούτα [μας] και η κυβέρνηση τους φόρους μας» (διαμαρτυρίες μοναχών). Γεωργής, ό.π., σσ. 39-40.

⁵⁶⁹ Panteli, ό.π., σ. 47. Hill, ό.π., τόμος IV, σ. 497. Ογγ, ό.π., σ. 70.

⁵⁷⁰ Panteli, ό.π., σσ. 56 και 71.

⁵⁷¹ Φίλιος Ζαννέτος, «Η Κύπρος κατά τον αιώνα της παλιγγενεσίας 1821-1930», *Κυπριακόν Λεύκωμα*, Αθήνα 1930, σ. 33. Hill, ό.π., σσ. 416-418. Ογγ, ό.π., σσ. 95-96.

ομολογούσε, στέρησε από το νησί τη δυνατότητα δημιουργίας υποδομών και ενίσχυσης των δημόσιων έργων και της ανάπτυξης⁵⁷².

Οι Βρετανοί, παράλληλα, δεν έκρυβαν την προτίμησή τους προς τους μουσουλμάνους της Κύπρου, προκαλώντας τα αισθήματα των χριστιανών του νησιού⁵⁷³. Χαρακτηριστική είναι η σταθερή αναφορά της βρετανικής διοίκησης σε «μωαμεθανούς» και «μη μωαμεθανούς» της νήσου⁵⁷⁴, που δεν άφηνε περιθώρια παρερμηνείας. Με τον τρόπο αυτό ήθελαν να καταστήσουν σαφές ότι θεωρούσαν το οθωμανικό στοιχείο ανώτερο –ούτε καν ισότιμο– του χριστιανικού, παρά το ότι η πληθυσμιακή υπεροχή των χριστιανών ήταν αδιαμφισβήτητη. Εξίσου ενοχλητική για τους χριστιανούς ήταν η σπουδή των Βρετανών να ρυθμίσουν τα θρησκευτικά και νομικά ζητήματα της ιερής περιουσίας των μουσουλμάνων στο νησί μέσω της Αμυντικής Συνθήκης του 1878, ενώ άφηναν σε εκκρεμότητα τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ Εκκλησίας και πολιτείας.

Παράλληλα, όμως, με την κριτική στάση των Ελλήνων της Κύπρου έναντι της νέας κατοχής, συνυπήρχε και η ανησυχία τους για το ενδεχόμενο εγκατάλειψης του νησιού από τους Βρετανούς και επιστροφής του στην άμεση κυριαρχία της Πύλης. Χαρακτηριστική του πανικού που θα προκαλούσε μια τέτοια εξέλιξη είναι η αντίδρασή τους όταν αποχώρησαν βρετανικά στρατιωτικά σώματα από το νησί, το 1894⁴. Αυτό συνδέθηκε με εγκατάλειψη της Κύπρου από την Βρετανία, η οποία αναγκάστηκε να καθησυχάσει το χριστιανικό πληθυσμό, *οπότε [...] και ησύχασεν ο*

⁵⁷² C. 2629, ό.π. (Major-General Sir R. Biddulph to Earl Granville, No. 2), σ. 9. Baker, ό.π., σσ. 389-390: Πολύ νωρίς, το 1879, συμπεραίνει ότι, εάν η Κύπρος απελευθερωνόταν από την «τουρκική», όπως την αποκαλεί, Συνθήκη και τα έσοδα κατευθύνονταν στις απαιτούμενες βελτιώσεις, σε συνδυασμό με εμπορικές και αγροτικές μεταρρυθμίσεις, τότε οι πηγές του νησιού θα αναπτύσσονταν με ραγδαίο ρυθμό. Στο ίδιο, σ. 399: «Όμως τα έσοδα από την καλλιέργεια της γης αφανίζονται από τις περιστάσεις που επέφερε η "τουρκική" Συνθήκη». Panteli, ό.π., σ. 74: Ο φόρος υποτελείας ήταν ίσως ο πιο σημαντικός παράγοντας που καθόρισε την τύχη της Κύπρου.

⁵⁷³ Orr, ό.π., σ. 164.

⁵⁷⁴ *Επίσημη Εφημερίδα (The Cyprus Gazette)* No. 100, 15 Φεβρουαρίου 1883. Ο δεύτερος Υπάτος Αρμοστής, Sir Robert Biddulph, εξέδωσε διάταγμα για την αναθεώρηση και σύνταξη νέων εκλογικών καταλόγων, επιβάλλοντας τη διαίρεσή τους σε καταλόγους με τα ονόματα όλων των μωαμεθανών εκλογέων, από τη μια, και με εκείνα των μη μωαμεθανών, από την άλλη.

⁴ Panteli, ό.π., σσ. 61-62.

λαός, έδωκεν όμως τοις εν Αγγλία να εννοήσωσι την μεγάλην αυτού αδυναμίαν εις τον φόβον μη τυχόν επιστραφεί [η Κύπρος] εν Τουρκία⁵⁷⁵.

2. Η πρώτη επίσημη διαμαρτυρία

Πρώτη επίσημη διαμαρτυρία για την βρετανική πολιτική στην Κύπρο θεωρείται η επιστολή του Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού προς τον Ύπατο Αρμοστή. Στην επιστολή αυτή, ο Κυπριανός κατηγορεί το διοικητή της Λεμεσού Warren⁵⁷⁶, για κατάχρηση εξουσίας, ανάμειξη σε δικαστικές υποθέσεις, μεροληψία εναντίον των χριστιανών χωρικών και κληρικών και άδικη επιβολή φόρων σε μοναστήρια⁵⁷⁷. Παραθέτει σύντομο ιστορικό της αλληλογραφίας της Εκκλησίας με την οθωμανική διοίκηση και προβάλλει το Χάτι Χουμαγιούν (Hatt-I Humayun) του 1856⁵⁷⁸ ως πλαίσιο που προστατεύει την Εκκλησία από την Περί κτηματικού φόρου διαταγή της νέας διοίκησης. Επισημαίνει την άρνηση των Οθωμανών να συζητήσουν με την Εκκλησία το Χάτι Χουμαγιούν και υπογραμμίζει το ότι αυτοί (οι Οθωμανοί) δεν δαπάνησαν οποιοδήποτε ποσό για την παιδεία, τα ευαγή ιδρύματα και τη στήριξη των χριστιανών στο νησί, αφήνοντας το έργο αυτό αποκλειστικά στην Εκκλησία. Ζητεί από τους Βρετανούς, να απαλλάξουν την Εκκλησία από τους φόρους αυτούς, επανορθώνοντας την αδικία των Οθωμανών, οι οποίοι είχαν αφήσει το ζήτημα σε εκκρεμότητα⁵⁷⁹. Ο Κιτίου Κυπριανός καταγγέλλει, τέλος, ότι ο Διοικητής της Λεμεσού στέρησε από τη μεγάλη πλειονότητα των κατοίκων το δικαίωμα να αναφέρονται προς τις Αρχές στη μητρική τους γλώσσα⁵⁸⁰, καθώς είχε επιστρέψει τα έγγραφα επειδή ήταν γραμμένα στα ελληνικά –μολονότι είχε στη διάθεσή του

⁵⁷⁵ Ζαννέτος, ό.π., τόμος II, σ. 818.

⁵⁷⁶ Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 91-125: Εντοπίζονται λεπτομερείς αναφορές για την εξέλιξη της διένεξης μεταξύ Κυπριανού και Warren.

⁵⁷⁷ C. 2324, Cyprus, No. 2 (1878), Correspondence Respecting Complaints made against the Government of Cyprus, Λονδίνο 1879, Inclosure 2 in No. 3: Sir G. Wolseley to the Marquis of Salisbury, 10 Απριλίου 1879, The Bishop of Citium to Sir G. Wolseley (χωρίς ημερομηνία), σσ. 8-10. Ζαννέτος, ό.π., τ. II, σ. 103.

⁵⁷⁸ Σύμφωνα με αυτό, «όλες οι παλαιές πνευματικές ατέλειες και τα προνόμια των χριστιανικών κοινοτήτων αναγνωρίζονται και επικυρώνονται». Για τις βασικές αρχές του Hatt-I Humayun, βλ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά έγγραφα του 10' αιώνας*, ό.π., σσ. xlvii-xlix. Hill, ό.π., σσ. 207-216.

⁵⁷⁹ C. 2324, ό.π., Inclosure 2 in No. 3, The Bishop of Citium to Sir G. Wolseley, σσ. 8-9.

⁵⁸⁰ Ζαννέτος, ό.π., τόμος III, σ. 94.

διερμηνέα της ελληνικής– επικαλούμενος το ότι επίσημη γλώσσα της κυβέρνησης ήταν η τουρκική⁵⁸¹.

Οι καταγγελίες του μητροπολίτη δημιούργησαν τεράστια εντύπωση και έφτασαν ως το βρετανικό Κοινοβούλιο, όπου ο Κύπριος ιεράρχης βρήκε θερμούς υποστηρικτές στο κόμμα των Φιλελευθέρων⁵⁸². Τις καταγγελίες ενίσχυσε με επιστολές του προς εύπορους Κυπρίους που ζούσαν στο Λονδίνο ο πρόεδρος της Λέσχης «Ισότητα» της Λεμεσού, Αριστοτέλης Παλαιολόγος, δάσκαλος στην Ελληνική Σχολή της πόλης⁵⁸³. Οι επιστολές κατέληξαν σε στελέχη των Φιλελευθέρων, που άσκησαν δριμεία κριτική κατά της βρετανικής κυβέρνησης, με αποτέλεσμα το υπουργείο Αποικιών να ζητήσει διευκρινίσεις από τον Αρμοστή. Οι νέες αποικιακές αρχές της Κύπρου προσπάθησαν να αποδώσουν το θόρυβο στους εθνικιστικούς κύκλους της Λεμεσού. Σε αναφορά του προς τον Αρμοστή, ο διοικητής Λεμεσού ανέφερε:

«Γνωρίζω ότι κάποια μερίδα επιθυμεί την απομάκρυνσή μου, αλλά η μερίδα αυτή καθόλου δεν ωφελεί τον τόπο και μπορεί να καταστεί πραγματική πηγή κινδύνου. Υπαινίσσομαι τους συντάκτες της επιστολής του προέδρου της Λέσχης «Ισότητα» της Λεμεσού. Τα ονόματα του Παλαιολόγου και του Θεμιστοκλέους αποδεικνύουν ότι η Λέσχη, όπως αποκαλείται ο σύλλογός τους, απαρτίζεται από συμπαθούντες το ελληνικό εθνικό κίνημα. Το σωματείο αυτό επιθυμεί να εισαγάγει την ελληνική γλώσσα. Μέσω αυτών, οι οποίοι έχουν επικεφαλής τον Έλληνα πρόξενο, ετοιμάστηκε κάποια κίνηση για διαδήλωση υπέρ της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα»⁵⁸⁴.

Νωρίτερα, στις 5/17 Μαρτίου 1879, ο Warren με επιστολή του απέρριπτε τους ισχυρισμούς του Κιτίου και προέβαλλε την ισονομία και ισοπολιτεία έναντι όλων των

⁵⁸¹ C. 2324, ό.π., Inclosure 2 in No. 3, The Bishop of Citium to Sir G. Wolseley, σ. 9.

⁵⁸² Στο ίδιο, The Marquis of Salisbury to Sir G. Wolseley, No. 2, 27 Μαρτίου 1879, σσ. 3-4.

⁵⁸³ C. 2355. Cyprus 5 (1879). Further Correspondence respecting complaints made against the Government of Cyprus, Λονδίνο 1879, Evidence of Mr Paleologos, No. 5, Ιούνιος 1879, σσ. 6-7. Η μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

⁵⁸⁴ Ζαννέτος, ό.π., τόμ. Β', σ. 113. C. 2324, ό.π., Inclosure 1 in No. 3, Colonel Warren to Colonel Greaves, 5 Απριλίου 1879, σ. 7 και Inclosure 8 in No. 3, Colonel Warren to Colonel Greaves, 9 Απριλίου 1879, σσ. 14-15.

τάξεων και θρησκείων στο νησί, όπως και την ανάγκη αυστηρής υπακοής στο νόμο, καταλήγοντας με την απειλή δημοπράτησης μοναστηριακών κτημάτων, εάν η Εκκλησία δεν κατέβαλλε τους επί εννέα έτη καθυστερούμενους φόρους της τουρκικής διοίκησης, σύμφωνα με τον περί Κτηματικών Φόρων Κανονισμό⁵⁸⁵.

Στην επίσημη Έκθεσή του προς το υπουργείο Εξωτερικών, ο Αρμοστής ενίσχυσε τις απόψεις του υφισταμένου του, χωρίς να διστάσει να αναφέρει, ψευδώς, ότι ο Παλαιολόγος δεν ήταν Κύπριος αλλά δάσκαλος από την Ελλάδα και ανήκε στην ασήμαντη μερίδα η οποία είναι αφοσιωμένη στη διάδοση των ελληνικών βλέψεων [στο νησί] και στη δημιουργία κινήματος υπέρ της Ελλάδας⁵⁸⁶. Συμπλήρωνε μάλιστα για τον Μητροπολίτη Κυπριανό ότι σπούδασε στην Αθήνα, στο θερμοκήπιο της επαναστατικής αυτής μερίδας⁵⁸⁷.

Τελικά, η βρετανική διοίκηση υποχρεώθηκε να δηλώσει ότι θα παραλάμβανε οποιαδήποτε έγγραφα και αναφορές στην ελληνική γλώσσα. Ο Αρμοστής, για την εκτόνωση της κατάστασης, παρόλο που το δικαστήριο είχε απορρίψει όλες τις κατηγορίες του Κυπριανού κατά του Warren, αναγκάστηκε να τον μεταθέσει από τη Λεμεσό στη Λευκωσία, αναβαθμίζοντάς τον όμως σε Αρχιγραμματέα.

Με την κίνηση αυτή, πολύ σύντομα, ο Κυπριανός και ο Παλαιολόγος⁵⁸⁸ θα βρίσκονταν και πάλι, ως αιρετά μέλη στο Νομοθετικό Συμβούλιο, αντιμέτωποι με τον Warren, ο οποίος μετείχε ως επίσημο διορισμένο μέλος⁵⁸⁹.

3. Τα πρώτα Υπομνήματα

3.1 «Υπόμνημα των Αρχιερέων»

⁵⁸⁵ Ζαννέτος, ό.π., σ. 97.

⁵⁸⁶ C. 2324, ό.π., Sir G. Wolseley to the Marquis of Salisbury, No. 3, 10 Απριλίου 1879, σσ. 4-6.

⁵⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 5. Ζαννέτος, ό.π., σ. 118.

⁵⁸⁸ Ο Παλαιολόγος ήταν από τους πρωτεργάτες του εθνικού κινήματος και τους ηγέτες της αδιάλλακτης εθνικιστικής μερίδας, ιδρυτής και εκδότης από το 1880 της εφημερίδας *Αλήθεια*. Το 1897 αποδέχθηκε πρόταση της αγγλικής κυβέρνησης και διορίστηκε δικαστής.

⁵⁸⁹ Ζαννέτος, ό.π., σ. 118.

Η απογοήτευση και η οργή της ιεραρχίας και του λαού εκφράστηκαν με σαφήνεια στα δύο πρώτα επίσημα Υπομνήματα προς τον πρώτο Μέγα Αρμοστή. «Και τα δύο αυτά έγγραφα, ως τα πρωτόλεια κείμενα της θρησκευτικής και πολιτικής ιεραρχίας του τόπου»⁵⁹⁰, είναι εξαιρετικής σημασίας, αφού θέτουν το ιστορικό πλαίσιο των πρώτων χρόνων της Αγγλοκρατίας στο νησί – σε επίπεδο σχέσεων και αντιλήψεων μεταξύ των Ελλήνων της Κύπρου και της νέας διοίκησης. Συνάμα, το περιεχόμενό τους αποτέλεσε τη βάση διεκδίκησης των υπομνημάτων που ακολούθησαν το επόμενο διάστημα, ως το τέλος του 19ου αιώνα.

Στις 18/29 Φεβρουαρίου 1879, ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος, ο Μητροπολίτης Πάφου Νεόφυτος και ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός υπέβαλαν το «Υπόμνημα των Αρχιερέων» στον Μέγα Αρμοστή, Sir Garnet Wolseley⁵⁹¹.

Στο πρώτο μέρος του Υπομνήματος, οι Αρχιερείς αναλύουν το καθεστώς που ίσχυε κατά την Οθωμανοκρατία, αναφέροντας τα προνόμια που απολάμβαναν και την τιμητική θέση που τους είχε αναγνωριστεί από τους σουλτάνους έναντι του ποιμνίου τους. Στο δεύτερο μέρος, εξηγούν το καθεστώς που εφάρμοσαν οι Βρετανοί υπονομεύοντας τη θέση της Εκκλησίας. Εκφράζουν την αντίθεσή τους με τη φορολόγηση της περιουσίας της Εκκλησίας και των μοναστηριών, καθώς επί Οθωμανοκρατίας και για τρεις σχεδόν αιώνες δεκατίζονταν μόνο τα γεωργικά προϊόντα τους, ως το 1862, οπότε η ιερή περιουσία διαχωρίστηκε πλήρως από την ιδιωτική. Στο τρίτο μέρος του Υπομνήματος, υπό τον τίτλο «Τι μέλλει γενέσθαι», ζητούν να θεσπιστούν κανόνες για τις σχέσεις Εκκλησίας και κράτους. Αποφεύγουν να προβάλουν συγκεκριμένες αξιώσεις, αναμένοντας να δουν τις διαθέσεις των Βρετανών. Τέλος, ζητούν να διατυπώνουν τα αιτήματά τους στην ελληνική γλώσσα και η διοίκηση να επιδείξει σεβασμό στις μεγάλες εορτές της Ορθοδοξίας και να μεριμνήσει για την ανέγερση σχολείων.

3.2 Το πρώτο Παγκύπριο Υπόμνημα του 1879

⁵⁹⁰ Γεώργιος Κ. Γεωργιάδης, «Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος (1865-1900) και η συμβολή του στην ανάπτυξη σχέσεων προς την Υψηλή Πύλη και τη βρετανική κυβέρνηση», *διδακτορική διατριβή*, Λευκωσία 1996, σ. 190.

⁵⁹¹ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 132-133. Στο ίδιο, σσ. 133-143: Ολόκληρο το Υπόμνημα των Αρχιερέων. Εφημερίδα *Νέον Κίτιον*, 18/30 Μαρτίου 1880.

Στο λεγόμενο Παγκύπριο Υπόμνημα του 1879⁵⁹², προβάλλονται ο τρόπος λειτουργίας της νέας διοίκησης, ζητήματα που προέκυπταν από την άγνοια της γλώσσας εκ μέρους των διοικούντων, καθώς και ζητήματα τρέχοντος ενδιαφέροντος, όπως η λειτουργία των δικαστηρίων, η αστυνόμευση και η λειτουργία των δημαρχείων. Αναφορά γινόταν, επίσης, σε θέματα γεωργίας, αμπελουργίας, φορολογίας και δεκάτης, εμπορίου, δασών και λατομείων, ενώ θίγονταν και ζητήματα της Εκκλησίας και του πολιτεύματος⁵⁹³.

Το Υπόμνημα ήταν, ουσιαστικά, ένας μακρύς κατάλογος αιτημάτων, κυριότερα από τα οποία ήταν η αντικατάσταση των στρατιωτικών περιφερειακών διοικητών με πολιτικούς, η αναγνώριση της ελληνικής ως επίσημης γλώσσας στο νησί, η σύσταση Ειρηνοδικείων και Πρωτοδικείων, ο σεβασμός των δικαιωμάτων των υποδίκων, η αναδιοργάνωση των δημαρχείων, η ίδρυση Γεωργικής σχολής και η λειτουργία Γεωργικής τράπεζας, καθώς και η προστασία των δασών. Ως προς τη φορολογία, ζητούσαν κάποιες μεταρρυθμίσεις, ώστε να μετατεθεί το βάρος στους έμμεσους φόρους και τους δασμούς⁵⁹⁴.

Σε σχέση με την αμπελουργία, έθιγαν το ζήτημα της φορολόγησης του κρασιού κατά την Οθωμανοκρατία. Ανέφεραν χαρακτηριστικά ότι, για το φορτίο ενός ζώου (ένα γομάρι κρασιού ισοδυναμούσε με 128 οκάδες), χρειαζόνταν 240 οκάδες σταφυλιού, τα οποία εκτιμούνταν από τους φοροσυλλέκτες στα 120 γρόσια. Επομένως, ο χωρικός όφειλε να καταβάλει το ένα δέκατο, δηλαδή δώδεκα (12) γρόσια. Ο φόρος αυτός, γνωστός ως *ζινζιριές*, αντιστοιχούσε σε δεκάτη επί του μούστου και υποχρέωνε τον χωρικό να καταβάλλει δέκα (10) γρόσια για κάθε γομάρι κρασιού, ενώ στον παραγωγό του κρασιού και της ρακής επιβαλλόταν πρόσθετος φόρος τριών (3) γροσιών, καθώς και κτηματικός φόρος. Συνολικά, για 128 οκάδες κρασιού επιβαλλόταν φόρος 33 γρόσια και πρόσθετο κόστος μεταφοράς 20 γρόσια. Έτσι, ενώ κατά μέσο όρο η τιμή ενός γομαριού κρασιού ανερχόταν στα 73 γρόσια, το καθαρό κέρδος μόλις που έφτανε τα 20 γρόσια, χωρίς βέβαια να υπολογίζεται ο μόχθος του

⁵⁹² Ζαννέτος, ό.π., σσ. 144-159: Εντοπίζεται αυτούσιο το Παγκύπριο Υπόμνημα του 1879.

⁵⁹³ Για τα προσχέδια που διαμόρφωσαν το τελικό κείμενο του Παγκύπριου Υπομνήματος του 1879, βλ. Γεώργιος Κ. Γεωργιάδης, ό.π., σσ. 197-201.

⁵⁹⁴ Εφημερίδα *Νέον Κίτιον*, «Παράρτημα», 6 Απριλίου 1880. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 143-144.

αγρότη και τα έξοδα καλλιέργειας των αμπελιών και όλης της απαιτούμενης διαδικασίας ως την παραγωγή του οίνου⁵⁹⁵.

Με το Υπόμνημά τους, οι Έλληνες της Κύπρου ζητούσαν την κατάργηση του *ζινζιριέ*, (το φόρο της δεκάτης επί του μούστου), προτείνοντας την επιβολή φόρου στο κρασί μετά την παραγωγή του. Επίσης, ζητούσαν από την κυβέρνηση να μεριμνήσει για τη βελτίωση της ποιότητας του κρασιού, καθώς και για την επισκευή των ορεινών και δύσβατων δρόμων.

Σε ό,τι αφορά τη δεκάτη, τη χαρακτήριζαν *μάστιγα της γεωργίας*, χαιρετίζοντας τη μερική εκμίσθωσή της. Ζητούσαν την κατάργησή της και την επιβολή δεκάτης στα εξαγόμενα είδη. Αναγνωρίζοντας τη μείωση που θα επέφερε η ικανοποίηση αυτού του αιτήματος στους κυβερνητικούς πόρους, τόνιζαν τα οφέλη που θα προέκυπταν από την ανάπτυξη της γεωργίας και της δεντροκαλλιέργειας. Ανέφεραν, επίσης, ότι η κυβέρνηση θα απαλλασσόταν από τα διοικητικά έξοδα διαχείρισης και είσπραξης της δεκάτης και πρότειναν την προσωρινή έστω κατάργησή της για δέκα χρόνια, μέχρι ο λαός να ανακάμψει από την ένδεια στην οποία είχε περιέλθει.

Στον τομέα του εμπορίου, πρότειναν συγκεκριμένα μέτρα για την ανάπτυξη της βιομηχανίας, όπως την εισαγωγή μηχανών και εργαλείων χωρίς την επιβολή τελωνειακών φόρων, αλλά και την εισαγωγή βρετανικών και ινδικών προϊόντων, με στόχο την προσέλκυση ξένων κεφαλαίων και επενδύσεων⁵⁹⁶. Επίσης, ζήτησαν την κατασκευή δρόμων για τη σύνδεση με τις κεντρικές αγορές και τα λιμάνια, την κατάργηση των τουρκικών μονάδων μέτρησης (και την αντικατάστασή τους με τα ευρωπαϊκά), όπως και τη σύσταση εμπορικών επιμελητηρίων στις εμπορικές πόλεις του νησιού. Τέλος, ζήτησαν τη μείωση των αποβαθρικών τελών και τη διοργάνωση εκθέσεων προϊόντων και τεχνημάτων του νησιού, με τη θεσμοθέτηση βραβείων.

Στο Υπόμνημα αυτό δεν ζητήθηκε η κατάργηση της φορολογίας αλλά η μεταρρύθμισή της. Ανέμεναν ότι η νέα αποικιακή διοίκηση θα διερευνούσε, θα εκσυγχρόνιζε και θα θέσπιζε εκτεταμένες φορολογικές μεταρρυθμίσεις. Πράγματι, ο

⁵⁹⁵ Στο ίδιο.

⁵⁹⁶ Γεωργιάδης, ό.π., σσ. 199-201.

Edward Fairfield εντόπισε πολλά από τα προβλήματα και υπέβαλε σχετικές προτάσεις υπό μορφή εισηγήσεων.

Το καλοκαίρι του 1879, οι συντάκτες του Παγκύπριου Υπομνήματος δεν μπορούσαν να θέσουν το ζήτημα του λεγόμενου φόρου υποτελείας. Αντιθέτως, το βρετανικό υπουργείο Οικονομικών είχε αντιληφθεί πολύ νωρίς ότι η εκχώρηση της Κύπρου θα αποδεικνυόταν κερδοφόρα, αφού μέσω των προσόδων της θα αποπλήρωναν τις υποχρεώσεις του Στέμματος προς τον Σουλτάνο.

Στο προτελευταίο κεφάλαιο του Υπομνήματος, αφού οι συντάκτες του προβάλλουν τη θέση, τα προνόμια και την αποστολή της Εκκλησίας κατά την Τουρκοκρατία, ζητούν τη διευθέτηση του εκκλησιαστικού ζητήματος και την επικύρωση των μέτρων τα οποία θα συμφωνούσαν οι πνευματικοί ηγέτες με το ποιμνιό τους, δηλαδή τη ρύθμιση των σχέσεων Εκκλησίας και πολιτείας. Στο τελευταίο κεφάλαιο, ζητούν την παραχώρηση αντιπροσωπευτικού πολιτεύματος με την ίδρυση Νομοθετικού Συμβουλίου, στο οποίο να μετέχει ανάλογος αριθμός αντιπροσώπων από κάθε διαμέρισμα⁵⁹⁷, οι οποίοι θα εκλέγονται από το λαό.

3.3 Τα Παγκύπρια Υπομνήματα του 1881 και του 1882

Με το Υπόμνημα του 1881 –το οποίο η εφημερίδα *Αλήθεια* της Λεμεσού (η οποία το δημοσίευσε πολύ αργότερα) χαρακτήρισε ως το πρώτο ενωτικό Υπόμνημα–, οι Έλληνες της Κύπρου εξέφραζαν την ελπίδα ότι η Βασίλισσα και το *μεγάθυμον Αγγλικόν Έθνος* θα βοηθούσαν ώστε να πραγματοποιηθούν οι πόθοι τους για ένωση με τη μητέρα πατρίδα⁵⁹⁸. Επισήμαιναν ότι η παράταση της «χαώδους κατάστασης» που επικρατούσε στο νησί θα απέβαινε εις βάρος διοικούντων και διοικουμένων και παρουσίαζαν την απογοητευτική κατάσταση του τόπου. Μαζί απέστειλαν και αντίγραφο του Υπομνήματος του 1879, τονίζοντας ότι δεν είχαν ληφθεί τα απαιτούμενα μέτρα. Παράλληλα, ζητούσαν μεταρρυθμίσεις, οι κυριότερες εκ των οποίων αφορούσαν:

⁵⁹⁷ *Νέον Κίτιον*, ό.π., 6 Απριλίου 1880.

⁵⁹⁸ Εφημερίδα *Αλήθεια*, 9/21 Ιουλίου 1885. Το Παγκύπριο Υπόμνημα του 1881 εντοπίζεται και στο Ζαννέτος, ό.π., ΙΙ, σσ. 299-307.

- α) τη λειτουργία αιρετού νομοθετικού σώματος, με σύνθεση ανάλογη προς την πληθυσμιακή
- β) την κατοχύρωση της Εκκλησίας της Κύπρου
- γ) τη νομοθεσία
- δ) την καθιέρωση της ελληνικής γλώσσας στη δημόσια διοίκηση⁵⁹⁹.

Η απάντηση του Gladstone, όμως, δεν ήταν αυτή που περίμεναν, καθώς ο ίδιος θεωρούσε ότι η Βρετανία ήταν δεσμευμένη με Συνθήκη με την Οθωμανική αυτοκρατορία⁶⁰⁰.

Τον Αύγουστο του 1881 οι Έλληνες της Κύπρου πραγματοποίησαν συλλαλητήρια, διαμαρτυρόμενοι για τη μη ανταπόκριση των Βρετανών στα αιτήματά τους για εισαγωγή των αναγκαίων βελτιωτικών μεταρρυθμίσεων. Το ίδιο καλοκαίρι είχαν προηγηθεί γραπτές και προφορικές παραστάσεις προς τον Αρμοστή Biddulph, ο οποίος υποσχέθηκε να συζητήσει τα αιτήματά τους στο Λονδίνο με τη βρετανική κυβέρνηση. Η διαβεβαίωση του Λονδίνου ήταν ότι επίκειντο μεταρρυθμίσεις⁶⁰¹.

Ακολούθησαν οι παραιτήσεις των Ελλήνων της νήσου από όλα τα διοικητικά όργανα, δηλαδή το Νομοθετικό Συμβούλιο⁶⁰², τα Διοικητικά Συμβούλια και τα δημαρχιακά συμβούλια. Ως λόγο της παραίτησής τους πρόβαλαν την αδυναμία εκπλήρωσης της αποστολής τους –εξαιτίας του συστήματος που ίσχυε επί νέας διοίκησης– και τόνιζαν την ανάγκη τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου να εκλέγονται απευθείας από το λαό⁶⁰³.

Οι επαφές του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου και επιφανών Κυπρίων με την βρετανική διοίκηση συνεχίστηκαν, με σκοπό την προβολή της ανάγκης για δικαιότερη ρύθμιση των προβλημάτων της νήσου⁶⁰⁴. Χαρακτηριστική είναι η αλληλογραφία ανάμεσα

⁵⁹⁹ Ζαννέτος, ό.π., σ. 301.

⁶⁰⁰ Εφημερίδα *Νέον Κίτιον*, 15/27 Μαΐου 1881.

⁶⁰¹ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 277-278.

⁶⁰² C. 3384, Further Correspondence respecting the Affairs of Cyprus, Λονδίνο 1882, Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, No. 9, 22 Οκτωβρίου 1881, σσ. 10-11.

⁶⁰³ C. 3384, ό.π., Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, No. 12, 7 Νοεμβρίου 1881, σ. 13. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 278 και σ. 282.

⁶⁰⁴ C. 3384, ό.π., Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, No. 18, 9 Δεκεμβρίου 1881, σσ. 26-32.

στον Ύπατο Αρμοστή και τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο⁶⁰⁵, καθώς και τους Μητροπολίτες Κιτίου⁶⁰⁶, Κηρυνείας⁶⁰⁷ και Πάφου⁶⁰⁸. Ο Αρχιεπίσκοπος αναφέρει στις επιστολές του ότι τα αιτήματα του λαού για μεταρρυθμίσεις δεν αντιμετωπίστηκαν θετικά, ούτε επήλθε βελτίωση στην ηθική ανάπτυξη και υλική ευημερία του νησιού. Οι Μητροπολίτες, στις δικές τους επιστολές, αναφέρονται στην παραίτηση των χριστιανών που είχαν οριστεί ή εκλεγεί μέλη Διοικητικών Συμβουλίων, ενώ δηλώνουν ότι θα απέχουν και οι ίδιοι από τις συνεδριάσεις αυτών των σωμάτων, λόγω της μη ικανοποιητικής λειτουργίας τους και της πολιτικής διαχείρισης εκ μέρους της βρετανικής διοίκησης.

Τον Δεκέμβριο του 1881⁶⁰⁹ υποβλήθηκε νέο Υπόμνημα και συνοδευτική Έκθεση προς τον υπουργό Αποικιών Lord Kimberley, με το οποίο οι Έλληνες της Κύπρου ζητούσαν απευθείας εκλογή των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου από το λαό, στη βάση της πληθυσμιακής αναλογίας⁶¹⁰:

[Τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου] πρέπει να λαμβάνονται εξ αυτού του λαού και να εκλέγονται υπ' αυτού αναλόγως του πληθυσμού εκατέρας φυλής κατά την τελευταίαν απογραφή⁶¹¹.

⁶⁰⁵ C. 3384, ό.π., συνημμένα στην επιστολή No. 18, The Archbishop of Cyprus to Sir R. Biddulph, 20 Νοεμβρίου 1881, σ. 29 και The Archbishop of Cyprus to Sir R. Biddulph, 1 Δεκεμβρίου, σ. 30. C. 3384, ό.π., συνημμένα στην επιστολή No. 18, Sir R. Biddulph to Archbishop of Cyprus, 26 Νοεμβρίου 1881, σ. 29.

⁶⁰⁶ C. 3384, ό.π., συνημμένα στην επιστολή No. 18, Bishop of Kitium to the High Commissioner, 22 Νοεμβρίου 1881, σ. 30 και The Bishop of Kitium to the High Commissioner, 1 Δεκεμβρίου 1881, σ. 31. C. 3384, ό.π., συνημμένα στην επιστολή No. 18, Sir Robert Biddulph to the Bishop of Kitium, 26 Νοεμβρίου 1881, σσ. 30-31.

⁶⁰⁷ C. 3384, ό.π., συνημμένα στην επιστολή No. 18, Bishop of Kyrenia to Sir R. Biddulph, 22 Νοεμβρίου, σσ. 31-32 και Sir R. Biddulph to the Bishop of Kyrenia, 30 Νοεμβρίου 1881, σ. 32.

⁶⁰⁸ C. 3384, ό.π., συνημμένα στην επιστολή No. 18, Bishop of Papho to His Excellency the High Commissioner, 29 Νοεμβρίου 1881, σ. 32 και Sir R. Biddulph to the Bishop of Papho, 2 Δεκεμβρίου 1881, σ. 32.

⁶⁰⁹ *Νέον Κίτιον*, 11/23 Δεκεμβρίου 1881: Αντιπρόσωποι Ελληνικού πληθυσμού της Κύπρου προς τον Ύπατο Αρμοστή και Υπουργό Αποικιών Λόρδο Κίμπερλυ, 5/10 Δεκεμβρίου 1881. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 296-299.

⁶¹⁰ C. 3384, ό.π., Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, No. 28, 17 Ιανουαρίου 1882, σσ. 47-48 και συνημμένο 1 στο No. 28, Translation of a Memorial, dated December 20, 1881, The Cypriot Petition, 20 Δεκεμβρίου 1881, σσ. 48-52.

⁶¹¹ Ζαννέτος, ό.π., σ. 301. C. 3384, ό.π., συνημμένο 1 στο No. 28, Translation of a Memorial, dated December 20, 1881, The Cypriot Petition, 20 Δεκεμβρίου 1881, σ. 49.

Ζητούσαν το Συμβούλιο να απαρτίζεται από δεκαοκτώ (18) μέλη και να έχει δικαίωμα ψήφησης του ετήσιου προϋπολογισμού, ενώ αναγνώριζαν το δικαίωμα βέτο στη Βασίλισσα. Προέβαλλαν, επίσης, θέματα μεταρρύθμισης των δικαστηρίων και κυρίως τη λειτουργία Εφετείου με Βρετανό Πρόεδρο και τρία μέλη – δύο χριστιανούς και ένα μωαμεθανό⁶¹² – και καθιέρωση της ελληνικής γλώσσας στα δικαστήρια⁶¹³ (αίτημα που επαναλήφθηκε από τους ιεράρχες στον Biddulph και τον Μάρτιο του 1882). Τέλος, ζητούσαν σεβασμό και διατήρηση των προνομίων της Ορθόδοξης Εκκλησίας και ρύθμιση των σχέσεων Εκκλησίας και πολιτείας από το Νομοθετικό Συμβούλιο⁶¹⁴, πλήρες εκπαιδευτικό σύστημα με ίδρυση Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, οικονομική ενίσχυση της δημόσιας εκπαίδευσης και εισαγωγή της ελληνικής γλώσσας στη διοίκηση⁶¹⁵.

Η αποικιακή διοίκηση ανταποκρίθηκε στο θέμα του Νομοθετικού Συμβουλίου⁶¹⁶. Αλλά το περιεχόμενο του Υπομνήματος και η διαφαινόμενη ικανοποίησή του από τη νέα βρετανική κυβέρνηση προκάλεσαν την έντονη αντίδραση του μουσουλμανικού στοιχείου και οδήγησαν, αφενός, στην πρώτη μεγάλη αντιπαράθεση με τους χριστιανούς και, αφετέρου, σε διπλωματική παρέμβαση της Πύλης.

Με Υπόμνημα που υπέβαλαν στον υπουργό Αποικιών, στις 5 Ιανουαρίου 1882, μέσω του Μεγάλου Αρμοστή, οι εκπρόσωποι του μουσουλμανικού στοιχείου εξέφρασαν την πλήρη αντίθεσή τους στο αίτημα των Ελλήνων για αναλογική αντιπροσώπευση στο Νομοθετικό Συμβούλιο βάσει της τελευταίας απογραφής, τονίζοντας ότι αυτό θα υποβάθμιζε τα δικαιώματα και τα προνόμια των μουσουλμάνων και θα ανέτρεπε την από αιώνων ισχύουσα σταθερή βάση της ίσης αντιπροσώπευσης των δύο εθνοτήτων. Εξίσου έντονη αντίδραση διατύπωσαν και στην πρόταση στελέχωσης των Εφετείων με μέλη δύο χριστιανούς και ένα μουσουλμάνο, θεωρώντας την ως απαρχή της προσπάθειας των χριστιανών να πάρουν στα χέρια τους τη διοίκηση του νησιού και να απογυμνώσουν τους μουσουλμάνους από τα παλαιά και δίκαια προνόμιά τους.

⁶¹² C. 3384, ό.π., συνημμένο 1 στο Νο. 28, Translation of a Memorial, dated December 20, 1881, The Cypriot Petition, 20 Δεκεμβρίου 1881, σσ. 50-51.

⁶¹³ Στο ίδιο, σ. 51.

⁶¹⁴ Στο ίδιο.

⁶¹⁵ Στο ίδιο. C. 3384, ό.π., Sir R.Biddulph to the Earl of Kimberley, No. 18, 9 Δεκεμβρίου 1881, σσ. 26-28.

⁶¹⁶ *The Cyprus Gazette* No. 83, 23 Μαρτίου 1882.

*Είναι άδικο ο Μουσουλμάνος πατριώτης ν' απολέση οιονδήποτε και κατ' ελάχιστον εκ των προνομίων αυτού ή να επιτραπή τω χριστιανώ να υπερτερήση αυτού άνευ νομίμου δικαιώματος*⁶¹⁷, κατέληγε η σχετική επιχειρηματολογία⁶¹⁸.

Παρά την έντονη αντίδραση στο θέμα της αναλογικής αντιπροσώπευσης, το Υπόμνημα απέφευγε την ευθεία αντιπαράθεση με το ελληνικό στοιχείο και θεωρούσε θεμιτά τα αιτήματα για αύξηση του αριθμού των Ελλήνων υπαλλήλων, εισαγωγή της ελληνικής γλώσσας στη δημόσια διοίκηση και ενίσχυση της δημόσιας παιδείας. Ωστόσο, αντί της ίδρυσης Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, πρότειναν την κατανομή της οικονομικής βοήθειας από εκλεγμένες χωριστές επιτροπές, υπό την προεδρία των θρησκευτικών αρχηγών. Ως προς το θέμα των εκκλησιαστικών προνομίων, ζητούσαν να ισχύσουν ισότιμα και για τους μουσουλμάνους τα ίδια θρησκευτικά προνόμια, χωρίς οποιαδήποτε παρέκκλιση από την οδό της ισότητας⁶¹⁹.

Ο υπουργός Αποικιών απάντησε μέσω του Μέγα Αρμοστή ότι θα λαμβάνονταν υπόψη οι απόψεις για την παιδεία και τα δικαστήρια και ότι η βρετανική κυβέρνηση επιθυμούσε να αντιπροσωπεύεται πλήρως και καταλλήλως η μουσουλμανική κοινότητα στο Νομοθετικό Συμβούλιο, *αλλά αδυνατούσε να παραδεχθή ότι οι Μωαμεθανοί δικαιούνται ν' αντιπροσωπεύονται ουχί κατά την αριθμητικήν αυτών αναλογίαν, αλλά κατ' απόλυτον ισότητα προς τους Χριστιανούς, τους οποίους ήδη η τελευταία απογραφή*⁶²⁰ *απέδειξεν υπερέχοντας πλέον των τριών προς έναν*⁶²¹.

⁶¹⁷ Ζαννέτος, ό.π., σ. 310.

⁶¹⁸ C. 3384, ό.π., συνημμένο 2 στην επιστολή No. 28 (Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, 17 Ιανουαρίου 1882), Enclosure 2 in No. 28, His Excellency the Vali of Cyprus, 5 Ιανουαρίου 1882, σσ. 53-54.

⁶¹⁹ Ζαννέτος, ό.π., σ. 311.

⁶²⁰ Η πρώτη απογραφή, που διενεργήθηκε το 1881, καταχωρίστηκε στην *Επίσημη Εφημερίδα* της Κύπρου στις 3 Φεβρουαρίου 1881. Επιταγή αρ. 2 (1881), «Η της καταγραφής του πληθυσμού των κατοίκων Επιταγή του 1881». Εφημερίδα *Νέον Κίτιον*, 3 Φεβρουαρίου 1881. Σύμφωνα με την απογραφή αυτή, που ολοκληρώθηκε στις 4 Απριλίου του ίδιου χρόνου, το σύνολο του πληθυσμού έφτανε τις 185.630 κατοίκους, εκ των οποίων 137.361 ελληνορθόδοξοι (73,9%), 45.458 μουσουλμάνοι (24,4%) και 2.541 (1,7%) άλλα (χριστιανικά) δόγματα και άλλα θρησκευτά. Για τις πληροφορίες αυτές βλ. Theodore Papadopoulos, "Social and Historical Data on Population (1570-1881)", *Texts and Studies of the History of Cyprus*, Cyprus Research Centre, Λευκωσία 1965, σσ. 78-80. Στο ίδιο, Παράρτημα – Chart Illustrating the Historical Evolution of the Population of Cyprus (1570-1881): ο πληθυσμός έφτασε στα επίπεδα όπου βρισκόταν το 1570. Για μια εξαντλητική καταγραφή επί της απογραφής του 1881, βλ.: C. 4264, Census of Cyprus, 1881,

4. Το νέο Νομοθετικό Συμβούλιο

Θέλοντας να προλάβει άλλες αντιδράσεις, ο υπουργός Αποικιών, Λόρδος Kimberley, τηλεγράφησε προς τον Αρμοστή Biddulph, στις 10 Μαρτίου 1882, ενημερώνοντάς τον για τα γενικά συμπεράσματα επί της απόφασης της βρετανικής κυβέρνησης να απαρτίζεται το Νομοθετικό Συμβούλιο από έξι (6) επίσημα και δώδεκα (12) αιρετά μέλη, αρχικά με τριετή θητεία και στη συνέχεια με πενταετή. Τα αιρετά μέλη θα εκλέγονταν ξεχωριστά, κατ' αναλογία του πληθυσμού, εννιά (9) από τους μη μουσουλμάνους και τρία (3) από τους μουσουλμάνους κατοίκους⁶²².

Η απόφαση προκάλεσε την ευαρέσκεια των χριστιανών και τη δυσαρέσκεια των μωαμεθανών. Ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος έσπευσε να τηλεγραφήσει προς τον υπουργό Αποικιών *εν ονόματι του ελληνικού κυπριακού λαού*, για να εκφράσει τις ευχαριστίες του⁶²³ και να τον παρακαλέσει

*[...] να καταθέσει προ των ποδών του θρόνου της Αυτής Μεγαλειότητας την βαθειάν αυτού ευγνωμοσύνην διά την επαλήθευσιν των αιτηθεισών μεταρρυθμίσεων, δικαιούσης την απεριόριστον ημών εμπιστοσύνην εις τα φιλοδίκαια και φιλελεύθερα αισθήματα της Αγγλικής Κυβερνήσεως*⁶²⁴.

Ο υπουργός Εξωτερικών διαβίβασε τις ευχαριστίες του προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, με τηλεγράφημα προς τον Αρμοστή Biddulph⁶²⁵.

Report on the Census of Cyprus, 1881, with Appendix, Λονδίνο 1884, σσ. 1-57. Frederick W. Barry (Command Paper no. 4264), *Report on the Census of Cyprus, 1881, Accounts and Papers, 1884-1885*, vol. LIII, σσ. 1-57. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 314-315: Ο πίνακας ανάγει το συνολικό πληθυσμό στην Κύπρο στις 186.084 κατοίκους (περιλαμβάνοντας Μωαμεθανούς, Ορθόδοξους, Καθολικούς, Μαρωνίτες, Γρηγοριανούς, τα μέλη της Αγγλικανικής εκκλησίας και Άγγλους αιρετικούς, όπως και Εβραίους, οι οποίοι αριθμούσαν τότε μόνο 69 άτομα).

⁶²¹ Ζαννέτος, ό.π., σ. 316. C. 3384, ό.π., The Earl of Kimberley to Sir R. Biddulph, No. 34, 10 Μαρτίου 1882, σσ. 74-75.

⁶²² *Επίσημη Εφημερίδα* της Κύπρου, 11/23 Μαρτίου 1882. C. 3211, ό.π., The Earl of Kimberley to Sir R. Biddulph, 10 Μαρτίου 1882, σ. 75. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 316-317.

⁶²³ Ζαννέτος, ό.π., σ. 317.

⁶²⁴ Στο ίδιο, σ. 317. C. 3384, ό.π., Archbishop Sophronios to Colonial Office, No. 39, 23 Μαρτίου 1882, σ. 84.

⁶²⁵ C. 3384, ό.π., The Earl of Kimberley to Sir R. Biddulph, No. 41, 29 Μαρτίου 1882, σ. 84.

Αντίθετα, ο μουφτής Αχμέτ Ασήμ και παράγοντες των μωαμεθανών τηλεγράφησαν στον υπουργό Αποικιών, διατυπώνοντας την έντονη αντίθεσή τους στην αναλογική αντιπροσώπευση, η οποία παραβίαζε τα αρχαία προνόμια των μουσουλμάνων για ίση αντιπροσώπευση, και δηλώνοντας κατηγορηματικά ότι κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν θα απέστελλαν αντιπροσώπους στο Νομοθετικό Συμβούλιο⁶²⁶.

Απαντώντας, ο υπουργός εξέφραζε τη λύπη του για τις θέσεις των Μωαμεθανών και την αντίθεσή τους στην αρχή της αναλογικής πληθυσμιακής αντιπροσώπευσης, που εξασφάλιζε ίσα δίκαια σε όλες τις τάξεις του πληθυσμού της Κύπρου· δήλωνε ότι είχε την πεποίθηση πως η μουσουλμανική κοινότητα θα αναθεωρούσε τη στάση της και δεν θα δίσταζε να επωφεληθεί από την ευκαιρία που της παρείχε το νέο Σύνταγμα να μετάσχει στη διαχείριση των υποθέσεων της Κύπρου⁶²⁷.

Η υπουργική απάντηση οδήγησε σε διεύρυνση της αντίδρασης και υιοθέτηση εθνικιστικών θέσεων από τους μωαμεθανούς.

«Οι προπάτορές μας κατέλαβαν αυτό το νησί πριν από τριακόσια χρόνια και, σύμφωνα με τους νόμους που ήσαν σεβαστοί απ' όλα τα έθνη, ζυμώνοντας και βάφοντας το έδαφός του με το ίδιο τους το αίμα, θυσιάζοντας και τη ζωή τους ακόμα και για μια παλάμη γης του νησιού. Έκτοτε, είμαστε το στοιχείο που ασκούσε την εξουσία και με κάθε αμεροληψία δεν έχει αποδειχθεί ποτέ ότι ασκήσαμε σε οποιαδήποτε περίπτωση τυραννία ή πίεση εις βάρος των χριστιανών συμπατριωτών μας [...]».

έγραφαν σε δεύτερο Υπόμνημά⁶²⁸ τους προς το υπουργείο Αποικιών⁶²⁹. Αντιπαρέβαλλαν τη νομιμοφροσύνη, τη συμμόρφωση προς τις εντολές της νέας διοίκησης και τη συνεργασία με τις αγγλικές αρχές που επιδείκνυαν οι ίδιοι, σε

⁶²⁶ C. 3384, ό.π., Representatives of Mahomedan Community to Colonial Office, No. 40, 26 Μαρτίου 1882, σ. 84. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 317-318.

⁶²⁷ C. 3384, ό.π., The Earl of Kimberley to Sir R. Biddulph, No. 42, 31 Μαρτίου 1882, σ. 85. Ζαννέτος, ό.π., σ. 318.

⁶²⁸ Ολόκληρο το υπόμνημα εντοπίζεται στο Ζαννέτος, ό.π., σσ. 318-320. Επίσης, βλ. C. 3384, ό.π., με συνημμένο το μνημόνιο στην επιστολή No. 56, Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, 10 Απριλίου 1882, Mahomedan Community to Lord Kimberley, 31 Μαρτίου 1882, σσ. 99-100. Η ελληνική μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

⁶²⁹ Εφημερίδα *Αλήθεια*, 23 Δεκεμβρίου 1882.

αντίθεση με την ενοχλητική στάση και τις διεκδικήσεις της ελληνικής κοινότητας, της οποίας οι συνεχείς κραυγές: *θέλουμε να μας διοικήσει η Ελληνική Κυβέρνηση, είναι ουρανομήκεις*⁶³⁰. Τόνιζαν επίσης ότι, αντί της αναμενόμενης ανταμοιβής και επιβράβευσης της στάσης τους, είδαν τα *επίσημα δικαιώματά τους* να συρρικνώνονται, την ίδια στιγμή που οι ταραξίες προοικίζονταν με προνόμια τα οποία ουδέποτε είχαν. Σημείωναν χαρακτηριστικά: Οι συμπολίτες μας χριστιανοί μόλις που θα ήλπιζαν να απολαύσουν τέτοια προνόμια, με την πάροδο χιλίων χρόνων ή σε περίπτωση, Θεός φυλάξει, που η νήσος θα δινόταν στην ελληνική κυβέρνηση. Επισήμαιναν ότι η αναλογική συμμετοχή στο Νομοθετικό θα αποτελούσε το προοίμιο της ανεξαρτησίας και τόνιζαν ότι η ρύθμιση αυτή ήταν από κάθε άποψη *επιζήμια για τα δίκαια και την ασφάλεια των μωαμεθανών*⁶³¹.

Οι μουσουλμάνοι της Κύπρου ξεπλάγησαν και τρομοκρατήθηκαν από την εισαγωγή του Συντάγματος του 1882, θεωρώντας την εξέλιξη αυτή μειωτική για την κοινότητά τους. Φοβούνταν ότι τα δικαιώματά τους θα συρρικνώνονταν και θα άνοιγε ο δρόμος διάπλατα για να τους επιβάλουν οι Έλληνες της νήσου, διά της αριθμητικής υπεροχής τους, την εθνική ανεξαρτησία της Κύπρου και την καταπίεση του πληθυσμού τους⁶³².

Τις αντιδράσεις της μουσουλμανικής κοινότητας ενίσχυσε με διάβημά της η Υψηλή Πύλη. Το υπουργείο Εξωτερικών (στην Κωνσταντινούπολη) έδωσε οδηγίες στον Οθωμανό πρέσβη στο Λονδίνο να προβεί σε σχετικά διαβήματα⁶³³. Η επιστολή της Πύλης διαβιβάστηκε στις 6 Απριλίου από τον Οθωμανό πρέσβη στο Λονδίνο, Musurus Pasha, στον Lord Granville. Ανέφερε ότι η απόφαση να περιλαμβάνει το Νομοθετικό Συμβούλιο εννιά (9) μη μωαμεθανούς και τρεις (3) μωαμεθανούς ως αιρετά μέλη *έθιξε οδυνηρά* και ψύχρανε το μουσουλμανικό πληθυσμό, διότι ήταν

⁶³⁰ C. 3384, ό.π., με συνημμένο το μνημόνιο στην επιστολή No. 56, Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, 10 Απριλίου 1882, Mahommedan Community to Lord Kimberley, 31 Μαρτίου 1882, σ. 100. Sir Ronald Storrs, *Orientalisms*, Λονδίνο 1945, σ. 471. Η απόδοση της μετάφρασης από την αγγλική στην ελληνική γλώσσα έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής και αφορά το σύνολο της σχετικής αλληλογραφίας που ακολουθεί σε αυτή την ενότητα.

⁶³¹ C. 3384, ό.π., με συνημμένο το μνημόνιο στην επιστολή No. 56, Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, 10 Απριλίου 1882, Mahommedan Community to Lord Kimberley, 31 Μαρτίου 1882, σ. 100.

⁶³² Hill, ό.π., σ. 420.

⁶³³ C. 3384, ό.π., Le Ministre des Affaires Etrangères à l'Ambassadeur de Turquie à Londres, 6 Απριλίου 1882, No. 57, σ. 101.

συνηθισμένος να βλέπει στα προϋπάρχοντα συμβούλια να αντιπροσωπεύονται εξίσου μουσουλμάνοι και χριστιανοί, ενώ τώρα έβλεπε να ακυρώνονται τα προνόμιά του, βάσει της αριθμητικής διαφοράς της τελευταίας απογραφής του πληθυσμού⁶³⁴.

Η Πύλη ενθάρρυνε τους μουσουλμάνους να υποβάλουν και τρίτο Υπόμνημα, στο οποίο, εγκαταλείποντας την ήπια στάση του πρώτου και τη διακριτική αντιπαράθεση του δεύτερου Υπομνήματος, προχωρούσαν σε οξεία κριτική και επίθεση κατά των Ελλήνων⁶³⁵.

Στο Υπόμνημα αυτό⁶³⁶ τονίζεται ότι, με την ίδρυση συλλόγων, την πραγματοποίηση στασιαστικών συνελεύσεων και με κοινή σύμπραξη οι Έλληνες παντού στον κόσμο προσπαθούν να αναβιώσουν την Ελλάδα και να της προσδώσουν τη δύναμη που είχε στα αρχαία χρόνια. [αυτό] έχει επιβεβαιωθεί με αναρίθμητες αποδείξεις και είναι γνωστό σε κάθε άτομο και σε κάθε κυβέρνηση⁶³⁷. Γνωρίζοντας τη διαγωγή και τις προθέσεις των Ελλήνων συμπολιτών τους, ήταν βέβαιοι ότι, με την παραχώρηση επιπρόσθετων δικαιωμάτων, η δύναμή τους από την ήδη υπάρχουσα ομοφωνία τους θα διπλασιαστεί και ο αγώνας τους θα λάβει τέτοια έκταση και δεν θα τελειώσει προτού εκδιώξουν από την Κύπρο και τον τελευταίο Άγγλο⁶³⁸.

Υπογράμμιζαν, επίσης, ότι η μωαμεθανική κοινότητα, όπως και σε όλες τις περιπτώσεις, θα υπακούει πρόθυμα και με ευχαρίστηση στις διαταγές της Κυβέρνησης, σε αντίθεση με την ομόφωνη και πεισματική αντιπολίτευση των Ελλήνων, οι οποίοι είναι τόσο εμποτισμένοι από την πανελληνιστική ιδέα, ώστε δεν επιθυμούν να βλέπουν επί του προσώπου της γης παρά μόνο Ελληνισμό και δεν θα μείνουν ευχαριστημένοι από καμιά άλλη κυβέρνηση παρά μόνο την ελληνική. Αντίθετα, οι μωαμεθανοί, σύμφωνα με τα θρησκευτικά μας δόγματα και την εθνική

⁶³⁴ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 320-321. C. 3384, ό.π., σ. 101.

⁶³⁵ C. 3384, ό.π., Sir R. Biddulph to The Earl of Kimberley, 24 Απριλίου 1882, No. 63, σ. 106.

⁶³⁶ Ολόκληρο το έγγραφο εντοπίζεται στο Ζαννέτος, ό.π., σσ. 321-323. Το κείμενο περιλαμβάνεται αυτούσιο και στο C. 3384, ό.π. (άτιτλο) μνημόνιο, το οποίο φέρει ημερομηνία 17 Απριλίου 1882 και υπογράφεται από τον Μουφτή Esseid Ahmet Assim, τον Hadji Ahmet Raif και άλλους εννέα (9) μουσουλμάνους, ως συνημμένο στο No. 63 (Sir R. Biddulph to the Earl of Kimberley, 24 Απριλίου 1882), σσ. 106-107.

⁶³⁷ C. 3384, ό.π. σ. 106.

⁶³⁸ Στο ίδιο.

μας αγωγή, θεωρούμε φαύλη και ανατρεπτική κάθε κοινότητα η οποία με επαναστατικού χαρακτήρα μέσα, με αβάσιμες αιτιολογίες, με ψεύτικα διανοήματα και με την προβολή και διασπορά παντού παραπόνων, στενοχωρεί την κυβέρνηση στην οποία οφείλει υποταγή⁶³⁹. Στηλίτευαν την προσβλητική και αισχρή, κατά τη γνώμη τους, συμπεριφορά των Ελλήνων προς τους Βρετανούς υπαλλήλους, την απρεπή αντιμετώπισή τους και την τακτική τους, την οποία δεν θα τολμούσαν να ακολουθήσουν και αυτοί οι κάτοικοι του Λονδίνου, παρόλο που η βρετανική πρωτεύουσα θεωρείται το κέντρο της ελευθερίας. Για όλους αυτούς τους λόγους, εξέφραζαν λύπη για την ικανοποίηση των αιτημάτων των ταραχοποιών, ενώ ανέμεναν να δουν να τιμωρούνται έστω και κάποιοι από αυτούς για τις τερατώδεις κατηγορίες που είχαν κατά καιρούς προσάψει κατά των Βρετανών υπαλλήλων⁶⁴⁰.

Το Υπόμνημα κατέληγε ότι οι μουσουλμάνοι της Κύπρου δεν θα είχαν αντίρρηση αν το προνόμιο της αναλογικής αντιπροσώπευσης δινόταν σε κάποια ειρηνική κοινότητα, η οποία δεν θα έβλαπτε το μωαμεθανικό πληθυσμό.

«Αλλά τους Έλληνες συμπολίτες μας δεν τους χαρακτηρίζει η ειρηνικότητα και η μετριοπάθεια και δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι ιερή τους απόφαση και συμφωνία είναι, με αφετηρία τα νέα τους προνόμια, να λάβουν στα χέρια τους τα ηνία της διακυβέρνησης, με αποκλεισμό όλων των άλλων στοιχείων, ακόμη και αν πρόκειται αυτό να πραγματοποιηθεί με μεγάλες θυσίες. Και με αυτό ακόμη το σύστημα της ίσης αντιπροσώπευσης προσπαθούν να διορίσουν δικούς τους και αρχιγραμματέα και επάρχους και να αντικαταστήσουν με Έλληνες τους υπαλλήλους όλων των κλάδων της δημόσιας υπηρεσίας»⁶⁴¹.

Εξέφραζαν, τέλος, την πεποίθηση ότι

«καμιά κοινότητα, σε κανένα μέρος της γης, δεν μπορεί να απολαύσει ασφάλεια ζωής, περιουσίας και τιμής κάτω από τη διοίκηση Ελλήνων, αλαζόνων για τα ένδοξα κατορθώματα των προγόνων τους, εκτός και μόνο αν υπάρχει ίση αντιπροσώπευση στις διοικητικές υποθέσεις της χώρας, και

⁶³⁹ Στο ίδιο.

⁶⁴⁰ Στο ίδιο.

⁶⁴¹ Στο ίδιο, σ. 107. Η μετάφραση στην ελληνική σε υατό και στα λοιπά αποσπάσματα της παρούσας ενότητας έγιναν από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

ιδιαίτερα αυτό πρέπει να ισχύει για τους μωαμεθανούς, οι οποίοι αποτελούν πάντα αντικείμενο της εκδίκησης τους»⁶⁴².

Το Υπόμνημα αυτό είναι εξόχως σημαντικό, αφού πρόκειται για μια από τις πρώτες καταγγελίες των μουσουλμάνων εναντίον του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο. Καταφέρονται με άκομπες εκφράσεις εναντίον των Ελλήνων της νήσου και επιδεικνύουν έντονα αρνητική διάθεση και καχυποψία. Εκφράζουν φόβο, θεωρώντας ότι τελικός στόχος των Ελλήνων είναι να διεισδύσουν στη διοίκηση του νησιού, να αναλάβουν την εξουσία και να εκδικηθούν τους μωαμεθανούς. Αντιπαραβάλλουν τη δική τους μετριοπάθειά τους και τη διάθεσή τους για αγαστή συνεργασία με την αγγλική διοίκηση, εκπέμποντας μήνυμα υποταγής και συμμόρφωσης.

Ο Lord Kimberley, στην απάντησή του, επιχείρησε να καθησυχάσει τους μωαμεθανούς της Κύπρου και να τους διαβεβαιώσει ότι δεν κινδύνευαν να υποστούν καμιά δυσμενή μεταχείριση⁶⁴³.

Ο πρέσβης της Πύλης στο Λονδίνο επανήλθε με νέα ρηματική διακοίνωση προς τον υπουργό Αποικιών, τονίζοντας ότι κανείς δεν μπορούσε να προβλέψει, όταν γινόταν η μεταβίβαση της Κύπρου στην Βρετανία, ότι, υπό βρετανική διοίκηση, οι μουσουλμάνοι του νησιού θα υποβιβάζονταν σε κατώτερη πολιτική θέση από τους μη μουσουλμάνους συμπολίτες τους, υποδεικνύοντας ότι οι νέες ρυθμίσεις μπορούσαν να έχουν αντίκτυπο και στις γειτονικές επαρχίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας⁶⁴⁴.

Η βρετανική κυβέρνηση απέρριψε τις αιτιάσεις της Πύλης και των μουσουλμάνων κατοίκων της Κύπρου, προχωρώντας στη λήψη απόφασης για ένα νέο αντιπροσωπευτικό σύστημα στη νήσο. Αυτή η απόφαση υλοποιήθηκε με την έκδοση, στις 30 Νοεμβρίου 1882⁶⁴⁵, Διατάγματος εν Συμβουλίω και επεξηγηματικού

⁶⁴² Στο ίδιο.

⁶⁴³ C. 3384, ό.π., The Earl of Kimberley to Sir R. Biddulph, No. 65, 5 Μαΐου 1882, σ. 108.

⁶⁴⁴ C. 3384, ό.π., Musurus Pasha to the Earl Granville, No. 73, 1η Ιουλίου 1882, σσ. 112-113. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 326-327.

⁶⁴⁵ Panteli, ό.π., σ. 72. Το Νομοθετικό Συμβούλιο διαλύθηκε στις 12 Νοεμβρίου 1931, μετά τα Οκτωβριανά του 1931.

Διευκρινιστικού Διατάγματος, με τα οποία επιβλήθηκε το νέο Σύνταγμα διοίκησης της Κύπρου⁶⁴⁶.

Η διαμάχη του 1882 τραυμάτισε τις σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων κατοίκων της Κύπρου, έσπειρε τα πρώτα σπέρματα μιας χρόνιας εθνικιστικής αντιπαράθεσης και δυσκόλεψε την προσέγγιση των δύο κοινοτήτων.

Από την άλλη πλευρά, η σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου εμπειρείχε μια εξόχως σημαντική πρόνοια: τους χωριστούς εκλογικούς καταλόγους⁶⁴⁷ για την εκλογή των χριστιανών και των μωαμεθανών που θα μετείχαν στο Σώμα⁶⁴⁸. Ο διαχωρισμός του εκλογικού σώματος και η διάκριση των κατοίκων προσδιόριζε τη βρετανική πολιτική, η οποία ήταν πιστή στην ιμπεριαλιστική αντίληψη του «διαίρει και βασίλευε»⁶⁴⁹. Την ίδια στιγμή, οι αριθμητικοί συσχετισμοί στο πλαίσιο του Νομοθετικού Συμβουλίου ευνοούσαν τη συνεργασία Βρετανών και μουσουλμάνων, τοποθετώντας τη χριστιανική πλειοψηφία στην αντιπολίτευση⁶⁵⁰.

Αρχικά, το υπουργείο Αποικιών είχε αποφασίσει την εφαρμογή του συστήματος της διασταυρούμενης ψήφου μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, για έναν προκαθορισμένο αριθμό χριστιανικών και μουσουλμανικών θέσεων στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Αυτή ήταν η αρχική πρόταση του Fairfield, ο οποίος θεωρούσε ότι έτσι θα ωθούσε τους Έλληνες υποψηφίους να ενεργούν με περισσότερη καλή θέληση έναντι των Τούρκων συμπολιτών τους, καταπραΰνοντας τις εκατέρωθεν εθνοτικές επιδιώξεις⁶⁵¹.

⁶⁴⁶ C. 3791, Papers Relating to The Constitution of a New Legislative Council, Λονδίνο 1883, The Earl of Kimberley to Sir R. Biddulph, 16 Δεκεμβρίου 1882, Νο. 1. Συνημμένο το νέο Σύνταγμα, 30 Νοεμβρίου 1882, σσ. 1-6.

⁶⁴⁷ Βασίλης Πρωτοπαπάς, Εκλογική Ιστορία της Κύπρου – Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία, 1878-1960, Αθήνα 2012, σσ. 62-63.

⁶⁴⁸ C. 3211, Copy of a Despatch Dated March 10th 1882, from the Secretary of State for the Colonies to the High Commissioner of Cyprus on the Constitution and Functions of a new Legislative Council, Λονδίνο 1882, The Earl of Kimberley to Sir R. Biddulph. Το Σύνταγμα του 1882 και τα Διατάγματα του Στέμματος περιλαμβάνονται στο John C. Howard και Charles C. Gerathy, *The Imperial Orders in Council Applicable to Cyprus*, Λονδίνο 1923.

⁶⁴⁹ Eric Hobsbawm, Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Αθήνα 1994, σ. 192.

⁶⁵⁰ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., σ. 48.

⁶⁵¹ CO 67/24, Minute by E. Fairfield, 10 Μαρτίου 1882.

Όμως ο Μέγας Αρμοστής Biddulph διαφώνησε με τις προθέσεις του Λονδίνου να εφαρμόσει ένα τέτοιο σύστημα, υποστηρίζοντας την ανάγκη επιμελούς προετοιμασίας του εδάφους προτού ομογενοποιηθεί ο πληθυσμός και προκρίνοντας το σύστημα των ξεχωριστών εκλογικών καταλόγων⁶⁵². Βέβαια, είναι αδιαμφισβήτητο ότι και οι ίδιοι οι Έλληνες της Κύπρου εξέφρασαν, με όλα τα μέσα που διέθεταν, την έντονη επιθυμία τους για αντιπροσώπευση στο Νομοθετικό Συμβούλιο βάσει της πληθυσμιακής αναλογίας.

Τελικά, ο Fairfield, δέκα μήνες μετά, τον Ιανουάριο του 1882, διαφοροποίησε την αρχική του πρόταση και συμφώνησε με την άποψη του Αρμοστή Biddulph για χωριστούς εκλογικούς καταλόγους, βασίζοντας τη θέση του στην επιθυμία των Ελλήνων της νήσου να διασφαλίσουν την εκπροσώπησή τους στο Συμβούλιο επί τη βάση της πληθυσμιακής τους αναλογίας, αλλά και στο ότι η διαίρεση των δύο σύνοικων στοιχείων είχε τις ρίζες της σε ιστορικές, εθνοτικές και πολιτισμικές διαφορές⁶⁵³.

Το Λονδίνο αποδέχθηκε τις εισηγήσεις Fairfield και τις περιέλαβε στο Σύνταγμα του 1882. Όπως αποδείχθηκε στο πέρασμα των χρόνων, οι βρετανικές κυβερνήσεις όχι μόνο δεν επιδίωξαν να ενισχύσουν την ενότητα Ελλήνων και Τούρκων της Κύπρου, αλλά προώθησαν την ακριβώς αντίθετη πολιτική, ενώ και με προσωπικές παρεμβάσεις υπέθαλψαν την αντιπαράθεση⁶⁵⁴.

⁶⁵² *Επίσημη Εφημερίδα (The Cyprus Gazette)*, No. 100, 15 Φεβρουαρίου 1883: Σχετικό είναι το Διάταγμα που εκδόθηκε για αναθεώρηση και σύνταξη νέων εκλογικών καταλόγων, οι οποίοι διαιρέθηκαν σε δύο μέρη: το ένα με τα ονόματα των μωαμεθανών και το άλλο με τα ονόματα των μη μωαμεθανών εκλογέων.

⁶⁵³ CO 67/21, Minute by E. Fairfield, 31 Ιανουαρίου 1882.

⁶⁵⁴ *Φωνή της Κύπρου*, 5/17 Σεπτεμβρίου 1896. Στην εφημερίδα περιέχεται αυτούσια η απάντηση του υπουργού Chamberlain στο Παγκύπριο Υπόμνημα του 1895. Άξια αναφοράς η απάντησή του, με την οποία απορρίπτει την προαγωγή Κυπρίων σε ανώτερες θέσεις της κυβέρνησης, λόγω του ότι «...αυτό δεν συνιστάται για μια χώρα που κατοικείται από δύο διαφορετικές γλώσσες, θρησκείες, εθνικές καταβολές, ιστορία και αντίληψη...». Εξίσου αποκαλυπτική είναι η ανάμιξη Άγγλων αξιωματούχων στις γενικές εκλογές του 1901, όπως και η υποθάλψη της αντιπαλότητας εντός της τουρκοκυπριακής κοινότητας, στάση η οποία καταγγέλθηκε και στηλιτεύθηκε και στο πλαίσιο των εργασιών του Συμβουλίου. Γι' αυτά, βλ. *Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1902*, XIV, Κρατικό Αρχείο Κύπρου, No. V28/14, 20-21 Μαΐου 1902, σσ. 49-53 και 57-66. Επίσης, βλ. Ζανέττος, ό.π., II, σσ. 868-874.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η αντίδραση στα φορολογικά μέτρα μέσα από τον κυπριακό Τύπο κατά τα πρώτα δέκα χρόνια της Αγγλοκρατίας

Κατά την περίοδο που προηγήθηκε των διεργασιών για τη σύσταση του πρώτου αντιπροσωπευτικού Νομοθετικού Σώματος, ο (ελληνόφωνος) κυπριακός Τύπος της εποχής προέβαλλε τα αιτήματα του λαού, τα οποία είχαν ως κοινό παρονομαστή τη βελτίωση των κακών συνθηκών που προκάλεσε η άσκηση της βρετανικής διοίκησης στο νησί και την προώθηση μεταρρυθμίσεων.

Νωρίς το 1880, οι αγρότες διαμαρτύρονταν με επιστολές στις εφημερίδες για τη σκληρότητα την οποία επιδείκνυαν οι Μουδیرهδες κατά την είσπραξη των φόρων, αφού έφταναν στο σημείο να πωλούν ακόμα και τα μαγειρικά σκεύη αγροτών που αδυνατούσαν να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους⁶⁵⁵.

Μετά από δύο σχεδόν χρόνια βρετανικής κατοχής, ο κυπριακός Τύπος δεν είχε ακριβή εικόνα για το ύψος του κυπριακού πλεονάσματος που είχε συμφωνηθεί να καταβάλλεται στην Πύλην και το οποίο έγινε γνωστό ως *υποτελικός φόρος*. Αντιλαμβάνονταν, μάλλον, την επιβάρυνση που επέβαλλε η αγγλο-τουρκική συνθήκη ως «ενοίκιο» που πλήρωνε η ίδια η Κύπρος από τα έσοδά της, προς όφελος της Βρετανίας. Αρχικά θεωρούσαν ότι η υποχρέωση, *βάσει της Συνθήκης*, ανερχόταν στις 100.000 λίρες⁶⁵⁶. Αντιδρούσαν στο ύψος του «αγγλο-τουρκικού τρόπου φορολογίας» και στις υψηλές δαπάνες που απαιτούσε η λειτουργία της νέας αγγλικής διοίκησης, καθώς, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους, ήταν αδύνατο να τα αντέξει ο τόπος.

Ο αγγλοτουρκικός τρόπος φορολογίας βαρύνει επί της κεφαλής μας όπως το Σταυροβούνιον. Εάν εξακολουθήση η ετησία απότισις 115.000 λιρών εις τον Σουλτάνον και η γενναιόδωρος μισθοδοσία της αγγλικής διοικήσεως, τότε μετά από μίαν πενταετίαν η Πύλη δεν θα έχη το θάρρος να ζητή το ενοίκιόν της, ούτε οι Άγγλοι υπάλληλοι τους μισθούς των⁶⁵⁷.

⁶⁵⁵ *Νέον Κίτιον*, 19/31 Ιανουαρίου 1880.

⁶⁵⁶ Στο ίδιο.

⁶⁵⁷ *Νέον Κίτιον*, 14/26 Ιουνίου 1880.

Τα παράπονα των αγροτών επικεντρώνονταν επίσης στις τρομερές πιέσεις που ασκούσαν οι Βρετανοί για την είσπραξη των καθυστερημένων φόρων των ετών 1876, 1877, 1879 και 1880, τα οποία χαρακτήριζαν σκληρά και απάνθρωπα⁶⁵⁸. Εντοπίζεται μάλιστα επιστολή γεωργών της Λεμεσού, οι οποίοι διαμαρτύρονται έντονα για την πρακτική του Τελωνείου της πόλης να απαιτεί από τους καπνογεωργούς την πληρωμή του προ δεκατριετίας ελλείμματος, υποχρεώνοντάς τους σε διάφορα πρόστιμα⁶⁵⁹. Συχνά, τα παράπονα μετατρέπονταν σε δημόσιες καταγγελίες εναντίον συγκεκριμένων υπαλλήλων της κυβέρνησης, όπως, για παράδειγμα, η *καταγγελία εναντίον του υπαλλήλου της δεκατίσεως Μιχαήλ Λακαταμίτη, ο οποίος θεωρείται πιο άδικος και από αυτόν τον περίφημον Χατσή Νικολάκη, επί τουρκικής διοικήσεως*. Ο υπάλληλος αυτός φέρεται να προειδοποιούσε τους αγρότες με τη φράση: *Προσέχετε, ε, και τώρα είναι Αγγλία*⁶⁶⁰. Οι καταγγελίες δεν περιορίζονταν στον Τύπο, αλλά υποβάλλονταν και στους Διοικητές των Επαρχιών, όπως έγινε, για παράδειγμα, με τον Τελώνη της Κερύνειας, ο οποίος καταγγέλθηκε στον Διοικητή Stevenson «για τις φανερές αδικίες του»⁶⁶¹.

Οι κάτοικοι αντιδρούσαν και ευρύτερα στα ζητήματα της βαριάς, όπως την έκριναν, φορολογίας. Θεωρούσαν ότι οι φόροι αυξάνονταν, αντί να ελαττωθούν· η μείωση στο στρατιωτικό φόρο (για τους χριστιανούς) αντικαταστάθηκε με μύρια τέλη και ο ακριδικός φόρος έγινε δυσανάλογος και βαρύς για τους αγρότες. Οι δε τακτικοί φόροι της δεκάτης και του τελωνειακού φόρου επί των οίνων αυξήθηκαν όσο ποτέ προηγουμένως, ενώ, μαζί με τα χαρτόσημα και τα άλλα τέλη, εξαντλούνται οι πόροι του λαού⁶⁶². Παρόμοιες διαμαρτυρίες συνέχιζαν να δημοσιεύονται στον Τύπο, με επιστολές που υπογράφονταν από πολλούς αγρότες, όπως, για παράδειγμα, τα παράπονα για την αντικατάσταση της μείωσης του στρατιωτικού φόρου με την αύξηση στην εκτίμηση των σταφυλιών και του τελωνειακού φόρου.⁶⁶³

Το άρθρο της εφημερίδας *Αλήθεια*, υπό τον τίτλο «Τις Πταίει», είναι αντιπροσωπευτικό της αρνητικής εικόνας που είχαν σχηματίσει οι Κύπριοι για τη νέα

⁶⁵⁸ *Αλήθεια*, 18/30 Ιουλίου 1881.

⁶⁵⁹ *Αλήθεια*, 20 Μαρτίου/1 Απριλίου 1882.

⁶⁶⁰ *Αλήθεια*, 15/27 Σεπτεμβρίου 1881.

⁶⁶¹ *Αλήθεια*, 16/28 Ιανουαρίου 1882.

⁶⁶² *Αλήθεια*, 2/14 Ιανουαρίου 1882, «Τις Πταίει».

⁶⁶³ *Αλήθεια*, 13/25 Μαρτίου 1882, «Φενάκη Ιδεολόγων».

κατοχική δύναμη. Σε αυτό, προβάλλεται η διάψευση των προσδοκιών των Κυπρίων από τα πεπραγμένα της βρετανικής διοίκησης στο νησί. Καταπιάνεται κυρίως με την επαχθή φορολογία, την οποία εκτιμά υψηλότερη επί Αγγλοκρατίας, θεωρώντας ότι η μείωση του στρατιωτικού φόρου αντικαταστάθηκε από την επιβολή ποικίλων τελών στις πόλεις και έκτακτων φόρων στις κωμοπόλεις για την εκτέλεση έργων υποδομής, τα οποία όμως δεν έγιναν. Στηλιτεύεται ο ακριδικός φόρος, ο οποίος χαρακτηρίζεται βαρύτερος για τους γεωργούς, η δεκάτη, καθώς και ο φόρος στα κρασιά, που ποτέ δεν είχε φτάσει σε τέτοιο ύψος επί Οθωμανοκρατίας. Το άρθρο αναφέρεται επίσης στα τέλη χαρτοσήμων και σε άλλες επιβαρύνσεις που εξαντλούν τους πόρους του λαού και αναδεικνύει τα παράπονα για τις προσπάθειες των Βρετανών να αποβάλουν οι Κύπριοι τον ελληνικό χαρακτήρα τους. Το άρθρο καταλήγει με το ερώτημα γιατί δεν λαμβάνονταν τα απαιτούμενα μέτρα από τους διοικούντες για άμβλυνση της φορολογίας και εισαγωγή μεταρρυθμίσεων⁶⁶⁴, ώστε να αποκατασταθεί το αίσθημα δικαίου του λαού. Σε δημοσιεύματα που ακολούθησαν, γινόταν αναφορά στην ανάγκη σύστασης αντιπροσωπευτικού σώματος, προκειμένου να περιοριστούν οι αυθαιρεσίες της διοίκησης⁶⁶⁵.

Μία πενταετία μετά την έλευση των Βρετανών στην Κύπρο, συνέχιζαν να δημοσιεύονται στον Τύπο άρθρα και επιστολές για την άδικη και επαχθή φορολογία, εκφράζοντας την έντονη απογοήτευση του πληθυσμού για τη διάψευση των προσδοκιών τους⁶⁶⁶. Πολλές αναφορές αποτελούν κραυγές απόγνωσης για την ένδεια στην οποία είχε περιέλθει ο κόσμος, ενώ δεν λείπουν και εκφράσεις απαρέσκειας και έκπληξης για την ψυχρή αντιμετώπιση ή ακόμα και την περιφρόνηση των αιτημάτων του από τη νέα διοίκηση. Έφερναν ως παράδειγμα το αίτημα της μη καταβολής της δεκάτης σε είδος και της ελάφρυνσης του φόρου στο κρασί, που και τα δύο δεν ικανοποιήθηκαν από τους Βρετανούς⁶⁶⁷. Ζητούσαν την εκπλήρωση των υποσχέσεων της διοίκησης για εκτέλεση έργων, όπως η κατασκευή γεφυριών στην περιοχή πέριξ

⁶⁶⁴ *Αλήθεια*, 2/14 Ιανουαρίου 1882.

⁶⁶⁵ *Νέον Κίτιον*, 15/27 Ιανουαρίου 1882. *Φωνή της Κύπρου*, 22 Ιανουαρίου/3 Φεβρουαρίου 1882. *Στασίνας*, 29 Ιανουαρίου/10 Φεβρουαρίου 1882 κλπ.

⁶⁶⁶ *Αλήθεια*, 18 Νοεμβρίου/30 Δεκεμβρίου 1882. *Αλήθεια*, 12/24 Μαρτίου 1883. *Αλήθεια*, 31 Δεκεμβρίου/12 Ιανουαρίου 1883.

⁶⁶⁷ *Αλήθεια* 31 Μαρτίου 1883.

των χωριών Άγιος Μάμας και Καπηλειό, εκκρεμότητα η οποία παρέμενε για περισσότερα από τέσσερα χρόνια⁶⁶⁸.

Άξιος ειδικής αναφοράς είναι ένας όρος τον οποίο επέβαλαν οι Αρχές και προκάλεσε την οργή των κατοίκων της Κύπρου. Σύμφωνα με αυτόν, απόλυτη προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι ήταν η πλήρης καταβολή των φόρων. Το μέτρο αυτό, όπως εκτιμούσε η εφημερίδα *Νέον Κίτιον*, θα έδινε τη δυνατότητα ψήφου μόνο σε 15.000 άτομα από το σύνολο των 40.000 ψηφοφόρων, αφού η προθεσμία της 15ης Μαρτίου 1883, που είχε τεθεί για την εξόφληση των φόρων, απέκλειε τους αγρότες, οι οποίοι μπορούσαν να τους πληρώσουν μετά το θέρος⁶⁶⁹. Με τον τρόπο αυτό καταργούνταν, στην ουσία, τα πολιτικά δικαιώματα. Όπως ήταν φυσικό, το μέτρο αυτό, που ακολούθησε αποφάσεις για κατασχέσεις περιουσιών, φυλακίσεις και σκληρή φορολογία, γιγάντωσε τη λαϊκή δυσαρέσκεια: καθώς οι συνέπειές του ήταν όντως εξοργιστικές: στην επαρχία Λάρνακας, επί πληθυσμού 25.000 κατοίκων, οι εκλογείς ανήλθαν τελικά στους 1.700, ενώ η πόλη της Λάρνακας, με τους 8.000 κατοίκους, κατέληξε να έχει συνολικά 170 εκλογείς⁶⁷⁰.

Στο άκουσμα της κατάργησης της δεκάτης στα σταφύλια, με αντιστάθμισμα την αύξηση της φορολογίας σε άλλες κατηγορίες προϊόντων, αγρότες της επαρχίας Κερύνειας δημοσίευσαν επιστολή απευθυνόμενη στα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου, με την οποία τους ζητούσαν να προωθήσουν επιπρόσθετες μειώσεις στους φόρους και επέκταση της κατάργησης της δεκάτης και σε άλλα προϊόντα: ζητούσαν, επίσης, την υιοθέτηση μιας ολοκληρωμένης φορολογικής πολιτικής και λήψη μέτρων για την προστασία της γεωργίας⁶⁷¹.

Σε ανυπόγραφο άρθρο της εφημερίδας *Σάλπιγξ*, στηλιτεύεται η σπουδή της αποικιακής διοίκησης να επιβάλει φόρους κατανάλωσης στο κρασί, *το οποίον οι Τούρκοι μισούν θρησκευτικώς και ρουφούν εμπιστευτικώς*, καθώς και η απόφασή της να υιοθετήσει την *αχαλίνωτη και σπάταλη* οθωμανική φορολογική πολιτική. Στο ίδιο

⁶⁶⁸ *Αλήθεια*, 26 Μαρτίου/7 Απριλίου 1883.

⁶⁶⁹ *Νέον Κίτιον*, 2/14 Απριλίου 1883.

⁶⁷⁰ *Στασίνο*, 9/21 Απριλίου 1883. *Αλήθεια*, 14/26 Απριλίου 1883. *Νέον Κίτιον*, 28 Απριλίου 1883.

⁶⁷¹ *Φωνή της Κύπρου*, 28 Ιανουαρίου/9 Φεβρουαρίου 1884, «Μια φωνή υπέρ των Αγροτών».

άρθρο εκφράζεται επίσης δυσφορία για το ότι η διοίκηση σπεύδει να αντικαταστήσει κάθε κατάργηση φόρου με άλλη φορολογία και διατυπώνεται η εκτίμηση ότι, με αυτή την πολιτική, η κυβέρνηση γίνεται αντιπαθής στο λαό⁶⁷².

Σε κύριο άρθρο της εφημερίδας *Αλήθεια*, το καλοκαίρι του 1884, για την οικονομική κατάσταση της Κύπρου, ο φόρος υποτελείας των 100.000 λιρών, η πολυπληθής διοικητική υπαλληλία και οι αδρότατοι μισθοί που ελάμβαναν επί ματαίω οι Βρετανοί υπάλληλοι προβάλλονταν ως οι κύριες αιτίες εξάντλησης των εσόδων της Κύπρου, που ανέρχονταν στις 200.000 λίρες. Ο αρθρογράφος προέβαινε ακολούθως σε μια ενδιαφέρουσα σύγκριση με την οικονομία της Κρήτης, η οποία το 1884 εμφάνιζε κέρδη 2,5 εκατομμυρίων γροσιών επί συνολικών εσόδων 14,5 εκατομμυρίων γροσιών. Ανέφερε ότι, ενώ ο πληθυσμός της Κρήτης ανερχόταν στις 300.000 κατοίκους και της Κύπρου στις 185.000 κατοίκους, η Κύπρος είχε, το ίδιο έτος, έσοδα 25 εκατομμυρίων γροσιών. Εντούτοις, ο τελικός απολογισμός της ήταν ελλειμματικός, λόγω της βαριάς φορολογίας και των δασμών στα κυπριακά προϊόντα, που απομυζούσαν το εισόδημα του λαού. Ο αρθρογράφος κατέληγε με τη διαπίστωση ότι οι Κρητικοί φορολογούνταν, κατά μέσο όρο, με 45 γρόσια, ενώ οι Κύπριοι με 145 γρόσια, γι' αυτό και δεν επρόκειτο ποτέ να ευδαιμονήσουν⁶⁷³. Σε άλλη περίπτωση, η ίδια εφημερίδα ενημέρωνε τους αναγνώστες της ότι, από το μήνα Δεκέμβριο, όλοι οι εισπράκτορες της δεκάτης και άλλων φόρων θα έφεραν επίσημη στολή και πηλήκιο με το στέμμα⁶⁷⁴.

Η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, αφού εξέφραζε την πεποίθηση ότι η Πύλη εξαπάτησε τους Βρετανούς διπλωμάτες, επιβάλλοντας ένα δυσβάσταχτο φόρο στο νησί, που –μαζί με την υπόλοιπη φορολογία– καθιστούσε αφόρητη την οικονομική κατάσταση του λαού⁶⁷⁵, καλούσε την Βρετανία να αποκαταστήσει το αίσθημα δικαίου των Κυπρίων. Σε άλλα δημοσιεύματα, ενώ αποδοκιμαζόταν η επιβολή της δεκάτης σε χρήμα ως εμπόδιο για την ανάπτυξη των καλλιεργειών και υπαίτιος της ένδειας των αγροτών, γινόταν αποδεκτό ότι συλλεγόταν με δίκαιο τρόπο⁶⁷⁶.

⁶⁷² *Σάλπιγξ*, 22 Φεβρουαρίου 1884.

⁶⁷³ *Αλήθεια*, 11/23 Αυγούστου 1884.

⁶⁷⁴ *Αλήθεια*, 24 Νοεμβρίου /6 Δεκεμβρίου 1884.

⁶⁷⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 21 Νοεμβρίου/3 Δεκεμβρίου 1884.

⁶⁷⁶ *Φωνή της Κύπρου*, 22 Σεπτεμβρίου/4 Οκτωβρίου 1884.

Τον επόμενο χρόνο, ο κυπριακός Τύπος ενέτεινε την αρθρογραφία του σε σχέση με τη φορολογία, αναδεικνύοντας τα κακώς έχοντα της αποικιακής διοίκησης και την αυστηρότητα στη συλλογή των φόρων. Εκτόξευε κατηγορίες περί χάλκευσης των νόμων περί αγγαρείας, για την είσπραξη της δεκάτης σε χρήμα,

τη φυλάκιση ολόκληρων χωριών διότι ώφειλον 2-3 εγχώριοι φοροφυγάδες, ή άποροι, ή και θανόντες, φόρους. Εις δεκάδας χωρικών επεβλήθησαν βαρύτατα πρόστιμα, διότι εχρησιμοποίησαν ιδιαίτατα δένδρα, άλλοι ήχθησαν εν χειροπέδαις, πεζοί και ανυπόδητοι, εις Λεμησσόν, διότι εκλάδευσαν παλαιόν ελαιόδενδρον αυτών. Αξιώτιμος έμπορος της Λεμησσού εδιώχθη διά της μάστιγος και εφυλακίσθη εν τη πρώτη τυχούση αποθήκη, διότι εξέφρασεν μίαν γνώμην προκειμένου περί κατασκευής παραπήγματος του διοικητού⁶⁷⁷.

Τέτοιου είδους καταγγελίες, που επαναλαμβάνονταν μάλιστα κατά τη διάρκεια του έτους, προκαλούσαν ευρύτερες αντιδράσεις στο λαό και, μαζί με την οικονομική καχεξία, επιδείνωναν το αίσθημα δυσφορίας και αγανάκτησης εναντίον της αποικιακής διοίκησης.

Οι εφημερίδες αναφέρονταν στην επιβολή των αποβαθρικών τελών και του ακριδικού φόρου, επισημαίνοντας ότι η διοίκηση αποσπούσε με ψεύδη έσοδα από το λαό:

Επέβαλαν εις τον λαόν φόρον αποβαθρών ανυπάρκτων, φόρον ακρίδος, ον διαχειρίζεται η κυβέρνησις αυτοβούλως, ενώ είχε λάβει την συγκατάθεσιν των αιρετών μελών των διοικητικών συμβουλίων επί τω ρητώ όρω ότι θα διηύθυνε την καταδίωξιν «ειδική επιτροπή εξ εντοπίων»⁶⁷⁸.

Το βάρος των φόρων και η ματαιότητα των αντιδράσεων των Κυπρίων οδήγησαν την εφημερίδα *Σάλπιγξ* να καλέσει σε ειρηνική εξέγερση, θεωρώντας ότι και οι Οθωμανοί κάτοικοι συμμερίζονταν τα αισθήματα καταπίεσης και οικονομικής αφαίμαξης⁶⁷⁹. Η καταβολή της δεκάτης σε χρήμα ήταν ένα πάγιο ζήτημα που πρόβαλλε ο Τύπος, ο

⁶⁷⁷ *Αλήθεια*, 18/30 Μαΐου 1885.

⁶⁷⁸ *Αλήθεια*, 11/23 Μαΐου 1885, «Εν βλέμμα επί τα οπίσω».

⁶⁷⁹ *Σάλπιγξ*, 26 Ιανουαρίου 1885. Το ίδιο έπραξε δύο χρόνια μετά και η *Φωνή της Κύπρου* (14/26 Νοεμβρίου 1887, «Εγέρθωμεν»), λίγες μέρες προτού ξεσπάσουν παγκύπρια συλλαλητήρια.

οποίος ζητούσε με εκτενή αρθρογραφία την τροποποίησή του, έτσι ώστε να αμβλυνθεί η καχεξία των αγροτών⁶⁸⁰. Το 1885, κοινός παρονομαστής της αρθρογραφίας (ενυπόγραφης και ανυπόγραφης)⁶⁸¹ ήταν η φορολογική ελάφρυνση, ενώ συνεχής ήταν και η έκφραση παραπόνων από ομάδες κατοίκων⁶⁸².

Το 1886, στη δεύτερη εκλογική αναμέτρηση για την ανάδειξη των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, η εφημερίδα *Ένωσις* υποδείνυε στους υποψήφιους βουλευτές, στο κύριο άρθρο της, τα προβλήματα που ταλαιπωρούσαν τα φτωχά στρώματα του πληθυσμού της νήσου. Υπογράμμιζε τη φτώχεια και την εξαθλίωση που κυριαρχούσαν, κυρίως στην Πάφο, την έλλειψη έργων υποδομής και τη βαριά φορολογία. Τόνιζε επίσης την απουσία Γεωργικής τράπεζας, έλλειψη η οποία επέτρεπε την εκμετάλλευση των αγροτών από τους τοκογλύφους. Το άρθρο περιέγραφε με μελανά χρώματα την *άλλοτε ακμάζουσα και θάλλουσα Λάρνακα*, της οποίας το εμπόριο *απέθανεν ήδη*. Επέκρινε ακόμη την αποικιακή διοίκηση ως μη αντιλαμβανόμενη τα πραγματικά προβλήματα και καλούσε τους βουλευτές, που *συντρώνουσι πολλάκις τοις γεωργοίς* και έχουν άμεση γνώση της εξαθλίωσης, να προωθήσουν λύσεις⁶⁸³. Την ίδια περίοδο, η *Ένωσις*, επαναλαμβάνοντας τη διαμαρτυρία που είχε εκφράσει και στις προηγούμενες εκλογές, αποδοκίμαζε την απόφαση της διοίκησης να στερήσει τα πολιτικά δικαιώματα σε όσους εκ των πολιτών δεν κατέβαλαν εγκαίρως τους κτηματικούς φόρους. Αυτή η απόφαση είχε ως αποτέλεσμα την εγγραφή 27 μόνον ατόμων στον εκλογικό κατάλογο της περιοχής της Σκάλας, επί συνόλου 1.800 κατοίκων. Όλοι οι υπόλοιποι, όπως ισχυριζόταν η εφημερίδα, είχαν αποστερηθεί το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, ενώ μόνο οι 8 από τους 27 ψηφοφόρους διέθεταν κτηματική περιουσία, καθώς τα κτήματα των υπολοίπων είχαν πουληθεί για την αποπληρωμή των φόρων⁶⁸⁴.

⁶⁸⁰ *Αλήθεια*, 17/29 Αυγούστου 1885, 31 Αυγούστου/12 Σεπτεμβρίου 1885, «Κάθε πέρσι και καλλίτερα, Περί Δεκάτης ιδίως». *Αλήθεια*, 9/21 Νοεμβρίου 1885.

⁶⁸¹ *Αλήθεια*, 2/14 Μαρτίου 1885, «Κύριε Συντάκτα της *Αληθείας*. Απελπισία, Καταστροφή, Εχάθημεν». *Φωνή της Κύπρου*, 4/16 Νοεμβρίου 1885, «Η Μοίρα μας» και 2/14 Δεκεμβρίου 1885. *Σάλπιγξ*, 26 Ιουνίου 1885, «Παρά 'ς την πόρταν του πλουσίου, κάλλιον 'ς την πόρταν του πτωχού». *Ένωσις*, 1/13 Νοεμβρίου 1886, «Κατάστασις και Ανάγκαι της Κύπρου – Προς τους νέους ημών Βουλευτάς».

⁶⁸² *Αλήθεια*, 30 Νοεμβρίου/12 Δεκεμβρίου 1885, «Την ανάγνωσιν των εξής συνιστώμεν τη Κεντρική Διοικήσει της νήσου».

⁶⁸³ *Ένωσις*, 17/29 Οκτωβρίου 1886, «Κατάστασις και Ανάγκαι της Κύπρου».

⁶⁸⁴ *Ένωσις*, 11/23 Οκτωβρίου 1886, «Άδικος αποστέρησις των πολιτικών δικαιωμάτων εν Κύπρω».

Εντοπίζεται περιορισμένη αρθρογραφία που απευθύνεται προς το νέο Μέγα Αρμοστή, Henry Bulwer, στον οποίο παρέθεταν τα φορολογικά μέτρα που είχαν θεσπίσει οι προκάτοχοί του. Του ζητούσαν να λάβει άμεσα ανακουφιστικά για τους κατοίκους μέτρα και να συνεργαστεί με τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου, προς όφελος της ευημερίας της νήσου⁶⁸⁵.

Κατά τη διάρκεια της διετίας 1886-87, το θέμα που δέσποζε στην αρθρογραφία του κυπριακού Τύπου ήταν ο λεγόμενος υποτελικός φόρος και η άσκηση πίεσης στους Έλληνες βουλευτές να εντατικοποιήσουν τη δράση τους για μείωση ή απαλλαγή της νήσου από αυτό το «επαχθές βάρος»⁶⁸⁶. Νωρίς το 1887, η εφημερίδα *Σάλπιγξ* συνόριζε τα αιτήματα και καλούσε τα νέα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου να προστατεύσουν τα συμφέροντα του λαού. Ανέφερε ότι η πατρίδα έχρηζε άμεσης θεραπείας των αναγκών της, *ευρισκομένη προ πολλού εις μαρασμόν και υπενθύμιζε τα λαϊκά αιτήματα, που συνοψίζονταν στα εξής:*

[...] απαλλαγή από τον ανυπόφορον τουρκικόν φόρον, προαγωγή της γεωργίας⁶⁸⁷ η οποία έπαθεν ολικήν έκλειψιν ένεκεν της ελλείψεως μέσων προς υποστήριξιν. Σύστασις μιας Γεωργικής τραπεζής, αντικατάστασις του φόρου της Δεκάτης, υποστήριξις της εγχωρίου βιομηχανίας και ώθησις προς προαγωγήν αυτής διά μιας ενιαυσίας εκθέσεως εγχωρίων βιομηχανημάτων. Σύνταξις κανονισμών διά την καπνοφυτεϊάν και εξεύρεσις μέσων προς προαγωγήν διά της ελαττώσεως των φόρων των επιτοπίων καπνών και προσθέσεως φόρου, επί των εκ του εξωτερικού εισαγομένων. Απαγόρευσις εισαγωγής ζένων οينوπνευμάτων, τα οποία κατά την γνώμιν των ιατρών είναι απλώς δηλητηριώδης χυμός, όστις, εισερχόμενος εις τα καζάνια των ρακοκατασκευαστών, πωλείται εις το δημόσιον ως ρακή και τούτο συντείνει εις το να πωλείται το φυσικώτατον

⁶⁸⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 8/20 Μαρτίου 1886 και 5/17 Απριλίου 1886.

⁶⁸⁶ Αναφέρεται εκτενώς σε άλλο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

⁶⁸⁷ Για την ανάγκη σύστασης Γεωργικής τράπεζας, προκειμένου να εξαλειφθεί η τοκογλυφία, να προστατευτούν οι αγρότες και να αναπτυχθεί η παραγωγή, έγραφε και η *Ένωσις*, 10/22 Ιανουαρίου 1887.

*ποτόν η τζιβανία εις ευτελεστάτην τιμήν και εις το να επενεργή
δηλητηριωδώς εις τους φιλοπότας*⁶⁸⁸.

Η εφημερίδα πρότεινε στη συνέχεια μέτρα για την άμβλυση των οικονομικών προβλημάτων του λαού, όπως (α) αναστολή είσπραξης των φόρων από τους απόρους, (β) ίδρυση συμβουλευτικής επιτροπής *δυναμένης να γνωρίση ποίοι σπόροι εισίν οι κατάλληλοι και ποία η εποχή προς μερισμόν και ποίος ο τρόπος του μερισμού*, (γ) έγκαιρο εφοδιασμό των αγροτών με σπόρους σιταριού και (δ) συνομολόγηση δανείου 100.000 λιρών. Το άρθρο κατέληγε με μια φράση που αναδεικνύει την απελπισία στην οποία είχε περιέλθει μεγάλο μέρος του λαού, σε μια περίοδο όπου η ξηρασία και η μικρή παραγωγή προκαλούσαν πείνα και δυστυχία⁶⁸⁹: *Κύπρος – σε επονομάζω μετά 8 ετών ευ-τυχίας σου, Κόλασιν της Ανατολής*⁶⁹⁰. Σε άλλο άρθρο της *Σάλπιγγος*, οι υψηλοί φόροι χαρακτηρίζονται *αληθείς πληγαί των Φαραώ*, ενώ σε αυτούς προστίθενται τα πρόστιμα, τα οποία *επί Τουρκοκρατίας δεν υπήρχαν*, η ασκούμενη βία για την είσπραξή τους, η (υποχρεωτική) πώληση κινητών και ακινήτων ακόμα και στο ένα τέταρτο της αξίας τους, τα χαρτόσημα, τα δικαστικά έξοδα –*τα οποία είναι απρόσιτα, τη δικηγορική σπείρα ήτις απορροφά ούκ ολίγον ποσόν και ήτις πρέπει ή να περιορισθή ή να κανονισθώσι τα δικαιώματά των*– και ο ακριδικός φόρος, ο οποίος *κατατρώγει όλας ανεξαιρέτως τας τάξεις του λαού*. Το δημοσίευμα, αφού επισημαίνει ότι οι εκκλήσεις των εφημερίδων και των βουλευτών δεν είχαν αποτέλεσμα και ότι η κεντρική κυβέρνηση στο Λονδίνο συνέχιζε να κωφεύει, φτάνει στο σημείο να ζητεί την προστασία του προηγούμενου καθεστώτος. Πρέπει, γράφει, να σταλεί Παγκύπριο Υπόμνημα, με το οποίο να ζητείται *ή η καλυτέρευση της τύχης μας, ή το πρώην καθεστώς*⁶⁹¹.

Η *Φωνή της Κύπρου*, σε κύριο άρθρο της, εκτιμούσε ότι ο όλεθρος βρισκόταν προ των πυλών. Μηδένιζε τις βρετανικές πρωτοβουλίες στο νησί, επέκρινε τη λειτουργία του Συμβουλίου και τη δράση των βουλευτών και καταφερόταν εναντίον των

⁶⁸⁸ *Σάλπιγξ*, 15 Ιανουαρίου 1887, «Βουλευτική κολυμβήθρα».

⁶⁸⁹ *Ένωσις*, 20 Μαρτίου/1 Απριλίου 1887, «Η παρούσα κατάσταση της Κύπρου».

⁶⁹⁰ *Σάλπιγξ*, 23 Μαρτίου 1887, «Σταυρωθήτω η Κύπρος».

⁶⁹¹ *Σάλπιγξ*, 30 Μαΐου 1887, «Ο Κατακλυσμός». Τα παράπονα της εφημερίδας για την αδιαφορία της διοίκησης να ενισχύσει τα φτωχά στρώματα του λαού και να ελαφρύνει τους φόρους σε μια δύσκολη περίοδο καταγράφονται και εντός του Οκτωβρίου: *Σάλπιγξ*, 17 Οκτωβρίου 1887, τεύχος 146, «Ποία τα δίκαια παράπονά μας».

τεσσάρων Επισκόπων, τους οποίους, όπως έγραφε, *έχωμεν απλώς διά να ευλογώσιν ημάς και μη μεριμνώντας ειμή περί του ατομικού αυτών συμφέροντος*⁶⁹².

Το 1887, το μεγαλύτερο μέρος της αρθρογραφίας των εφημερίδων μετέφερε την απελπισία των Κυπρίων και διεκτραγωδούσε την αφόρητη οικονομική κατάσταση που είχε δημιουργηθεί. Η λαϊκή αντίδραση κορυφώθηκε στα τέλη του 1887 με το ξέσπασμα συλλαλητηρίων, οπότε τέθηκαν και οι βάσεις για την αποστολή της πρώτης κυπριακής πρεσβείας στο Λονδίνο.

⁶⁹² *Φωνή της Κύπρου*, 23 Μαΐου/4 Ιουνίου 1887, «Η Θέσις μας». Εξίσου επικριτικό, χωρίς να καταφέρεται εναντίον των ιερωμένων, ήταν και το άρθρο της εφημερίδας *Αλήθεια*, 6/18 Ιουνίου 1887, «Ευδαίμων πόλις η καλώς αρχομένη». *Φωνή της Κύπρου*, 27 Ιουνίου/9 Ιουλίου 1887, «Η κατάσταση της Κύπρου». *Αλήθεια*, 4/16 Ιουλίου 1887, με τον ίδιο τίτλο. *Αλήθεια*, 11/23 Ιουλίου 1887, «Υπάρχει εν Κύπρω κυβέρνησις ή δεν υπάρχει;». Αρνητική αποτίμηση του έργου της αποικιακής διοίκησης, με βαρείς χαρακτηρισμούς και διεκτραγώδηση της κατάστασης εντοπίζονται και στην εφημερίδα *Ένωσις*, 21 Αυγούστου/2 Σεπτεμβρίου 1887 και 28 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου 1887, «Ποία τα αποτελέσματα της αγγλικής κατοχής». Επίσης, στην *Αλήθεια*, 3/15 Οκτωβρίου 1887, «Ποία η κατάσταση ημών». *Φωνή της Κύπρου*, 12/24 Σεπτεμβρίου 1887, «Ατυχής Κύπρος».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η κορύφωση των λαϊκών αντιδράσεων και η αποστολή της πρώτης κυπριακής πρεσβείας στο Λονδίνο το 1889

1. Η πορεία της κυπριακής οικονομίας από το 1882 μέχρι τα παγκύπρια συλλαλητήρια του 1887

Τα έσοδα της νήσου έφτασαν τις £189.335 το 1882-83 και τις £194.051 το 1883-84. Αμέσως μετά, όμως, παρουσίασαν σοβαρή μείωση, φτάνοντας μόλις τις £172.063 το οικονομικό έτος 1884-85. Η αποικιακή διοίκηση εκτίμησε ότι η μείωση επήλθε λόγω της κατάρρευσης μέρους της φορολογίας, των καθυστερημένων φόρων (που ανέρχονταν σε £25.000) και των αδυναμιών που είχαν παρατηρηθεί στη συλλογή των φόρων *βεργκί* και του φόρου στρατιωτικής απαλλαγής⁶⁹³. Προκειμένου να αποφύγουν οποιαδήποτε αύξηση στο κυπριακό επίδομα, αποφάσισαν να λάβουν δραστικά μέτρα για να χτυπήσουν την αδυναμία είσπραξης των καθυστερημένων φόρων, παρά το ότι αναγνώριζαν ότι η φορολογία ήταν βαριά και η κύρια μάζα των φορολογουμένων ήταν άνθρωποι πολύ φτωχοί⁶⁹⁴.

Για να εξυπηρετήσουν αυτό το στόχο, εξέδωσαν ειδικό μνημόνιο προς τους επαρχιακούς Εφόρους, με αναλυτικές οδηγίες για τον τρόπο αποτελεσματικής συλλογής των καθυστερουμένων, τα οποία, στις 31 Μαρτίου 1885, ανέρχονταν σε £47.382, με αυξητική τάση⁶⁹⁵. Ιδιαίτερα σοβαρή μείωση παρατηρήθηκε στα έσοδα από τη δεκάτη· ενώ το 1884-85 είχαν εισπραχθεί £53.097, το επόμενο οικονομικό έτος τα έσοδα έφτασαν μόλις τις £47.800, με πρόβλεψη περαιτέρω επιδείνωσης⁶⁹⁶. Ο Biddulph σημείωνε ότι ήταν λανθασμένη καλοσύνη (“false kindness”) να επιτρέπεται στο φορολογούμενο η μη καταβολή φόρων και ζητούσε επισταμένη και αυστηρή

⁶⁹³ C. 4471, Further Papers Relating to the Revenue and Expenditure of Cyprus for 1884-1885 and the Grant in Aid, Λονδίνο 1885, Treasury office to Colonial Office, No. 1, 9 Ιουνίου 1885, σ. 1.

⁶⁹⁴ Στο ίδιο, Colonial Office to Treasury, No. 2, 16 Ιουνίου 1885, σ. 2.

⁶⁹⁵ C. 4831, Correspondence relating to Reforms in the System of Revenue Collection, Λονδίνο 1886, Sir R.Biddulph to Colonel F. A. Stanley, 22 Ιουλίου 1885, σσ. 1-3.

⁶⁹⁶ C. 4831, ό.π., Treasury to Colonial Office, No. 4, 31 Αυγούστου 1885, σ. 4.

είσπραξη των υποχρεώσεων σε κάθε χωριό, ιδιαίτερα της δεκάτης, απειλώντας με τη λήψη σοβαρών μέτρων όσους δεν συμμορφώνονταν⁶⁹⁷.

Οι κάτοικοι της Μεσαορίας υπέβαλαν υπόμνημα, όπου υπογράμμιζαν την εξαθλίωση στην οποία είχαν περιέλθει λόγω της χαμηλής τιμής πώλησης των δημητριακών, της μεγάλης επιβάρυνσης από τον ακριδικό φόρο και της υποχρεωτικής καταβολής της δεκάτης επί των δημητριακών σε χρήμα, ζητώντας να την καταβάλλουν σε είδος. Επισήμαιναν τον κίνδυνο ολοκληρωτικής καταστροφής τους και ικέτευαν για ικανοποίηση του αιτήματός τους και σύμπτυξη της δεκάτης με το φόρο περιουσίας⁶⁹⁸. Στο μεταξύ, η αποικιακή διοίκηση, έχοντας εντοπίσει εκτεταμένες ατασθαλίες στη συλλογή των δεκάτων εκ μέρους υπαλλήλων της, προχώρησε στην παύση και δίωξη όσων εμπλέκονταν⁶⁹⁹.

Το Λονδίνο απέρριψε τα αιτήματα των αγροτών, επικαλούμενο αδυναμία εισαγωγής νέων τροποποιήσεων στο υφιστάμενο σύστημα συλλογής της δεκάτης⁷⁰⁰. Οι διαμαρτυρίες κλιμακώθηκαν και υποβλήθηκαν νέα υπομνήματα από τους αγρότες της Λεύκας και της Μόρφου⁷⁰¹, με αίτημα τη συλλογή της δεκάτης σε είδος, που και αυτά είχαν την ίδια τύχη⁷⁰². Ακολούθησε η λήψη σειράς μέτρων, ως το 1886, με τα οποία θεσπίστηκαν πρόσθετοι κανονισμοί και επιχειρήθηκε η αναδιοργάνωση του συστήματος συλλογής φόρων, με στόχο τη βελτίωση της εισπρακτικής ικανότητας της κυπριακής κυβέρνησης⁷⁰³.

Το επόμενο έτος, 1887, η οικονομική κατάσταση του κόσμου σε διάφορα μέρη της νήσου επιδεινώθηκε σε τέτοιο βαθμό, που ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού βρέθηκε

⁶⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 2. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 417.

⁶⁹⁸ Στο ίδιο, *Inhabitants of Messaria to High Commissioner*, Enclosure 1 in No. 5, 4/16 Ιουλίου 1885, σσ. 5-6. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 418.

⁶⁹⁹ Για αναλυτική ενημέρωση, βλ. C. 4435, *Papers Relating to the recent Revenue Fraud in Cyprus*, Λονδίνο 1885, σσ. 1-18. C. 4585, *Further Papers Relating to the recent Revenue Frauds in Cyprus*, Λονδίνο 1885, σσ. 1-73. Σχετικές αναφορές εντοπίζονται και στο Ζαννέτος, ό.π., σ. 409.

⁷⁰⁰ C. 4831, ό.π., *Colonial Office to Treasury*, No. 10, 2 Οκτωβρίου 1885, σσ. 15-16.

⁷⁰¹ Στο ίδιο, *Certain Inhabitants of Lefka to High Commissioner* Enclosure 1 in No. 18, 12 Αυγούστου 1885, σσ. 19-20. *Certain Inhabitants of Morphou to High Commissioner*, Enclosure 2 in No. 18, Ιούνιος 1885, σσ. 20-21.

⁷⁰² Στο ίδιο, *Colonel F. A. Stanley to Sir R. Biddulph*, No. 19, 7 Νοεμβρίου 1885, σ. 24.

⁷⁰³ Στο ίδιο, σσ. 28-46.

προ του φάσματος της πείνας⁷⁰⁴. Υποβλήθηκαν υπομνήματα από τους κατοίκους της Καρπασίας, οι οποίοι ζητούσαν, μέσω του Μουδίρη της περιοχής, βοήθεια για να σωθούν οι σοδειές και τα κοπάδια τους και να μην πεθάνουν οι ίδιοι από την πείνα. Ο Μουδίρης, με δραματικό τόνο, ενημέρωσε το διοικητή της Επαρχίας για την τραγική κατάσταση της περιοχής της Καρπασίας και την απόγνωση των κατοίκων των περισσότερων χωριών⁷⁰⁵.

Η βρετανική διοίκηση στο νησί, προσπάθησε να μετριάσει τις δυσχέρειες με προσωρινή εργοδότηση κατοίκων των χωριών, δαπανώντας περί τις 250 λίρες (£200 για δημόσια έργα, κυρίως κατασκευή δρόμων και £50 για ανακούφιση γυναικοπαίδων), αλλά και επιδεικνύοντας ευελιξία στην είσπραξη φόρων από πολύ φτωχούς αγρότες⁷⁰⁶.

Η ξηρασία έφερε τέτοια φτώχεια, που το Νομοθετικό Συμβούλιο υποχρεώθηκε να εγκρίνει πρόταση για σύναψη δανείου £50.000 για την αντιμετώπιση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης που προέκυψε το 1887 αλλά και τα επόμενα χρόνια⁷⁰⁷. Στη διάρκεια εκείνου του έτους, ωστόσο, χρειάστηκε η λήψη και πρόσθετων μέτρων για την ανακούφιση των κατοίκων στην περιοχή της Καρπασίας και της Αμμοχώστου, ύψους £3.000, καθώς και η αναστολή είσπραξης της δεκάτης, των φόρων *βεργκί*, του στρατιωτικού φόρου και του φόρου αιγοπροβάτων⁷⁰⁸, ενώ οι γραπτές εκκλήσεις των αγροτών συνεχίζονταν ως και τον Μάιο του 1887⁷⁰⁹.

⁷⁰⁴ Hill, ό.π., σ. 451. Ζαννέτος, ό.π., σ. 486.

⁷⁰⁵ C. 5523, Correspondence relating to the Affairs and Finances of Cyprus, Λονδίνο 1888, Sir Henry Bulwer to Sir H. T. Holland, 18 Απριλίου 1887, No. 2, σσ. 2-6 (περιλαμβάνεται επισυνημμένη ολόκληρη η αλληλογραφία).

⁷⁰⁶ Στο ίδιο, σσ. 5-6.

⁷⁰⁷ Στο ίδιο, Sir H. Bulwer to Sir H. T. Holland, No. 3, 19 Απριλίου 1887, σσ. 6-7.

⁷⁰⁸ Στο ίδιο, Enclosure 7 in No. 8 (Sir H. Bulwer to Sir Holland, No. 8, 30 Μαΐου 1887), Resolutions adopted by the Executive Council at its Meetings on 25-28 May 1887, σ. 31. Στο ίδιο, Colonial Office to Treasury, No. 10, σσ. 32-33: Τα μέτρα αυτά αφορούσαν ανακουφιστικά έργα ύψους £3.000, δωρεές £350 σε απόρους, διάθεση σπόρων αραβοσίτου αξίας £3.300 υπό μορφή δανείου προς τους χωρικούς, αναστολή είσπραξης φόρων £3.000 και βοήθεια ύψους £3.000 για τη διατροφή αγροτών και των ζώων τους.

⁷⁰⁹ Στο ίδιο, Sir H. Bulwer, to Sir H. Holland, No. 11, 2 Ιουνίου 1887, σσ. 33-35. Η τελική έκθεση για τα μέτρα που λήφθηκαν στην Καρπασία για το 1887, ως τις 31 Μαρτίου 1888, εντοπίζεται στο C. 5523, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 67, 18 Μαΐου 1888, σ. 147 και συνημμένη στην Έκθεση του Διοικητή Αμμοχώστου Captain Young, Enclosure in No. 67, 4 Μαΐου 1888, σσ. 147-152.

Με επιστολή του προς τον υπουργό Αποικιών, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ο ασκών χρέη Υπατου Αρμοστή, S. Hackett, ενημέρωνε ότι τα έσοδα της Κύπρου, λόγω της ξηρασίας, δεν θα επαρκούσαν για την πληρωμή του υποτελικού φόρου («...*funds will be probably insufficient for tribute instalment...*»⁷¹⁰), με συνέπεια να προκύπτει ανάγκη επιδότησης της νήσου με το ποσό των £60.000⁷¹¹. Τελικά, το ποσό που ζητήθηκε περιορίστηκε στις £55.000⁷¹², όμως η Βουλή των Λόρδων ενέκρινε μόνο τις £30.000, μεταφέροντας τις υπόλοιπες £25.000 στις δαπάνες του επόμενου έτους⁷¹³.

2. Τα συλλαλητήρια και η σύσταση της πρώτης κυπριακής πρεσβείας

Τον Δεκέμβριο του 1887 η δυσφορία του λαού κορυφώθηκε και ξέσπασαν συλλαλητήρια, στο πλαίσιο των οποίων αποφασίστηκε η υποβολή ψηφισμάτων εκ μέρους των κατοίκων της Λεμεσού (το οποίο υπογράφηκε από κοινού από τους χριστιανούς και μουσουλμάνους) στις 5/17 Δεκεμβρίου 1887, της Λάρνακας στις 21 Δεκεμβρίου 1887, της Λευκωσίας στις 27 Δεκεμβρίου 1887, της Πάφου⁷¹⁴ και της Αμμοχώστου στις 6/18 Ιανουαρίου 1888⁷¹⁵. Η οικονομική δυσπραγία και η βαριά φορολογία, σε συνάρτηση με την απουσία ή ανεπάρκεια της κυβερνητικής βοήθειας, όπως την αντιλαμβάνονταν, δεν ήταν πλέον ανεκτές από το λαό⁷¹⁶.

Το φθινόπωρο του 1887, ο Αρμοστής Bulwer είχε μεταβεί στο Λονδίνο, αλλά τα αποτελέσματα των επαφών του δεν έγιναν γνωστά. Με την επιστροφή του στο νησί, τον Ιανουάριο του 1888, βρέθηκε μπροστά σε μαζικές και έντονες διαμαρτυρίες του λαού.

⁷¹⁰ Στο ίδιο, The Acting High Commissioner to Sir H. T. Holland, No. 31, 10 Δεκεμβρίου 1887, σ. 66.

⁷¹¹ Στο ίδιο, Colonial Office to Treasury, No. 32, 17 Δεκεμβρίου 1887, σσ. 66-67.

⁷¹² Στο ίδιο, Treasury to Colonial Office, No. 42, σ. 93 και Colonial Office to Treasury, No. 43, σσ. 93-96.

⁷¹³ Στο ίδιο, Lord Knutsford to Sir H. Bulwer, No. 55, 4 Απριλίου 1888, σ. 108.

⁷¹⁴ Στο ίδιο, The Acting High Commissioner to Sir H. T. Holland, No. 39, 10 Ιανουαρίου 1888, σσ. 87-91 (περιλαμβάνεται το ψήφισμα κάθε επαρχίας, συνημμένο στην επιστολή No. 39, στο ίδιο, σσ. 88-91). Επίσης, βλ. Chakalli, ό.π., σσ. 44-48, όπου παρατίθεται αυτούσιο μόνο το ψήφισμα Λευκωσίας.

⁷¹⁵ Στο ίδιο, Sir Henry Bulwer to Sir H. T. Holland, No. 45, 23 Φεβρουαρίου 1888, σ. 97 και συνημμένο το υπόμνημα Αμμοχωστιανών (στο ίδιο, σσ. 97-98).

⁷¹⁶ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 481-488. Hill, ό.π., σσ. 451-452.

Ως το τέλος του 1888, η οικονομική κατάσταση έγινε ανυπόφορη. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Διοικητή της Πάφου προς τον Ύπατο Αρμοστή, απαντώντας στις εξηγήσεις που του ζητούσε για τις χαμηλές εισπράξεις του τρέχοντος οικονομικού έτους:

«Σχεδόν κάθε σελίνι εσόδων συγκεντρώθηκε φέτος, δεν θα έλεγα μετά βίας, αλλά πάντως μετά από έντονες πιέσεις. Ακόμα και με κάποιους από τους πιο εύπορους ανθρώπους χρειάστηκε να φτάσουμε στα άκρα, πουλώντας την κινητή περιουσία τους, μέχρι να καταβάλουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις»⁷¹⁷.

Οι λόγοι για την εκρηκτική κατάσταση που είχε δημιουργηθεί μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

1. Υπερβολική φορολογία, δυσανάλογη προς τους πόρους του νησιού και τις δυνατότητες του λαού.
2. Άτεγκτη και σκληρή εισπράξη των φόρων, ανεπαρκής αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων εκ μέρους των Βρετανών και οικονομικός μααρασμός των αγροτών.
3. Συνεχής πτώση στις τιμές των σιτηρών, του κρασιού και, γενικά, των παραγόμενων προϊόντων.
4. Σπάταλη αποικιακή διοίκηση σε μισθούς και άλλες διοικητικές δαπάνες.
5. Μετακύλιση στο λαό του *εκβιαστικού φόρου*, όπως αποκαλούσαν οι Έλληνες της νήσου τις £93.000 ετησίως, που είχε υποσχεθεί η Βρετανία στον Σουλτάνο.

Η πολυδάπανη βρετανική διοίκηση και ο υποτελικός φόρος απομυζούσαν τα έσοδα της Κύπρου, στερώντας από την τοπική κυβέρνηση τη δυνατότητα εκτέλεσης έργων που θα συνέβαλλαν στην αύξηση της παραγωγής και στην ευημερία των πολιτών, οι οποίοι ήταν ήδη εξαντλημένοι από τη μακρά δουλεία και την έλλειψη ασφάλειας και προστασίας των περιουσιών τους. Η παρατηρούμενη αύξηση της εγκληματικότητας πολλαπλασίαζε τις αντιδράσεις, αφού κάθε προσδοκία από την έλευση των Βρετανών στην Κύπρο, ακόμα και στο θέμα της προσωπικής και οικογενειακής ασφάλειας, είχε

⁷¹⁷ C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 20, 15 Μαρτίου 1889, με συνημμένη την Έκθεση Report by the Commissioner at Papho, 15 Δεκεμβρίου 1888, σσ. 55-56.

διαψευστεί οικτρά. Το θέμα της ασφάλειας περιλήφθηκε τόσο στο ψήφισμα της Λεμεσού (που συνυπογράφηκε και από μουσουλμάνους), όσο και στα αντίστοιχα της Λευκωσίας/Κερύνειας και της Πάφου. Επομένως, ήταν απλώς θέμα χρόνου το ξέσπασμα της λαϊκής οργής⁷¹⁸.

Τα κύρια αιτήματα όλων των ψηφισμάτων ήταν κοινά: επικεντρώνονταν στη μείωση της φορολογίας και τη χαλάρωση της φοροεισπρακτικής πολιτικής της βρετανικής διοίκησης, στη μεταρρύθμιση των Mejlis Idare (Διοικητικών Συμβουλίων), στην αναδιοργάνωση της αστυνομίας, την ενίσχυση της γεωργίας και τη διεύρυνση των εξουσιών του Νομοθετικού Συμβουλίου. Τα ψηφίσματα κατέληγαν στην ανάγκη σύνταξης από κοινού Γενικού Υπομνήματος και αποστολής πρεσβείας στο Λονδίνο, με σκοπό να το υποβάλει στην κεντρική κυβέρνηση. Το ζήτημα του φόρου προς την Πύλη δεν θίχτηκε με σαφήνεια, πιθανότατα λόγω σχετικής άρνησης των μωαμεθανών, ούτε άλλωστε και το μέγα ζήτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα⁷¹⁹.

Απαντώντας στα ψηφίσματα αυτά, ο υπουργός Αποικιών ανέφερε ότι, υπό την προϋπόθεση ότι το σχετικό αίτημα θα υποβαλλόταν από σημαντική μερίδα του πληθυσμού του νησιού, θα μπορούσαν να γίνουν κάποιες αναπροσαρμογές ευεργετικές για τους φτωχούς αγρότες, αλλά με τρόπο που δεν θα θιγόταν το προβλεπόμενο στα κρατικά έσοδα ποσό. Υπογράμμισε, ωστόσο, ότι οι Κύπριοι δεν έπρεπε να αναμένουν καμιά ανοχή στην είσπραξη καθυστερημένων φόρων. Μεταρρυθμίσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο δεν μπορούσαν να γίνουν, αφού το Λονδίνο θεωρούσε το Σύνταγμα του 1882 ως μια πολύ φιλελεύθερη παραχώρηση προς τους Κυπρίους. Ούτε για τα Διοικητικά Συμβούλια υπήρχε περιθώριο αλλαγών, πέρα από τις αποφάσεις που είχαν ληφθεί στις 4 Ιουλίου του 1884 από το υπουργείο Αποικιών. Για την αναδιοργάνωση της αστυνομίας, ο υπουργός δήλωσε έτοιμος να συζητήσει επί συγκεκριμένων εισηγήσεων ολιγομελούς επιτροπής που θα συστηνόταν γι' αυτό το σκοπό. Για τη γεωργία, αφού επισήμαινε ότι οι καιρικές

⁷¹⁸ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 484-489: Εντοπίζονται οι αναφορές στα συλλαλητήρια του 1887 και 1888.

⁷¹⁹ C. 5523, ό.π. Το Υπόμνημα της Λεμεσού δεν έκανε αναφορά στο φόρο αυτό, όμως υποστήριξε ξεκάθαρα την υποβολή Παγκύπριου Υπομνήματος από πρεσβεία στην Βρετανία, Enclosure 1 in No. 39, σ. 88. Ούτε το Υπόμνημα της Πάφου αναφερόταν στο λεγόμενο φόρο υποτελείας, βλ. Enclosure in No. 40, σσ. 90-91, ομοίως και το Υπόμνημα της Αμμοχώστου, βλ. στο ίδιο, Enclosure in No. 45, σσ. 97-98.

συνθήκες και η χρήση σύγχρονων μέσων καλλιέργειας ήταν οι κύριοι παράγοντες που καθόριζαν την πορεία της, κατέληγε ότι υπήρχαν ελάχιστα περιθώρια παρεμβάσεων. Το Λονδίνο, ωστόσο, ήταν πρόθυμο να παράσχει κάθε βοήθεια για τη σύσταση Αγροτικού επιμελητηρίου, επιφορτισμένου να προωθήσει μέτρα ενίσχυσης της γεωργίας στο νησί⁷²⁰.

Κατόπιν σχετικής πρωτοβουλίας του Γενικού Λογιστή της Κύπρου, ο Bulwer εισηγήθηκε στο Λονδίνο να καταβληθεί μέρος των καθυστερήσεων που θα παρατηρούνταν το 1888 στη συγκέντρωση του λεγόμενου υποτελικού φόρου από το καταπίστευμα του Ορφανοτροφείου, ύψους £2.000⁷²¹, εισήγηση η οποία απορρίφθηκε από το υπουργείο Οικονομικών⁷²².

Για την προώθηση των αιτημάτων που περιλάμβαναν τα ψηφίσματα τα οποία είχαν εγκριθεί στα συλλαλητήρια, άρχισαν οι ετοιμασίες για τη σύσταση πρεσβείας που θα πήγαινε στο Λονδίνο. Αποφασίστηκε η σύνταξη ενός Παγκύπριου Υπομνήματος, όπως και η είσπραξη εισφορών από τις πόλεις, μέσω εράνων, ώστε να συγκεντρωθούν τα χρήματα που απαιτούνταν για τη μετάβαση της πρεσβείας στη βρετανική πρωτεύουσα⁷²³.

Μέλη της πρεσβείας ήταν οι εξής:

1. Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος, επικεφαλής της πρεσβείας
2. Θεόδωρος Περισιτιάνης
3. Πασχάλης Κωνσταντινίδης
4. Ζήνων Δ. Πιερίδης

⁷²⁰ Στο ίδιο, Lord Knutsford to Sir H. Bulwer, No. 56, 4 Απριλίου 1888, σσ. 109-110. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 489-491.

⁷²¹ Στο ίδιο, Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 71, 18 Μαΐου 1888 και συνημμένο Enclosure in No. 71, Minute by Receiver General, 2 Μαΐου 1888, σσ. 160-161.

⁷²² Στο ίδιο, Treasury to Colonial Office, No. 74, 11 Ιουνίου 1888, σ. 162 και Lord Knutsford to Sir H. Bulwer, No. 76, 15 Ιουνίου 1888, σ. 163.

⁷²³ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 518-519. Γεωργιάδης, ό.π., σσ. 301-302, όπου αναφέρει ότι ο λαός ανταποκρίθηκε άμεσα στην παγκύπρια προσπάθεια για τη συλλογή 1.500 λιρών για τα έξοδα της πρεσβείας. Οι συνδρομές, σύμφωνα με σχετική Εγκύκλιο του Αρχιεπισκόπου, στάλθηκαν στην Αρχιεπισκοπή. Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 520: Μετά την επιστροφή της πρεσβείας υπήρξαν ψίθυροι επειδή δεν κρατήθηκαν αποδείξεις για τα συνολικά έξοδα και τις δαπάνες. ΟΓΓ, ό.π., σ. 72.

5. Αχιλλέας Λιασίδης⁷²⁴

Η αρχική σκέψη ήταν να μετάσχουν στην πρεσβεία και δύο μωαμεθανοί, όπως είχε αποφασιστεί σε συνάντηση ηγετικών κύκλων τους στο σπίτι του Μουφτή στη Λευκωσία, στα μέσα Ιουνίου του 1888. Τα πρόσωπα αυτά θα ήταν ο Vassiff Effendi από τη Λάρνακα, επιθεωρητής των φόρων δεκάτης, και ο Σύρος Katour Zadé, ο οποίος διέμενε για χρόνια στο νησί. Τελικά όμως οι μωαμεθανοί υπαναχώρησαν, δηλώνοντας ότι διαφωνούν με τη σύνταξη κοινού Υπομνήματος με τους Έλληνες, καθώς και με οποιαδήποτε αναφορά για απαλλαγή του νησιού από την καταβολή του υποτελικού φόρου. Οι μωαμεθανοί επιθυμούσαν να μεταβούν πρώτα στην Πύλη και, εάν λάμβαναν την έγκρισή της, τότε και μόνο τότε θα συνέχιζαν για το Λονδίνο⁷²⁵.

Από την πρεσβεία αποχώρησε και ο Ζήνων Δ. Πιερίδης⁷²⁶, θεωρώντας ότι αυτή έπρεπε να είναι ολιγομελής, ώστε και οι δαπάνες να είναι οι ελάχιστες δυνατές⁷²⁷.

3. Το πρώτο υπόμνημα της πρεσβείας

Τον Απρίλιο του 1889, πριν από την αναχώρησή της για το Λονδίνο, η πρεσβεία υπέβαλε Υπόμνημα στον Μέγα Αρμοστή Henry Bulwer, θέτοντας το πλαίσιο των αιτημάτων του λαού. Το Υπόμνημα, με ημερομηνία 12/24 Απριλίου 1889, υπέγραψαν με συνοδευτική επιστολή ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος και τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου, Θ. Περιστιάνης και Π. Κωνσταντινίδης⁷²⁸. Σε αυτό, ευχαριστούσαν μεν τη Βασίλισσα για τις μεταρρυθμίσεις που επέφερε στην Κύπρο, αλλά υποστήριζαν ότι αυτές δεν κάλυπταν τις ανάγκες του λαού, με συνέπεια η οικονομική κατάσταση να βαίνει προς τον όλεθρο. Ανέλυαν τους φόρους για να αποδείξουν ότι η βρετανική διοίκηση επέβαλε φορολογία βαρύτερη από αυτή που ίσχυε επί Οθωμανών, με

⁷²⁴ *Φωνή της Κύπρου*, έτος Γ΄, αρ. 117, Λευκωσία, 6/18 Μαΐου 1889. C. 5523, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 70, 18 Μαΐου 1888, σ. 160.

⁷²⁵ C. 5523, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 81, 25 Ιουνίου 1888, σ. 169. Επίσης, βλ. C. 5812, ό.π., Enclosure 1 in No. 29 (Συνοδευτική επιστολή του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου προς τον Ύπατο Αρμοστή H. Bulwer, με την οποία υποβλήθηκε το Παγκύπριο Υπόμνημα του Απριλίου του 1889), Archbishop and Other to High Commissioner, σσ. 69-70. Hill, ό.π., σ. 452. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 541 και 567.

⁷²⁶ Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 559.

⁷²⁷ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 492.

⁷²⁸ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 540-541.

αποτέλεσμα να καταστεί δυσανάλογη προς τους πόρους του νησιού. Για το λόγο αυτό, ζητούσαν να αποδεχθεί η Βασίλισσα το αίτημα να καταβάλλει το νησί σε φόρους 140.000 λίρες ετησίως, για ορισμένο χρονικό διάστημα, καθώς οποιοδήποτε μεγαλύτερο ποσό θα ήταν καταστροφικό⁷²⁹.

Ανέφεραν ότι μεγάλο μέρος της φορολογίας εξαγόταν από το νησί για την εξυπηρέτηση του ετήσιου φόρου προς την Πύλη, ο οποίος είχε επιβληθεί στους κατοίκους με το παράρτημα της Σύμβασης της 4ης Ιουνίου 1878. Έτσι, η Κύπρος στερούνταν τόσο την επιχορήγηση που ψηφίζόταν ετησίως από το βρετανικό Κοινοβούλιο όσο και το πλεόνασμα των εσόδων της έναντι των δαπανών για σκοπό που δεν σχετιζόταν ούτε με την ηθική, ούτε με την υλική πρόοδο του νησιού, και μάλιστα, χωρίς το ίδιο να έχει αναλάβει εκ των προτέρων οποιαδήποτε σχετική υποχρέωση. Δήλωναν, ωστόσο, ότι δεν επιθυμούσαν να υπεισέλθουν σε ένα ζήτημα που είχε ρυθμιστεί μεταξύ των κυβερνήσεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της Μεγάλης Βρετανίας και αφορούσε αμοιβαία υψηλά τους συμφέροντα, αλλά ζητούσαν να εξευρεθεί τρόπος άμβλυνσης των δυσμενών συνεπειών στην κυπριακή οικονομία, χωρίς να υποστεί ζημιά το βρετανικό ταμείο. Μολονότι αποδέχονταν ότι η Βρετανία ήταν αρμόδια να εξεύρει τη λύση, πρότειναν με ταπεινότητα να αντικατασταθεί ο ετήσιος φόρος με ένα εφάπαξ ποσό, που θα εκταμιευόταν από ένα νέο δάνειο, εγγυημένο από τη Βρετανία. Με αυτό το νέο δάνειο θα αποπληρωνόταν το οφειλόμενο προς την Πύλη ποσό και τα τοκοχρεολύσιά του θα αναλογούσαν στο ήμισυ του ετήσιου υποτελικού φόρου, επιτρέποντας τη μείωση του βρετανικού χορηγήματος προς την Κύπρο, την εκτέλεση αναγκαίων δημόσιων έργων και τη μείωση της φορολογίας (στις £140.000)⁷³⁰.

⁷²⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 6/18 Μαΐου 1889. *Ένωσις*, 2/14 Μαΐου 1889, 12/24 Μαΐου 1889, 3/15 Ιουνίου 1889. C. 5812, Further Correspondence relating to the Affairs and Finances of Cyprus, Λονδίνο 1889, Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, No. 29, 30 Απριλίου 1889, σ. 69 και συνημμένο το Υπόμνημα (Enclosure 2 in No. 29), “To Her Most Excellent and Gracious Majesty The Queen of Great Britain in Council & c. & c.”, 8/20 Απριλίου 1889, σσ. 70-72. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 540-548: Εντοπίζεται η συνοδευτική επιστολή και το Υπόμνημα.

⁷³⁰ C. 5812, ό.π., Enclosure 2 in No. 29, “To Her Most Excellent and Gracious Majesty The Queen of Great Britain in Council & c. & c.”, 8/20 Απριλίου 1889, σσ. 71-72.

Έκαναν έκκληση να μην επιβάλλεται κανένας φόρος χωρίς την προηγούμενη έγκριση του Νομοθετικού Συμβουλίου, ώστε να αποφευχθεί η περαιτέρω συσσώρευση φόρων και δασμών σε μια ήδη επιβαρημένη χώρα. Επίσης, το Συμβούλιο να μπορεί να τροποποιεί με νόμους τη φορολογία, νοουμένου ότι το αποτέλεσμα των ενεργειών του δεν θα επιβαρύνει το δημόσιο ταμείο. Για την ενίσχυση της γεωργίας και των αγροτών, ζήτησαν τη διάθεση £10.000 από τα δημόσια έσοδα και ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας με εγγύηση της κυβέρνησης⁷³¹. Η Τράπεζα αυτή, αξιοποιώντας τα έσοδα από τον ακριδικό φόρο, θα είχε τη δυνατότητα παροχής μακροπρόθεσμων δανείων στους αγρότες.

Αυτή η έκθεση-Υπόμνημα συνόψιζε τα κυριότερα αιτήματα του λαού, τόσο σε σχέση με τα οικονομικά κυρίως θέματα όσο και με θέματα που αφορούσαν την αναδιάρθρωση της αστυνομίας, την ενίσχυση του Εκτελεστικού Συμβουλίου με δύο Κυπρίους (χριστιανούς) και τη ρύθμιση εκκλησιαστικών ζητημάτων.

Μετά την άρνηση των μουσουλμάνων να μετάσχουν στην πρεσβεία, τα μέλη της ενημέρωσαν με επιστολή⁷³² τον Αρμοστή ότι θα αναχωρούσαν για το Λονδίνο το Σάββατο 19 Μαΐου⁷³³. Τελικά, αναχώρησαν λίγες μέρες αργότερα, στις 26 Μαΐου 1889⁷³⁴.

Οι μωαμεθανοί, με δικό τους Υπόμνημα, ενημέρωσαν την αποικιακή διοίκηση ότι επιθυμούσαν να προωθήσουν την καταβολή της δεκάτης σε είδος, τη ρύθμιση του Κτηματολογίου, τη μείωση των δικαστικών εξόδων, την κατάργηση του ακριδικού φόρου και την επιεικέστερη ρύθμιση των κατασχέσεων. Διαφωνώντας όμως με άλλες *ανάρμοστες προθέσεις της πρεσβείας* (“*inappropriate intentions*”), επέλεξαν να

⁷³¹ Στο ίδιο, σ. 72.

⁷³² *Φωνή της Κύπρου*, έτος Γ', 117 εν Λευκωσία (Κύπρου), 29 Απριλίου/11 Μαΐου 1889, σ. 2.

⁷³³ C. 5523, Lord Knutsford to Sir H. Bulwer, No. 73, 9 Ιουνίου 1888, σ. 162. Το Λονδίνο ενημέρωσε τον Αρμοστή Bulwer ότι ήταν αδύνατο να υποδεχθούν την πρεσβεία πριν από τον Νοέμβριο του 1888.

⁷³⁴ *Φωνή της Κύπρου*, ό.π., 29 Απριλίου/11 Μαΐου 1889, σ. 2. Ζαννέτος, ό.π., σ. 559: Αναφέρει ότι η πρεσβεία αναχώρησε στις αρχές Μαΐου.

ζητήσουν απευθείας από την τοπική κυβέρνηση την ικανοποίηση των αιτημάτων τους⁷³⁵.

Η κυπριακή πρεσβεία, κατά τη διάρκεια της παραμονής της στο Λονδίνο, είχε πολλές επαφές και συζητήσεις με πολιτικές και θρησκευτικές προσωπικότητες, παραβρέθηκε σε κοινωνικές συνάξεις και εκδηλώσεις, ανταποκρίθηκε σε διάφορες προσκλήσεις και έτυχε πολλών φιλοφρονήσεων και διακρίσεων.

4. Οι θέσεις της πρεσβείας και της αποικιακής διοίκησης ενόπιον του υπουργού Αποικιών Lord Knutsford

Πρώτο μέλημα της πρεσβείας ήταν η υποβολή Υπομνήματος προς τον υπουργό Αποικιών Lord Knutsford, στις 20 Ιουνίου 1889⁷³⁶, με κύρια θέματα τη βαριά φορολογία και το τεράστιο ποσό που καταβαλλόταν στην Υψηλή Πύλη, την ανάπτυξη της γεωργίας, την ενίσχυση της παιδείας (στοιχειώδους αλλά και μέσης), την παρουσία δύο ιθαγενών στο Εκτελεστικό Συμβούλιο, τη ρύθμιση των σχέσεων Εκκλησίας και πολιτείας και τη βελτίωση της αστυνομίας. Οι διαπιστώσεις και τα βασικά αιτήματά τους μπορούν να κωδικοποιηθούν ως εξής:

- οι φόροι που καταβάλλονταν επί βρετανικής διοίκησης θεωρούνταν υψηλότεροι σε σχέση με τους αντίστοιχους επί Οθωμανών, ενώ η παραγωγή και τα κέρδη της νήσου μειώνονταν,
- η νήσος είχε περιπέσει σε απόλυτη ένδεια,
- οι φόροι δεν έπρεπε να υπερβαίνουν τις £140.000 και
- αρκούσαν £80.000 για τη διοίκηση του νησιού (κόστος διοικητικών εξόδων).

Τα μέλη της πρεσβείας πραγματοποίησαν αρκετές συναντήσεις με τον υπουργό Αποικιών, στον οποίο εξέθεσαν λεπτομερώς τα αιτήματα του τόπου και ανέπτυξαν με

⁷³⁵ C. 5812, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 44, 2 Ιουλίου 1889, Enclosure 2 in No. 44, “To His Excellency The Exalted Vali”, 19 Ιουνίου 1889, σσ. 147-149. *Αλήθεια*, 2/14 Σεπτεμβρίου 1889. Hill, ό.π., σ. 452. Ζαννέτος, ό.π., σ. 567.

⁷³⁶ Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 561-567. Ολόκληρο το κείμενο παρατίθεται αυτούσιο, σε μετάφραση από το γαλλικό κείμενο, το οποίο περιέχεται στο C. 5812, ό.π., The Cyprus Deputation to Colonial Office, No. 37, 20 Ιουνίου 1889, σσ. 113-115.

επιχειρήματα τις θέσεις και τα παράπονά τους, κυρίως για τον υποτελικό φόρο που καταβαλλόταν ετησίως στην Πύλη⁷³⁷. Όμως τα νέα που έφταναν από τη μακρινή Βρετανία στην Κύπρο για τις δραστηριότητες της πρεσβείας δεν ήταν ευχάριστα⁷³⁸.

Ο Αρμοστής Bulwer, με συνεχείς Εκθέσεις, φρόντιζε να ενημερώνει τους ανωτέρους του και να ανασκευάζει τα επιχειρήματα της πρεσβείας⁷³⁹. Η πρώτη απαντητική Έκθεση Bulwer αφορούσε το Παγκύπριο Υπόμνημα του Απριλίου, για το οποίο επισήμαινε, αρχικά, ότι δεν υποβλήθηκε εκ μέρους ολόκληρης της νήσου, αλλά των κατοίκων που ανήκουν στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία και αποτελούν την πλειονότητα του πληθυσμού, σύμφωνα με την απογραφή του 1881. Για να τεκμηριώσει τις απαντήσεις του, παρέθετε εξαντλητικά επιχειρήματα και στατιστικά στοιχεία για κάθε ζήτημα που έθετε το κυπριακό Υπόμνημα⁷⁴⁰.

Αλλά ο Bulwer δεν περιορίστηκε σε μία Έκθεση. Απέστειλε στη συνέχεια πλήθος πολυσέλιδων Εκθέσεων, έτσι ώστε να μην αφήσει αναπάντητη καμιά πτυχή του Υπομνήματος και, ιδιαίτερα, τα ζητήματα που άπτονταν της φορολογίας, του οικονομικού συστήματος και της γενικότερης οικονομικής κατάστασης της νήσου⁷⁴¹. Παραθέτει όλους τους φόρους που ίσχυαν επί Αγγλοκρατίας, τόσο αυτούς που προστέθηκαν όσο και εκείνους που καταργήθηκαν ή τροποποιήθηκαν το ίδιο διάστημα.

Αντικρούει τους ισχυρισμούς της πρεσβείας περί δυσανάλογης προς τις οικονομικές δυνατότητες της Κύπρου φορολογίας, θεωρώντας λανθασμένους τους υπολογισμούς, σύμφωνα με τους οποίους κάθε άτομο καταβάλλει το ένα πέμπτο (20%) του ετήσιου

⁷³⁷ *Φωνή της Κύπρου*, έτος Γ', αρ. 126, Λευκωσία, 1/13 Ιουλίου 1889, σσ. 1-3, όπου αναδημοσιεύονται άρθρα των αγγλικών εφημερίδων *Ταχυδρόμος Εσπερινών Νέων*, *Ημερήσιος Τηλεγράφος*, *Χρόνος* και *Ν. Ημέρα*.

⁷³⁸ *Αλήθεια*, 30 Σεπτεμβρίου/12 Οκτωβρίου 1889: Μια πρώτη αποτίμηση του έργου της πρεσβείας, υπό τον τίτλο «Το έργο της Κυπριακής Επιτροπής».

⁷³⁹ *Αλήθεια*, 18/30 Νοεμβρίου 1889, 25 Νοεμβρίου/7 Δεκεμβρίου 1889, 9/21 και 16/28 Δεκεμβρίου 1889, 10/22 Φεβρουαρίου 1890, 17 Φεβρουαρίου/1 Μαρτίου 1890. *Ένωσις*, 24 Νοεμβρίου/6 Δεκεμβρίου, 2/14 Δεκεμβρίου και 16/28 Δεκεμβρίου, 23 Δεκεμβρίου/4 Ιανουαρίου 1890, 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1890, 3/15 Μαρτίου 1890, 24 Μαρτίου/5 Απριλίου 1890.

⁷⁴⁰ C. 5812, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 31, 15 Μαΐου 1889, σσ. 73-82. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 548-553.

⁷⁴¹ C. 5812, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σσ. 83-94. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 553-555: Αναφέρεται ως ημερομηνία σύνταξης του εγγράφου η 16η Μαΐου 1889.

εισοδήματός του σε φόρους. Το Υπόμνημα, έγραφε ο Bulwer, δεν έπρεπε να λάβει υπόψη μόνο τα έσοδα των τελευταίων θετικών ετών, αλλά και τα εννέα έτη της βρετανικής διοίκησης. Με αυτό τον τρόπο, ο μέσος όρος των εσόδων ανερχόταν στις £169.830, επομένως ο φόρος αντιστοιχούσε στο 17,2% του κατά κεφαλή εισοδήματος. Ο ακριδικός φόρος, ύψους £8.993, που προστέθηκε από το 1881, ως αντιστάθμισμα στις μειώσεις των εσόδων από την κατάργηση του φόρου άλατος (£3.236), των δικαιωμάτων εκμετάλλευσης (£609), των ταχυδρομικών τελών (£2.124) και των κυβερνητικών κτημάτων (£4.000) –που αθροιστικά ανέρχονταν στις £10.000– αλλοίωναν ουσιαστικά τα πιο πάνω ποσοστά. Αναρωτιόταν κατά πόσο τα μέσα ετήσια έσοδα ήταν δυσανάλογα προς τον πληθυσμό και τους πόρους της Κύπρου ή προς τα μέσα που διέθετε η κοινότητα⁷⁴².

Ο Bulwer υποστήριξε ότι η φορολογία επί των ημερών της βρετανικής διοίκησης δεν είχε αυξηθεί και υπολόγισε συγκριτικά τα έσοδα μεταξύ της τελευταίας πενταετίας της Οθωμανικής διοίκησης και των πρώτων εννέα ετών της Αγγλοκρατίας ως εξής: μεταξύ των ετών 1874-78, τα έσοδα ήταν £138.136 ή 83.950.050 γρόσια· μείον τη διαφορά υποτίμησης του καϊμέ (4.785.847 γρόσια), υπόλοιπο εσόδων £119.825. Τα έσοδα κατά τα πρώτα εννέα έτη (1878-87) της βρετανικής διοίκησης ανήλθαν στις £169.830· μείον τα έσοδα από τον καταργηθέντα φόρο άλατος, υπόλοιπο £166.594. Επομένως, τα έσοδα επί Οθωμανοκρατίας υστερούσαν κατά £28.458. Αυτό όμως, όπως ανέφερε ο Bulwer, οφειλόταν στην αύξηση των έμμεσων και όχι των άμεσων φόρων, κατά τα πρώτα εννιά χρόνια της βρετανικής διοίκησης⁷⁴³.

Στη συνέχεια, παρέθετε τα δεδομένα σχετικά με τους φόρους που απέδιδαν τα πέντε έκτα ($\frac{5}{6}$) των συνολικών εσόδων της νήσου, δηλαδή τις δεκατείες, τους φόρους *βεργκί* (ή φόρους περιουσίας και εισοδήματος), το φόρο στρατιωτικής απαλλαγής, το φόρο αιγοπροβάτων και τους τελωνειακούς δασμούς και τέλη. Ως προς τους φόρους της δεκάτης και των *βεργκί*, ανέφερε ότι δεν αυξήθηκαν κατά την Αγγλοκρατία· στο στρατιωτικό φόρο και στο φόρο των αιγοπροβάτων επήλθαν ορισμένες τροποποιήσεις και αυξομειώσεις στις επιβαρύνσεις, οι οποίες συνολικά εξουδετέρωναν η μια την άλλη. Για τους τελωνειακούς δασμούς και τα τέλη παρέθεσε αναλυτική καταγραφή όσων ίσχυσαν κατά την βρετανική διοίκηση, με

⁷⁴² C. 5812, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 31, 15 Μαΐου 1889, σσ. 75-76.

⁷⁴³ C. 5812, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 31, 15 Μαΐου 1889, σσ. 76-80.

αναφορές στις απαλλαγές, τροποποιήσεις και αυξομειώσεις κάθε κεφαλαίου αυτής της κατηγορίας εσόδων. Σε σχέση με τους νέους φόρους, αναφέρθηκε στα αποβαθρικά τέλη, και στα τέλη που εισήχθησαν το 1879, για τις λέμβους και τους λεμβούχους. Στις καταργήσεις φόρων ανέφερε τους φόρους *ρουσουμάτ*, οι οποίοι παραχωρήθηκαν το 1884 στους δήμους, και το φόρο αλιείας, ο οποίος καταργήθηκε το 1879⁷⁴⁴.

Ο Bulwer παρέθεσε τις γενικές τροποποιήσεις που επήλθαν κατά τη βρετανική διοίκηση στους φόρους υπό μορφή πίνακα, ως ακολούθως:

⁷⁴⁴ C. 5812, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σσ. 83-89.

7.4.1 ΠΙΝΑΚΑΣ⁷⁴⁵ ΜΕ ΠΡΟΣΘΑΦΑΙΡΕΣΕΙΣ ΦΟΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑ

	Φόροι και τροποποιήσεις αυτών	Προσθήκες (σε £)	Ελαττώσεις (σε £)
1.	Δεκάτη: Κατάργηση δεκάτης επί των σταφυλιών	---	7.579
2.	Δεκάτη: Απώλεια από τη δεκάτη των κερατίων (χαρουπιών) που καταναλώνονται στην Κύπρο	---	83
3.	Δεκάτη: Κατάργηση δεκάτης επί ορισμένων καρπών και χόρτων	---	1.535
4.	Βεργκί : Απαλλαγή καλλιτεχνών και εργατών από το φόρο επιτηδεύματος	---	797
5.	Στρατιωτικός φόρος: Μερική ελάττωση	---	5.388
6.	Τελωνειακά: Κατάργηση εισαγωγικού δασμού σε ορισμένα είδη	---	5.600
7.	Τελωνειακά: Αύξηση του δασμού του τουμπεκίου (προς αντικατάσταση της καταργηθείσας δεκάτης επί των σταφυλιών)	479	---
8.	Κατάργηση του εξαγωγικού δασμού	---	5.000
9.	Αύξηση των εξαγωγικού δασμού επί της σταφίδας (προς αντικατάσταση της καταργηθείσας δεκάτης επί των σταφυλιών)	696	---
10.	Αύξηση του δασμού επί του κρασιού (προς αντικατάσταση της καταργηθείσας δεκάτης επί των σταφυλιών)	1.717	---
11.	Άρση της εξαίρεσης του δασμού επί 200 οκάδων κρασιού για οικιακή χρήση του παραγωγού	700	---
12.	Αύξηση επί των αδειών πώλησης καπνού (προς αντικατάσταση της καταργηθείσας δεκάτης επί των σταφυλιών)	473	---
13.	Ζυγιστικά δικαιώματα (ρουσουμάτ)	---	3.089
14.	Αποβαθρικά τέλη	2.891	---
	Ολικό	6.956	29.071
	Προσθετός ο ακριδικός	8.993	
	£	15.949	
	Σύνολο ελαττώσεων		13.122

Σύμφωνα με τον πίνακα, οι φορολογικές τροποποιήσεις επί Αγγλοκρατίας επέφεραν μειώσεις που ξεπερνούσαν τις £13.000⁷⁴⁶. Καταρριπτόταν, έτσι, ο κύριος ισχυρισμός της πρεσβείας περί αύξησης της φορολογίας.

⁷⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 93. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 552-553: Δεν καταγράφει το σύνολο των ελαττώσεων, ούτε στο κείμενο ούτε στον πίνακα.

Η καταγραφή αυτή αποδεικνύει ότι ο ακριδικός φόρος και τα αποβαθρικά τέλη αντιστοιχούσαν στο 75% περίπου του συνόλου των αυξήσεων. Οι αυξήσεις στους δασμούς επί του κρασιού, στον εξαγωγικό δασμό επί της σταφίδας, στις άδειες πώλησης καπνού και στους δασμούς του τουμπεκιού ανήλθαν σχεδόν στις 2.750 λίρες και επιβλήθηκαν ως αντιστάθμισμα για την κατάργηση της δεκάτης επί των σταφυλιών, η οποία απέφερε ετήσια έσοδα 5.000 λιρών.

Παραθέτοντας επιχειρήματα και στατιστικούς πίνακες, ο Bulwer ανασκεύασε τους ισχυρισμούς της πρεσβείας σχετικά με τις τελωνειακές εισπράξεις, τις εισαγωγές και τις εξαγωγές⁷⁴⁷, ενώ απάντησε και στους ισχυρισμούς περί μεγάλης υποτίμησης της ακίνητης περιουσίας στη νήσο⁷⁴⁸. Οι θέσεις του ήταν επαρκώς τεκμηριωμένες, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του με τον υπουργό Αποικιών Lord Knutsford, ο οποίος του έγραψε πως είχε την εντύπωση ότι οι απαντήσεις του κέρδισαν την εκτίμηση της Πρεσβείας «για την επάρκεια και την αμεροληψία τους»⁷⁴⁹.

Στις συναντήσεις του με την πρεσβεία, ο υπουργός Αποικιών έθετε τις απαντήσεις του Μεγάλου Αρμοστή υπόψη των αντιπροσώπων και κατόπιν διεξαγόταν μια λεπτομερής συζήτηση με ανταλλαγή επιχειρημάτων και από τις δύο πλευρές⁷⁵⁰.

Η επικοινωνία των πλευρών διεξαγόταν γραπτώς⁷⁵¹ και προφορικάς.

⁷⁴⁶ Στο έγγραφο C. 6003, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 14, 22 Μαρτίου 1890, σ. 31, ο Lord Knutsford διορθώνει τον Ύπατο Αρμοστή Κύπρου σχετικά με τη μείωση των εσόδων, την οποία ανεβάζει στις £18.130. Hill, ό.π., σ. 453.

⁷⁴⁷ C. 5812, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 33, 28 Μαΐου 1889, σσ. 95-99.

⁷⁴⁸ Στο ίδιο, Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 36, 4 Ιουνίου 1889, σσ. 102-113. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 583-587.

⁷⁴⁹ Στο ίδιο, Lord Knutsford to Sir H. Bulwer, No. 47, 26 Ιουλίου 1889, σ. 160. Η ελληνική μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

⁷⁵⁰ Στο ίδιο, Lord Knutsford to Sir H. Bulwer, No. 47, 26 Ιουλίου 1889, σ. 160. Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 567-568.

⁷⁵¹ Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 568-581: Εντοπίζεται η Έκθεση της πρεσβείας της 19ης Ιουλίου 1889. Οι Εκθέσεις της πρεσβείας προς τον υπουργό Αποικιών Lord Knutsford δημοσιεύτηκαν αποσπασματικά στις εφημερίδες: *Σάλπιγξ*, «Επεξηγηματική Έκθεση», 12 Αυγούστου 1889. *Ένωσις*, 29 Ιουλίου/10 Αυγούστου. *Αλήθεια*, 5/17 Αυγούστου 1889. Οι απαντήσεις της πρεσβείας στις Εκθέσεις της αποικιακής διοίκησης, που αντέκρουαν τα επιχειρήματα και υπέβαλλαν ενστάσεις και αντεπιχειρήματα στα διάφορα ζητήματα (επί των Εκθέσεων στις 15 και 17 Μαΐου 1889, αρ. 142 και 147), δημοσιεύτηκαν στον κυπριακό Τύπο: *Κύπρος*, αρ. 59, Σάββατο 12/24 Αυγούστου 1889 και αρ. 62, 2/14 Σεπτεμβρίου 1889, αρ. 63, 9/21 Σεπτεμβρίου 1889. *Σάλπιγξ*, 26 Αυγούστου 1889. *Αλήθεια*, 19/31 Αυγούστου, 26

Ο Bulwer, σε γενικές γραμμές, αποδεχόταν ότι στο διάστημα που προηγήθηκε της αποστολής της πρεσβείας υπήρχε στο νησί σημαντική οικονομική ύφεση. Προέκυψαν κακές σοδειές, κεφαλαιακές ανάγκες, μειώσεις εσόδων της κυβέρνησης και συρρίκνωση του εισοδήματος των κατοίκων. Όμως παρόμοια, όπως σημείωνε, ήταν η κατάσταση, το ίδιο διάστημα, σε ολόκληρη την Ευρώπη, η οποία διερχόταν φάση ύφεσης του εμπορίου (“depression of the trade”),⁷⁵² όπως χαρακτηρίστηκε. Στην Κύπρο, πρόσθετε, η ύφεση δεν ήταν ασύνηθες φαινόμενο· εμφανιζόταν κατά περιόδους με αρκετή ένταση, οφειλόμενη είτε στις ακρίδες είτε στην ξηρασία. Μια καλή ή κακή σοδεία, όπως και οι τιμές πώλησης των αγροτικών προϊόντων, ήταν παράγοντες που δεν μπορούσαν να ελεγχθούν από την αγγλική διοίκηση και την τοπική κυβέρνηση, η οποία άλλωστε μεριμνούσε πάντα για την προσέλκυση κεφαλαίων στο νησί⁷⁵³.

Πέρα από την τεκμηρίωση των επιχειρημάτων του με στατιστικά δεδομένα, ο Bulwer ενίσχυσε την βρετανική θέση με ιστορικές και άλλες αναφορές, αναδεικνύοντας τους αντικειμενικούς περιορισμούς που υπήρχαν για την ανάπτυξη της νήσου.

Ως προς το ύψος των φόρων, ο Bulwer απάντησε ότι η επιθυμία των συντακτών του Υπομνήματος να μειωθεί η φορολογία στις £140.000 (από τις 200.000-205.000 λίρες που ήταν), περιλαμβανομένου του λεγόμενου φόρου υποτελείας, δεν λάμβανε υπόψη ότι την εννεαετία 1878-87, τα έσοδα κατά μέσο όρο ανήλθαν στις £169.829, χωρίς το κυπριακό χορήγημα⁷⁵⁴. Αναφέρθηκε ειδικά στον λεγόμενο υποτελικό φόρο, ως το πληρωτέο προς την Πύλη ποσό, χαρακτηρίζοντας τον όρο «φόρος υποτελείας» ακυρολεξία (“misnomer”). Εξήγησε ότι η αγγλο-τουρκική Συνθήκη δεν αποσκοπούσε το καταβαλλόμενο προς την Πύλη ποσό να έχει τη μορφή υποτελικού φόρου· αντικαθιστούσε, απλώς, το ετήσιο πλεόνασμα εκ των εσόδων που καταβαλλόταν από το νησί προς την Πύλη προ του 1878. Αυτό συνέβη επειδή, κατά τις συζητήσεις που προηγήθηκαν της ολοκλήρωσης της Συνθήκης, η Βρετανία δέχθηκε ότι η Πύλη δεν

Αυγούστου/7 Σεπτεμβρίου, 2/14 Σεπτεμβρίου, 9/21 Σεπτεμβρίου και 16 Σεπτεμβρίου 1889. *Ένωσις*, 26 Αυγούστου/7 Σεπτεμβρίου και 2/14 Σεπτεμβρίου 1889. *Ένωσις*, 21 Οκτωβρίου/2 Νοεμβρίου 1889: «Εγγραφα διαμειφθέντα μεταξύ του Υπουργείου και της Κυπριακής Πρεσβείας».

⁷⁵² C. 5812, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 39, 10 Ιουνίου 1889, σσ. 116-117. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 581-583.

⁷⁵³ C. 5812, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 39, 10 Ιουνίου 1889, σ. 117.

⁷⁵⁴ Στο ίδιο.

έπρεπε να ζημιωθεί οικονομικά από τη μεταβίβαση της κατοχής της νήσου. Γι' αυτό, ακριβώς, περιλήφθηκε ειδική πρόνοια στο Παράρτημα της 1ης Ιουλίου στη Συνθήκη⁷⁵⁵.

Ο Bulwer συμφώνησε με τους συντάκτες του Υπομνήματος ότι το ποσό αυτό δεν προωθούσε την πνευματική ή υλική ανάπτυξη της νήσου, επισήμανε όμως ότι αυτό ίσχυε και προ του 1878, όταν το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων της Κύπρου καταβαλλόταν στην Κωνσταντινούπολη. «Συγκρίνοντας με την Οθωμανοκρατία, όπου η Κύπρος κατέβαλλε £92.600, το ποσό που αφαιρείται από τα έσοδα της Κύπρου είναι μικρότερο επί Αγγλοκρατίας, αφού, κατά μέσο όρο, για την εννεαετία [από τον Ιούλιο] 1878 ως τις 31 Μαρτίου 1888, αυτό ανερχόταν στις £50.469». Ανέσυρε μάλιστα απόσπασμα της Έκθεσης του Βρετανού Προξένου στην Κύπρο, της 26ης Απριλίου 1876, σύμφωνα με την οποία το συνολικό καθαρό εισόδημα της Κύπρου, ύψους 20.000.000 πιαστρών, στάλθηκε στην Πύλη για να καλύψει αυτοκρατορικές ανάγκες. Ο Bulwer δεν άφησε αναπάντητο και τον ισχυρισμό των συντακτών του Υπομνήματος ότι το ποσό αυτό καταβαλλόταν ετησίως χωρίς να έχει υπάρξει οιαδήποτε πρότερη ανάληψη υποχρέωσης εκ μέρους της Κύπρου:

«Εάν με το «χώρα» εννοούν την «κυβέρνηση της χώρας», οι συντάκτες του Υπομνήματος κάνουν λάθος, επειδή ο Σουλτάνος, τότε, ήταν de facto και de jure η κυπριακή κυβέρνηση, έχοντας πλήρη δικαιώματα και αρμοδιότητες να το πράξει. Εάν εννοούν το λαό και όχι την κυβέρνηση, έχουν δίκαιο, όμως ούτε τότε τους ρωτούσαν για τη διοχέτευση του ποσού προς την Πύλη»⁷⁵⁶.

Ως προς τον ισχυρισμό του Υπομνήματος περί βαριών συνεπειών στο νησί [εξαιτίας της φορολογίας], επανέλαβε ότι η Κύπρος κατέβαλλε επί Οθωμανοκρατίας £92.686, ενώ επί Αγγλοκρατίας μόνο £50.469. Υπέδειξε ότι το όφελος ήταν ακόμη μεγαλύτερο, αφού, επί Οθωμανών, η Κύπρος κατέβαλλε τους μισθούς του στρατιωτικού αποσπάσματος που στάθμευε στο νησί, ενώ η νέα διοίκηση

⁷⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 118.

⁷⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 119. Η μετάφραση στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα για τους σκοπούς της παρούσας διατριβής.

επιβαρύνθηκε η ίδια, ετησίως, με αυτό το ποσό, που ανερχόταν στις £50.000 και το οποίο διοχετευόταν στην οικονομία της νήσου⁷⁵⁷.

Σε σχέση με την εισήγηση του Υπομνήματος για μετατροπή του φόρου σε δάνειο, ο Bulwer συμφώνησε ότι αυτό θα μπορούσε να αντιμετωπίσει σε μεγάλο βαθμό το οικονομικό πρόβλημα της Κύπρου. Θα μείωνε τις συνολικές δαπάνες, ύψους £205.000, οι οποίες ήταν όντως υπερβολικές για τα μέσα της νήσου και, συνεπώς, αφορμή συνεχών ελλειμμάτων και επιβαρύνσεων για τα βρετανικά ταμεία, που ενέκριναν ετήσιες χορηγίες. Εξέφρασε την πεποίθηση ότι με τον τρόπο αυτό δεν θα χρειαζόταν η ετήσια χορηγία της Βουλής των Κοινοτήτων, ενώ έκρινε ότι μια τέτοια ρύθμιση δεν θα επηρέαζε τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου στην Κύπρο, επομένως δεν ανέμενε απόρριψή της από την Πύλη. Παράλληλα, υπέδειξε ότι αυτή η ρύθμιση αφορούσε αποκλειστικά τη βρετανική κυβέρνηση, στην οποία καταβαλλόταν το πλεόνασμα, άρα το Λονδίνο είχε την αποκλειστική αρμοδιότητα για τη διευθέτησή του με την Πύλη. Εξέφρασε αμφιβολία για το κατά πόσο η μετατροπή του φόρου αυτού θα οδηγούσε στη μείωση των ετήσιων δαπανών της νήσου στις £140.000, επαναλαμβάνοντας, για τρίτη φορά, ότι επί βρετανικής διοίκησης είχαν μειωθεί οι φόροι. Δεν αρνήθηκε, ωστόσο, την απαλλαγή της νήσου από τους φόρους *βεργκί τεμετού* και το στρατιωτικό φόρο, οπότε, με τη μετατροπή του φόρου θα μειώνονταν οι συνολικές δαπάνες στις £170.000⁷⁵⁸.

Η πρεσβεία υπέβαλε πρόσθετα Υπομνήματα στο υπουργείο Αποικιών στις 20 Ιουνίου⁷⁵⁹ και στις 19 και 20 Ιουλίου⁷⁶⁰. Το πρώτο από αυτά αναφερόταν στο ζήτημα της δημιουργίας Αγροτικής τράπεζας, ενώ τα δύο τελευταία κατέγραφαν τη διαφωνία τους⁷⁶¹ με τις αναφορές και τα στατιστικά στοιχεία του Αρμοστή Bulwer⁷⁶², σε σχέση με τη μείωση της φορολογίας επί Αγγλοκρατίας. Διατύπωναν, επίσης, τις διαφωνίες

⁷⁵⁷ Στο ίδιο.

⁷⁵⁸ Στο ίδιο, σσ. 119-120.

⁷⁵⁹ C. 5812, ό.π., The Cyprus Deputation to Colonial Office, No. 37, 20 Ιουλίου 1889, σσ. 113-115.

⁷⁶⁰ C. 5812, ό.π., The Cyprus Deputation to Colonial Office, No. 45, 19 Ιουλίου 1889, σσ. 149-157. C. 5812, ό.π., The Cyprus Deputation to Colonial Office, No. 46, 20 Ιουλίου 1889, σσ. 158-159. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 587-588.

⁷⁶¹ C. 5812, ό.π., The Cyprus Deputation to Colonial Office, No. 45, 19 Ιουλίου 1889, σσ. 152-154.

⁷⁶² C. 5812, ό.π., Sir H. Bulwer to Lord Knutsford, No. 32, 17 Μαΐου 1889, σ. 93.

τους με την αποικιακή διοίκηση στα θέματα διαχείρισης του προϋπολογισμού και γεωργικής παραγωγής.

5. Η απάντηση του υπουργού Αποικιών

Η πρεσβεία είχε εισηγηθεί τον περιορισμό των φόρων στις £140.000, κατανεμημένες ως εξής: οι £100.000 να αποτελούν τις δαπάνες της κυβέρνησης και οι £40.000 να καταβάλλονται στον υποτελικό φόρο (ύψους £92.800), ενώ το υπόλοιπο των £52.800 να προέρχεται από ετήσιο κονδύλι απευθείας βοήθειας από το βρετανικό Κοινοβούλιο⁷⁶³.

Σύμφωνα με τον Knutsford, αυτό το σχέδιο ήταν μη εφαρμόσιμο, αφού το έλλειμμα θα ξεπερνούσε ετησίως τις £53.000, ανεξαρτήτως του ότι η πρεσβεία αναγνώριζε στο Λονδίνο το δικαίωμα μετατροπής του υποτελικού φόρου, ώστε να καταβάλλεται ετησίως μικρότερο ποσό από αυτό που κατέβαλλε μέχρι τότε η νήσος⁷⁶⁴. Επιπλέον, η πρεσβεία είχε εισηγηθεί να διατίθενται οι ετήσιες δαπάνες των £100.000 ως εξής:

Ετήσιες δαπάνες	£
Δαπάνη διοίκησης	81.000
Δημόσια έργα	9.000
Γεωργία	10.000

Οι δαπάνες της διοίκησης, όμως, χωρίς τα δημόσια έργα, ανέρχονταν ήδη στις £100.000, οπότε η πρεσβεία ζητούσε μείωσή τους κατά £20.000. Τέτοια μείωση, κατά τον Lord Knutsford, θα ήταν αδύνατη, λόγω των αναπόφευκτων δαπανών στα διάφορα τμήματα και υπηρεσίες. Γι' αυτό, παρέθεσε τα πιο κάτω αριθμητικά δεδομένα:

Δαπάνες διοίκησης	£
Νομοθετικό Συμβούλιο	250
Ταχυδρομεία	3.000

⁷⁶³ C. 5812, ό.π., The Cyprus Deputation to Colonial Office, No. 37, 20 Ιουλίου 1889, σ. 114.

⁷⁶⁴ C. 6003, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 14, 22 Μαρτίου 1890, σ. 33.

Δάση	2.500
Δικαστήρια	12.500
Εκπαίδευση	3.700
Ιατρικό τμήμα	4.000
Αστυνομία και Φυλακές	32.000
Συντάξεις	950
Καθυστερήσεις	1.800
Διάφορα	2.250
Εισπράξεις εσόδων	19.000
Τμήμα Αποθηκών	<u>250</u>
Σύνολο	82.200⁷⁶⁵

Σε αυτές τις £82.200 έπρεπε να προστεθούν και οι δαπάνες για τους εξής:

1. Τον Αρμοστή και το προσωπικό του
2. Τον Αρχιγραμματέα και το προσωπικό του
3. Το Τυπογραφείο
4. Τον Αρχιλογιστή και το προσωπικό του
5. Το Ελεγκτικό τμήμα
6. Το προσωπικό του Κτηματολογικού γραφείου και της επιστασίας προσόδων
7. Τους επαρχιακούς διοικητές και το προσωπικό τους⁷⁶⁶.

Στο σημείο αυτό, ο Knutsford υποδείκνυε ότι, με έγγραφό του της 20ής Ιουλίου 1888, αποδεχόταν τις υποδείξεις και ενστάσεις του Νομοθετικού Συμβουλίου για περικοπές στο κόστος της αποικιακής διοίκησης· έκτοτε, οι συνολικές δαπάνες είχαν μειωθεί κατά £2.300 ετησίως. Στους Προϋπολογισμούς του 1889-90 και του 1890-91, κατέληγε, προβλέπονταν περαιτέρω μειώσεις £1.000 και £2.000, αντιστοίχως⁷⁶⁷. Τα ποσά αυτά υπολείπονταν, όμως, κατά £17.000 από τις μειώσεις που επιθυμούσε η πρεσβεία. Επομένως, το Κοινοβούλιο έπρεπε να καταβάλλει ετησίως προς την Κύπρο £70.000 (£52.800 ετήσιο χορήγημα συν £17.000 για την κάλυψη της διαφοράς από

⁷⁶⁵ Στο ίδιο, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 14, 22 Μαρτίου 1890, σ. 34.

⁷⁶⁶ Στο ίδιο.

⁷⁶⁷ C. 5523, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 82, 20 Ιουλίου 1888, σ. 171.

τις επιδιωκόμενες μειώσεις στις δαπάνες). Το ποσό αυτό ήταν αδιανόητο για την τοπική και τη βρετανική Κυβέρνηση⁷⁶⁸.

Παρ' όλα αυτά, ο υπουργός Αποικιών παραδέχθηκε ότι οι ανησυχίες της πρεσβείας ήταν εύλογες, λόγω των χρεών των καλλιεργητών και των καιρικών συνθηκών, που επηρέαζαν αρνητικά τις τιμές των αγαθών. Υποστήριξε, ωστόσο, ότι η κυπριακή κοινωνία προόδευε, φέρνοντας ως παραδείγματα την αύξηση της παραγωγής, του εξωτερικού εμπορίου και της ναυτιλιακής κίνησης, την ελαστικότητα των έμμεσων φόρων και την αύξηση της ζήτησης στα είδη πολυτελείας. Καταλήγοντας, επισήμανε ότι τυχόν μείωση της φορολογίας θα επέφερε αύξηση της επιβάρυνσης των Βρετανών φορολογουμένων, η οποία δεν επρόκειτο να γίνει δεκτή από τους Βρετανούς⁷⁶⁹.

Η βρετανική κυβέρνηση είχε επηρεαστεί σημαντικά από τις Εκθέσεις του Αρμοστή στην Κύπρο, τα επιχειρήματα και οι θέσεις του οποίου είχαν τέτοια λεπτομερή τεκμηρίωση, ώστε δύσκολα θα μπορούσαν να απαντηθούν από την πρεσβεία – λαμβάνοντας υπόψη τα μέσα που εκείνη διέθετε, όπως και τη δυνατότητα των μελών της να εντοπίσουν στοιχεία που θα τεκμηριώναν ικανοποιητικά κάποια αντεπιχειρήματα.

6. Η επάνοδος της πρεσβείας στην Κύπρο

Μετά από τρίμηνη παραμονή στο Λονδίνο, θεωρήθηκε ότι η αποστολή της πρεσβείας είχε λήξει⁷⁷⁰, μολονότι η τελική τοποθέτηση της κεντρικής Κυβέρνησης στα αιτήματά της δόθηκε επτά ολόκληρους μήνες αργότερα.

Στις 10/22 Μαρτίου 1890, ο Lord Knutsford απέστειλε στον Αρμοστή Bulwer ένα αρκετά εκτεταμένο έγγραφο, στο οποίο καταγράφονταν οι αποφάσεις της Κυβέρνησης⁷⁷¹. Ο Lord Knutsford επικροτούσε τις θέσεις Bulwer, θεωρώντας ότι

⁷⁶⁸ C. 6003, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 14, 22 Μαρτίου 1890, σ. 34.

⁷⁶⁹ Ζαννέτος, ό.π., τ. II, σ. 627 και C. 6003, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 14, 22 Μαρτίου 1890, σ. 34.

⁷⁷⁰ Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 598-599.

³ Στο ίδιο, σσ. 599-644. C. 6003, ό.π., Lord Knutsford to Sir H. Bulwer No. 14, 22 Μαρτίου 1890, σσ. 23-41. Ολόκληρο το κείμενο της απάντησης του Lord Knutsford προς τον Αρμοστή Bulwer, ημερομηνίας 22 Μαρτίου 1890, επί του Υπομνήματος της

είχε απαντήσει με επάρκεια στα ζητήματα που έθεσε η πρεσβεία⁷⁷². Απέρριπτε τις θέσεις της πρεσβείας περί μείωσης της παραγωγής στο νησί και υποστήριζε ότι η διατροφή του λαού είχε βελτιωθεί ποσοτικά και ποιοτικά⁷⁷³.

Ως προς τη φορολογία, αποδεχόταν τη θέση Bulwer ότι αυτή είχε ελαττωθεί σε σχέση με την ισχύουσα επί τουρκικής διοίκησης⁷⁷⁴. Απέρριψε το αίτημα για σύσταση Γυμνασίου, τονίζοντας την προτεραιότητα της Στοιχειώδους (Δημοτικής) εκπαίδευσης⁷⁷⁵. Στο θέμα της Εκκλησίας, καθιστούσε σαφές ότι δεν ίσχυε πλέον η εξουσία της να διαχειρίζεται φορολογικά ζητήματα και προέτρεπε να υπάρξει συμφωνία μεταξύ κλήρου και λαού για τη θέση της Εκκλησίας, η οποία να θεσμοθετηθεί με νόμο⁷⁷⁶.

Σχετικά με το Εκτελεστικό Συμβούλιο, υποσχέθηκε να φροντίσει για την υποβολή σχεδίου, σύμφωνα με το οποίο σε συζητήσιες σπουδαίων διοικητικών θεμάτων θα καλούνταν να λάβουν μέρος και εκπρόσωποι του τοπικού πληθυσμού⁷⁷⁷. Απέρριψε όμως το αίτημα να αποκτήσουν τα αιρετά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου το δικαίωμα εισαγωγής ή τροποποίησης νόμων. Έτσι, νόμοι που όχι μόνο διατηρούσαν τους παλιούς φόρους, αλλά τους αύξαιναν ή θέσπιζαν νέους, μπορούσαν να εγκριθούν χωρίς κανένα εμπόδιο⁷⁷⁸. Επανελάβε τις απαντήσεις που είχαν δοθεί στην πρεσβεία κατά την παραμονή της στο Λονδίνο ότι τέτοιοι φόροι ήταν οι δασμοί στο άλας, στα διαβατήρια, στα δασικά δικαιώματα, στις άδειες σπογγαλιείας και κυνηγιού, όπως και στην άδεια άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος, στα αποβαθρικά δικαιώματα κ.ά⁷⁷⁹.

πρεσβείας, εντοπίζεται και στις εφημερίδες *Σάλπιγξ*, 14 Απριλίου 1890, *Ευαγόρας*, 6/18 Απριλίου 1890 και *Αλήθεια*, 14/26 Απριλίου και 21 Απριλίου/3 Μαΐου 1890. Οπρ, ό.π., σσ. 72-73.

⁷⁷² C. 6003, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 14, 22 Μαρτίου 1890, σ. 23.

⁷⁷³ Στο ίδιο, σ. 26.

⁷⁷⁴ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 616-621.

⁷⁷⁵ C. 6003, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 14, 22 Μαρτίου 1890, σ. 40.

⁷⁷⁶ Στο ίδιο, σσ. 40-41. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 642-644.

⁷⁷⁷ C. 6003, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 14, 22 Μαρτίου 1890, σ. 39.

⁷⁷⁸ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 624-626.

⁷⁷⁹ C. 6003, ό.π., Colonial Office to the Cyprus Deputation, No. 6, 14 Αυγούστου 1889, σσ. 10-11. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 636-638.

Ο υπουργός διαβεβαίωνε, τέλος, τα μέλη της πρεσβείας ότι οι σκέψεις τους έτυχαν πλήρους και επιμελούς προσοχής⁷⁸⁰, επί της ουσίας, όμως, είχε απορρίψει τα περισσότερα αιτήματά τους, με ελάχιστες –και ασήμαντες– εξαιρέσεις⁷⁸¹.

Με τον τρόπο αυτό, έληξε μια από τις πιο σημαντικές πολιτικές κινήσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο – και, οπωσδήποτε, η πιο σημαντική στα πρώτα δέκα χρόνια της βρετανικής παρουσίας στο νησί.

7. Οι χειρισμοί της πρεσβείας – Αξιολόγηση του έργου της

Η πρεσβεία, μέσα από τα έγγραφα που υπέβαλε, ανέδειξε το γεγονός ότι για πρώτη φορά οι Κύπριοι στην πλειονότητά τους διεκδίκησαν τα αιτήματά τους με παγκύπρια συλλαλητήρια.

Ο Μέγας Αρμοστής Bulwer επιχείρησε να υποβαθμίσει αυτές τις αντιδράσεις, εντάσσοντάς τις στο πλαίσιο της κοινωνικής δυσφορίας, λόγω της οικονομικής δυσπραγίας που είχε προκληθεί από τις κακές σοδειές του 1887 και του 1888. Παράλληλα, διέψευσε την προσδοκία του λαού ότι θα μπορούσε με τις κινητοποιήσεις του να πετύχει ελάφρυνση της φορολογίας.

Επιπλέον, ο Bulwer προσπάθησε να συκοφαντήσει τον αυθόρμητο, παλλαϊκό χαρακτήρα των συλλαλητηρίων, υπονοώντας ότι είχαν υποκινηθεί από κάποιο πολιτικό κέντρο⁷⁸². Βεβαίως το περιεχόμενο των ψηφισμάτων, που είχαν υιοθετηθεί ομόφωνα, ήταν σχεδόν πανομοιότυπο, πράγμα που αποδεικνύει ότι υπήρξε, όντως, συντονισμός. Όμως τα συλλαλητήρια ήταν οπωσδήποτε μια γνήσια έκφραση της αντίδρασης του λαού, ο οποίος απέδιδε την οικονομική του καχεξία στη βαριά φορολογία και την ανεπαρκή κυβερνητική στήριξη για ανάπτυξη και εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πόρων του νησιού. Ο Bulwer, από την άλλη, επέμενε να την αποδίδει στην πτώση των τιμών των προϊόντων που παρήγε η Κύπρος, παρά το ότι

⁷⁸⁰ Ζαννέτος, ό.π., σ. 644.

⁷⁸¹ C. 6003, ό.π., Lord Knutsford to Sir Henry Bulwer, No. 14, 22 Μαρτίου 1890, σ. 41. Απογοήτευση από την απάντηση του Lord Knutsford στα αιτήματα της πρεσβείας εκφράζει ο Γ. Σ. Φραγκούδης σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Αλήθεια*, με τίτλο «Η εις το Υπόμνημα Απάντησις», 12/24 Μαΐου 1890. Εξίσου αρνητικές είναι οι εκτιμήσεις ανυπόγραφου άρθρου στην ίδια εφημερίδα, στις 29 Ιουνίου/11 Ιουλίου 1890.

⁷⁸² C. 5812, ό.π., Sir Henry Bulwer to Lord Knutsford, 11 Μαΐου 1889, No. 31, σ. 73.

αποδεχόταν ότι τα φορολογικά έσοδα υπερέβαιναν τα μέσα και τις δυνατότητες της νήσου.

Η βρετανική αποικιακή διοίκηση είχε επιδοθεί σε εξαντλητική είσπραξη των φόρων, ενώ οι δαπάνες που έκανε για την υποστήριξη του λαού ήταν ελάχιστες. Επομένως, η εξέγερσή του δεν ήταν αναίτια και, πολύ περισσότερο, δεν μπορούσε να κατευθύνεται από κάποιο ενιαίο συντονιστικό κέντρο. Ωστόσο, ο χειρισμός των δεδομένων από την πρεσβεία δεν ήταν ο κατάλληλος. Οι αναφορές σε στατιστικά στοιχεία έδωσαν την ευκαιρία στον Bulwer να αντιπαραθέσει άλλες στατιστικές αναφορές, τεκμηριώνοντας και με τη βοήθεια των αριθμών τη βρετανική αντίληψη για την οικονομική κατάσταση στο νησί. Η τακτική αυτή υπονόμευσε τη συζήτηση, που έπρεπε να μείνει επικεντρωμένη στην επίλυση των προβλημάτων του κυπριακού λαού. Ήταν προτιμότερο η πρεσβεία να περιοριζόταν στην πειστική απεικόνιση της οικονομικής καχεξίας του λαού και στην ανάδειξη της ανάγκης ανάληψης πρωτοβουλιών από την κυβέρνηση για την υποστήριξη μέτρων που θα προωθούσαν την ανάπτυξη και θα εξασφάλιζαν την ευημερία των πολιτών.

Όμως το μεγαλύτερο λάθος της πρεσβείας ήταν η άστοχη διαχείριση του θέματος του λεγόμενου υποτελικού φόρου. Αντί να προτάξουν την ανάγκη κατάργησής του, εφόσον δεν αφορούσε την Κύπρο και, επιπλέον, απομυζούσε πέραν των μισών εσόδων της, επέτρεψαν να νοηθεί ότι την αποδέχονταν ως κυπριακή υποχρέωση. Η πρεσβεία, ενδεχομένως λόγω απειρίας των μελών της, δεν αντιλήφθηκε αυτή την πραγματικότητα. Δεν μπορεί βεβαίως να λεχθεί ότι αν ζητούσαν την κατάργηση του φόρου θα μπορούσαν να κέρδιζαν κάτι περισσότερο, ωστόσο, η αναγνώριση της πρεσβείας ότι ο υποτελικός φόρος ήταν κυπριακή υποχρέωση διευκόλυνε τους βρετανικούς χειρισμούς.

Η θέση της τοπικής (βρετανικής) διοίκησης στο θέμα του υποτελικού φόρου ήταν επαρκώς τεκμηριωμένη και πειστική. Η πρεσβεία προτίμησε να αναλωθεί σε εξαντλητική αντιπαράθεση αριθμητικών στοιχείων, πεδίο στο οποίο δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί την βρετανική πλευρά, με συνέπεια να χάσει το παιχνίδι. Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα των ενεργειών της πρεσβείας δεν κρίνονται

ικανοποιητικά. Αυτή, άλλωστε, ήταν και η εκτίμηση τόσο του πληθυσμού όσο και του (ελληνόφωνου) κυπριακού Τύπου⁷⁸³ της εποχής.

⁷⁸³ Η Ένωσις κωδικοποίησε τις απαντήσεις επί δεκατεσσάρων αιτημάτων, εκτιμώντας ότι δεν ήταν ικανοποιητικές. Σημείωνε με ειρωνική διάθεση: «...να ενωθούν οι απαντήσεις σαν ένα πολύτιμο περιδέραιο που θα σύρει το λαό στη θάλασσα...». Ένωσις, 13/25 Απριλίου 1890.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

Η πορεία έως τις παλλαϊκές αντιδράσεις του 1895 - Το Παγκύπριο Υπόμνημα του 1895

Το 1891, στάλθηκε στην Κύπρο επίσημα ο Γενικός Ελεγκτής, Sir C. L. Ryann, για να διερευνήσει τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν. Στην Έκθεσή του επέκρινε τις τρεις κύριες πηγές εσόδων στο νησί –δεκάτη, φόρο ακίνητης περιουσίας, τελωνειακούς δασμούς– και εισηγήθηκε την αντικατάσταση του φόρου ακίνητης περιουσίας και συγκεκριμένων τελών με δασμούς, ύψους 8%, σε εισαγόμενα προϊόντα ad valorem (κατ' αξίαν). Η Επιτροπή Δημόσιων Λογαριασμών, αφού εξέτασε τον Ryann και τον Fairfield, δεν τοποθετήθηκε επί των θεμάτων γενικής πολιτικής ή αποικιακής διοίκησης, αλλά παρέπεμψε την εξέταση των ζητημάτων αυτών στην Κυβέρνηση⁷⁸⁴.

1. Η συζήτηση στην Επιτροπή Δημόσιων Προϋπολογισμών του βρετανικού Κοινοβουλίου το 1892

Από τα πρακτικά της Επιτροπής Προϋπολογισμού, η οποία διά του Προέδρου της, Sir Shuttleworth, επιλήφθηκε της έρευνας που διεξήγαγαν στην Κύπρο, το 1891, ο Sir Charles Ryann και ο Edward Fairfield, προκύπτουν τα εξής, σχετικά με τον υποτελικό φόρο: Ο Sir Ryann απάντησε ότι το ποσό των £92.799 καταβαλλόταν στον Γενικό Ταμία, ενώ ο Fairfield ανέφερε ότι το υπουργείο Αποικιών αγνοούσε πώς διεισθιέτο το ποσό αυτό. Επανάλαβε και αυτός ότι καταβαλλόταν στον Γενικό Ταμία, οπότε το Θησαυροφυλάκιο το χρησιμοποιούσε για να καλύπτει τη μη καταβολή, εκ μέρους της Τουρκίας, των οφειλών της εκ του δανείου του 1855, προσθέτοντας ότι δεν γνώριζε οτιδήποτε πέραν αυτού.

Ο Fairfield, στην ερώτηση του προέδρου της Επιτροπής Προϋπολογισμού αν δαπανήθηκε μέρος του ποσού των £92.799, το οποίο λαμβάνει η Βρετανία από την Κύπρο, εκτός της επιχορήγησης, απάντησε ότι το Δημόσιο Ταμείο δίνει ό,τι απαιτείται για να συμπληρωθεί η διοικητική δαπάνη της νήσου, συμπεριλαμβανομένου και του ποσού των £92.799 για το φόρο. Για το τρέχον έτος

⁷⁸⁴ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 776-779.

(1892) δεν είχε χρειαστεί να καταβληθεί επιχορήγηση, αφού οι δαπάνες καλύπτονταν από τα έσοδα της νήσου. Η φράση που χρησιμοποιεί κάθε χρόνο το Δημόσιο Ταμείο, πρόσθεσε ο Fairfield, έχει ως εξής: «Για να καταστήσει την Κύπρο αξιόχρη ως την 1η Απριλίου, χορηγεί το (τάδε) ποσό...». Η Κύπρος, συνέχισε, δεν θα ήταν αξιόχρη ως την 1η Απριλίου 1891, αν δεν λάμβανε τις £10.000. Το ποσό αυτό όντως χορηγήθηκε, αλλά το επόμενο έτος δεν χρειάστηκε να δοθεί επιχορήγηση. Το ύψος του επιδόματος, διευκρίνισε, ποικίλλει από χρόνο σε χρόνο.

Ο πρόεδρος της Επιτροπής αναφέρθηκε στο ύψος των χορηγήσεων που δόθηκαν από το 1878 ως το 1892 και ο Fairfield επιβεβαίωσε τα δεδομένα του. Η συζήτηση συνεχίστηκε επί των φόρων *βεργκί* και δεκάτης, ενώ, σε ερωτήσεις του βουλευτή O'Connor για τον αριθμό των Κυπρίων των οποίων εκποιήθηκαν οι περιουσίες λόγω της εξαθλίωσής τους, ο Fairfield απέφυγε να απαντήσει.

Η Επιτροπή έλαβε την Έκθεση του Γενικού Ελεγκτή, όπου διασαφηνίζονταν οι λογαριασμοί του Γενικού Ταμείου και η επιχορήγηση που δόθηκε στην Κύπρο από το 1878 ως το 1892. Στη συνέχεια, ο κοινοβουλευτικός έλεγχος για τη νήσο «ξεχάστηκε», μέσα στις πολυδαίδαλες και πολυεπίπεδες διαδικασίες της υπουργικής γραφειοκρατίας⁷⁸⁵. Στην Έκθεση που υπέβαλε η εν λόγω Επιτροπή στο βρετανικό Κοινοβούλιο, παρατηρούσε ότι, *αφ' ότου έπαυσε το εκ του αγγλικού ταμείου βοήθημα, δεν παρέχεται πλέον ευκαιρία, όπως υποβάλλονται εις κοινοβουλευτικόν έλεγχον τα πράγματα της Κύπρου*⁷⁸⁶.

Τα πέντε έτη που ακολούθησαν την αποστολή της πρεσβείας στο Λονδίνο, οι σοδειές στην Κύπρο ήταν τόσο καλές, ώστε τα οικονομικά έτη 1891-92 και 1892-93 έγιναν και αποταμιεύσεις, με αποτέλεσμα να μη χρειαστεί επιχορήγηση από το Λονδίνο⁷⁸⁷. Το 1894, όμως, σημειώθηκε ραγδαία μείωση της παραγωγής και πτώση των τιμών στα δημητριακά, παράγοντες οι οποίοι επηρέασαν αρνητικά τα δημόσια έσοδα.

⁷⁸⁵ *Σάλπιγξ*, 11 Ιουλίου 1892, «Εκθέσεις Περί Κύπρου εν τω Αγγλικώ Κοινοβουλίω». *Φωνή της Κύπρου*, 20 Ιουλίου 1892, «Εκθέσεις Επιτροπής των Δημοσίων Λογαριασμών». *Αλήθεια*, 9/21 Ιουλίου και 16/27 Ιουλίου 1892, «Η Κύπρος και αι επί του Απολογισμού Επιτροπαί της Βουλής εν Λονδίνω».

⁷⁸⁶ *Φωνή της Κύπρου*, 4/16 Ιουνίου 1892. *Αλήθεια*, 4/16 Ιουνίου 1892.

⁷⁸⁷ *Αλήθεια*, 11/23 Αυγούστου 1894, «Η περί Κύπρου Έκθεσις του Μ. Αρμοστού διά το 1892-93». *Νέον Έθνος*, 30 Ιουλίου/11 Αυγούστου 1894. *Φωνή της Κύπρου*, 6/18 Αυγούστου 1894.

Συνέπεια αυτών ήταν να ζητηθεί η συνδρομή του Λονδίνου για την κάλυψη ενός ελλείμματος £29.000 στον κυπριακό Προϋπολογισμό⁷⁸⁸.

2. Οι αντιδράσεις των κατοίκων των κρασοχωριών

Το καλοκαίρι του 1894, στις 28 Αυγούστου, χιλιάδες οινοπαραγωγοί και αγρότες συγκεντρώθηκαν στην κοινότητα Πέρα Πεδί, υπό την καθοδήγηση επιφανών προσώπων—όπως οι νέοι βουλευτές Ιωάννης Κυριακίδης και Σωκράτης Φραγκούδης—διαμαρτυρούμενοι για την υψηλή φορολογία στα οινικά προϊόντα⁷⁸⁹, αλλά και τη δραματική πτώση της τιμής του κυπριακού κρασιού, εξαιτίας των προστατευτικών δασμών που είχαν επιβληθεί στις χώρες όπου αυτό εξαγόταν.

Η μεγάλη κινητοποίηση των κατοίκων των κρασοχωριών έφτασε ως τις κυβερνητικές κατοικίες του Τροόδου, όπου και υποβλήθηκε Υπόμνημα στον Μέγα Αρμοστή Walter Sendall, ο οποίος υποσχέθηκε να πράξει ό,τι ήταν δυνατό για τη βελτίωση της θέσης των οινοπαραγωγών⁷⁹⁰.

Σύμφωνα με την εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, από τα 150 χωριά που συμμετείχαν στο συλλαλητήριο, το Υπόμνημα υπέγραψαν τα 113, επειδή 47 *μουκτάραι ελησμόνησαν να φέρωσι μεθ' εαυτών τας σφραγίδας των χωρίων τους*⁷⁹¹.

Η κατάσταση αυτή προκάλεσε δυσκολίες στους φοροεισπράκτορες της κυβέρνησης, αφού οι αγρότες αρνούσαν να καταβάλουν τους φόρους⁷⁹².

⁷⁸⁸ *Νέον Έθνος*, 13/25 Οκτωβρίου 1895, «Κυανή Βίβλος – Έκθεσις του Μ. Αρμοστού, 6 Μαρτίου 1895». *Φωνή της Κύπρου*, 26 Μαΐου/7 Ιουνίου 1895, «Εσοδα – Έξοδα της Κύπρου».

⁷⁸⁹ *Αλήθεια*, 2/14 Σεπτεμβρίου 1894. *Νέον Έθνος*, 3/15 Σεπτεμβρίου 1894.

⁷⁹⁰ *Ευαγόρας*, «Το εν Πέρα-Πεδί Συλλαλητήριο», 9 Σεπτεμβρίου 1894 (εκτιμούσε ότι συμμετείχαν περίπου 4.000 οινοπαραγωγοί). Ζαννέτος, ό.π., II, σσ. 819-820.

⁷⁹¹ *Φωνή της Κύπρου*, 3/15 Σεπτεμβρίου 1894, «Το Συλλαλητήριο των Οινοπαραγωγών», όπου περιέχεται και ο λόγος του Μ. Αρμοστή «παρά τον Κρυόν Ποταμόν». Η αριθμητική καταγραφή της εφημερίδας ήταν λανθασμένη. Η υπογραφή από 113 μουκτάρηδες θα σήμαινε ότι 37 εξ' αυτών δεν είχαν φέρει τη σφραγίδα, εκτός και αν αφορούσε 160 χωριά.

⁷⁹² Ζαννέτος, «Η Κύπρος κατά τον αιώνα της παλιγγενεσίας 1821-1930», ό.π., σσ. 58-61.

Νωρίς το επόμενο έτος, οι οινοπαραγωγοί υπέβαλαν νέο εκτενέστατο Υπόμνημα, με το οποίο ζητούσαν την κατάργηση των φόρων στο κρασί ή την αντικατάστασή τους με άλλους φόρους, την εξεύρεση νέων αγορών για την εξαγωγή των κυπριακών κρασιών και την παγοποίηση της φορολογίας⁷⁹³.

Ο κυπριακός Τύπος, παράλληλα, με συνεχή αρθρογραφία, καταφερόταν εναντίον του υποτελικού φόρου⁷⁹⁴, ενώ ζητούσε και την υιοθέτηση δυναμικών ενεργειών εκ μέρους των πολιτών, ώστε να υποχρεωθεί η κυβέρνηση να εγκύψει στην οικονομική καχεξία του λαού και να δώσει λύσεις⁷⁹⁵.

Οι κινητοποιήσεις κορυφώθηκαν τον Απρίλη και τον Μάιο, με τους αγρότες των κρασοχωριών να υποστηρίζουν την καθολική άρνηση καταβολής φόρων εκ μέρους των κατοίκων ολόκληρης της περιοχής, ως μορφή αντίδρασης.

Τελικά, οι πολιτικοί ηγέτες τους μετέπεισαν, αφού είχαν λάβει καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις από τον Μέγα Αρμοστή⁷⁹⁶.

3. Το κυπριακό πλεονάσμα στο βρετανικό Κοινοβούλιο – τα συλλαλητήρια του 1895⁷⁹⁷

Το θέμα του κυπριακού πλεονάσματος εγέρθηκε στην βρετανική Βουλή στο πλαίσιο των συζητήσεων, για το ετήσιο επίδομα. Μόλις έγιναν γνωστά τα διαμειφθέντα,

⁷⁹³ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 815-821.

⁷⁹⁴ *Αλήθεια*, 3/15 Φεβρουαρίου 1895, «...τα κατά του φόρου της υποτελείας συλλαλητήρια».

⁷⁹⁵ *Αλήθεια*, 13/25 Ιανουαρίου 1895, «Ανάγκη πλέον σπουδαίας ενεργείας. Παγκύπρια συλλαλητήρια και διαδηλώσεις». *Νέον Έθνος*, 21 Ιανουαρίου/2 Φεβρουαρίου 1895, «Συλλαλητήρια». *Φωνή της Κύπρου*, 17 Φεβρουαρίου/1 Μαρτίου 1895, «Απίστευτα Πράγματα».

⁷⁹⁶ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 819-820.

⁷⁹⁷ Ακολουθεί κεφάλαιο το οποίο αναφέρεται εκτενώς στις συζητήσεις επί του Κυπριακού στο αγγλικό Κοινοβούλιο.

ξεσηκώθηκε στο νησί θύελλα αντιδράσεων⁷⁹⁸. Στις συζητήσεις είχαν ειπωθεί τα εξής⁷⁹⁹:

Ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Charles Dilke⁸⁰⁰ επισήμανε ότι η Κύπρος καταλήφθηκε για να χρησιμεύσει ως στρατιωτικός σταθμός και πως η απόσπαση σχεδόν £100.000 από τα έσοδά της την κατέστησε επαίτη, προσθέτοντας ότι το 1881 προτάθηκε να δοθεί η Κύπρος στην Ελλάδα, αλλά εκτιμήθηκε ότι η λύση αυτή θα συναντούσε μεγάλες δυσκολίες. Το σύνολο του κυπριακού φόρου, συνέχισε, διοχετεύεται στο βρετανικό Θησαυροφυλάκιο για το εγγυημένο τουρκικό δάνειο του 1855, το ύψος του οποίου ανερχόταν στις £154.900, σε ετήσια βάση. Από αυτό το ποσό, η Βρετανία αποσπούσε μέρος του αιγυπτιακού υποτελικού φόρου, ύψους 72.900 λιρών. Προσθέτοντας αυτό το ποσό στις £92.500, συνάγουμε ότι η Βρετανία αποκομίζει κέρδος που ανέρχεται στις £9.000-£10.000 ετησίως⁸⁰¹. Ολοκληρώνοντας τη τοποθέτησή του στις περί Κύπρου συζητήσεις χαρακτήρισε την Κύπρο ως «τον πιο λευκό από τους λευκούς ελέφαντες»⁸⁰².

Με την τοποθέτησή του συμφώνησε και ο υπουργός Οικονομικών William Vernon Harcourt (στην εξουσία βρισκόταν η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων με πρωθυπουργό τον Gladstone), ο οποίος στηλίτευσε την αδράνεια των βρετανικών κυβερνήσεων να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες της Κύπρου. Παραδέχθηκε ότι, αν η Τουρκία δεν πλήρωνε για το εγγυημένο δάνειο του 1855, η Βρετανία και η Γαλλία θα

⁷⁹⁸ *Αλήθεια*, 24 Μαρτίου/5 Απριλίου 1895, «Διαδηλώσεις υπέρ της Ενώσεως. Μετά τας τελευταίας συζητήσεις».

⁷⁹⁹ Hansard, 18 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 699. Hansard, 19 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 1396.

⁸⁰⁰ Ο Άγγλος πολιτικός του κόμματος των Φιλελευθέρων Sir Charles Wentworth Dilke, 2nd Baronet (1843-1911), διετέλεσε υφυπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Gladstone, για το διάστημα 1880-82. Οι πολιτικές φιλοδοξίες του τερματίστηκαν ανορθόδοξα το 1886, όταν δημοσιοποιήθηκαν οι εξωσυζυγικές σχέσεις που διατηρούσε. Επανεξελέγη βουλευτής των Φιλελευθέρων το 1892, αξίωμα που διατήρησε ως το θάνατό του. Jenkins Roy, "Dilke, Sir Charles Wentworth, second baronet (1843-1911)." Roy Jenkins In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2008.

<http://www.oxforddnb.com/view/article/32824> (accessed April 11, 2014).

⁸⁰¹ Hansard, 18 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 699. Hansard, 19 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 1396.

⁸⁰² Hansard, 19 Μαρτίου 1895, 1396. Panteli, ό.π., σ. 61. Ελληνική μετάφραση από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

επιβαρύνονταν, η καθεμιά, με £40.876 ετησίως. Άρα, από το μέσο όρο της χορηγίας, που έφτανε τις £30.000, προέκυπτε για το Λονδίνο κέρδος £10.000 από την Κύπρο, σε ετήσια βάση. Πρόσθεσε ότι η σύμβαση με την Τουρκία έγινε εσπευσμένα, χωρίς να εξακριβωθεί αν όντως το πλεόνασμα επί τουρκικής διαχείρισης ανερχόταν στις £83.000. Αυτό είχε υποχρεώσει τη βρετανική κυβέρνηση στην καταβολή ετήσιας χορηγίας προς την Κύπρο, εκτός των ετών 1891-92 και 1893-94. Κατέληξε, λέγοντας ότι θα ήταν άδικο να αναλάβει την οικονομική στήριξη της Κύπρου ο Βρετανός φορολογούμενος, αλλά, την ίδια στιγμή, έπρεπε να πράξουν καθετί δυνατό, ώστε να υπάρχει καλή διαχείριση και απονομή δικαιοσύνης στην Κύπρο, καθώς και κάλυψη του ελλείμματος της διοίκησης⁸⁰³.

Δόθηκαν επίσης συγκεκριμένες απαντήσεις για το ποσό των £10.000, το οποίο αφαιρούσαν από τις £93.000, ως χρεολύσιο για το δάνειο του 1855. Από τα χρήματα αυτά, είχαν δοθεί στη Γαλλία μόνο £33.000, για τα έτη 1881 και 1882⁸⁰⁴.

Η μακρά συζήτηση επικεντρώθηκε στο ότι η Βρετανία ήταν μάλλον κερδισμένη παρά χαμένη από την κατοχή της Κύπρου.

3.1 Τα συλλαλητήρια του 1895

Οι συζητήσεις στο Κοινοβούλιο προκάλεσαν σφόδρα επικριτική αρθογραφία στον κυπριακό Τύπο και ξεσήκωσαν τους Έλληνες του νησιού. Συγκροτήθηκαν επιτροπές οι οποίες διοργάνωσαν συλλαλητήρια στη Λευκωσία, τη Λεμεσό, τη Λάρνακα και την Πάφο⁸⁰⁵ υπέρ της Ένωσης με την Ελλάδα⁸⁰⁶ και ενάντια στο φόρο υποτελείας, ο οποίος θεωρήθηκε η κύρια αιτία κακοδαιμονίας του τόπου, αφού απομυζούσε το μισό και πλέον των συνολικών εσόδων του νησιού και αφαιμάσσε, όπως έλεγαν, τα κυπριακά ταμεία.

⁸⁰³ Hansard, 19 Μαρτίου 1895, 1397

⁸⁰⁴ Hansard, 18 Μαρτίου 1895, 719.

⁸⁰⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 31 Μαρτίου/12 Απριλίου 1895, «Αι ενέργειαι των Κυπρίων, Εκλογαί Επιτροπών». *Νέον Έθνος*, 7/19 Απριλίου 1895 (συλλαλητήριο στη Λάρνακα). *Αλήθεια*, 7/19 Απριλίου 1895 (συλλαλητήριο στην Πάφο). Για αναφορές στα συλλαλητήρια και στις αγορεύσεις χριστιανών βουλευτών, βλ. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 843-847.

⁸⁰⁶ Στο ίδιο

Οι Οθωμανοί αντιδρούσαν στις κινητοποιήσεις των χριστιανών και, παρά το ότι απειλήθηκαν επεισόδια μεταξύ τους, αυτές κορυφώθηκαν στα τέλη Απριλίου του 1895⁸⁰⁷. Την ίδια περίοδο, ο Μέγας Αρμοστής περιόδευσε στην επαρχία Αμμοχώστου, για να ακούσει τα αιτήματα των κατοίκων⁸⁰⁸.

Η αντίδραση των Οθωμανών ήταν τόσο έντονη που απευθύνθηκαν ακόμα και στην Υψηλή Πύλη, η οποία τους διαβεβαίωσε ότι ουδέποτε θα ακυρωνόταν η Σύμβαση με την Βρετανία⁸⁰⁹.

Μετάπειτα, έστειλαν Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη με εντολή να παρακαλέσει την Πύλη να εξοφλήσει τα χρέη της προς την Βρετανία (το δάνειο του 1855), ώστε να μην έχει καμιά υποχρέωση σε αυτή⁸¹⁰. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να επιστρέψει το νησί πίσω στην Τουρκία. Οι αντιδράσεις των μουσουλμάνων στην Κύπρο ήταν τόσο έντονες που εξέφραζαν ακόμα και την πρόθεσή τους να χύσουν την τελευταία ρανίδα του αίματος τους, παρά να υποταχθούν στην Ελλάδα.⁸¹¹

Από την άλλη, τα συλλαλητήρια των χριστιανών υπέρ της Ένωσης επεκτάθηκαν και στην Αθήνα⁸¹², αφού οι κινητοποιήσεις στην Κύπρο είχαν μεγάλη απήχηση στον ελληνικό τύπο, με πρωτεργάτες τους φοιτητές του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών⁸¹³. Έστειλαν επιστολή προς τον Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων⁸¹⁴, αλλά και προς τον Γλάδστωνα⁸¹⁵.

Οι αγορεύσεις των χριστιανών βουλευτών στα συλλαλητήρια στην Κύπρο επικεντρώθηκαν στα δύο κύρια θέματα που απασχολούσαν την πλειονότητα των κατοίκων της νήσου (Ένωση με την Ελλάδα και κατάργηση του φόρου υποτελείας),

⁸⁰⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 21 Απριλίου/3 Μαΐου 1895.

⁸⁰⁸ *Φωνή της Κύπρου*, 8/20 Απριλίου 1895.

⁸⁰⁹ «Σάλπιγξ», 29 Απριλίου 1895.

⁸¹⁰ «Σάλπιγξ», 6 Μαΐου 1896.

⁸¹¹ (Εφημερίδα “Daily Graffie”). Το άρθρο αναδημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Σάλπιγξ», 13 Νοεμβρίου 1896.

⁸¹² Εφημερίδα «Φωνή της Κύπρου», 12/24 Μαΐου 1895.

⁸¹³ Εφημερίδα «Φωνή της Κύπρου» (αναδημοσίευση από την αθηναϊκή εφημερίδα «Εφημερίς»), 12/24 Μαΐου 1895.

⁸¹⁴ «Φωνή της Κύπρου», 9/21 Ιουνίου 1895.

⁸¹⁵ «Σάλπιγξ», 20 Μαΐου 1895.

ενθαρρύνοντας τη δυναμική διεκδίκησή τους και αναδεικνύοντας τη διάψευση των προσδοκιών της πλειοψηφίας του λαού από την κυπριακή κυβέρνηση⁸¹⁶.

Στο κοινό συλλαλητήριο Λευκωσίας – Κερύνειας, απαγορεύθηκαν οι ελληνικές σημαίες, κατόπιν σχετικών παραστάσεων των Οθωμανών προς την βρετανική διοίκηση. Σε πείσμα όμως των Αρχών, οι διαδηλωτές πήραν μια μαύρη σημαία, στην οποία έγραψαν «Κάτω ο φόρος υποτελείας – Ζήτω η Ένωσις»⁸¹⁷. Το συλλαλητήριο ενέκρινε ψήφισμα που ζητούσε την κατάργηση του υποτελικού φόρου και την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, ενώ ανέθετε σε τριακονταμελή επιτροπή, υπό τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, σε συνεννόηση με τις επιτροπές των άλλων επαρχιών, να ετοιμάσουν και να υποβάλουν υπόμνημα προς τη Βασίλισσα Βικτωρία⁸¹⁸.

Τα κύρια συνθήματα σε όλα τα συλλαλητήρια ήταν και πάλι «Ζήτω η Ένωσις» και «Κάτω ο φόρος υποτελείας», χωρίς να παραλείπεται το «Ζήτω η Άνασσα»⁸¹⁹. Στο συλλαλητήριο της Πάφου, το ψήφισμα απαιτούσε την κατάργηση του εκβιαστικού φόρου και την ελάττωση της φορολογίας, ενώ για πρώτη φορά διατυπωνόταν και ευχή για την Ένωση της νήσου με την Ελλάδα. Την ίδια ημέρα πραγματοποιήθηκε συλλαλητήριο και στη Λεμεσό, όπου εκπροσωπήθηκαν 103 χωριά (ή 101, σύμφωνα με την *Αλήθεια*), προβάλλοντας τα ίδια αιτήματα⁸²⁰. Στην Πάφο συμμετείχαν 6.000 άτομα και, σύμφωνα με την εφημερίδα *Σάλπιγξ*, τέτοια συνάθροιση δεν είχε υπάρξει ποτέ μέχρι τότε σ' αυτή την πόλη⁸²¹. Μια βδομάδα μετά, στις 23 Απριλίου 1895, έγινε συλλαλητήριο στη Λάρνακα⁸²² και στις 30 Απριλίου στο Βαρώσι⁸²³.

⁸¹⁶ *Ευαγόρας*, 21 Απριλίου 1895, «Ο λόγος του Αχιλλέως Λιασίδου» (Λάρνακας – Αμμοχώστου) και 28 Απριλίου 1895, «Λόγος του κ. Θεοφ. Θεοδότου, κατά το εν Λευκωσία συλλαλητήριον». *Φωνή της Κύπρου*, 21 Απριλίου/3 Μαΐου 1895. *Αλήθεια*, 5/17 Μαΐου 1895, «Λόγος Ν. Λανίτη κατά το εν Λάρνακι συλλαλητήριον».

⁸¹⁷ *Ευαγόρας*, 28 Απριλίου 1895, «Το εν Λευκωσία συλλαλητήριον».

⁸¹⁸ *Νέον Έθνος*, 21 Απριλίου/3 Μαΐου 1895, «Ψήφισμα του εν Λευκωσία συλλαλητηρίου». *Φωνή της Κύπρου*, 21 Απριλίου/3 Μαΐου 1895, «Το ψήφισμα».

⁸¹⁹ *Αλήθεια*, 17 Μαΐου 1895, «Το εν Πάφω συλλαλητήριον».

⁸²⁰ *Σάλπιγξ* Λεμεσού, 22 Απριλίου 1895. *Αλήθεια*, 21 Απριλίου/3 Μαΐου 1895: Καταγράφεται ο λόγος του βουλευτή Σπ. Αραούζου.

⁸²¹ Στο ίδιο.

⁸²² *Σάλπιγξ*, 29 Απριλίου 1895. *Νέον Έθνος*, 28 Απριλίου/10 Μαΐου 1895, «Το εν Λάρνακι συλλαλητήριον».

⁸²³ *Αλήθεια*, 5/17 Μαΐου 1895. *Νέον Έθνος*, 5/17 Μαΐου 1895. *Φωνή της Κύπρου*, 5/17 Μαΐου 1895.

Σε όλα τα συλλαλητήρια, ο κόσμος ζητούσε τη σύσταση κοινής Επιτροπής για τη μελέτη της άθλιας οικονομικής κατάστασης στην οποία είχαν περιέλθει οι Κύπριοι και την υποβολή ενιαίου Υπομνήματος προς την βρετανική κυβέρνηση για την επίλυση των προβλημάτων τους, τονίζοντας ότι τα μέτρα που λαμβάνονταν από το Νομοθετικό Συμβούλιο δεν προσέφεραν τίποτε ουσιαστικό και υπενθυμίζοντας την ανεπιτυχή προσπάθεια της πρεσβείας του 1889⁸²⁴. Τελικά, η κοινή Επιτροπή συνήλθε στη Μονή Κύκκου, όπου συνέταξε το Παγκύπριο Υπόμνημα που στάλθηκε στον υπουργό Αποικιών Chamberlain⁸²⁵.

4. Το Παγκύπριο Υπόμνημα του 1895

Είναι αξιοσημείωτο ότι η πρώτη συνάντηση της Επιτροπής που συστάθηκε για τη σύνταξη του Παγκύπριου Υπομνήματος⁸²⁶ σηματοδεύτηκε από την έντονη διαφωνία μεταξύ των μελών της για το αν έπρεπε να περιλάβουν το ζήτημα της Ένωσης⁸²⁷. Τελικά, επικράτησε η άποψη το αίτημα της Ένωσης να προβληθεί ως πρώτο θέμα στο Παγκύπριο Υπόμνημα⁸²⁸, το οποίο συντάχθηκε στην Ιερά Μονή Κύκκου στις 26 Ιουλίου 1895⁸²⁹. Τη Συντακτική Επιτροπή αποτελούσαν οι βουλευτές Λευκωσίας Πασχάλης Κωνσταντινίδης και Αχιλλέας Λιασίδης, οι Ιωάννης Οικονομίδης,

⁸²⁴ Εφημερίδα *Νέον Έθνος*, 21 Απριλίου/3 Μαΐου 1895, «Ψήφισμα στη Λεμεσό».

⁸²⁵ Ζαννέτος, ό.π., σ. 852. *Φωνή της Κύπρου*, 25 Αυγούστου/6 Σεπτεμβρίου 1895.

⁸²⁶ Στο έγγραφο αυτό, μεταξύ άλλων θεμάτων που τίγονται, εκτιμάται το μέσο ύψος των ετήσιων φόρων, μεταξύ των ετών 1878-95 στις £172.789, αμφισβητώντας συνάμα τους υπολογισμούς του Αρμοστή Henry Bulwer που αναφέρονταν στην Έκθεσή του Αρ. 31 της 15ης Μαΐου 1889, σε σχέση με τις μειώσεις στη φορολογία. (Ο Bulwer σημείωνε ως επιπρόσθετη φορολογία τον ακριδικό φόρο που επιβλήθηκε το 1881, ο οποίος απέδιδε £8.360 το χρόνο.) Αναδείκνυαν επίσης τα επιπρόσθετα βάρη εκ του φόρου αγροφυλακής του 1890, ο οποίος απέδιδε £8.338 το χρόνο. Το Υπόμνημα ανέβαζε το σύνολο της επιβάρυνσης, περιλαμβανομένων των νέων φόρων (τα ποσά για κατασκευή δρόμων και άρδευση δεν περιλαμβάνονταν) στις £75.773. Σημειωνόταν ότι η φορολογία στα καπνά οδήγησε στην εγκατάλειψη της καλλιέργειας καπνού.

⁸²⁷ Καταλάνου, ό.π., σ. 98.

⁸²⁸ Για το αυτούσιο κείμενο του Παγκύπριου Υπομνήματος του 1895, βλ. Chakalli, ό.π., σσ. 56-73. Επίσης, Ζαννέτος, ό.π., σσ. 852-867. *Νέον Έθνος*, 26 Αυγούστου/7 Σεπτεμβρίου 1895, «Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος προς Αρμοστεύοντα λοχαγό Γιαγκ», 2 Σεπτεμβρίου 1895. Στο ίδιο, «Το Παγκύπριο Υπόμνημα. Η συνοδευτική επιστολή». Επίσης στις εφημερίδες: *Αλήθεια* και *Φωνή της Κύπρου*, 25 Αυγούστου/6 Σεπτεμβρίου 1895.

⁸²⁹ *Νέον Έθνος*, 26 Αυγούστου/7 Σεπτεμβρίου 1895. Hill, ό.π., σ. 457.

Θεοφάνης Θεοδότου και Σωκράτης Φραγκούδης, ο βουλευτής Λεμεσού Ιωάννης Κυριακίδης και ο βουλευτής Λάρνακας Νικόλαος Ρώσσος⁸³⁰.

Μέσα από το Υπόμνημα εκφράζονταν οι πόθοι των Κυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα και η προσπάθεια επίτευξής της με κάθε μέσο. Όμως, ως την επίτευξη του στόχου αυτού, θεωρούσαν αναγκαία την προστασία της Βρετανίας και ζητούσαν από αυτή να ανακουφίσει τη δεινή οικονομική τους κατάσταση⁸³¹.

Για τη φορολογία, ανέφεραν ότι το φορολογικό καθεστώς επί Τουρκοκρατίας ήταν άδικο και βαρύ, όπως παραδέχονταν ο Μέγας Αρμοστής και οι άλλοι εκπρόσωποι της Βρετανίας στο νησί, καθώς και ο (τότε) υπουργός Αποικιών, Lord Kimberley. Ισχυρίζονταν, παραθέτοντας πίνακες και στατιστικά στοιχεία, ότι οι Βρετανοί όχι μόνο δεν ελάφρυναν την υφιστάμενη φορολογία, αλλά βελτίωσαν τη φοροεισπρακτική ικανότητα και εισήγαγαν πρόστιμα για καθυστερήσεις πληρωμών και περαιτέρω αύξησή τους, επιβάλλοντας μέτρα που προέβλεπαν μέχρι και την εκποίηση οικιακών σκευών⁸³².

8.4.1 Πίνακας Φορολογίας 1878-1894⁸³³

ΕΤΟΣ	£
1878-79	139.586
1879-80	148.361
1880-81	156.095
1881-82	163.733
1882-83	189.335
1883-84	194.051
1884-85	172.072
1885-86	172.334
1886-87	187.044

⁸³⁰ *Αλήθεια*, 16/27 Ιουνίου 1895. Το Υπόμνημα του 1895 εντοπίζεται και στο Ζαννέτος, ό.π., σσ. 852-866.

⁸³¹ Chakalli, ό.π., σσ. 57-58.

⁸³² Στο ίδιο, σσ. 58-59.

⁸³³ Στο ίδιο. Τα στοιχεία του πίνακα φορολογίας, επιβεβαιώνονται και από τον πίνακα που παρατίθεται στη σελίδα 145 της παρούσας διατριβής, Lucach and Jardine, ό.π., σσ. 115-116. Storrs και O'Brien, σσ. 125-126.

1887-88	145.443
1888-89	149.362
1889-90	174.499
1890-91	194.935
1891-92	217.161
1892-93	189.933
1893-84	177.053
1894-95	167.093
Μέσος όρος	172.827
ΣΥΝΟΛΟ	2.938.090

Μη έχοντας μπορέσει να εντοπίσουν στοιχεία για προηγούμενα έτη, επιχείρησαν να καταδείξουν ότι η Κύπρος φορολογούνταν κατά μέσο όρο με £113.754 ετησίως κατά την τελευταία πενταετία της Τουρκοκρατίας. Επομένως, επί Αγγλοκρατίας, η ετήσια επιβάρυνση είχε αυξηθεί κατά £59.075 ετησίως⁸³⁴. Αυτό οφειλόταν κυρίως στην επιβολή έκτακτων φόρων, όπως οι εξής:

1. Ο Ακριδικός φόρος, ο οποίος επιβλήθηκε το 1881 και ανερχόταν κατά μέσο όρο στις £8.360 ετησίως.
2. Ο Φόρος αγροφυλακής, που επιβλήθηκε το 1890 και ανερχόταν στις £8.338 ετησίως⁸³⁵.

8.4.2 Πίνακας Ακριδικού φόρου⁸³⁶

ΕΤΟΣ	£
1881-82	6.026
1882-83	11.034
1883-84	10.811
1884-85	9.473
1885-86	8.909
1886-87	9.921

⁸³⁴ Chakalli, ό.π., σσ. 59-61.

⁸³⁵ Στο ίδιο, σσ. 62-63.

⁸³⁶ Στο ίδιο. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 857-858.

1887-88	6.642
1888-89	8.123
1889-90	10.554
1890-91	11.051
1891-92	9.158
1892-93	5.640
1893-94	4.497
1894-95	4.908
Μέσος όρος	£8.360

8.4.3 Πίνακας Φόρων Αγροφυλακής⁸³⁷

ΕΤΟΣ	£
1891-92	2.492
1892-93	11.770
1893-94	9.332
1894-95	9.759
Μέσος όρος	£8.338

Συνολικά, οι Κύπριοι πλήρωναν ετησίως επιπλέον £75.773 σε σύγκριση με αυτά που πλήρωναν επί Τουρκοκρατίας, χωρίς να συνυπολογιστούν οι δαπάνες για την οδοποιία και τα αρδευτικά έργα⁸³⁸, στο κόστος των οποίων δεν συμμετείχε η τοπική κυβέρνηση⁸³⁹.

Οι συντάκτες του Παγκύπριου Υπομνήματος υπολόγιζαν την ετήσια παραγωγή στις £800.000, με κύρια προϊόντα του νησιού τα δημητριακά, το κρασί, τα κεράσια, το ελαιόλαδο, το βαμβάκι και την περιορισμένη κτηνοτροφία. Με δεδομένο ότι η φορολογία απορροφούσε το 25% του ακαθάριστου ετήσιου προϊόντος, ήταν αδύνατο να μην οδηγηθεί η οικονομία στην καταστροφή⁸⁴⁰.

⁸³⁷ Στο ίδιο, σ. 63. Hill, ό.π., σ. 457. Ζαννέτος, ό.π., σ. 858.

⁸³⁸ Hill, ό.π., σ. 457

⁸³⁹ Chakalli, ό.π., σ. 63.

⁸⁴⁰ Στο ίδιο, σσ. 63-64. Σε όλες τις αναφορές έχουν διασταυρωθεί τα στοιχεία που αναφέρει ο Σιακαλλής με το περιεχόμενο του Μνημονίου στις εφημερίδες της εποχής,

8.4.4 Διάθεση εσόδων

ΕΤΟΣ	£
1878-79	110.170
1879-80	117.445
1880-81	119.417
1881-82	157.673
1882-83	120.636
1883-84	111.684
1884-85	112.085
1885-86	111.301
1886-87	110.679
1887-88	113.325
1888-89	109.963
1889-90	106.338
1890-91	107.589
1891-92	112.742
1892-93	117.393
1893-94	117.654
1894-95	114.756
Μέσος όρος	115.932

Από τον πίνακα προκύπτει ότι, από το 1878-79 ως το 1894-95, δαπανήθηκαν για τη διοίκηση £1.970.850 (£115.932 ετησίως). Το υπόλοιπο των εσόδων, ύψους 56.897 λιρών, δινόταν για πληρωμή του λεγόμενου υποτελικού φόρου⁸⁴¹. Από τα διοικητικά έξοδα, η Επιτροπή ισχυριζόταν ότι δαπανώνταν ετησίως £8-10.000 για δημόσια έργα, £2.260 για την Παιδεία (από το 1881) και £4.000 για τα νοσοκομεία και τον ιατρικό

οι οποίες περιέχουν αυτούσιο το Παγκύπριο Υπόμνημα του 1895. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 858-859.

⁸⁴¹ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 859-860: Ο πίνακας της διάθεσης των εσόδων.

τομέα. Δηλαδή, καταβάλλονταν για τον τόπο ποσά τα οποία, κατά μέσο όρο, δεν υπερέβαιναν το 9% του συνόλου της φορολογίας⁸⁴².

Ο λεγόμενος φόρος υποτελείας (ή *τουρκικός φόρος*, κατά τον Σιακαλλή)⁸⁴³ είχε επιβληθεί στους Κυπρίους εν αγνοία τους και η ρύθμισή του, όπως και οι ίδιοι οι Βρετανοί παραδέχονταν, έγινε βιαστικά, χωρίς να επιδειχθεί η δέουσα επιμέλεια στον καθορισμό του ακριβούς ύψους του. Ο φόρος αυτός, όπως ισχυρίζονταν, ήταν εντελώς άδικος και καταστρεπτικός, οδηγώντας τον τόπο και το λαό σε απελπισία⁸⁴⁴. Επιπλέον, καταβαλλόταν σε χρυσό, με αποτέλεσμα το νησί να ζημιώνεται ετησίως £45.000. Η Επιτροπή ζητούσε από την βρετανική κυβέρνηση να λάβει άμεσα μέτρα για την ανακούφιση του λαού, προειδοποιώντας ότι δεν απέμενε άλλη λύση για την αυτοσυντήρηση του πληθυσμού από τη φοροστασία⁸⁴⁵ (“to resist the payment of taxes”)⁸⁴⁶. Τόνιζαν ότι στη συμφωνία με την Τουρκία δεν προβλέπονταν μειώσεις στα διοικητικά έξοδα των Βρετανών και εισηγούνταν την τροποποίηση των υφιστάμενων φόρων σε ορισμένα προϊόντα, όπως π.χ. στον καπνό, αφού η φορολογία επί των καπνικών προϊόντων εξάλειψε τον κλάδο και οδήγησε στην αυξημένη καταβολή ποσών για την εισαγωγή τους⁸⁴⁷.

Επίσης, ζητούσαν την ανάπτυξη της γεωπονίας και της γεωργικής βιομηχανίας, ώστε να εμπλουτιστούν τα γεωργικά προϊόντα, αφού η αγορά των υφισταμένων είχε κορεστεί, με συνέπεια τη μείωση των τιμών τους. Η ανάπτυξη υποδομών και η προώθηση των συγκοινωνιών –εσωτερικών και εξωτερικών–, η επαρκής επιχορήγηση της Παιδείας και η αναδιοργάνωση της αστυνομίας ήταν μερικά ακόμη από τα αιτήματα της Επιτροπής. Τα θεωρούσαν όλα αυτά εφικτά, αν καταργούνταν ο *τουρκικός* φόρος και γίνονταν κάποιες μειώσεις στις δαπάνες της αποικιακής διοίκησης⁸⁴⁸.

⁸⁴² Chakalli, ό.π., σ. 64.

⁸⁴³ Στο ίδιο, σ. 65. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 860-861: «Ο προς την Τουρκίαν φόρος».

⁸⁴⁴ Chakalli, ό.π., σσ. 65-66.

⁸⁴⁵ Στο ίδιο, σσ. 66-67.

⁸⁴⁶ Στο ίδιο. Η ελληνική μετάφραση ανήκει στον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

⁸⁴⁷ Στο ίδιο, σσ. 67-68.

⁸⁴⁸ Στο ίδιο, σσ. 68-70.

Το Παγκύπριο Υπόμνημα του 1895 κατέληγε με την έκκληση να προωθηθεί η συμμετοχή Κυπρίων στη διοίκηση, να αναδιοργανωθούν τα Διοικητικά Συμβούλια, να τοποθετηθούν Κύπριοι νομομαθείς ως Πρόεδροι στα Δικαστήρια και να γίνουν διορισμοί Κυπρίων σε ανώτερες θέσεις⁸⁴⁹.

5. Η απάντηση του υπουργού Αποικιών

Η απάντηση δόθηκε από τον νέο υπουργό Αποικιών Joseph Chamberlain⁸⁵⁰, ένα χρόνο αργότερα, στις 27 Ιουλίου 1896, όταν πλέον στην εξουσία βρίσκονταν οι Συντηρητικοί (από τον Αύγουστο του 1895)⁸⁵¹. Βάση της απάντησης αποτέλεσαν οι Εκθέσεις που είχε συντάξει το 1889 ο τότε Αρμοστής Bulwer, όπως και η απάντηση του τότε υπουργού Αποικιών Knutsford προς την κυπριακή πρεσβεία, στις 22 Μαρτίου 1890. Επί της ουσίας, η απάντηση του νέου υπουργού Αποικιών ήταν αρνητική⁸⁵². Επικαλούνταν, όπως και ο Gladstone το 1881, τη δέσμευση της χώρας του με την αγγλο-τουρκική Συνθήκη του 1878, η οποία δεν επέτρεπε στην Βρετανία να παρεκκλίνει από όσα συμφωνήθηκαν⁸⁵³ και πρόσθετε ότι οι Βρετανοί δεν είχαν καμιά πρόθεση να εγκαταλείψουν την Κύπρο⁸⁵⁴. Άξια αναφοράς είναι όσα παραθέτει στην απαντητική επιστολή σχετικά με τους φόρους:

⁸⁴⁹ Στο ίδιο, σσ. 71-73. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 865-866.

⁸⁵⁰ Ο Joseph Chamberlain (1836-1914), μετά τη διάσπαση των Φιλελευθέρων εντάχθηκε στους Φιλελεύθερους Ενωτικούς, οι οποίοι στις γενικές εκλογές του 1895 συνεργάστηκαν με τους Συντηρητικούς του Lord Salisbury. Διορίστηκε υπουργός Αποικιών, όπου παρέμεινε μέχρι το 1903. Πατέρας του Άγγλου υπουργού Εξωτερικών (1924-29) Sir Austen Chamberlain, κατόχου του Βραβείου Νόμπελ για την Ειρήνη του 1926, όπως και του πρωθυπουργού (1937-40) Neville Chamberlain. Peter T. Marsh, "Chamberlain, Joseph (1836-1914)." Peter T. Marsh In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, September 2013. <http://www.oxforddnb.com/view/article/32350> (accessed April 11, 2014).

⁸⁵¹ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 867-868.

⁸⁵² Ζαννέτος, ό.π., σ. 868; Ο υπουργός Αποικιών Joseph Chamberlain προς τον Ύπατο Αρμοστή Κύπρου Sendall, 27 Ιουλίου 1896 (Απάντηση στο: High Commissioner of Cyprus to Minister of Colonies Joseph Chamberlain, Letter No. 97, 24 Απριλίου 1896). Hill, ό.π., σ. 457. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 868-874.

⁸⁵³ *Αλήθεια* (Παράρτημα), 30 Αυγούστου/11 Σεπτεμβρίου 1896. *Φωνή της Κύπρου*, 5/17 Σεπτεμβρίου 1896 (αυτούσια η απάντηση του υπουργού Αποικιών). *Νέον Έθνος*, 7/19 Σεπτεμβρίου 1896 (περίληψη της απάντησης). Η εφημερίδα *Αλήθεια*, 6/18 Σεπτεμβρίου 1896, σε άρθρο με τίτλο «Ο Υπουργός και το Υπόμνημα», επέκρινε το περιεχόμενό του.

⁸⁵⁴ *Επίσημη Εφημερίδα* της Κύπρου, αρ. 526, 11 Σεπτεμβρίου 1896: Η απάντηση Chamberlain.

«Τα σχετικώς μεγάλα έσοδα από τους φόρους οφείλονται κυρίως στην αύξηση της αγοραστικής δύναμης των Κυπρίων και στην ταχύτερη και πιο αποτελεσματική είσπραξη των φόρων από την αγγλική διοίκηση. Η αύξηση μερικών φόρων ή η θέσπιση κάποιων νέων αντικατέστησε τη μείωση ή κατάργηση άλλων φόρων. Ο Ακριδικός φόρος, όπως και ο φόρος της Αγροφυλακής επιβλήθηκαν κατόπιν συνεννόησης με τους κατοίκους και αποβλέπουν σε ωφέλιμες υπηρεσίες, οι οποίες δεν προβλέπονταν μέχρι τότε στα δημόσια έσοδα»⁸⁵⁵.

Ως προς το φόρο υποτελείας υπήρξε λακωνικότατος, περιοριζόμενος να παρατηρήσει ότι το δύσκολο αυτό θέμα τύγγανε της προσοχής της Κυβέρνησης της Α.Μ⁸⁵⁶.

Οι διαφορές μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών έφθασαν και στο Νομοθετικό Συμβούλιο, όπου οι πρώτοι ήγειραν ενστάσεις επί όλων των θεμάτων τα οποία έθεσαν στα υπομνήματα τους οι Χριστιανοί, περιλαμβανομένου του φόρου υποτελείας⁸⁵⁷.

Οι συζητήσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο σε σχέση με τον υποτελικό φόρο, το κύριο αντικείμενο της παρούσας μελέτης, καταγράφονται εξαντλητικά στα επόμενα κεφάλαια.

⁸⁵⁵ Στο ίδιο. Η μετάφραση στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής. *Φωνή της Κύπρου*, 5/17 Σεπτεμβρίου 1896.

⁸⁵⁶ Στο ίδιο (παράγραφος 6).

⁸⁵⁷ «Σάλπιγξ», 19 Μαρτίου 1897.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Ο κυπριακός φόρος υποτελείας στο βρετανικό Κοινοβούλιο και στο Νομοθετικό Συμβούλιο

Τα τελευταία τέσσερα κεφάλαια της παρούσας μελέτης πραγματεύονται, με εκτενείς καταγραφές, το ζήτημα του λεγόμενου υποτελικού φόρου, στο πλαίσιο των συζητήσεων στο Νομοθετικό Συμβούλιο και στη Βουλή των Κοινοτήτων, λαμβάνοντας υπόψη την οριοθέτηση του ζητήματος και τους περιορισμούς που έθεσε το πλαίσιο διακυβέρνησης και λειτουργίας του Συμβουλίου, σύμφωνα με το Διάταγμα του 1882. Επίσης, αναδεικνύονται οι διαφοροποιήσεις που εμφανίστηκαν στους προϋπολογισμούς της νήσου, στο κεφάλαιο των δαπανών, καθώς και ο χειρισμός του ζητήματος τόσο από την αποικιακή διοίκηση και την κεντρική Κυβέρνηση, όσο και από τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου και το βρετανικό Κοινοβούλιο.

Δύο είναι τα χρονικά ορόσημα στην εξέλιξη του ζητήματος: η 5η Νοεμβρίου 1914, οπότε η Κύπρος προσαρτήθηκε από τη Βρετανία και η 1^η του Μάη του 1925, οπότε ανακηρύχθηκε Αποικία του Στέμματος.

Κρίθηκε σκόπιμο να συμπτυχθούν τα διαδραματισθέντα στο Νομοθετικό Συμβούλιο και στο βρετανικό Κοινοβούλιο, αφού, συνήθως, τα διαμειφθέντα μεταξύ των Βρετανών βουλευτών γίνονταν γνωστά στην Κύπρο μέσα από τις αναδημοσιεύσεις του ξένου Τύπου στις τοπικές εφημερίδες, αλλά και την εγχώρια αρθρογραφία, προκαλώντας αντιδράσεις στη νήσο. Για το λόγο αυτό, τα κεφάλαια διανθίζονται με σχετικά αποσπάσματα και αναφορές του κυπριακού Τύπου, από τις συνεδριάσεις στη Λευκωσία και στο Λονδίνο εν Συμβουλίω της Αυλής των Windsor, ώστε να αποτυπώνεται το κλίμα της εποχής.

Ο διαχωρισμός των κεφαλαίων γίνεται χρονικά, αλλά και επί της ουσίας, από το 1878 ως το τέλος του 19ου αιώνα, με ενδιάμεσο χρονολογικό σταθμό την αποστολή της πρώτης πρεσβείας στο Λονδίνο, το 1889. Στη συνέχεια, εντοπίζονται οι σχετικές αναφορές από το 1900 ως το 1914. Μέσα σε αυτό το διάστημα, το κυπριακό επίδομα παγιώθηκε στις £50.000 και επισκέφτηκε το νησί ο Υφυπουργός Αποικιών Winston

Churchill. Στη διάρκεια της επίσκεψης αυτής σημειώθηκαν βαρυσήμαντες δηλώσεις του στο ζήτημα του κυπριακού φόρου υποτελείας. Εξίσου σημαντικές είναι και οι σχετικές αναφορές που περιέλαβε στο Μνημόνιο που υπέβαλε στο Υπουργικό Συμβούλιο όταν επέστρεψε στο Λονδίνο.

Τα επόμενα κεφάλαια καταγράφουν τις εξελίξεις ως το 1925, οπότε η Κύπρος ανακηρύχθηκε Αποικία του Στέμματος, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι συζητήσεις σημαδεύτηκαν από το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και, κυρίως, από την αδιαμφισβήτητη αλλαγή του νομικού πλαισίου που αφορούσε την βρετανο-τουρκική Συνθήκη της 4ης Ιουνίου 1878 και τα προσαρτήματά της. Γι' αυτό το λόγο, συνδετικός κρίκος της περιόδου μετά το 1914 είναι η υποεπένδυση που πραγματοποιείται τη νομική ερμηνεία της προσάρτησης της νήσου από τη Βρετανία.

Για την περίοδο που ακολούθησε το τέλος του μεγάλου πολέμου μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν οι συζητήσεις στο βρετανικό κοινοβούλιο σε σχέση με το ζήτημα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Οι αναφορές αυτές σκοπό έχουν να αναδείξουν την πολιτική αντίληψη της βρετανικής κυβέρνησης έναντι των εθνικών φιλοδοξιών των Κυπρίων οι οποίες επικάλυψαν τα όλα τα άλλα αιτήματα και διεκδικήσεις τους, σε αυτό το χρονικό διάστημα, και τον αντίκτυπο στις αποφάσεις των Ελλήνων της νήσου για αποχώρηση από το νομοθετικό συμβούλιο.

Η αφήγηση ολοκληρώνεται με τα συμβάντα της διετίας 1926-28, οπότε αποφασίστηκε η κατάργηση του υποτελικού φόρου και η αντικατάστασή του με την ανάληψη υποχρέωσης, εκ μέρους των Κυπρίων, να καταβάλλουν μόνιμη εισφορά, ύψους £10.000, υπέρ της αυτοκρατορικής άμυνας. Στο ίδιο πλαίσιο εντοπίζονται και οι συναφείς εξελίξεις και χειρισμοί εκ μέρους της βρετανικής κυβέρνησης, σε σχέση με τον αιγυπτιακό υποτελικό φόρο, ο οποίος καταβαλλόταν από κοινού με το κυπριακό πλεόνασμα στους τόκους του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855.

1. Οι συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο – Τα κυπριακά επιδόματα

Το 1874, στις γενικές εκλογές στη Μεγάλη Βρετανία, παρά το ότι οι Φιλελεύθεροι, υπό την ηγεσία του William Ewart Gladstone, κέρδισαν σε ψήφους τους

Συντηρητικούς, οι τελευταίοι κατέλαβαν περισσότερες βουλευτικές έδρες και ανέλαβαν την εξουσία με πρωθυπουργό τον Benjamin Disraeli⁸⁵⁸. Ήταν η πρώτη εκλογική νίκη των Συντηρητικών από το 1841. Το Ιρλανδικό κόμμα (Irish Home Rule) αναδείχθηκε τρίτο κοινοβουλευτικό κόμμα της Βουλής των Κοινοτήτων⁸⁵⁹.

Οι συζητήσεις για την οικονομία της Κύπρου στο βρετανικό Κοινοβούλιο διεξάγονταν, κυρίως, στο πλαίσιο της έγκρισης αιτημάτων του υπουργείου Οικονομικών σε σχέση με την κυπριακή χορηγία. Συνολικά, οι επιχορηγήσεις για κάλυψη των ελλειμμάτων της Κύπρου εξαιτίας της καταβολής από την πλευρά της του υποτελικού φόρου ανήλθαν, από το 1878 ως το 1914, στις £1.237.085.

Το ορόσημο της 5ης Νοεμβρίου 1914 είναι σημαντικό για την παρούσα διατριβή, λόγω του ότι, από την ημερομηνία αυτή και μετά, η Βρετανία ακύρωσε τη Συνθήκη της 4ης Ιουνίου 1878 με την Οθωμανική αυτοκρατορία, στα Παραρτήματα της οποίας προβλεπόταν, μεταξύ άλλων, η ετήσια καταβολή του κυπριακού πλεονάσματος στην Πύλη. Η απόφαση για προσάρτηση της Κύπρου ελήφθη λόγω της κήρυξης πολέμου της Οθωμανικής αυτοκρατορίας εναντίον της Μεγάλης Βρετανίας, λίγους μήνες μετά την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου⁸⁶⁰.

Από το 1914 ως το 1925, έτος κατά το οποίο η Κύπρος κατέστη Αποικία του Στέμματος, τα επιδόματα ανήλθαν στις £500.000. Για τα τελευταία δύο οικονομικά έτη, 1926 και 1927, πριν από την εξ ολοκλήρου ανάληψη της επιβάρυνσης των £92.800 από τη Βρετανία, καταβλήθηκαν επιπρόσθετα £100.000. Τα στοιχεία αυτά παρατίθενται αναλυτικά, κατ' έτος, στον πίνακα που ακολουθεί.

⁸⁵⁸ Benjamin Disraeli, 1st Earl of Beaconsfield, 1804 –1881. Συντηρητικός πολιτικός ο οποίος εξελέγη δύο φορές ως Πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας. Είναι ο μοναδικός Βρετανός Πρωθυπουργός εβραϊκής καταγωγής. Jonathan Parry, “Disraeli, Benjamin, earl of Beaconsfield (1804–1881).” Jonathan Parry In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/7689> (accessed April 11, 2014).

⁸⁵⁹ F. W. S. Craig, *British Electoral Facts 1832-1987*, Λονδίνο 1989, σσ. 11 και 151.

⁸⁶⁰ American Society of International Law, “Annexation of Cyprus by Great Britain”, *The American Journal of International Law*, vol. 9, No.1, Ιανουάριος 1915, σσ. 204-205.

9.1.1 ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΠΙΔΟΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΕΝΕΚΡΙΝΕ Η ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ⁸⁶¹

ΕΤΟΣ	ΕΠΙΔΟΜΑ (σε £)	ΕΤΟΣ	ΕΠΙΔΟΜΑ (σε £)
1878-79	8.000	1906-07	28.000
1879-80	13.085	1907-08	50.000
1880-81	20.000	1908-09	50.000
1881-82	78.000	1909-10	50.000
1882-83	90.000	1910-11 ⁸⁶²	40.000
1883-84	30.000	1911-12	50.000
1884-85	15.000	1912-13	50.000
1885-86	15.000	1913-14	50.000
1886-87	20.000	1914-15	50.000
1887-88	13.000	1915-16	50.000
1888-89	55.000	1916-17	50.000
1889-90	45.000	1917-18	50.000
1890-91	35.000	1918-19	50.000
1891-92	10.000	1919-20	50.000
1892-93	0	1920-21	50.000
1893-94	0	1921-22	50.000
1894-95	29.000	1922-23	50.000
1895-96	35.000	1923-24	50.000
1896-97	46.000	1924-25	50.000
1897-98	40.000	1925-26	50.000
1898-99	33.000	1926-27	50.000
1899-1900	13.000	1927-28	50.000
1900-01	32.000	1928-29	92.800
1901-02	16.000	1929-30	92.800
1902-03	30.000	1930-31	92.800
1903-04	37.000		
1904-05	0		
1905-06	16.000		

⁸⁶¹ Lucach και Jardine, ό.π., σσ. 115-116. Storrs και Ο'Brien, ό.π., σ. 125. Παρατίθεται σε επανάληψη από τη σελίδα 145, για εύκολη αναφορά στον αναγνώστη της παρούσας διατριβής.

⁸⁶² Μετά το οικονομικό έτος 1910-11, το επίδομα παγιώθηκε στις £50.000 ετησίως.

1.1 Οι πρώτες συζητήσεις μετά την κατοχή της Κύπρου

Στις 23 Ιουλίου 1878⁸⁶³, στο πλαίσιο της συζήτησης στη Βουλή των Λόρδων, οι πρώτες εντυπώσεις και αντιλήψεις της βρετανικής αριστοκρατίας σε σχέση με την κατάληψη της Κύπρου και την προοπτική της είναι αρκετά χαρακτηριστικές.

Ο Φιλελεύθερος κόμης του Campertown⁸⁶⁴, ζητώντας διευκρινίσεις για τα οικονομικά της Κύπρου, δήλωνε ότι «[...] απαιτούνται όχι μόνο χιλιάδες, αλλά εκατομμύρια, για διόρθωση των κακώς εχόντων στο νησί. Αλλά πού θα βρεθούν τα εκατομμύρια αυτά, αφού είναι αναγκαίο να διατίθεται μεγάλο μέρος των φόρων στην Πύλη;»

Ο υπουργός Εξωτερικών, Lord Salisbury, απαντούσε ότι

«[...] σκοπός της Κυβέρνησης ήταν να μη ζημιωθεί οικονομικά η Πύλη. Συμφωνήθηκε, λοιπόν, να αποδίδεται [ετησίως] στο τουρκικό ταμείο [ο μέσος όρος από] το πλεόνασμα των εσόδων έναντι των εξόδων που προέκυψε τα τελευταία πέντε χρόνια βρετανικής κατοχής [British occupation⁸⁶⁵].»

Προσέβλεπε στο μέλλον, εκτιμώντας ότι το νησί είχε τη δυνατότητα να αναπτυχθεί και να αποπληρώνει τις υποχρεώσεις του, προσφέροντας ταυτόχρονα ευημερία και πρόοδο στους κατοίκους του⁸⁶⁶.

⁸⁶³ Απόσπασμα από τα πρακτικά της συνεδρίασης αυτής εντοπίζονται και στην εφημερίδα *Αλήθεια*, 4/16 Αυγούστου 1884, «Η οικονομική της Κύπρου κατάσταση».

⁸⁶⁴ Ο Φιλελεύθερος πολιτικός Robert Haldane-Duncan, τρίτος κόμης του Campertown (1841-1918), διαδέχθηκε τον πατέρα του στη Βουλή των Λόρδων το 1867.

⁸⁶⁵ Hansard, House of Lords (Βουλή των Λόρδων) 23 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 43, 19.

⁸⁶⁶ Hansard, House of Lords (Βουλή των Λόρδων) 23 Ιουλίου 1878, series 3, vol. 43, 18-34. Η ελληνική μετάφραση στο απόσπασμα αυτό, καθώς επίσης στο σύνολο των παραθεμάτων του παρόντος κεφαλαίου, τα οποία αφορούν τα πρακτικά των διαλόγων στο βρετανικό Κοινοβούλιο και δίνονται σε εισαγωγικά, ανήκει στο συγγραφέα της διατριβής.

Το 1879, σχετικές με την νήσο ερωτήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο υποβλήθηκαν τους μήνες Μάρτιο⁸⁶⁷, Ιούνιο⁸⁶⁸ και Αύγουστο⁸⁶⁹. Αντικείμενό τους, η επιλογή της Κύπρου μεταξύ άλλων νησιών της Μεσογείου, τα έσοδα και έξοδα του κυπριακού προϋπολογισμού και το θέμα του φόρου στρατιωτικής απαλλαγής. Στη συνεδρία του Ιουνίου, υποβλήθηκε ερώτηση από τον John George Dodson⁸⁷⁰, βουλευτή των Φιλελευθέρων, για το εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1855. Ο Συντηρητικός υπουργός Οικονομικών, Stafford Henry Northcote⁸⁷¹, περιορίστηκε να πει ότι, ως τις 14 Μαΐου 1879, ένα ποσό ύψους 66.022 λιρών, 4 πενών και 11 σελινιών καταβλήθηκε στην Κυβέρνηση από την Πύλη, συνεπεία της αδυναμίας της τελευταίας να καταβάλει τα μερίσματα στην βρετανική και τη γαλλική κυβέρνηση. Τα ποσά αυτά αφορούσαν οφειλές μεταξύ Φεβρουαρίου 1878 και Φεβρουαρίου 1879. Απέφυγε, ωστόσο, να απαντήσει στα ερωτήματα που συνέδεαν τη Συνθήκη του 1878 με την Κύπρο και το εγγυημένο δάνειο του 1855, λέγοντας ότι επί τούτου διεξάγονταν διαπραγματεύσεις με την Πύλη⁸⁷².

Τον Απρίλιο του 1880 διενεργήθηκαν γενικές εκλογές στη Μεγάλη Βρετανία, στις οποίες θριάμβευσε το κόμμα των Φιλελευθέρων, αναδεικνύοντας για δεύτερη φορά στην πρωθυπουργία τον William Gladstone, με μεγάλη πλειοψηφία⁸⁷³.

⁸⁶⁷ Hansard, House of Commons (Βουλή των Κοινοτήτων), 31 Μαρτίου 1879, series 3, vol. 245, 12.

⁸⁶⁸ Hansard, 12 Ιουνίου 1879, series 3, vol. 246, 1704-1705.

⁸⁶⁹ Hansard, 7 Αυγούστου 1879, series 3, vol. 249, 396-397. Hansard, 8 Αυγούστου 1879, series 3, vol. 249, 507.

⁸⁷⁰ Ο Φιλελεύθερος Άγγλος πολιτικός John George Dodson, πρώτος βαρόνος Monk Bretton (1825-1897), ήταν μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων από το 1857 ως το 1884. Έλαβε τον τίτλο ευγενείας το 1884. W. P. Courtney, "Dodson, John George, first Baron Monk Bretton (1825-1897)." Rev. H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, <http://www.oxforddnb.com/view/article/7758> (accessed April 11, 2014).

⁸⁷¹ Ο Άγγλος Συντηρητικός πολιτικός Stafford Henry Northcote, διετέλεσε υπουργός Οικονομικών (1874-80) στην κυβέρνηση του Benjamin Disraeli και υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση του Lord Salisbury από το 1886 ως το θάνατό του, τον Ιανουάριο του 1887. W. D. Rubinstein, "Northcote, Stafford Henry, first earl of Iddesleigh (1818-1887)." W. D. Rubinstein In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2009.

<http://www.oxforddnb.com/view/article/20328> (accessed April 11, 2014).

⁸⁷² Hansard, 12 Ιουνίου 1879, series 3, vol. 246, 1704-1705.

⁸⁷³ Craig, ό.π., σσ. 12 και 151.

Κατά το έτος εκείνο, οι συζητήσεις περί Κύπρου ήταν ιδιαίτερα εκτενείς, με κεντρικά θέματα τη χρησιμότητα της νήσου για την Βρετανία και την απόφαση της Κυβέρνησης να μεταφέρει την ευθύνη για τον έλεγχο της στο υπουργείο Αποικιών⁸⁷⁴. Οι Βρετανοί πολιτικοί αμφισβητούσαν την αξία της Κύπρου ως στρατηγικής και ναυτικής βάσης, ιδιαίτερα μετά την κατάληψη της Αιγύπτου (1882) και την εκεί εγκατάσταση ισχυρής βρετανικής φρουράς, η οποία θα μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια της Διώρυγας του Σουέζ και την απρόσκοπτη διέλευση των πλοίων. Το νέο αυτό δεδομένο μείωνε σαφώς τη στρατιωτική σημασία του νησιού, πυροδοτώντας αντιδράσεις στην εσωτερική πολιτική σκηνή της Βρετανίας ως προς τη χρησιμότητά του, θέτοντας το ερώτημα κατά πόσο τα οφέλη από αυτό ανταποκρίνονταν στις καταβαλλόμενες δαπάνες. Η άποψη ότι η Κύπρος είχε την αξία και τη χρησιμότητα ενός «λευκού ελέφαντα» ήταν ευρέως διαδεδομένη στο Λονδίνο. Στη διπλωματική γλώσσα, ο όρος αυτός δηλώνει την υπερτιμημένη αγορά ενός πράγματος, το οποίο σου αποδίδει τις ίδιες υπηρεσίες με ένα αντίστοιχο, φθηνότερο (γκρίζος ελέφαντας).

Σχετικά με το ζήτημα του φόρου υποτελείας, ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Peter Rylands⁸⁷⁵ αναφέρθηκε «σε ένα μεγάλο ποσό που καταβάλλεται ετησίως στους Τούρκους», το οποίο η Βρετανία συγκεντρώνει από το δυστυχή πληθυσμό του νησιού. Το ποσό της φορολογίας, όπως είπε, αναλογούσε σε μία λίρα κατά κεφαλή, από την οποία τα 12 σελίνια και 6 γρόσια καταβάλλονταν στην οθωμανική κυβέρνηση. Στηλίτευσε ακόμα το εύρος της φορολογίας, αναφέροντας ότι επιβάλλεται σε κάθε πτυχή της ζωής των Κυπρίων⁸⁷⁶.

Τα λεγόμενά του υποστήριξε ο επίσης Φιλελεύθερος Henry Samuelson⁸⁷⁷, ο οποίος εισηγήθηκε την εξαγορά του νησιού και την απαλλαγή του από την Τουρκία, με

⁸⁷⁴ Hansard, 1 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 897-929.

⁸⁷⁵ Ο Peter Rylands (1820-1887) ήταν πολιτικός των Φιλελευθέρων ως το 1885, οπότε εντάχθηκε στο κόμμα των Φιλελευθέρων Ενωτικών, που αποσκίρτησαν στις εκλογές του 1886. Διετέλεσε βουλευτής από το 1868 ως το 1874. και εν συνεχεία επανεκλέχθηκε σε αναπληρωματικές εκλογές του 1876. W. F. Rae, "Rylands, Peter (1820-1887)." Rev. Matthew Lee In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2009. <http://www.oxforddnb.com/view/article/24417> (accessed April 11, 2014).

⁸⁷⁶ Hansard, 1 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 905-906.

⁸⁷⁷ Ο Henry Samuelson (1845-1937) ήταν βουλευτής των Φιλελευθέρων από το 1868 ως το 1885. Έκτοτε δεν επιδίωξε να επανεκλεγεί.

αντίτιμο τα ετήσια έσοδα της Κύπρου, εξηγώντας ότι αυτό ήταν πιο οικονομικό από την ετήσια αφαίμαξη της νήσου, που δεν επέτρεπε τη σωστή διαχείριση και αξιοποίηση των πόρων της⁸⁷⁸.

Ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Henry Labouchere⁸⁷⁹ ζήτησε «πληροφορίες για το ποσό που καταβάλλεται στην Τουρκία από την Αγγλία για την κατοχή της Κύπρου». Ανέφερε υπολογισμούς, σύμφωνα με τους οποίους αυτό ανερχόταν στις £115.000 ετησίως – οι οποίοι θεωρήθηκε ότι αντιστοιχούσαν σε όσα κατέβαλλε η Κύπρος στην Τουρκία. Ο βουλευτής απέρριψε το ποσό αυτό, θεωρώντας ότι υποβλήθηκε αυθαίρετα από την Τουρκία. Κατέληξε λέγοντας ότι, υπό αυτές τις συνθήκες, ήταν αδύνατη η δημιουργία οποιουδήποτε περισσεύματος για ανάπτυξη της νήσου⁸⁸⁰.

Ο βουλευτής των Συντηρητικών Arthur Balfour⁸⁸¹ αναφέρθηκε στους επίμοχθους υπολογισμούς των αντιπροσώπων των δύο κυβερνήσεων, Βρετανίας και Υψηλής Πύλης, οι οποίοι προσδιόρισαν το ποσό που θα κατέβαλλε η Βρετανία στην Τουρκία. Υπογράμμισε, μάλιστα, ότι η Βρετανία δεσμευόταν για την καταβολή του⁸⁸².

⁸⁷⁸ Hansard, 1 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 906-909.

⁸⁷⁹ Ο συγγραφέας, ιδιοκτήτης θεάτρου και εκδότης Henry Labouchere (1831-1912) υπηρέτησε ως διπλωμάτης από το 1854 ως το 1864 και διετέλεσε βουλευτής από το 1865 ως το 1868 με το κόμμα των Φιλελευθέρων. Επανεκλεγόταν συνεχώς, από το 1880 ως το 1906. Herbert Sidebotham, “Labouchere, Henry Du Pré (1831–1912).” Rev. H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, October 2009. <http://www.oxforddnb.com/view/article/34367> (accessed April 11, 2014).

⁸⁸⁰ Hansard, 1 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 916.

⁸⁸¹ Ο Σκωτσέζος πολιτικός των Συντηρητικών Arthur James Balfour, πρώτος κόμης του Balfour (1848-1930), διετέλεσε πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας από το 1902 ως το 1905, διαδεχόμενος το θείο του, πρωθυπουργό Lord Salisbury. Υπηρέτησε ως υπουργός Εξωτερικών από το 1916 ως το 1919. Εξελέγη μέλος του αγγλικού Κοινοβουλίου το 1874, θέση που διατήρησε ως το 1885. Ruddock Mackay and H. C. G. Matthew, “Balfour, Arthur James, first earl of Balfour (1848–1930).” Ruddock Mackay In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/30553> (accessed April 11, 2014).

⁸⁸² Hansard, 1 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 916-919.

Ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Jacob Bright⁸⁸³ ζήτησε να μάθει πώς κατέληξαν στο ύψος του ποσού του ετήσιου κυπριακού πλεονάσματος. Εκτιμώντας το κατ' αναλογία του κυπριακού πληθυσμού, το όρισε στα 15 σελίνια κατά κεφαλή, για κάθε άντρα, γυναίκα και παιδί στο νησί, ποσό που για τη Μεγάλη Βρετανία αντιστοιχούσε σε μια επιβάρυνση ύψους £20.000.000. Λαμβανομένων υπόψη των απολαβών των κατοίκων και του πλούτου στην Βρετανία, υπολόγισε ότι η επιβάρυνση αυτή θα ισοδυναμούσε με ένα ετήσιο ποσό ύψους £50.000.000-£60.000.000. Ως εκ τούτου, ζήτησε από την βρετανική Κυβέρνηση να βρει τρόπους ανακούφισης των Κυπρίων από αυτό το βαρύ φορτίο⁸⁸⁴.

Ο πρωθυπουργός Gladstone⁸⁸⁵, αναφερόμενος «στο ζήτημα της καταβολής χρημάτων στην Τουρκία», είπε ότι η Κυβέρνησή του βρέθηκε προ τετελεσμένων, αφού οι πληρωμές που συμφωνήθηκαν δέσμευαν οποιαδήποτε βρετανική Κυβέρνηση. Χαρακτήρισε άνιση την προσπάθεια των Βρετανών αντιπροσώπων έναντι των Οθωμανών συνομιλητών τους στις διαπραγματεύσεις για τον καθορισμό του ποσού, αφού οι Οθωμανοί παρουσίαζαν χωρίς ουσιαστικό αντίλογο αποδείξεις για τα έσοδα από το νησί, εκμεταλλευόμενοι τη χαοτική κατάσταση των λογαριασμών, με συνέπεια την αδυναμία εξακρίβωσης και επιβεβαίωσης των στοιχείων αυτών. Χωρίς να επικρίνει την προηγούμενη Κυβέρνηση, ανέφερε ότι η Πύλη λαμβάνει τώρα πολύ περισσότερα από όσα πραγματικά λάμβανε από το νησί επί Οθωμανοκρατίας.

⁸⁸³ Ο Jacob Bright (1821-1899) διετέλεσε βουλευτής των Φιλελευθέρων από το 1867 ως το 1895, με την εξαίρεση των ετών 1874-76 και 1885. Alan Ruston, "Bright, Jacob (1821-1899)." Alan Ruston In Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP, <http://www.oxforddnb.com/view/article/3418> (accessed April 11, 2014).

⁸⁸⁴ Hansard, 1 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 919.

⁸⁸⁵ Ο Βρετανός πολιτικός William Ewart Gladstone (1809-1898) έγινε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων το 1832, ξεκινώντας την πολιτική του σταδιοδρομία ως Συντηρητικός. Όταν, το 1859, σχηματίστηκε το κόμμα των Φιλελευθέρων, προσχώρησε σε αυτό και υπήρξε ηγέτης του (1866-1875 και 1880-1894). Διετέλεσε τέσσερις φορές πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας (1868-74, 1880-85, Φεβρουάριος-Ιούλιος 1886 και 1892-94), και ισάριθμες ως υπουργός Οικονομικών. Διετέλεσε Έκτακτος Αρμοστής των Επτανήσων το 1859. Συνέβαλε στην παραχώρηση της Θεσσαλίας και της Άρτας στη Θεσσαλονίκη το 1881. H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/10787> (accessed April 11, 2014).

Αμφισβήτησε ωστόσο τη δυνατότητα επανακαθορισμού του ποσού, τονίζοντας ότι η Βρετανία δεσμευόταν από τη Συνθήκη⁸⁸⁶.

Μία βδομάδα αργότερα, στις 7 Ιουνίου 1880, ο κόμης του Camperdown αναφέρθηκε στην πρόνοια της αγγλο-τουρκικής Συνθήκης «Anglo-Turkish Treaty», «για το ποσό που πρέπει να πληρώνεται στην Τουρκία από το πλεόνασμα εκ των εσόδων της Κύπρου, όπως αυτό υπολογίστηκε από τη διαφορά των εσόδων και εξόδων της κατά τα πέντε τελευταία χρόνια, προ της αγγλικής κατοχής». Επίσης αναφέρθηκε στην πρόνοια του Παραρτήματος, που προέβλεπε επιπρόσθετα το ποσό των £5.000 προς την Πύλη, για τα έσοδα από την ακίνητη περιουσία του Σουλτάνου στο νησί⁸⁸⁷. Ανέφερε ότι τα έγγραφα που συνόδευαν την Κυανή Βίβλο (που τέθηκε ενώπιόν τους) και, συγκεκριμένα, το Έγγραφο αρ. 7 (Paper No. 7) για το 1878-79, προέβλεπε ότι το ποσό προς την Πύλη ανερχόταν στις £96.000 και εκτίμησε ότι, με τις πρόσθετες £5.000, η οφειλή ξεπερνούσε ετησίως τις £100.000. Διατύπωσε τη βεβαιότητα ότι τα έσοδα της Κύπρου, ύψους £177.000, δεν ήταν αρκετά για την ανάπτυξή της, αφού παρέμενε υπόλοιπο μόλις £77.000 για τα έξοδα της διοίκησης και όλες τις απαραίτητες δαπάνες για την πρόοδο του νησιού. Ζήτησε εξηγήσεις για το υπερβολικό ποσό που καταβαλλόταν ετησίως στην Πύλη, χαρακτηρίζοντας εκβιαστικές τις διαπραγματεύσεις που έγιναν για τον υπολογισμό του πλεονάσματος. Αμφισβήτησε ευθέως τους υπολογισμούς, λέγοντας ότι, σύμφωνα με τα στατιστικά οικονομικά στοιχεία που υποδείκνυαν οι Οθωμανοί, η Τουρκία δεν δαπανούσε πέραν των £24.000 στην Κύπρο, πράγμα που δεν μπορούσε να το δεχτεί η κοινή λογική, ενώ παραφούσκωναν και τα ετήσια έσοδα της νήσου⁸⁸⁸. Επιχειρηματολογώντας εκτενώς για τα όσα θετικά έπραξαν οι πρώτες βρετανικές διοικήσεις στο νησί –υπό τον Sir Garnet Wolseley και τον Sir Robert Biddulph–, υπέβαλε τα κάτωθι ερωτήματα: «Πώς επιβεβαιώθηκε το πλεόνασμα για τα πέντε τελευταία έτη, όπως προέβλεπε η αγγλο-τουρκική Συνθήκη; Ποιο ήταν το ετήσιο ποσό που οφειλόταν στην Πύλη και κατά πόσο αυτό καθορίστηκε στο νόμισμα που κυκλοφορούσε στο νησί την ημερομηνία που άλλαξε η διοίκηση;» Επιπλέον, ζήτησε αντίγραφο των αποδείξεων πληρωμών από την Βρετανία στην Πύλη, εκ των εσόδων της Κύπρου, για τα έτη 1878-79 και 1879-80 και το διαχωρισμό των ποσών που οφείλονταν σύμφωνα με τα

⁸⁸⁶ Hansard, 1 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 919-926.

⁸⁸⁷ Hansard, 7 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 1312-1313.

⁸⁸⁸ Στο ίδιο, 1313-1317.

άρθρα III και IV της αγγλο-τουρκικής Συνθήκης. Επίσης, ζήτησε αντίγραφο των λογαριασμών της Κύπρου, όπως αυτοί υποβλήθηκαν από την Πύλη, για τα πέντε τελευταία έτη που ασκούσε διοίκηση στο νησί, στα οποία να φαίνονται τα πραγματικά έσοδα και οι δαπάνες της Πύλης την επίμαχη περίοδο και, τέλος, τους λογαριασμούς των εσόδων της Κύπρου για τα έτη 1878-79 και 1879-80⁸⁸⁹.

Απαντώντας, ο Φιλελεύθερος υπουργός Εξωτερικών, κόμης Granville⁸⁹⁰, απέφυγε τις λεπτομέρειες, περιοριζόμενος στη διαβεβαίωση ότι ο υπολογισμός του πλεονάσματος καθορίστηκε από τους υπολογισμούς των λογαριασμών εσόδων - δαπανών, κατά τα έτη 1873-78, οι οποίοι υποβλήθηκαν από τις τουρκικές αρχές στο νησί. Η πληρωμή για το 1878-79 έγινε εν μέρει σε καϊμέ και εν μέρει σε μεταλλικές πιάστρες. Το ποσό εκτιμήθηκε συνολικά στις 11.121.951 πιάστρες. Για το 1879-80, η πληρωμή έγινε σε μεταλλικές πιάστρες. Τόσο το καϊμέ, όσο και το μεταλλικό, ήταν τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν κατά την ημερομηνία αλλαγής της διοίκησης στην Κύπρο. Αναφορικά με τα δύο ερωτήματα για τις αποδείξεις της Τουρκίας για τα πέντε τελευταία έτη και τα έσοδα της Βρετανίας τα δύο πρώτα έτη της διοίκησης της, απέφυγε να απαντήσει άμεσα⁸⁹¹.

Ο Lord Salisbury, τέως υπουργός Εξωτερικών, επί των ημερών του οποίου καταλήφθηκε η Κύπρος, παίρνοντας το λόγο εκ μέρους των Συντηρητικών, ανέφερε ότι οι υπολογισμοί του πλεονάσματος καθορίστηκαν με την ενεργό ανάμιξη του νυν Μέγα Αρμοστή στην Κύπρο, ο οποίος πείστηκε για την ακρίβεια των εγγράφων που υποβλήθηκαν από την τουρκική πλευρά. Οι £100.000 είναι υπερβολικό ποσό, που πόρρω απέχει από όσα πραγματικά καταβάλλει ετησίως η Μεγάλη Βρετανία προς την Τουρκία, σε σχέση με την Κύπρο. Ισχυρίστηκε, επίσης, ότι η Πύλη όντως λάμβανε ετησίως £90.000 από την Κύπρο, και η νήσος επρόκειτο να συνεχίσει να καταβάλλει

⁸⁸⁹ Στο ίδιο, 1318.

⁸⁹⁰ Ο Άγγλος Φιλελεύθερος πολιτικός Granville George Leveson Gower, δεύτερος κόμης του Granville (1815-1891), διετέλεσε τρεις φορές υπουργός Εξωτερικών (1851-52, 1870-74 και 1880-85). Υπηρέτησε ως υπουργός Αποικιών το διάστημα 1868-70. Ηγήθηκε του κόμματος των Φιλελευθέρων για τριάντα χρόνια και υπήρξε στενός φίλος του Gladstone. Muriel E. Chamberlain, "Gower, Granville George Leveson-, second Earl Granville (1815-1891)." Muriel E. Chamberlain In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/16543> (accessed April 11, 2014).

⁸⁹¹ Hansard, 7 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 1318-1319.

το ποσό αυτό, ανεξαρτήτως της υπογραφής της αγγλο-τουρκικής Συνθήκης. Η Βρετανία, κατέληξε, συμβάλλει στην εξεύρεση μέσων που βοηθούν την Κύπρο να συνεχίσει να καταβάλλει το ποσό αυτό, παρόλο που θα ήταν προτιμότερη η κατοχή της Κύπρου χωρίς αυτό το βάρος. Η Βρετανία θα μπορούσε να απαλλαγεί από την υποχρέωση αυτή μόνο με τη χρήση βίας⁸⁹².

Την ίδια ημέρα ο κόμης του Camperdown υπέβαλε ερώτηση σε σχέση με το χρέος της Πύλης προς τη βρετανική Κυβέρνηση, για το εγγυημένο δάνειο του 1855. Ανέφερε ότι, τον Φεβρουάριο του 1878, η Πύλη σταμάτησε να καταβάλλει το μέρισμα στο δάνειο αυτό, με αποτέλεσμα οι ομολογιούχοι του να απαιτούν τους τόκους από τους εγγυητές του δανείου, δηλαδή τις κυβερνήσεις της Βρετανίας και της Γαλλίας. Διερωτήθηκε κατά πόσο η βρετανική Κυβέρνηση είχε τη δικαιοδοσία να εξάγει το ποσό αυτό από τα έσοδα της Κύπρου, στην περίπτωση που η Τουρκία θα εξακολουθούσε να μην εξυπηρετεί τις οφειλές της. Θα ήταν παράξενο, είπε, ο Κύπριος φορολογούμενος να φορολογείται επ' ωφελεία της Πύλης και, από την άλλη, αυτό που οφείλει η Πύλη να καταβάλλεται από τον Βρετανό φορολογούμενο. Ρωτώντας κατά πόσο η Πύλη πλήρωσε τους τόκους για το 1878 και το 1879, ζήτησε ενημέρωση για το ύψος των καθυστερήσεων. Επίσης, υπέβαλε την ερώτηση αν θα αποκοπεί η οφειλή αυτή από το πλεόνασμα εκ των εσόδων της Κύπρου, προς την Πύλη, σύμφωνα με την αγγλο-τουρκική Συνθήκη⁸⁹³.

Ο Lord Stanley of Alderley⁸⁹⁴ απέρριψε την καταβολή των καθυστερημένων τόκων από τα έσοδα της Κύπρου, παραπέμποντας σε αντίστοιχη πρακτική που επιχειρήθηκε να επιβληθεί στα Στενά της Μαλαϊκής, ενέργεια η οποία απαγορεύθηκε από τον υπουργό Αποικιών⁸⁹⁵.

⁸⁹² Στο ίδιο, 1319-1320.

⁸⁹³ Στο ίδιο, 1320-1321.

⁸⁹⁴ Ο λόρδος Henry Edward John Stanley, ασπάστηκε τον ισλαμισμό το 1862. Ήταν ο πρώτος μουσουλμάνος που υπήρξε μέλος της Βουλής των Λόρδων. Muriel E. Chamberlain, "Stanley, Henry Edward John, third Baron Stanley of Alderley and second Baron Eddisbury (1827–1903)." Muriel E. Chamberlain In Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP, <http://www.oxforddnb.com/view/article/36246> (accessed April 11, 2014).

⁸⁹⁵ Hansard, 7 Ιουνίου 1880, series 3, vol. 252, 1321.

Ο υπουργός Εξωτερικών Granville ανέφερε ότι οι τόκοι του δανείου του 1855 για τα έτη 1878 και 1879 είχαν καταβληθεί, αλλά εκκρεμούσε ποσό £61.000, για το μέρος (τόκους) που πληρώθηκε από τις συνεγγυήτριες χώρες, Βρετανία και Γαλλία, τον Φεβρουάριο του 1879. Τα ελλείμματα χρεώνονταν εξ ημισείας οι κυβερνήσεις αυτών των δύο χωρών και επί του θέματος αυτού η βρετανική Κυβέρνηση βρισκόταν σε επικοινωνία με την Πύλη. Δεν ήταν σε θέση, ανέφερε, να προσδιορίσει τον τρόπο με τον οποίο θα διασφαλιζόταν η καταβολή των καθυστερημένων οφειλών⁸⁹⁶.

Ο Grant Duff⁸⁹⁷, υφυπουργός Αποικιών το 1880-81, σε λογύδριο προς τους εκλογείς του, αναφέρθηκε και στην Κύπρο, λέγοντας ότι το νησί, χωρίς την καταβολή 70.000-80.000 λιρών ετησίως προς την Πύλη, θα μπορούσε να καταστεί αξιόλογη αποικία, όπως η Ιαμαϊκή. «Το νησί αυτό, με ίδιο περίπου μέγεθος με την Κύπρο και διπλάσιο πληθυσμό, είχε τριπλάσια έσοδα» είπε. Άξια αναφοράς είναι και η επισήμανσή του ότι «η προκάτοχος κυβέρνηση μας υποχρέωσε να αποτεινουμε το ποσό αυτό, κατ' έτος, στην Πύλη»⁸⁹⁸. Νωρίτερα, όμως, τον Απρίλη του 1881, απαντώντας στο βουλευτή Rylands, στο πλαίσιο συζήτησης στο Κοινοβούλιο, υπό την ιδιότητα του υφυπουργού Αποικιών, ο ίδιος απέφυγε να αναφέρει ποιες αλλαγές θα επιφέρει το Λονδίνο στη φορολογία της Κύπρου⁸⁹⁹.

Το καλοκαίρι του 1882, το θέμα της Κύπρου θίχτηκε με ποικίλες αναφορές, αρχικά ως προς τον υπολογισμό του βοηθήματος⁹⁰⁰. Κατά το έτος αυτό, το επίδομα ανήλθε στις £90.000, το υψηλότερο ποσό που καταβλήθηκε στην νήσο κατά τα πρώτα πενήντα χρόνια Αγγλοκρατίας⁹⁰¹.

⁸⁹⁶ Στο ίδιο.

⁸⁹⁷ Ο Σκωτσέζος πολιτικός των Φιλελευθέρων Sir Mountstuart Elphinstone Grant Duff (1829-1906) διετέλεσε μέλος του Κοινοβουλίου (1857-1881). Υπηρέτησε ως υφυπουργός Ινδίας (1868-74) και Αποικιών (Απρίλιος 1880-Ιούνιος 1881). H. C. G. Matthew, "Duff, Sir Mountstuart Elphinstone Grant-(1829-1906)." H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008.

<http://www.oxforddnb.com/view/article/33518> (accessed April 11, 2014).

⁸⁹⁸ *Αλήθεια*, Λεμεσός, 19 Σεπτεμβρίου/1 Οκτωβρίου 1881.

⁸⁹⁹ Hansard, 7 Απριλίου 1881, series 3, vol. 260, 867-868.

⁹⁰⁰ Hansard, 4 Αυγούστου 1882, series 3, vol. 273, 750-751. Hansard, 10 Αυγούστου 1882, series 3, vol. 273, 1376.

⁹⁰¹ Luke και Jardine, ό.π., σ. 116.

Στις 11 Αυγούστου 1882, προκειμένου να εγκριθεί η χορηγία των £90.000 προς την Κύπρο, ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Arthur Arnold⁹⁰² ανέφερε ότι, μετά την κατάληψη της νήσου, ο τότε υφυπουργός Αποικιών Bourke⁹⁰³ δήλωνε επίσημα ότι η Κύπρος θα μπορούσε να καλύπτει η ίδια τις δαπάνες της ή θα επιβάρυνε ελάχιστα τους Βρετανούς φορολογούμενους. Το 1881 εγκρίθηκε επίδομα £78.000 – και αυτό, στη βάση της επίσημης δήλωσης της βρετανικής Κυβέρνησης, ότι η κατάληψη της Κύπρου εμπόδιζε τη Ρωσία να κατέλθει, μέσω Μικράς Ασίας και Περσίας, προς την Ινδία. Έψεξε ακόμα την κατ' έτος αλλαγή υπουργού Αποικιών, διερωτώμενος με ποιό τρόπο ο νυν υπουργός Αποικιών, Lord Kimberley, θα κατόρθωνε να μειώσει το κυπριακό επίδομα, από τις £90.000, στις £40.000. Γι' αυτό, πρότεινε να απορριφθεί η ψήφιση του επιδόματος για το 1882⁹⁰⁴.

Ο υφυπουργός Αποικιών Evelyn Ashley⁹⁰⁵ ανέφερε ότι, αν γινόταν αποδεκτή η Έκθεση Fairfield, τότε η ετήσια επιβάρυνση της Βρετανίας θα έφτανε τις £25.000-27.000 και πως το έλλειμμα του 1882 οφειλόταν στην ανάγκη αποπληρωμής παλαιών ελλειμμάτων. Ανέφερε ότι τα συνολικά έσοδα από την κατοχή της Κύπρου

⁹⁰² Robert Arthur Arnold (1833-1902) διαδέχθηκε τον Sir Charles Dilke στην Προεδρία της αρμόδιας για την Ελλάδα Επιτροπής, το 1880. Ο βασιλιάς Γεώργιος της Ελλάδας του απένειμε το Χρυσό Σταυρό του Τάγματος του Σωτήρος το 1873. Υπήρξε δραστήριο μέλος των Φιλελευθέρων, που υποστήριζαν τις ελληνικές θέσεις για εδαφική επέκταση, σύμφωνα με τις σχετικές πρόνοιες στη Συνθήκη του Βερολίνου. G. S. Woods, “Arnold, Sir (Robert) Arthur (1833–1902).” Rev. Jonathan Spain in Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2006. <http://www.oxforddnb.com/view/article/30454> (accessed April 11, 2014).

⁹⁰³ Ο Ιρλανδός πολιτικός των Συντηρητικών Robert Burke, πρώτος βαρόνος του Connemara (1827-1902), καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια. Διετέλεσε υφυπουργός Αποικιών στις κυβερνήσεις του Benjamin Disraeli (1874-80) και του Lord Salisbury (1885 και 1886). F. H. Brown, “Bourke, Robert, Baron Connemara (1827–1902).” Rev. David Washbrook in Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, <http://www.oxforddnb.com/view/article/31990> (accessed April 11, 2014).

⁹⁰⁴ *Αλήθεια*, 21 Αυγούστου/2 Σεπτεμβρίου 1882. Hansard, 11 Αυγούστου 1882, series 3, vol. 273, 1586-1590.

⁹⁰⁵ Ο Βρετανός Φιλελεύθερος πολιτικός (Anthony) Evelyn Melbourne Ashley (1836-1907) διετέλεσε υφυπουργός Αποικιών (1882-85), επί κυβέρνησης Gladstone. Reginald Lucas, “Ashley, (Anthony) Evelyn Melbourne (1836–1907).” Rev. H. C. G. Matthew in Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2006. <http://www.oxforddnb.com/view/article/30470> (accessed April 11, 2014).

ανέρχονταν στις £612.823 και οι δαπάνες στις £426.709, αφήνοντας κέρδος £186.114. Το κέρδος αυτό δεν λάμβανε υπόψη, όπως υπέδειξε, το φόρο προς την Πύλη, ύψους £90.000 για το 1879-80, τις £92.440 για το 1880-81, τις £92.440 για το 1881-82 και τα πρόσθετα έξοδα, ύψους £4.339, που αθροιστικά ανέρχονταν στις £279.219, προκαλώντας έλλειμμα πέραν των £93.000. Ασχολούμενος με τα ποσά αυτά, απέφυγε να αναφερθεί στα κίνητρα κατοχής της Κύπρου, περιοριζόμενος να μιλήσει για τον ενδεή και φαύλον θερισμόν της διαιτίας 1880 και 1881, που επέφερε μείωση εσόδων. Εκτίμησε ότι το 1882 θα ήταν το τελευταίο έτος με ελλειμματικό προϋπολογισμό⁹⁰⁶.

Ο βουλευτής των Φιλελευθέρων George Cambell⁹⁰⁷ ανέφερε ότι η Βρετανία πρέπει να πληρώνει το φόρο στην Πύλη και να μη φορολογούνται επί τούτου οι Κύπριοι, και επίσης η Βρετανία να απαλλαγεί από την Κύπρο, παραδίδοντάς την σε όποιον επιθυμούσε να την αναλάβει⁹⁰⁸.

Ο βουλευτής Labouchere ανέφερε ότι η Βρετανία δεν έχει δικαίωμα επιβολής υψηλότερης φορολογίας στο νησί από αυτήν που ίσχυε επί Οθωμανοκρατίας και πως η μείωση δαπανών θα ωφελήσει τους Κυπρίους. Όσο για το φόρο προς την Πύλη, πρότεινε όπως ο Βρετανός πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη προσφέρει στην Πύλη £300.000 ή £400.000 μετρητά. Με ειρωνική διάθεση, κάλεσε τη Βουλή να διαμαρτύρεται, κάθε χρόνο, κατά τη συζήτηση για το κυπριακό επίδομα των £90.000 «[...] χάριν της ελεεινής και λοιμοφόρου νήσου». Κατέληξε λέγοντας ότι η Κύπρος δεν άξιζε τις 90.000 λίρες και έπρεπε να εγκαταλειφθεί στους Έλληνες⁹⁰⁹.

⁹⁰⁶ *Αλήθεια*, 28 Οκτωβρίου 1882. Hansard, 11 Αυγούστου 1882, series 3, vol. 273, 1591-1593. Η εφημερίδα αναφέρεται με μεγαλύτερη ακρίβεια στα ποσά, ενώ η συζήτηση στα αρχεία του βρετανικού κοινοβουλίου αποτυπώνει τα στατιστικά στοιχεία κατά προσέγγιση. Τα αριθμητικά δεδομένα στην εφημερίδα αποτυπώνουν το αποτέλεσμα ελαφρώς λανθασμένο.

⁹⁰⁷ Sir George Campbell (1824-1892). Σκωτσέζος βουλευτής των Φιλελευθέρων από το 1875 ως το 1892. Το διάστημα 1870-74 υπηρέτησε ως Λοχαγός-Κυβερνήτης της Βεγγάλης στην Ινδία. G. Le G. Norgate, "Campbell, Sir George (1824-1892)." Rev. David Steele in Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, <http://www.oxforddnb.com/view/article/4499> (accessed April 11, 2014).

⁹⁰⁸ Hansard, 11 Αυγούστου 1882, series 3, vol. 273, 1593-1594.

⁹⁰⁹ Στο ίδιο, 1594-1596.

Μετά την αντιπαράθεση των επιχειρημάτων των βουλευτών για το κυπριακό επίδομα, αυτό εγκρίθηκε με 59 ψήφους υπέρ και 21 κατά⁹¹⁰.

2. Οι συζητήσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο για την καταβολή του ετήσιου πλεονάσματος της Κύπρου προς την Πύλη⁹¹¹

2.1 Το υποτυπώδες Σύνταγμα του 1882

Στις 4/16 Δεκεμβρίου 1882⁹¹², ο υπουργός Αποικιών Lord Kimberley διαβίβασε στον Robert Biddulph, Μέγα Αρμοστή Κύπρου, το Διάταγμα λειτουργίας του Νομοθετικού Συμβουλίου, το οποίο έφερε ημερομηνία 30 Νοεμβρίου 1882⁹¹³. Από τα τριάντα ένα (31) άρθρα του εν λόγω Διατάγματος, δύο είχαν άμεση σχέση με το ζήτημα του υποτελικού φόρου⁹¹⁴. Το πρώτο (άρθρο 3) απαγόρευε στο Συμβούλιο και στον Αρμοστή να υιοθετούν νόμο ο οποίος θα αλλοίωνε το Σύνταγμα. Το δεύτερο (άρθρο 27) επέβαλλε στην Κύπρο τη διαρκή υποχρέωση να καταβάλλει στην Πύλη ετησίως, από τα έσοδά της, 92.686 λίρες, δυνάμει της Προσθήκης της 1ης Ιουλίου 1878 στη Συνθήκη της Αμυντικής Συμφωνίας μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας και Τουρκίας, που υπεγράφη στις 4 Ιουνίου 1878, και δυνάμει μιας συμφωνίας που είχε υπογραφεί από τους αντιπροσώπους της Μεγάλης Βρετανίας και της Τουρκίας στις 3 Φεβρουαρίου 1879 και αφορούσε κυπριακή ακίνητη περιουσία⁹¹⁵.

Το γεγονός αυτό διαμόρφωσε a priori την ατζέντα των συνεδριάσεων του Νομοθετικού Συμβουλίου, καθώς απέκλειε οποιαδήποτε συζήτηση για τον υποτελικό

⁹¹⁰ Στο ίδιο, 1598.

⁹¹¹ Εφ. Νέον Κίτιον, 19/31 Ιανουαρίου 1880: *Μέχρις ότου η Αγγλία θα αποτίνει στην Πύλη £100.000, οι φοροεισπράκτορες στην Κύπρο θα συνεχίσουν να είναι σκληροί και απάνθρωποι.*

⁹¹² Την ίδια μέρα, ο Συντηρητικός πολιτικός Lord Derby, ο οποίος είχε διαφωνήσει και παραιτηθεί από υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης Disraeli, τον Μάρτιο του 1878, με το ενδεχόμενο βίαιης κατάληψης της Κύπρου και της Αλεξανδρέττας από την Αγγλία, διαδέχθηκε τον Lord Kimberley στη θέση του υπουργού Αποικιών.

⁹¹³ C. 3791, ό.π., The Earl of Kimberley to Sir Robert Biddulph, 16 Δεκεμβρίου 1882, No. 1. Επισυνάπτεται το Σύνταγμα του 1882, σσ. 1-6.

⁹¹⁴ Ζαννέτος, ό.π., τ. II, σσ. 329-341. *Αλήθεια*, 24 Δεκεμβρίου 1883/5 Ιανουαρίου 1884. Άρθρο (ανυπόγραφο, από το Κτήμα) εκφράζει την ελπίδα ότι ο Gladstone θα εξεύρει τρόπο να ανακουφίσει την Κύπρο από το δυσβάσταχτο υποτελικό φόρο, αφού το θέμα αυτό είναι εκτός «του κύκλου του Νομοθετικού Συμβουλίου».

⁹¹⁵ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 340-341.

φόρο. Αυτό πρόσφερε στους Βρετανούς άνεση χρόνου, μέχρι οι Έλληνες αντιπρόσωποι να βρουν τρόπο να το εγείρουν στο πλαίσιο των εργασιών του Σώματος⁹¹⁶. Έτσι κι αλλιώς, η λειτουργία και οι αρμοδιότητές του ήταν περιορισμένες, καθώς είχε *λίαν περιορισμένην δικαιοδοσίαν*⁹¹⁷. Τα νομοσχέδια που προωθούνταν στο Νομοθετικό Συμβούλιο αποσκοπούσαν, ουσιαστικά, στη νομιμοποίηση της πολιτικής και των αποφάσεων της αποικιακής διοίκησης. Ο λαός θεωρούσε ότι οι περισσότερες από τις αποφάσεις αυτές ήταν άσχετες με τις ανάγκες του νησιού, επέβαλλαν συστηματικά νέους φόρους, περιέστελλαν κεκτημένα και υποκινούσαν τη διαίρεση μεταξύ των κοινωνικών τάξεων⁹¹⁸.

Τότε, για πρώτη φορά, ο κυπριακός Τύπος αρχίζει να πυκνώνει τις αναφορές του στο Νομοθετικό Συμβούλιο και να στηλιτεύει τη λειτουργία του, αφού οι πρόνοιες του σχετικού Διατάγματος δεν επέτρεπαν στα αιρετά μέλη να διεκδικήσουν αλλαγές για την ουσιαστική ανακούφιση του λαού από τη φορολογία.

2.2 Οι πρώτες συζητήσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο

Η πρώτη σύνοδος της Α' περιόδου του Νομοθετικού Συμβουλίου έλαβε χώρα στις 9/21 Ιουνίου 1883 και διήρκεσε ως τις 17/29 του ίδιου μήνα⁹¹⁹. Σε αυτό το πρώτο Συμβούλιο, εκλεγμένα μέλη ήταν οι εξής: Μιχάλης Σιακαλλής, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Ευστάθιος Κωνσταντινίδης⁹²⁰ και Κιορογλουζαδέ Χουσεΐν Ατά Εφέντης (διαμέρισμα Λευκωσίας – Κερύνειας)· Κιτίου Κυπριανός, Ζήνων Δ. Πιερίδης, Θεόδωρος Μ. Περισιτιάνης και Μεχμέτ Αλί Εφέντης (διαμέρισμα Λάρνακας – Αμμοχώστου)· Γεώργιος Μαληκίδης, Δημήτρης Λανίτης-Νικολαΐδης,

⁹¹⁶ Σάλπιγξ, 28 Μαρτίου 1884.

⁹¹⁷ ΙΑΥΕ, 1892/Γ/42/1, Εκθέσεις προξενικών αρχών περί Κύπρου, ό.π., Οκτώβριος 1892.

⁹¹⁸ ΙΑΥΕ, 1901/Α/1, Περί Κύπρου, «Εγγραφος διαμαρτυρία των Ελλήνων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου προς τον εν Λονδίνω Έντιμον Υπουργόν των Αποικιών», Λάρνακα, 25 Ιουλίου 1903.

⁹¹⁹ Panteli, ό.π., σ. 72.

⁹²⁰ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 284-285: Ο Ευστάθιος Κωνσταντινίδης του Χατζηκωσταντή (1842-1913) γεννήθηκε στη Λευκωσία και ήταν νεότερος αδελφός του Πασχάλη Κωνσταντινίδη. Σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο Μόναχο. Δίδαξε στην Ελληνική Σχολή Λευκωσίας (1880-87), στη οποία διετέλεσε διευθυντής (1887-93). Συνιδρυτής του Παγκυπρίου Γυμνασίου και Επίτιμος καθηγητής (1910). Μέλος του Δ.Σ. του Κυπριακού Μουσείου και Έφορος Αρχαιοτήτων (1889-1912). Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1883-86, 1886-91) και Πρόεδρος του Κυπριακού Συλλόγου Λευκωσίας.

Δημοσθένης Χατζηπαύλου (εξελέγη σε δεύτερο χρόνο, λόγω εκλογής του Κιτίου Κυπριανού και σε αυτό το διαμέρισμα, από το οποίο παραιτήθηκε) και Αχμέτ Ρασίτ εφέντης (διαμέρισμα Λεμεσού – Πάφου)⁹²¹.

Ως τις γενικές εκλογές του 1886, χρειάστηκε να γίνουν συμπληρωματικές εκλογές σε τρεις περιπτώσεις: στις 4 Μαρτίου 1884 εξελέγη ο δάσκαλος Ιωάννης Παυλίδης, στη θέση του αποβιώσαντος Μ. Σιακαλλή· στις 5 Νοεμβρίου 1884 εξελέγη ο έμπορος Δημήτρης Περίδης, στη θέση του παραιτηθέντος Δ. Χατζηπαύλου· και στις 24 Δεκεμβρίου 1885 εξελέγη ο έμπορος Σωκράτης Φραγκούδης, στη θέση του παραιτηθέντος Ζ. Περίδη⁹²².

Σε αυτή την πρώτη σύνοδο, τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου δεν ήγειραν το ζήτημα του υποτελικού φόρου, παρά το ότι στη διετία που προηγήθηκε της έναρξης των εργασιών του παρατηρήθηκαν σημαντικές εξελίξεις στα οικονομικά της Κύπρου. Η προσφώνηση του Μέγα Αρμοστή και η αντιφώνηση των μελών του Συμβουλίου ήταν τυπικές και σύντομες. Οι εργασίες της συνόδου αναλώθηκαν, κατά κύριο λόγο, στην ψήφιση των Κανονισμών του Συμβουλίου⁹²³.

3. Ο κυπριακός φόρος υποτελείας στο βρετανικό Κοινοβούλιο

Στις 17 Αυγούστου 1883, διεξήχθη συζήτηση στο βρετανικό Κοινοβούλιο για την έγκριση του βοηθήματος προς την Κύπρο, στην οποία κυριάρχησαν οι ισχυρισμοί του βουλευτή των Φιλελευθέρων Arthur Arnold ότι το νησί δεν είναι χρήσιμο στην Βρετανία και πως το ποσό των £110.000 που διατίθεται γι' αυτό ετησίως είναι υπερβολικά υψηλό. Και άλλοι βουλευτές της παράταξής του συμφώνησαν μαζί του, όμως αναγνώριζαν ότι δεν μπορούσαν να απαλλαγούν άμεσα από αυτό (Sir George Campbell), ούτε να το επιστρέψουν στην Τουρκία (Sir Charles W. Dilke)⁹²⁴.

Οι τοποθετήσεις των πολιτικών στη Βουλή των Λόρδων και τη Βουλή των Κοινοτήτων διαφοροποιούνταν αναλόγως της κομματικής προέλευσής τους. Οι

⁹²¹ Ζαννέτος, ό.π., σ. 350. Για τα εκλογικά αποτελέσματα των πρώτων εκλογών για το Νομοθετικό Συμβούλιο του 1883 (χωρίς αναφορές στους μωαμεθανούς βουλευτές), βλ. Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 85-94.

⁹²² Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 93-94.

⁹²³ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 351-359.

⁹²⁴ Hansard, 17 Αυγούστου 1883, series 3, vol. 283, 1081-1086.

Φιλελεύθεροι ήταν θετικά διακείμενοι έναντι των Κυπρίων και επικριτικοί για το βάρος του λεγόμενου φόρου υποτελείας που επωμίζονταν τόσο οι Βρετανοί φορολογούμενοι, μέσω της οικονομικής ενίσχυσης της νήσου, όσο και οι Κύπριοι φορολογούμενοι. Ταυτόχρονα, όμως, υποστήριζαν ότι η Κύπρος δεν είχε καμιά χρησιμότητα για την Βρετανία και, συνεπώς, το οικονομικό κόστος που επωμιζόταν η χώρα τους ήταν δυσανάλογο της αξίας του νησιού που κατείχαν και διοικούσαν.

Οι Συντηρητικοί, αντιθέτως, δικαιολογούσαν τις αποφάσεις της (Συντηρητικής) κυβέρνησης Disraeli σε σχέση με την κατοχή της Κύπρου. Ως προς το κυπριακό πλεόνασμα, προέβαλαν τη νομική δέσμευση της χώρας τους έναντι της Πύλης, τονίζοντας ότι η Κύπρος επωμιζόταν το βάρος αυτό και κατά την Οθωμανοκρατία. Ο πρωθυπουργός Gladstone, άλλωστε, μετά την ανάληψη της εξουσίας από τους Φιλελευθέρους, το 1880, αποδέχθηκε το επιχείρημα των Συντηρητικών περί δέσμευσης της Βρετανίας έναντι της Πύλης με την Αμυντική Συνθήκη και τα συμφωνηθέντα της κυβέρνησης Disraeli με τον Σουλτάνο για το ύψος του κυπριακού πλεονάσματος. Ισχυριζόταν, βέβαια, ότι το ποσό αυτό ήταν υπερβολικά ψηλό, όμως δεν επιδίωξε τη μείωσή του. Αξιοσημείωτο, εξάλλου, είναι το ότι η δήμευση του κυπριακού πλεονάσματος για την αποπληρωμή των τόκων του εγγυημένου δανείου του 1855 και η οικειοποίηση του υπολοίπου από την Βρετανία έγιναν επί διακυβέρνησης Gladstone.

Οι συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο αναφορικά με το φόρο υποτελείας άρχισαν να παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Κυπρίους μετά τα πρώτα πέντε χρόνια βρετανικής κατοχής, όταν πλέον, είχε ξεκαθαρίσει το ποσό το οποίο διοχετευόταν στα βρετανικά ταμεία, για την εξυπηρέτηση του εγγυημένου δανείου του 1855. Παράλληλα, έγινε γνωστό και στα τρία εμπλεκόμενα μέρη –Βρετανία, Πύλη και Κύπρο– το οριστικό ύψος του ετήσιου φόρου που έπρεπε να καταβάλλεται στην Πύλη, ο τρόπος με τον οποίο καθορίστηκε, καθώς και ο τελικός προορισμός του.

Οι Κύπριοι συνειδητοποίησαν ότι αυτή η «υποχρέωση» ήταν μια πρόσθετη επαχθής επιβάρυνση, που απομυζούσε το ήμισυ σχεδόν των ετήσιων εσόδων του τόπου και μια από τις κυριότερες αιτίες της εξαθλίωσής τους, που δεν άφηνε περιθώρια ανάπτυξης. Τα δίσεκτα οικονομικά χρόνια, λόγω της ανομβρίας και της κατάρρευσης

των τιμών των γεωργικών προϊόντων, επηρέασαν, όπως ήταν φυσικό, τη στάση των Βρετανών βουλευτών, οι οποίοι καλούνταν να εγκρίνουν τα επιδόματα για την Κύπρο, προκειμένου να καλύπτονται τα αυξημένα ελλείμματα του προϋπολογισμού της. Κάποιες φορές η στάση τους ήταν υποστηρικτική, άλλοτε πάλι η ρητορική τους είχε μικροπολιτικά κίνητρα ή καθοριζόταν από την αντιπαράθεση μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης.

Φοβούμενη αύξηση του επιδόματος, η εκτελεστική εξουσία στο Λονδίνο δεν έχανε ευκαιρία να προβαίνει σε μειώσεις, όποτε τα κυπριακά έσοδα σημείωναν αύξηση⁹²⁵. Μοναδικός της γνώμονας ήταν η απαλλαγή του βρετανικού προϋπολογισμού έστω και κατά μερικές, ελάχιστες, χιλιάδες λίρες, ενώ αδιαφορούσε παντελώς για την ενίσχυση της κυπριακής οικονομίας, την ανάπτυξη της Κύπρου και την ευημερία του πληθυσμού της. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο παράδειγμα.

Τον Αύγουστο του 1884, σύμφωνα με την Έκθεση του Αρμοστή Biddulph προς το Λονδίνο, τα έσοδα ανήλθαν στις £224.051 (μαζί με το βοήθημα των £30.000 που εγκρίθηκε το 1883), ενώ τα έξοδα στις £204.310. Αμέσως, το βρετανικό Κοινοβούλιο ενέκρινε μείωση του επιδόματος κατά το ήμισυ, σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά (£15.000)⁹²⁶.

Το Υπουργείο Οικονομικών, δηλαδή, με αυστηρά λογιστική αντίληψη, αρνούσαν να διαθέσει για το νησί ακόμα και 15.000 λίρες, ποσό ασήμαντο για τα δεδομένα της οικονομίας της Βρετανικής αυτοκρατορίας. Μοναδική τους μέριμνα ήταν η περισυλλογή κάθε δυνατού ποσού προς όφελος του Βρετανού φορολογουμένου.

4. Η επίδραση του κυπριακού Τύπου στη προώθηση της συζήτησης του φόρου υποτελείας στο Νομοθετικό Συμβούλιο

⁹²⁵ C.4120. Cyprus. Correspondence Relating to the Reduction of the Grant In Aid to Cyprus, Λονδίνο 1884, Colonial Office to Treasury, No. 7, 24 Απριλίου 1884, σ. 7.

⁹²⁶ *Αλήθεια*, 11/23 Αυγούστου 1884. *Φωνή της Κύπρου*, 11/23 Αυγούστου 1884.

Η δεύτερη σύνοδος της Α΄ περιόδου συνήλθε στις 2/14 Φεβρουαρίου 1884⁹²⁷ και ασχολήθηκε με την κατάργηση του στρατιωτικού φόρου και της δεκάτης στα σταφύλια⁹²⁸.

Οι δαπάνες της αποικιακής διοίκησης υπερέβαιναν πλέον τις £110.000, ενώ οι αντίστοιχες επί Οθωμανοκρατίας μόλις έφταναν τις £25.000. Περιλαμβανομένου του πλεονάσματος των £93.000 περίπου, που προβλεπόταν στο Παράρτημα της 1ης Ιουλίου 1878 στην αγγλο-τουρκική Συνθήκη της 4ης Ιουνίου, οι δαπάνες ξεπέρασαν τις £200.000⁹²⁹.

Μερικά από τα μέλη του Συμβουλίου, όπως ο Κιτίου Κυπριανός⁹³⁰, έθεταν στις αγορεύσεις τους το ζήτημα της μείωσης των μισθών των Βρετανών υπαλλήλων ήδη από το 1884, θεωρώντας ότι αυτό το ζήτημα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως ένα αποτελεσματικό μέσο πίεσης για την ικανοποίηση των αιτημάτων των Κυπρίων⁹³¹. Η τακτική τους αυτή επαναλήφθηκε και στην επόμενη σύνοδο⁹³².

Κατά την περίοδο Μαρτίου-Μαΐου 1884, ο Δημήτρης Πηλαβάκης αρθρογράφησε στην εφημερίδα *Αλήθεια* υπέρ της κατάργησης ή τροποποίησης του υποτελικού φόρου. Πρότεινε να αρθεί για μια πενταετία η καταβολή μέρους του υποτελικού φόρου, τον οποίο υπολόγιζε στις £68.000, αφαιρώντας κατά προσέγγιση το επίδομα που ενέκρινε ετησίως το βρετανικό Κοινοβούλιο. Το ποσό των £68.000, που θα συγκεντρωνόταν κατ' έτος, θα διατιθόταν ως δάνειο στην Κύπρο, με τόκο 3%. Μέσα

⁹²⁷ *Αλήθεια*, 11/23 Φεβρουαρίου 1884: «Προσφώνηση Μ. Αρμοστή». Στο ίδιο: «Αντιφώνησης, Σύνοδος Β΄, συνεδρίασις Β΄». *Αλήθεια*, 18 Φεβρουαρίου/1 Μαρτίου 1884. *Στασίος ή Φωνή της Κύπρου*, 24 Μαρτίου/5 Απριλίου 1884. Ζαννέτος, ό.π., σ. 391.

⁹²⁸ *Επίσημη Εφημερίδα της Κύπρου*, 1 Νοεμβρίου 1883.

⁹²⁹ *Φωνή της Κύπρου* ή *Στασίος*, 18/30 Αυγούστου 1884. *Αλήθεια*, 25 Αυγούστου/6 Σεπτεμβρίου 1884, *Επίσημη Εφημερίδα της Κύπρου*, 16 Αυγούστου 1884. Τα έσοδα για το 1883-84 ανήλθαν στις £194.051 και τα έξοδα στις £204.370. Η χορηγία που εγκρίθηκε από το βρετανικό Κοινοβούλιο ανήλθε στις £30.000.

⁹³⁰ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 272: Ο Κυπριανός Οικονομίδης, Μητροπολίτης Κιτίου (1833-1886) γεννήθηκε στο Λευκόνικο. Σπούδασε Θεολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Επέστρεψε στην Κύπρο το 1862 και διορίστηκε καθηγητής στο Ελληνικό Σχολείο Λευκωσίας. Το 1868 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Κιτίου και το 1883 εξελέγη μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου. Το 1886 επανεξελέγη, αλλά πέθανε την ίδια χρονιά.

⁹³¹ Ζαννέτος, ό.π., σ. 395.

⁹³² Στο ίδιο, σ. 401.

σε αυτά τα πέντε χρόνια, θα δημιουργούνταν πέντε τράπεζες στην Κύπρο, μία σε κάθε πόλη. Οι £68.000 θα διαιρούνταν σε 6.800 μετοχές (όσοι και οι γαιοκτήμονες κάθε πόλεως της Κύπρου), προς £10 η καθεμιά, με λήξη αποπληρωμής τα δεκαέξι (16) έτη⁹³³.

Τον Ιούνιο του 1884, ο ίδιος αρθρογράφος εισηγήθηκε να διεκδικηθεί η αναθεώρηση της Συνθήκης της 4ης Ιουνίου από την Βρετανία, με πρόφαση την παραβίασή της από την Πύλη, η οποία δεν είχε εφαρμόσει τις μεταρρυθμίσεις που είχε υποσχεθεί στην Αρμενία. Συγκεκριμένα, εισηγήθηκε στα αιρετά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου να αποταθούν στη βρετανική Κυβέρνηση, ζητώντας της να καλέσει την Πύλη να συνομολογήσουν νέο Πρωτόκολλο στη Συνθήκη της 4ης Ιουνίου. Αν γινόταν αυτό, θεωρούσε ότι η Κύπρος θα μπορούσε να εξοικονομήσει μέρος του υποτελικού φόρου, εφόσον η Πύλη θα έπρεπε να αποδεχθεί να αφαιρεί από τις £92.000 τα έσοδα των τελωνειακών δασμών, τα οποία επέβαλλε, πλέον, στα κυπριακά προϊόντα⁹³⁴.

Άρθρο της εφημερίδας *Σάλπιγξ*, την ίδια περίοδο, καλούσε την Βρετανία να εξαγοράσει την Κύπρο με εφάπαξ ποσό, το οποίο θα κατέβαλλε στην Πύλη, από το οποίο οι Κύπριοι θα αναλάμβαναν να αποπληρώσουν ένα μέρος. Με αυτό τον τρόπο, οι £98.000 (όπως λανθασμένα σημείωνε η εφημερίδα), θα κατέρχονταν στις £30.000 για τόκους και £20.000 για χρεολύσια, οπότε θα επιτυγχάνετο εξοικονόμηση ύψους £48.000⁹³⁵.

Η εφημερίδα *Κυπριακός Κήρυξ* εισηγήθηκε (κατηγορώντας για απραξία τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου) να συνάψει η Κύπρος δάνειο ύψους £1.000.000 με επιτόκιο 3%, εγγυημένο από την Βρετανία, ώστε να απαλλαγεί από τον ετήσιο φόρο, τον οποίο εκτιμούσε στις £95.000. Με τον τρόπο αυτό η νήσος θα εξοικονομούσε £65.000, οι οποίες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για δημόσια έργα. Το υπόλοιπο των £30.000 θα καταβαλλόταν σε τόκους και θα εξαγόταν από τα έσοδά της. Με τον

⁹³³ *Αλήθεια*, 17/29 Μαρτίου 1884. Αναδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Σάλπιγξ*, 4 Απριλίου 1884.

⁹³⁴ *Αλήθεια*, 23 Ιουνίου/5 Ιουλίου 1884, τχ. 184.

⁹³⁵ *Σάλπιγξ*, 10 Νοεμβρίου 1884.

τρόπο αυτό, όμως, το νησί δεν θα απαλλασσόταν από τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου⁹³⁶.

Την ίδια ιδέα υποστήριξε και η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, χωρίς να αναφερθεί στον *Κυπριακό Κήρυκα*, αλλά ούτε αυτή προσδιόριζε τι θα έπρεπε να γίνει σε σχέση με τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου στην Κύπρο⁹³⁷.

Ήδη από τον Ιανουάριο του 1885 είχε πυκνώσει η ελληνική αρθρογραφία υπέρ της διεκδίκησης κατάργησης –ή, έστω, μείωσης– του υποτελικού φόρου, εκ μέρους των αιρετών μελών του Συμβουλίου, ενόψει της προσεχούς συνόδου. Η εφημερίδα *Σάλπιγξ* καλούσε τους βουλευτές να εγείρουν το ζήτημα, θέτοντας τις βάσεις για άμεση και μαζική διεκδίκηση, μόλις οι κυβερνήσεις στην Κύπρο και τη Βρετανία ενημερώνονταν για τις προθέσεις των Ελλήνων και των Τούρκων της Κύπρου. Στην αρθρογραφία της, η εφημερίδα καλούσε να υποβληθεί το αίτημα παρακλητικά, γνωρίζοντας ότι η ικανοποίησή του δεν ήταν κατορθωτή χωρίς τη θέληση της Κυβέρνησης⁹³⁸.

⁹³⁶ *Κυπριακός Κήρυξ*, 3 Νοεμβρίου 1884. Φαίνεται ότι ακόμα και μετά από την πάροδο έξι χρόνων αγγλικής κατοχής, ο κυπριακός Τύπος συνέχιζε, συχνά πυκνά να αποτυπώνει κατά προσέγγιση το ύψος του υποτελικού φόρου, γι' αυτό παρουσιάζονταν διαφορετικές αναφορές, γύρω στις £92.800.

⁹³⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 28 Νοεμβρίου/10 Δεκεμβρίου 1884.

⁹³⁸ *Σάλπιγξ*, 26 Ιανουαρίου 1885, τεύχος 48, 13 Φεβρουαρίου 1885 και 27 Φεβρουαρίου 1885. *Σάλπιγξ*, 20 Φεβρουαρίου 1889.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Ο υποτελικός φόρος στο κυπριακό Νομοθετικό Συμβούλιο και στο βρετανικό Κοινοβούλιο ως το 1914 το έτος προσάρτησης της Κύπρου από τη Μεγάλη Βρετανία

1. Οι συζητήσεις ως την επιστροφή της πρώτης πρεσβείας (1889)

Στις 4 Φεβρουαρίου 1885, συγκλήθηκε η τρίτη σύνοδος της Α΄ περιόδου⁹³⁹. Στο πλαίσιο της, για πρώτη φορά⁹⁴⁰, τρία χρόνια μετά την έναρξη των εργασιών του Νομοθετικού Συμβουλίου, τέθηκε ακροθιγώς το ζήτημα του υποτελικού φόρου από το βουλευτή Ζήνωνα Δ. Πιερίδη⁹⁴¹ (στις 6 Μαρτίου 1885), ο οποίος, με ψήφισμα που κατέθεσε, ζητούσε τη μεσολάβηση του Ύπατου Αρμοστή προς την κεντρική Κυβέρνηση, «ώστε να ελαττωθεί ή να καταργηθεί ο φόρος υποτελείας προς την Υψηλή Πύλη, ο οποίος απορροφά σε μεγάλο βαθμό τους πόρους της νήσου και αποτελεί αδιαπέραστο εμπόδιο στην ανάπτυξη και ευημερία της»⁹⁴².

Ο Μητροπολίτης Κιτίου ζήτησε διευκρινίσεις επί του Παραρτήματος της Σύμβασης (άρθρο ΙΙΙ) σε σχέση με τον υποτελικό φόρο⁹⁴³, ενώ ο μουσουλμάνος βουλευτής Mehmedali Effendi⁹⁴⁴ εξέφρασε την ελπίδα η μείωση του φόρου αυτού να συμβάλει στην ανακούφιση του λαού με την ανάπτυξη χρήσιμων δημόσιων έργων⁹⁴⁵.

⁹³⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 9/21 Φεβρουαρίου 1885. Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου, (συνεδρία γ΄). *Φωνή της Κύπρου*, 13/25 Απριλίου 1885. Περίληψη των Πράξεων του Νομοθετικού. *Αλήθεια*, 15/27 Ιουνίου 1885: «Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου». *Φωνή της Κύπρου*, 27 Απριλίου/9 Μαΐου 1885: Το ψήφισμα του Νομοθετικού Συμβουλίου περί απαλλαγής από το φόρο προς την Τουρκία, δημοσιεύτηκε στην ιταλική εφημερίδα *Ο Εμπορικός Ταχυδρόμος της Γενεύης* (μετάφραση του παραρτήματος της κυπριακής εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου*).

⁹⁴⁰ Ζαννέτος, ό.π., ΙΙ, σσ. 401-402.

⁹⁴¹ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 492: Ζήνων Δ. Πιερίδης (1839-1911). Έμπορος. Δήμαρχος Λάρνακας (1880-81) και μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1883-86). Απέρριψε τη συμμετοχή του στην Πρεσβεία του 1889, θεωρώντας ότι η αποστολή έπρεπε να είναι ολιγομελής. Διετέλεσε Σύμβουλος της Μεγάλης Βρετανίας (1876-77), Επίτιμος Πρόξενος των ΗΠΑ (1886), της Σουηδίας και της Νορβηγίας (1895-1911), καθώς και της Γερμανίας (1907-11).

⁹⁴² Για το περιεχόμενο του ψηφίσματος, βλ. Chakalli, ό.π., σ. 78. Η ελληνική μετάφραση ανήκει στον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

⁹⁴³ *Αλήθεια*, 26 Ιουλίου/1 Αυγούστου 1881.

⁹⁴⁴ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 350: Mehmedali Manassos Hasan Ef. (-1906). Γεννήθηκε στη Λάρνακα. Καταγόταν από οικογένεια γαιοκτημόνων (περιοχή Πύλας).

Ο Μέγας Αρμοστής δέχθηκε να διαβιβάσει την παράκληση αυτή, εκφράζοντας την ελπίδα η Κύπρος να λάβει αυτή την ευχή, χωρίς να ζημιωθεί το βοσπορικό ταμείο. Στις εφημερίδες της εποχής, ο βουλευτής Ζήνων Πιερίδης φέρεται να ζητά την παύση ή την ελάττωση του υποτελικού φόρου και ο Μέγας Αρμοστής να δεσμεύεται να στηρίξει το αίτημα, ελπίζοντας ότι η νήσος θα τύχει της ευχής αυτής, *άνευ βλάβης του βοσπορικού ταμείου*⁹⁴⁶.

Το ψήφισμα υιοθετήθηκε ομόφωνα από τα αιρετά και τα επίσημα μέλη, οπότε αναπτρώθηκαν οι ελπίδες των Κυπρίων ότι το υπουργείο Αποικιών θα εξέταζε θετικά το αίτημα. Στη διάρκεια του υπόλοιπου έτους συνεχίστηκε η σχετική αρθρογραφία, αναδεικνύοντας τη δυσαρέσκεια του λαού, αφού θεωρούσαν ότι ο φόρος αυτός ήταν μια από τις κύριες αιτίες των δεινών τους. Αδημονούσαν να απαλλαγούν από το βάρος αυτό σε τέτοιο βαθμό, ώστε διατυπώθηκαν ακόμα και παραινέσεις να αποταθούν στον ίδιο τον Σουλτάνο, ζητώντας του να τους χαρίσει μέρος του φόρου⁹⁴⁷. Παράλληλα, καλούσαν την Βρετανία να βρει και να εφαρμόσει λύση στο ζήτημα, επωφελή για τους Κυπρίους⁹⁴⁸. Όταν όμως, κατά το τέλος του έτους, διαπίστωσαν ότι οι διαμαρτυρίες και οι εκκλήσεις τους δεν εισακούστηκαν, κυριεύτηκαν από απελπισία και απογοήτευση⁹⁴⁹.

Η σύνοδος αυτή υπήρξε η προτελευταία για τον δεύτερο Μέγα Αρμοστή, Sir Robert Biddulph⁹⁵⁰. Αποχωρώντας, υπέβαλε τις τελευταίες επιγραμματικές αναφορές του στα

Φοροεισπράκτορας, κοινωνικός παράγοντας, βουλευτής. Μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου Λάρνακας (1878-1902, πλην των ετών 1882 και 1890). Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1880-83 και 1883-86). Όταν πέθανε, η *Φωνή της Κύπρου* έγραψε, στις 22 Απριλίου/5 Μαΐου 1906, ότι «...ο αποθανών ειργάσθη πάντοτε υπέρ των συμφερόντων του τόπου».

⁹⁴⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 14 Μαρτίου 1885. και *Αλήθεια*, 17/29 Αυγούστου 1885.

⁹⁴⁶ Στο ίδιο.

⁹⁴⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 8/20 Ιουνίου 1885. *Σάλπιγξ*, 26 Ιουνίου 1885.

⁹⁴⁸ *Φωνή της Κύπρου*, 20 Ιουλίου/7 Αυγούστου 1885, 21 Σεπτεμβρίου/3 Οκτωβρίου 1885, 28 Σεπτεμβρίου/10 Οκτωβρίου 1885. *Αλήθεια*, 17/29 Αυγούστου 1885.

⁹⁴⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 4/16 Νοεμβρίου 1885, 11/23 Νοεμβρίου 1885, 2/14 Δεκεμβρίου 1885.

⁹⁵⁰ Άξια αναφοράς είναι η επί θητείας Biddulph ολοκλήρωση της χαρτογράφησης της Κύπρου (με κλίμακα 1 ίντσα προς 1 μίλι) από τους Άγγλους μηχανικούς Major Horatio Kitchener και Captain Grant Stanford – Chairing Cross, τον Φεβρουάριο του 1885. Για την αναφορά αυτή βλ. Ζαννέτος, ό.π., σ. 410.

ζητήματα που απασχόλησαν την κυβέρνησή του. Στο θέμα του υποτελικού φόρου, περιορίστηκε να αναφέρει ότι ο καθορισμός του πληρωτέου προς την Πύλη ποσού, κατά τις διατάξεις της Προσθήκης στη Συνθήκη της 4ης Ιουνίου 1878, απαιτήσε μεγάλες λογιστικές έρευνες⁹⁵¹.

Το διάστημα που μεσολάβησε ως την επόμενη σύνοδο χαρακτηρίστηκε από τις έντονες πιέσεις του υπουργείου Οικονομικών να επισπευθεί η είσπραξη των καθυστερημένων φόρων στην Κύπρο. Την όλη κατάσταση έκανε δυσχερέστερη το σκάνδαλο κατάχρησης εκ μέρους Βρετανών υπαλλήλων, που εργάζονταν στο Τμήμα Εσόδων⁹⁵². Ο Biddulph παραδέχθηκε ότι οι καθυστερήσεις, ως τις 31 Μαρτίου 1885, ανέρχονταν στις £47.382. Από το ποσό αυτό, ανέμενε να εισπραχθούν άμεσα οι £30.000 και το υπόλοιπο ως το τέλος του έτους. Απευθυνόμενος προς τους φοροεισπράκτορες, ο Biddulph τους κάλεσε να εξηγήσουν στους Κυπρίους ότι δεν έπρεπε να ελπίζουν ότι θα μπορούσαν να μην καταβάλουν τους φόρους τους. Το μόνο που θα κέρδιζαν σ' αυτή την περίπτωση θα ήταν να τους επιβληθούν οι αυστηρές ποινές που προβλέπονταν⁹⁵³.

Η εξαθλίωση των αγροτών από τη μείωση των εσόδων τους, λόγω της κάθετης πτώσης των τιμών των γεωργικών προϊόντων, καθιστούσε δύσκολο το έργο του Biddulph. Την ίδια στιγμή, οι αγρότες διεκδικούσαν πειστικά τη μείωση των εκτιμήσεων των ακίνητων περιουσιών τους⁹⁵⁴, καθώς ο φόρος υπολογιζόταν στη βάση των εκτιμήσεων, αγνοώντας τη πραγματική τιμή πώλησης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατάστασης που επικρατούσε αποτελεί η περίπτωση που

⁹⁵¹ Η Σάλπιγγ, στις 9 Απριλίου 1886, αναδημοσίευσε άρθρο της ελληνόφωνης εφημερίδας της Τεργέστης *Νέα Ημέρα*, της 3ης Απριλίου 1886, αναφορικά με την Έκθεση του Αρμοστή Biddulph προς το υπουργείο Αποικιών (για το 1885).

⁹⁵² Για περισσότερες αναφορές περί των πιέσεων του βρετανικού υπουργείου Αποικιών να εισπραχθούν οι καθυστερημένοι φόροι στην Κύπρο, βλ. Κεφάλαιο 2 της παρούσας μελέτης. Επίσης, βλ. C. 4831, ό.π., Sir R. Biddulph to Colonel the Right Hon. F.A. Stanley, No. 1, 22 Ιουλίου 1885, σσ. 1-3 και Colonial Office to Treasury, No.10, 2 Οκτωβρίου 1885, σσ. 15-16. Για τις καταχρήσεις κυβερνητικών υπαλλήλων στην Κύπρο, βλ. C. 4435, Papers Relating to the Recent Revenue Frauds, Λονδίνο 1885, σσ. 1-18 και C. 4585, Further papers Relating to the Recent Frauds in Cyprus, Λονδίνο 1885, σσ. 1-73.

⁹⁵³ C.4831, ό.π., Sir R. Biddulph to Colonel the Right Hon. F.A. Stanley, 22 Ιουλίου 1885, No.1, σ. 2.

⁹⁵⁴ C.4831, ό.π., Sir Biddulph to Colonel the Right Hon. F.A. Stanley, 22 Ιανουαρίου 1886, No.31, σσ. 40-41.

καταγράφηκε το 1885, όταν πωλήθηκε γη στη μισή σχεδόν τιμή της εκτιμώμενης, ύψους £15.793⁹⁵⁵.

Την άνοιξη του 1885, υποβλήθηκαν στο βρετανικό Κοινοβούλιο ερωτήσεις βουλευτών που αφορούσαν κυρίως τις οικονομικές ατασθαλίες Βρετανών υπαλλήλων στο νησί, οι οποίοι είχαν κατηγορηθεί για υπεξαίρεσεις⁹⁵⁶.

Τον Δεκέμβριο του 1885 ολοκληρώθηκαν οι γενικές εκλογές στη Μεγάλη Βρετανία, στις οποίες πρώτο κόμμα αναδείχθηκαν οι Φιλελεύθεροι, χωρίς όμως απόλυτη πλειοψηφία⁹⁵⁷. Ακολούθησε ρήξη στους κόλπους των Φιλελευθέρων λόγω του ιρλανδικού ζητήματος, η οποία οδήγησε αρχικά στη διάσπαση του κόμματος και τη δημιουργία των Ενωτικών Φιλελευθέρων και, στη συνέχεια, σε νέες εκλογές, τον επόμενο χρόνο⁹⁵⁸.

Το 1886, ο Συντηρητικός βουλευτής Francis Charles Bridgeman⁹⁵⁹ (Bolton) επανέφερε το ζήτημα της πληρωμής του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855 από τα έσοδα της Κύπρου, ενώ επιπλέον ζητούσε να ενημερωθεί κατά πόσο η Βρετανία είχε την πρόθεση να λάβει μέτρα ανακούφισης των Κυπρίων⁹⁶⁰. Απαντώντας, ο Φιλελεύθερος υφυπουργός Εξωτερικών Osborne Morgan⁹⁶¹ είπε πως, σύμφωνα με το άρθρο 3 της αγγλο-τουρκικής Συνθήκης του 1878,

«ένα ετήσιο ποσό, το οποίο καθορίστηκε στις £92.800, συμφωνήθηκε να καταβάλλεται στην Τουρκία από τα έσοδα της Κύπρου. Αυτό το ποσό

⁹⁵⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 25 Απριλίου 1885.

⁹⁵⁶ Hansard, 2 Μαρτίου 1885, series 3, vol. 294, 1757-1758. Hansard, 3 Μαρτίου 1885, series 3, vol. 294, 1908-1909. Hansard, 14 Απριλίου 1885, series 3, vol. 296, 1630. Hansard, 15 Απριλίου 1885, series 3, vol. 296, 1851-1852.

⁹⁵⁷ Craig, *ό.π.*, σσ. 13 και 151.

⁹⁵⁸ Στο ίδιο, σσ. 14 και 151.

⁹⁵⁹ Ο στρατιωτικός Francis Charles Bridgeman (1846-1917) ήταν Άγγλος Συντηρητικός, μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1885-95).

⁹⁶⁰ Hansard, 1 Μαρτίου 1886, series 3, vol. 302, 1539-1540.

⁹⁶¹ Ο Ουαλλός δικηγόρος και Φιλελεύθερος πολιτικός Sir George Osborne Morgan, (1826-1897), διετέλεσε μέλος του Κοινοβουλίου από το 1868 ως το θάνατό του και υφυπουργός Εξωτερικών από τον Φεβρουάριο ως τον Ιούλιο του 1886. Matthew Cragoe., “Morgan, Sir George Osborne, first baronet (1826–1897).” Matthew Cragoe In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, October 2006. <http://www.oxforddnb.com/view/article/19221> (accessed April 11, 2014).

αποτελεί μέρος των εσόδων της Πύλης. [...] Η Τουρκία από το 1876 σταμάτησε να καταβάλλει τους τόκους του δανείου του 1855 που εγγυήθηκαν η Αγγλία και η Γαλλία, οπότε οι £92.800, με τη συγκατάθεση της Τουρκίας, πιστώνονται σε ειδικό λογαριασμό της Τράπεζας της Αγγλίας, για την εξυπηρέτηση αυτής της τουρκικής υποχρέωσης. Αποτελεί έναν από τους κύριους κανόνες της ισότητας ότι οι εγγυητές επωφελούνται από κοινού τους τόκους του δανείου που εγγυήθηκαν· διαφορετικά, σε περίπτωση αδυναμίας του οφειλέτη, επιβαρύνονται εξίσου την οφειλή του. Για την Κύπρο, αυτό δεν έκανε καμιά διαφορά, καθώς η νήσος ήταν υποχρεωμένη να πληρώνει τις £92.800 και προ της αγγλο-τουρκικής Συνθήκης. Αν δεν υπήρχε το ζήτημα του δανείου του 1855, το ποσό αυτό θα το λάμβανε απευθείας η Τουρκία»⁹⁶².

Αυτή η τοποθέτηση αποτέλεσε τη βάση της επιχειρηματολογίας στην οποία στηρίχθηκε η βρετανική κυβέρνηση για να επιβαρύνει τον κυπριακό προϋπολογισμό, ώστε να εξυπηρετούνται οι ομολογιούχοι του οθωμανικού εγγυημένου δανείου του 1855. Βέβαια, ο υφυπουργός Εξωτερικών των Φιλελευθέρων απέφυγε επιμελώς να διευκρινίσει ότι η Προσθήκη της 1ης Ιουλίου 1878 προνούσε ότι το ποσό αυτό θα το κατέβαλλε η Βρετανία και όχι η ίδια η νήσος. Επίσης, δεν λέει την αλήθεια όταν αναφέρει ότι η Πύλη συγκατατέθηκε με τη δέσμευση του κυπριακού πλεονάσματος για τους τόκους αυτού του δανείου του 1855. Παραλείπει δε αναφορά του, για το περίσσευμα, μετά την αποπληρωμή των τόκων, το οποίο καρπωνόταν σε ετήσια βάση η Βρετανία. Το πιο σημαντικό, όμως, είναι ότι η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, για να δικαιολογήσει τη δήμευση του κυπριακού πλεονάσματος, υιοθετεί το επιχείρημα των Συντηρητικών ότι η Κύπρος κατέβαλλε το φόρο αυτό και επί Οθωμανοκρατίας, αδιαφορώντας για τις συνέπειες που είχε το βάρος αυτό στην οικονομική και κοινωνική προοπτική της νήσου.

Οι γενικές εκλογές του 1886 στη Μεγάλη Βρετανία ολοκληρώθηκαν στο τέλος Ιουλίου και έδωσαν τη νίκη στο Συντηρητικό κόμμα, υπό την αρχηγία του Lord Salisbury. Η διάσπαση των Φιλελευθέρων, με την αποσκίρτηση μελών τους και τη

⁹⁶² Hansard, 1 Μαρτίου 1886, series 3, vol. 302, 1539-1540. Ελληνική μετάφραση από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

δημιουργία του κόμματος των Ενωτικών Φιλελευθέρων, υπό τους Joseph Chamberlain και Lord Hartington, ήταν το γεγονός που έδωσε την πλειοψηφία στους Συντηρητικούς, εκτοπίζοντας τους Φιλελευθέρους, οι οποίοι κυριαρχούσαν ως τότε στη βρετανική πολιτική σκηνή. Τα προηγούμενα είκοσι επτά χρόνια (από το 1859), οι Φιλελεύθεροι είχαν την εξουσία για δεκαοκτώ χρόνια, κερδίζοντας τις πέντε από τις έξι εκλογικές αναμετρήσεις. Από το 1886 και για μια σχεδόν εικοσαετία μετά, δεν θα κυβερνούσαν παρά μόνο για τρία χρόνια⁹⁶³.

Τον Αύγουστο του 1886, ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Bridgeman ρώτησε τον Συντηρητικό υπουργό Αποικιών κατά πόσο προτίθεται η Βρετανία να κεφαλοποιήσει τον ετήσιο υποτελικό φόρο της Κύπρου στην Τουρκία, ώστε να ελαφρύνει, αφενός, το βάρος που επωμίζονται οι Κύπριοι και να ανακουφίσει, αφετέρου, τους Βρετανούς φορολογουμένους από το κυπριακό βοήθημα. Ο υπουργός Edward Stanhope⁹⁶⁴ απάντησε ότι επρόκειτο όντως για πολύ ενδιαφέρον ζήτημα, που συγκέντρωνε τη προσοχή της Κυβέρνησης. Εντούτοις, όπως ανέφερε, οι δυσκολίες που το περιέβαλλαν ήταν μεγάλες και έτσι δεν ήταν σε θέση να δηλώσει ποιες πρακτικές διευθετήσεις μπορούσαν να γίνουν, μολονότι ήταν σε επικοινωνία γι' αυτό με το υπουργείο Οικονομικών⁹⁶⁵.

Ένα μήνα αργότερα, στη συζήτηση για το κυπριακό βοήθημα, ξανακούστηκαν οι μεμψιμοιρίες (Labouchere, Φιλελεύθερος) για την ετήσια οικονομική επιβάρυνση που επωμιζόταν η Βρετανία εξαιτίας της Κύπρου, χωρίς, όπως σημείωσε ο βουλευτής, να διαφαίνεται προόδος στα οικονομικά της νήσου. Οι ενστάσεις αντιμετωπίστηκαν επιτυχώς από τους κυβερνώντες και ιδιαίτερα από τον υπουργό Αποικιών Stanhope και το βοήθημα εγκρίθηκε κατά πλειοψηφία⁹⁶⁶.

⁹⁶³ Craig, ό.π., σσ. 12-14 και 151-152. United Kingdom election results – summary results (1885-1979). Elections and Referendums in the United Kingdom (1859-1929).

⁹⁶⁴ Ο Συντηρητικός Βρετανός πολιτικός Edward Stanhope (1840-1893) διετέλεσε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1874-1885). Διορίστηκε από τον Μαρκήσιο του Salisbury υπουργός Αποικιών, από τον Αύγουστο του 1886 ως τον Ιανουάριο του 1887, και αμέσως μετά υπουργός Πολέμου, ως το 1892. Matthew, H. C. G., “Stanhope, Edward (1840–1893).” H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP, . <http://www.oxforddnb.com/view/article/26245> (accessed April 11, 2014).

⁹⁶⁵ Hansard, 26 Αυγούστου 1886, series 3, vol. 308, 541.

⁹⁶⁶ Hansard (Motion [20]. Question proposed), 17 Σεπτεμβρίου 1886, series 3, vol. 309, 915-916.

Νωρίς τον επόμενο χρόνο, ο κυπριακός Τύπος ανέλαβε και πάλι να προβάλλει το αίτημα του λαού για ελάφρυνση της αβάστακτης επιβάρυνσης του κυπριακού προϋπολογισμού. Κατά την τελετή αποχαιρετισμού του Αρμοστή Sir R. Biddulph, ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος⁹⁶⁷ εξέφρασε την ευχή όπως η Βρετανία κατορθώσει να μειωθεί ο φόρος τον οποίο αποτίει κάθε χρόνο ο κυπριακός λαός στην Πύλη, για το δάνειό της, το οποίο εγγυήθηκαν η Βρετανία και η Γαλλία. Ο Biddulph, ωστόσο, απέφυγε να τοποθετηθεί⁹⁶⁸.

Η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* καλούσε τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου να θέσουν επιτακτικά στον νέο Αρμοστή, Henry Bulwer, το ομόθυμο αίτημα του λαού να επιληφθεί η Βρετανία τη διευθέτηση του υποτελικού φόρου, το δυσβάστακτο βάρος του οποίου εμποδίζει κάθε υλική και ηθική πρόοδο της νήσου. Ζητούσε μάλιστα να επιμείνουν να λάβουν την απάντηση του Λονδίνου προτού καν ολοκληρωθούν οι εργασίες της συνόδου (του 1886). Σε αντίθετη περίπτωση, προειδοποιούσαν τους βουλευτές ότι θα περιέρχονταν σε ανυποληψία, αν εξακολουθούσαν να μετέχουν σε άκαρπες συζητήσεις επί άλλων νομοσχεδίων, ήσσονος σημασίας⁹⁶⁹. Το Μάρτιο, η ίδια εφημερίδα ζήτησε από τα αιρετά μέλη να θέσουν ευθέως το ζήτημα στη σύνοδο, διακηρύσσοντας ότι *ο κυπριακός λαός ενίσταται κατά του τελουμένου στην Τουρκία φόρου και αιτείται από τη Βασίλισσα Βικτώρια την κατάργησή του, ως άδικου και καταστρεπτικού*⁹⁷⁰.

Φαίνεται ότι η ένταση της διεκδίκησης για μείωση ή εξάλειψη του φόρου δεν υπήρξε ικανοποιητική για τη *Φωνή της Κύπρου*, η οποία επέμενε, όλο το επόμενο διάστημα, για δυναμική κινητοποίηση, καλώντας το λαό να ξεσηκωθεί και να διεκδικήσει την απαλλαγή από το φόρο, διακηρύσσοντας ότι η δικαιοσύνη απαιτεί η ίδια η Βρετανία να καταβάλλει το τίμημα για την εξαγορά της Κύπρου⁹⁷¹.

⁹⁶⁷ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 578: Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος Φοινιεύς (1825-1900) γεννήθηκε στο χωριό Φοινί της επαρχίας Λεμεσού. Το 1848 μετέβη στην Αθήνα, όπου φοίτησε στη Ριζάρειο Σχολή και σπούδασε Θεολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Επέστρεψε στην Κύπρο το 1861 και διορίστηκε διευθυντής στο Ελληνικό Σχολείο Λευκωσίας. Το 1865 χειροτονήθηκε Αρχιεπίσκοπος Κύπρου. Το 1889 ηγήθηκε της πρώτης κυπριακής πρεσβείας στο Λονδίνο.

⁹⁶⁸ *Φωνή της Κύπρου*, 11/23 Ιανουαρίου 1886.

⁹⁶⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 6/18 Ιανουαρίου 1886 και 18/30 Ιανουαρίου 1886.

⁹⁷⁰ *Φωνή της Κύπρου*, 22 Φεβρουαρίου/6 Μαρτίου 1886

⁹⁷¹ *Φωνή της Κύπρου*, 22 Μαρτίου/3 Απριλίου 1886.

Στο θέμα αυτό αφιέρωσε άρθρο και η *Ένωσις*, καλώντας το λαό σε έμπρακτη διεκδίκηση του αιτήματος *διά παγκυπρίων συλλαλητηρίων και παγκυπρίου Υπομνήματος*, ώστε να αντιληφθεί η βρετανική Κυβέρνηση ότι πρέπει να λάβει τα ενδεικνυόμενα μέτρα⁹⁷².

Ο Τύπος, διά της αρθρογραφίας του, διερμήνευε τις διαθέσεις του λαού και έθετε επιτακτικά το ζήτημα του υποτελικού φόρου, ζητώντας από τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου να διεκδικήσουν απαλλαγή από αυτόν ή, τουλάχιστον, περιορισμό του. Μέσα σε αυτό το κλίμα, στις 3 Μαρτίου 1886 συγκλήθηκε η τέταρτη σύνοδος της Α΄ περιόδου. Στην αντιφώνησή τους, τα αιρετά μέλη επανέλαβαν τις *ομόφωνες παρακλήσεις του λαού* όπως μειωθεί καθ' οιονδήποτε τρόπο ο φόρος ο οποίος καταβάλλεται στην Πύλη, καθότι, όσο μένει άθικτος, απορροφά τις ζωτικές δυνάμεις της νήσου⁹⁷³ και απομυζεί τους πόρους της⁹⁷⁴.

Στη σύνοδο του 1886, ο βουλευτής Ζήνων Πιερίδης κατέθεσε ψήφισμα για μείωση ή κατάργηση του υποτελικού φόρου. Το ψήφισμα υιοθετήθηκε και από τα επίσημα μέλη του Συμβουλίου και διαβιβάστηκε στο Λονδίνο επισήμως, με θετική σύσταση του Μεγάλου Αρμοστή, σύμφωνα με τον Τύπο. Συγκεκριμένα, στη συνεδρίαση της 17ης Απριλίου 1886, ο Πιερίδης κατέθεσε ψήφισμα, με το οποίο εκφραζόταν η ελπίδα να εξεύρει η Βρετανία τα μέσα για να απαλλάξει την Κύπρο από την επιβάρυνση του φόρου. Όμως, «[...] σε περίπτωση που η Βρετανία αδυνατεί να ανακουφίσει το λαό από αυτό το αβάστακτο βάρος, η δικαιοσύνη απαιτεί όπως η ίδια καταβάλλει το ποσό από τα ταμεία της»⁹⁷⁵.

⁹⁷² *Ένωσις*, 20 Μαρτίου/1 Απριλίου 1886.

⁹⁷³ *Αλήθεια*, 29 Μαρτίου/10 Απριλίου 1886. *Ένωσις*, 12/24 Απριλίου 1886. *Αλήθεια*, 31 Μαΐου/12 Ιουνίου 1886. *Αλήθεια*, 28 Ιουνίου/10 Ιουλίου 1886: «Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου».

⁹⁷⁴ *Ένωσις*, 26 Φεβρουαρίου/10 Μαρτίου 1886: «Περίληψη Αντιφώνησης των αιρετών μελών». Chakalli, ό.π., σ. 78.

⁹⁷⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 12/24 Απριλίου 1886 και *Ένωσις*, 26 Απριλίου/8 Μαΐου 1886. Για το περιεχόμενο του ψηφίσματος του Ζ. Πιερίδη, βλ., επίσης, Chakalli, ό.π., σσ. 78-79. Η ελληνική μετάφραση του αγγλικού κειμένου από το εν λόγω βιβλίο, έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

Όπως συνέβη και το 1885⁹⁷⁶, το ψήφισμα εγκρίθηκε ομόφωνα από όλα τα μέλη του Συμβουλίου⁹⁷⁷.

Μετά τη συνεδρίαση αυτή, ο Biddulph αναχώρησε για την Βρετανία. Η απειρία των αιρετών μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου τον είχε διευκολύνει να διαχειριστεί τις ήπιες, ουσιαστικά, αντιδράσεις τους στο ζήτημα του υποτελικού φόρου. Ο ίδιος είχε σταλεί στην Πύλη, με σκοπό να οριστικοποιήσει το ύψος του κυπριακού πλεονάσματος, καταβάλλοντας προσπάθεια να πετύχει όσο το δυνατό μεγαλύτερη μείωσή του, καθώς θεωρούσε, τότε, ότι η υποχρέωση αυτή θα βάρυνε την ίδια του τη χώρα⁹⁷⁸. Παρά την επιμονή του να ληφθεί υπόψη η μείωση του μεταλλικού έναντι του βρετανικού νομίσματος, η οποία θα οδηγούσε στον ορισμό του πλεονάσματος στο ήμισυ περίπου του ποσού (που τελικώς καθορίστηκε), η δέσμευση της κυβέρνησης Beaconsfield, που προέβλεπε το ποσό να μην υπολείπεται των £80.000, του έδεσε τα χέρια. Η δέσμευση αυτή, άλλωστε, υιοθετήθηκε και από τη διάδοχη κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, υπό τον Gladstone⁹⁷⁹.

Τρίτος Μέγας Αρμοστής της Κύπρου διορίστηκε ο Sir Henry Bulwer, ο οποίος ανέλαβε καθήκοντα στις 9 Μαΐου 1886⁹⁸⁰.

Οι εργασίες του Συμβουλίου επί Αρμοστίας Biddulph ήταν σχετικά ήρεμες και επικεντρώνονταν, κυρίως, στην επίτευξη εξοικονομήσεων, μέσω μειώσεων των μισθών των Βρετανών υπαλλήλων. Μόλις, όμως, ανέλαβε ο Bulwer, η κατάσταση άλλαξε άρδην και το κλίμα οξύνθηκε. Κατά την πρώτη κιόλας συνεδρία (που ήταν συνέχεια των εργασιών της επί Biddulph συνόδου), τα αιρετά μέλη ψήφισαν την περικοπή των μισθών πολλών Βρετανών ανώτερων υπαλλήλων και ο Bulwer έσπευσε να καταγγείλει τη στάση τους στον υπουργό Αποικιών⁹⁸¹ Granville⁹⁸².

⁹⁷⁶ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου για το 1885, Λευκωσία 1885 (έκδ. Κρατικού Αρχείου Κύπρου), αρ. V28 / II, σσ. 180-181.

⁹⁷⁷ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου για το 1886, Λευκωσία 1886, V28 / III, σσ. 21-22.

⁹⁷⁸ C. 3005, ό.π., Papers relating to the Finances of Cyprus, Colonial Office to the Treasury, No. 1, Λονδίνο 1882, σσ. 1-2.

⁹⁷⁹ Στο ίδιο, σσ. 3-4.

⁹⁸⁰ Ζαννέτος, ό.π., σ. 427.

⁹⁸¹ Ο Granville διετέλεσε υπουργός Αποικιών από τις 6 Φεβρουαρίου 1886 ως τις 20 Ιουλίου 1886, οπότε πραγματοποιήθηκαν γενικές εκλογές στην Βρετανία, οι οποίες

Επιδεικνύοντας ευελιξία, τα αιρετά μέλη υποχώρησαν, με την πρόθεση να επανέλθουν δυναμικά σε επόμενο στάδιο. Όμως, μετά την απειλή της κεντρικής κυβέρνησης⁹⁸³ ότι θα διέκοπτε το κυπριακό επίδομα, υποχρεώθηκαν σε άτακτη υποχώρηση⁹⁸⁴.

Ο Κιτίου αναφέρθηκε στην απειλή του υπουργού Αποικιών, την οποία διατύπωνε στην προς τον Bulwer επιστολή του, ότι, εάν το Νομοθετικό Συμβούλιο αρνηθεί να εγκρίνει το νέο κονδύλι για τη θέση του Εξεταστή Λογαριασμών, τότε το βρετανικό Κοινοβούλιο θα κληθεί να απορρίψει το ετήσιο κυπριακό επίδομα. Μετά από αυτό, ο Κιτίου δήλωσε ότι η συγκεκριμένη απειλή φέρνει σε δύσκολη θέση τα αιρετά μέλη⁹⁸⁵.

Στο μεταξύ, η αρθρογραφία συνεχιζόταν καθ' όλη τη διάρκεια του 1886, προβάλλοντας κυρίως την ανάγκη εμπειριστατωμένης ανάλυσης και δυναμικής διεκδίκησης των δικαίων του λαού έναντι του υποτελικού φόρου⁹⁸⁶. Το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου, η αρθρογραφία καλύπτει τις προτάσεις του A. Lang υπέρ της μετατροπής του υποτελικού φόρου σε δάνειο με επιτόκιο 3%, ώστε να εξοικονομηθεί ποσό ύψους £30.000. Σύμφωνα με αυτές τις προτάσεις, τα δικαιώματα του Σουλτάνου στο νησί διατηρούνταν αναλλοίωτα, χωρίς να προσδιορίζεται τι θα γινόταν με τα χρεολύσια και την αποπληρωμή του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855⁹⁸⁷.

Στις 9/21 Σεπτεμβρίου 1886, ο Μέγας Αρμοστής Bulwer εξέδωσε στη Λευκωσία προκήρυξη διάλυσης του Συμβουλίου και διενέργειας εκλογών τον Οκτώβριο του ίδιου έτους. Στις εκλογές αυτές υπήρξε παντελής αδιαφορία τόσο από πλευράς

ανέδειξαν νικητές τους Συντηρητικούς. Νέος υπουργός ανέλαβε ο Συντηρητικός Edward Stanhope, στις 3 Αυγούστου 1886.

⁹⁸² C. 4831, ό.π., Sir Henry Bulwer to The Earl of Granville, telegraph, No. 38 18/30 Μαρτίου 1886, σ. 49. Και στο ίδιο, Sir H. Bulwer to The Earl of Granville, No. 39, 20 Μαρτίου/1 Απριλίου 1886, σ. 49. Ζαννέτος, ό.π., σ. 427.

⁹⁸³ C. 4831, ό.π., The Earl of Granville to Sir H. Bulwer, No. 41, 2 Απριλίου 1886, σ. 50.

⁹⁸⁴ C. 4831, ό.π., Sir H. Bulwer to The Earl of Granville, No. 45, 20 Απριλίου 1886, σ. 51.

⁹⁸⁵ *Αλήθεια*, 5/17 Ιουλίου 1886.

⁹⁸⁶ *Ένωσις*, 11/23 Οκτωβρίου 1886.

⁹⁸⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 28 Ιουνίου/10 Ιουλίου και 5/17 Ιουλίου 1886.

ψηφοφόρων, όσο και υποψηφίων⁹⁸⁸. Την περίοδο 1886-91 πραγματοποιήθηκαν πολλές αναπληρωματικές εκλογές, λόγω, κυρίως, των πολλών παραιτήσεων βουλευτών⁹⁸⁹.

Στη Λευκωσία εξελέγησαν οι Πασχάλης και Ευστάθιος Κωνσταντινίδης και ο μωαμεθανός Ουζεγκιτζή Ζαδέ Χουσεΐν εφέντης. Στη Λάρνακα, οι Νικόλας Ρώσσο, Σωτήρης Εφιετζής, Ιωάννης Δ. Καρεμφυλάκης και Μεχμέτ Ναΐμ εφέντης. Στη Λεμεσό, οι Κιτίου Κυπριανός, Γεώργιος Σάββα Μαληκίδης, Σωκράτης Ν. Φραγκούδης και Αχμέτ Ρασίτ Εφέντης. Σε νέα εκλογή (για συμπλήρωση της τρίτης θέσης Έλληνα), εξελέγη χωρίς ανθυποψήφιο ο Αχιλλέας Λιασίδης. Τον επόμενο μήνα, απεβίωσε ο Κιτίου Κυπριανός και τη θέση του κατέλαβε ο Δημήτρης Νικολαΐδης⁹⁹⁰.

Κατά τους πρώτους μήνες του 1887, ο κυπριακός Τύπος, με συνεχή αρθρογραφία, επιχείρησε να δημιουργήσει πάλι κλίμα πίεσης επί των αιρετών μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, ώστε να θέσουν με ένταση το ζήτημα του υποτελικού φόρου στις εργασίες των συνόδων της νέας χρονιάς. Παράλληλα, άρχισαν οι αναφορές στον Τύπο για τη μετατροπή του υποτελικού φόρου, θεωρώντας ότι έτσι θα λυνόταν σε μεγάλο βαθμό το πρόβλημα που αντιμετώπιζε η κυπριακή οικονομία. Η Ένωσις, από τον Δεκέμβριο ήδη του 1886, καλούσε τα νεοεκλεγέντα μέλη του Συμβουλίου να εντείνουν τις προσπάθειές τους και να αντιταχθούν με κάθε νόμιμο μέσο στη διατήρηση του υποτελικού φόρου⁹⁹¹.

Πριν ακόμα από την έναρξη της νέας συνόδου, ο κυπριακός Τύπος άρχισε να ασκεί έντονες πιέσεις στους Έλληνες βουλευτές. Η Σάλπιγξ, για παράδειγμα, υπενθύμιζε διαρκώς τα αναγκαία μέτρα για την επίτευξη ευημερίας, κυρίαρχο των οποίων θεωρούσε την απαλλαγή από τον ανυπόφορο τουρκικό φόρο⁹⁹². Η Ένωσις υπογράμμισε ότι η ίδρυση Γεωργικής Τράπεζας θα ήταν εφικτή μόνο μετά την απαλλαγή του φόρου προς την Υψηλή Πύλη, ο οποίος, αυθαίρετα και αδικαιολόγητα,

⁹⁸⁸ Ζαννέτος, ό.π., σ. 448. Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 95-96.

⁹⁸⁹ Πρωτοπαπάς, ό.π., σ. 100.

⁹⁹⁰ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 448-449. Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 97-100.

⁹⁹¹ Ένωσις, 28 Νοεμβρίου/10 Δεκεμβρίου 1886.

⁹⁹² Σάλπιγξ, 15 Ιανουαρίου 1887.

επιβλήθηκε εσπευσμένα στην Κύπρο, προτού καθοριστεί το πραγματικό πλεόνασμα που προέκυπτε επί τουρκοκρατίας⁹⁹³.

Ο Τύπος επέκρινε για αναποτελεσματικότητα τους βουλευτές και προώθησε την ιδέα να υποβληθεί ειδικό Υπόμνημα για τον υποτελικό φόρο, με το οποίο να *απαιτείται παρακλητικώς* από το Λονδίνο η εξεύρεση τρόπου για μείωσή του, ενώ καλούσαν τη Βρετανία να εξαγοράσει την Κύπρο⁹⁹⁴.

Το θέμα της μετατροπής του λεγόμενου υποτελικού φόρου άρχισε να δεσπόζει στον κυπριακό Τύπο, όπου έκαναν την εμφάνισή τους και αναδημοσιεύσεις σχετικών άρθρων από ξένες εφημερίδες, όπως η αναφορά που δημοσιεύτηκε στους *Times* του Λονδίνου της 15ης Φεβρουαρίου 1887 και αναδημοσιεύτηκε στη *Φωνή της Κύπρου*. Σύμφωνα με την τοποθέτηση του Λονδίνου, η προσπάθεια αυτή αντιμετώπιζε μεγάλες δυσκολίες, τις οποίες η κυβέρνηση δεν κατάφερε να περιστείλει⁹⁹⁵. Τον επόμενο μήνα, η *Αλήθεια* διέψευδε αναδημοσίευση (από ελληνική εφημερίδα) άρθρου της εφημερίδας *Orient Express* του Βουκουρεστίου, το οποίο έγραφε ότι η Πύλη και το Λονδίνο είχαν καταλήξει σε συμφωνία για μετατροπή του υποτελικού φόρου της Κύπρου⁹⁹⁶.

Η πρώτη σύνοδος της Β΄ περιόδου πραγματοποιήθηκε στις 5/17 Φεβρουαρίου 1887⁹⁹⁷. Κύριο ζήτημα στον εναρκτήριο λόγο του Αρμοστή Bulwer ήταν η συζήτηση του νομοσχεδίου για επανεκτίμηση των περιουσιών. Εμφανίστηκε διάσταση στις εκτιμήσεις μεταξύ του Αρμοστή και των αιρετών μελών, καθώς οι Βρετανοί προσπαθούσαν να ωραιοποιήσουν την οικονομική κατάσταση στο νησί. Τελικά, τόσο τα επίσημα μέλη όσο και οι αιρετοί μουσουλμάνοι απέρριψαν την πρόταση των χριστιανών αιρετών μελών στο προσχέδιο της αντιφώνησης, όπου γινόταν μνεία για *άρση ή μεγάλη μείωση του επαχθούς φόρου, ώστε να ανακουφιστεί ο λαός*⁹⁹⁸. Την ίδια

⁹⁹³ *Ένωσις*, 10/22 Ιανουαρίου 1887.

⁹⁹⁴ *Σάλπιγξ*, 23 Φεβρουαρίου 1887.

⁹⁹⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 28 Φεβρουαρίου/12 Μαρτίου 1887.

⁹⁹⁶ *Αλήθεια*, 28 Μαρτίου/9 Απριλίου 1887.

⁹⁹⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 23 Φεβρουαρίου 1887: «Πρακτικά Συνόδου Νομοθετικού Συμβουλίου 1887».

⁹⁹⁸ *Σάλπιγξ*, 2 Μαρτίου 1887, *Ένωσις*, 25 Φεβρουαρίου/9 Μαρτίου 1887, *Φωνή της Κύπρου*, 28 Φεβρουαρίου/12 Μαρτίου 1887 και 14/26 Μαρτίου 1887, 28 Μαρτίου/9 Απριλίου 1887 και 25 Απριλίου/7 Μαΐου 1887.

στιγμή, ο (ελληνόφωνος) Τύπος στηλίτευε την πρακτική της κυβέρνησης να επιβάλλει εξαντλητική φορολογία, χωρίς να υλοποιεί ουσιαστικά έργα υποδομής⁹⁹⁹.

Άξιο αναφοράς σε αυτή τη συνεδρία ήταν το ψήφισμα του βουλευτή Λάρνακας Νικόλαου Ρώσσου¹⁰⁰⁰ για τον υποτελικό φόρο, το οποίο υποστηρίχθηκε και από δύο μωαμεθανούς βουλευτές¹⁰⁰¹, τον Χουσεΐν Εφέντη και τον Αχμέτ Ρασίντ Εφέντη¹⁰⁰². Κατά του ψηφίσματος τάχθηκαν τα κυβερνητικά μέλη και ο μωαμεθανός Ναΐμ Εφέντης. Το ψήφισμα, με το οποίο προτεινόταν να πληρώνει η Βρετανία το φόρο, εάν δεν εξεύρει άλλο μέσο μεταβολής του, με τη συγκατάθεση της Πύλης¹⁰⁰³, εγκρίθηκε κατά πλειοψηφία, όμως ο Τύπος εξέφραζε φόβους ότι και αυτή η πρόταση θα παρέμενε νεκρό γράμμα¹⁰⁰⁴.

Στο ψήφισμα αυτό, που ήταν σίγουρα το πιο τολμηρό σε διατύπωση από ό,τι είχε λεχθεί επίσημα από τους Κύπριους ως τότε, σημειωνόταν ότι η Βρετανία υποχρεώθηκε, με Σύμβαση προς την Πύλη, να πληρώνει ετησίως £92.686 και πως ο λαός της Κύπρου δεν υπήρξε ποτέ συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση αυτή. Η Βρετανία κατέλαβε και κατείχε την Κύπρο στρατιωτικά, επ' ωφελεία της. Η επιβολή του φόρου εξαντλούσε τις ζωτικές δυνάμεις της νήσου, οδηγώντας το λαό στην καταστροφή. Για τους λόγους αυτούς, «[...] το Συμβούλιο ήταν της γνώμης ότι, εάν η Αγγλική κυβέρνηση –εκ συμφώνου με την Τουρκία– δεν έβρισκε τρόπους να ανακουφίσει τους Κυπρίους από το φόρο αυτό, τότε, το δίκαιο απαιτούσε όπως η Αγγλία καταβάλλει η ίδια το ποσό αυτό»¹⁰⁰⁵.

Με διάγγελμά του προς τους Κυπρίους, ο Αρμοστής Bulwer δήλωσε ότι η Βρετανία δεν ήταν δυνατό να δεχθεί την πληρωμή του φόρου, όπως προβλεπόταν στο

⁹⁹⁹ Στο ίδιο.

¹⁰⁰⁰ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 526: Ο δικηγόρος, βουλευτής, Δήμαρχος και λόγιος Νικόλαος Ρώσσος (1839-1920) γεννήθηκε στη Λάρνακα και σπούδασε Νομικά στο Παρίσι. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1886-91), (1891-96) και (1901-06). Δήμαρχος Λάρνακας (1884-1908). Πρόξενος της Αυστρο-Ουγγαρίας (1911-14) και της Αυστρίας (1919-20). Εκδότης της αγγλόφωνης εβδομαδιαίας εφημερίδας *Cyprus* (1891-93 και 1898-99).

¹⁰⁰¹ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 463-464.

¹⁰⁰² Georghallides, ό.π., σ. 66.

¹⁰⁰³ *Αλήθεια*, 21 Μαρτίου/2 Απριλίου 1887. *Φωνή της Κύπρου*, 4/16 Απριλίου 1887.

¹⁰⁰⁴ *Σάλπιγξ*, 16 Μαρτίου 1887. *Φωνή της Κύπρου*, 7/19 Μαρτίου 1887.

¹⁰⁰⁵ Chakalli, ό.π., σσ. 78-79. Ελληνική μετάφραση από τον συγγραφέα της διατριβής.

υιοθετηθέν από το Συμβούλιο ψήφισμα του Ν. Ρώσσου, εξηγώντας ότι υπήρχαν προσκόμματα που εκπήγαζαν από τη Συνθήκη του 1878¹⁰⁰⁶.

Από τη μια, η φορολογία επιβαλλόταν ψυχρά και ήταν δυσανάλογη προς τα έσοδα του λαού. Από την άλλη, η πλειοψηφία του λαού θεωρούσε ότι δεν είχαν ληφθεί μέτρα που θα προωθούσαν την αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων του νησιού, ενώ η γεωργία είχε αφηθεί στις διαθέσεις των καιρικών συνθηκών. Τα γεωργικά προϊόντα έχαναν κάθε χρόνο την αξία τους. Η διοίκηση ήταν πολυδάπανη και η εξαγωγή του κυπριακού πλεονάσματος απομυζούσε τα μισά έσοδα του κυπριακού προϋπολογισμού.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η αντίδραση των Κυπρίων μεγάλωνε. Η οικονομική κατάσταση κατά τη διετία 1886-87 ήταν τέτοια, ώστε, όπως καταγράφηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, δεν μπορούσε πλέον να γίνει ανεκτή. Με αφορμή τα πενηντάχρονα της βασιλείας της Βασίλισσας Βικτωρίας, απεστάλησαν μέσω του Υπατου Αρμοστή τηλεγραφήματα στον υπουργό Αποικιών, Sir Henry Thurstan Holland¹⁰⁰⁷, στα οποία ζητούσαν την απαλλαγή από το φόρο υποτελείας (*περί άρσεως του βάρους των 93 χιλιάδων λιρών*¹⁰⁰⁸). Ο Μέγας Αρμοστής έλαβε οδηγίες από τον υπουργό Αποικιών να ενημερώσει τα μέλη του Συμβουλίου ότι έλαβε το τηλεγράφημα των κατοίκων της νήσου για τα πενηντάχρονα της βασιλείας της Ανάσσης και πως, σε ό,τι αφορούσε την ευχή τους για απαλλαγή από τον υποτελικό φόρο, η διάθεση του περισσεύματος των εσόδων της νήσου ήταν ζήτημα το οποίο είχε ήδη εξηγηθεί από τον Αρμοστή προς τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου¹⁰⁰⁹.

¹⁰⁰⁶ *Φωνή της Κύπρου*, 21 Μαρτίου/2 Απριλίου 1887.

¹⁰⁰⁷ Ο Συντηρητικός πολιτικός Sir Henry Thurstan Holland υπηρέτησε ως υπουργός Αποικιών (1887-92). Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1874-1888). Έλαβε τίτλους ευγενείας το 1888 (βαρώνος του Knutsford) και το 1895 (υποκόμης του Knutsford). Holland, B. H., "Holland, Henry Thurstan, first Viscount Knutsford (1825–1914)." Rev. H. C. G. Matthew In *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2006. <http://www.oxforddnb.com/view/article/33940> (accessed April 11, 2014).

¹⁰⁰⁸ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 481-482.

¹⁰⁰⁹ *Σάλπιγξ*, 13 Ιουνίου 1887. *Ένωσις*, 26 Ιουνίου/8 Ιουλίου 1887.

Η δυσαρέσκεια του λαού γι' αυτή την απάντηση αντικατοπτρίστηκε σε αρκετά δημοσιεύματα του εγχώριου τύπου¹⁰¹⁰. Η οικτρή οικονομική κατάσταση του τόπου, σε συνδυασμό με την απαξιοτική στάση της αποικιακής διοίκησης απέναντι στα πάγια αιτήματά τους προκάλεσαν μεγάλη ένταση και κορύφωσαν την αγανάκτηση. Η αρθρογραφία στον εγχώριο Τύπο εντάθηκε, εστιάζοντας στο ότι έφτασε η ώρα η Βρετανία να εγκύψει στη μελέτη των προβλημάτων του νησιού και να ικανοποιήσει το πάγιο αίτημα των κατοίκων για μείωση ή κατάργηση του υποτελικού φόρου, καθώς, πλέον, είχε εξαντληθεί η υπομονή, η ανοχή και η αντοχή του λαού¹⁰¹¹. Άλλοτε πάλι, ο Τύπος καλούσε σε δυναμική κινητοποίηση εντός και εκτός Συμβουλίου¹⁰¹². Πιο ηχηρή υπήρξε η αρθρογραφία της *Φωνής της Κύπρου*, που καλούσε σε λαϊκή έγερση¹⁰¹³.

Με την ευκαιρία της μετάβασης του Αρμοστή Bulwer στο Λονδίνο περί τα τέλη του 1887, όπου πιστευόταν ότι θα εξεταζόταν το αίτημα των Κυπρίων για κατάργηση ή μείωση του υποτελικού φόρου, αναδημοσιεύτηκαν στο νησί άρθρα του λονδρέζικου Τύπου¹⁰¹⁴. Η *Army and Navy Gazette* και η *Saint James* υποστήριζαν την πλήρη απαλλαγή της νήσου από το φόρο, επικρίνοντας την Βρετανία για την αδικία που είχε επιβάλει στις πλάτες των Κυπρίων φορολογουμένων¹⁰¹⁵. Επ' ευκαιρία, η *Φωνή της Κύπρου* καλούσε το λαό, τον Αρχιεπίσκοπο, τους Μητροπολίτες και τα αιρετά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου να αναλάβουν δράση, διεκδικώντας δυναμικά το αίτημα για απαλλαγή από τον υποτελικό φόρο¹⁰¹⁶.

Η πρωτοβουλία του Bulwer να μεταβεί στο Λονδίνο εγκωμιάστηκε από τον Τύπο και θεωρήθηκε προπομπός της πρεσβείας των κατοίκων στη βρετανική πρωτεύουσα, παρά την επίμονη άρνηση της Βρετανίας να αποδεχθεί το κυπριακό αίτημα¹⁰¹⁷. Η απόφαση γι' αυτή την ενέργεια λήφθηκε στα συλλαλητήρια των κατοίκων της

¹⁰¹⁰ *Σάλπιγξ*, 11 Ιουλίου 1887. *Αλήθεια*, 2 και 8 Ιουλίου 1887. *Ένωσις*, 26 Ιουνίου/8 Ιουλίου 1887.

¹⁰¹¹ *Αλήθεια*, 8/20 Αυγούστου 1887, *Ένωσις*, 21 Αυγούστου/2 Σεπτεμβρίου 1887: «Ποία τα αποτελέσματα της αγγλικής κατοχής», *Σάλπιγξ*, 14 Νοεμβρίου 1887.

¹⁰¹² *Φωνή της Κύπρου*, 12/24 Σεπτεμβρίου 1887, *Αλήθεια*, 3/15 Οκτωβρίου 1887, *Σάλπιγξ*, 17 Οκτωβρίου 1887.

¹⁰¹³ *Φωνή της Κύπρου*, 14/26 Νοεμβρίου 1887.

¹⁰¹⁴ *Φωνή της Κύπρου*, 21 Νοεμβρίου/3 Δεκεμβρίου 1887.

¹⁰¹⁵ *Σάλπιγξ*, 5 Δεκεμβρίου 1887.

¹⁰¹⁶ *Φωνή της Κύπρου*, 28 Νοεμβρίου/10 Δεκεμβρίου 1887.

¹⁰¹⁷ *Ένωσις*, 4/16 Δεκεμβρίου 1887.

Λεμεσού¹⁰¹⁸, της Λάρνακας και της Λευκωσίας¹⁰¹⁹. Διά ψηφίσματος, ο λαός απαίτησε από τους ηγέτες του να συσταθεί Επιτροπή που θα καθόριζε τα στάδια δράσης για μια σωστή και τεκμηριωμένη προώθηση των κυπριακών συμφερόντων¹⁰²⁰. Τα ψηφίσματα αυτά διαβιβάστηκαν από τον Αναπληρωτή Μέγα Αρμοστή, κατά την απουσία του Bulwer στο Λονδίνο, προς τον υπουργό Αποικιών¹⁰²¹.

Οι Κύπριοι συνέβαλαν οικονομικά, προκειμένου να καλυφθεί το κόστος μετάβασης της Πρεσβείας στο Λονδίνο, με εισφορές στην Αρχιεπισκοπή¹⁰²².

Μέσα από τα δημοσιεύματα των εφημερίδων στην Κύπρο, τους πρώτους μήνες του 1888, γίνεται σαφές ότι η απόφαση των Κυπρίων να στείλουν πρεσβεία τους στο Λονδίνο καλύφθηκε ευρύτατα όχι μόνο από τον κυπριακό αλλά και τον ξένο Τύπο, κυρίως στο Λονδίνο, την Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα, το Παρίσι, το Κάιρο και την Τεργέστη. Πολλά σχετικά άρθρα από ξένες εφημερίδες αναδημοσιεύονταν και στον κυπριακό Τύπο. Η αρθρογραφία διατηρήθηκε αμείωτη ως τον Απρίλιο του 1888.

Η δεύτερη σύνοδος της Β΄ περιόδου του Νομοθετικού Συμβουλίου συγκλήθηκε στις 17/29 Φεβρουαρίου 1888¹⁰²³. Το νομοσχέδιο για την επανεκτίμηση της ακίνητης περιουσίας συνέχισε να απασχολεί το Συμβούλιο, λόγω της άρνησης της αποικιακής

¹⁰¹⁸ *Αλήθεια*, 10/22 Δεκεμβρίου 1887.

¹⁰¹⁹ *Σάλπιγξ*, 2/14 Ιανουαρίου 1888.

¹⁰²⁰ *Ένωσις*, 11/23 Δεκεμβρίου 1887, *Φωνή της Κύπρου*, 5/17 Δεκεμβρίου και 12/24 Δεκεμβρίου 1887, *Αλήθεια*, 19/31 Δεκεμβρίου 1887.

¹⁰²¹ C. 5523, ό.π., The Acting High Commissioner S. Hackett to Sir H. T. Holland, 10 Ιανουαρίου 1888, No. 39, σσ. 87-88. Διαβίβαση των ψηφισμάτων στο υπουργείο Αποικιών, με τα συνημμένα στην εν λόγω επιστολή ως εξής: Ψήφισμα Λεμεσού, στο ίδιο, σ. 88. Ψήφισμα Λάρνακας, στο ίδιο, σ. 89. Ψήφισμα Κερύνειας, στο ίδιο, σσ. 89-90. Ψήφισμα Πάφου, απεστάλη με νεότερη επιστολή του Χάκετ, στο ίδιο, No. 40, σσ. 90-91. Απάντηση του υπουργού Αποικιών, Lord Knutsford, δόθηκε με την επιστολή Lord Knutsford to High Commissioner Sir H. Bulwer, 23 Μαρτίου/4 Απριλίου 1888. Η απάντηση εντοπίζεται στο ίδιο, No. 56, 4 Απριλίου 1888, σσ. 109-110.

¹⁰²² *Αλήθεια*, 5/17 Δεκεμβρίου 1887.

¹⁰²³ Η προσφώνηση του Μέγα Αρμοστή αναδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Αλήθεια*, 16/28 Απριλίου 1888, από την εφημερίδα *Νεολόγος* της Κωνσταντινούπολης. Αυτούσια η προσφώνηση εντοπίζεται και στο C. 5523, ό.π., Sir H. Bulwer to Sir H. T. Holland, No. 47, 1η Μαρτίου 1888, σσ. 100-102. Η αντιφώνηση εντοπίζεται στο ίδιο, Sir H. Bulwer to Sir H. T. Holland, No. 53, 10 Μαρτίου 1888, σσ. 106-108. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 491-503.

διοίκησης να αποδεχθεί τις προτεινόμενες από τα αιρετά μέλη τροποποιήσεις¹⁰²⁴. Μεταξύ των τροποποιήσεων που τελικά επήλθαν ήταν η ανάθεση των καθηκόντων του Επάρχου Λευκωσίας, του Ταμιά και του Αρχιλογιστή στον Αρχιγραμματέα, και των αντίστοιχων των Υπαστυνόμων στους Επάρχους¹⁰²⁵.

Από το έτος αυτό και εξής, η κυπριακή Κυβέρνηση υποχρεώθηκε να υποβάλλει λεπτομερείς Εκθέσεις επί του προϋπολογισμού. Με συμπληρωματικό διάταγμα, στις 5/17 Δεκεμβρίου 1888, διατέθηκε στην κυπριακή Κυβέρνηση ποσό ύψους £7.527 για να αντιμετωπίσει τις δαπάνες της ως τη λήξη του επόμενου οικονομικού έτους (31 Μαρτίου 1889). Το ποσό αυτό αντιστοιχούσε στις εξοικονομήσεις που είχαν προκύψει από τις μειώσεις στους μισθούς των Βρετανών υπαλλήλων¹⁰²⁶.

Παρά τις μεγάλες κινητοποιήσεις του λαού το αμέσως προηγούμενο διάστημα, τα αιρετά μέλη δεν τόλμησαν να εγείρουν το ζήτημα του υποτελικού φόρου, παρά μόνο σποραδικά. Στον εναρκτήριο λόγο του Μεγάλου Αρμοστή και στην αντιφώνηση δεν υπήρξε αναφορά επ' αυτού¹⁰²⁷. Αξιοσημείωτη, ωστόσο, είναι η σχετική αποστροφή του Αρχιγραμματέα Warren, στο πλαίσιο της συζήτησης του προϋπολογισμού, ο οποίος είπε ότι στον προϋπολογισμό υπάρχουν και ποσά επί των οποίων αποκλείεται οιαδήποτε συζήτηση, δυνάμει Διατάγματος της Βασίλισσας, όπως ο φόρος προς την Τουρκία, ύψους £93.600¹⁰²⁸.

Από τα αιρετά μέλη, μόνο οι βουλευτές Σωκράτης Φραγκούδης (Λεμεσού)¹⁰²⁹ και Αχιλλέας Λιασίδης (Λευκωσίας)¹⁰³⁰ μίλησαν στις αγορεύσεις τους για το *ασήκωτο*

¹⁰²⁴ *Φωνή της Κύπρου*, 5/17 Μαρτίου 1888, *Ένωσις*, 11/23 Μαρτίου και 12/24 Μαρτίου 1888, *Σάλπιγξ*, 2 Απριλίου 1888, *Ένωσις*, 2/14 Απριλίου 1888: «Πρακτικά Συνόδου Β' της Β' περιόδου του Νομοθετικού Συμβουλίου».

¹⁰²⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 2/14 Αυγούστου και 27 Αυγούστου/8 Σεπτεμβρίου 1888, *Ένωσις*, 18/30 Αυγούστου 1888.

¹⁰²⁶ Ζαννέτος, *ό.π.*, σ. 513.

¹⁰²⁷ Ζαννέτος, *ό.π.*, σσ. 491-493 και 494-495.

¹⁰²⁸ *Φωνή της Κύπρου*, 28 Μαΐου/9 Ιουνίου 1888, *Ένωσις*, 29 Ιουνίου/11 Ιουλίου 1888.

¹⁰²⁹ Κουδουνάρης, *ό.π.*, σ. 626: Ο Σωκράτης Φραγκούδης (1832-1911), έμπορος και εξαγωγέας οίνων και χαρουπιών, γεννήθηκε στη Λεμεσό. Διετέλεσε μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1885-89, 1891-1901, 1902-05), Έφορος των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης (1883-84) και προξενικός πράκτορας της Ιταλίας στη Λεμεσό.

βάρος του υποτελικού φόρου, ψέγοντας τους Βρετανούς για τη δαπανηρή και πολυτελή τους διοίκηση¹⁰³¹. Έντονη διαμάχη υπήρξε πάλι και γύρω από το θέμα της μείωσης των μισθών των Βρετανών υπαλλήλων. Η σφοδρή αντίδραση των αιρετών μελών οδήγησε στη διακοπή της μισθοδοσίας τριάντα υπαλλήλων και σε μειώσεις μισθών άλλων είκοσι πέντε¹⁰³².

Οι λαϊκές κινητοποιήσεις και η ογκούμενη αντίδραση των Κυπρίων για την επαχθή φορολογία και την άσχημη οικονομική τους κατάσταση κατά το 1888 έφτασαν στον Τύπο και στο Κοινοβούλιο της Βρετανίας¹⁰³³.

Σε συνεδρία του βρετανικού Κοινοβουλίου, τον Μάρτιο του 1888, σε επερώτησή του, ο Συντηρητικός βουλευτής Stanley Leighton¹⁰³⁴ ζήτησε να μάθει τι ποσό είχε δοθεί ως τότε στη Γαλλία (από το φόρο που αρχικώς πλήρωνε η Κύπρος στην Πύλη) και ποιες υπηρεσίες πρόσφερε η χώρα αυτή στην Κύπρο, εφόσον ο λαός της νήσου φορολογούνταν υπέρ της. Απαντώντας, ο επίσης Συντηρητικός υφυπουργός Αποικιών Henry de Worms¹⁰³⁵ είπε ότι, με τη Συνθήκη του 1878, επιβάλλεται στην Κύπρο φόρος προς την Πύλη ύψους £92.800. Και συνέχισε:

¹⁰³⁰ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 305-306: Ο Αχιλλέας Λιασίδης (1850-1924), μέλος της πρώτης κυπριακής Πρεσβείας στο Λονδίνο (1889) και εκδότης της εφημερίδας *Παρίς* (1907-23), γεννήθηκε στη Λευκωσία. Διετέλεσε μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1886-1901 και 1911-16) και υπήρξε ο μακροβιότερος μέχρι σήμερα Δήμαρχος Λευκωσίας, (1888-1924-), με μόνη εξαίρεση την περίοδο 1908-1911. Μέλος της Σχολικής Εφορίας Λευκωσίας (1893-1918) και του Επαρχιακού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.

¹⁰³¹ *Φωνή της Κύπρου*, 4/16 Ιουνίου και 11/23 Ιουνίου 1888, *Ένωσις*, 24 Ιουνίου/6 Ιουλίου και 2/14 Ιουλίου 1888.

¹⁰³² C. 5523, ό.π., Lord Knutsford to Sir H. Bulwer, No. 82, 8/20 Ιουλίου 1888, σσ. 170-173.

¹⁰³³ Εκτενής αρθρογραφία από τον Τύπο του Λονδίνου, της Τεργέστης, του Καΐρου, της Κωνσταντινούπολης, του Παρισιού και της Αθήνας αναδημοσιεύτηκε στον κυπριακό Τύπο, ιδιαίτερα κατά τους πέντε πρώτους μήνες του 1888.

¹⁰³⁴ Ο Συντηρητικός Άγγλος πολιτικός, νομικός και γιαοκτήμονας Stanley Leighton (1837-1901) διετέλεσε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων από το 1876 ως το 1901. F. G. Kenyon, "Leighton, Stanley (1837-1901)." Rev. H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, <http://www.oxforddnb.com/view/article/34484> (accessed April 11, 2014)..

¹⁰³⁵ Ο Βρετανο-εβραϊός Συντηρητικός πολιτικός Henry de Worms, πρώτος βαρώνος του Pirbright (1840-1903), υπήρξε μέλος του Κοινοβουλίου (1880-1895) και υφυπουργός Αποικιών (1888-1892), επί κυβέρνησης Lord Salisbury. Ο παππούς του, Mayer Amschel Rothschild, ήταν ο γενάρχης της ομώνυμης τραπεζικής δυναστείας.

«Η Αγγλία και η Γαλλία εγγυήθηκαν το δάνειο που συνήψε η Τουρκία το 1855, η οποία από το 1876 αδυνατεί να το αποπληρώσει, επιφέροντας ζημία £40.872 για εκάστη εγγυήτρια. Αφότου η Αγγλία έθεσε την Κύπρο υπό τον έλεγχό της, με τη συγκατάθεση της Πύλης, το ποσό των £92.800 καταβάλλεται από την Κύπρο στην Αγγλία και τη Γαλλία. Το ποσό που έλαβε η Γαλλία σε επτά χρόνια (από το 1881) υπολογίζεται στις £286.000 και η Αγγλία δεν θα μπορούσε να της στερήσει το ποσό αυτό, γιατί μια τέτοια ενέργεια θα ήταν αντίθετη προς τους περί ισότητας νόμους»¹⁰³⁶.

Η αναφορά του υφυπουργού Αποικιών ότι η Συνθήκη του 1878 επέβαλε στην Κύπρο φόρο ύψους 92.800 λιρών, και πάλι, δεν είναι ορθή, αφού αυτή (για την ακρίβεια, η Προσθήκη της 1ης Ιουλίου 1878) επέβαλλε στην Βρετανία να πληρώνει την Πύλη. Εντέχνως ασαφής είναι και η αναφορά ότι η Πύλη συγκατατέθηκε στην πληρωμή των 92.800 λιρών στις δύο συνεγγυήτριες χώρες, αφού, όπως διατυπώνεται η απάντηση, η συγκατάθεση της Πύλης πιθανότατα αναφέρεται στον έλεγχο της Κύπρου από την Βρετανία.

Σε ερώτηση του Φιλελεύθερου βουλευτή Bridgeman, τον Απρίλιο του 1888, για την οικονομική κατάσταση της Κύπρου, ο Συντηρητικός υφυπουργός Εξωτερικών Sir James Ferguson¹⁰³⁷ απάντησε ότι αυτή εφελκύει την προσοχή της Κυβέρνησης, ωστόσο δεν μπορούσε να επιβεβαιώσει ότι επίκειτο η κεφαλαιοποίηση του

Ο οίκος Rothschild δανειοδότησε το εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1855. Geoffrey Alderman, "Worms, Henry De, first Baron Pirbright (1840–1903)." Geoffrey Alderman In Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP,

<http://www.oxforddnb.com/view/article/32807> (accessed April 11, 2014).

¹⁰³⁶ *Αλήθεια*, 14 Απριλίου 1888. Hansard, 26 Μαρτίου 1888, series 3, vol.324, 260-261. Η μετάφραση στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹⁰³⁷ Ο Σκωτσέζος Συντηρητικός πολιτικός και στρατιωτικός Sir James Ferguson, (1832-1907), διετέλεσε υφυπουργός Εξωτερικών (1886-91). Υπήρξε μέλος του Κοινοβουλίου (1854-1868), πλην των ετών (1857-59) και από το 1885-1906. Peter Harnetty, "Fergusson, Sir James, of Kilkerran, sixth baronet (1832–1907)." Peter Harnetty In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/33112> (accessed April 11, 2014).

υποτελικού φόρου των £93.000. Βεβαίωσε, όμως, ότι η Κύπρος δεν επιβάλλει βάρη στον Βρετανό φορολογούμενο¹⁰³⁸.

Στη συνεδρία της 22ας Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου, σε ερώτηση του Συντηρητικού βουλευτή Stanley Leighton, ο Φιλελεύθερος Ενωτικός –προτού ενταχθεί στο κόμμα των Συντηρητικών, στις γενικές εκλογές του 1895– υπουργός Οικονομικών George Goschen παρέθεσε πάλι, λεπτομερώς, τη σταθερή βρετανική θεώρηση και το ιστορικό που οδήγησε στη δήμευση του φόρου που κατέβαλλε η Κύπρος υπέρ των βρετανικών και γαλλικών ταμείων. Συγκεκριμένα, ανέφερε ότι, σύμφωνα με την αγγλο-τουρκική συνθήκη της 4ης Ιουνίου 1878, η Βρετανία ήταν υποχρεωμένη να καταβάλλει στην Πύλη ετησίως ποσό 92.000-93.000 λιρών, στη βάση του μέσου όρου του ετήσιου πλεονάσματος των εσόδων έναντι των δαπανών όταν το νησί βρισκόταν υπό την κατοχή της κυβέρνησης της Πύλης¹⁰³⁹.

«Η υποχρέωσή μας αυτή δεν εξαρτάται από την οικονομική κατάσταση στο νησί· αν η Κύπρος επρόκειτο να πτωχεύσει, η Αγγλία θα συνέχιζε να είναι υπόλογη στην Πύλη γι' αυτό το ποσό. Επομένως, η οφειλή μας είναι περιουσία της Πύλης, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως μέρος των εσόδων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Επ' αυτών των εσόδων, η Γαλλία και η Αγγλία έχουν απαίτηση, έναντι του εγγυημένου δανείου του 1855, ύψους £5.000.000 (με επιτόκιο 4%), επί του οποίου είναι συνεγγυητές και το οποίο υποθήκευσε μέρος του αιγυπτιακού φόρου υποτελείας και μέρος άλλων εσόδων της Πύλης. Η Τουρκία πτώχευσε το 1875 και για μερικά έτη αντιμετώπιζε μεγάλη δυσκολία στην εξασφάλιση των τόκων αυτού του δανείου. Οι εγγυήτριες χώρες ανέλαβαν την εξυπηρέτηση των τόκων και σε μία περίπτωση ζητήθηκε από τη Γαλλία να συνεισφέρει £30.500. Μετά το 1878, κατακρατούμε τις £92.000, που οφείλουμε ετησίως στην Πύλη, δυνάμει συνθήκης, έτσι ώστε να εξυπηρετούνται οι τόκοι του τουρκικού εγγυημένου δανείου του 1855, οι οποίοι, μετά την καταβολή του αιγυπτιακού φόρου

¹⁰³⁸ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 595-596. *Φωνή της Κύπρου*, 26 Μαρτίου/7 Απριλίου 1888.

¹⁰³⁹ *Αλήθεια*, 3/15 Δεκεμβρίου 1888. *Φωνή της Κύπρου*, 10/22 Δεκεμβρίου 1888. *Φωνή της Κύπρου*, 3/15 Δεκεμβρίου 1888. Hansard, 22 Νοεμβρίου 1888, series 3, vol. 330, 1811-1812.

υποτελείας, ανέρχονται στις £82.000. Μετά την απαλλαγή της Αγγλίας και της Γαλλίας από το ποσό αυτό, μένει υπόλοιπο £10.000, το οποίο η Αγγλία πρέπει να δίνει στην Πύλη σε σχέση με την Κύπρο. Αυτό κατακρατείται [από την Αγγλία] για το χρεολύσιο του δανείου, το οποίο φέρει επιτόκιο 1%, το οποίο έχει εξίσου υποθηκευμένα, όπως και το δάνειο, τα γενικά έσοδα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, μέρος των οποίων είναι η κυπριακή οφειλή»¹⁰⁴⁰.

Καταλήγοντας, παρέπεμψε το βουλευτή στο έγγραφο (Parliamentary Paper) C. 5523 του 1888 (και συγκεκριμένα στη σελίδα 155), για λεπτομερή ενημέρωση επί των ετήσιων κυπριακών χορηγιών που ενέκρινε το βρετανικό Κοινοβούλιο¹⁰⁴¹.

Η δανειακή σύμβαση του 1855 προέβλεπε την υποθήκευση τόσο του αιγυπτιακού υποτελικού φόρου, όσο και των εσόδων από τα τελωνεία της Σμύρνης και της Συρίας, αλλά δεν υπήρχε υποθήκευση των γενικών εσόδων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Επομένως, η αναφορά του υπουργού Οικονομικών είναι ανακριβής. Η Κύπρος δεν είχε καμιά απολύτως σχέση με το εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1855. Άλλωστε, ο λόγος που η Βρετανία κατακρατούσε και οικειοποιούνταν το ποσό που προοριζόταν για χρεολύσιο, επενδύοντάς το σε πάγια χρεόγραφα, οφειλόταν στη μη συγκατάθεση της Πύλης στη χρησιμοποίηση του κυπριακού πλεονάσματος για τους τόκους του εν λόγω δανείου, πολλώ δε μάλλον για το χρεολύσιό του.

Περί τα τέλη του 1888, ανακινήθηκε από τον Sir R. Biddulph, τέως Μέγα Αρμοστή της Κύπρου, το ζήτημα της εξαγοράς του υποτελικού φόρου, προκειμένου να εξοικονομηθεί το ποσό που καταβαλλόταν ετησίως από την Κύπρο. Η εφημερίδα *Ακρόπολις* της Αθήνας, σε σχετικό άρθρο της, εξηγούσε λεπτομερώς την πρόταση Biddulph, όπως ο ίδιος την είχε περιγράψει στους *Times* του Λονδίνου. Συγκεκριμένα, πρότεινε την εξαγορά του υποτελικού φόρου με £1.500.000 με επιτόκιο 3%, το οποίο θα αντλούνταν από δάνειο εγγυημένο από την Βρετανία, το οποίο θα υποχρεωνόταν να συνάψει η Κύπρος. Οι τόκοι θα ανέρχονταν ετησίως στις £45.000, άρα θα εξοικονομούνταν πέραν των £47.000, οι οποίες θα διατίθεντο για την

¹⁰⁴⁰ Hansard, 22 Νοεμβρίου 1888, series 3, vol. 330, 1811-1812. Η μετάφραση στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁴¹ Στο ίδιο.

αξιοποίηση και ανάπτυξη της νήσου. Η πρόταση αυτή δεν επηρέαζε τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου στην Κύπρο, τα οποία παρέμεναν άθικτα. Μάλιστα, για τη μέγιστη εξασφάλιση της Πύλης, πρότεινε τον καθορισμό ενός χρονοδιαγράμματος 30-40 ετών, μετά την παρέλευση των οποίων η Πύλη θα συνέχιζε να δικαιούται £92.000 το χρόνο¹⁰⁴². Επομένως, με την καταβολή των τόκων γι' αυτή την περίοδο, το χρεολύσιο θα έμενε άθικτο.

1.2 Συνέντευξη Sir Charles Dilke για την Κύπρο

Τον Φεβρουάριο του 1889, βρισκόταν για λίγες μέρες στην Αλεξάνδρεια ο Sir Charles Dilke, ο Άγγλος πολιτικός που συχνά υπέβαλλε ερωτήσεις για την Κύπρο στη Βουλή των Κοινοτήτων. Ο Θεόδουλος Κωνσταντινίδης¹⁰⁴³, πρώην δημοσιογράφος, που διέμενε πλέον στην Αλεξάνδρεια, πήρε συνέντευξη από τον Dilke, από την οποία προέκυψαν δύο σημαντικές τοποθετήσεις του. Πρώτο, υποδείκνυε ότι τα Επτάνησα ανήκαν στην Βρετανία (γι' αυτό η χώρα είχε μπορέσει, εν έτει 1864, να τα επιστρέψει στην Ελλάδα), σε αντίθεση με την Κύπρο. Με τη φράση *όμως η Κύπρος δεν μας ανήκει*, άφηνε σαφώς να διαφανεί η βρετανική θέση έναντι του πόθου των Κυπρίων για Ένωση. Δεύτερο, σχετικά με τη διεκδίκηση των Κυπρίων να απαλλαγούν από τον υποτελικό φόρο, ο Dilke υπέδειξε ότι η Κύπρος δεν έπραξε όσα έπρεπε προς αυτή την κατεύθυνση¹⁰⁴⁴.

2. Οι συζητήσεις μετά την επιστροφή της κυπριακής πρεσβείας μέχρι το τέλος του αιώνα

¹⁰⁴² *Φωνή της Κύπρου*, 28 Ιανουαρίου/9 Φεβρουαρίου 1889: Αναδημοσίευση άρθρου της αθηναϊκής εφημερίδας *Ακρόπολις*, με τίτλο «Η εξαγορά της Κύπρου».

¹⁰⁴³ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 285: Ο συγγραφέας και παράγοντας του Τύπου της διασποράς Θεόδουλος Κωνσταντινίδης (1847-1900) μετέφερε και εγκατέστησε στην Κύπρο το πρώτο τυπογραφείο. Εκδότης, μεταξύ άλλων εντύπων στην Κύπρο και στο Κάιρο, της εβδομαδιαίας εφημερίδας *Νέον Κίτιον* (1879-84). Από τους πρωτεργάτες του Ελληνικού Αναγνωστηρίου «Ο Κιτιεύς» (1878). Μετανάστευσε στην Αλεξάνδρεια, όπου ίδρυσε και διηύθυνε το Ελληνικό Λύκειο. Εξελέγη γραμματέας της Ελληνικής Αδελφότητας των Κυπρίων Αλεξανδρείας (1894). Αργότερα εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη.

¹⁰⁴⁴ *Κύπρος*, 14/26 Ιανουαρίου 1889, «Συνέντευξις μετά του Σιρ Κ. Δίλκε περί Κύπρου». *Φωνή της Κύπρου*, «Περί Κύπρου Συνέντευξις», 21 Ιανουαρίου/2 Φεβρουαρίου 1889.

Η επόμενη σύνοδος της Β' περιόδου πραγματοποιήθηκε στις 15/27 Φεβρουαρίου 1889, τρεις μήνες δηλαδή πριν από την αποστολή της πρώτης πρεσβείας στο Λονδίνο¹⁰⁴⁵.

Στο πλαίσιο της συνόδου αυτής, δεν έγινε μνεία στο ζήτημα του υποτελικού φόρου¹⁰⁴⁶. Μνεία υπήρξε εκτός του πλαισίου του Νομοθετικού Συμβουλίου, στο Υπόμνημα που υπέβαλε η κυπριακή πρεσβεία στον Μέγα Αρμοστή (απευθυνόμενο στη Βασίλισσα της Βρετανίας), τον Απρίλιο του 1889¹⁰⁴⁷.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής της κυπριακής πρεσβείας στο Λονδίνο, το καλοκαίρι του 1889, το ζήτημα του υποτελικού φόρου απασχόλησε εκ νέου το βρετανικό Κοινοβούλιο. Σε σχετική ερώτηση του βουλευτή Bridgeman, ο υπουργός Οικονομικών Goschen απάντησε ότι, από τον ετήσιο φόρο που καταβάλλεται στην Πύλη, κατακρατούνται £82.000 για τους τόκους του κριμαϊκού δανείου του 1855, οφειλέτης των οποίων είναι το οθωμανικό ταμείο. Μέρος του υπολοίπου του ποσού, στη δεδομένη στιγμή, χρησιμοποιήθηκε για αποπληρωμή, εν μέρει, των λύτρων που δόθηκαν σε ληστές για να απελευθερώσουν τους δύο Βρετανούς υπηκόους οι οποίοι απήχθησαν σε περιοχή της επικράτειας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Όσα απέμειναν, δόθηκαν για απόσβεση μέρους του κεφαλαίου του χρέους του 1855. Ο Goschen ανέφερε, μάλιστα, ότι ως το τέλος του 1889 καταβλήθηκαν για χρεολύσια £55.000¹⁰⁴⁸.

Η πραγματικότητα, ωστόσο, είναι ότι κανένα ποσό δεν μπορούσε να διατεθεί για χρεολύσια εκ μέρους της Βρετανίας χωρίς τη συγκατάθεση της Πύλης – και τέτοια συγκατάθεση δεν δόθηκε ποτέ.

¹⁰⁴⁵ Ζαννέτος, ό.π., σ. 528.

¹⁰⁴⁶ Στο ίδιο, σσ. 528-539.

¹⁰⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 540. Φωνή της Κύπρου, 12/24 Απριλίου 1889. Το ζήτημα αυτό αναλύεται εκτενώς στο προηγούμενο κεφάλαιο.

¹⁰⁴⁸ Σάλπιγξ, 29 Ιουλίου 1889. Ένωσις και Αλήθεια, 29 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1889. Η Ένωσις αναφέρει ότι τα χρεολύσια που καταβλήθηκαν ως το 1889 ανέρχονταν σε £15.000 και όχι σε £55.000.

Σε ερώτηση του Φιλελεύθερου βουλευτή Charles Fenwick¹⁰⁴⁹ προς τον υφυπουργό Αποικιών αν απαντήθηκε το Υπόμνημα της κυπριακής πρεσβείας και ποιες είναι οι προθέσεις της Κυβέρνησης της Α.Μ. σχετικά με τη μετατροπή του φόρου προς την Τουρκία, η οποία θα μπορούσε να ελαφρύνει σημαντικά τους φόρους που πλήρωναν οι Κύπριοι, ο de Worms ανέφερε:

«Απάντηση δεν εστάλη, αφού η πρεσβεία συνεχίζει τις επαφές της στο Λονδίνο. Η Βρετανία επιθυμεί σφόδρα τη μείωση του φόρου προς την Πύλη, αλλά αυτό είναι ζήτημα διεθνούς χαρακτήρα, το οποίο απαιτεί μεγάλη λεπτότητα, ενώ υπάρχουν και μεγάλα προσκόμματα. Επήλθαν εξοικονομήσεις ύψους £1.075 στον προϋπολογισμό της Κύπρου, ενώ αναμένονται και πρόσθετες. Με την αγγλική κατοχή επήλθε μεγάλη μείωση των φόρων. Θα σταλεί συνολικό έγγραφο απαντήσεων στο Υπόμνημα της πρεσβείας»¹⁰⁵⁰.

2.1 Οι συζητήσεις μετά την επιστροφή της πρεσβείας

Το επόμενο έτος, στις 11 Μαρτίου 1890, συνήλθε η τέταρτη σύνοδος της Β΄ περιόδου¹⁰⁵¹. Το θέμα του υποτελικού φόρου θίχτηκε μόνο υπό μορφή υπενθύμισης: υπενθύμισαν τις συγκεκριμένες αναφορές του Υπομνήματος της πρεσβείας, ζητώντας να λάβουν επίσημη απάντηση. Ο Bulwer υποσχέθηκε να υποβάλει τις απόψεις της

¹⁰⁴⁹ Ο Φιλελεύθερος Βρετανός πολιτικός Charles Fenwick (1850-1918) από την ηλικία των δέκα ετών εργαζόταν στα ανθρακωρυχεία: ακολούθως, έγινε στέλεχος συντεχνίας ανθρακωρύχων. Υπήρξε μέλος του Κοινοβουλίου από το 1885 και παραιτήθηκε το 1918, λίγους μήνες πριν από το θάνατό του. Norman McCord, “Fenwick, Charles (1850–1918).” Norman McCord In Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP, . <http://www.oxforddnb.com/view/article/47351> (accessed April 11, 2014).

¹⁰⁵⁰ Hansard, 8 Αυγούστου 1889, series 3, vol. 339, 768-769. Η μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής. *Αλήθεια*, 12/24 Αυγούστου 1889: Αναφέρει ορθώς, τον κ. Κρέμερ, μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων, ως αυτόν που υπέβαλε την επερώτηση. Ο βουλευτής Fenwick απηύθυνε την ερώτηση, εκ μέρους του Cremer. *Σάλπιγξ*, 12 Αυγούστου 1889. *Φωνή της Κύπρου*, 12/24 Αυγούστου 1889.

¹⁰⁵¹ *Αλήθεια*, 27 και 28 Μαρτίου και 18/30 Απριλίου 1890: «Πρακτικά Συνεδρίασης Νομοθετικού Συμβουλίου». *Κύπρος*, 31 Μαρτίου/12 Απριλίου και 5/17 Μαΐου 1890. *Φωνή της Κύπρου*, 4/16 Μαΐου 1890, αντίστοιχα. Τα αιρετά μέλη επικέντρωσαν τις αγορεύσεις τους στη μείωση του προϋπολογισμού, ασκώντας πιέσεις για περαιτέρω περικοπές στους μισθούς των Βρετανών υπαλλήλων.

κυβέρνησής του, μόλις ολοκληρωνόταν η μελέτη και αξιολόγηση των αιτημάτων του Υπομνήματος¹⁰⁵².

Ο Αρμοστής Bulwer, στον εναρκτήριο λόγο του, και τα μέλη του Συμβουλίου, στην αντιφώνησή τους, χαιρέτισαν την άφθονη συγκομιδή του 1889, η οποία όμως δεν συνοδεύτηκε από βελτίωση στις τιμές των γεωργικών προϊόντων, με αποτέλεσμα τα οικονομικά προβλήματα να συνεχίσουν να ταλανίζουν το λαό, κάτω και από το βάρος των πιέσεων για καταβολή των φόρων τους¹⁰⁵³.

Το 1890, τα ζητήματα της Κύπρου ανακινήθηκαν εντονότερα στη Βουλή των Κοινοτήτων στο Λονδίνο και στον βρετανικό Τύπο. Ο υπουργός Οικονομικών Goschen, απαντώντας σε επερώτηση του βουλευτή Stanley Leighton για τον υποτελικό φόρο, είπε ότι όλο το ποσό που στάλθηκε στην Βρετανία ως φόρος υποτελείας στην Πύλη (μεταξύ των ετών 1878-89) ανήλθε στις £959.361, 14 σελίνια και 8 πένες. Στη Γαλλία, έναντι των τόκων του εγγυημένου δανείου του 1855, διαβιβάστηκαν £30.501, 1 σελίνι και 3 πένες, ενώ £55.828, 4 σελίνια και 7 πένες δόθηκαν στο ίδιο διάστημα ως χρεολύσιο. Το μικρό ύψος του ποσού που δόθηκε στη Γαλλία εξέπληξε τον Leighton, αλλά ο Goschen το επιβεβαίωσε¹⁰⁵⁴.

Η αναφορά του υπουργού Οικονομικών βρίσκεται σε αναντιστοιχία με όσα δήλωνε ο υφυπουργός Αποικιών de Worms δύο χρόνια νωρίτερα – ότι, δηλαδή, η Γαλλία είχε λάβει £286.000 ως το 1888. Το ότι δικαιούχοι του δανείου του 1855 ήταν, κατά κύριο λόγο, Βρετανοί μπορεί να δικαιολογηθεί από το ότι, προτού ληφθεί απόφαση από την Βρετανία για κατάσχεση του υποτελικού φόρου από τα κυπριακά ετήσια έσοδα, Βρετανοί επενδυτές έσπευσαν αθρόα και αγόρασαν τα ομόλογα του κριμαϊκού δανείου του 1855, έχοντας προφανώς λάβει εσωτερική πληροφόρηση από αξιωματούχους της Κυβέρνησης. *Παρ' όλην την μυστικότητα με την οποίαν διεκπεραιώθησαν τα της Αμυντικής Συνθήκης, οι αποφάσεις της διέρρευσαν, έτσι ώστε*

¹⁰⁵² Ζαννέτος, ό.π., σσ. 652-656.

¹⁰⁵³ *Αλήθεια*, 3/15 Μαρτίου 1890.

¹⁰⁵⁴ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 661-664. *Σάλπιγξ*, 17 Μαρτίου 1890. *Φωνή της Κύπρου*, 16/28 Μαρτίου 1890. *Ευαγόρας*, 16/28 Μαρτίου 1890. *Αλήθεια*, 24 Μαρτίου/5 Απριλίου 1890.

[...] ακριτόμυθος φήμη προέδραμε του γεγονότος της καταλήψεως [...] ελάχιστα όμως γενομένη πιστευτή¹⁰⁵⁵.

Σύμφωνα με τον Φίλιο Ζαννέτο, η πρώτη διαρροή προήλθε από υπάλληλο του βρετανικού υπουργείου Εξωτερικών και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Globe* του Λονδίνου¹⁰⁵⁶. Γνώστες της επικείμενης μεταβολής ήταν ο Ιωάννης Πιερίδης από τη Λάρνακα, σημαντικός Κύπριος της εποχής, και ο κύκλος του. Η φήμη διέρρευσε και από τον ομογενή τραπεζίτη (του Γαλατά) της Κωνσταντινούπολης, Ζαρίφη, ο οποίος έλαβε την πληροφορία από Άραβες που βρίσκονταν εκεί¹⁰⁵⁷.

Οι διαφορετικές εκτιμήσεις των Βρετανών πολιτικών στις απαντήσεις τους σχετικά με το ύψος των εσόδων της Γαλλίας από το φόρο υποτελείας «ξενίζει», γνωρίζοντας την επάρκεια και τη λεπτομερή καταγραφή τέτοιων στατιστικών από τους υπαλλήλους του βρετανικού Θησαυροφυλακίου.

Στις 6 Μαρτίου 1890, ο υπουργός Οικονομικών Goschen, απαντώντας σε ερώτημα του Φιλελεύθερου βουλευτή Bridgeman για το ενδεχόμενο μονιμοποίησης του χορηγήματος προς την Κύπρο και το ζήτημα της μετατροπής του λεγόμενου φόρου υποτελείας, ανέφερε ότι η Κυβέρνηση δεν υποσχέθηκε ότι θα μονιμοποιήσει το χορήγημα προς τη νήσο και πως οι δυσκολίες στο ζήτημα της μετατροπής του φόρου, εξακολουθούσαν να εμποδίζουν την ευόδωση των προσπαθειών επίτευξης αυτής της μετατροπής¹⁰⁵⁸.

Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, ο John O'Connor¹⁰⁵⁹, βουλευτής του Ιρλανδικού Κοινοβουλευτικού κόμματος στη Βουλή των Κοινοτήτων, υπέβαλε ερώτηση για τις προθέσεις της Κυβέρνησης έναντι των Κυπρίων. Συγκεκριμένα, ρωτούσε αν υπήρχε πρόθεση ανακούφισης τους από τον επαχθή φόρο των £92.000 που κατέβαλλαν στους

¹⁰⁵⁵ Ζαννέτος, ό.π., II, σ. 41.

¹⁰⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 25.

¹⁰⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 45.

¹⁰⁵⁸ Hansard, 6 Μαρτίου 1890, series 3, vol. 342, 117.

¹⁰⁵⁹ Ο Ιρλανδός εθνικιστής John O'Connor (1850-1928) διετέλεσε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1885-92 και 1905-18). Το 1918 ηττήθηκε από τον υποψήφιο του εθνικιστικού ιρλανδικού κόμματος Sinn Feinn, Daniel Buckley, κατοπινό τελευταίο Γενικό Κυβερνήτη του Ελεύθερου Ιρλανδικού Κράτους.

δανειστές της Πύλης και κατά πόσο ήταν δυνατό να εξευρεθεί λύση μετατροπής ή μείωσης αυτού του φόρου.

Ο υπουργός Οικονομικών αποκρίθηκε πως, αν ο βουλευτής υπονοούσε την ανακούφιση των Κυπρίων μέσω κυβερνητικής χορηγίας, αυτό δεν επρόκειτο να γίνει. Ως προς το ποσό των £92.800, είπε ότι η Βρετανία δεν μπορούσε να το μειώσει μονομερώς, εφόσον το ύψος του είχε καθοριστεί από την αγγλο-τουρκική Σύμβαση (της 4ης Ιουνίου 1878) και γι' αυτό απαιτούνταν η συναίνεση τόσο της Πύλης όσο και της Γαλλίας. Αν η Πύλη λάμβανε ένα ποσό για απόσβεση του δανείου και η Γαλλία το επέτρεπε, προκειμένου να συνομολογηθεί άλλο δάνειο, με μικρότερο τόκο, μπορούσε να επέλθει μια μείωση της τάξης των £11.000-12.000. Αλλά αυτό το ζήτημα προαπαιτούσε, τόνισε, τη συνεννόηση της Πύλης και της Γαλλίας.

Ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Sir Wilfrid Lawson¹⁰⁶⁰ παρενέβη ρωτώντας αν υπήρχε η δυνατότητα να διακοπεί η καταβολή του φόρου προς την Πύλη, ωστόσο αυτή εφαρμόσει τις μεταρρυθμίσεις που είχε δεσμευθεί να κάνει στην Αρμενία. Ο Goschen απάντησε ότι, αν διακόψουν την καταβολή του φόρου, η Βρετανία δεν θα έχει κεφάλαια για να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις τις οποίες ανέλαβε. Στη συνέχεια, ο Goschen δέχτηκε πειστικές ερωτήσεις επί του θέματος, οπότε ομολόγησε ότι η Κύπρος επιβαρύνεται φορολογικά όχι προς όφελός της, αλλά για την ικανοποίηση ξένων ομολογιούχων και του βρετανικού Θησαυροφυλακίου. Η κυνική του ομολογία καταγράφηκε και στον κυπριακό Τύπο, προκαλώντας έντονη δυσφορία και απογοήτευση¹⁰⁶¹.

¹⁰⁶⁰ Ο Φιλελεύθερος πολιτικός Sir Wilfrid Lawson, (1829-1906), υπήρξε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1859-1906), με εξαίρεση τα έτη 1866-68 και 1901-02. G. W. E. Russell, "Lawson, Sir Wilfrid, second baronet (1829-1906)." Rev. David M. Fahey In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2006. <http://www.oxforddnb.com/view/article/34447> (accessed April 11, 2014).

¹⁰⁶¹ Σάλπιγξ (αναδημοσίευση από την ελληνόφωνη εφημερίδα της Τεργέστης *Νέα Ημέρα*, 25 Αυγούστου 1890). *Κύπρος*, 25 Αυγούστου/6 Σεπτεμβρίου 1890. *Εναγώρας*, 25 Αυγούστου/6 Σεπτεμβρίου 1890. *Αλήθεια*, 24 Αυγούστου/5 Σεπτεμβρίου 1890.

Τον Δεκέμβριο του 1890, ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Sir George Leveson-Gower¹⁰⁶² παρέθεσε το δυσάρεστο απολογισμό των εσόδων και εξόδων της Κύπρου για το 1888-89, ύψους £149.362 και £109.963, αντίστοιχα, που ανάγκασαν το Λονδίνο να εγκρίνει βοήθημα ύψους £55.000, για να καλυφθεί ο φόρος προς την Πύλη. Ακολούθως, ρώτησε τον υφυπουργό Εξωτερικών γιατί το ποσό αυτό δεν αφήνεται στην Κύπρο για να αντιμετωπίσει τον οικονομικό και εμπορικό της μαρασμό, μέχρι η Τουρκία να εκπληρώσει τις υποσχέσεις της για μεταρρυθμίσεις στην Αρμενία. Απαντώντας, ο υφυπουργός Sir Ferguson ανέφερε ότι τα στοιχεία του βουλευτή ήταν μεν ακριβή, αλλά ο φόρος δεν καταβάλλεται πράγματι στην Πύλη, αλλά για την εξυπηρέτηση του τουρκικού χρέους του 1855, το οποίο εγγυήθηκαν από κοινού η Βρετανία και η Γαλλία¹⁰⁶³.

Η τελευταία –πέμπτη– σύνοδος της Β΄ περιόδου πραγματοποιήθηκε τον επόμενο Μάρτιο (12 Μαρτίου 1891)¹⁰⁶⁴. Ούτε κατά τη σύνοδο αυτή υπήρξε αναφορά στον υποτελικό φόρο. Στο ζήτημα των εξοικονομήσεων διαφάνηκε ότι η κυβέρνηση υιοθετούσε πλέον και η ίδια το σύστημα των αυστηρών περικοπών.

Ένα μήνα μετά την έναρξη των εργασιών αυτής της συνόδου, στις 14 Απριλίου 1891, ο Μέγας Αρμοστής ανακοίνωσε στο Συμβούλιο την έγκριση του υπουργού Αποικιών για ίδρυση κεντρικών φυλακών. Επιπλέον, σε νέο διάγγελμα του, ανακοίνωσε τη δημιουργία Δανειστικού Ταμείου για σύναψη δανείων με κοινωφελείς σκοπούς. Ως αρχικό κεφάλαιο του Ταμείου αυτού χρησιμοποιήθηκαν £12.000 από το περίσσειμα του ακριδικού ταμείου συν οι τόκοι αυτού¹⁰⁶⁵.

¹⁰⁶² Ο Άγγλος δημόσιος υπάλληλος Sir George Granville Leveson-Gower (1858-1951) διετέλεσε βουλευτής των Φιλελευθέρων (1885-86 και 1890-95) και Διευθυντής του Γραφείου του πρωθυπουργού William Ewart Gladstone (1880-85). H. C. G. Matthew, “Gower, Sir George Granville Leveson-(1858–1951).” H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP 2004. <http://www.oxforddnb.com/view/article/58252> (accessed April 11

¹⁰⁶³ *Φωνή της Κύπρου και Αλήθεια*, 14/26 Δεκεμβρίου 1890. *Ευαγόρας*, 16/28 Δεκεμβρίου 1890.

¹⁰⁶⁴ Ζαννέτος, ό.π., σ. 706. *Αλήθεια*, 8/20 Μαρτίου 1891: Προσφώνηση του Αρμοστή και αντιφώνηση του Νομοθετικού Συμβουλίου. Πρακτικά Συμβουλίου 4/16 Μαρτίου, 13/25 Μαρτίου και 14/26 Μαρτίου 1891, βλ. *Αλήθεια*, «Πρακτικά Συμβουλίου», 15/27 Μαρτίου και 20 Απριλίου 1891 και *Φωνή της Κύπρου*, 12/24 Απριλίου 1891. Για τα Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου, 29 Μαρτίου/10 Απριλίου και 1/13 Απριλίου 1891, βλ. *Αλήθεια*, 7/19 Ιουνίου και 21 Ιουνίου/3 Ιουλίου 1891.

¹⁰⁶⁵ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 715-716.

Στο μεταξύ, στις 5 Απριλίου 1891, διενεργήθηκε η δεύτερη απογραφή επί βρετανικής κατοχής, η οποία κατέδειξε αύξηση του πληθυσμού κατά 28.118 κατοίκους: 209.291 (έναντι 186.179 το 1881) εκ των οποίων 161.247 χριστιανοί και 48.044 μωαμεθανοί¹⁰⁶⁶.

Στο Λονδίνο, ο βουλευτής των Συντηρητικών Stanley Leighton υπέβαλε επερώτηση για να μάθει: (α) τι ποσό κατέβαλλε η Κύπρος ως φόρο υποτελείας, (β) τι ποσό συγκέντρωσε η Βρετανία από αυτόν το φόρο και (γ) κατά πόσο η Κυβέρνηση της Α.Μ. σκεφτόταν να τον κεφαλαιοποιήσει, ώστε να απαλλαγούν οι Κύπριοι από αυτή την επαχθή επιβάρυνση. Ο υπουργός Οικονομικών Goschen ανέφερε ότι ορίστηκε καταβολή φόρου ύψους £90.000 περίπου προς την Τουρκία, όταν η Βρετανία κατέλαβε την Κύπρο, οπότε δεν μπορεί να διαρραγεί η υποχρέωση αυτή προς ελάφρυνση της φορολογίας των Κυπρίων. Πρόσθεσε ότι, εάν δεν υφίστατο αυτό το δάνειο, οι Κύπριοι και πάλι δεν θα ήταν δυνατό να απαλλαγούν από το φόρο, αλλά αυτός θα διαβιβαζόταν απευθείας προς την Πύλη. Ό,τι ποσό υπολείπεται από τα έσοδα της Κύπρου, αναπληρώνεται με το ετήσιο βοήθημα από το βρετανικό ταμείο. Άρα, κατέληξε ο Goschen, δύσκολα μπορεί να καθοριστεί το μέρος του φόρου που καταβάλλει πράγματι η Κύπρος.

Ο Leighton ρώτησε, κατόπιν, αν υπάρχει περίπτωση άλλης βρετανικής αποικίας ή κτήσης η οποία να καταβάλλει προς όφελος του κτήτορα ποσό ή φόρο που υπερβαίνει τις δαπάνες της διαχείρισης. Ο υφυπουργός Αποικιών de Worms απάντησε ότι η Κύπρος δεν είναι βρετανική αποικία, ούτε τελεί υπό την κυριαρχία της Ανάσσης, αλλά κατέχεται και διαχειρίζεται από την Βρετανία, δυνάμει Σύμβασης με τον Σουλτάνο. Υπάρχουν, δε, πολλές βρετανικές αποικίες που καταβάλλουν ποσοστό από τα έσοδά τους στους πρώην κτήτορές τους ή τους απογόνους αυτών¹⁰⁶⁷.

¹⁰⁶⁶ Στο ίδιο, σσ. 722-723. L. W. St John-Jones, ό.π., σ. 34: Το σύνολο των κατοίκων είναι αμελητέα διαφοροποιημένο κατά πέντε κάτοικους, δηλαδή 209,286. Διαφορά εντοπίζεται και για την απογραφή του 1881, όπου καταγράφονται 186.173 αντί 186.179 που αναγράφεται στο βιβλίο του Ζαννέτου. Η ίδια καταγραφή των 186.173 κατοίκων εντοπίζεται και στο Evros Demetriades, "The population of Cyprus during the British Rule, 1878-1960". Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Λευκωσία 2001, σσ. 169-178.

¹⁰⁶⁷ *Φωνή της Κύπρου και Αλήθεια*, 22 Μαρτίου/3 Απριλίου 1891.

Τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου, ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Edmund Robertson¹⁰⁶⁸ ρώτησε τον υφυπουργό Εξωτερικών, λαμβανομένης υπόψη της βαρύτατης φορολογίας της Κύπρου και του επαχθούς φόρου υποτελείας που εμπόδιζε την προόδό της, εάν είναι δυνατό να εγερθεί στην Πύλη το ύψος του υποτελικού φόρου και εάν αυτό το ποσό συνάδει με τη δικαιοσύνη και την ευθύτητα. Ο υφυπουργός Sir Ferguson απάντησε ότι:

«[...] η Αγγλία, δυνάμει της Συνθήκης της 4ης Ιουνίου 1878, είναι υποχρεωμένη να καταβάλλει στην Πύλη, για όσο καιρό κατέχει και διαχειρίζεται την Κύπρο, το πλεόνασμα των εσόδων της, όπως αυτό καθορίστηκε κατά μέσο όρο βάσει των τελευταίων πέντε ετών (της προηγούμενης διοίκησης), ύψους £92.000. Το γεγονός ότι η αγγλική διοίκηση κοστίζει περισσότερο απ' ό,τι κόστιζε η τουρκική διοίκηση δεν δικαιολογεί το Λονδίνο να αναθεωρήσει το ζήτημα αυτό»¹⁰⁶⁹.

Τον Ιούλιο, ο υπουργός Οικονομικών, απαντώντας στον Leighton, ξεκαθάρισε ότι το Λονδίνο αναγνωρίζει το φόρο ως υποχρέωση προς την Πύλη και όχι προς τους δανειστές της. Οι καιροί, πρόσθεσε, δεν είναι ευνοϊκοί για τη μετατροπή του φόρου σε συνεννόηση με τη Γαλλία¹⁰⁷⁰.

Στις 27 Ιουλίου 1891, ο βουλευτής Robertson επανέφερε το ζήτημα του λανθασμένου καθορισμού του ύψους του υποτελικού φόρου και ρώτησε κατά πόσο αληθεύει ότι, λαμβάνοντας υπόψη τη διαφορά μεταξύ του χρυσού και του χαρτονομίσματος, η Κύπρος θα όφειλε £40.000 αντί £92.000. Ο βουλευτής δεν αμφισβητούσε, ωστόσο, ότι ο υποτελικός φόρος ήταν υποχρέωση της Κύπρου. Ο υφυπουργός de Worms απάντησε ότι το πόσο στο οποίο κατέληξαν ήταν ορθό στη βάση των Εκθέσεων του Sir Robert Biddulph, ο οποίος είχε μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη για να το οριστικοποιήσει με την τουρκική πλευρά. Επιπρόσθετα, οι υπολογισμοί αυτοί

¹⁰⁶⁸ Ο Φιλελεύθερος Σκωτσέζος νομικός και ακαδημαϊκός Edmund Robertson, (1845-1911), υπήρξε μέλος του Κοινοβουλίου (1885-1908) Συνέγραψε νομικά και συνταγματικά λήμματα στην *Encyclopaedia Britannica*.

¹⁰⁶⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 14/26 Ιουνίου 1891. Hansard, 9 Ιουνίου 1891, series 3, vol. 354, 13-14. Η ελληνική μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁷⁰ *Φωνή της Κύπρου*, 26 Ιουλίου/7 Αυγούστου 1891. *Αλήθεια*, 2/14 Αυγούστου 1891.

επιβεβαιώθηκαν μετά από επισταμένη έρευνα που διεξήχθη στην Κύπρο και την Κωνσταντινούπολη. «Το Λονδίνο είχε την ευκαιρία να τους αναθεωρήσει, αλλά πείστηκε από τα συμπεράσματα των προκατόχων, ενώ λήφθηκε υπόψη ότι μικρό μόνο μέρος των φόρων καταβαλλόταν σε χαρτονόμισμα, κατά τη μετατροπή του φόρου σε χρυσό»¹⁰⁷¹.

Στις 3 Μαρτίου 1892, ξεκίνησε η πρώτη σύνοδος της Γ' περιόδου, η τελευταία για τον τρίτο Αρμοστή της Κύπρου, Henry Bulwer¹⁰⁷². Είχε προηγηθεί η ακύρωση των εκλογών της Γ' περιόδου στο εκλογικό διαμέρισμα Λάρνακας-Αμμοχώστου, λόγω της επιθυμίας του Επάρχου Αμμοχώστου, Λοχαγού Arthur Young, να εκλεγεί. Αυτός προσέφυγε στο δικαστήριο υποβάλλοντας ένσταση κατά των εκλογών, την οποία υιοθέτησε ο δικαστής Tempier με απόφασή του της 6ης Ιανουαρίου 1892, στο Τρίκωμο¹⁰⁷³. Οι υποψήφιοι του εκλογικού διαμερίσματος Λάρνακας-Αμμοχώστου, Αχιλλέας Λιασίδης και Γεώργιος Σιακαλλής, επανεξελέγησαν¹⁰⁷⁴.

Ο ρόλος του Bulwer στα κυπριακά πράγματα ολοκληρώθηκε με την υποβολή της Αρμοστικής Έκθεσης του 1892. Οι Εκθέσεις αυτές, από τότε και μετά, κατέστησαν τα πιο αξιόλογα επίσημα έγγραφα για άντληση πληροφοριών, καθώς περιορίστηκε η αλληλογραφία μεταξύ Λονδίνου και Κύπρου στα κύρια ζητήματα. Στις τελικές παρατηρήσεις του, ο Bulwer υποστηρίζει ότι η νήσος προάγεται σταθερά, παρά τις εχθρικές επιθέσεις και μομφές κατά της αγγλικής διοίκησης. Ομολογεί ότι απομένουν πολλά να γίνουν, διότι τα μέσα της διοίκησης είναι ανεπαρκή, ωστόσο, κατέληγε ότι, λαμβανομένων υπόψη των μέσων, γίνεται ότι είναι δυνατό¹⁰⁷⁵.

Ο Bulwer, σύμφωνα και με τον Φίλιο Ζαννέτο, συγκάλυψε την κεντρική Κυβέρνηση στο ζήτημα του υποτελικού φόρου και υπεραμύνθηκε της επιχειρηματολογίας του Λονδίνου μέσω των Εκθέσεων¹⁰⁷⁶ και των Υπομνημάτων του, που αντέκρουαν τους

¹⁰⁷¹ *Φωνή της Κύπρου*, 2/14 Αυγούστου 1891. Hansard, 27 Ιουλίου 1891, series 3, vol. 356, 408. Η ελληνική μετάφραση ανήκει στον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹⁰⁷² Ζαννέτος, ό.π., σ. 745.

¹⁰⁷³ Στο ίδιο, σσ. 725-745. Πρωτοπαπός, ό.π., σσ. 110-112.

¹⁰⁷⁴ Πρωτοπαπός, ό.π., σσ. 108-113: Καταγράφονται τα εκλογικά αποτελέσματα και οι διεργασίες ως την εκλογική αναμέτρηση του 1896.

¹⁰⁷⁵ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 762-763.

¹⁰⁷⁶ *Σάλπιγξ*, 8 και 27 Αυγούστου 1892. *Φωνή της Κύπρου*, 29 Ιουλίου/10 Αυγούστου, 5/17 Αυγούστου και 12/24 Αυγούστου 1892. *Ευαγόρας*, 30 Ιουλίου/11 Αυγούστου, 12/24

ισχυρισμούς και τα σχετικά αιτήματα των Κυπρίων, τόσο πριν όσο και μετά την Πρεσβεία του 1889, το έργο και τις προσπάθειες της οποίας πολέμησε, και, εν τέλει, ακύρωσε (Εκθέσεις Bulwer για τα έτη 1889 μέχρι 1891)¹⁰⁷⁷.

Ο Sir Walter Joseph Sendall υπήρξε ο τέταρτος Αρμοστής της Κύπρου. Έφτασε στο νησί στις 5 Απριλίου 1892, ενώ συνεχίζονταν οι εργασίες της πρώτης Συνόδου¹⁰⁷⁸. Οι ελπίδες της πλειοψηφίας των Κυπρίων αναπτρώθηκαν, αφού ο Sendall είχε υπηρετήσει στα Επτάνησα, ήταν ελληνομαθής και θεωρούνταν φιλέλληνας¹⁰⁷⁹.

Η νέα τακτική που ακολούθησαν τα αιρετά μέλη ήταν η βαθμιαία εγκατάλειψη της πολιτικής των εξοικονομήσεων και η άσκηση αυστηρής κριτικής και ελέγχου των διαφόρων κυβερνητικών τμημάτων. Στο πλαίσιο της συνόδου αυτής, στις 7 Απριλίου 1892, κατατέθηκε το ψήφισμα του Γεώργιου Μ. Σιακαλλή¹⁰⁸⁰, με το οποίο εκφραζόταν η ευχή του Συμβουλίου να καταβάλλεται πλέον ο υποτελικός φόρος από το βρετανικό Θησαυροφυλάκιο¹⁰⁸¹. Κύριο επιχείρημά του ήταν ότι η Βρετανία οφείλει να πληρώνει το φόρο αυτό, επειδή κατέλαβε τη νήσο για εξυπηρέτηση στρατηγικών της στόχων. Με τη διατύπωση αυτή διαφοροποιούνταν από τον Ν. Ρώσσο, ο οποίος είχε εστιάσει το ψήφισμά του στο γεγονός ότι η Κύπρος δεν ήταν συμβαλλόμενο μέρος στη Συνθήκη. Το ψήφισμα του Σιακαλλή εγκρίθηκε παμψηφεί και ο Sendall ανέλαβε να το υποβάλει στο Λονδίνο με ευνοϊκή συνοδευτική Εισηγητική Έκθεση, χωρίς ωστόσο ο ίδιος να συντάξει επίσημη θετική εισήγηση γι'

Αυγούστου και 19/31 Αυγούστου 1892. *Αλήθεια*, 13/25 Αυγούστου, 20 Αυγούστου/1 Σεπτεμβρίου, 8/20 Οκτωβρίου 1892.

¹⁰⁷⁷ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 764-766. Η εκτίμηση αυτή επιβεβαιώνεται και στο προηγούμενο συναφές κεφάλαιο της διατριβής.

¹⁰⁷⁸ *Φωνή της Κύπρου*, 22 Απριλίου/4 Μαΐου και 7/19 Μαΐου 1892. *Αλήθεια*, 23 Απριλίου/5 Μαΐου 1892.

¹⁰⁷⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 1/13 Απριλίου 1892.

¹⁰⁸⁰ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 548-549: Ο Γεώργιος Μιχαήλ Σιακαλλής (1859-1908) γεννήθηκε στη Λευκωσία. Σπούδασε Νομικά στη Γαλλία. Διετέλεσε Δήμαρχος Κερύνειας (1886-87). Μέλος του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1891-96 και 1901-06). Εκδότης της εβδομαδιαίας εφημερίδας *Cyprus* στη Λάρνακα (1888-90). Συγγραφέας των βιβλίων *Cyprus and Cypriot question* (Λευκωσία 1893) και *Cyprus under British rule* (Λευκωσία 1902). Τιμήθηκε με τον Αργυρό Σταυρό του Τάγματος του Σωτήρος.

¹⁰⁸¹ *Φωνή της Κύπρου*, 26 Μαρτίου/7 Απριλίου 1892. *Σάλπιγξ*, 25 Απριλίου 1892. *Αλήθεια*, 19 Ιουνίου/1 Ιουλίου 1892.

αυτό. Εκφράζοντας την προσωπική του θέση, είπε ότι θα ήταν ευτυχής αν έβλεπε την ευχή του Συμβουλίου να πραγματοποιείται¹⁰⁸².

Ο Sendall υπέβαλε την πρώτη του Αρμοστιακή Έκθεση στις 14 Φεβρουαρίου 1893. Στον επίλογό της αναφέρθηκε στον υποτελικό φόρο, σημειώνοντας ότι η αφαίρεση μεγάλου μέρους των εσόδων [της Κύπρου] προς όφελος του αυτοκρατορικού Ταμείου της Κωνσταντινούπολης δεν αφήνει περιθώριο στην Κυβέρνηση να πραγματοποιήσει ανταποδοτικά έργα και δεν μπορεί να χειραφετηθεί από την εξωτερική βοήθεια¹⁰⁸³.

Ο τοπικός Τύπος στηλίτευσε την αλλαγή της πρακτικής των αιρετών μελών του Συμβουλίου¹⁰⁸⁴, που συναίνεσαν στη μεταφορά του πλεονάσματος του προϋπολογισμού του 1892 στο επόμενο έτος¹⁰⁸⁵, αντί να επιμείνουν να αξιοποιηθεί για δημόσια έργα¹⁰⁸⁶. Αυτό αποκαρδίωσε τους Κύπριους, αφού διαπίστωναν ότι, ακόμα και όταν επιτυγχάνετο η δημιουργία πλεονασματικού προϋπολογισμού, αυτός εξυπηρετούσε απλώς τη μείωση της βρετανικής χορηγίας.

Στο βρετανικό Κοινοβούλιο, συζητώντας το θέμα του «κυπριακού υποτελικού φόρου¹⁰⁸⁷» –ή «εκβιαστικού φόρου», σύμφωνα με τον κυπριακό Τύπο και τον Φίλιο Ζαννέτο¹⁰⁸⁸–, ο Συντηρητικός βουλευτής Stanley Leighton ρώτησε τον υπουργό Οικονομικών ποιο ήταν το ύψος του ποσού που εισήλθε στο βρετανικό Θησαυροφυλάκιο ως το 1892, τι ποσοστό αυτού κατατέθηκε υπέρ της Γαλλίας και κατά πόσο γίνονταν σκέψεις για παγοποίηση του φόρου, επ' ωφελεία των Κυπρίων.

¹⁰⁸² Chakalli, ό.π., σ. 79.

¹⁰⁸³ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 784-790.

¹⁰⁸⁴ *Εναγόρας*, 11/23 Νοεμβρίου 1892. *Φωνή της Κύπρου*, 7/14 Δεκεμβρίου 1892.

¹⁰⁸⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 10/22 Μαρτίου 1893: «Πώς διετέθη το περίσσευμα» (απάντηση του Αρχιλογιστή σε επερώτηση του βουλευτή Παλαιολόγου).

¹⁰⁸⁶ *Φωνή της Κύπρου*, 8/20 Σεπτεμβρίου 1893 (Έκθεση του Αρμοστή Sendall για το 1891-92).

¹⁰⁸⁷ Hansard, 19 Μαΐου 1892, series 4, vol. 4, 1283-1284. Τόσο ο βουλευτής Stanley Leighton, όσο και ο υπουργός Οικονομικών Goschen, αναφέρονται στον κυπριακό υποτελικό φόρο ως “Cyprus Tribute”.

¹⁰⁸⁸ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 773-774. *Φωνή της Κύπρου*, 21 Μαΐου/2 Ιουνίου 1892. *Αλήθεια*, 28 Μαΐου/9 Ιουνίου 1892.

Ο υπουργός Οικονομικών George Goschen απέφυγε να απαντήσει ευθέως στα δύο πρώτα ερωτήματα, περιοριζόμενος να δηλώσει ότι η Κύπρος δεν καταβάλλει κανένα ποσό στα βρετανικά ταμεία, αλλά στην Τουρκία· από τις £93.000, τις οποίες οφείλει ετησίως στην Πύλη, οι £82.000 εξυπηρετούν τους τόκους του δανείου του 1855. Ως προς την παγοποίηση, υπέδειξε ότι κανένα τέτοιο σχέδιο δεν ήταν υπό σκέψη, ούτε μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο χωρίς τη συγκατάθεση της Τουρκίας. Επέμεινε ότι ο φόρος αυτός ήταν υποχρέωση της Κύπρου που αναλήφθηκε διά Συμβάσεων, όταν η νήσος καταλήφθηκε από την Βρετανία, ενώ το ύψος του ήταν ανάλογο του μέσου όρου του φόρου υποτελείας τον οποίο λάμβανε από αυτήν η Πύλη, προτού τεθεί υπό την βρετανική προστασία. Επομένως, η Κύπρος δεν μπορούσε να απαλλαγεί από αυτή την υποχρέωση και η Βρετανία αδυνατούσε να κάνει οτιδήποτε επ' αυτού. Τόνισε ότι ο φόρος δεν αντιπροσώπευε νέα επιβάρυνση για την Κύπρο, αφού η οθωμανική διοίκηση του νησιού κατέβαλλε και προηγουμένως το ποσό αυτό στην Πύλη. Κατέληξε επισημαίνοντας ότι το περίσσειμα, μετά την καταβολή των £82.000 για την εξυπηρέτηση των τόκων του οθωμανικού δανείου, ανερχόταν στις £11.000 και θεωρούνταν από την Βρετανία ως κεφάλαιο που ανήκε στο χρεολύσιο¹⁰⁸⁹.

Σε ερώτηση του βουλευτή των Φιλελευθέρων Arthur Brend Winterbotham, τον Ιούνιο του 1892, ένα μήνα πριν από τις γενικές εκλογές στη Μεγάλη Βρετανία, ο υπουργός Οικονομικών ανέφερε ότι το συνολικό επίδομα που δόθηκε στην Κύπρο αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό μέρος των χρημάτων που οφείλει να καταβάλλει η Κύπρος στην Τουρκία, συμπληρώνοντας πως η Τουρκία δεν δίνει κανένα αντάλλαγμα, γι' αυτά τα χρήματα. Διευκρίνισε ότι η ετήσια χορηγία δίνεται υπό μορφή βοήθειας στην Κύπρο και αρνήθηκε ότι γίνονταν διαπραγματεύσεις κατά τα τελευταία πολλά χρόνια με την Πύλη, για μετατροπή του φόρου, κατόπιν σχετικής ερώτησης¹⁰⁹⁰ του βουλευτή των Φιλελευθέρων William Summers.

Ο υπουργός Οικονομικών George Goschen, ο οποίος ουσιαστικά ομολόγησε ότι η Κύπρος επιβαρύνεται με το λεγόμενο φόρο υποτελείας για να επωφελείται η χώρα του οικονομικά, είχε διατελέσει πρέσβης της χώρας του στην Κωνσταντινούπολη

¹⁰⁸⁹ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 773-774. *Φωνή της Κύπρου*, 21 Μαΐου/2 Ιουνίου 1892. *Αλήθεια*, 28 Μαΐου/9 Ιουνίου 1892. Hansard, 19 Μαΐου 1892, series 4, vol. 4, 1283-1284.

¹⁰⁹⁰ Hansard, 19 Μαΐου 1892, series 4, vol. 4, 1284-1285.

κατά την κρίσιμη περίοδο των διαβουλεύσεων με την Πύλη, το 1880-81. Ως άριστος γνώστης των λεπτομερειών σε σχέση με το κυπριακό πλεόνασμα, εμφανίζεται σε αρκετές περιπτώσεις να διατυπώνει ανακριβείς απαντήσεις στο Κοινοβούλιο, σε ερωτήσεις βουλευτών που αφορούσαν το θέμα αυτό.

Τον Ιούλιο του 1892, οι Συντηρητικοί κέρδισαν και πάλι στις γενικές εκλογές. Ωστόσο η αύξηση της εκλογικής δύναμης των Φιλελευθέρων και η πτώση των ποσοστών των Ενωτικών Φιλελευθέρων συνέβαλαν στην αδυναμία εξασφάλισης απόλυτης πλειοψηφίας από τους Συντηρητικούς. Ο πρωθυπουργός Lord Salisbury αρνήθηκε να παραιτηθεί και, στις 11 Αυγούστου, η Βουλή των Κοινοτήτων ψήφισε πρόταση μομφής εναντίον του, οδηγώντας τον σε παραίτηση. Στην εξουσία αναρριχήθηκε η κυβέρνηση Gladstone, με την υποστήριξη του Ιρλανδικού κόμματος¹⁰⁹¹.

Στην Κύπρο, η δεύτερη σύνοδος της Γ΄ περιόδου ξεκίνησε την 1η Μαρτίου 1893¹⁰⁹². Στο πλαίσιο αυτής της συνόδου, ο βουλευτής Αχιλλέας Λιασιδής υπέβαλε ψήφισμα σχετικά με το πλεόνασμα του οικονομικού έτους 1892, ζητώντας την αξιοποίησή του για δημόσια έργα. Εξέφρασε την ένστασή του για τη μεταφορά του στον προϋπολογισμό του 1893, θεωρώντας ότι η ενέργεια αυτή αποσκοπούσε μόνο στη μείωση του ετήσιου κυπριακού επιδόματος. Στην αγόρευσή του τόνισε ότι το πλεόνασμα προέκυψε μετά την καταβολή των ποσών για τις δαπάνες της διοίκησης του τόπου και των £93.000 της Σύμβασης του 1878, οι οποίες δεν καταβάλλονταν στην Πύλη, αλλά εξυπηρετούσαν το δάνειο του 1855. *Και γιατί; Επειδή η Αγγλία είχε ανάγκη σταθμού στη Μεσόγειο και εσυμφώνησεν το ποσόν τούτον χωρίς τη συναίνεση των Κυπρίων, επιβάλλοντάς τους βαρεία και πολυτελή διαχείριση, προσθέτοντας ότι ελάχιστα έργα γίνονταν στο νησί, λόγω της απομύζησης των £93.000*¹⁰⁹³.

¹⁰⁹¹ Craig, ό.π., σσ. 15 και 151.

¹⁰⁹² Ζαννέτος, ό.π., σσ. 790-791. Συνεδριάσεις Νομοθετικού Συμβουλίου, Προσφώνηση Αρμοστή: *Αλήθεια*, 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου, 15/27 Απριλίου και 13/25 Μαΐου 1893.

¹⁰⁹³ *Αλήθεια*, 17/29 Ιουνίου 1893. Ζαννέτος, ό.π., τ. II, σ. 798.

Ο βουλευτής Λεμεσού Ιωάννης Κυριακίδης¹⁰⁹⁴ παρομοίασε τη στάση της Βρετανίας με αισχροκερδή ξενοδόχο, λέγοντας ότι κανείς Βρετανός δεν αρνείται ότι οι Κύπριοι είναι οι πιο δυστυχείς και αξιολύπητοι από όσους λαούς αποσπάστηκαν από την Τουρκία. Κατέληξε, λέγοντας ότι η φορολογία σε έναν τόπο επιστρέφει στον τόπο από όπου λαμβάνεται και, όταν αυτό δεν γίνεται, τότε αυτή δεν λέγεται φορολογία, χαρακτηρίζοντας τη βρετανική ενέργεια ως ληστεία, αρπαγή και πειρατεία¹⁰⁹⁵.

Ο Γεώργιος Σιακαλλής διασύνδεσε τον υποτελικό φόρο με το πλεόνασμα και τόνισε ότι είναι επάναγκες τα ποσά αυτά να διατίθενται αποκλειστικά στη νήσο. Επιπλέον, έθεσε νομικά ζητήματα που άπτονταν της Συνθήκης του 1878, υπογραμμίζοντας την απουσία αναφοράς για εξυπηρέτηση του τουρκικού δανείου του 1855. Ολοκληρώνοντας την αγόρευσή του, ζήτησε την αναθεώρηση του φόρου υποτελείας ή την πλήρη απαλλαγή της Κύπρου από αυτόν, οπότε η ίδια η Βρετανία θα έπρεπε να αναλάβει το βάρος του¹⁰⁹⁶.

Το ψήφισμα εν τέλει έγινε δεκτό χωρίς ένσταση, με μόνο μία λεκτική αντίδραση της επίσημης πλευράς, η οποία απέρριψε τις μομφές αιρετών μελών ότι δεν γίνονται δημόσια έργα στη νήσο¹⁰⁹⁷. Ο Αρμοστής Sendall, παρά τη μερική διαφωνία του το υποστήριξε, αποκαλύπτοντας ότι είχε ήδη ζητήσει από τον υπουργό Αποικιών να διατίθεται το περίσσευμα προς όφελος του τόπου¹⁰⁹⁸.

Το 1893, τέθηκε εκ νέου στο βρετανικό Κοινοβούλιο το ζήτημα του λεγόμενου φόρου υποτελείας της Κύπρου¹⁰⁹⁹, από τους Συντηρητικούς βουλευτές Stanley

¹⁰⁹⁴ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 275-276: Ο Ιωάννης Κυριακίδης (1850-1955) γεννήθηκε στη Ζωοπηγή Λεμεσού. Σπούδασε Νομικά στην Αθήνα. Εθελοντής στο ελληνικό Ιππικό (1880-85), κατά τη γενική επιστράτευση. Πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Λεμεσού, μέλος της Σχολικής Εφορίας και του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης (1893-96). Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1891-96 και 1901-16) και του Εθνικού Συμβουλίου. Μετά τα Οκτωβριανά του 1931, συνελήφθη και φυλακίστηκε σε διάφορα μέρη της Κύπρου.

¹⁰⁹⁵ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 799-800.

¹⁰⁹⁶ Στο ίδιο. *Αλήθεια*, 17/29 Ιουνίου 1893 (Συνεδρίαση 29 Απριλίου /10 Μαΐου 1893).

¹⁰⁹⁷ *Αλήθεια*, 17/29 Ιουνίου 1893.

¹⁰⁹⁸ Ζαννέτος, ό.π., σ. 800.

¹⁰⁹⁹ Στο ίδιο, σσ. 800-801. *Φωνή της Κύπρου*, 24 Φεβρουαρίου/8 Μαρτίου 1893.

Leighton, Francis Charles Bridgeman και Robert Pierpoint¹¹⁰⁰. Στις 23 Μαρτίου, ο βουλευτής Pierpoint ρώτησε τον Φιλελεύθερο υφυπουργό Αποικιών Sydney Buxton¹¹⁰¹ ποια είναι η διακρατική συμφωνία με τη Γαλλία, σύμφωνα με την οποία μέρος του κυπριακού φόρου υποτελείας καταβάλλεται σε Τούρκους ομολογιούχους στη Γαλλία. Ο Buxton απάντησε ότι δεν υφίσταται συμφωνία και τα λεφτά καταβάλλονται στους ομολογιούχους της Γαλλίας, σύμφωνα με την αρχή ότι, αν η χώρα αυτή διαθέτει το κυπριακό πλεόνασμα προς εξυπηρέτηση των υποχρεώσεων της Πύλης, η Γαλλία πρέπει να συμμετέχει στη διάθεση αυτού του ποσού ως ένα εκ των μελών που συνεγγυήθηκαν το τουρκικό δάνειο του 1855, σε περίπτωση που η Πύλη πτωχεύσει. Επομένως, η Γαλλία διατηρεί το δικαίωμα επί των γενικών εσόδων της Πύλης¹¹⁰².

Στις 19 Ιουνίου, απαντώντας στους βουλευτές Pierpoint και Bridgeman ο υπουργός Οικονομικών Harcourt ανέφερε ότι καμιά συμφωνία δεν υπήρξε μεταξύ της Βρετανίας και της Γαλλίας για διανομή του φόρου που κατέβαλλε η Κύπρος, αλλά απλώς αυτό ανακοινώθηκε στη Γαλλία το 1882. Το 1893, το συνολικό ποσό των βρετανικών βοηθημάτων προς την Κύπρο ανήλθε στις £465.000, ενώ το χρεολυτικό κεφάλαιο στις £88.000. Το τίμημα της κατοχής, πρόσθεσε, υπήρξε η υπόσχεση από την Βρετανία ότι θα καταβάλλει το ποσό αυτό από τα έσοδα. Δεν διευκρίνισε, όμως, ποια θα ήταν η πηγή αυτών των εσόδων. Εξήγησε πως η Τουρκία φάνηκε αφερέγγυα έναντι του δανείου του 1855 το οποίο εγγυήθηκαν η Βρετανία και η Γαλλία και αυτός ήταν ο λόγος που ο φόρος εξυπηρετούσε το χρέος της, αντί να καταβάλλεται στην ίδια την Τουρκία. Απαντώντας σε σχετική ερώτηση του Συντηρητικού Leighton, ανέφερε ότι είναι αδιάφορο στους Κυπρίους αν τα χρήματα διατίθενται στην Τουρκία ή στους δανειστές της χώρας αυτής¹¹⁰³.

¹¹⁰⁰ Robert Pierpoint (1845-1932). Νομικός και βουλευτής των Συντηρητικών (1892-1906).

¹¹⁰¹ Sydney Buxton, (1853-1934). Βουλευτής των Φιλελευθέρων (1883-1914). Διορίστηκε υφυπουργός Αποικιών (1892-95). Daniel Waley, "Buxton, Sydney Charles, Earl Buxton (1853-1934)." Daniel Waley In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2006. <http://www.oxforddnb.com/view/article/32224> (accessed April 11, 2014).

¹¹⁰² Hansard, 23 Μαρτίου 1893, series 4, vol. 10, 882-883. *Φωνή της Κύπρου*, 7/19 Απριλίου 1893.

¹¹⁰³ *Αλήθεια*, 10/22 Ιουνίου 1893. Hansard, 19 Ιουνίου 1893, series 4, vol. 13, 1324-1326.

Τον Μάιο, ο Pierpoint ρώτησε αν υπάρχει ελπίδα να απαλλαγούν οι Κύπριοι από το βαρύ φορτίο του φόρου υποτελείας και ζήτησε να μάθει δυνάμει ποιας συμφωνίας τα χρήματα πληρώνονται στη Γαλλία και τότε έγινε η συμφωνία αυτή¹¹⁰⁴. Τα ερωτήματα αυτά υποστήριξαν και οι τοποθετήσεις του Φιλελεύθερου βουλευτή Charles Conybeare¹¹⁰⁵.

Ο υπουργός Οικονομικών απάντησε ότι ο φόρος υποτελείας είναι μέρος των συμφωνιών, δυνάμει των όρων με τους οποίους καταλήφθηκε η Κύπρος. «Συμφωνήθηκε όπως η Πύλη λαμβάνει ορισμένο ποσό, ως αντάλλαγμα των δικαιωμάτων που η χώρα αυτή διατηρεί στην Κύπρο. Η συμφωνία αυτή είναι έκτοτε σε ισχύ και δεν υπάρχει τρόπος άμεσης παρέμβασης»¹¹⁰⁶.

Ο βουλευτής Conybeare δικαιολόγησε τα παράπονα των Κυπρίων για το υπέρογκο βάρος που καλούνταν να πληρώνουν και την έλλειψη υποδομών για ανάπτυξη της νήσου, εκφράζοντας τη γνώμη να παραχωρηθεί η Κύπρος στην Ελλάδα, «στην οποία δικαιωματικώς ανήκει» (“...to which it properly belonged”) και κατέληξε, ζητώντας «να ανασταλεί επ’ αόριστο η απάνθρωπη Συμφωνία» (του 1878)¹¹⁰⁷.

Στη συνεδρία της 2ας Ιουνίου, ο υφυπουργός Αποικιών Buxton απέρριψε τον ισχυρισμό του Συντηρητικού βουλευτή Arthur Jeffreys¹¹⁰⁸ ότι το πλεόνασμα των τελευταίων πέντε ετών επί τουρκοκρατίας θα ήταν £90.000, αν ο υπολογισμός του γινόταν βάσει του καϊμέ (χαρτονομίσματος)¹¹⁰⁹.

Στις 6 Ιουνίου, ο Pierpoint ζήτησε να μάθει τι ποσό και πότε καταβλήθηκε στη Γαλλία και αν υπήρχε συμφωνία με τη χώρα αυτή που να προνοεί ότι μέρος ή το

¹¹⁰⁴ *Φωνή της Κύπρου*, 16/28 Ιουνίου 1893. *Αλήθεια*, 1/13 Ιουλίου 1893. Hansard, 29 Μαΐου 1893, series 4, vol. 12, 1512-1513.

¹¹⁰⁵ Ο Άγγλος νομικός Charles Augustus Vansittart Conybeare (1853-1919), ήταν βουλευτής των Φιλελευθέρων (1885-95).

¹¹⁰⁶ Hansard, 29 Μαΐου 1893, series 4, vol. 12, 1512. Η μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹¹⁰⁷ Στο ίδιο, 1512.

¹¹⁰⁸ Ο νομικός Arthur Frederick Jeffreys (1848-1906), διετέλεσε βουλευτής των Συντηρητικών (1887-1906).

¹¹⁰⁹ Hansard, 2 Ιουνίου 1893, series 4, vol. 13, 41-42.

σύνολο των τόκων του τουρκικού εγγυημένου δανείου του 1855 θα καταβάλλεται από το κυπριακό πλεόνασμα. Ο υπουργός Οικονομικών William Harcourt απάντησε ότι η Βρετανία και η Γαλλία ήταν συνεγγυήτριες του εν λόγω δανείου και ότι ο τόκος του καταβαλλόταν από το φόρο υποτελείας της Κύπρου. Από το 1882 δεν είχε καταβληθεί κανένα ποσό στη Γαλλία και έκτοτε δεν υπήρξε καμιά απαίτηση για πληρωμή, ούτε αναμενόταν να υπάρξει. Διευκρίνισε ότι προς τη Γαλλία έγινε μία και μόνο καταβολή, το 1882, υπό μορφή διακανονισμού με τη χώρα αυτή, ως εγγυήτρια του δανείου, προτού ο κυπριακός υποτελικός φόρος αρχίσει να διατίθεται στην πληρωμή των τόκων.

Ο βουλευτής Stanley Leighton ρώτησε αν ο υπουργός Οικονομικών είχε την πρόθεση «να επιστρέψει το κέρδος το οποίο εξάγει η βρετανική κυβέρνηση από τα έσοδα της Κύπρου (το οποίο ο πρώην υπουργός Αποικιών Lord Knutsford εκτιμούσε στις 101.000 λίρες ετησίως)», για να διευκρινίσει, αμέσως μετά, ότι εννοούσε την καταβολή του ποσού επιστροφής στα βρετανικά ταμεία. Ο υπουργός Harcourt απάντησε ότι το κέρδος αυτό ήταν ασήμαντο και ότι ένα μικρό μέρος του κυπριακού φόρου υποτελείας, μετά την καταβολή των τόκων στο δάνειο του 1855, διετίθετο στο χρεολύσιό του. Όσο για το ερώτημα περί του επιστρεπτέου ποσού, ζήτησε να κατατεθεί γραπτώς¹¹¹⁰.

Σε ερώτηση του Συντηρητικού βουλευτή Bridgeman αν υπάρχει ελπίδα να κεφαλαιοποιηθεί ο τουρκικός φόρος, ο υπουργός ανέφερε ότι [...] αυτό είναι μέγα ζήτημα. Τις θα εύρη το κεφάλαιον; Και ηκολούθησαν γέλωτες εις την αίθουσαν του Κοινοβουλίου, σύμφωνα με την κυπριακή εφημερίδα *Αλήθεια*¹¹¹¹.

Κατά τη τρίτη σύνοδο της Γ' περιόδου, που πραγματοποιήθηκε στις 10/22 Φεβρουαρίου 1894, διεξήχθησαν έντονες συζητήσεις επί των θεμάτων που τέθηκαν στο Συμβούλιο, όμως το ζήτημα του υποτελικού φόρου δεν θίχτηκε ούτε άμεσα ούτε έμμεσα¹¹¹².

¹¹¹⁰ *Αλήθεια*, 1/13 Ιουλίου 1893. Hansard, 6 Ιουνίου 1893, series 4, vol. 13, 330-332. Η ελληνική μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα της διατριβής.

¹¹¹¹ *Αλήθεια*, 1/13 Ιουλίου 1893.

¹¹¹² Ζαννέτος, ό.π., σ. 805.

Η οικονομική δυσπραγία του λαού και τα ανεπίλυτα αιτήματα του γεωργικού κόσμου δεν άργησαν να οδηγήσουν σε ξέσπασμα. Περί τα τέλη Αυγούστου του 1894, διοργανώθηκε πολυπληθές συλλαλητήριο στο Πέρα Πεδί, εξαιτίας της αφόρητης κατάστασης που είχε προκαλέσει η κατάρρευση των τιμών του κρασιού. Στο συλλαλητήριο συμμετείχε η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων των οινοπαραγωγών χωριών, οι οποίοι αποφάσισαν να μην καταβάλουν φόρους¹¹¹³. Ωστόσο, κατόπιν παρέμβασης των πολιτικών τους ηγετών και αφού έλαβαν υποσχέσεις από τον Sendall, υπαναχώρησαν και αναίρεσαν την απόφασή τους για φοροστασία, αλλά υπέβαλαν νέο Υπόμνημα, στις αρχές του 1895, προβάλλοντας τα παράπονά τους για τις κατασχέσεις και τους πλειστηριασμούς των περιουσιών τους από τους φοροεισπράκτορες. Ζητούσαν, ακόμη, την αναστολή των φόρων, την κατάργηση ή έστω την αντικατάσταση του *ζινζιριέ* και την ίδρυση Γεωργικής Τράπεζας¹¹¹⁴.

Μέσα στο γενικό αναβρασμό, διαδόθηκε ευρέως στο νησί ότι η Βρετανία επρόκειτο να εγκαταλείψει την Κύπρο. Αυτό προκάλεσε έντονες ανησυχίες στο λαό, μέχρι τη στιγμή που ο υπουργός Αποικιών, με τηλεγράφημά του στον Sendall, διέψευσε τις φήμες. Η εξέλιξη αυτή ανακούφισε μεν τους Κυπρίους, αλλά αποκάλυψε πόσο ευάλωτοι ήταν προ του ενδεχομένου να επιστραφεί το νησί στην Οθωμανική αυτοκρατορία¹¹¹⁵.

Το 1895, οι σχετικές με την Κύπρο αναφορές στο βρετανικό Κοινοβούλιο προκάλεσαν την έντονη αντίδραση των Κυπρίων, η οποία εκφράστηκε με δυναμικά συλλαλητήρια και αποστολή εκτενέστατου Υπομνήματος¹¹¹⁶.

Ο Sir Charles Dilke ανέφερε ότι η δαπάνη που ζητείται για την Κύπρο (£29.000 για το 1895 και £35.000 για το 1896) είναι πολύ μεγάλη. Υπενθύμισε τα λεχθέντα του υπουργού Οικονομικών, το 1891 (όταν ήταν αρχηγός της αντιπολίτευσης), σύμφωνα με τα οποία, η ετήσια αφαίρεση £100.000 από τα έσοδα της Κύπρου οδήγησε το λαό

¹¹¹³ Το ζήτημα αυτό εξετάστηκε εκτενώς στο προηγούμενο κεφάλαιο, με σχετικές παραπομπές.

¹¹¹⁴ Ζαννέτος, ό.π., τ. II, σσ. 820-821.

¹¹¹⁵ Στο ίδιο, σσ. 818-819. *Επίσημη εφημερίδα*, αρ. 451, 10 Σεπτεμβρίου 1894: Ο Sendall αναγκάστηκε να εκδώσει σχετική ανακοίνωση.

¹¹¹⁶ Στο ίδιο, σσ. 833-843. Hansard, 8 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 683-698.

της στην πενία και γι' αυτό έπρεπε να εξευρεθεί τρόπος άρσης της αδικίας προς το νησί. Η Κύπρος είχε καταληφθεί για να χρησιμεύσει ως στρατιωτικός σταθμός, όμως τόσο ειδικοί όσο και το αρμόδιο υπουργείο (επί διακυβέρνησης Φιλελευθέρων) αποφαίνονταν ότι η απόκτησή της δεν είχε αποβεί ωφέλιμη για την Βρετανία, ούτε στρατιωτικά ούτε πολιτικά. Ο κυπριακός φόρος των £92.800 καταβαλλόταν στο βρετανικό Θησαυροφυλάκιο για εξυπηρέτηση του Κριμαϊκού δανείου, συνολικού ετήσιου ύψους £164.900, το οποίο καλυπτόταν από τον αιγυπτιακό φόρο (κατά £72.900) και από τον κυπριακό (κατά £82.000). Επομένως, περίσσευαν £9.000-£10.000, οι οποίες παρακρατούνταν για αποσβέσεις, άρα ήταν πολύ περισσότερα αυτά που αφαιρούνταν από την Κύπρο, σε σχέση με αυτά που δίνονταν. Για το λόγο αυτό, κατέληξε, πρέπει η βρετανική Κυβέρνηση να επανεξετάσει το ζήτημα, επισημαίνοντας ότι θα ψήφιζε, όπως πάντοτε, κατά της βοήθειας προς την Κύπρο¹¹¹⁷.

Απαντώντας στον Dilke, ο υπουργός Οικονομικών William Vernon Harcourt¹¹¹⁸ συμφώνησε σχεδόν σε όλα, χαρακτηρίζοντας, μάλιστα, υποθήκη το φόρο. Παρότι παραδέχθηκε ότι αυτός απομυζούσε τους πόρους για ανάπτυξη της νήσου, διευκρίνισε ότι τον θεωρούσε μέρος της Συνθήκης, η οποία έγινε εσπευσμένα, χωρίς να εξακριβωθεί αν όντως το πλεόνασμα κατά την τουρκοκρατία ανερχόταν σε £93.000. Συνεπεία αυτού, κατέληξε, καταβάλλεται ετήσιο επίδομα στην Κύπρο, εκτός των ετών 1892, 1893 και 1894¹¹¹⁹. Στη συνέχεια, η συζήτηση αφιερώθηκε στο κατά πόσο η Κύπρος αποτελούσε ή όχι χρήσιμη κτήση για τα βρετανικά συμφέροντα, καθώς επίσης σε εκτιμήσεις και τοποθετήσεις υπέρ ή εναντίον της μέριμνας της Βρετανίας προς τους Κυπρίους¹¹²⁰.

¹¹¹⁷ Hansard, 8 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 683-686.

¹¹¹⁸ Ο Sir William Vernon Harcourt (1827-1904) διετέλεσε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων με το κόμμα των Φιλελευθέρων (1868-80), υπουργός Οικονομικών επί κυβέρνησης Gladstone (Φεβρουάριος-Ιούλιος 1886 και Αύγουστος 1892-Ιούνιος 1895), διαδεχόμενος στη δεύτερη θητεία του τον George Goschen. Υπηρέτησε, επίσης, ως υπουργός Εσωτερικών για μια πενταετία (1880-85). Peter Stansky, "Harcourt, Sir William George Granville Venables Vernon (1827-1904)." Peter Stansky In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/33693> (accessed April 11, 2014).

¹¹¹⁹ Hansard, 8 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 686-690.

¹¹²⁰ Στο ίδιο, 690-697.

Ο βουλευτής των Συντηρητικών James Lowther¹¹²¹ ανέφερε ότι, μετά την τοποθέτηση του υπουργού Οικονομικών, θα ανέμενε να ανακοινωθεί ότι η βρετανική Κυβέρνηση θα αποσυρόταν από την Κύπρο ή θα προχωρούσε σε διευθετήσεις για την επιστροφή του νησιού στην Τουρκία, με τη πρώτη ευκαιρία. Ο Harcourt απάντησε ότι είναι εύκολο να μπει σε ένα μέρος, αλλά δύσκολο να βγει από αυτό¹¹²².

Ο Φιλελεύθερος Ενωτικός Sir John Lubbock¹¹²³ στηλίτευσε τη θέση του υπουργού Οικονομικών. Εφόσον, είπε, όπως είχαν τα πράγματα, η Κύπρος δεν ήταν χρήσιμη στη Βρετανία, δεν υπήρχε λόγος διατήρησης της επιβάρυνσης των Βρετανών φορολογούμενων για στήριξη της Κύπρου¹¹²⁴. Ο Συντηρητικός βουλευτής Sir G. Baden-Powell¹¹²⁵ συμφώνησε με τον Sir Lubbock, κατηγορώντας τον υπουργό Οικονομικών ως θιασώτη της αποδυνάμωσης της Βρετανικής αυτοκρατορίας, ισχυρισμό που έσπευσε να απορρίψει ο υπουργός. Ο Φιλελεύθερος βουλευτής F. S. Stevenson¹¹²⁶ υποστήριξε ότι, για όσο χρόνο η Βρετανία κατέχει την Κύπρο, πρέπει

¹¹²¹ James Lowther, πρώτος υποκόμης του Ullswater (1855-1949). Βουλευτής των Συντηρητικών (1884-1921), υφυπουργός Εξωτερικών (1891-92) και πρόεδρος της Βουλής των Κοινοτήτων (1905-31). H. C. G. Matthew, “Lowther, James William, first Viscount Ullswater (1855–1949).” H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, October 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/34615> (accessed April 11, 2014).

¹¹²² Hansard, 8 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 690-691.

¹¹²³ Sir John Lubbock, πρώτος βαρόνος του Avebury (1834-1913). Διετέλεσε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1870-1900). Τραπεζίτης, αρχαιολόγος και βιολόγος, μέλος των Φιλελευθέρων ως το 1886, οπότε το κόμμα διασπάστηκε. Εντάχθηκε στους Φιλελεύθερους Ενωτικούς, οι οποίοι συμάχησαν εκλογικά με τους Συντηρητικούς. Timothy L. Alborn, “Lubbock, John, first Baron Avebury (1834–1913).” Timothy L. Alborn In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2012. <http://www.oxforddnb.com/view/article/34618> (accessed April 11, 2014).

¹¹²⁴ Hansard, 8 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 693.

¹¹²⁵ Sir G. Baden-Powell (1847-1898). Βουλευτής των Συντηρητικών (1885-98). W. D. Rubinstein, “Powell, Sir George Smyth Baden- Powell (1847–1898).” W. D. Rubinstein In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/22648> (accessed April 11, 2014).

¹¹²⁶ Ο συγγραφέας Francis Seymour Stevenson (1862-1938) γεννήθηκε στον Μαυρίκιο. Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων με τους Φιλελευθέρους από το 1885 ως το 1906. Έλαβε τον τίτλο του Ιππότη του Τάγματος του Σωτήρος από τον βασιλιά της Ελλάδας.

να δεσμεύεται με τις υποχρεώσεις που ανέλαβε έναντι της νήσου. Ο Συντηρητικός Sir R. Temple¹¹²⁷ ανέφερε ότι οι Βρετανοί έχουν καθήκον έναντι των Κυπρίων να μην επιστρέψουν το νησί στην Τουρκία. Κατήγγειλε την ανεπάρκεια των υπευθύνων, που δεν κατόρθωσαν να καταστήσουν την Κύπρο ευημερούσα και αυτάρκη και ζήτησε εξηγήσεις αναφορικά με τους λόγους που υποχρέωναν τη χώρα του να επωμίζεται ετησίως κόστος για την Κύπρο. Ο Φιλελεύθερος William Allen¹¹²⁸ συμφώνησε με τη θέση ότι η Βρετανία δεν πρέπει να συνεχίσει να πληρώνει για ένα νησί όπου τίποτα δεν λειτουργεί σωστά.

Ο βουλευτής των Συντηρητικών R. W. Hanbury¹¹²⁹ τάχθηκε εναντίον όσων διαφωνούσαν με την πολιτική του Disraeli σε σχέση με την κατάληψη της Κύπρου¹¹³⁰, ενώ ο επίσης Συντηρητικός Charles Bill¹¹³¹, επανερχόμενος στο θέμα του υποτελικού φόρου, ανέφερε ότι η Βρετανία απέτυχε στην Κύπρο, επειδή παραμέλησε τις υποχρεώσεις της, υποστηρίζοντας ότι ο φόρος έπρεπε να κεφαλαιοποιηθεί και, με τις εξοικονομήσεις που θα εξασφαλιζόνταν, να κατασκευαστεί λιμάνι στην Αμμόχωστο¹¹³².

Στη συνεδρία της 19ης Μαρτίου 1895, η αγόρευση του Συντηρητικού βουλευτή R. Pierpoint, ο οποίος ήταν γνώστης της κυπριακής πραγματικότητας, λόγω των συχνών επισκέψεών του στο νησί και των σχετικών μελετών του, υπέδειξε ότι οι Κύπριοι είναι αποκαρδιωμένοι, αφού οι κόποι τους εξανεμίζονται προς όφελος της Βρετανίας και της Γαλλίας. «Διακόσιες χιλιάδες ψυχές αναγκάζονται να καταβάλλουν ετησίως

¹¹²⁷ Sir Richard Temple, πρώτος βαρονέτος (1826-1902). Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1885-95). Έλαβε τίτλο ευγενείας το 1876. David Steele, "Temple, Sir Richard, first baronet (1826-1902)." David Steele In Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP. <http://www.oxforddnb.com/view/article/36452> (accessed April 11, 2014).

¹¹²⁸ William Allen (1870-1945). Βουλευτής των Φιλελευθέρων από το 1892 ως το 1900. Επέστρεψε ξανά στη Βουλή το 1931 και παρέμεινε ως το 1935.

¹¹²⁹ Robert William Hanbury (1845-1903). Συντηρητικός βουλευτής (1872-80 και 1885-1903). Ernest Clarke, "Hanbury, Robert William (1845-1903)." Rev. H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, <http://www.oxforddnb.com/view/article/33678> (accessed April 11, 2014).

¹¹³⁰ Hansard, 8 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 694-696.

¹¹³¹ Charles Bill (1843-1915). Άγγλος βουλευτής των Συντηρητικών από το 1892 ως το 1906.

¹¹³² Hansard, 8 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 697-698.

£180.000, το ήμισυ των οποίων διοχετεύεται στην Αγγλία και τη Γαλλία, επειδή η Τουρκία αθέτησε τις υποχρεώσεις της [έναντι του δανείου του 1855]». Στους ισχυρισμούς του υπουργού Οικονομικών ότι η Κύπρος υπήρξε μια ατυχής κερδοσκοπία, που στοίχισε στην Βρετανία μισό εκατομμύριο λίρες, αντέτεινε ότι τα έσοδα της Βρετανίας από την Κύπρο ανέρχονταν σε ενάμισι εκατομμύριο λίρες. Χωρίς την Κύπρο, πρόσθεσε, «η Αγγλία και η Γαλλία θα στερούνταν £93.000 το χρόνο. Συνάμα, η νήσος αδικείται κατάφωρα, αφού το 1855 αποτελούσε μόλις το ένα πεντακοσιοστό (1/500) της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά κλήθηκε να καταβάλλει το ήμισυ του δανείου που συνήφθη τότε»¹¹³³.

Ο υπουργός Harcourt ανέφερε πως τα χρήματα αυτά (£93.000), αν δεν καταβάλλονταν στους ομολογιούχους, θα δίνονταν στην Τουρκία και δεν θα παρέμεναν στα χέρια των Κυπρίων. Ισχυρίστηκε ότι η κατάσχεση γίνεται καθ' οδόν, υπέρ των δανειστών των Τούρκων. Ο Pierpoint επέμεινε πως η εξαθλίωση της Κύπρου βαρύνει τις βρετανικές κυβερνήσεις, οι οποίες εμποδίζουν την πρόοδό της αφαιρώντας τα μισά έσοδά της, και κάλεσε την Κυβέρνηση να απαλλάξει τους Κυπρίους από αυτό το επαχθές βάρος¹¹³⁴.

Ο Φιλελεύθερος βουλευτής Labouchere ανέφερε ότι κάθε χώρα μπορεί να καταστεί πλούσια μόνο με κολοσσιαίες δαπάνες. Λοιδόρησε την πολιτική των Συντηρητικών, λέγοντας ότι η Κύπρος υπήρξε μια εκ των γελοίων βρετανικών κτήσεων, η οποία, αν και μεγάλη χώρα, μετήλθε άτιμων και ρυπαρών τεχνασμάτων, προκειμένου να επιτύχει το σκοπό της. Απέρριψε, όμως, την πρόταση του Pierpoint να απαλλαγεί η Κύπρος από τον υποτελικό φόρο και υποστήριξε τα συμφέροντα των Βρετανών φορολογουμένων. Τέλος, εισηγήθηκε ένα πρακτικό, όπως το χαρακτήρισε, σχέδιο. Το τουρκικό δάνειο του 1855, ανέφερε, συνομολογήθηκε με επιτόκιο 4%. Η Τουρκία κατέβαλλε τους τόκους και τα χρεολύσια ως το 1875, αποσβένοντας ομολογίες ύψους £1.177.000. Το υπόλοιπο του δανείου, εκτίμησε, ανέρχεται σε £3.800.000 και πρότεινε αυτό να τοκίζεται προς 3%. Με τον τρόπο αυτό θα εξοικονομούνταν £25.000, ποσό που προσέγγιζε το ετήσιο κυοριακό επίδομα. Ο υπουργός Harcourt απάντησε ότι, αν ελαττωθεί το ποσό που καταβάλλεται στους ομολογιούχους, τότε το

¹¹³³ Hansard, 19 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 1388-1390. Η μετάφραση στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹¹³⁴ Στο ίδιο, 1390-1392.

υπόλοιπο πρέπει να δίδεται στην Τουρκία. Ο Labouchere αντιπρότεινε ότι μπορεί να επέλθει συμφωνία με την Τουρκία, προσθέτοντας ότι, αν το Λονδίνο εξοικονομεί το επίδομα, τότε θα είναι δυνατό να χορηγήσει αυτονομία στην Κύπρο, ανάλογη με την αυτονομία της Σάμου. Πρότεινε να ελαττωθεί η πίστωση κατά το συμβολικό ποσό των £100, ως ένδειξη διαμαρτυρίας για την κυβερνητική αβελτηρία και ολοκλήρωσε την τοποθέτησή του στηλιτεύοντας με ειρωνική διάθεση τη διαχείριση της νήσου από την Βρετανία¹¹³⁵.

Ο υπουργός, απαντώντας σε σχετικό ερώτημα του Συντηρητικού βουλευτή Lowther, ανέφερε ότι, αν η Τουρκία δεν πλήρωνε, τότε οι συνεγγυήτριες χώρες θα επιβαρύνονταν κατά £40.876 ετησίως εκάστη. Οπότε, θεωρώντας ότι ο μέσος όρος του βρετανικού επιδόματος ανέρχεται στις £30.000, τότε το κέρδος για την Βρετανία ανέρχεται, ετησίως, στις £10.000¹¹³⁶.

Στη συζήτηση παρενέβη και ο ηγέτης της αντιπολίτευσης (των Συντηρητικών) Arthur Balfour, ο οποίος υπερασπίστηκε την απόφαση της τότε κυβέρνησης Disraeli να συνάψει την κυπριακή Συνθήκη με την Πύλη. Υπογράμμισε ότι η αξία της Κύπρου μπορεί να διαφοροποιηθεί στο μέλλον, ανάλογα με την τροπή του ανατολικού ζητήματος¹¹³⁷.

Ο υπουργός Οικονομικών Harcourt επέκρινε την άδικη, για τους Κυπρίους, συμφωνία της Βρετανίας με την Πύλη σχετικά με τον λεγόμενο φόρο υποτελείας, υπογραμμίζοντας, ωστόσο, ότι δεν επρόκειτο να προτείνει μέτρο που θα επιβάρυνε τον Βρετανό φορολογούμενο¹¹³⁸.

Η συζήτηση του κυπριακού ζητήματος στο βρετανικό Κοινοβούλιο κατά τις συνεδριάσεις Μαρτίου αφορούσε και σχετικές ερωτήσεις επί του δανείου του 1855 και της χρήσης των £93.000. Ο Pierpoint ρώτησε τι ποσό από τον κυπριακό φόρο κρατείται ως χρεολύσιο του εγγυημένου τουρκικού δανείου του 1855, τι ποσό δόθηκε στη Γαλλία και πότε έγινε αυτό. Ο Harcourt απάντησε ότι ως χρεολύσιο δεσμεύεται

¹¹³⁵ Στο ίδιο, 1392-1393.

¹¹³⁶ Στο ίδιο, 1395-1397.

¹¹³⁷ Στο ίδιο, 1398-1399.

¹¹³⁸ Στο ίδιο, 1401-1402.

ποσό £10.000, ενώ η Γαλλία έλαβε £33.000 το οικονομικό έτος 1881-82 και έκτοτε τίποτα¹¹³⁹.

Σε ερώτηση του Συντηρητικού βουλευτή Frederick George Banbury¹¹⁴⁰ γιατί τα χρεολύσια δεν διατίθενται για την εξόφληση του κεφαλαίου του δανείου, η κυβέρνηση απάντησε ότι αυτό θα ήταν δυνατό να γίνει μόνο κατόπιν συνεννόησης με την Πύλη. Η συνεννόηση, όμως, αυτή ήταν αδύνατη, λόγω των κακών σχέσεων που υπήρχαν εκείνη την περίοδο μεταξύ των δύο χωρών, αλλά και για τον απλούστατο λόγο ότι η Τουρκία αρνήθηκε να λαμβάνει το ποσό αυτό μετά τις «διευθετήσεις» τις οποίες επέβαλε η Βρετανία στην Πύλη (για διοχέτευση του κυπριακού υποτελικού φόρου στους τόκους του δανείου του 1855). Διευκρινίστηκε ότι το ποσό των £115.000, που συγκεντρώθηκε, προορίζεται για χρεολύσια, αλλά επί του παρόντος διατίθεται σε πάγια βρετανικά χρεόγραφα¹¹⁴¹.

Τον Ιούνιο του 1895, ο υπουργός Αποικιών George Frederick Samuel Robinson¹¹⁴² επιβεβαίωσε στον Lord William Addington¹¹⁴³ ότι υπήρχε δυσφορία ανάμεσα στον

¹¹³⁹ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 836-840. Hansard, 4 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 937.

¹¹⁴⁰ Frederick George Banbury, πρώτος βαρόνος του Banbury of Southam (1850-1936). Επιχειρηματίας και μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων με τους Συντηρητικούς, από το 1895 ως το 1924, με μια παύση μερικών μηνών το 1906, οπότε επανεξελέγη σε αναπληρωματικές εκλογές για την περιφέρεια του City του Λονδίνου. E. I. Carlyle, "Banbury, Frederick George, first Baron Banbury of Southam (1850-1936)." Rev. H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008.

<http://www.oxforddnb.com/view/article/30568> (accessed April 11, 2014).

¹¹⁴¹ Hansard, 8 Μαρτίου 1895, series 4, vol. 31, 1159.

¹¹⁴² Λόρδος George Frederick Samuel Robinson, πρώτος μαρκήσιος του Ripon (1827-1909). Γιος του Βρετανού πρωθυπουργού F. J. Robinson (1827-1828). Γεννήθηκε στην Downing Street 10, την πρωθυπουργική κατοικία. Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων από το 1852 ως το 1859. Υφυπουργός και υπουργός Πολέμου, υφυπουργός και υπουργός αρμόδιος για την Ινδία (1859-66), Επικεφαλής του Συμβουλίου των Λόρδων (1868-73, τέταρτος τη τάξει αξιωματούχος στη Βρετανία, θέση την οποία σήμερα κατέχει ο Αντιπρόεδρος της Βρετανικής Κυβέρνησης). Την περίοδο 1870-74 κατείχε ανώτατη θέση στην ιεραρχία της βρετανικής Μασονικής Στοάς. Μεταξύ 1892-95 υπηρέτησε ως υπουργός Αποικιών. Anthony F. Denholm, "Robinson, George Frederick Samuel, first marquess of Ripon (1827-1909)." Anthony F. Denholm In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2009. <http://www.oxforddnb.com/view/article/35792> (accessed April 11, 2014).

πληθυσμό της νήσου σχετικά με τον αποκαλούμενο φόρο υποτελείας. Η Κύπρος ήταν υποχρεωμένη, όπως είπε, να τον καταβάλλει, και η Βρετανία δεν μπορούσε να την απαλλάξει από αυτό το βάρος. Η κυβέρνηση, συμπλήρωσε, αποτάθηκε στο Κοινοβούλιο ζητώντας αύξηση του κυπριακού χορηγήματος για το 1895. Παραδέχθηκε ότι πολλά θα μπορούσαν να γίνουν αν το ποσό αυτό δινόταν για την ανάπτυξη της νήσου, αλλά αυτό θα συνεπαγόταν επιβάρυνση των Βρετανών φορολογουμένων. Κατέληξε διαβεβαιώνοντας το σώμα ότι οι αντιδράσεις των Κυπρίων δεν απειλούσαν την πολιτική σταθερότητα του νησιού¹¹⁴⁴.

Ο Ζαννέτος σημειώνει ότι οι συζητήσεις αυτές στο Κοινοβούλιο προκάλεσαν έντονη εντύπωση στην κοινή γνώμη και στον βρετανικό Τύπο, με πιο χαρακτηριστική την αντίδραση της εφημερίδας *Manchester Guardian*, τα άρθρα της οποίας ήταν ιδιαίτερα επικριτικά. Έτσι, ο πρώην Μέγας Αρμοστής της Κύπρου (1886-92), Sir Henry Bulwer, αναγκάστηκε να δημοσιεύσει στην εφημερίδα *Times* εκτενές άρθρο με τίτλο «Αξίζει η Κύπρος ό,τι μας στοιχίζει», για να αντικρούσει τη σχετική αρθρογραφία, μετά τη συζήτηση στο Κοινοβούλιο. Ο Bulwer υποστήριξε ότι η Κύπρος δεν προκαλούσε οικονομική ζημιά στην Βρετανία, ωστόσο η αποικιακή κυβέρνηση αντιμετώπιζε δυσχέρειες λόγω του ποσού το οποίο προοριζόταν για την Τουρκία¹¹⁴⁵.

Το 1895, δηλαδή δεκαεπτά χρόνια μετά την έναρξη της κατοχής του νησιού, οι αντεγκλήσεις μεταξύ Συντηρητικών και Φιλελευθέρων για την Κύπρο συνεχίζονταν, για μικροπολιτικούς κυρίως λόγους. Επί της ουσίας, όμως, οι όποιοι λόγοι συμπάθειας δεν μετουσιώνονταν σε μέτρα που θα ανακούφιζαν τα οικονομικά προβλήματα των Κυπρίων, ούτε και σε άρση της επιβολής του υποτελικού φόρου, που απομυζούσε το ήμισυ των ετήσιων εσόδων της νήσου. Οι τοποθετήσεις των βουλευτών επηρεάζονταν από το ποια παράταξη βρισκόταν στην εξουσία και αναλόγως προσάρμοζαν τη ρητορική τους εντός του Κοινοβουλίου. Κύριο χαρακτηριστικό των συζητήσεων ήταν η υιοθέτηση κοινής γραμμής από την εκάστοτε βρετανική Κυβέρνηση, σε σχέση με τη νομική, δυνάμει Σύμβασης, υποχρέωση της Κύπρου να καταβάλλει το φόρο. Επιπρόσθετα, αξιόπροσεκτη είναι η

¹¹⁴³ William Addington, τρίτος υποκόμης του Sidmouth (1824-1913). Μέλος της Βουλής των Λόρδων (1864-1913), αλλά και της Βουλής των Κοινοτήτων τη διετία 1863-64.

¹¹⁴⁴ Hansard, 21 Ιουνίου 1895, series 4, vol. 34, 1647-1649.

¹¹⁴⁵ Ζαννέτος, ό.π. σσ. 842-843.

υιοθέτηση από τους Φιλελευθέρους της άποψης των Συντηρητικών ότι οι Κύπριοι κατέβαλλαν το ποσό αυτό και επί Οθωμανοκρατίας, άρα έπρεπε να τους είναι αδιάφορη η κατάληξη υποτελικού φόρου. Μοναδική και σταθερή διαφοροποίηση μεταξύ των δύο μεγάλων πολιτικών σχηματισμών στη Βουλή των Κοινοτήτων σε σχέση με την Κύπρο ήταν η αντίληψή τους ως προς τη χρησιμότητα της νήσου για τα βρετανικά συμφέροντα.

Μέσα σε δύσκολες οικονομικές συνθήκες, συνήλθε η τέταρτη σύνοδος της Γ΄ περιόδου, στις 26 Φεβρουαρίου/6 Μαρτίου 1895¹¹⁴⁶. Στην αντιφώνησή τους, τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου ανέφεραν ότι το ευτυχές γεγονός της άφθονης συγκομιδής του 1894 ουδόλως βελτίωσε την οικονομική κατάσταση του λαού ούτε ελάφρυνε τη φορολογία. Ως κύρια αιτία της συνεχούς υποβάθμισης του επιπέδου διαβίωσης υπέδειξαν και πάλι την ετήσια αφαίρεση μεγάλου χρηματικού ποσού από το νησί, για διάθεσή του υπέρ άλλων σκοπών, ξένων προς τα συμφέροντα των Κυπρίων φορολογουμένων. Ιδιαίτερα παράπονα εξέφρασαν και για τον κυνισμό της αποικιακής διοίκησης, καθώς, παρά τη δυσπραγία του λαού, οι υπάλληλοι συνέχιζαν να σαρώνουν με αυστηρότητα τα χωριά για να εισπράξουν τους φόρους, αδιαφορώντας για μέτρα που θα βελτίωναν κάπως την κατάσταση. Το μόνο που τους απασχολούσε, ισχυρίστηκαν, ήταν η φοροείσπραξη και η εξυπηρέτηση των βρετανικών συμφερόντων¹¹⁴⁷.

Η στάση των αιρετών μελών του Συμβουλίου έναντι του υποτελικού φόρου ήταν απότοκο των αντιδράσεων του λαού, ο οποίος ήταν πεπεισμένος πλέον ότι συνέβαλλε τα μέγιστα στην οικονομική του δυσπραγία. Έτσι, στο πλαίσιο της συνόδου αυτής, ο Αχιλλέας Λιασιδής υπέβαλε πρόταση να καταψηφιστεί ο προϋπολογισμός. Αιτιολογώντας την πρότασή του, ανέφερε ότι η ψήφισή του συνεπάγεται μόνο ευθύνες για τα αιρετά μέλη, αφού δεν έχουν καν το δικαίωμα να τον συζητήσουν και οι εισηγήσεις τους δεν λαμβάνονται υπόψη από την κυπριακή Κυβέρνηση. Η κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η νήσος απαιτούσε τη λήψη έκτακτων μέτρων. Επιχειρηματολογώντας εναντίον του υποτελικού φόρου, προειδοποίησε ότι σε περίπτωση που το Συμβούλιο απέρριπτε τον προϋπολογισμό και ο υπουργός Αποικιών επέβαλλε την εφαρμογή του, θα προκαλούσε την άρνηση

¹¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 821.

¹¹⁴⁷ Στο ίδιο, σσ. 824-827.

των Κυπρίων να πληρώσουν τους φόρους τους. Ο Ιωάννης Κυριακίδης υποστήριξε την πρόταση Λιασιδή, χαρακτηρίζοντας ληστρική πράξη την αφαίρεση των £93.000. Ο Μητροπολίτης Κιτίου¹¹⁴⁸ είπε ότι η πρόταση μπορούσε να γίνει αντιληπτή μόνο ως κίνηση απελπισίας και συνέστησε ωριμότερη σκέψη, αφού τυχόν απόρριψη του προϋπολογισμού θα απονέκρωνε την κυβερνητική λειτουργία.

Ο βουλευτής Λευκωσίας Πασχάλης Κωνσταντινίδης¹¹⁴⁹ τοποθετήθηκε γενικά επί της φορολογίας, λέγοντας ότι από το σύνολο της παραγωγής, ύψους £500.000-£600.000, λαμβάνονταν φόροι £200.000, χωρίς τα ποσά αυτά να διοχετεύονται για την εξυπηρέτηση των αναγκών της Κύπρου. Απέρριψε όμως την πρόταση Λιασιδή, θεωρώντας ότι, ούτως ή άλλως, ο προϋπολογισμός θα επιβαλλόταν με Διάταγμα εν Συμβουλίω. Παράλληλα, εξέφρασε την ανησυχία μήπως η στάση αυτή οδηγήσει σε κατάργηση του θεσμού του Συμβουλίου και επιστροφή στα ισχύσαντα παλαιότερα (1879), όταν ψηφίζονταν οι περί εξορίας νόμοι. Τελικά, η πρόταση Λιασιδή απορρίφθηκε, αφού μόνο ο Ιωάννης Κυριακίδης την υποστήριξε¹¹⁵⁰.

Κρίνοντας την πρωτοβουλία Λιασιδή, συμπεραίνεται ότι, για άλλη μια φορά, δεν υπήρξε συντονισμός και κοινή δράση για την αντιμετώπιση του υποτελικού φόρου. Είτε λόγω απειρίας είτε λόγω ατολμίας, τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου δεν υποστήριξαν την πρόταση αυτή, αδυνατώντας να διαβλέψουν ότι η άσκηση ισχυρής

¹¹⁴⁸ Κουδουνάρης, ό.π. σσ. 279-280: Ο Κύριλλος Β΄ Παπαδόπουλος (1845-1916), Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, γεννήθηκε στον Πρόδρομο Λεμεσού. Φοίτησε στη Θεολογική Σχολή Ιεροσολύμων. Διδάσκαλος της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας, ιεροκήρυκας της Αρχιεπισκοπής και πρόεδρος των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων (1911-16). Εξελέγη βουλευτής Λευκωσίας-Κερύνειας, αλλά παραιτήθηκε, λόγω του ότι δεν βρέθηκε το όνομά του στους εκλογικούς καταλόγους (1886). Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1889-91, 1891-1896, 1896-1901, 1901-06, 1906-11). Μητροπολίτης Κηρυνείας (1889-93) και στη συνέχεια Μητροπολίτης Κιτίου. Μετά την παραίτηση του Κηρυνείας Κυρίλλου Γ΄ (18 Φεβρουαρίου 1910) από τη θέση του Αρχιεπισκόπου, ανέλαβε Αρχιεπίσκοπος Κύπρου ως το θάνατό του το 1916.

¹¹⁴⁹ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 287-288: Ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης (1840-1937) γεννήθηκε στη Λευκωσία και σπούδασε Νομικά στη Βηρυτό. Δίδαξε Γαλλικά στο Ελληνικό Σχολείο Λευκωσίας (1867-78) και κατόπιν άσκησε δικηγορία. Πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Λευκωσίας. Μέλος του Εκτελεστικού και του Νομοθετικού Συμβουλίου (1883-1901 και 1911-16). Μέλος της Σχολικής Εφορίας Λευκωσίας (1893-1906 και 1909) και του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης (1888-1911). Συμμετείχε στις κυπριακές πρεσβείες το 1889 και το 1912. Μέλος του Εθνικού Συμβουλίου.

¹¹⁵⁰ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 830-833.

πίεσης στην Κυβέρνηση θα μπορούσε να προκαλέσει την ανησυχία της και, ενδεχομένως, την προσοχή της. Η στάση των μωαμεθανών βουλευτών δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετική, από τη στιγμή που και οι ίδιοι οι Έλληνες βουλευτές απέτυχαν να επιδείξουν μια κοινή στάση.

Τέσσερις μήνες αργότερα, στις 26 Ιουλίου 1895, συστάθηκε Επιτροπή για να συντάξει Παγκύπριο Υπόμνημα, στο οποίο δέσποζε το ζήτημα της Ένωσης με την Ελλάδα¹¹⁵¹. Την ίδια στιγμή, οι μουσουλμάνοι αντέτειναν ότι, σε περίπτωση που η Βρετανία εγκατέλειπε την Κύπρο, το νησί έπρεπε να το επιστρέψει στην οθωμανική κυριαρχία¹¹⁵². Την περίοδο που προηγήθηκε κορυφώνονταν φήμες για αποχώρηση των Βρετανών από την Κύπρο¹¹⁵³.

Το γεγονός ότι στις διεκδικήσεις για τον υποτελικό φόρο υπεισερχόταν και το ζήτημα της Ένωσης, επηρέασε βαθμιαία τις θέσεις των μωαμεθανών βουλευτών, οι οποίοι άρχισαν να περιχαράκωνονται στις δικές τους εθνικές επιδιώξεις, βλέποντας με καχυποψία τις διεκδικήσεις των Ελλήνων βουλευτών. Η τροπή που θα λάμβαναν πλέον οι συζητήσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο εμπεριείχε, αναπόφευκτα, και το διχαστικό στοιχείο της εθνικής προέλευσης, το οποίο φρόντισε να ενισχύσει και να υποθάλψει η βρετανική διοίκηση. Επιπλέον, ας ληφθεί υπόψη ότι, δύο χρόνια αργότερα, διεξήχθη ο ατυχής πόλεμος του 1897, κατά τον οποίο η Ελλάδα υπέστη ταπεινωτική ήττα. Το γεγονός ότι η Ελλάδα και η Τουρκία ενεπλάκησαν σε πόλεμο προκαλούσε από μόνο του όξυνση των πνευμάτων και εθνικιστικές εξάρσεις.

Η απάντηση από τον υπουργό Αποικιών δόθηκε ένα χρόνο αργότερα, στις 27 Ιουλίου 1896, από το νέο υπουργό Joseph Chamberlain, μετά την άνοδο των Συντηρητικών στην εξουσία, τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου. Στο θέμα του υποτελικού φόρου, ο Chamberlain υπήρξε λακωνικός (παράγραφος 6), περιοριζόμενος να παρατηρήσει ότι το ζήτημα αυτό είναι γεμάτο δυσκολίες και τυγχάνει της σύντονης προσοχής της Κυβέρνησης¹¹⁵⁴. Οι κρίσεις του κυπριακού Τύπου ήταν αρνητικές και με σειρά

¹¹⁵¹ Σχετικές αναφορές στο προηγούμενο κεφάλαιο.

¹¹⁵² Hill, ό.π., σ. 502.

¹¹⁵³ ΙΑΥΕ, 1894/Ε/ε, Διάφορα, «Εμπιστευτική Έκθεσις του Προξένου της Ελλάδος, Δ. Στεφανή, προς τον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών», Λάρνακα (χωρίς ημερομηνία).

¹¹⁵⁴ *Αλήθεια* (Παράρτημα), 30 Αυγούστου/11 Σεπτεμβρίου 1896. *Φωνή της Κύπρου*, 5/17 Σεπτεμβρίου 1896: Καταγράφεται αυτούσιο το Υπόμνημα του υπουργού

άρθρων καταφέρονταν ενάντια στις *ειρωνείες του υπουργού*¹¹⁵⁵ και τις απορριπτικές αναφορές του σε όλα τα ζητήματα που έθεταν οι Κύπριοι με το Παγκύπριο Υπόμνημα¹¹⁵⁶.

Στο μεταξύ, στο Νομοθετικό Συμβούλιο, παραιτήθηκαν ο Αριστοτέλης Παλαιολόγος¹¹⁵⁷, εκδότης της εφημερίδας *Αλήθεια* –ο οποίος διορίστηκε Πρόεδρος Δικαστηρίου– και ο Ιωάννης Κυριακίδης, εξαιτίας της απογοήτευσής του από τις συνεχείς διαφωνίες με πολλούς ομόδοξους συναδέλφους του στο Συμβούλιο. Τους παραιτηθέντες αντικατέστησαν οι Ιωάννης Οικονομίδης¹¹⁵⁸ και Γιώργος Παυλίδης¹¹⁵⁹.

Η πέμπτη σύνοδος της Γ' περιόδου πραγματοποιήθηκε στις 4 Μαρτίου 1896 υπό δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, λόγω της δραματικής μείωσης των προβλεπόμενων εσόδων και της συνακόλουθης δημιουργίας μεγάλου ελλείμματος¹¹⁶⁰. Είχε προηγηθεί η άνοδος των Συντηρητικών στην εξουσία, τον Αύγουστο του 1895, υπό την ηγεσία

Αποικιών. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 867-874. Στο *Νέον Έθνος*, 7/19 Σεπτεμβρίου 1896, δημοσιεύεται η περίληψη της απάντησης.

¹¹⁵⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 12/24 Σεπτεμβρίου 1896.

¹¹⁵⁶ *Αλήθεια*, 6/18 Σεπτεμβρίου, 13/25 Σεπτεμβρίου και 20 Σεπτεμβρίου/2 Οκτωβρίου 1896.

¹¹⁵⁷ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 434: Ο Αριστοτέλης Παλαιολόγος του Κωνσταντίνου (1852-1915) γεννήθηκε στη Λευκωσία. Σπούδασε στην Ελληνική Σχολή της πόλης. Δημοσιογράφος, διδάσκαλος, λόγιος και συγγραφέας. Ιδρυτής και εκδότης της εβδομαδιαίας εφημερίδας *Αλήθεια* (1880-97). Δικαστής στην Κερύνεια (1897-1904), τη Λάρνακα (1904-09) και τη Λεμεσό (1905-09). Δημοτικός σύμβουλος Λεμεσού (1892-94) και μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1890-96). Πρόεδρος των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού και του Αναγνωστηρίου «Ισότης» στην ίδια πόλη.

¹¹⁵⁸ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 423-424: Ο Ιωάννης Οικονομίδης του Παπαχαραλάμπους (1864-1934) γεννήθηκε στο Λευκόνοικο Αμμοχώστου και σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εθελοντής στον ελληνικό στρατό (1885-86). Βουλευτής, δικαστής και παράγοντας του συνεργατικού τραπεζικού κινήματος. Γενικός Διευθυντής της Τράπεζας Κύπρου, ιδρυτικό μέλος του Παγκυπρίου Γυμνασίου και έφορος των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας (1893-1900). Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1896, 1896-1901, 1911-16). Μέλος του Εθνικού Συμβουλίου και ένας από τους συντάκτες του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Κύπρου.

¹¹⁵⁹ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 889-890. Κουδουνάρης, ό.π., σ. 464: Ο Γεώργιος Παυλίδης του Παύλου (1869-1940) γεννήθηκε στη Λεμεσό. Ανέπτυξε εμπορικές επιχειρήσεις στην πόλη, όπου διετέλεσε και Δημοτικός Σύμβουλος (1886-89 και 1896-1908). Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου το 1896. Πρόεδρος του Δ.Σ. της Λαϊκής Τράπεζας Λεμεσού. Εκ των ιδρυτών του Νοσοκομείου Πλατρών, προς το οποίο έκανε γενναία δωρεά.

¹¹⁶⁰ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 890-903.

και πάλι του Lord Salisbury, σε συνεργασία με το κόμμα των Ενωτικών Φιλελευθέρων¹¹⁶¹ και ενώ το ιρλανδικό κόμμα είχε οδηγηθεί σε διάσπαση¹¹⁶². Η νέα πολιτική που εφάρμοζε η κυβέρνηση Chamberlain έναντι των κτήσεων και των αποικιών περιλάμβανε την παροχή χαμηλότοκων αναπτυξιακών δανείων προς αυτές¹¹⁶³. Έτσι, το 1897, έγινε γνωστό από τον υπουργό Αποικιών ότι επρόκειτο να ζητήσει πίστωση £60.000, ως χορηγία προς την Κύπρο, υπό μορφή χαμηλότοκου δανείου, για την εκτέλεση αρδευτικών έργων¹¹⁶⁴.

Στην αντιφώνησή τους, τα αιρετά μέλη κάλεσαν τον Sendall να προωθήσει αναπτυξιακά έργα, για την πρόοδο του τόπου και την αύξηση των εσόδων, υποδεικνύοντας ότι η μείωση της φορολογίας στη γειτονική Αίγυπτο επέδρασε θετικά στην αύξηση της παραγωγής και την ευημερία των Αιγυπτίων¹¹⁶⁵. Το ύφος της αντιφώνησης αυτής ήταν τραχύ, σε σχέση με προηγούμενες αντιφωνήσεις, υπό το βάρος της συνεχιζόμενης δυσπραγίας του νησιού, σε συνδυασμό με την απραξία της τοπικής Κυβέρνησης. Στη διαδικασία ψήφισης της αντιφώνησης υπήρξαν έντονες αντεγκλήσεις μεταξύ των χριστιανών μελών του Συμβουλίου και του Αρχιλογιστή Harcour, τόσο στα φορολογικά ζητήματα όσο και σε αυτά του αστυνομικού σώματος¹¹⁶⁶. Τα αιρετά μέλη διαβίβασαν προς τον Chamberlain, μέσω του Αρμοστή Sendall, ότι όσο ο τόπος επιβαρύνεται με τον υποτελικό φόρο, καμιά σοβαρή προσπάθεια για ανάπτυξη της Κύπρου δεν πρόκειται να αποδώσει και η οικονομική κατάσταση θα εξακολουθεί να φθίνει, εφόσον οι Κύπριοι δεν συμμετέχουν στη διοίκηση της νήσου¹¹⁶⁷.

Τον ίδιο χρόνο, εξαιτίας των σφαγών των Αρμενίων από τους Τούρκους, ανακινήθηκε στο βρετανικό Κοινοβούλιο το ζήτημα της αγγλο-τουρκικής Συνθήκης του 1878 και των υποχρεώσεων που εκπήγαζαν από αυτήν για την Βρετανία¹¹⁶⁸. Κατά

¹¹⁶¹ Craig, ό.π., σσ. 16 και 151.

¹¹⁶² Στο ίδιο, σ. xviii.

¹¹⁶³ Ζανέτος, ό.π., σ. 900.

¹¹⁶⁴ *Επίσημη Εφημερίδα της Κύπρου*, 18/30 Ιανουαρίου 1897, «Παράρτημα».

¹¹⁶⁵ Ζανέτος, ό.π., σσ. 900-903. Για τις σχετικές αναφορές στην αντιφώνηση, βλ. επίσης, Chakalli, ό.π., σσ. 79-80.

¹¹⁶⁶ Ζανέτος, ό.π., σ. 903.

¹¹⁶⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 8/20 Μαρτίου 1896. *Νέον Έθνος*, 9/21 Μαρτίου 1896. *Αλήθεια*, 15/27 Μαρτίου 1896.

¹¹⁶⁸ Hansard, 30 Μαρτίου 1896, series 4, vol. 39, 433-464.

τη συζήτηση έγινε σαφές ότι, εφόσον η Πύλη δεν είχε εφαρμόσει στις κτήσεις της τις μεταρρυθμίσεις που είχε υποσχεθεί, η Βρετανία δεν ήταν υποχρεωμένη πλέον να υπερασπίσει την ακεραιότητα των κτήσεων του Σουλτάνου στη Μικρά Ασία, όπως προέβλεπε ένας εκ των ουσιωδών όρων αυτής της Συνθήκης¹¹⁶⁹.

Η συζήτηση αυτή μας επιτρέπει να αντιληφθούμε ότι, ενώ οι ίδιοι οι πρωτεργάτες της Συνθήκης αποκηρύσσουν τον πιο ουσιώδη λόγο σύναψής της, αντί να εγκαταλείψουν κάθε δέσμευσή τους έναντι της Τουρκίας, τουλάχιστον σε ό,τι αφορούσε την Κύπρο, επικαλούνταν τη νομική δέσμευσή τους έναντι αυτής, όποτε τα βρετανικά συμφέροντα το επιτάσσουν.

Την ίδια περίοδο, κορυφώνονταν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Λονδίνου και Πύλης για την κεφαλαιοποίηση του υποτελικού φόρου¹¹⁷⁰, οι οποίες όμως διακόπηκαν, λόγω των απαιτήσεων της Πύλης που, ενώ επιζητούσε τη διευθέτηση του υποτελικού φόρου της Κύπρου, συνάμα διεκδικούσε το υπόλοιπο του ποσού του τουρκικού εγγυημένου δανείου του 1855 που είχε συγκεντρωθεί για το χρεολύσιό του. Η Βρετανία ανέστειλε για τον επόμενο χρόνο τις διαπραγματεύσεις, προκαλώντας μεγάλη δυσαρέσκεια στην Πύλη, η οποία επιδίωκε να αποσπάσει ένα ποσό της τάξης των £400.000-£450.000, προκειμένου να ενισχύσει τα άδεια ταμεία της¹¹⁷¹.

Το Νομοθετικό Συμβούλιο διαλύθηκε στις 7 Οκτωβρίου του 1896 και δεκαέξι μέρες αργότερα (23 Οκτωβρίου) διεξήχθησαν εκλογές για τα νέα μέλη του, οπότε εξελέγησαν οι πιο κάτω: Θεοφάνης Θεοδότου, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Ηγούμενος Κύκκου (Γεράσιμος Χριστοδουλίδης) και Χατζή Χαφούζ Ζιαΐ (Λευκωσία – Κερύνεια), Ιωάννης Οικονομίδης, Αχιλλέας Λιασίδης, Ιωάννης Βονιτισιάνος και Τουγιουρπασιζανέ Αχμέτ Δερβίς Πασάς (Λάρνακα – Αμμόχωστος), Ονούφριος

¹¹⁶⁹ Στο ίδιο, 460 (οι υποχρεώσεις αυτές προβλέπονταν στο άρθρο 61 της Συνθήκης του Βερολίνου).

¹¹⁷⁰ *Φωνή της Κύπρου*, 15/27 Αυγούστου 1896 («Η Κύπρος εν τη Αγγλική Βουλή»). *Αλήθεια*, 23 Αυγούστου/4 Σεπτεμβρίου 1896.

¹¹⁷¹ *Νέον Έθνος* (αναδημοσίευση της *Overland Mail*, 7 Αυγούστου 1896), 17/29 Αυγούστου 1896.

Ιασονίδης, Μητροπολίτης Κιτίου (Κύριλλος Παπαδόπουλος), Σωκράτης Φραγκούδης και Χαφούζ Ραμετάν Εγιούπ (Λεμεσός – Πάφος)¹¹⁷².

Στις 5/17 Φεβρουαρίου 1897, πραγματοποιήθηκε η πρώτη σύνοδος της Δ' περιόδου¹¹⁷³. Ο Sendall επικεντρώθηκε στους επικείμενους εορτασμούς για τα εξήντα χρόνια της βασιλείας Βασίλισσας Βικτωρίας και υπαινίχθηκε ότι, επί βρετανικής διοίκησης, εκτός της ελευθερίας του λόγου, της ασφάλειας και της ειρήνης που επικρατούσε στο νησί (σε σχέση με τις γειτονικές περιοχές), πενιχρά ήταν τα όσα είχαν επιτευχθεί για την ευημερία του λαού¹¹⁷⁴. Άξια λόγου ήταν και η αναφορά του στο δάνειο των £60.000 που δόθηκε στην Κύπρο για αρδευτικά έργα, θεωρώντας την εξέλιξη αυτή ως απόδειξη της μονιμότητας της βρετανικής κατοχής¹¹⁷⁵.

Στην αντιφώνησή τους, τα αιρετά μέλη άδραξαν την ευκαιρία να κατακεραυνώσουν τη βρετανική πολιτική στην Κύπρο, η οποία μετά από δεκαεννέα χρόνια δεν είχε να επιδείξει τίποτε από όσα μετ' επιτάσεως υπόσχονταν οι Βρετανοί πολιτικοί όταν καταλάμβαναν το νησί, πέρα από την επιβολή βαριάς φορολογίας¹¹⁷⁶. Εξίσου επικριτικές ήταν και οι αναφορές τους στον υποτελικό φόρο, «η απόσπαση του οποίου από το λαό όχι μόνο δυσαρεστεί, αλλά αποτελεί και πράξη που καταπατά κάθε πανανθρώπινη αξία και οικονομική αρχή»¹¹⁷⁷.

Το ύφος της αντιφώνησης, που υπήρξε πιο σκληρό και τολμηρό απ' ό,τι συνήθως, αποδίδεται στη συμμετοχή των δύο νέων μελών που είχαν εισέλθει στο Συμβούλιο, του Ιωάννη Οικονομίδη και του Θεοφάνη Θεοδότου¹¹⁷⁸. Επί της ουσίας, όμως, είναι δυσδιάκριτη η διαφοροποίηση αντίληψης και διεκδίκησης και η ανέλιξή της σε μια πιο πειστική και τεκμηριωμένη διατύπωση.

¹¹⁷² Ζαννέτος, ό.π., σ. 922. Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 120-124 (εκτός των αναφορών στους μουσουλμάνους βουλευτές).

¹¹⁷³ Ζαννέτος, ό.π., σ. 924.

¹¹⁷⁴ Στο ίδιο, σσ. 924-932.

¹¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 927.

¹¹⁷⁶ Στο ίδιο, σσ. 933-947.

¹¹⁷⁷ *Νέον Έθνος*, 20 Φεβρουαρίου/5 Μαρτίου και 6/18 Μαρτίου 1897. Για τις σχετικές αναφορές στην αντιφώνηση, βλ. επίσης Chakalli, ό.π., σσ. 80-82. Μετάφραση στην ελληνική από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 934-935.

¹¹⁷⁸ Ζαννέτος, ό.π., σ. 947.

Στις 14/26 Φεβρουαρίου 1897, με Διάταγμα εν Συμβουλίω, προσδιορίστηκε η διάρκεια της θητείας των *ex officio* επίσημων μελών σε περίπτωση διάλυσης του Συμβουλίου, δηλαδή του Αρχιγραμματέα, του Δικηγόρου του Στέμματος και του Αρχιλογιστή¹¹⁷⁹.

Στις 17/29 Νοεμβρίου του 1897, ο Sendall, που ήταν αρκετά δημοφιλής στον κυπριακό λαό, μολονότι η θητεία του είχε σηματοδοτηθεί από την οικονομική δυσπραγία και τα συλλαλητήρια των κρασοχωριών το 1895, ενημερώθηκε με τηλεγράφημα του υπουργού Αποικιών ότι διοριζόταν Κυβερνήτης της Βρετανικής Γουιάνας. Τα καθήκοντά του θα αναλάμβανε ο μέχρι πρότινος Κυβερνήτης στις Μπαχάμες, Sir William Haynes Smith¹¹⁸⁰.

Τελικά, ο Sendall αναχώρησε μετά πολλών επαίνων από την Κύπρο στις 19 Δεκεμβρίου 1897. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Φ. Ζαννέτου, τήρησε θετική στάση έναντι των Ελλήνων της Κύπρου, τόσο κατά την εξέγερση της Κρήτης όσο και κατά τον ελληνο-τουρκικό πόλεμο του 1897. Επιπλέον, βελτίωσε την εκπαίδευση προς όφελος και των χριστιανών και των μουσουλμάνων, όμως δεν πέτυχε απτά αποτελέσματα στον τομέα της οικονομίας, καθώς δεν διαφοροποιήθηκε από τους προκατόχους, παραμένοντας πιστός στην πολιτική εξυπηρέτησης των βρετανικών συμφερόντων¹¹⁸¹.

Η δεύτερη σύνοδος της Δ' περιόδου συγκλήθηκε στις 4/16 Μαρτίου 1898 από τον Αρμοστεύοντα-Αρχιγραμματέα Arthur Young¹¹⁸², ο οποίος ασκούσε την προεδρία ως τοποτηρητής, μέχρι την άφιξη του νέου Αρμοστή¹¹⁸³.

Στην αντιφώνηση των βουλευτών, ο υποτελικός φόρος αναφέρεται έμμεσα ως τα βάρη που επιβλήθηκαν από τη Συνθήκη και τα οποία προστέθηκαν στο λαό της Κύπρου συνεπεία της αλλαγής στη διοίκηση [της νήσου]¹¹⁸⁴ και εκφράζεται η

¹¹⁷⁹ Στο ίδιο, σσ. 946-947.

¹¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 966.

¹¹⁸¹ Στο ίδιο, σσ. 967-968.

¹¹⁸² Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 3-4: Προκήρυξη Αρχιγραμματέα Arthur Young, Λάρνακα, 1 Ιανουαρίου 1898.

¹¹⁸³ *Ευαγόρας*, 31 Μαρτίου και 4 Απριλίου 1898.

¹¹⁸⁴ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 9.

δυσφορία των μελών για την περιφρονητική στάση της βρετανικής Κυβέρνησης έναντι των παραπόνων του λαού, καθώς αρκείται στην καταπιεστική είσπραξη της φορολογίας, που είναι βαριά και δυσανάλογη προς τις δυνατότητες του λαού¹¹⁸⁵.

Στο πλαίσιο των συζητήσεων αυτής της συνόδου, ο Αχιλλέας Λιασίδης, αναφερόμενος στο θέμα του υποτελικού φόρου, είπε ότι μερικούς μήνες μετά την υπογραφή της Συνθήκης του 1878, *υπό κάποιες περιστάσεις, δυστυχώς, για την Κύπρο*, οι Κύπριοι πληροφορήθηκαν ότι το πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών θα καταβαλλόταν ως υποτελικός φόρος στην Τουρκία. Παρά την αναστάτωση των Κυπρίων, πίστεψαν ότι αυτό θα διευθετούνταν από το βρετανικό υπουργείο Οικονομικών. Η προσδοκία αυτή διαψεύστηκε. Η βρετανική κυβέρνηση διέπραξε σοβαρό λάθος που δεν διαβουλευτήκε με τους Κυπρίους κατά τον καθορισμό του ποσού αυτού του φόρου. Αν το έπραττε, θα διαπίστωνε ότι το πλεόνασμα δεν ανερχόταν σε £92.000 και δεν ήταν λογικό να διατεθεί για τα τοκοχρεολύσια του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855. Η Κύπρος είναι ικανή για μεγάλη ανάπτυξη, ισχυρίστηκε ο Λιασίδης, αλλά, για να στηρίξει μια ακριβή διοίκηση, όπως η βρετανική, το μόνο που ζητούσε ήταν δικαιοσύνη και λύτρωση από τη Συνθήκη του 1878. Θεωρούσε ότι η βρετανική κυβέρνηση είχε τα μέσα και τη δύναμη να λύσει το ζήτημα του υποτελικού φόρου και πως πολιτικοί λόγοι δεν έπρεπε να σταθούν εμπόδιο στα συμφέροντα του νησιού. Πίστευε ότι η δυσφορία των Κυπρίων είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο, που θα μπορούσε να τους οδηγήσει σε πράξεις αντίθετες προς το φιλήσυχο χαρακτήρα τους¹¹⁸⁶.

Ο βουλευτής Θεοφάνης Θεοδότου¹¹⁸⁷ αναφέρθηκε στη διάψευση των προσδοκιών των Κυπρίων από την έλευση των Βρετανών στο νησί το 1878 και στις

¹¹⁸⁵ Για αναφορές σχετικές με την αντιφώνηση, βλ. επίσης Chakalli, ό.π., σ. 82. Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 9-13.

¹¹⁸⁶ Address in Reply to Opening Speech (Αντιφώνηση στον Εναρκτήριο Λόγο του Μεγάλου Αρμοστή), Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου, Κρατικό Αρχείο Κύπρου, Χ, Λευκωσία 1898, 24 Μαρτίου-5 Απριλίου 1898, (σσ. 8-77). *Εναγόρας*, 17 Μαρτίου 1898. *Νέον Έθνος*, 21 Μαρτίου/2 Απριλίου 1898. *Εναγόρας*, 4 Απριλίου 1898.

¹¹⁸⁷ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 178-179: Ο Θεοφάνης Θεοδότου (1863-1942), ανιψιός του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου, γεννήθηκε στο χωριό Φοινί. Σπούδασε Αγγλικά και Γαλλικά στη Βηρυτό, Νομικά στην Αθήνα (1890) και Πολιτικές επιστήμες στο Παρίσι και το Λονδίνο. Μέλος του Εκτελεστικού και του Νομοθετικού Συμβουλίου (1896-1921 και 1930-31). Μέλος του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και της Σχολικής Εφορίας Λευκωσίας (1900). Συμμετείχε στις κυπριακές πρεσβείες το 1912

καταστροφικές συνέπειες της εξαγωγής ενός σημαντικού ποσού, ύψους £35.000-40.000, από την Κύπρο ετησίως. Κατέληξε, λέγοντας ότι η Κύπρος κατέχεται από την Βρετανία για πολιτικούς λόγους και συγκρίνεται δυσμενώς έναντι άλλων κατεχομένων τόπων της τουρκικής αυτοκρατορίας, οι οποίοι κατέχονταν πλέον από ευρωπαϊκές Δυνάμεις, κατά την ίδια περίοδο¹¹⁸⁸.

Ο βουλευτής Σωκράτης Φραγκούδης είπε ότι η Κύπρος δεν θα προοδεύσει όσο υφίσταται το ζήτημα του υποτελικού φόρου. Στα είκοσι χρόνια βρετανικής κατοχής, οι Κύπριοι κατέβαλαν £1.200.000 στα ταμεία του βρετανικού Θησαυροφυλακίου, ενώ δεν αποταμιεύτηκε κανένα ποσό για τους ιδίους, παρά το ότι ένα μικρό μέρος από το πλεόνασμα θα ήταν αρκετό για να βοηθήσει να συσταθεί Αγροτική Τράπεζα και να κατασκευαστούν εμπορικό λιμάνι και σιδηρόδρομος. Γι' αυτή την αδικία, κατέληξε, ευθύνεται η κεντρική Κυβέρνηση και η τοπική διοίκηση, η οποία επιδίδεται, επιπλέον, σε καταπιεστική συλλογή των φόρων. Ο Γενικός Ταμίας περιορίστηκε να πει ότι, επί του παρόντος, η κυπριακή Κυβέρνηση δεν μπορούσε να εκφράσει άποψη στο ζήτημα αυτό¹¹⁸⁹.

Οι συνέπειες της υποβολής του Υπομνήματος του 1895, που έθεσε τις βάσεις της διαίρεσης των αιρετών μελών σε εθνοτική βάση ως προς τον υποτελικό φόρο, άρχισαν να διαφαίνονται μέσα από τις τοποθετήσεις των μωαμεθανών βουλευτών.

Ο Ζιαΐ Χατζή Χαφούζ (Ziai Hacı Hafız Ef.)¹¹⁹⁰ ανέφερε ότι ο υποτελικός φόρος περιγράφεται ως ένα βάρος που επιβλήθηκε στο νησί επί βρετανικής κατοχής και μπορεί να ανακληθεί πλήρως ή εν μέρει, κατόπιν συμφωνίας της βρετανικής και της

και το 1918-1920. Μετά τα Οκτωβριανά του 1931 εξορίστηκε, αλλά το 1939 του επιτράπη να επιστρέψει στην Κύπρο, λόγω σοβαρής ασθένειας.

¹¹⁸⁸ *Ευαγόρας*, 17 Μαρτίου 1898. *Νέον Έθνος*, 21 Μαρτίου/2 Απριλίου 1898. *Ευαγόρας*, 4 Απριλίου 1898.

¹¹⁸⁹ Στο ίδιο.

¹¹⁹⁰ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 161-162: Ο δάσκαλος, βουλευτής και κοινωνικός παράγοντας Ziai Hacı Hafız Ef. (1851-1936) γεννήθηκε στη Λευκωσία. Σπούδασε στην Αίγυπτο και την Κωνσταντινούπολη. Σε αυτόν οφείλεται ο πρώτος πυρήνας Τουρκοκύπριων δασκάλων. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1895-96, 1896-1901, 1901-04). Από το 1904 ως το 1910 υπηρέτησε ως Καδής (Επαρχιακός Δικαστής) Λευκωσίας – Κερύνειας. Κατόπιν διορίστηκε Μουφτής της Κύπρου ως το 1927, οπότε και παραιτήθηκε. Από τους ιδρυτές του Τουρκοκυπριακού Ταμειυτηρίου (1901) και Διευθυντής του από το 1901 ως το 1928.

οθωμανικής κυβέρνησης. Ζήτησε να μάθει τα οφέλη επί της υφιστάμενης φορολογίας από την άρση ή τη μείωσή του και υποστήριξε ότι τυχόν μείωσή του δεν θα ήταν επωφελής για τα συμφέροντα των Κυπρίων, ενώ θα προκαλούσε ζημιά στην οθωμανική Κυβέρνηση. Γι' αυτό, δεν υποστήριξε την απαίτηση για κατάργηση ή μείωση του φόρου, προτείνοντας να εξεταστούν τα αρχεία της οθωμανικής διοίκησης και να προσαρμοστεί η φορολογία που θα καταβάλλει η Κύπρος σε εκείνα τα επίπεδα¹¹⁹¹.

Όπως φαίνεται από τα πρακτικά της συνόδου, συνέχισε να επικρατεί η εντύπωση ότι ο υποτελικός φόρος συνιστούσε κυπριακή υποχρέωση. Είναι προφανές, άλλωστε, η πρόθεση του Χαφούζ Εφέντη να προβάλλει το ζήτημα υπό την οπτική γωνία κάποιου που δεν ήθελε να ζημιώσει η Πύλη από τυχόν μείωσή του.

Στο πλαίσιο της συνόδου αυτής συζητήθηκαν και άρθρα του ποινικού κώδικα¹¹⁹², όπως, για παράδειγμα, το άρθρο 306, που προέβλεπε φυλάκιση για όσους, εντός ή εκτός Κύπρου, συνωμοτούσαν για να κινήσουν πόλεμο εναντίον της Βρετανίας ή του Σουλτάνου και της επικράτειας των αυτοκρατοριών τους. Για πρώτη φορά, επί βρετανικής κατοχής, επιχειρήθηκε να ψηφιστεί νόμος για την υπεράσπιση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Σουλτάνου. Αν αυτός ίσχυε ένα χρόνο νωρίτερα, οι Κύπριοι που είχαν πολεμήσει στις γραμμές του ελληνικού στρατού, κατά τον ατυχή πόλεμο του 1897, θα φυλακίζονταν. Τελικά, η συζήτηση αυτού του νόμου αναβλήθηκε για αργότερα¹¹⁹³.

Πιθανότατα, η επιθυμία της βρετανικής διοίκησης να προσεταιριστεί το μωαμεθανικό στοιχείο την οδήγησε στην ανάληψη συγκεκριμένων πρωτοβουλιών. Έτσι, προχώρησε στη θέσπιση μέτρων τα οποία εκτιμούσε ότι θα εδραίωναν κοινά συμφέροντα και θα ενδυνάμωναν το εθνικό φρόνημα του μουσουλμανικού στοιχείου της Κύπρου και, κατ' επέκταση, των αντιπροσώπων τους στο Νομοθετικό Συμβούλιο.

¹¹⁹¹ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1898, XI, Λευκωσία 1898, 24 Μαρτίου- 5 Απριλίου 1898 (σσ. 8-77). *Ευαγόρας*, 17 Μαρτίου και 4 Απριλίου 1898, *Νέον Έθνος*, 21 Μαρτίου/2 Απριλίου 1898.

¹¹⁹² *Νέον Έθνος*, 7/19 Μαρτίου 1898.

¹¹⁹³ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 16.

Το 1898 συνεχίστηκαν στην Κωνσταντινούπολη οι διαπραγματεύσεις μεταξύ του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών και της Πύλης, για την εξαγορά του υπολοίπου του εγγυημένου δανείου του 1855, ύψους £3.800.000. Η Βρετανία επιδίωκε να λάβει τη συγκατάθεση της Πύλης για εξαγορά χρεογράφων με επιτόκιο 3%, αντί του υφιστάμενου 4%, ώστε να υπάρξει εξοικονόμηση. Δεν διευκρινίστηκε, όμως, για ποιο λόγο επιθυμούσε να έχει τη συγκατάθεση της Πύλης, ούτε και για ποιους λόγους η Πύλη πρόβαλλε αντιρρήσεις, που οδηγούσαν κάθε κύκλο διαπραγμάτευσης σε αποτυχία¹¹⁹⁴.

Όπως προκύπτει από τις προσπάθειες τροποποίησης του υποτελικού φόρου, το 1898, από τη στιγμή που ο οφειλέτης κατέστη αφερέγγυος και ο εγγυητής ανέλαβε τις υποχρεώσεις του, ο δεύτερος θα μπορούσε να αποπληρώσει το υπόλοιπο του δανείου, χωρίς πλέον να ζητεί τη συγκατάθεση του οφειλέτη. Άλλωστε, το δάνειο του 1855 όφειλε να αποσβεστεί το 1900. Αυτός ήταν ένας πρόσθετος λόγος για τον εγγυητή να αποπληρώσει το χρέος κατά την ημερομηνία λήξης του. Στην εξυπηρέτηση του δανείου αυτού συνέβαλε και η Αίγυπτος, η οποία βρισκόταν επίσης υπό βρετανική διοίκηση. Είναι πιθανό η Πύλη να επιδίωξε να λαμβάνει η ίδια τις £93.000 μετά την τελική απόσβεση του δανείου, αλλά η Βρετανία επιθυμούσε να συναφθεί νέο δάνειο, με επιτόκιο 3%, για την αποπληρωμή του εγγυημένου δανείου του 1855¹¹⁹⁵.

Τον Αύγουστο του ίδιου έτους, επαναλήφθηκε η συζήτηση του κυπριακού στο βρετανικό Κοινοβούλιο, με τοποθετήσεις του Ιρλανδού John Dillon¹¹⁹⁶, των Συντηρητικών Albert Rollit¹¹⁹⁷, Robert Pierpoint και Charles Bill, του Φιλελεύθερου

¹¹⁹⁴ Ανταπόκριση δημοσιογράφου του Reuters στην αγγλική εφημερίδα *Times*, 5/17 Ιουλίου 1898: «Νέα απόπειρα μετατροπής του υποτελικού φόρου». Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 46-47.

¹¹⁹⁵ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 46-47.

¹¹⁹⁶ Ο Ιρλανδός εθνικιστής πολιτικός από το Δουβλίνο John Dillon (1851-1927) θήτευσε στο Κοινοβούλιο για 35 χρόνια (1880-83 και 1885-1918). Υπήρξε ηγέτης του Ιρλανδικού Κοινοβουλευτικού κόμματος στη Βουλή των Κοινοτήτων. Alan O'Day "Dillon, John (1851–1927)." Alan O'Day In *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/32831> (accessed April 11, 2014).

¹¹⁹⁷ Ο Βρετανός Συντηρητικός πολιτικός Sir Albert Kaye Rollit (1842-1922) ήταν νομικός και επιχειρηματίας-εφοπλιστής. Διετέλεσε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων από το 1886 ως το 1906. Philip A. Hunt, "Rollit, Sir Albert Kaye (1842–

Charles W. Dilke και άλλων¹¹⁹⁸. Ο Pierpoint ανέφερε ότι ο φόρος είναι επαχθής για την Κύπρο και, αν δεν επιβαλλόταν στο νησί, τότε αυτό, μετά από είκοσι χρόνια, θα διέθετε πέραν των £1.125.000 σε δημόσια έσοδα. Καμιά υπόσχεση της Βρετανίας δεν τηρήθηκε και κανένα μέτρο προς ηθική και υλική ανάπτυξη των κατοίκων δεν επετεύχθη, όπως είχε διακηρυχθεί επίσημα το 1878¹¹⁹⁹. Ο βουλευτής αναγνώριζε, πάντως, ότι ο υπουργός Αποικιών Joseph Chamberlain επέδειξε μείζονα συμπάθεια προς την Κύπρο και κατέληξε ρωτώντας αν ο εν λόγω υπουργός επρόκειτο να διορίσει επιτροπή για να διερευνήσει κατά πόσο η διαχείριση της νήσου από τους υπουργούς Οικονομικών υπήρξε δίκαιη, καθώς και για τις σχέσεις Κύπρου και Βρετανίας. Τέλος, ρώτησε τι θα μπορούσε να γίνει για την ανάπτυξη και την ευημερία της νήσου¹²⁰⁰.

Ο Ιρλανδός βουλευτής John Dillon ομολόγησε ότι η μέχρι τούδε διοίκηση της νήσου δεν τιμούσε την Βρετανία, εκφράζοντας την ελπίδα για μεγαλύτερη ανάπτυξη των υποδομών της. Στηλίτευσε το ότι η θέση της Κύπρου ήταν χειρότερη παρά επί Τουρκοκρατίας, με τους φόρους να έχουν αυξηθεί κατά £57.000, χωρίς παράλληλη αύξηση των κοινωνικών δαπανών. Ισχυρίστηκε ότι, λόγω του φόρου προς την Τουρκία, η Βρετανία επωφελήθηκε από την κατοχή της Κύπρου περί τις £200.000, ενώ η καταβολή του φόρου σε χρυσό και όχι σε υποτιμημένο χαρτονόμισμα επέφερε ετήσια ζημιά £45.000. Υποστήριξε, τέλος, την τροποποίηση του υποτελικού φόρου, έτσι ώστε να εξοικονομούνται £27.000 ετησίως¹²⁰¹.

Ο Dilke αναφέρθηκε στην ανάπτυξη της παραγωγής της μετάξης και ο Bill σε μέτρα για την ανάπτυξη της γεωργίας, ενώ ο Rollit αναφέρθηκε σε άλλες πτυχές της

1922).” Philip A. Hunt In Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP, 2004.

<http://www.oxforddnb.com/view/article/47087> (accessed April 11, 2014).

¹¹⁹⁸ Ζαννέτος, ό.π., τ. ΙΙΙ, σσ. 47-48. *Αλήθεια*, 13 Αυγούστου 1898. *Νέον Έθνος*, 14/26 Αυγούστου 1898. Hansard, 8 Αυγούστου 1898, series 4, vol. 64, 502-522.

¹¹⁹⁹ *Ευαγόρας*, 11 Αυγούστου 1898 (ανέφερε ότι ο Pierpoint εκτιμούσε τις εξοικονομήσεις σε £1.135.000). Το ποσό αυτό επιβεβαιώνεται και στο Hansard, 8 Αυγούστου 1898, series 4, vol. 64, 502-507.

¹²⁰⁰ *Ευαγόρας*, 11 Αυγούστου 1898.

¹²⁰¹ Hansard, 8 Αυγούστου 1898, series 4, vol. 64, 507-509.

κυπριακής οικονομίας και περιόρισε την επερώτησή του στο θέμα της διασύνδεσης του υποτελικού φόρου με τη μετατροπή του υπολοίπου του δανείου του 1855¹²⁰².

Σε ερώτηση του Συντηρητικού βουλευτή Sir James Ferguson, ήταν αξιοσημείωτη και περιέργη η απάντηση του υπουργού Αποικιών Joseph Chamberlain, ο οποίος ισχυρίστηκε ότι δεν απομένει περίσσειμα από τον κυπριακό φόρο, μετά την καταβολή των τόκων, εκφράζοντας μάλιστα τη διαμαρτυρία του έναντι του ισχυρισμού ότι η Βρετανία προσπορίζεται όφελος. Το ποσό του φόρου υποτελείας, είπε, ανέρχεται ετησίως, κατά προσέγγιση, στις £80.000. Εξ αυτών, το ήμισυ διοχετεύεται για πληρωμή των τόκων του γαλλικού μέρους του δανείου και το άλλο μισό για το βρετανικό μέρος. Μετά την ετήσια καταβολή των £80.000, προκύπτει έλλειμμα στα οικονομικά της Κύπρου, το οποίο προσεγγίζει τις £30.000. Το έλλειμμα αυτό καλύπτει ετησίως η Βρετανία, η οποία ως το 1895 δαπάνησε για το σκοπό αυτό μισό εκατομμύριο λίρες¹²⁰³. Παραδέχθηκε ότι ο φόρος αυτός διασυνδέθηκε με το εγγυημένο δάνειο του 1855, όμως δικαιολόγησε την ενέργεια αυτή, λέγοντας ότι η Βρετανία ζητούσε εγγυήσεις για την κτήση της υπό διαχείριση νήσου. Ανέφερε, επίσης, ότι η Κύπρος, προ της βρετανικής διοίκησης, κατέβαλλε στον Σουλτάνο £80.000 ετησίως. Η μόνη διαφορά, ισχυρίστηκε, είναι η βρετανική επιχορήγηση, η οποία, στα είκοσι χρόνια κατοχής, ανήλθε στις £500.000. «Επομένως, οι Κύπριοι θα αποδεικνύονταν πολύ αγνώμονες, αν δεν αναγνώριζαν τις θυσίες της Βρετανίας για την Κύπρο»¹²⁰⁴.

Ο υπουργός ισχυρίστηκε, ακόμη, ότι η Κύπρος ωφελήθηκε από την βρετανική διοίκηση και ότι ο λαός της δεν επιθυμεί επιστροφή στους Οθωμανούς, ενώ εξήρε την έναρξη αρδευτικών έργων και το διορισμό του διακεκεριμένου αγρονόμου από την Ελλάδα Παναγιώτη Γεννάδιου ως διευθυντή του Γεωργικού Τμήματος (τον Νοέμβριο του 1896¹²⁰⁵). Ανέδειξε ως πρόοδο για το νησί την τακτική εβδομαδιαία συγκοινωνία με την Αίγυπτο, τις φορολογικές μεταρρυθμίσεις και την αποστολή μηχανικών για το σχεδιασμό γραμμής σιδηροδρόμου μεταξύ Λευκωσίας, Αμμοχώστου και Λάρνακας. Υπέδειξε ότι δεν υπήρχε πρόθεση να κατασκευαστεί μεγάλο στρατιωτικό και ναυτικό

¹²⁰² Στο ίδιο, 509-512.

¹²⁰³ Hansard, 8 Αυγούστου 1898, series 4, vol. 64, 514 και 520.

¹²⁰⁴ Στο ίδιο, 521. Η μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹²⁰⁵ Georghallides, ό.π., σ. 30.

λιμάνι στην Αμμόχωστο, αλλά λιμάνι για εμπορικούς σκοπούς¹²⁰⁶ και κάλεσε τη Βουλή να εγκρίνει το επίδομα για το 1898, ύψους £40.000, λέγοντας ότι ήταν εξίσου γενναιόδωρο με το αντίστοιχο του 1897 (£46.000). Η θέση της νήσου, κατέληξε, βελτιώθηκε, αυξήθηκε ο πληθυσμός και οι φόροι ανέρχονταν κατά κεφαλή μεταξύ 13-14 σελινιών. Η φορολογία, κατέληξε, δεν είναι υπερβολική και παρά το ότι στα δεκαπέντε πρώτα χρόνια δεν έγιναν όσα έργα έπρεπε να γίνουν, εντούτοις, η αλλαγή στη διοίκηση της νήσου, η αύξηση της εμπιστοσύνης και οι δαπάνες για παραγωγικούς σκοπούς, επέφεραν ευεργετικά αποτελέσματα¹²⁰⁷.

Σχολιάζοντας τα στοιχεία που παρέθεσε ο υπουργός Αποικιών, μπορεί να επισημανθεί ότι, εφόσον ο πληθυσμός ανερχόταν σε 209.291 κατοίκους (σύμφωνα με την απογραφή του 1891) και δεδομένου ότι κατά τα έτη 1898-99 εισπράχθηκαν φόροι ύψους £210.284, η κατά κεφαλή φορολογική επιβάρυνση υπερέβαινε τα 20 σελίνια¹²⁰⁸. Βεβαίως, η γενική τοποθέτηση του υπουργού, για αναπτυξιακά προγράμματα στο νησί, δεν ήταν μακράν της πραγματικότητας, χωρίς όμως να υπεισέρχεται στα πάγια σοβαρά οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι. Για το λόγο αυτό, ο κυπριακός Τύπος έψεξε τις δηλώσεις του, διαμαρτυρόμενος για τους άδικους ισχυρισμούς του στο θέμα του υποτελικού φόρου και την προσπάθεια ωραιοποίησης της οικονομικής κατάστασης στην Κύπρο¹²⁰⁹.

Στο μεταξύ, ο νέος Αρμοστής, Sir William Frederick Haynes Smith, έφτασε στην Κύπρο και ορκίστηκε ενώπιον του Εκτελεστικού Συμβουλίου, στο Δικαστήριο της Λάρνακας, στις 11/23 Απριλίου 1898¹²¹⁰.

Η τρίτη σύνοδος της Δ' περιόδου πραγματοποιήθηκε στις 10/22 Φεβρουαρίου 1899¹²¹¹. Από τον εναρκτήριο λόγο του νέου Ύπατου Αρμοστή φάνηκε ήδη η

¹²⁰⁶ Hansard, 8 Αυγούστου 1898, series 4, vol. 4, 516-519.

¹²⁰⁷ Στο ίδιο, 520-521.

¹²⁰⁸ Luke και Jardine, ό.π., σ. 115.

¹²⁰⁹ *Αλήθεια*, 20 Αυγούστου 1898. *Αλήθεια*, 3 Σεπτεμβρίου 1898. *Νέον Έθνος*, 22 Αυγούστου/3 Σεπτεμβρίου 1898. Hansard, 4 Αυγούστου 1899, series 4, vol. 75, 1519-1531. Στο πλαίσιο της συζήτησης αυτής, οι Rollit και Pierpoint στηλίτευσαν τη μονιμοποίηση των αποβαθρικών τελών, τα οποία όχι μόνο δεν προορίζονταν αποκλειστικά για την κατασκευή λιμενικών έργων στη Λεμεσό και τη Λάρνακα, αλλά, επιβάλλοντάς τα, εξαπάτησαν και το λαό της Κύπρου, πείθοντάς τον ότι θα ήταν προσωρινά.

¹²¹⁰ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 18.

διαφορετική προσέγγιση, σε σχέση με τον προκάτοχό του¹²¹². Ο Haynes Smith επιδίωξε, από τη μια, να δοθεί ώθηση στις εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις, αλλά, από την άλλη, ο λόγος του ήταν προκλητικός και εξέφραζε τον κυριαρχικό ρόλο που αντιλαμβανόταν ότι αναλάμβανε¹²¹³.

Στο σχέδιο της αντιφώνησης, για πρώτη φορά, τα αιρετά μέλη πρόβαλαν την παράλειψη του Αρμοστή να αναφερθεί στο πιο σημαντικό ζήτημα: *το βάρος που επιβάλλεται στον κυπριακό λαό δυνάμει της Συνθήκης*¹²¹⁴. Οι Έλληνες βουλευτές επιχείρησαν να περιλάβουν το θέμα αυτό στην ημερήσια διάταξη των εργασιών του σώματος¹²¹⁵ και, τελικά, το Συμβούλιο εξέφρασε τη βεβαιότητα ότι η Κυβέρνηση αναγνωρίζει πως η συνέχιση αυτής της πληρωμής οδηγεί σε αποτυχία των προσπαθειών για ευημερία και προξενεί τη δυσπιστία του λαού εναντίον της Κυβέρνησης, η οποία, για να συλλέξει τα απαιτούμενα έσοδα, εξαντλεί την κυπριακή οικονομία με σκληρά αλλά και παράνομα μέσα. Το επόμενο διάστημα, πραγματοποιήθηκαν διαπραγματεύσεις μεταξύ βρετανικής κυβέρνησης και Πύλης, στο Λονδίνο, ενόψει και της λήξης, το 1900, του κριμαϊκού δανείου του 1855.

Κατά τη διάρκεια της συνόδου αυτής διεξήχθησαν μακρές και οξύτατες συζητήσεις για τον υποτελικό φόρο, ενώ κυκλοφορούσαν έντονες φήμες για τροποποίησή του, μέσω της διευθέτησης του δανείου του 1855, για την εξοικονόμηση ποσού επ' ωφελεία των Βρετανών φορολογουμένων¹²¹⁶. Ειδικότερα, μέσα από τα πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου για τη σύνοδο αυτή, προκύπτει ότι ο Λιασίδης επιχείρησε να προειδοποιήσει για τις έντονες αντιδράσεις του λαού, ενόψει του έτους λήξης του εγγυημένου δανείου του 1855, ζητώντας ενημέρωση για την πορεία των διαπραγματεύσεων μεταξύ Λονδίνου και Πύλης¹²¹⁷.

¹²¹¹ Στο ίδιο.

¹²¹² Στο ίδιο, σσ. 57-61.

¹²¹³ Στο ίδιο, σσ. 61-62.

¹²¹⁴ Στο ίδιο, σσ. 63-69. *Αλήθεια*, 25 Φεβρουαρίου 1899. Για αναφορές σχετικές με την αντιφώνηση, βλ. επίσης Chakalli, ό.π., σ. 81.

¹²¹⁵ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 63.

¹²¹⁶ Σχετικές είναι οι αναφορές σε δημοσιεύματα στο Ζανέττος, ό.π., τ. III, σσ. 69-72.

¹²¹⁷ Address in Reply to Opening Speech (Αντιφώνηση στον Εναρκτήριο Λόγο του Αρμοστή), Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1899, XI, Λευκωσία, 28 Φεβρουαρίου 1899, σσ. 12-31. *Αλήθεια*, 4 Μαρτίου 1899 και 11 Μαρτίου 1899.

Ο Χατζή Χαφούζ Εφέντης συμφώνησε ότι ο φόρος αυτός εξαθλιώνει το λαό, θεωρώντας όμως ότι το ποσό αυτό καταβάλλεται στο νόμιμο κύριο του νησιού και είναι ανάλογος του φόρου που κατέβαλλε η Κύπρος στην Πύλη προ της βρετανικής διοίκησης, οπότε τα παράπονα των αιρετών μελών έπρεπε να επικεντρωθούν στη νέα φορολογία, ενώ πρόσθεσε ότι λανθασμένα αποδίδονται στον υποτελικό φόρο όλα τα κακά της οικονομίας¹²¹⁸. Η τοποθέτησή του ήταν πλήρως ευθυγραμμισμένη με την βρετανική θεώρηση, μόνο που τα ποσά αυτά ουδέποτε κατέληξαν στα οθωμανικά ταμεία, πλην μιας μικρής περιόδου ως την άνοιξη του 1879.

Ο Κιτίου αναφέρθηκε στις επιπτώσεις της επίσπευσης υπογραφής της βρετανο-τουρκικής Συνθήκης, η οποία προκάλεσε το λανθασμένο υπολογισμό του κυπριακού πλεονάσματος. Υποστήριξε ότι δεν λήφθηκε υπόψη η διαφορά του χρυσού με το μεταλλικό, όταν συμφωνούνταν το ύψος του υποτελικού φόρου, ούτε η τεράστια διαφορά δαπανών μεταξύ της βρετανικής και της οθωμανικής διοίκησης. Ο Κιτίου συμπέρανε ότι η Βρετανία, προκειμένου να αντεπεξέλθει σε αυτές τις δαπάνες, κατέφυγε στην επιβολή νέων φόρων και πως η πώληση ακίνητης περιουσίας για αποπληρωμή φόρων ήταν αδιανόητη επί τουρκικής διοίκησης. Πρόσθεσε ότι η κυβέρνηση πρέπει να λάβει η ίδια μέτρα για τη μείωση του υποτελικού φόρου και οι Κύπριοι να λάβουν μέτρα για να διασφαλίσουν το μερίδιό τους από τις εξοικονομήσεις που θα προκύψουν από την τροποποίηση του υποτελικού φόρου. Η δε Βρετανία να σταθεί αρωγός των Κυπρίων, αν επιθυμεί να διαφυλάξει το κύρος της στην Ανατολή. Υπέδειξε ότι εάν η αποικιακή διοίκηση ακολουθούσε μια πιο γενναιόδωρη πολιτική, δεν θα ήταν υποχρεωμένη να υφίσταται την ταπείνωση να ζητιανεύει κάθε χρόνο από το βρετανικό Κοινοβούλιο επιδόματα, για να καλύψει το έλλειμμα του προϋπολογισμού¹²¹⁹.

Ο βουλευτής Ονούφριος Ιασονίδης¹²²⁰ ανέφερε ότι διαπράχθηκε μια κατάφωρη αδικία από δύο συμβαλλόμενα μέρη σε μια μονομερή Συμφωνία, με την οποία δέσμευσαν

¹²¹⁸ Σάλπιγξ, 27 Φεβρουαρίου, 6 Μαρτίου και 13 Μαρτίου 1899.

¹²¹⁹ Σάλπιγξ, 6 Μαρτίου και 13 Μαρτίου 1899.

¹²²⁰ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 186-187: Ο Ονούφριος Ιασονίδης (1846-1916) γεννήθηκε στη Λεμεσό. Ο παππούς του καρατομήθηκε στις σφαγές των προκρίτων, στις 10 Ιουλίου 1821. Φιλόλογος, νομικός, πολιτικός, λόγιος, ποιητής και μεταφραστής. Μεταξύ άλλων, σπούδασε στην Οξφόρδη Νομικά και Πολιτικές επιστήμες. Όταν βρισκόταν στην Αγγλία, διαμεσολάβησε στις επικοινωνίες των Κυπρίων με το

ένα τρίτο μέρος, χωρίς αυτό να έχει οποιαδήποτε σχέση. Εξέφρασε την αντίθεσή του στην βρετανο-τουρκική Συνθήκη, καλώντας το λαό να αποταθεί στις άλλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις για να κάνουν γνωστή σε αυτές την αδικία που επιβάλλει στην Κύπρο μια εκ των πλέον πολιτισμένων χωρών στον κόσμο.

Ο Χατζή Ντερβίς¹²²¹ πασάς, ή Δερβής Πασάς (Hacı Mehmet Derviş Efendi), υποστήριξε τη θέση του ομοθρήσκου του, λέγοντας ότι ο υποτελικός φόρος δεν πρέπει να συζητείται στο Νομοθετικό Συμβούλιο, αφού αυτός έχει καθοριστεί από Συνθήκη. Κάλεσε όμως την Κυβέρνηση να ελαφρύνει τα φορολογικά βάρη του λαού με άλλους τρόπους. Ο Γενικός Ταμίας εξήγησε τη θέση της Κυβέρνησης, λέγοντας ότι θα ήταν ευτύχημα αν τα έσοδα αυξάνονταν και οι δαπάνες μειώνονταν, αφού έτσι δεν θα ήταν απαραίτητο το κυπριακό επίδομα. Όμως, δεν μπορούσε να δεχτεί ότι οι £92.000 επιβλήθηκαν στο νησί από την Βρετανία, ούτε ότι η Κυβέρνηση βαρύνεται για παράνομα και ληστρικά μέτρα (όπως ανέφερε ο Αχιλλέας Λιασίδης). Απέρριψε τον ισχυρισμό του Ιασονίδη ότι οι Κύπριοι είναι εξαθλιωμένοι και σκελετωμένοι όπως οι Κουβανοί. Ο Μητροπολίτης Κιτίου κάλεσε τα αιρετά μέλη να τοποθετούνται ξεκάθαρα και λιγότερο αινιγματικά στο θέμα του υποτελικού φόρου και επιτέθηκε στους μωαμεθανούς του Συμβουλίου. Υπογράμμισε ότι η Βρετανία κατέλαβε την Κύπρο για πολιτικούς λόγους, επομένως ήταν υπόλογη να πληρώνει για όσα απολάμβανε εκ της κατοχής. Όσες φορές το Λονδίνο προσπάθησε, είπε, να επιτύχει ελάφρυνση του υποτελικού φόρου, οι προσπάθειες προσέκρουσαν στις αντιδράσεις των μωαμεθανών μελών. Είναι λάθος τους, πρόσθεσε, να σκέφτονται ότι η Τουρκία θα υποφέρει από ενδεχόμενη τροποποίηση του υποτελικού φόρου, αφού ο Σουλτάνος ουδέποτε έλαβε αυτό το ποσό (επί βρετανικής κατοχής). Ο Χατζή Ντερβίς αντέδρασε λέγοντας ότι το ζήτημα αυτό συζητείται στο Συμβούλιο για είκοσι χρόνια χωρίς αποτέλεσμα και μπορεί να συνεχίσουν για άλλα είκοσι, πάλι χωρίς αποτέλεσμα. Κάλεσε να το συζητήσουν εκτός Συμβουλίου και, όταν υπάρξει συμφωνία, τότε να τη

αντιπολιτευόμενο κόμμα των Φιλελευθέρων του Gladstone. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου από το 1896 ως το 1901. Υπήρξε συνεργάτης των εφημερίδων *Σάλπιγξ*, *Στασίος*, *Φωνή της Κύπρου* και *Έθνος*, καθώς και ελλαδικών ημερολογίων.

¹²²¹ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 601-602: Ο Tuccarpasizade Hacı Mehmet Derviş ή Derviş Pasha (1843-1910) γεννήθηκε στη Λευκωσία. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1896-1901, 1901-06) και της Εκπαιδευτικής Επιτροπείας (1896-1902). Εξέδωσε τη πρώτη εβδομαδιαία τουρκική εφημερίδα, τη *Zaman* (1892), η οποία απηχούσε σουλτανικές αντιλήψεις. Στη συνέχεια ήρθε σε ρήξη με αξιωματούχους της αυλής του Σουλτάνου. Φρόντιζε για την περιτομή όλων των άπορων παιδιών.

θέσουν στην ημερήσια διάταξη. Ο Αχιλλέας Λιασίδης κάλεσε σε συνεργασία μωαμεθανών και χριστιανών του Συμβουλίου στο ζήτημα της μείωσης του υποτελικού φόρου, ενώ ο Ονούφριος Ιασονίδης κάλεσε τα αιρετά μέλη να παραιτηθούν, για να δείξουν στην Κυβέρνηση πως δεν θα συνεχίσουν να ανέχονται την απραξία της ως προς τη βελτίωση της διαβίωσης του λαού, καθώς και να σταματήσουν να συνεργάζονται με τα επίσημα μέλη σε ζητήματα δευτερεύουσας σημασίας. Η πρότασή του απορρίφθηκε¹²²².

Μετά την ολοκλήρωση των συζητήσεων επί του προσχεδίου αντιφώνησης, ο Αχιλλέας Λιασίδης υπέβαλε πρόταση που προέβλεπε τη μη έναρξη των εργασιών του Συμβουλίου χωρίς την εκ των προτέρων ενημέρωση των μελών του για το τι μέλλει γενέσθαι με την τροποποίηση του υποτελικού φόρου και τις διαπραγματεύσεις Βρετανίας και Πύλης στο Λονδίνο¹²²³.

Το ψήφισμά του απερρίφθη χάρη στη νικώσα ψήφο του Αρμοστή, αφού οι μωαμεθανοί του Συμβουλίου συντάχθηκαν με τους Βρετανούς¹²²⁴.

Στο πλαίσιο των εργασιών της συνόδου, ο Λιασίδης υπέβαλε Ψήφισμα το οποίο προέβλεπε πως, ενόψει των πληροφοριών ότι επίκειτο ευόδωση των διαπραγματεύσεων μεταξύ Πύλης και Βρετανίας για μετατροπή του φόρου της Κύπρου, θα ήταν δίκαιο να επωφεληθεί η Κύπρος από την ελάττωσή του και η Βρετανία να συνεχίσει να της καταβάλλει ετησίως επίδομα, ίσο με το μέσο όρο αυτού που της κατέβαλλε επί βρετανικής κατοχής. Κατά την ψηφοφορία επί του Ψηφίσματος, αποχώρησαν τόσο τα επίσημα μέλη όσο και οι μωαμεθανοί, οπότε αυτό ψηφίστηκε «ομόφωνα»¹²²⁵. Ήταν η πρώτη φορά που καταγραφόταν σαφής και έντονη διάσταση απόψεων μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων του Συμβουλίου στο ζήτημα του υποτελικού φόρου. Ενώ ήταν κοινή η αντίληψη ότι η ψηλή φορολογία απομυζούσε την κυπριακή οικονομία, καθλώνοντας την κοινωνία στο τέλμα και στη φθορά, ο εθνικός προσανατολισμός των μωαμεθανών της Κύπρου τους οδήγησε σε

¹²²² Σάλπιγξ, 6 Μαρτίου και 13 Μαρτίου 1899.

¹²²³ Hill, ό.π., σ. 458. Νέον Έθνος, 6/18 Μαρτίου 1899.

¹²²⁴ Νέον Έθνος, 6/18 Μαρτίου 1899.

¹²²⁵ Αλήθεια, 8 Απριλίου 1899. Σάλπιγξ, 10 Απριλίου 1899.

αντίθετη πορεία, με συνέπεια την αδυναμία δημιουργίας κοινού μετώπου των αιρετών μελών απέναντι στην αποικιακή διοίκηση.

Έριδες και δυσαρέσκεια προκαλούσε και μεταξύ των χριστιανών του Συμβουλίου το επίπεδο έντασης των διάφορων διεκδικήσεων, με μεγάλο κερδισμένο την βρετανική διοίκηση, η οποία, στη δύση του 19ου αιώνα, μετά από είκοσι και πλέον χρόνια κατοχής της Κύπρου, μπορούσε με σχετική ευκολία να παρακάμπτει το σκόπελο της νομικής υποχρέωσής της έναντι του υποτελικού φόρου. Αυτή η επιτυχία ήταν απόρροια της αδυναμίας των ίδιων των Κυπρίων να αντιληφθούν ότι η ενιαία διεκδίκηση του αιτήματος από το σύνολο των αιρετών μελών θα κλόνιζε αποφασιστικά τη βρετανική θέση.

2.2 Διαπραγματεύσεις για την τροποποίηση του υποτελικού φόρου

Το τελευταίο έτος του 19ου αιώνα έμελλε να κορυφωθούν, ανεπιτυχώς, οι προσπάθειες τροποποίησης του υποτελικού φόρου, αφού το 1900 ήταν το έτος ρευστοποίησης του οθωμανικού εγγυημένου δανείου του 1855. Ο κυπριακός Τύπος αναδημοσίευε την αρθρογραφία του ξένου Τύπου που αναφερόταν στα οφέλη τα οποία θα αποκόμιζε η νήσος μετά την κεφαλαιοποίησή του με χαμηλότερο επιτόκιο (3%) από αυτό του τουρκικού δανείου του 1855 (4%)¹²²⁶. Ωστόσο, η άρνηση της Βρετανίας να ανακουφίσει και τους Κύπριους φορολογουμένους σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο αποκαρδίωσε τον Τύπο και το λαό¹²²⁷, όπως άλλωστε και οι ανταποκρίσεις που έφταναν από την Πύλη και αναφέρονταν στην άρνηση του Σουλτάνου να δεχθεί οποιαδήποτε τροποποίηση του φόρου¹²²⁸.

Αντιφατικές πληροφορίες συνέχιζαν να κατακλύζουν το νησί, άλλοτε για τις ενστάσεις του Σουλτάνου και άλλοτε για το ενδεχόμενο υπογραφής Σύμβασης για τροποποίηση του φόρου. Για το λόγο αυτό, τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου πρόβαλλαν επιμόνως την ανάγκη να ενημερωθούν επίσημα για την πορεία των σχετικών διαπραγματεύσεων, ώστε να μπορούν να προβούν στις απαιτούμενες ενέργειες¹²²⁹. Σε μια από αυτές τις εκκλήσεις, ο Μέγας Αρμοστής, απαντώντας στο

¹²²⁶ Σάλπιγξ, 27 Μαρτίου 1899.

¹²²⁷ Αλήθεια, 25 Μαρτίου 1899.

¹²²⁸ Αλήθεια, 15 Απριλίου 1899. Νέον Έθνος, 10/22 Απριλίου 1899.

¹²²⁹ Αλήθεια, 6 Μαΐου και 27 Μαΐου 1899.

βουλευτή Αχιλλέα Λιασίδα, τον ενημέρωνε ότι δεν είχε επέλθει μέχρι τότε Συμφωνία¹²³⁰.

2.3 Συνέχεια στις συζητήσεις

Την ίδια περίοδο, σε σχετική συζήτηση στο βρετανικό Κοινοβούλιο, οι βουλευτές Albert Rollit, Robert Pierpoint και Francis Channing¹²³¹ τοποθετήθηκαν με θέρμη υπέρ των νησιωτών και, συνάμα, επαίνεσαν το εντονότερο ενδιαφέρον της βρετανικής Κυβέρνησης έναντι της νήσου και τη βελτίωση και πρόοδό της, χάρη στα αναπτυξιακά έργα (όπως η αναδάσωση, η κατασκευή δρόμων, η ανάπτυξη των βιοτεχνιών και άλλων υποδομών). Βέβαια, δεν παρέλειψαν να υπομνήσουν τα πάγια αιτήματα των Κυπρίων, ιδιαίτερα σε ό,τι είχε σχέση με τη βαριά φορολογία, τα οποία και υποστήριζαν¹²³². Στο ζήτημα του υποτελικού φόρου, συνηγόρησαν υπέρ της κεφαλαιοποίησής του προς όφελος των Κυπρίων. Μάλιστα, ο Sir Albert Rollit αποκάλεσε το φόρο *μέγα βάρος και αδίκημα*, φρονώντας ότι ήταν δίκαιο να πληρώνεται στην Τουρκία, αλλά όχι εξ ολοκλήρου από τους φτωχούς Κυπρίους, ενώ επισήμανε ότι η διασύνδεση του φόρου υποτελείας με το εγγυημένο δάνειο του 1855 υπήρξε ατυχής¹²³³.

Ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Channing είπε ότι η Κύπρος πρέπει να αποτελέσει στο μέλλον μέρος του ελληνικού βασιλείου, προσθέτοντας ότι αυτή η εξέλιξη θα ήταν μια ευτυχής λύση στο πρόβλημα της ανατολικής Μεσογείου. Για τον υποτελικό φόρο ανέφερε ότι η πληρωμή του αποτελούσε εμπόδιο στην ανάπτυξη της νήσου και πηγή ελλειμμάτων στην οικονομία της. Σε σχέση με τη διασύνδεσή του με το εγγυημένο δάνειο του 1855, είπε ότι συνήφθη με τη συμμετοχή Γάλλων και Βρετανών κερδοσκόπων –προς τους οποίους δεν έτρεφε καμιά συμπάθεια– και

¹²³⁰ *Σάλπιγξ*, 6 Ιουνίου 1899. *Αλήθεια*, 23 Ιουλίου 1899 (αναδημοσιεύσεις αγγλικών εφημερίδων). *Νέον Έθνος*, 25 Ιουλίου/6 Αυγούστου 1899 (αναδημοσίευση της *Manchestrian Guardian*, 22 Ιουλίου 1899 και Reuters, 17 Ιουλίου 1899).

¹²³¹ Ο Αμερικανο-βρετανός νομικός και ακαδημαϊκός Francis Allston Channing, πρώτος βαρώνος του Channing (1841-1926), υπήρξε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1885-1910) με το κόμμα των Φιλελευθέρων. Έλαβε τίτλους ευγενείας το 1906 και το 1912.

¹²³² *Αλήθεια*, 12 και 19 Αυγούστου 1899. *Νέον Έθνος*, 7/19 Αυγούστου και 14/26 Αυγούστου 1899.

¹²³³ *Αλήθεια*, 12 Αυγούστου 1899. Hansard, 4 Αυγούστου 1899, series 4, vol. 75, 1520.

κάλεσε τους Βρετανούς αρμοδίους να εξεύρουν συμβιβαστική λύση, η οποία θα ωφελούσε και τους Κυπρίους. Διασύνδεσε, τέλος, τη συμβατική υποχρέωση της Βρετανίας να καταβάλλει το φόρο αυτό προς την Πύλη, με την υποχρέωση που ανέλαβε ο Σουλτάνος, με την ίδια Συνθήκη, να προστατεύει τους χριστιανικούς πληθυσμούς στην αυτοκρατορία του. Ως εκ τούτου, κατέληξε, η τήρηση των υποχρεώσεων αυτών είναι προφανώς αλληλένδετη¹²³⁴.

Ο υπουργός Αποικιών J. Chamberlain εξέφρασε ευαρέσκεια για το έργο που επιτελείται στην Κύπρο, επαινώντας τα έσοδα του 1899 που ανήλθαν στις £210.000 – τα ψηλότερα που είχαν καταγραφεί μέχρι τότε επί βρετανικής κατοχής. Τα έξοδα, είπε, ανήλθαν στις £135.000 και η διαφορά (το έλλειμμα) προέκυπτε από την καταβολή του φόρου υποτελείας¹²³⁵. Ο υποτελικός φόρος δεν επιβλήθηκε στην Κύπρο, αλλά ήταν υποχρέωση που ανέλαβε η Βρετανία «[...] μετά της νήσου. Δεν υπάρχει δυνατότητα να μην πληρώνεται ο φόρος, αφού αυτή είναι μια υποχρέωση της Αγγλίας, δυνάμει διεθνούς Συνθήκης»¹²³⁶. Εξήγησε ότι το ποσό αυτό καταβαλλόταν στην Πύλη (κατά την τουρκοκρατία), η οποία δαπανούσε στην Κύπρο μόνο £30.000 ετησίως, ενώ οι δαπάνες της βρετανικής διοίκησης έφταναν τις £135.000. Ανέδειξε το γεγονός ότι στην Κύπρο υπάρχει ασφάλεια, ησυχία και ο λαός δεν υπόκειται σε αρμενικές σφαγές. Ισχυρίστηκε ότι η ισοτιμία του χαρτονομίσματος, κατά τον υπολογισμό του πλεονάσματος, λήφθηκε υπόψη στις διαπραγματεύσεις, παρά τη σχετική διαφωνία του Biddulph, ο οποίος προσπάθησε να πείσει την Πύλη να μειώσει τις αξιώσεις της. Παραδέχθηκε ότι οι Κύπριοι πλήρωναν περισσότερα απ' ό,τι επί οθωμανοκρατίας, αλλά υπέδειξε ότι επί αγγλοκρατίας λάμβαναν ετησίως επίδομα ύψους £30.000. Προς άρση κάθε παρεξήγησης, τόνισε ότι, «αν ευοδωθούν οι προσπάθειες για τροποποίηση του δανείου και προκύψουν εξοικονομήσεις, αυτές θα ωφελήσουν τον Βρετανό φορολογούμενο, καθώς θα μειωθεί το εν λόγω επίδομα»¹²³⁷.

Ο Pierpoint ανέφερε ότι, ως τις 31 Μαρτίου 1898, τα έσοδα της Κύπρου ανήλθαν σε £3.500.000 περίπου και οι δαπάνες σε £2.250.000, αφήνοντας πλεόνασμα 1.193.000

¹²³⁴ Hansard, 4 Αυγούστου 1899, series 4, vol. 75, 1520-1522

¹²³⁵ *Αλήθεια*, 12 Αυγούστου και 19 Αυγούστου 1899. *Νέον Έθνος*, 19 Αυγούστου 1899.

¹²³⁶ Hansard, 4 Αυγούστου 1899, series 4, vol. 75, 1524. Η μετάφραση όλων των αποσπασμάτων που αποδίδονται σε αυτή τη συνεδρίαση στην ελληνική, έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹²³⁷ Στο ίδιο, 1526-1529.

λιρών. Άρα, χωρίς την καταβολή του φόρου υποτελείας, η Κύπρος θα ευημερούσε και δεν θα υπήρχε ανάγκη καταβολής ετήσιου χορηγήματος από τη Βρετανία. Στη συνέχεια, έθεσε το ερώτημα κατά πόσο οι Κύπριοι επρόκειτο να ωφεληθούν από τη συμφωνία μεταξύ Βρετανίας και Τουρκίας, σε σχέση με τη Συνθήκη του 1855¹²³⁸. Πρόσθεσε ότι το εγγυημένο δάνειο του 1855, σύμφωνα με αυτή τη Συνθήκη, έπρεπε να πληρώνεται από το υπόλοιπο του αιγυπτιακού φόρου υποτελείας και τα έσοδα από τα τελωνεία της Σμύρνης και της Συρίας, τα οποία διαπίστωσε ότι δεν είχαν διεκδικηθεί ποτέ. Αντ' αυτών, η Κύπρος θεωρήθηκε εύκολος τρόπος άντλησης εσόδων για την εξυπηρέτηση του ίδιου σκοπού. Τόνισε ότι η Γαλλία ήταν το μέρος το οποίο ευνοήθηκε περισσότερο, καθώς οι υποχρεώσεις που ανέλαβε καταβάλλονταν εξ ολοκλήρου, ενώ η Βρετανία, στα έτη κατά τα οποία η κατάσταση της κυπριακής οικονομίας ήταν κακή, ζημίωνε κατά £50.000. Καταλήγοντας, κάλεσε τον υπουργό Αποικιών να προβεί σε ενέργειες οι οποίες θα ωφελούσαν τους Κυπρίους, «οι οποίοι, υποτίθεται, θα αποτελούσαν παράδειγμα προόδου και δικαιοσύνης υπό την βρετανική κατοχή»¹²³⁹.

Ο υπουργός Chamberlain ένεξε τις αναφορές Pierpoint «και άλλων Βρετανών ανδρών», οι οποίοι, όπως είπε, δεν είχαν πλήρη γνώση του ιστορικού του ζητήματος. «Η ρητορική αυτών των ανθρώπων επαναλαμβάνεται τόσο συχνά, ώστε να δημιουργείται στους Κυπρίους η εντύπωση ότι έχουν δίκαιο στους ισχυρισμούς τους και να πιστεύουν ότι θα λάβουν ανακούφιση για τις μεγάλες υποχρεώσεις τους. Αυτές οι υποστηρικτικές δηλώσεις παρεμποδίζουν τους νησιώτες να αντιληφθούν τα τεράστια οφέλη και ευεργετήματα που τους προσπόρισε η Μεγάλη Βρετανία»¹²⁴⁰.

Ως προς τη Γαλλία, ανέφερε ότι όντως η χώρα αυτή απολαμβάνει το πλεονέκτημα της ετήσιας καταβολής των υποχρεώσεών της από τη βρετανική Κυβέρνηση, χωρίς να σκοτίζεται. Σε σχέση με την τροποποίηση του φόρου υποτελείας, είπε ότι, αν αυτή κατορθωθεί, θα ωφεληθούν μόνο οι Βρετανοί φορολογούμενοι και όχι οι Κύπριοι. Επομένως, κατέληξε, «παρά το ότι είμαι ανήσυχος να δω το φόρο υποτελείας να

¹²³⁸ Στο ίδιο 1523.

¹²³⁹ Στο ίδιο, 1529.

¹²⁴⁰ Στο ίδιο. Σύμφωνα με τις εφημερίδες *Κύπρος* της 16ης Ιουνίου 1900 και *Φωνή της Κύπρου* της 16ης/29ης Ιουνίου 1900, «...εξόχως ευεργετική και ωφέλιμη».

μειώνεται, οι Κύπριοι δεν πρόκειται να επωφεληθούν, για μεγάλο χρονικό διάστημα, από αυτή τη μείωση»¹²⁴¹.

Οι τοποθετήσεις του υπουργού Αποικιών έθιξαν τους Κυπρίους και προκάλεσαν αντιδράσεις.

Υποβλήθηκε ψήφισμα διαμαρτυρίας των κατοίκων της Λευκωσίας, ενώ άλλα δύο ψηφίσματα, της Λάρνακας και της Πάφου, εξέφραζαν, το μεν πρώτο τις ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη των Κυπρίων σε όσους βουλευτές υποστήριξαν τα δικά τους στο βρετανικό Κοινοβούλιο, το δε δεύτερο υποδείκνυε τον κίνδυνο η Κύπρος να καταδικαστεί σε πληρωμή του υποτελικού φόρου στο διηνεκές. Καλούσαν τον Αρχιεπίσκοπο να ενεργήσει τάχιστα, ώστε να συστηθεί Παγκύπρια Επιτροπή που θα επιλαμβανόταν του ζητήματος αυτού. Η αντίδραση και τα συλλαλητήρια, ωστόσο, δεν είχαν συνέχεια και ένταση¹²⁴².

3 Συνεργασία των αιρετών μελών στο Νομοθετικό Συμβούλιο

Οι πολιτικές εξελίξεις κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες του 19ου αιώνα, που κάλυψαν την πρώτη περίοδο της βρετανικής κατοχής στην Κύπρο, επέτρεψε τη σχετικά ομαλή συνεργασία μεταξύ χριστιανών και μωαμεθανών βουλευτών, στο πλαίσιο του Νομοθετικού Συμβουλίου. Η συνεργασία αυτή κάλυπτε κυρίως οικονομικά και άλλα τοπικής φύσης ζητήματα, χωρίς το θέμα του υποτελικού φόρου να αναδειχθεί και να συζητηθεί βάσει μιας τεκμηριωμένης και νομικά ισχυρής θέσης. Τα αιτήματα δεν είχαν πάντοτε συνέχεια και συνοχή και υπήρξαν αρκετές αμφιταλαντεύσεις στις αγορεύσεις των αιρετών μελών.

Από το 1885 ως και το 1892, υιοθετήθηκαν ομόφωνα τρία ψηφίσματα σχετικά με το λεγόμενο φόρο υποτελείας, ενώ, το 1887, το Ψήφισμα των χριστιανών βουλευτών εγκρίθηκε κατά πλειοψηφία, υποστηριζόμενο από δύο εκ των τριών μωαμεθανών βουλευτών, καθώς η διατύπωσή του ήταν τέτοια, που δεν έθιγε τις εθνικές βλέψεις των μωαμεθανών, ούτε διασυνδεόταν με την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Τα

¹²⁴¹ Hansard, 4 Αυγούστου 1899, series 4, vol. 75, 1529.

¹²⁴² *Νέον Έθνος*, 21 Αυγούστου/2 Σεπτεμβρίου 1899, όπου δημοσιεύεται το ψήφισμα των κατοίκων της Λευκωσίας, με ημερομηνία 15/27 Αυγούστου 1899.

ψηφίσματα αυτά ανέφεραν ότι η ίδια η Βρετανία όφειλε να καταβάλλει το ποσό του υποτελικού φόρου, εφόσον εξυπηρετούνταν δικά της στρατηγικά συμφέροντα στο νησί. Αυτές οι αναφορές δεν χαροποιούσαν την αποικιακή διοίκηση και καθιστούσαν σαφές ότι η σύμπραξη χριστιανών και μωαμεθανών βουλευτών στο Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν η αχίλλειος πτέρνα των Βρετανών στη νήσο, καθώς θα ήταν πολύ δύσκολο να αντιμετωπίσουν τυχόν εδραϊώσή της σε όλο το φάσμα των διεκδικήσεων στο πλαίσιο του Συμβουλίου.

Η συνεργασία μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων υπέστη ρήγμα μετά την κορύφωση των αντιδράσεων και τα συλλαλητήρια του 1895, αλλά και λόγω της επίδρασης των γεγονότων στην Κρήτη, τον Μάιο του 1896, οπότε μικρός αριθμός Κυπρίων είχε αναχωρήσει από το νησί, για να πολεμήσει στο πλευρό των επαναστατημένων Κρητικών. Το κλίμα επιβαρύνθηκε περαιτέρω με τον πόλεμο του 1897 μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας¹²⁴³, ιδιαίτερα όμως μετά το 1902-03, όταν άρχισε να φουντώνει το εθνικό φρόνημα των Ελλήνων της Κύπρου για Ένωση της νήσου με την Ελλάδα. Η ρητορική αυτή συνδεόταν και με τη μεταβολή στη σύνθεση του Νομοθετικού Συμβουλίου, αφού οι μωαμεθανοί Χαφούζ Εφέντης και Δερβής Πασάς αντικαταστάθηκαν από τους Μεχμέτ Σεφκέτ Μπεή και Χαμή Εφέντη, αντίστοιχα. Η αύξηση της επιρροής στη μουσουλμανική κοινότητα του Μουσά Ιρφάν, επικεφαλής του Εβκάφ, ο οποίος ήταν σφοδρός πολέμιος της ελληνοτουρκικής συνεργασίας στο Συμβούλιο, διαδραμάτισε αρνητικό ρόλο. Όπως διαπιστώνεται, ο ρόλος του στα επεισόδια του 1902 εναντίον του Χαφούζ, με την υπόγεια σύμπραξη των Βρετανών υπαλλήλων και του ίδιου του Μέγα Αρμωστή, συντέλεσε στην πώλωση μεταξύ των δύο κοινοτήτων¹²⁴⁴.

Παράλληλα με τις εσωτερικές πολιτικές διεργασίες που συντελούνταν στην Κύπρο, τα γεγονότα που ακολούθησαν, εντός και εκτός της νήσου, οδήγησαν το τουρκικό στοιχείο εγγύτερα στην βρετανική διοίκηση. Σκοπός τους δεν ήταν να εξασφαλίσουν

¹²⁴³ Γι' αυτές τις αναφορές, καθώς και την πρωτοφανή κινητοποίηση για παροχή βοήθειας και κατάταξη χίλιων περίπου εθελοντών Κυπρίων νέων, βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου, *Φαεινόν σημείον ατυχούς πολέμου: η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, τόμος XXV, Λευκωσία 2001, σσ. 36-46. Βλ. επίσης, στο ίδιο, σσ. 102-104, για την πρωτοβουλία της κινητοποίησης αυτής εκ μέρους της νέας γενιάς πολιτευτών στο Νομοθετικό Συμβούλιο.

¹²⁴⁴ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 463-467. Georghallides, ό.π., σσ. 75-76.

απλώς την υποστήριξη και προστασία των νέων κυρίαρχων του τόπου, αλλά να επιτύχουν και την επαγγελματική αποκατάσταση των μελών της κοινότητάς τους, γενικότερα. Πράγματι, πολύ σύντομα η κυβερνητική μηχανή στελεχώθηκε με μουσουλμάνους, σε αριθμό δυσανάλογο προς την πληθυσμιακή τους σχέση με τους χριστιανούς στο νησί¹²⁴⁵.

Την ομαλή σχετικά συνεργασία του προηγούμενου αιώνα ακολούθησε μια εθνικιστική αντίληψη των πραγμάτων. Τους «μετριοπαθείς» Έλληνες της πρώτης περιόδου του Συμβουλίου διαδέχθηκαν νέοι φιλόδοξοι βουλευτές, οι οποίοι ανέδειξαν το εθνικό θέμα, σηματοδοτώντας την ιδεολογική διαφοροποίησή τους με τους προκατόχους τους. Την αντίθεση αυτή ανατροφοδοτούσε, επιπλέον, την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, και το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα¹²⁴⁶, με συνέπεια την ανατροπή των ισορροπιών που ίσχυαν το προηγούμενο διάστημα με τους μωαμεθανούς βουλευτές στο Συμβούλιο¹²⁴⁷. Ενδεικτική του διχασμού που επικράτησε μεταξύ των Ελλήνων της Κύπρου κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος, από το 1900 ως το 1910, υπήρξε η εκλογή, για πρώτη και τελευταία φορά στη σύγχρονη ιστορία της Κύπρου, μουσουλμάνου Δημάρχου στη Λευκωσία, στις 25 Μαρτίου 1908¹²⁴⁸. Μετά από τρία χρόνια, όταν άρχισαν να καταλαγιάζουν τα πάθη και οι αντιπαραθέσεις σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, οι υποψήφιοι Αχιλλέας Λιασίδης και Νικόλαος Δέρβης, στο πλαίσιο της διεξαγωγής των δημοτικών εκλογών του 1911, «δεσμεύθηκαν έναντι του Αρχιεπισκόπου ότι δεν επρόκειτο να επαναληφθεί το «κακό» του 1908, με την εκλογή Τουρκοκύπριου Δημάρχου»¹²⁴⁹.

¹²⁴⁵ Georghallides, ό.π., σσ. 77-78.

¹²⁴⁶ Εκτενείς αναφορές για το πολιτικό πλαίσιο που οριοθετούσε την περίοδο αυτή, τη λύση του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος και τις εκλογικές αναμετρήσεις που πραγματοποιήθηκαν από το 1901 ως το 1911, βλ. Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 128-190.

¹²⁴⁷ Ζαννέτος, ό.π., τ. II, σσ. 465-466. Την αντίληψη αυτή υποστηρίζει και ο Βασίλης Πρωτοπαπάς, που προσθέτει ότι η επικράτηση των «αδιάλλακτων» στη δεκαετία του 1910 ενθαρρύνθηκε όχι μόνο από τον ελληνικό μεγαλοϊδεατισμό, αλλά και από το διεθνές κλίμα: Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 65-67.

¹²⁴⁸ Πρωτοπαπάς, ό.π., σ. 173: Οι έξι Έλληνες δημοτικοί σύμβουλοι, διχασμένοι σε «κιτιακούς» και «κυρηνειακούς», δεν κατόρθωσαν να συμφωνήσουν σε κοινό υποψήφιο, με αποτέλεσμα να πλειοψηφήσουν (με τις πέντε ψήφους τους) οι μωαμεθανοί.

¹²⁴⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 26 Φεβρουαρίου/11 Μαρτίου και 6/18 Μαρτίου 1911.

Οι συζητήσεις από το 1900 ως το 1914, έτος προσάρτησης της Κύπρου από τη Βρετανική αυτοκρατορία

1. Οι συζητήσεις ως την άφιξη του Winston Churchill στην Κύπρο (1907)

Η τέταρτη σύνοδος της Δ΄ Περιόδου συνεκλήθη στις 9/21 Φεβρουαρίου του 1900¹²⁵⁰. Στην αντιφώνησή τους, τα αιρετά μέλη εξέφρασαν και πάλι τη δυσαρέσκειά τους για τη μη αναφορά του Αρμοστή Haynes Smith στην ετήσια επιβάρυνση των £92.000, ψέγοντας παράλληλα τη σιγή της κυπριακής Κυβέρνησης επί της πορείας των διαπραγματεύσεων στην Κωνσταντινούπολη, για την τροποποίηση του υποτελικού φόρου. Θεωρούσαν ανεξήγητη τη σιγή αυτή –η οποία τους έβαζε σε υποψίες– και καλούσαν την Κυβέρνηση να συνεχίσει τις γραπτές εκκλήσεις, προκειμένου το Λονδίνο να λάβει μέτρα προς ανακούφιση του δύστυχου λαού της νήσου, ενώ, στην περίπτωση που προέκυπτε ωφέλεια από τη μετατροπή του φόρου, αυτή να διοχετευόταν ακέραια υπέρ των νησιωτών¹²⁵¹.

Η προσφώνηση και η αντιφώνηση ήταν, σε γενικές γραμμές, παρόμοιες με τις αντίστοιχες του προηγούμενου έτους¹²⁵². Η συζήτηση επί της αντιφώνησης κράτησε μόνο μία μέρα –φαινόμενο σπάνιο στις συνεδρίες του Συμβουλίου–, παρά το ότι αποτελούσε ένα έντονο κατηγορητήριο εναντίον της βρετανικής διοίκησης¹²⁵³.

Στο ζήτημα του υποτελικού φόρου, επαναλήφθηκαν τα επιχειρήματα της κάθε πλευράς. Αξιοσημείωτη υπήρξε η δήλωση του βουλευτή Σωκράτη Φραγκούδη ότι οι αξιώσεις των Κυπρίων επί των £93.000 περιορίζονταν στο ένα τρίτο (1/3) του ποσού, χαρίζοντας τα δύο τρίτα (2/3) στην κυβέρνηση, ώστε αυτά τα χρήματα να διατεθούν για τη σύσταση Κτηματικής Τράπεζας. Το πιο περίεργο με αυτή τη δήλωση ήταν ότι κανένα από τα αιρετά μέλη δεν αντέδρασε ούτε επιχείρησε να τη διορθώσει, αφήνοντας έτσι την εντύπωση ότι την υιοθετούσαν¹²⁵⁴.

¹²⁵⁰ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 102.

¹²⁵¹ Στο ίδιο, σσ. 105-110. *Φωνή της Κύπρου*, 25 Φεβρουαρίου/9 Μαρτίου 1900. *Νέον Έθνος*, 26 Φεβρουαρίου/10 Μαρτίου 1900.

¹²⁵² *Ευαγόρας*, 11 Φεβρουαρίου 1900. *Αλήθεια*, 18 Φεβρουαρίου και 25 Φεβρουαρίου 1900.

¹²⁵³ *Αλήθεια*, 3 Μαρτίου 1900. Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 113.

¹²⁵⁴ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 114. *Ευαγόρας*, 10 Μαρτίου 1900.

Η διαχείριση του ζητήματος του υποτελικού φόρου σε αυτή τη συνεδρία μαρτυρεί επιπολαιότητα εκ μέρους κυρίως των Ελλήνων βουλευτών. Η θέση τους έναντι αυτού του κεφαλαιώδους ζητήματος συνέχιζε να είναι αλλοπρόσαλλη, ενώ η πρωτοφανής τοποθέτηση του Φραγκούδη πρέπει να καθησύχασε την βρετανική διοίκηση, καθώς φανέρωνε την πρόχειρη και ατεκμηρίωτη προσέγγιση των συνομιλητών της.

Από την άλλη πλευρά, στο Λονδίνο, ο υπουργός Αποικιών Joseph Chamberlain επαναλάμβανε τη σταθερή επιχειρηματολογία επί του θέματος και το 1900, σε ερώτηση του βουλευτή Pierpoint. Έτσι, στο πλαίσιο της σχετικής συζήτησης, δήλωσε ότι η βρετανική Κυβέρνηση προσπάθησε να επιτύχει ευνοϊκούς όρους τροποποίησης του εγγυημένου τουρκικού δανείου του 1855, αλλά μέχρι τούδε δεν κατέστη δυνατή η ευόδωση των προσπαθειών αυτών. Δεν παρέλειψε, ωστόσο, να επαναλάβει ότι, και σε αυτή την περίπτωση, *η Κύπρος δεν θα ωφελείτο ούτε κατ' ελάχιστον*. Ο Chamberlain έθιξε επίσης το ζήτημα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, ισχυριζόμενος ότι οι Κύπριοι θα δίσταζαν να τη δεχθούν για οικονομικούς λόγους, καθώς η Ελλάδα, και τότε, βρισκόταν στα πρόθυρα πτώχευσης¹²⁵⁵. Οι αναφορές αυτές έθιξαν τους Έλληνες του νησιού, οι οποίοι ωστόσο δεν ανέδειξαν μαζικά και έντονα τη διαφωνία τους έναντι αυτών των επίσημων τοποθετήσεων, περιοριζόμενοι, κυρίως, σε αρθρογραφία στον κυπριακό Τύπο¹²⁵⁶.

Η τελευταία σύνοδος (πέμπτη) της Δ' περιόδου ξεκίνησε στις 10/23 Απριλίου 1901. Στην αντιφώνηση των βουλευτών έγινε σύντομη και έμμεση αναφορά-έκκληση για ανακούφιση της Κύπρου από τα παρόντα βάρη και εκπλήρωση των προσδοκιών των Κυπρίων για γενική πρόοδο και ανάπτυξη¹²⁵⁷. Σε αυτή τη συνεδρία, κατατέθηκαν επίσης τα στοιχεία της τρίτης απογραφής στο νησί επί βρετανικής διοίκησης. Σύμφωνα με αυτά, ο πληθυσμός ανερχόταν σε 237.058 κατοίκους, σημειώνοντας αύξηση 27.767 ατόμων από το 1891. Επομένως, από την έναρξη της βρετανικής κατοχής, ο πληθυσμός είχε αυξηθεί συνολικά σχεδόν κατά 51.000 άτομα¹²⁵⁸.

¹²⁵⁵ *Αλήθεια*, 16 Ιουνίου 1900. *Κύπρος*, 16 Ιουνίου 1900.

¹²⁵⁶ *Κύπρος*, 23 Ιουνίου 1900. *Φωνή της Κύπρου*, 16/28 Ιουνίου 1900.

¹²⁵⁷ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 305.

¹²⁵⁸ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 305. L. W. St John-Jones, ό.π., σ. 34: Εντοπίζεται και πάλι μικρή διαφοροποίηση στους αριθμούς, προς τα κάτω (237.022 κάτοικοι αντί των 237.053 που αναφέρει ο Ζαννέτος).

Το θέμα του υποτελικού φόρου τέθηκε αρχικά από το μωαμεθανό βουλευτή Χαφούζ Ραματάν Εφέντη, ο οποίος ισχυρίστηκε ότι επιβλήθηκε δυνάμει Συνθήκης μεταξύ δύο κυβερνήσεων και, επομένως, δεν πρέπει να συζητείται στο Συμβούλιο. Για να δικαιολογήσει την πρότερη υποστήριξη μωαμεθανών βουλευτών σε σχετικές με το φόρο προτάσεις χριστιανών βουλευτών του Συμβουλίου, ανέφερε ότι αυτό συνέβη επειδή αφέθηκαν να πιστεύουν ότι η διευθέτησή του ήταν θέμα διαπραγμάτευσης μεταξύ των δύο κυβερνήσεων, αλλά, εφόσον αυτό δεν ισχύει, τότε δεν πρόκειται να υποστηρίξουν ξανά τους χριστιανούς στο ζήτημα του υποτελικού φόρου.

Ο Αχιλλέας Λιασίδης διαμαρτυρήθηκε εναντίον της άδικης επιβάρυνσης, καλώντας τον Χαφούζ Ραματάν να αποσύρει τη θέση του και τονίζοντας ότι είναι καθήκον του Συμβουλίου να ανανεώσει τη διαμαρτυρία του απέναντι στο φόρο αυτό. Ο Ονούφριος Ιασονίδης πρότεινε να ενημερωθεί η Βρετανία και η Τουρκία ότι έκαναν λάθος στον καθορισμό του ύψους αυτού του φόρου, θεωρώντας προφανώς υπερβολικό το ποσό που καταβαλλόταν¹²⁵⁹, αλλά δεν υπήρξαν τοποθετήσεις επ' αυτού από τους άλλους βουλευτές. Επί της ουσίας, η προσέγγιση των Ελλήνων βουλευτών έναντι του φόρου παρέμεινε αμετάβλητη, πέρα από κάποιες διατυπώσεις που δεν αλλοίωναν την κύρια επιδίωξή τους, δηλαδή την παραδοχή εκ μέρους της Βρετανίας ότι αυτή ήταν ο οφειλέτης δυνάμει της Συνθήκης.

Τον Οκτώβριο του 1901, πραγματοποιήθηκαν εκλογές για την ανάδειξη των νέων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, για την τελευταία, Ε' περίοδο¹²⁶⁰. Η πρωτοφανής συμμετοχή στις εκλογές, με το εκλογικό σώμα των χριστιανών να υπερδιπλασιάζεται, εξηγείται από τον πολιτικό αναβρασμό που είχε προκαλέσει το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα¹²⁶¹.

Το ζήτημα αυτό είχε διχάσει βαθιά τους Έλληνες της νήσου. Οι «Κιτιακοί» κατηγορούσαν τους «Κυρηνειακούς» (κυρίως τον Πασχάλη Κωνσταντινίδη και τον

¹²⁵⁹ Για τη σχετική αναφορά στην αντιφώνηση του 1901, βλ., επίσης, Chakalli, ό.π., σ. 83. Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 307-312.

¹²⁶⁰ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 319-320. Την περίοδο αυτή και για μια δεκαετία, το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα θα δέσποζε στις εσωτερικές πολιτικές διεργασίες των Ελλήνων της Κύπρου, με έριδες και αντιπαλότητα εντός και εκτός του Συμβουλίου: Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 321-350. Για το πολιτικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε πριν και μετά την εμφάνιση του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος, ως τις εκλογές του 1901, βλ. Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 127-138.

¹²⁶¹ Πρωτοπαπάς, ό.π., σ. 138.

Αχιλλέα Λιασίδη) για την ήπια στάση τους στο Συμβούλιο, λόγω της οποίας έχαιραν της υποστήριξης της αποικιακής διοίκησης. Το κλίμα της εποχής ευνοούσε τους υποψηφίους των «Κιτιακών», οι οποίοι επικράτησαν με μεγάλη πλειοψηφία. Τελικά, εξελέγησαν οι Επίσκοπος Κιτίου (Κύριλλος Παπαδόπουλος), Θεοφάνης Θεοδότου, Γιώργος Σιακαλλής και Ζιαΐ Χατζή Χαφούζ (Λευκωσία–Κερύνεια), Ιωάννης Βοντιτσιάνος, Φίλιος Ζαννέτος, Νικόλαος Ρώσσοσ και Δερβής Χατζή Αχμέτ (Λάρνακα–Αμμόχωστος) και Σωκράτης Φραγκούδης, Ιωάννης Κυριακίδης, Χριστόδουλος Σώζος και Ρατίπ (Λεμεσός–Πάφος)¹²⁶².

Η πρώτη συνεδρίαση της Ε΄ περιόδου ξεκίνησε στις 3/16 Απριλίου 1902 και διεξήχθη σε ψηλούς τόνους, κυρίως λόγω της ανάμιξης υπαλλήλων της Κυβέρνησης υπέρ μελών του σώματος που πρόσκεινταν στους «Κυρηνειακούς»¹²⁶³. Σε αυτή την σύνοδο, ο Φίλιος Ζαννέτος¹²⁶⁴ έθεσε το ζήτημα του υποτελικού φόρου σε νέα βάση, αναδεικνύοντας περισσότερο συγκροτημένα τη νομική του διάσταση και υποδεικνύοντας ότι στα ανταλλαγέντα διπλωματικά έγγραφα, μεταξύ Πύλης και Βρετανίας, στη Συνθήκη του 1878, είναι σαφές ότι η Βρετανία υποχρεούται να πληρώνει το πλεόνασμα και ότι αυτό συνιστούσε αμιγώς βρετανική υποχρέωση, η οποία αναλήφθηκε έναντι της Τουρκίας¹²⁶⁵.

Ο Γεώργιος Σιακαλλής δήλωσε ότι η Κύπρος, μετά από είκοσι τέσσερα χρόνια βρετανικής κατοχής, βρισκόταν σε χειρότερη θέση από εκείνη στην οποία βρισκόταν

¹²⁶² Στο ίδιο, σσ. 138-144: Αναφορές γίνονται και στις αναπληρωματικές εκλογές που διαμόρφωσαν τον τελικό κατάλογο των εκλεγέντων, χωρίς όμως να γίνεται μνεία στους μουσουλμάνους βουλευτές. Ολοκληρωμένη αναφορά εντοπίζεται στο Ζαννέτος, ό.π., σ. 321.

¹²⁶³ Ζαννέτος, ό.π., σ. 444.

¹²⁶⁴ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 153-154: Ο Φίλιος Ζαννέτος (1863-1933) γεννήθηκε στην Πελοπόννησο. Σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και εγκαταστάθηκε στη Λάρνακα το 1888. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1901-04 και 1916-21). Έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στο Παρίσι (1904-06) και αμέσως μετά εκλέχθηκε υφηγητής της Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Επέστρεψε στη Λάρνακα το 1908. Μέλος της Σχολικής Εφορίας Λάρνακας και του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης (1914). Δήμαρχος Λάρνακας από το 1917 ως τις 3 Νοεμβρίου 1922, οπότε απελάθηκε από την Κύπρο. Μέλος των κυπριακών πρεσβειών από το 1918 ως το 1920. Συγγραφέας του τρίτομου έργου *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Λάρνακα 1910-12. Στην εξορία εξέδωσε το βιβλίο *Η Κύπρος κατά τον Αιώνα της Παλιγγενεσίας, 1821-1930*, Αθήνα 1930.

¹²⁶⁵ Ζαννέτος, ό.π., σ. 468.

προηγουμένως· γι' αυτό, κατέθεσε Ψήφισμα εναντίον του υποτελικού φόρου, στο οποίο ζητούσε:

α. Να διευρυνθούν οι αρμοδιότητες του Νομοθετικού Συμβουλίου, ώστε να μπορεί να διαθέτει υπέρ του τόπου τα ποσά από τα γενικά έσοδα και να τροποποιεί τη φορολογία προς ανακούφιση των φορολογουμένων, ακόμα και εις βάρος του δημοσίου ταμείου.

β. Η Βρετανία να πληρώνει από τα ταμεία της το ποσό το οποίο ανέλαβε να καταβάλλει δυνάμει Συνθήκης¹²⁶⁶

Στην αγόρευσή του ανέπτυξε την άποψη ότι ο υποτελικός φόρος καθορίστηκε λανθασμένα και πρόσθεσε ότι η Κύπρος δεν κατέβαλλε υποτελικό φόρο πριν από την βρετανική κατοχή. Για τη στήριξη των επιχειρημάτων του επικαλέστηκε δήλωση του πρώην Ύπατου Αρμοστή Sir Robert Biddulph, το 1880, ότι άδικα επιβλήθηκε το ποσό αυτό στη νήσο. Ο αγγλικός Τύπος, είπε, πολλές φορές συνηγόρησε υπέρ της Κύπρου, *αλλά το Λονδίνο κωφεύει συστηματικώς*. Υπέδειξε την Βρετανία ως υπεύθυνη για την υποχρέωση αυτή, παραπέμποντας σε απάντηση του υπουργού Αποικιών σε ερώτηση του βουλευτή Stanley Leighton, το 1893, στο βρετανικό Κοινοβούλιο, ότι οι Κύπριοι δεν ρωτήθηκαν ούτε συγκατατέθηκαν ποτέ να καταβάλλουν από τα έσοδα της Κύπρου το ποσό αυτό. Η κεφαλαιοποίηση του δανείου, είπε, θα μπορούσε να επιτύχει σημαντική εξοικονόμηση – και αυτό ήταν εφικτό, καθώς το δάνειο του 1855 είχε λήξει το 1900. Τέλος, ανέγνωσε την προκήρυξη του Sir Garnet Wolseley, της 22ας Ιουλίου 1878, για να καταδείξει ότι οι υποσχέσεις που δόθηκαν δεν εκπληρώθηκαν ποτέ, ενώ αναφέρθηκε και στις εκτιμήσεις ότι η Κύπρος δεν ήταν χρήσιμη για την Βρετανία, καλώντας, εν τωιαύτη περιπτώσει, να αφεθεί στο λαό της να αποφασίσει το μέλλον του, «αλλά, εάν η Βρετανία θεωρεί τη νήσο χρήσιμη, ας την κυβερνήσει και προαγάγει ως υποσχέθηκε από την πρώτη ημέρα της κατοχής της»¹²⁶⁷.

¹²⁶⁶ Chakalli, ό.π., σσ. 83-84. Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 482-483.

¹²⁶⁷ Για την αυτούσια αγόρευση του βουλευτή Γεώργιου Σιακαλλή, βλ. επίσης Chakalli, ό.π., σσ. 85-115. Η μετάφραση στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

Ο Θεοφάνης Θεοδότου υποστήριξε το Ψήφισμα του Γ. Σιακαλλή, επαναλαμβάνοντας γνωστά επιχειρήματα¹²⁶⁸. Αντίθετα, ο μωαμεθανός Χαφούζ εξέφρασε αμφιβολίες για τη χρησιμότητα του συγκεκριμένου Ψηφίσματος. Συμφώνησε με τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του Συμβουλίου, θεωρούσε ωστόσο δύσκολο για τους μωαμεθανούς βουλευτές να κρίνουν ποια χώρα έπρεπε να καταβάλλει τον υποτελικό φόρο. Ξεκαθάρισε ότι υποστήριζε τα δικαιώματα του Σουλτάνου στη νήσο και διερωτήθηκε αν όντως η Αγγλία ανέλαβε να πληρώσει το ποσό αυτό και πώς – ως δώρο ή από το πλεόνασμα των εσόδων; Ακολούθησε διάλογος μεταξύ Χαφούζ και Ζαννέτου, με τον πρώτο να ισχυρίζεται ότι *η Συνθήκη προνοεί όπως η Αγγλία αναλάβει τη διακυβέρνηση της νήσου εν ονόματι του Σουλτάνου, καταβάλλουσα το περίσσευμα στην Πύλη*. Τελικά, ο Χαφούζ πρότεινε την απόρριψη του Ψηφίσματος του Σιακαλλή, αν και αναγνώρισε ότι *επιδιώκει το καλό του τόπου*. Τον Χαφούζ υποστήριξε και ο ομόθρησκός του, Δερβής Πασάς¹²⁶⁹.

Στο διάστημα αυτό, ήταν προφανές ότι ο Μέγας Αρμοστής ενθάρρυνε, υπογείως, αντιδράσεις και απειλές μουσουλμάνων εναντίον ομοθρήσκων τους βουλευτών στο Συμβούλιο, μετά τη σύμπραξη κάποιων από αυτούς με τους χριστιανούς στην υπερψήφιση της αντιφώνησης. Αυτό εκφόβισε τους μωαμεθανούς βουλευτές, οι οποίοι αναθεώρησαν τη θέση τους έναντι του Ψηφίσματος Σιακαλλή, θέλοντας να διασκεδάσουν τις εντυπώσεις που «διέρρευσαν» από τις εργασίες του Συμβουλίου, ότι δηλαδή συμπράττουν με τους χριστιανούς υπέρ της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα¹²⁷⁰.

Η ένταση των διαμαρτυριών εντός της μουσουλμανικής κοινότητας ήταν τέτοια, που αναμενόταν ότι, από στιγμή σε στιγμή, οι Έλληνες της νήσου θα αναλάμβαναν δράση εναντίον των Τούρκων της Κύπρου. Μάλιστα, ο Ahmed Rashit, που διετέλεσε μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου, εξέφρασε την πεποίθηση ότι η Ένωση με την Ελλάδα

¹²⁶⁸ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 483.

¹²⁶⁹ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου για το 1902, XIV, Λευκωσία 1902, σσ. 207-217 (19-20 Ιουνίου 1902). Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 484-485.

¹²⁷⁰ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 485-486. Η ανησυχία των μωαμεθανών βουλευτών να συντάσσονται με τους Έλληνες στο πλαίσιο του Συμβουλίου σκιαγραφείται και στο G. S. Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus*, ΕΚΚΕ, Λευκωσία 1979, σσ. 68-69.

θα παρέδιδε ειρηνικούς ανθρώπους (τους μουσουλμάνους) στα χέρια άγριων τεράτων που θα τους κατέστρεφαν και θα τους ρήμαζαν¹²⁷¹.

Στις 20 Μαΐου 1902, ο Χαφούζ Εφέντης και ο Δερβής Πασάς κατηγόρησαν την τοπική Κυβέρνηση ότι τα τελευταία έτη υποσκάπτει συστηματικά τους μωαμεθανούς βουλευτές που δεν συντάσσονταν με τις επιδιώξεις της. Στηλίτευσαν ως μεροληπτική τη στάση της διοίκησης, η οποία επιχειρούσε, όπως ισχυρίζονταν, να διχάσει τις δύο κοινότητες, προκειμένου να εξυπηρετήσει τα βρετανικά συμφέροντα, συμπράττοντας με τους εκπροσώπους του Εβκάφ, έτσι ώστε να ενσπείρουν στους μουσουλμάνους αμφιβολίες για την ακεραιότητά τους, με απώτερο στόχο την εκλογή μωαμεθανών βουλευτών που συμφωνούσαν με τις βρετανικές θέσεις¹²⁷². Στην αγόρευση του Γεώργιου Σιακαλλή υπέρ της Ένωσης, κατά την υποστήριξη του Ψηφίσματος που ζητούσε να καταβάλλει η Βρετανία και όχι η Κύπρος τον υποτελικό φόρο, σημειώθηκαν ταραχές στη Λευκωσία, από μουσουλμάνους που αντιτίθενταν στον Χαφούζ και τον Δερβής, κατόπιν σχετικών υποδείξεων τόσο από κυβερνητικό βουλευτή όσο και από τον ασκούντα χρέη Μουφτή. Η κινητοποίηση ήταν τόσο βίαιη, που έθεσε σε κίνδυνο τη ζωή των δύο μουσουλμάνων βουλευτών¹²⁷³.

Εντός Συμβουλίου, ο Κιτίου εξέφρασε τη λύπη του για τη στάση των μουσουλμάνων βουλευτών και τη θέση τους ότι παραβιάζονται τα δικαιώματα του Σουλτάνου, την οποία και απέρριψε, προτείνοντας η Κύπρος να καταβάλλει μόνο £10.000, ως φόρο υποτελείας. Το ζήτημα, είπε, είναι καθαρώς οικονομικό και κάκισε όσους επιδίωκαν τη διάσπαση των αιρετών μελών του Συμβουλίου, τα οποία ήταν αφοσιωμένα στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος της πατρίδας τους¹²⁷⁴.

Ο Φραγκούδης επέκρινε τη συστηματική περιφρόνηση της Κυβέρνησης προς τα λαϊκά αιτήματα και ευχήθηκε να απαλλαγεί η νήσος από αυτόν το φοβερό μολόλιθο, ως ευφυνώς χαρακτηρίστηκε ο υποτελικός φόρος στο βρετανικό Κοινοβούλιο.

¹²⁷¹ Hill, ό.π., σ. 510.

¹²⁷² Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1902, XIV, 20-21 Μαΐου 1902, σσ. 49-53 και σσ. 57-66. Παρόμοιες εκτιμήσεις καταγράφει και ο Σιακαλλής, βλ. Chakalli, ό.π., σ. 105, για την υπόγεια εμπλοκή της βρετανικής διοίκησης στην υπόθαλψη δολοπλοκιών εντός της μουσουλμανικής κοινότητας.

¹²⁷³ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1902, XIV, 20-21 Μαΐου 1902, ό.π., σσ. 219-220.

¹²⁷⁴ Στο ίδιο.

Δικαιολόγησε τις αναφορές του εισηγητή του Ψήφισματος στις εθνικές βλέψεις και ζήτησε από τα επίσημα μέλη και τους μωαμεθανούς βουλευτές να ψηφίσουν υπέρ ενός καθαρά οικονομικού ζητήματος¹²⁷⁵.

Ο Αρχιγραμματέας ανέφερε ότι το Ψήφισμα και οι τοποθετήσεις δεν ήταν δυνατό να υποστηριχθούν από την Κυβέρνηση, αν και αναγνώριζε ότι θα ήταν καλό να απαλλαγεί η νήσος από το φόρο. Η αδυναμία να πράξουν αυτό, τους υποχρέωνε να βρουν άλλους τρόπους βελτίωσης της κατάστασης. Δεν δέχθηκε ότι ο καθορισμός του πλεονάσματος ήταν λανθασμένος ούτε ότι επί βρετανικής διοίκησης επιβλήθηκε αύξηση της φορολογίας και ισχυρίστηκε ότι οι φόροι ελαττώθηκαν κατά £29.000. Πρόβαλε την αύξηση στις εισαγωγές και εξαγωγές ως αξιόπιστο τεκμήριο βελτίωσης της οικονομικής κατάστασης στο νησί, προσθέτοντας ότι η καταβολή του κυπριακού επιδόματος, για συμπλήρωση του πλεονάσματος, αποτελούσε υποχρέωση της Βρετανίας, η οποία δεν ήταν δικαιούχος και δεν το εισέπραττε, όπως έπραττε η Τουρκία. Διαφώνησε με τον ισχυρισμό ότι τα επίσημα μέλη δεν συμπράττουν ποτέ προς όφελος των Κυπρίων και εξέφρασε την επιθυμία να απαλλαγεί η Κύπρος από τον υποτελικό φόρο. Ωστόσο, επειδή δεν συμφωνούσε με πολλά σημεία του Ψηφίσματος, θα το καταψήφιζαν. Ο Ζαννέτος υποστήριξε την ανάγκη σύμπτωσης των αιρετών μελών για την κατάργηση του υποτελικού φόρου και στηλίτευσε την υπόγεια προσπάθεια «κάποιων» –εννοώντας τον Μέγα Αρμοστή– να διχάσουν τους χριστιανούς και τους μωαμεθανούς, εντός και εκτός Συμβουλίου. Ο Σιακαλλής είπε ότι παρόμοιο ψήφισμα υιοθετήθηκε το 1892 και από τα επίσημα μέλη. Ο Αρμοστής Smith αντέτεινε ότι διέφερε η διατύπωση εκείνου του ψηφίσματος, αλλά, όταν ρωτήθηκε από τον Σιακαλλή αν θα στήριζε παρόμοιο ψήφισμα, απέφυγε να απαντήσει¹²⁷⁶.

Συνολικά, διεξήχθησαν έξι συνεδρίες για το Ψήφισμα του Γ. Σιακαλλή. Τελικά, αυτό απορρίφθηκε, λόγω του ότι οι μωαμεθανοί βουλευτές συνέπραξαν με τους Βρετανούς και το καταψήφισαν. Έτσι, για ακόμη μια φορά διασπάστηκε η κοινή στάση των αιρετών μελών του Συμβουλίου, κυρίως λόγω της ανάμιξης του εθνικού ζητήματος

¹²⁷⁵ Στο ίδιο. Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 487-488.

¹²⁷⁶ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 488-491.

με τον υποτελικό φόρο και της υπόθαλψης της διαίρεσης μεταξύ των αιρετών μλών από τον Μέγα Αρμοστή¹²⁷⁷.

Το βρετανικό Κοινοβούλιο διαλύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1900 για να διενεργηθούν γενικές εκλογές, οι οποίες ολοκληρώθηκαν ένα μήνα μετά, στις 24 Οκτωβρίου. Νικητές αναδείχθηκαν οι Συντηρητικοί του Lord Salisbury, οι οποίοι σχημάτισαν κυβέρνηση με τους Ενωτικούς Φιλελευθέρους. Σε αυτές τις εκλογές έλαβε για πρώτη φορά μέρος και η Επιτροπή Εργατικών Αντιπροσώπων (το κατοπινό Εργατικό Κόμμα), εκλέγοντας δύο βουλευτές, μολοντί είχε σχηματιστεί μόλις δύο μήνες νωρίτερα. Τότε, επίσης, εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής ο Winston Churchill¹²⁷⁸.

Στις 13/26 Μαΐου 1902, διεξήχθη στο βρετανικό Κοινοβούλιο συζήτηση για την Κύπρο, όπου και πάλι παρέστη ο υπουργός Αποικιών J. Chamberlain¹²⁷⁹. Ο βουλευτής των Συντηρητικών Albert Rollit, μεταξύ άλλων, ζήτησε να ενημερωθεί από τον Chamberlain για την πορεία των διαπραγματεύσεων με την Πύλη, αναφορικά με τον υποτελικό φόρο. Ο Φιλελεύθερος Sydney Buxton (υφυπουργός Αποικιών από το 1892 ως το 1895) εξέφρασε τις αμφιβολίες του κατά πόσο ήταν εφικτή η μείωση του φόρου των £93.000, τον οποίο ο Chamberlain είχε παρομοιάσει με μυλόπετρα επί του λαιμού των Κυπρίων. Ο Pierpoint διερωτήθηκε, «αν η Σύμβαση του 1878 αφορούσε τη Νέα Ζηλανδία ή τον Καναδά, ο υπουργός (Αποικιών) θα επιχειρούσε να θέσει σε ισχύ συνθήκη που θα επέβαλλε την αφαίρεση του ενός τρίτου των δημοσίων εσόδων τους;»¹²⁸⁰

Ο υπουργός Αποικιών Chamberlain απάντησε ότι το ύψος του φόρου ορίστηκε με Συνθήκη και είναι αδύνατο να την παραβεί η Αγγλία, χωρίς τη συγκατάθεση της Τουρκίας. Από το φόρο αυτό μόνο οι Γάλλοι ωφελήθηκαν, είπε, αφού απαλλάχθηκαν από οποιοσδήποτε ζημιές. Οι Κύπριοι, πρόσθεσε, δεν πρέπει να έχουν παράπονο, αφού όφειλαν να πληρώνουν το φόρο αυτό των £93.000 και πριν από την κατοχή, αν και θα ήταν καλύτερα να μην τον πλήρωναν. Οι Βρετανοί παρέλαβαν την Κύπρο όταν ήταν ήδη υποκείμενη σε αυτό το φόρο, ενώ τώρα καταβάλλουν μόνο £60.000.

¹²⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 492.

¹²⁷⁸ Craig, ό.π., σσ. 17 και 151.

¹²⁷⁹ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 492-505. Hansard, 26 Μαΐου 1902, series 4, vol. 108, 619-661.

¹²⁸⁰ Hansard, 26 Μαΐου 1902, series 4, vol. 108, 619-626. Η απόδοση του αποσπάσματος στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

Δεν έχουν δικαίωμα να παραπονοούνται. «Αν ποτέ η Βρετανία άφηνε την Κύπρο, τότε, σύμφωνα με τη Συνθήκη, η Κύπρος θα επέστρεφε στην Τουρκία. Καμιά εξουσία δεν υφίσταται, για να υποστηριχθεί η ανεξαρτησία της Κύπρου ή η παραχώρηση της σε τρίτη χώρα». Η Βρετανία προσπάθησε να πετύχει εξοικονομήσεις μέσω της κεφαλαιοποίησης του υποτελικού φόρου, συνέχισε, υποβάλλοντας εποικοδομητικές προτάσεις στην Τουρκία. Επανέλαβε ότι τυχόν επίτευξη εξοικονομήσεων θα ωφελούσε τους Βρετανούς φορολογούμενους και όχι τους Κύπριους. Όσο για την πρόταση να δοθεί η Κύπρος στην Ελλάδα, εξέφρασε αμφιβολίες αν μια τέτοια εξέλιξη θα τύγχανε γενικής επιδοκίμασias στην Κύπρο, καθώς η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να πληρώνει ετησίως £30.000. «Σε αυτή την περίπτωση, η Κύπρος θα είχε προστάτιδά της μια φτωχή αντί μια πλούσια χώρα, πέραν του ότι οι Μωαμεθανοί της Κύπρου αντιδρούν σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο». Ως εκ τούτου, πρότεινε να συνεχιστεί η πολιτική στήριξης της οικονομίας της Κύπρου που εφαρμόστηκε επί της θητείας του και έτυχε επιδοκίμασias από το Κοινοβούλιο¹²⁸¹.

Επί της ουσίας, για άλλη μια φορά, η κυβέρνηση του Λονδίνου μεταχειριζόταν τη Συνθήκη του 1878 κατά το δοκούν. Οι αναφορές του Chamberlain αναστάτωσαν τους Κυπρίους και στο νησί προκλήθηκε αναταραχή¹²⁸², που κορυφώθηκε με συλλαλητήρια, στις 16 Ιουνίου 1902, στη Λευκωσία, τη Λάρνακα, τη Λεμεσό και την Κερύνεια, τα οποία έληξαν με την επίδοση ψηφισμάτων διαμαρτυρίας στις Αρχές¹²⁸³.

Αξιοσημείωτο είναι το ότι μόνο τα ψηφίσματα της Λευκωσίας και της Λάρνακας στρέφονταν ενάντια στον καταπιεστικό φόρο υποτελείας, τον οποίο, όπως υπογράμμιζαν, δεν αποδέχτηκαν ποτέ, αλλά τους επιβλήθηκε με τη δύναμη του

¹²⁸¹ Hansard, 26 Μαΐου 1902, series 4, vol. 108, 636-639 και 641-643. Η ελληνική απόδοση αποσπασμάτων του κειμένου έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής. Ζαννέτος, ό.π., σσ. 492-497. Orr, ό.π., σσ. 166.

¹²⁸² Panteli, ό.π., σσ. 64-65.

¹²⁸³ Cd. 3996, Correspondence relating to the Affairs of Cyprus, No. 1, 21 Οκτωβρίου 1907, Λονδίνο 1908, σσ. 17-20. Στο εν λόγω έγγραφο-επιστολή, επισυνάπτονται τα ψηφίσματα της Λευκωσίας και των προαστίων της, της Λάρνακας, της Κερύνειας, της πόλης και των προαστίων Λεμεσού και των Βαρωσίων. Για το Ψήφισμα Επιτροπείας Επαρχίας Λάρνακας προς Κύπριους Αντιπροσώπους στο Νομοθετικό Συμβούλιο, 3/10 Ιουνίου 1902, βλ. Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 498-500.

κατακτητή. Στα ψηφίσματα των άλλων πόλεων κυριαρχούσε η διαμαρτυρία για τις αναφορές του Βρετανού υπουργού Αποικιών σε σχέση με την Ένωση¹²⁸⁴.

Η αντίδραση του λαού εκφράστηκε, μέσω των αντιπροσώπων του, και στο Νομοθετικό Συμβούλιο, όπου ο βουλευτής Λεμεσού Χριστόδουλος Σώζος¹²⁸⁵ προώθησε σχετικό Ψήφισμα, το οποίο εγκρίθηκε με τις εννιά ψήφους των χριστιανών, έναντι οκτώ ψήφων (τριών των μωαμεθανών και πέντε των επίσημων μελών, καθώς ο δικηγόρος του Στέμματος απουσίαζε)¹²⁸⁶. Στη συζήτηση, ο Χριστόδουλος Σώζος αντέκρουσε τον ισχυρισμό του Chamberlain ότι οι Κύπριοι πλήρωναν και στους Τούρκους υποτελικό φόρο, λέγοντας ότι αυτοί καρπούνταν το περίσσειμα της διαχείρισής τους. Άλλα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου επέκριναν το γεγονός της παραπληροφόρησης του Λονδίνου από την βρετανική διοίκηση¹²⁸⁷.

Τα όσα ανέφερε ο υπουργός Αποικιών Joseph Chamberlain, το 1902, ήταν επανάληψη αγόρευσής του το 1899. Τότε, όμως, το Νομοθετικό Συμβούλιο αγνόησε τα λεχθέντα του. Οι πολιτικές διαφορές μεταξύ των Κυπρίων αντιπροσώπων επηρέαζαν τη στάση τους έναντι των θεμάτων που αφορούσαν τον τόπο τόσο σε πρακτικό και πολιτικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο εντυπώσεων. Η έξαρση του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος ήταν ο πιο σημαντικός παράγοντας που καθόρισε την εκλογή των μελών εκ μέρους της χριστιανικής κοινότητας. Αυτοί που εξελέγησαν ήταν πιο διεκδικητικοί και σκληροί. Βαθμιαία, στην τάση αυτή προσχώρησαν και όσοι είχαν παλαιότερα πιο ήπια στάση.

Στις 12 Φεβρουαρίου 1903, πριν από την έναρξη των εργασιών της νέας συνόδου του Συμβουλίου, εστάλη Υπόμνημα εκ μέρους των Ελλήνων βουλευτών προς το υπουργείο Αποικιών, ενώ αντίγραφά του διαβιβάστηκαν στα μέλη της βρετανικής

¹²⁸⁴ Cd. 3996, ό.π., σσ. 17-20.

¹²⁸⁵ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 576-577: Ο Χριστόδουλος Σώζος (1872-1912) γεννήθηκε στη Λεμεσό. Σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Μέλος του Νομοθετικού (1901-06 και 1907-11) και του Εκτελεστικού Συμβουλίου (1911). Μέλος της Σχολικής Εφορίας Λεμεσού και Δήμαρχος της πόλης (1908-12). Κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο εντάχθηκε ως εθελοντής στις τάξεις του ελληνικού στρατού και σκοτώθηκε σε μάχη στο Μπιζάνι, στις 6 Δεκεμβρίου 1912.

¹²⁸⁶ Ζαννέτος, ό.π., τ. ΙΙΙ, σ. 504.

¹²⁸⁷ Στο ίδιο, σσ. 500-504.

Κυβέρνησης, στη Βουλή των Κοινοτήτων, τη Βουλή των Λόρδων και στον ξένο Τύπο¹²⁸⁸. Στο Υπόμνημα επισυνάφθηκαν τα Ψηφίσματα που είχε εγκρίνει ο λαός σε όλες τις πόλεις της Κύπρου διά συλλαλητηρίων, με τα οποία καταδικάζονταν οι ανακριβείς δηλώσεις του υπουργού Αποικιών, στις 26 Μαΐου 1902 στο βρετανικό Κοινοβούλιο, περί του φόρου υποτελείας, των αρχαιοτήτων και των εθνικών πόθων των Κυπρίων¹²⁸⁹.

Για τον υποτελικό φόρο, ανέφεραν ότι η τρίτη παράγραφος της Συνθήκης του 1878 (... that England will pay to the Porte the surplus) «ότι η Αγγλία θα πληρώνει στην Πύλη το πλεόνασμα», αδιαμφισβήτητα δεικνύει ότι η καταβολή του πλεονάσματος αποτελεί βρετανική και όχι κυπριακή υποχρέωση προς την Πύλη. Αναγνώριζαν την υποχρέωση που είχαν επί τουρκικής διοίκησης να εισπράττει ο Σουλτάνος το πλεόνασμα από τα έσοδα της νήσου, εκτός όσων απαιτούσε η διοίκηση. Αποδέχονταν το ποσό των £130.000 (το οποίο αναφέρει σε Έκθεση του ο Αρμοστής της Κύπρου στις 7 Ιουνίου 1880) ως το ποσό που οι Κύπριοι καταβάλλουν ετησίως στην αποικιακή διοίκηση, η οποία όμως οφείλει να καταβάλλει τα αναγκαία για τις δαπάνες της. Αν τα έσοδα υπερέβαιναν τις £130.000, τότε το κέρδος έπρεπε να παραμένει στη νήσο. Για να επισχύσουν τη θέση τους, υποδείκνυαν τη σχετική αναφορά του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών σε τηλεγράφημά του προς τον πρέσβη του στην Πύλη, Sir Austin Henry Layard, στις 30 Μαΐου 1878, «[...] as England will probably spend the growing surplus in the improvement of the island Her Majesty's Government cannot assent»¹²⁹⁰.

Η Πύλη, όντως, είχε παραιτηθεί της αξίωσης να λαμβάνει άλλο ποσό, πέραν του καθορισμένου πλεονάσματος. Επομένως, η Βρετανία έπρεπε να δαπανά προς όφελος της νήσου κάθε ποσό πέραν των £130.000. Όμως το πλεόνασμα όχι μόνο δεν αξιοποιούνταν σε δημόσια έργα αλλά, αυθαίρετα και άδικα, κατέληγε να καλύπτει

¹²⁸⁸ *Ευαγόρας*, 20 Φεβρουαρίου, 27 Φεβρουαρίου και 6 Μαρτίου 1903. Υπόμνημα 1903: Μέλη Νομοθετικού Συμβουλίου προς τον υπουργό Αποικιών Chamberlain, 12 Φεβρουαρίου 1903. Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ.σ. 505-522. Cd. 3996, ό.π., το «Υπόμνημα του ελληνικού πληθυσμού προς τον Υπουργό Αποικιών J. Chamberlain, της 12ης Φεβρουαρίου 1903», σσ. 11-17. Ογγ, ό.π., σσ. 49-58 και 166-167. Panteli, ό.π., σ. 65.

¹²⁸⁹ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σ. 506.

¹²⁹⁰ Στο πρώτο κεφάλαιο του παρόντος παρατίθεται εξαντλητικά η σχετική αλληλογραφία.

μια βρετανική υποχρέωση έναντι της Πύλης. Επισήμαναν την εσπευσμένη υπογραφή της Συνθήκης εκ μέρους της Βρετανίας, η οποία δεν διεκδίκησε τον ορισμό χαμηλότερου πλεονάσματος, παρά το ότι γνώριζε ότι ήταν παράλογο η Τουρκία να δαπανά στην Κύπρο μόνο £30.000 το χρόνο. Στη συνέχεια, σκιαγραφείται η βρετανική διοίκηση στο νησί από το 1878 ως το 1902 και στηλιτεύονται οι δαπάνες που απαιτούνται ετησίως για τους Βρετανούς αξιωματούχους, ενώ η Παιδεία απορροφά μόνο £4.000 και τα δημόσια έργα £9.000, από το σύνολο των εσόδων της νήσου, που ανέρχονταν σε £205.000¹²⁹¹. Καταληκτικά, το Υπόμνημα ζητούσε την άρση του βάρους των £93.000, ώστε οι πόροι να διοχετεύονται στην πρόοδο και την ανάπτυξη της νήσου, επισημαίνοντας ότι το αίτημα αυτό είχε την καθολική στήριξη του Συμβουλίου, αναφέροντας και το Ψήφισμα του 1892, το οποίο είχε υιοθετηθεί ομόφωνα από το Νομοθετικό Συμβούλιο¹²⁹².

Τα επιχειρήματα σε σχέση με τον υποτελικό φόρο που αναπτύσσονταν στο Υπόμνημα του 1903 ήταν για πρώτη φορά τεκμηριωμένα και συγκροτημένα. Οι Έλληνες βουλευτές θεωρούσαν ότι η κατάργηση του λεγόμενου φόρου υποτελείας θα ωφελούσε το νησί, αφού θα επέτρεπε την υλοποίηση αναπτυξιακών έργων, τη βελτίωση των υποδομών, τη μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης και, επομένως, την αύξηση της αγοραστικής δύναμης των κατοίκων και τη μείωση της ανεργίας. Την ίδια στιγμή, η οικονομική χειραφέτηση από το βρετανικό υπουργείο Οικονομικών θα έδινε τη δυνατότητα στους Μεγάλους Αρμοστές, οι οποίοι αντιλαμβάνονταν καλύτερα τη πραγματικότητα στην Κύπρο, να σχεδιάσουν την οικονομική πολιτική, διαφοροποιούμενοι από την οπτική των υπουργείων Οικονομικών και Εξωτερικών του Λονδίνου¹²⁹³. Επιπρόσθετα, η κατάργηση του φόρου θα έλυνε και τον τελευταίο δεσμό της Κύπρου με την Οθωμανική αυτοκρατορία¹²⁹⁴.

Ο υπουργός Αποικιών J. Chamberlain απάντησε στο Υπόμνημα στις 5/18 Μαρτίου 1903, δηλώνοντας ότι η Βρετανία δεν επέβαλε φόρο στην Κύπρο, αλλά, τουναντίον,

¹²⁹¹ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 507-514.

¹²⁹² Στο ίδιο, σσ. 514-517.

¹²⁹³ George Kelling, *Countdown to Rebellion: British Policy in Cyprus, 1939-1955*, Νέα Υόρκη 1990, σσ. vii-x.

¹²⁹⁴ ΙΑΥΕ, 1903/A/1, Κύπρος, «Επιστολή ιατρού Ζαννέτου προς τον Έλληνα Πρόξενο Ι. Καλούτση ως αναφορά σε Υπόμνημα Ελληνοκυπρίων στο Βρετανό Αρμοστή», Λάρνακα, 26 Μαρτίου 1903.

από τον καιρό της βρετανικής κατοχής ελαττώθηκε σημαντικά η φορολογία στη νήσο, ενώ ο Βρετανός φορολογούμενος καταβάλλει ετησίως ένα σημαντικό ποσό υπέρ της Κύπρου¹²⁹⁵.

Οι εργασίες της δεύτερης συνόδου της Ε' περιόδου ξεκίνησαν στις 16/29 Απριλίου του 1903, ενώ η νήσος διερχόταν μια περίοδο σκληρής δοκιμασίας, λόγω της παρατεταμένης ανομβρίας¹²⁹⁶. Στην αντιφώνηση, η αποικιακή διοίκηση κατηγορήθηκε για την άστοργη και περιφρονητική στάση της έναντι του αιτήματος για απαλλαγή από το μέγιστο αδίκημα των £93.000 και το γεγονός ότι τα πλεονάσματα των προηγούμενων ετών διοχετεύονταν προκειμένου να μειωθεί το κυπριακό επίδομα, ενώ θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε περιόδους έκτακτης ανάγκης, όπως ήταν το έτος 1903/4. Για πρώτη φορά, στην αντιφώνηση υιοθετήθηκε ενωτική παράγραφος, η οποία προκάλεσε τον ενθουσιασμό της πλειοψηφίας των Κυπρίων και τα συγχαρητήριά του στους αντιπροσώπους του στο Συμβούλιο¹²⁹⁷.

Κατά τη συζήτηση του προϋπολογισμού, ο Φίλιος Ζαννέτος αναφέρθηκε στην Αρμοστειακή Έκθεση του 1903, σύμφωνα με την οποία, κατά τα 25 έτη βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο, συγκεντρώθηκαν έσοδα £4.309.314, ενώ οι δαπάνες ανήλθαν σε £2.830.420. Το υπόλοιπο (£1.478.894) από τα έσοδα της νήσου δόθηκε για εξυπηρέτηση του υποτελικού φόρου. Το βρετανικό Θησαυροφυλάκιο χορήγησε £696.085 για να καλύψει το συνολικό ποσό του φόρου αυτού, ύψους £2.192.946 – τρομακτικού για τα δεδομένα της κυπριακής οικονομίας¹²⁹⁸.

Ο Ζαννέτος παρέθεσε τα στοιχεία αυτά για να αναδείξει ότι το Συμβούλιο συναινούσε, στην ουσία, με την αφαίμαξη αυτή, λειτουργώντας όμως υπό καθεστώς βίας. Υποδείκνυε ότι τα έσοδα έπρεπε να διατίθενται μόνο για τις δαπάνες της διοίκησης και το πλεόνασμα να κάλυπτε ανάγκες της νήσου. Σε αντίθετη περίπτωση,

¹²⁹⁵ Ζαννέτος, ό.π., σ. 522.

¹²⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 533.

¹²⁹⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 2 Μαΐου 1903, σσ. 1-2 (Συζητήσεις στη Βουλή). *Φωνή της Κύπρου*, 9 Μαΐου 1903 (Αυτούσιο το κείμενο της αντιφώνησης των αιρετών μελών). Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 540 και 545. Επίσης, βλ. Ζαννέτος, ό.π., σ. 533, για τον εναρκτήριο λόγο του Αρμοστή.

¹²⁹⁸ *Φωνή της Κύπρου*, 23 Μαΐου 1903.

η ψήφιση του προϋπολογισμού θα καθιστούσε τους αντιπροσώπους του λαού συνυπεύθυνους¹²⁹⁹.

Ο Θεοφάνης Θεοδότου τάχθηκε υπέρ της τοποθέτησης του Ζαννέτου, ενώ ο Νικόλαος Ρώσος ανέφερε ότι τα μέλη αιφνιδιάστηκαν, αφού δεν είχαν προετοιμαστεί για μια τόσο τολμηρή αντίδραση. Πρότεινε να ακολουθήσουν την πάγια τακτική –δηλαδή να καταψηφίσουν ορισμένα κονδύλια– και στην επόμενη σύνοδο (1904), αν δεν ικανοποιηθεί το συγκεκριμένο αίτημα, να υιοθετήσουν την εισήγηση Ζαννέτου. Ο Δερβής πασάς εξέφρασε αμφιβολία για τα οφέλη από την κατάργηση του υποτελικού φόρου και απέρριψε τόσο τον ισχυρισμό ότι η φορολογία αυξήθηκε λόγω των £93.000 όσο και τη θέση Ζαννέτου περί καταψήφισης του προϋπολογισμού. Ο Αρχιγραμματέας ανέφερε ότι η βρετανική διοίκηση θα ήταν ευτυχής αν βρισκόταν λύση που θα ωφελούσε τους φορολογουμένους, Βρετανούς και Κυπρίους, αλλά σημείωσε ότι το ποσό των £93.000 το κατέβαλλε η Κύπρος και προ της βρετανικής κατοχής, ενώ τώρα καταβάλλει μόνο £60.000, αφού τις υπόλοιπες τις καταβάλλει η Βρετανία (διά του επιδόματος)¹³⁰⁰.

Τελικά, η πρόταση Ζαννέτου καταψηφίστηκε από όλους, πλην τριών. Οι Έλληνες βουλευτές, στην πλειοψηφία τους, θεώρησαν υπερβολικά τολμηρή την καταψήφιση του προϋπολογισμού, πλην των Γεωργίου Σιακαλλή, Θεοφάνη Θεοδότου και Χριστόδουλου Σώζου, οι οποίοι πίστευαν ότι είχε εξαντληθεί η υπομονή του λαού¹³⁰¹.

Στο πλαίσιο της Συνόδου αυτής, οι μωαμεθανοί βουλευτές κατέθεσαν Ψήφισμα, τον Ιούνιο του 1903, με το οποίο εξέφραζαν τη σφοδρή διαφωνία τους στις αναφορές υπέρ της Ένωσης που περιέχονταν στο κείμενο της αντιφώνησης των αιρετών μελών και καλούσαν τη βρετανική Κυβέρνηση να επιστρέψει στο μέλλον το νησί στον Σουλτάνο, τον νόμιμο ιδιοκτήτη του νησιού¹³⁰². Το Ψήφισμα εγκρίθηκε με τη νικώσα

¹²⁹⁹ Ζαννέτος, ό.π., τ. ΙΙΙ, σσ. 551-552.

¹³⁰⁰ Στο ίδιο, σσ. 553-554.

¹³⁰¹ Στο ίδιο, σσ. 555-557.

¹³⁰² Στο ίδιο, σσ. 563-570. Επίσης, βλ. ΙΑΥΕ, φ. 1902-03/56/α, Διάφορα, «Έκτακτο Παράρτημα». Στο ψήφισμα αναφερόταν: «Εάν η εγκατάλειψις της νήσου από της ενδόξου βρετανικής κυβερνήσεως καταστεί ποτέ αναγκαία, η νήσος να αποδοθεί και

ψήφο του Μέγα Αρμοστή – απόδειξη της διαιρετικής προσέγγισης των Βρετανών. Μόλις η εξέλιξη αυτή έγινε γνωστή, ξέσπασαν συλλαλητήρια ανά το παγκύπριο. Στο πλαίσιο των διαμαρτυριών τους, οι Έλληνες της Κύπρου στιγματίσαν τη στάση της αποικιακής διοίκησης, διακήρυξαν για άλλη μια φορά τους εθνικούς τους πόθους και κατήγγειλαν την βρετανική διοίκηση ενώπιον του *πεπολιτισμένου κόσμου*¹³⁰³. Τότε ο Μέγας Αρμοστής, κατόπιν εξουσιοδότησης του υφυπουργού Αποικιών, υποχρεώθηκε να δηλώσει ότι η Βρετανία διοικεί την Κύπρο σύμφωνα με τους όρους της Συνθήκης του 1878, οι πρόνοιες της οποίας καθορίζουν πότε μπορεί η Κύπρος να επιστρέψει στην Τουρκία. Κατέληγε με τη διαβεβαίωση ότι η Βρετανία δεν είχε την πρόθεση να δώσει το νησί σε καμιά χώρα¹³⁰⁴.

Είχε προηγηθεί η ψήφιση πρότασης των Ελλήνων βουλευτών στην αντιφώνηση, την οποία υπέβαλαν εκμεταλλεόμενοι την απουσία επίσημων μελών και μουσουλμάνων βουλευτών¹³⁰⁵, όπου εκφραζόταν η πίστη τους ότι θα επέλθει η Ένωση με την Ελλάδα¹³⁰⁶.

Η τρίτη σύνοδος της Ε΄ περιόδου πραγματοποιήθηκε στις 10/23 Μαρτίου 1904. Στην αντιφώνηση, τα αιρετά μέλη καλούσαν την αποικιακή διοίκηση να αναλώσει τις δυνάμεις της για να εξαιρεθεί η κύρια αιτία της οικονομικής κακοδαιμονίας του τόπου, *ο φοβερός μυλόλιθος των 93 χιλιάδων λιρών*¹³⁰⁷.

Με την κατάθεση του προϋπολογισμού, ο Φίλιος Ζαννέτος επανέφερε την πρόταση καταψήφισής του, βάσει της επιχειρηματολογίας που είχε αναπτύξει στη σύνοδο του 1903¹³⁰⁸, υποστηριζόμενος από τους Νικόλαο Ρώσσο, Χριστόδουλο Σώζο και

επιστραφεί εις την αυτοκρατορικήν οθωμανικήν κυβέρνησιν, ήτις είναι η νόμιμος ιδιοκτήτρια».

¹³⁰³ Ζαννέτος, ό.π., τ. ΙΙΙ, σ. 568.

¹³⁰⁴ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1903, Λευκωσία 1903, XV, σσ. 343-373. Ζαννέτος, ό.π., τ. ΙΙΙ, σ. 568.

¹³⁰⁵ Panteli, ό.π., σ. 65.

¹³⁰⁶ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1903, Λευκωσία 1903, XV, ό.π., σ. 6. Ευάγγελος Χεμίκογλου και Μαρία Αποστολοπούλου, *Ιστορία της Κύπρου, Αγγλοκρατία 1878-1959*, τ. Γ΄, Λευκωσία 2010, σσ. 72-73 (Ψήφισμα Ιουνίου 1903 στη Λευκωσία).

¹³⁰⁷ Ζαννέτος, ό.π., σσ. 574 και 576. (Την περίοδο αυτή το Συμβούλιο ενημερώθηκε ότι απεβίωσε ο τέως Μέγας Αρμοστής Sendall).

¹³⁰⁸ *Ευαγόρας*, 6 και 13 Μαΐου 1904.

Θεοφάνη Θεοδότου. Ο τελευταίος, μάλιστα, πήγε ένα βήμα πιο πέρα, καλώντας σε παραίτηση τα μέλη του Συμβουλίου και σε φοροστασία τον κυπριακό λαό¹³⁰⁹.

Ο Δερβής πασάς επέκρινε την πρόταση Ζαννέτου, εμμένοντας στο δόγμα ότι οι κοινοί θνητοί δεν πρέπει να θίγουν τις συμβάσεις των υψηλών συμβαλλομένων. Ο Ιωάννης Κυριακίδης αντέκρουσε τον Δερβής, αλλά, όπως και ο Κιτίου, εκτίμησαν ότι δεν είχε φτάσει ο καιρός να καταψηφίσουν τον προϋπολογισμό, θέση την οποία στήριζαν και οι Βονιτσιάνος¹³¹⁰ και Φραγκούδης. Ο Σιακαλλής διαφώνησε με την απόρριψη του νομοσχεδίου –λόγω του ότι ο υποτελικός φόρος δεν αναφερόταν ρητά στον προϋπολογισμό– και ζήτησε δεκαπενθήμερη αναβολή, προκειμένου η Κυβέρνηση να προσδιορίσει τα ποσά του προϋπολογισμού και, σε περίπτωση άρνησής της, τα αιρετά μέλη να παραιτηθούν. Ο Δερβής πασάς πρότεινε οκταήμερη αναβολή, ενώ ο Χαφούζ διαφώνησε με την κατάργηση του υποτελικού φόρου, αν και αναγνώριζε ότι έπρεπε να παρθούν μέτρα για την ανακούφιση του λαού από τη φορολογία¹³¹¹. Ακολούθησε συζήτηση, όπου τα επίσημα μέλη ζήτησαν την απόσυρση της πρότασης καταψήφισης του προϋπολογισμού. Τελικά, αυτή τέθηκε σε ψηφοφορία, αλλά υπερψηφίστηκε μόνο από τους Ζαννέτο, Σώζο και Θεοδότου¹³¹².

Στο μεταξύ, ο Αρμοστής Haynes Smith είχε αποστείλει επιστολή στον υπουργό Αποικιών, με την οποία τον ενημέρωνε για τα πεπραγμένα της συνόδου του 1902, κατά την οποία αναδείχθηκαν κατά κύριο λόγο οι ενωτικές επιδιώξεις των Ελλήνων βουλευτών και το ζήτημα του υποτελικού φόρου. Στην επιστολή επισυνάπτονταν οι προτάσεις για καταψήφιση του προϋπολογισμού, παραίτηση των μελών του Συμβουλίου και κήρυξη φοροστασίας από το λαό¹³¹³.

¹³⁰⁹ *Ευαγόρας*, 13 Μαΐου 1904. Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 587-589.

¹³¹⁰ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 75-76: Ο Βονιτσιάνης Ιωάννης του Νικολάου (1855-1929) γεννήθηκε στη Λάρνακα. Μέλος της Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπείας (1899-1900) και του Νομοθετικού Συμβουλίου (1896-1901, 1901-06).

¹³¹¹ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 588-589.

¹³¹² Στο ίδιο, σ. 590. *Ευαγόρας*, 13 Μαΐου 1904.

¹³¹³ Ο Μέγας Αρμοστής Haynes Smith στον υπουργό Αποικιών (αρ. 160, 30 Αυγούστου 1902), βλ. εφημερίδα *Ευαγόρας*, 27 Μαΐου 1904. Υπουργός Αποικιών την περίοδο αυτή, ως και τις 16 Σεπτεμβρίου 1903, ήταν ακόμα ο Joseph Chamberlain· τον διαδέχθηκε ο Alfred Lyttelton, ο οποίος παρέμεινε σε αυτή τη θέση ως το 1905.

Ο υπουργός Αποικιών Alfred Lyttelton¹³¹⁴ απάντησε στην επιστολή αυτή κατά τη διάρκεια της συνόδου του 1904. Τόνιζε ότι το θέμα του υποτελικού φόρου, όπως προέβλεπε το Σύνταγμα του 1882, δεν ενέπιπτε στις αρμοδιότητες του Νομοθετικού Συμβουλίου. Ο ισχυρισμός των χριστιανών βουλευτών ότι η Βρετανία είχε την ηθική υποχρέωση να καταβάλλει ολόκληρο το ποσό στην Πύλη χαρακτηρίστηκε παράδοξη απαίτηση. Κατά την άποψή του, σκοπός των αιτιάσεων κατά του φόρου ήταν η δημιουργία δυσαρέσκειας στο λαό, ώστε να προωθηθεί η Ένωση με την Ελλάδα. Κατέληγε, με απειλητικό τόνο, πως αν τα αιρετά μέλη επέμεναν να δυσχεραίνουν τις δημόσιες υποθέσεις, η βρετανική Κυβέρνηση θα αναγκαζόταν να αναθεωρήσει το ζήτημα του κυπριακού Συντάγματος¹³¹⁵.

Η επιστολή του Μέγα Αρμοστή και η απάντηση του υπουργού Αποικιών τέθηκαν ενώπιον του σώματος κατά τη διάρκεια της συζήτησης για τον προϋπολογισμό. Οι χριστιανοί βουλευτές έψεξαν την ανακρίβεια των αναφορών του Smith και την εν γένει στάση του στο Συμβούλιο, η οποία προκαλούσε και υποδαύλιζε αντεγκλήσεις και τριβές μεταξύ των αιρετών μελών, αλλά και των χριστιανών με τα κυβερνητικά μέλη του Συμβουλίου¹³¹⁶.

Στις συνόδους των ετών 1902-04 αναδείχθηκε με σαφήνεια η πολιτική διχασμού που επιχείρησε να επιβάλει ο Αρμοστής Smith μεταξύ των χριστιανών και των μωαμεθανών βουλευτών. Η προβολή των εθνικών επιδιώξεων των Ελλήνων της νήσου και η σθεναρή στάση τους υπέρ της ανάληψης από την Βρετανία της υποχρέωσης καταβολής του υποτελικού φόρου θορύβησαν την αποικιακή

¹³¹⁴ Ο Άγγλος πολιτικός Alfred Lyttelton (1857-1913) υπήρξε στα νεανικά του χρόνια, μέλος της Εθνικής Αγγλίας στο ποδόσφαιρο και το κρίκετ. Εντάχθηκε στους Φιλελεύθερους Ενωτικούς το 1894 και εξελέγη βουλευτής το 1895, θέση που διατήρησε ως το θάνατό του, το 1913. H. C. G. Matthew, "Lyttelton, Alfred (1857–1913)." H. C. G. Matthew In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008.

<http://www.oxforddnb.com/view/article/34654> (accessed April 11, 2014).

¹³¹⁵ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 595-598. CO 67/138, Alfred Lyttelton, Secretary of State for the Colonies to The High Commissioner Haynes Smith, No. 62, 5 Μαΐου 1904.

¹³¹⁶ Ζαννέτος, ό.π., τ. III, σσ. 596-598 - Μεγάλο θέμα προέκυψε σχετικά με τις αμοιβές δύο Βρετανών εποπτών της Παιδείας. Τελικά, οι ενστάσεις των αιρετών μελών, εναντίον της ψήφισης συμπληρωματικής πίστωσης £355 για τους μισθούς τους, εγκρίθηκαν κατά πλειοψηφία.

διοίκηση¹³¹⁷, η οποία βρέθηκε αντιμέτωπη με δυναμικές αντιδράσεις, τόσο εντός όσο και εκτός του Νομοθετικού Συμβουλίου.

Στις 6/19 Αυγούστου 1904 έληξε η θητεία του Μέγα Αρμοστή. Ο Sir Haynes Smith δεν υπήρξε δημοφιλής στο νησί, παρά τις προσπάθειες που κατέβαλε για την ευημερία του λαού. Οι μέθοδοι που ακολούθησε προκάλεσαν τη σφοδρή αντίδραση των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, ενώ επιχείρησε να διαιρέσει φυλετικά τους Έλληνες και τους Τούρκους. Ως αφοσιωμένος Βρετανό υπάλληλος, αντιτάχθηκε στις εθνικές βλέψεις των Ελλήνων της Κύπρου και μετλήθη κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο για να ανακόψει την εδραίωσή τους στο νησί¹³¹⁸.

Τον Αύγουστο του 1904, στο πλαίσιο των συζητήσεων στο βρετανικό Κοινοβούλιο, ο βουλευτής Sir Albert Rollit ανέφερε ότι η πληρωμή του φόρου υποτελείας δυσκόλευε υπέρμετρα τη νήσο και εξέφρασε την ελπίδα να επέλθει σύντομα κάποια ελάφρυνση. Ο Pierpoint συμφώνησε με τον Rollit, προσθέτοντας ότι η επιβάρυνση των Κυπρίων προσέφερε μεγάλη ανακούφιση στη Βρετανία και τη Γαλλία, οι οποίες απέφευγαν έτσι να καταβάλλουν τους ετήσιους τόκους που όφειλαν λόγω του εγγυημένου Κριμαϊκού δανείου του 1855¹³¹⁹. Υπενθύμισε ότι η Συνθήκη του 1878 προέβλεπε ρητά ότι η Βρετανία θα πληρώνει. Υποχρέωση εκ μέρους της Κύπρου δεν αναφερόταν πουθενά, ούτε ποτέ κανείς διαβουλεύθηκε με τους Κυπρίους προτού το δάνειο αρχίσει να αποπληρώνεται από τη νήσο. Έκτοτε, αφαιρούνταν ετησίως από την Κύπρο £93.000 από το σύνολο των εσόδων της, που ανέρχονταν σε £180.000, με συνέπεια η νήσος να αναγκάζεται να αποτείνεται στο Λονδίνο για τη χορήγηση £30.000 ετησίως. Ωστόσο, μετά την καταβολή £41.000 για το δάνειο του 1855, τόσο προς τους ομολογιούχους της Βρετανίας όσο και προς αυτούς της Γαλλίας (σύνολο £82.000), προέκυπτε υπόλοιπο £11.000 για τη χώρα η οποία κατέχει την Κύπρο, μολονότι το νησί δεν θα υποχρεωνόταν να πληρώνει τόσο μεγάλο τίμημα αν γινόταν

¹³¹⁷ CO 67/138, Εμπιστευτική, High Commissioner Heynes-Smith to Secretary of State for the Colonies, 24 Φεβρουαρίου και 28 Απριλίου 1904.

¹³¹⁸ Ζαννέτος, ό.π., τ. ΙΙΙ, σσ. 607-608.

¹³¹⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 3 Σεπτεμβρίου 1904. Hansard, 13 Αυγούστου 1904, series 4, vol. 140, 521-522

εγκαίρως σωστή εκτίμηση. Στο σημείο αυτό, ο πρόεδρος του σώματος έθεσε θέμα τάξης, λέγοντας ότι το ζήτημα ήταν εκτός ημερήσιας διάταξης¹³²⁰.

Ο υπουργός Αποικιών Alfred Lyttelton περιορίστηκε να πει ότι οι Κύπριοι φορολογούμενοι ανακουφίστηκαν σημαντικά τόσο λόγω της κατάργησης φόρων ύψους £20.000 το χρόνο όσο και από τη μεταρρύθμιση στον τρόπο είσπραξής τους¹³²¹.

Το επόμενο έτος, στο πλαίσιο της συζήτησης για την έγκριση του προϋπολογισμού, ο βουλευτής Θεοφάνης Θεοδότου ζήτησε την κατανήφισή του, διαμαρτυρόμενος για τη διάθεση του πλεονάσματος προς εξυπηρέτηση ξένων, προς τις ανάγκες της νήσου, σκοπών. Οι βουλευτές Φραγκούδης, Σώζος και Μητροπολίτης Κιτίου τον παρακάλεσαν να αποσύρει την πρότασή του, επειδή ο Sir King-Harman, που είχε οριστεί νέος Ύπατος Αρμοστής, είχε δεσμευτεί να εργαστεί για την ανακούφιση του τόπου από τον υποτελικό φόρο. Ο Φραγκούδης επιχείρησε να υποβάλει προς την βρετανική Κυβέρνηση Ψήφισμα εναντίον του υποτελικού φόρου, ενώ δύο Οθωμανοί βουλευτές, οι Δερβής πασάς και Σεφκέτ Εφέντης, υπεραμύνθηκαν του φόρου, ισχυριζόμενοι ότι η κατάργησή του θα αλλοίωνε τη βάση των δικαιωμάτων του Σουλτάνου στην Κύπρο. Ακολούθησε έντονη λογομαχία, αλλά, κατόπιν κατευναστικής παρέμβασης του Ύπατου Αρμοστή, ο Θεοδότου απέσυρε την πρότασή του, πεπεισμένος ότι η Κυβέρνηση θα εργαστεί από κοινού με το Συμβούλιο για την ευδαιμονία του τόπου. Τελικά, ο προϋπολογισμός ψηφίστηκε ομόφωνα¹³²².

Ο νέος Ύπατος Αρμοστής, Sir Charles Anthony King-Harman, ανέλαβε καθήκοντα στις 17 Οκτωβρίου 1904¹³²³. Έξι μήνες αργότερα, τον Μάιο του 1905, ανέφερε σε επιστολή του προς τον υπουργό Αποικιών Lyttelton ότι η φορολογία στο νησί είναι υπερβολική και ο υποτελικός φόρος που εξάγεται, σύμφωνα με τη Συνθήκη του 1878, είναι ανυπόφορο βάρος σε μια χώρα που παλεύει να αποφύγει τη φτώχεια¹³²⁴.

¹³²⁰ Hansard, 13 Αυγούστου 1904, ό.π., 522-525.

¹³²¹ Στο ίδιο, 528.

¹³²² Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου για το 1905, XVI, Λευκωσία 1905, σσ. 370-393. *Κύπρος*, 12 Μαρτίου 1905. *Φωνή της Κύπρου*, 1 Απριλίου 1905.

¹³²³ Πρωτοπαπάς, ό.π., σ. 151.

¹³²⁴ CO 883/6/7, Further Correspondence Relating to Affairs in Cyprus, King-Harman to Lyttelton, No. 101, 6 Μαΐου 1905.

Το 1905, εγκρίθηκε το βοήθημα για την Κύπρο, για το οικονομικό έτος που έληγε στις 31 Μαρτίου 1906, υπό την Ενότητα V των δαπανών για τις Δημόσιες Υπηρεσίες. Το ίδιο επαναλήφθηκε και για τα οικονομικά έτη 1906 και 1907¹³²⁵.

2. Αύξηση του κυπριακού χορηγήματος στις £50.000 για την τριετία 1907/8-1910/11

Τον Φεβρουάριο/Μάρτιο του 1906, ο Μέγας Αρμοστής ανήγγειλε στο Νομοθετικό Συμβούλιο ότι ο υπουργός Αποικιών Earl Elgin¹³²⁶ τον εξουσιοδότησε να ενημερώσει τους Κυπρίους για την επικείμενη έγκριση από τη βρετανική Βουλή ποσού £50.000, ως ετήσιας επιχορήγησης για μια τριετία, με αφετηρία το οικονομικό έτος 1907/8¹³²⁷.

Σε έγγραφο που απέστειλε ο Έλληνας Πρόξενος Καλούτσης προς το υπουργείο Εξωτερικών, στην Αθήνα, αναφέρεται η δήλωση του υπουργού Αποικιών Lord Elgin, στην οποία αναγνώριζε τα δίκαια των Κυπρίων και ανήγγελλε την πρόθεσή του να ζητήσει από το βρετανικό Κοινοβούλιο την έγκριση ετήσιας επιχορήγησης για το νησί 50.000 λιρών, για μια τριετία¹³²⁸. Προβλεπόταν, επίσης, η εξέταση των αναγκών

¹³²⁵ Hansard, 25 Ιουλίου 1905, series 4, vol. 150, 177. Hansard, 2-3 Αυγούστου 1905, series 4, vol. 150, 1433-1437 και series 4, vol. 151, 108, αντίστοιχα (Services included in class V. «Of the Estimates for Civil Services»). Hansard, 31 Ιουλίου 1906, series 4, vol. 162, 827-837. Ως το 1912, τα χορηγήματα εγκρίνονταν από το βρετανικό Κοινοβούλιο, βλ. Hansard, 31 Ιουλίου 1907, series 4, vol. 179, 1071-1075. Hansard, 16 Μαρτίου 1908, series 4, vol. 186, 2211-2323. Hansard, 28 Ιουλίου 1908, series 4, vol. 193, 1351. Hansard, 29 Ιουλίου 1908, series 4, vol. 193, 1517. Hansard, 2 Αυγούστου 1909, series 5, vol. 8, 1675-1677. Hansard, 19 Ιουλίου 1910, series 5, vol. 19, 1201-1205. Hansard, 8 Μαρτίου 1911, series 5, vol. 22, 1267-1300. Hansard, 14 Αυγούστου 1911, series 5, vol. 29, 1699-1703 (class V.). Hansard, 29 Ιουλίου 1912, series 5, vol. 41, 1793-1794.

¹³²⁶ Ο Φιλελεύθερος πολιτικός Victor Alexander Bruce, ένατος κόμης του Elgin, δέκατος τρίτος κόμης του Kincardine (1849-1917), διετέλεσε υπουργός Αποικιών από το 1905 ως το 1908. R. Hyam, “Bruce, Victor Alexander, ninth earl of Elgin and thirteenth earl of Kincardine (1849–1917).” R. Hyam In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/32136> (accessed April 11, 2014).

¹³²⁷ CO 883/6/9, Further Correspondence Relating to Affairs in Cyprus, Treasury to Colonial Office, 9 Μαρτίου 1906. Orr, ό.π., σσ. 178-179.

¹³²⁸ ΙΑΥΕ, 1906/9/9κ/θ, Έγγραφο του Έλληνα Προξένου Γκαλούτση, προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λάρνακα, 4 Μαρτίου 1906.

της νήσου, μετά την πάροδο της τριετίας, για περαιτέρω καθορισμό της επιχορήγησης¹³²⁹.

Ο Μέγας Αρμοστής Sir Charles King-Harman δήλωσε ότι η επιχορήγηση αυτή όχι μόνο θα ανακούφιζε σημαντικά τον προϋπολογισμό, αλλά θα συνέβαλλε ώστε η Κύπρος να ωφελείται από το πλεόνασμα των εσόδων της. Βέβαια, από τούδε και στο εξής, ναι μεν το νησί θα μπορούσε να αξιοποιεί προς όφελός του το περίσσειμα που θα προέκυπτε, αλλά θα έπρεπε και να αντιμετωπίζει μόνο του κάθε έλλειμμα του προϋπολογισμού του¹³³⁰.

Τα αιρετά μέλη, διερμηνεύοντας την ικανοποίηση του λαού, επιδοκίμασαν την εξέλιξη αυτή με ευχαριστήριο Ψήφισμα που κατέθεσαν στο Συμβούλιο. Η αποικιακή Κυβέρνηση προειδοποιήθηκε από το Λονδίνο να διατηρεί ένα σεβαστό αποθεματικό κεφάλαιο για την κάλυψη των αναγκών της, σε περίπτωση μείωσης των εσόδων της, είτε εξαιτίας κακών σοδειών, είτε άλλων έκτακτων περιστάσεων, αφού το Λονδίνο δεν επρόκειτο πλέον να καταβάλλει οποιοδήποτε πρόσθετο ποσό¹³³¹.

Τον Οκτώβριο του 1906 πραγματοποιήθηκαν εκλογές για ανάδειξη των νέων μελών του Συμβουλίου για την περίοδο 1906-11. Το ποσοστό συμμετοχής ανήλθε στο 55%, σαφώς μειωμένο σε σχέση με το 65% των εκλογών του 1901¹³³². Στη Λευκωσία επικράτησαν και πάλι οι «Κιτιακοί» (Κιτίου Κύριλλος, Θ. Θεοδότου, Α. Θεοδότου)¹³³³, ενώ στη Λάρνακα–Αμμόχωστο αναδείχθηκαν τρεις νέοι βουλευτές, οι Λούης Λοΐζου, Μιχαήλ Νικολαΐδης και Ευάγγελος Χατζηγιάννου, εκτοπίζοντας τους παλαιότερους Ρώσσο και Βοντιτσιάνο, οι οποίοι κατετάγησαν τελευταίοι. Στη Λεμεσό–Πάφο, επικράτησαν οι δύο «Κιτιακοί» (Κιτίου Κύριλλος και Ι. Κυριακίδης), ενώ κατόρθωσε να εκλεγεί και ο «Κυρηνειακός» Σπύρος Αραούζος, έναντι του Χριστόδουλου Σώζου, με διαφορά 108 ψήφων. Τελικά, όμως, και Χρ. Σώζος ανακηρύχθηκε βουλευτής, τον Φεβρουάριο του 1907, λόγω της διπλής εκλογής του

¹³²⁹ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου για το 1906, XVII, σσ. 9-35, 60-69, 140-148. Οπρ, ό.π., σ. 62.

¹³³⁰ Σάλπιγξ, 3 Νοεμβρίου και 10 Νοεμβρίου 1906 (αποσπάσματα από τις γενικές παρατηρήσεις του Υπατου Αρμοστή στην *Κυανή Βίβλο* για το 1905-06).

¹³³¹ *Αλήθεια*, 3 Μαρτίου 1906, σ. 1, *Κύπρος*, 4 Μαρτίου 1906

¹³³² Πρωτοπαπιάς, ό.π., σ. 161.

¹³³³ Στο ίδιο, σ. 163.

Κιτίου Κύριλλου, ο οποίος επέλεξε να εκπροσωπεί το εκλογικό διαμέρισμα Λευκωσίας-Κερύνειας¹³³⁴.

Στο προσχέδιο της αντιφώνησης του Συμβουλίου, κατά την έναρξη των εργασιών για το 1907, στην παράγραφο 8 εκφραζόταν η ικανοποίηση για την επιχορήγηση των £50.000 από το βρετανικό Θησαυροφυλάκιο, η οποία χαιρετιζόταν ως μερική αναγνώριση των δίκαιων αξιώσεων του λαού όπως όλα τα έσοδα του τόπου διατίθενται αποκλειστικά για την εξυπηρέτηση των αναγκών του τόπου και την προαγωγή και ευημερία του λαού. Υποστήριζαν ότι η υποχρέωση των £92.800 είναι εντελώς ξένη προς την Κύπρο και αποτελεί υποχρέωση της βρετανικής κυβέρνησης, την οποία η ίδια ανέλαβε προς όφελος των βλέψεών της στην Ανατολή. Ζητούσαν τη πλήρη κατάργηση του υποτελικού βάρους, θεωρώντας ότι ωρίμασε πλέον στη συνείδηση των Κυπρίων η αντίληψη πως κανείς οβολός εφεξής δεν πρέπει να εξέρχεται της νήσου για σκοπούς ξένους προς τα συμφέροντα και την ανάπτυξή της. Προειδοποιούσαν ότι η νομιμοφροσύνη των Κυπρίων και η αυτοσυγκράτησή του δεν πρέπει να παρεξηγούνται, διότι το αίσθημα αυτοσυντήρησης επέβαλλε να φτάσουν ως την άρνηση καταβολής των φόρων. Η παράγραφος κατέληγε ότι μόνο στην Κύπρο συμβαίνει αυτή η μεγάλη αδικία, να αφαιρούνται τα έσοδα ενός μικρού και φτωχού λαού για αλλότρια συμφέροντα¹³³⁵.

Επικαλούμενοι και πάλι ότι παραβλάπτονται τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου επί της Κύπρου, οι μουσουλμάνοι βουλευτές (και τα επίσημα μέλη) καταπήφισαν την παράγραφο περί κατάργησης του υποτελικού φόρου και φοροστασίας των Κυπρίων, δηλώνοντας μάλιστα ότι θα προστρέξουν σε βοήθεια της Κυβέρνησης, αν οι χριστιανοί πάψουν να πληρώνουν φόρους¹³³⁶. Μέσα από τις συζητήσεις επί της αντιφώνησης, προκύπτει ότι οι μουσουλμάνοι βουλευτές θεωρούσαν ότι η παράγραφος για την κατάργηση του υποτελικού φόρου διασυνδεόταν με άλλη παράγραφο, η οποία προέβλεπε την προσάρτηση της Κύπρου στην Ελλάδα. Εξέφραζαν την ανησυχία ότι κύριος σκοπός των Ελλήνων βουλευτών

¹³³⁴ Στο ίδιο, σσ. 165-170.

¹³³⁵ *Φωνή της Κύπρου*, 16 Φεβρουαρίου 1907, σ. 3 (αυτούσιο το σχέδιο της αντιφώνησης).

¹³³⁶ *Φωνή της Κύπρου*, 23 Φεβρουαρίου 1907, σ. 1. *Φωνή της Κύπρου*, 2 Μαρτίου 1907 σ. 2 (συζητήσεις επί της αντιφώνησης στην κυπριακή Βουλή). *Αγών*, 17 Φεβρουαρίου 1907, σ. 1.

ήταν η εξάλειψη κάθε σχέσης του Σουλτάνου με την Κύπρο, ...υφίσταται κεκρυμμένος σκοπός..., ώστε να διευκολυνθεί η προσάρτηση. Προς τούτο, μάλιστα, διατύπωναν ακραίες θέσεις, που έφταναν ακόμη και στη διατύπωση να χύσουν το αίμα τους υπέρ των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Σουλτάνου στο νησί¹³³⁷.

Ένας εξ αυτών, ο Σεφκέτ Μπέη¹³³⁸ (Mehmed Şevket Bey), παρουσιάστηκε ιδιαίτερα σκληρός στις τοποθετήσεις του, απορρίπτοντας ότι η μουσουλμανική κοινότητα γνώριζε το ακριβές περιεχόμενο του ομόφρονου Ψηφίσματος Γ. Σιακαλλή του 1892, περί του υποτελικού φόρου. Όσο δε για το παρόμοιο ψήφισμα του 1902, ισχυρίστηκε ότι ένας εκ των μουσουλμάνων αιρετών μελών, ο Χατζή Χαβούζ Εφέντης, ευθύς μόλις έγινε γνωστή η σύμπραξή του στην έγκρισή του, *ηναγκάσθη κλαίων [...] να αποσύρη την ψήφον του*¹³³⁹. Τέλος, ισχυριζόταν ότι η *επιχορήγηση των £50.000 ήταν άσχετη με το φόρον υποτελείας, και ότι η αγγλική Κυβέρνηση υπεραμύνεται, δι' ιδιαίτερας Συνθήκης, των δικαιωμάτων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*¹³⁴⁰.

Οι Έλληνες βουλευτές αντέτειναν ότι η απαλλαγή από το φόρο υποτελείας, ενώ δεν έθιγε τα συμφέροντα αυτά, θα ανακούφιζε ολόκληρο τον κυπριακό λαό. Απέφυγαν να δώσουν πολιτική χροιά στο ζήτημα, ξεκαθαρίζοντας ότι επιθυμούσαν το ποσό αυτό να καταβάλλεται από την Βρετανία. Άξια αναφοράς είναι η τοποθέτηση του βουλευτή Ιωάννη Κυριακίδη, ο οποίος ανέφερε ότι σέβεται τα αισθήματα των Οθωμανών της Κύπρου, λέγοντας ότι, αν δεν υπήρχαν Οθωμανοί, δεν θα υπήρχεν Ελληνισμός στη Μεσόγειο *κι εγώ δεν θα ήμουν Έλλην Ορθόδοξος*. Δεν παρέλειψε ακόμη να υποδειξει ότι η Πύλη *ουδέ πεντάραν λαμβάνει*, καθώς το ποσό κατακρατείται από την Βρετανία, η οποία προσφέρει ένα σεβαστό ποσό στη Γαλλία.

¹³³⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 23 Φεβρουαρίου 1907, σ. 2 («Η επί της αντιφωνήσεως συζήτησις»).

¹³³⁸ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 503-504: Ο Bodamyalizade Mehmed Şevket Bey (1873-1955) γεννήθηκε στη Λευκωσία. Η οικογένειά του διέθετε μεγάλη κτηματική περιουσία στην περιοχή Πυργών και Νήσου. Διετέλεσε δικαστής, δήμαρχος και βουλευτής. Συνεργάτης της εφημερίδας *Yeni Zaman* και εκδότης της *Vatan* (1911-12). Μέλος του Νομοθετικού (1904-06, 1906-11, 1911-13) και του Εκτελεστικού Συμβουλίου (1908, 1911). Δήμαρχος Λευκωσίας (1911-13). Πήρε μέρος στην τριμελή αντιπροσωπεία των μουσουλμάνων που μετέβησαν στην Κωνσταντινούπολη για να υποβάλουν στην οθωμανική κυβέρνηση τα παράπονά τους σχετικά με τη μόρφωση των Τουρκοκυπρίων στο νησί. Μέλος της δευτεροβάθμιας Επιτροπείας Μωαμεθανικών Σχολείων (1910-12). Επαρχιακός Δικαστής (1913-32).

¹³³⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 2 Μαρτίου 1907, σ. 3.

¹³⁴⁰ Στο ίδιο.

Η συζήτηση κατέληξε με την καταψήφιση όλης της παραγράφου. Διατηρήθηκαν μόνο οι ευχαριστίες για την επιχορήγηση των £50.000, καθώς συνέπραξαν και πάλι οι Οθωμανοί με τα επίσημα μέλη¹³⁴¹.

Στο μεταξύ, στις 6 Ιουλίου 1907, εκδόθηκε Διάταγμα του Βασιλιά Εδουάρδου, με το οποίο ακυρώνονταν όλα τα προηγούμενα των ετών 1878, 1882, 1883, 1886 και 1897, με συγχώνευση των διατάξεών τους. Το εν λόγω Διάταγμα εν Συμβουλίω ανέφερε ότι «[...] Οι 92.799 λίρες, 11 σελίνια και 3 γρόσια αποτελούν το ποσό που αντιστοιχεί στο Παράρτημα της 1ης Ιουλίου 1878 στην Αμυντική Συνθήκη μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας και Τουρκίας, ... την υπογραφείσα από τους Αντιπροσώπους τους στις 3 Φεβρουαρίου 1879»¹³⁴².

Οι μεταβολές που σημειώθηκαν ήταν επουσιώδεις, ενώ δεν επήλθε καμιά μεταβολή στο κυπριακό Σύνταγμα. Τα σχετικά αιτήματα των Κυπρίων, όπως για παράδειγμα, η αύξηση των Ελλήνων αιρετών μελών, αγνοήθηκαν.

3. Η άφιξη του υφυπουργού Αποικιών Winston Churchill στην Κύπρο το 1907

Τον Φεβρουάριο του 1906 ολοκληρώθηκαν οι γενικές εκλογές στη Μεγάλη Βρετανία. Οι Φιλελεύθεροι, υπό την ηγεσία του Henry Campbell-Bannerman, έλαβαν απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή των Κοινοτήτων (399 έδρες), ενώ οι Συντηρητικοί (156 έδρες), υπό τον Arthur Balfour, έχασαν περισσότερες από τις μισές έδρες που είχαν λάβει στις εκλογές του 1900 (402 έδρες), περιλαμβανομένης αυτής του Balfour. Το κόμμα των Εργατικών, υπό την ηγεσία του Keir Hardie, έλαβε 29 έδρες, ενώ το Ιρλανδικό κόμμα ανέκτησε μέρος της εκλογικής του δύναμης, καταλαμβάνοντας 82 έδρες¹³⁴³.

Οι εκλογές του 1906 ήταν οι τελευταίες στις οποίες οι Φιλελεύθεροι κέρδισαν απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή των Κοινοτήτων. Η συντριπτική ήττα που υπέστη ο

¹³⁴¹ Στο ίδιο.

¹³⁴² *Κυπριακός Φύλαξ*, 28 Σεπτεμβρίου 1907 (αναδημοσίευση από το παράρτημα της *Επίσημης εφημερίδας* της 20ής Σεπτεμβρίου 1907).

¹³⁴³ Craig, ό.π., σσ. 17-18 και σ. 151.

κυβερνητικός συνασπισμός Συντηρητικών και Ενωτικών Φιλελευθέρων οφειλόταν, κυρίως, στο θέμα του ελεύθερου εμπορίου.

Ο Joseph Chamberlain είχε παραιτηθεί από το αξίωμα του υπουργού Αποικιών τον Σεπτέμβριο του 1903¹³⁴⁴. Στις εκλογές του 1906 ο Winston Churchill¹³⁴⁵ επανεξελέγη βουλευτής, αλλά αυτή τη φορά με τους Φιλελευθέρους (για να επανενταχθεί στους Συντηρητικούς το 1925) και συνέχισε να υπηρετεί ως υφυπουργός Αποικιών (1905-08). Υπό αυτή την ιδιότητα επισκέφθηκε την Κύπρο στις 9 Οκτωβρίου 1907, οπότε πλήθος κόσμου τον υποδέχθηκε με ελληνικές σημαίες μετ' επιγραφών *ζήτω η ένωσις*¹³⁴⁶.

Στο πλαίσιο του Νομοθετικού Συμβουλίου, οι Ορθόδοξοι Έλληνες από κάθε πόλη, καθώς επίσης οι Αρμένιοι και οι Ρωμαιοκαθολικοί, υπέβαλαν Υπομνήματα¹³⁴⁷. Στο Υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών¹³⁴⁸ αναφέρεται ότι ποσό £1.782.442 από τα έσοδα της νήσου εξήχθη χωρίς τη συγκατάθεση του κυπριακού λαού, παρά τις διαμαρτυρίες τους μέσω συλλαλητηρίων, αποστολής πρεσβείας στο Λονδίνο και

¹³⁴⁴ Chamberlain, Joseph (1836–1914), Oxford Dictionary of National Biography, <http://www.oxforddnb.com/view/article/32350>.

¹³⁴⁵ Ο Sir Winston Leonard Spencer-Churchill (1874-1965), μια από τις μεγαλύτερες πολιτικές φυσιογνωμίες της βρετανικής Ιστορίας, καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια. Πρωθυπουργός της Μ. Βρετανίας κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου (1940-45) και από 1951 ως το 1955. Το 2002 ψηφίστηκε ως ο σπουδαιότερος Βρετανός όλων των εποχών. Paul Addison, “Churchill, Sir Winston Leonard Spencer (1874–1965).” Paul Addison In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/32413> (accessed April 11, 2014).

¹³⁴⁶ Πλήρης περιγραφή για το πρόγραμμα, τις επαφές και το περιεχόμενο των συζητήσεων του Churchill στη νήσο και τις ενθουσιώδεις εκδηλώσεις των χριστιανών, που αποσκοπούσαν στην ανάδειξη του πόθου της πλειονότητας του λαού για Ένωση με την Ελλάδα, καταγράφονται στο Cd. 3996, ό.π., The High Commissioner to the Secretary of State, No. 1, 21 Οκτωβρίου 1907, σσ. 3-6. Στο εν λόγω έγγραφο επισυνάπτονται τα Μνημόνια «του ελληνικού πληθυσμού της Κύπρου» προς τον τότε υπουργό Αποικιών J. Chamberlain του 1903, καθώς και τα Ψηφίσματα των χριστιανών των πόλεων της νήσου. S. Panteli, ό.π., σσ. 66-67 και 75-76.

¹³⁴⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 12 Οκτωβρίου 1907, σσ. 2-3. Ο Αρμοστής ανέφερε ότι οι μουσουλμάνοι βουλευτές δεν υπέβαλαν υπόμνημα. Για την αναφορά αυτή, βλ. Cd. 3996, ό.π., σ. 4.

¹³⁴⁸ Αναφορές του Υπομνήματος για Ένωση εντοπίζονται και στο Orr, ό.π., σ. 161.

υπομνημάτων των αντιπροσώπων τους στο Συμβούλιο¹³⁴⁹. Το ποσό αυτό διοχετεύθηκε για την εξυπηρέτηση του λεγόμενου φόρου υποτελείας ή, μάλλον, των υποχρεώσεων που η Βρετανία και η Γαλλία είχαν αναλάβει για το τουρκικό δάνειο του 1855. Υπογράμμιζαν ότι η επιβάρυνση αυτή εμπόδιζε την ανάπτυξη και ευημερία του λαού και ζητούσαν από τον Churchill την άρση αυτής της αδικίας, έτσι ώστε να μπορεί η νήσος να δαπανά τα έσοδά της προς όφελος του τόπου και των κατοίκων του¹³⁵⁰.

Ο Μητροπολίτης Κιτίου, συνοψίζοντας το περιεχόμενο του Υπομνήματος των Ελλήνων βουλευτών σε σχέση με τον υποτελικό φόρο, κατέληξε εκφράζοντας την ευγνωμοσύνη τους για την επιχορήγηση των £50.000, η οποία εκπληρώνει κατά το ήμισυ τις απαιτήσεις της Κύπρου¹³⁵¹. Εκ μέρους των μωαμεθανών βουλευτών, ο Hami Bey δήλωσε ότι, παρά το γεγονός ότι η μείωση ή κατάργηση του φόρου υποτελείας των £92.000 θα συνιστούσε παράβαση των όρων της Συνθήκης, εντούτοις υποστήριζαν μια τέτοια εξέλιξη. Πρόσθεσε ότι η ευγενής ενέργεια της βρετανικής κυβέρνησης να συνδράμει με το ετήσιο ποσό των £50.000 είναι απόδειξη ότι η διατήρηση και η αύξησή του θα γίνει αποδεκτή και θα χαιρετιστεί με μεγάλη ικανοποίηση¹³⁵².

Σύμφωνα με τον Αρμοστή King-Harman, ο Hami Bey, πέραν των παραπόνων του για τις ενθουσιώδεις ενωτικές εκδηλώσεις των Ελλήνων της νήσου, αναφέρθηκε στο γεγονός ότι ο υποτελικός φόρος αποτελούσε τεκμήριο της κυριαρχίας του Σουλτάνου και η πληρωμή του έπρεπε να συνεχίσει να γίνεται από την Κύπρο¹³⁵³. Ο Hami Bey, προσερχόμενος στο Νομοθετικό Συμβούλιο, απέδωσε την απουσία των ομοθρήσκων

¹³⁴⁹ Για το «Υπόμνημα των Ελλήνων αιρετών μελών προς τον Υφυπουργό Αποικιών της Μεγάλης Βρετανίας, 8 Οκτωβρίου 1907», βλ. Cd. 3996, ό.π., σσ. 6-11. Εφημερίδα *Ελευθερία*, 19 Οκτωβρίου 1907, σ. 2. G. S. Georghallides, “Churchill’s 1907 visit: a political analysis”, *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, III, 1969-1970, σσ. 192-199.

¹³⁵⁰ Cd. 3996, ό.π., σ. 11.

¹³⁵¹ *Φωνή της Κύπρου*, 19 Οκτωβρίου 1907, σ. 1. *Ελευθερία*, 19 Οκτωβρίου 1907, σ. 1.

¹³⁵² G. S. Georghallides, “Churchill’s 1907 visit: a political analysis”, ό.π., σσ. 214-220.

¹³⁵³ Cd. 3996, ό.π., σ. 4 και σσ. 8-10.

του αφενός στο ραμαζάνι και αφετέρου στις ζωνηρές εκδηλώσεις των Ελλήνων, εξ'ων ηδύνατο να προέλθει συμπλοκή τις.¹³⁵⁴

Ο Churchill, μετά τις τοποθετήσεις αυτές¹³⁵⁵, δήλωσε ότι το ζήτημα του υποτελικού φόρου ενείχε πολιτική και οικονομική διάσταση. Ως προς την πολιτική διάσταση, συνέδεσε την κατάργησή του με την ακύρωση της Συνθήκης του 1878, με την οποία η Βρετανία κατέλαβε το νησί¹³⁵⁶, υπογραμμίζοντας, πάντως, ότι δεν επιθυμούσε κάτι τέτοιο. Ως προς την οικονομική διάσταση, οι Βρετανοί σύμβουλοι προέκριναν την επιχορήγηση των £50.000, με την οποία επήλθε ανακούφιση των κατοίκων της νήσου. Εξέφρασε την πεποίθηση ότι, μετά την πάροδο της τριετίας ισχύος του επιδόματος, η απόφαση που θα λαμβανόταν δεν θα ήταν επιβλαβής για την Κύπρο, θεωρώντας ότι θα βρίσκονταν τα κατάλληλα μέσα για την επανόρθωση των ελλείψεων του παρελθόντος. Τέλος, βεβαίωσε το Συμβούλιο ότι οι θέσεις των βουλευτών θα διαβιβάζονταν στον υπουργό Αποικιών Lord Elgin, στον οποίο μπορούσαν να προσβλέπουν για την εξασφάλιση των ωφελημάτων υπέρ της νήσου¹³⁵⁷.

Επιστρέφοντας στο Λονδίνο ο Winston Churchill, στο Μνημόνιο που υπέβαλε προς το Υπουργικό Συμβούλιο, στις 19 Οκτωβρίου 1907, σημείωνε ότι

«δεν υπάρχει θέαμα πιο μισητό από την καταπίεση μιας μικρής κοινότητας από μια μεγάλη δύναμη με σκοπό το χρηματικό κέρδος [...] και αυτό είναι το θέαμα που παρουσιάζει αυτή τη στιγμή η οικονομική μεταχείριση της Κύπρου από εμάς [...] η συμπεριφορά αυτή έναντι της Κύπρου είναι ανάξια της Μεγάλης Βρετανίας και αντίθετη προς τις αρχές της αποικιακής μας πολιτικής»¹³⁵⁸.

¹³⁵⁴ Ε. Χεμίκογλου και Μ. Αποστολοπούλου, ό.π., σσ. 56-57 (απόσπασμα από την εφημερίδα *Εμπρός*, 6 Οκτωβρίου 1907).

¹³⁵⁵ *Επίσημη εφημερίδα*, αρ. 898, 17 Οκτωβρίου 1907: Εντοπίζονται οι τοποθετήσεις του Μητροπολίτη Κιτίου και του Hami Bey, καθώς και η ομιλία-απάντηση του Churchill στο Νομοθετικό Συμβούλιο.

¹³⁵⁶ Orr, ό.π., σ. 163.

¹³⁵⁷ G. S. Georghallides, "Churchill's 1907 visit: a political analysis", ό.π., σ. 212. Cd. 3996, ό.π., Enclosure 2 in No. 1, Mr. Churchill's Reply to the Greek elected members, σσ. 20-22. Χεμίκογλου, ό.π., σσ. 57-58. Orr, ό.π., σ. 60.

¹³⁵⁸ CAB 24/89/85, (Mediterranean, No.65), "Condition of Cyprus", Memorandum by Mr. Churchill, 19 Οκτωβρίου 1907". Το Μνημόνιο εντοπίζεται επίσης στο CO 883/7/3, 19 Οκτωβρίου 1907, "Cyprus: "Condition of Cyprus". Memorandum by

Χαρακτήρισε άδικο και ανήθικο το διακανονισμό για το φόρο υποτελείας και είπε πως αποτελεί δυσάρεστο στίγμα για τη χώρα του. Σε 27 χρόνια (1878-1905), πρόσθεσε, καταφέραμε να αποσπούμε κατά μέσο όρο περίπου 60.000 λίρες το χρόνο από το δύστυχο νησί – ή, συνολικά, περίπου 1.600.000 λίρες¹³⁵⁹.

Το Μνημόνιο Churchill του 1907 χαρακτηρίστηκε από το υπουργείο Αποικιών, μερικά χρόνια αργότερα –στην κορύφωση των διεργασιών για τη διευθέτηση του ζητήματος του υποτελικού φόρου της Κύπρου–, ως ένα κείμενο μάλλον ιστορικού ενδιαφέροντος, παρά ως ένα δεσμευτικό έγγραφο¹³⁶⁰, παρόλο που η υποβολή του από τον Churchill έγινε δεκτή με λαιδορίες από τους Βρετανούς αξιωματούχους¹³⁶¹.

4. Διεύρυνση του χάσματος στις σχέσεις μωαμεθανών και χριστιανών στο Νομοθετικό Συμβούλιο

Στον εναρκτήριο λόγο του, στο άνοιγμα της κυπριακής Βουλής το 1908, ο Μέγας Αρμοστής υπογράμμισε ότι το 1907 υπήρξε έτος αξιομνημόνευτο για την οικονομία της Κύπρου, καθώς ήταν το πρώτο έτος κατά το οποίο η αρωγή του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου έλαβε τη μορφή πάγιου επιχορηγήματος. Ενημέρωσε ότι το περίσσευμα ανήλθε περίπου στις £70.000, εκ των οποίων οι £20.000 προορίζονταν για αγορά χρεογράφων υπό μορφή αποθεματικού, οι £15.000 για αναγκαία δημόσια έργα και οι υπόλοιπες £35.000 για κατάλληλη, όπως ανέφερε, αξιοποίηση¹³⁶².

Το ζήτημα του αποθεματικού ταμείου και η ανάγκη διαφάνειας για τις ανάγκες που θα κάλυπτε το ετήσιο περίσσευμα απασχόλησαν το Συμβούλιο και κατά την επόμενη τριετία.

Winston Churchill, [Parliamentary Under-Secretary of State for the Colonies], following a short visit to the island”. Η απόδος του αποσπάσματος στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής. G.S. Georghallides, “Churchill’s 1907 visit: a political analysis”, ό.π., σ. 216. Hill, ό.π., σ. 468.

¹³⁵⁹ CAB 24/89/85, ό.π., σ. 4. CO 883/7/3, ό.π., σσ.4-5

¹³⁶⁰ Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus*, ό.π., σ. 384. CO 67/215, Minute by W. Ellis, 3 Φεβρουαρίου 1925.

¹³⁶¹ Χάινς Ρίχτερ, *Η ιστορία της Κύπρου, 1878-1949*, μτφρ. Κώστας Σαρρόπουλος, Αθήνα 2011, τόμος Α΄, σ. 111.

¹³⁶² *Αλήθεια*, 21 Φεβρουαρίου 1908, σσ. 2-3 (Αυτούσιο το κείμενο του εναρκτήριου λόγου του Αρμοστή).

Η αντιφώνηση υπήρξε σύντομη και γενικόλογη, περιοριζόμενη σε ευχαριστίες για την παγίωση του επιδόματος στις £50.000¹³⁶³. Εκτός από το βουλευτή Σπύρο Αραούζο¹³⁶⁴, που ζήτησε να αυξηθεί το επίδομα στις £92.000, ώστε να καλύψει πλήρως το φόρο υποτελείας, στις συζητήσεις που ακολούθησαν δεν τέθηκε το ζήτημα αυτό, ούτε καν στο πλαίσιο της συζήτησης του προϋπολογισμού, εκτός κάποιων επιγραμματικών αναφορών του Μητροπολίτη Κιτίου, του Μιχάλη Νικολαΐδη¹³⁶⁵ και του Θεοφάνη Θεοδότου. Ο τελευταίος ευχήθηκε να καταργηθεί ο φόρος ή να καλυφθεί πλήρως στο μέλλον από το βρετανικό Θησαυροφυλάκιο¹³⁶⁶. Ο Σεφκέτ αντέδρασε στα λεγόμενα του Θεοδότου, εμμένοντας στην άποψη ότι πρέπει να συνεχιστεί η καταβολή του φόρου στον *κύριο του τόπου*, τον Σουλτάνο. Με τη θέση αυτή συμφώνησε και άλλος μουσουλμάνος βουλευτής, ο Hami Bey. Έντονες ενστάσεις υποβλήθηκαν από όλους σχεδόν τους βουλευτές στα ζητήματα του αποθεματικού κεφαλαίου και της διάθεσης των περισσευμάτων¹³⁶⁷.

Το 1909 σηματοδότησε την πλήρη διάσταση μεταξύ μουσουλμάνων και Ελλήνων βουλευτών στο ζήτημα του υποτελικού φόρου, καθώς για πρώτη φορά το σχέδιο της αντιφώνησης στον εναρκτήριο λόγο του Μέγα Αρμοστή περιέλαβε ξεχωριστές παραγράφους¹³⁶⁸. Συγκεκριμένα, οι μουσουλμάνοι βουλευτές στις αγορεύσεις τους ευχαρίστησαν τη βρετανική Κυβέρνηση για την επιχορήγηση των £50.000, καλώντας τον Αρμοστή να μεσολαβήσει για περαιτέρω αύξησή της. Μάλιστα, εξέφρασαν την πεποίθηση ότι αυτή δεν δινόταν έναντι των £93.000 που καταβαλλονταν στην Υψηλή

¹³⁶³ *Φωνή της Κύπρου*, 7 Μαρτίου 1908.

¹³⁶⁴ Κουδουνάρης, *ό.π.*, σ. 49: Ο έμπορος και ναυτιλιακός πράκτορας Σπύρος Ι. Αραούζος (1865-1924) γεννήθηκε στη Λεμεσό. Μέλος της Σχολικής Εφορίας και του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης (1892-93, 1908-09). Δήμαρχος Λεμεσού (1914-20). Μέλος του Νομοθετικού (1906-11), του Εκτελεστικού και του Εθνικού Συμβουλίου.

¹³⁶⁵ Κουδουνάρης, *ό.π.*, σ. 410: Ο Μιχάλης Γ. Νικολαΐδης (1878-1963) γεννήθηκε στη Λάρνακα. Σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1906-11). Αντιδήμαρχος Λάρνακας (1908-11 και 1917-20). Μέλος του Επαρχιακού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, του Εθνικού και του Εθναρχικού Συμβουλίου. Εκδότης και αρθρογράφος (με τον Ε. Χατζηιωάννου) της εβδομαδιαίας εφημερίδας της Λάρνακας *Εφημερίς του Λαού* (1908-11). Συντάκτης της εβδομαδιαίας εφημερίδας της ίδιας πόλης *Ηχώ της Κύπρου* (1913-17). Μέλος της Διοικούσας Επιτροπής του Κυπριακού Εθνικού Κόμματος.

¹³⁶⁶ *Φωνή της Κύπρου*, 14 Μαρτίου και 21 Μαρτίου 1908 (Αυτούσια τα πρακτικά των συνεδριάσεων Μαρτίου).

¹³⁶⁷ Στο ίδιο.

¹³⁶⁸ *Φωνή της Κύπρου*, 8 Μαΐου 1909.

Πύλη, *όπως φρονούν οι ημέτεροι έντιμοι Έλληνες συνάδελφοι, αλλά απλώς, ως χάρις και δόρον*¹³⁶⁹. Αναφέρθηκαν στην κατά καιρούς εκφρασθείσα επιθυμία των Ελλήνων για Ένωση με την Ελλάδα, η οποία ήταν αντίθετη προς τις πρόνοιες των συνθηκών μεταξύ οθωμανικής και βρετανικής κυβέρνησης. Αν ποτέ οι πλευρές αυτές συμφωνούσαν μεταξύ τους να αποχωρήσουν οι Βρετανοί από τη νήσο, τότε ομόφωνη επιθυμία των μουσουλμάνων της Κύπρου ήταν αυτή να επιστραφεί στη νόμιμη ιδιοκτήτρια, την οθωμανική κυβέρνηση¹³⁷⁰.

Οι Έλληνες βουλευτές, αναφερόμενοι στις £50.000, εξέφρασαν την ευγνωμοσύνη τους στον Αρμοστή για τις προσπάθειες που κατέβαλε. Το ποσό αυτό, είπαν, *θεράπευε μεγάλο μέρος της αδικίας που είχε επιβληθεί στην Κύπρο και ζητούσαν να παγιωθεί, ώστε να αρθεί πλήρως η αδικία αυτή, η οποία δεν επέτρεψε την πρόοδο που άξιζε ο κυπριακός λαός. Τέλος, εξέφρασαν τον πόθο των τεσσάρων πέμπτων (4/5) του πληθυσμού –που πρωτοστατούσαν, όπως είπαν, σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής και σε κάθε προοδευτική κίνηση– για Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, η πραγμάτωση της οποίας κατέστη σύμβολο της πίστεως του ελληνικού κυπριακού λαού*¹³⁷¹.

Η πλήρης διάσταση των θέσεων των δύο κοινοτήτων στα ζητήματα της Ένωσης και του υποτελικού φόρου, τα οποία προφανώς εκλαμβάνονταν ως άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, επισφράγισαν οι σκληρές πρόνοιες εκάστης παραγράφου. Οι διατυπώσεις αυτές περιόριζαν τα περιθώρια συνεννόησης και δεν επιδέχονταν αμφισβήτηση για τις εθνικές επιδιώξεις κάθε κοινότητας, ενώ οι τοποθετήσεις των μη μωαμεθανών βουλευτών, περί της υπεροχής του ελληνικού στοιχείου, διεύρυναν το χάσμα με το σύνολο στοιχείο. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός της αποχώρησης των χριστιανών βουλευτών από την αίθουσα κατά την ψήφιση της παραγράφου περί επιστροφής της Κύπρου στην Τουρκία, καθώς και των μουσουλμάνων βουλευτών, αντίστοιχα, κατά την ψήφιση της παραγράφου περί Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα¹³⁷².

¹³⁶⁹ Στο ίδιο.

¹³⁷⁰ Στο ίδιο.

¹³⁷¹ Στο ίδιο.

¹³⁷² *Φωνή της Κύπρου*, 15 Μαΐου 1909, σ. 2.

Το 1910, η διάσταση απόψεων μεταξύ χριστιανών και μωαμεθανών βουλευτών στο Νομοθετικό Συμβούλιο διευρύνθηκε, με συνέπεια να καταχωρίσουν διαφορετικά προσχέδια αντιφωνήσεων. Τα κείμενα αυτά υποβλήθηκαν ενώπιον της ολομέλειας του Συμβουλίου για ψήφιση, καθώς δεν επιτεύχθηκε ομοφωνία σε κανένα προσχέδιο.

Οι αντεγκλήσεις αυτές σημειώνονταν ενώ είχε ήδη γίνει γνωστή στο σώμα η απόφαση του Λονδίνου να μειώσει το επίδομα στις £40.000¹³⁷³ και, παράλληλα, εγείρονταν αμφισβητήσεις για την παγίωσή του στις £50.000. Τα κυβερνητικά μέλη συντάχθηκαν με το μουσουλμανικό προσχέδιο, όμως η κυβέρνηση βρέθηκε αντιμέτωπη με τις έντονες διαμαρτυρίες των Ελλήνων βουλευτών, οι οποίοι πέτυχαν την αναβολή της συνεδρίας, σε μια προσπάθεια να συνταχθεί κοινό προσχέδιο αντιφώνησης¹³⁷⁴. Τελικά, αυτό ψηφίστηκε ομόφωνα, χωρίς συζήτηση¹³⁷⁵. Στην αντιφώνηση εκφραζόταν η δυσαρέσκεια των μελών του Συμβουλίου για την απόλυτη σιγή του Αρμοστή ως προς το ύψος και τη διάθεση του πλεονάσματος του κυπριακού προϋπολογισμού και η κατάπληξή τους για το ότι όχι μόνο η επιχορήγηση δεν παγιώθηκε, αλλά μειώθηκε και στις £40.000, παρά τις διαβεβαιώσεις του υφυπουργού Αποικιών W. Churchill το 1907. Κατέληγαν γνωστοποιώντας την πρόθεση του Συμβουλίου να υποβάλει άμεσα ειδικό ψήφισμα για το ζήτημα που είχε προκύψει¹³⁷⁶.

Πράγματι, στη συνεδρία της 30ής Μαρτίου/13ης Απριλίου 1910 κατατέθηκε ψήφισμα επί του οικονομικού ζητήματος από το βουλευτή Λευκωσίας–Κερύνειας Θεοφάνη Θεοδότου, υποστηριζόμενο και από το βουλευτή Λεμεσού–Πάφου Σπύρο Αραούζο. Σε αυτό, αφού εκτίθενταν τα προαναφερθέντα θέματα και ζητούνταν η αναθεώρηση και παγίωση του ποσού, καλούνταν ο Αρμοστής να το διαβιβάσει στη βρετανική κυβέρνηση και να αναστείλει τις εργασίες του Συμβουλίου μέχρι να έρθει η απάντηση από το Λονδίνο¹³⁷⁷.

Ο εισηγητής μίλησε εκτενώς για τον υποτελικό φόρο, αποκαλώντας *ψευδοσύνταγμα* το Διάταγμα του 1882. Πρόσθεσε ότι, υπό αυτές τις συνθήκες, οι εξουσίες του Νομοθετικού Συμβουλίου κατάντησαν φενάκη· καθιστούσε συνυπεύθυνους στον

¹³⁷³ Hansard, 29 Ιουνίου 1910, 1036.

¹³⁷⁴ *Κυπριακός Φύλαξ*, 3 Απριλίου 1910, σ. 2. *Ελευθερία*, 9 Απριλίου 1910, σ. 3.

¹³⁷⁵ *Ελευθερία*, 16 Απριλίου 1910, σ. 1.

¹³⁷⁶ Στο ίδιο.

¹³⁷⁷ *Κυπριακός Φύλαξ*, 16 Απριλίου 1910, σ. 4.

όλεθρο της Κύπρου τα ίδια τα μέλη του Συμβουλίου, τα οποία έπρεπε πλέον να σταματήσουν κάθε συνεργασία με την κυβέρνηση, μέχρι την απονομή δικαιοσύνης στο νησί¹³⁷⁸.

Στη συζήτηση που ακολούθησε, επαναλήφθηκε η διάσταση απόψεων μεταξύ μωαμεθανών και χριστιανών βουλευτών, στη βάση όσων καταγράφονταν στις παραγράφους που ψηφίστηκαν χωριστά το 1908¹³⁷⁹. Επί της ουσίας, όμως, η απόφαση του υπουργείου Οικονομικών να μειώσει το επίδομα στις £40.000 αντιμετωπίστηκε δυναμικά από το σύνολο των αιρετών μελών. Στο πλευρό τους τάχθηκε και ο Αρμοστής King-Harman, ο οποίος προειδοποίησε το υπουργείο Αποικιών ότι η επιμονή σε αυτό το μέτρο θα οδηγούσε τους Έλληνες βουλευτές σε λήψη πρωτοβουλιών που θα εμπόδιζαν τη λειτουργία του Συμβουλίου. Ο Αρμοστής έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου, λέγοντας ότι οι Έλληνες βουλευτές θα μπορούσαν να πετύχουν το σκοπό τους πείθοντας έστω και έναν μωαμεθανό βουλευτή να υποστηρίξει τη θέση τους διά της αποχής του, μέθοδο την οποία είχαν εφαρμόσει επιτυχώς πολλές φορές στο παρελθόν¹³⁸⁰. Ο Μέγας Αρμοστής εκτιμούσε ότι οι μουσουλμάνοι βουλευτές αδυνατούσαν να αντέξουν την πίεση που ασκούσε η πλειοψηφία των Κυπρίων και συχνά, γι' αυτό, αναιρούσαν τη στήριξή τους προς την κυβέρνηση¹³⁸¹.

Βέβαια, οι μωαμεθανοί βουλευτές υποστήριζαν την καταβολή του υποτελικού φόρου, θεωρώντας ότι έτσι διασφαλιζόνταν τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου στο νησί. Από την άλλη –όπως και οι Έλληνες συνάδελφοί τους– ζητούσαν τη συνέχιση καταβολής επιδόματος ικανού να αντισταθμίζει το φόρο αυτό σε μόνιμη βάση¹³⁸². Τελικά, στη συνεδρία της 1ης/14ης Απριλίου, το Ψήφισμα εγκρίθηκε χωρίς τη συμμετοχή των επίσημων μελών. Ο Μέγας Αρμοστής, αφού εξέφρασε την πλήρη συμπάθειά του προς αυτό, ανέβαλε τις εργασίες του Συμβουλίου ως τη λήψη της απάντησης από το Λονδίνο¹³⁸³.

¹³⁷⁸ Στο ίδιο.

¹³⁷⁹ *Ελευθερία*, 16 Απριλίου 1910. *Πατρίς*, 28 Απριλίου 1910, σ. 4.

¹³⁸⁰ G. S. Georghallides, ό.π., σσ. 74-75.

¹³⁸¹ Στο ίδιο, σ. 75.

¹³⁸² *Ελευθερία*, 16 Απριλίου 1910. *Πατρίς*, 28 Απριλίου 1910, σ. 4.

¹³⁸³ Στο ίδιο. Panteli, ό.π., σ. 72.

Οι γενικές εκλογές στη Μεγάλη Βρετανία προκηρύχθηκαν τον Ιανουάριο του 1910 και ολοκληρώθηκαν στις 10 Φεβρουαρίου, μετά το ξέσπασμα συνταγματικής κρίσης, λόγω της κατανήφισης του προϋπολογισμού από τη Βουλή των Λόρδων. Οι Φιλελεύθεροι (272 έδρες) σχημάτισαν κυβέρνηση υπό τον H. H. Asquith, με τη στήριξη του Ιρλανδικού κόμματος (82 έδρες). Οι Συντηρητικοί μαζί με τους Φιλελεύθερους Ενωτικούς έλαβαν 274 έδρες και οι Εργατικοί 40 έδρες¹³⁸⁴.

Στις 29 Ιουνίου 1910, ο βουλευτής των Συντηρητικών Wilfrid Ashley¹³⁸⁵ έθεσε στο βρετανικό Κοινοβούλιο το ζήτημα που προέκυψε στο Νομοθετικό Συμβούλιο με την άρνηση των αιρετών μελών να επιτρέψουν τη λειτουργία του σώματος, λόγω της μείωσης του επιδόματος από £50.000 σε £40.000 και της άρνησης του βρετανικού Θησαυροφυλακίου να παγιάσει το βοήθημα στις £50.000. Υπέδειξε μάλιστα ότι η οικονομική κατάσταση στο νησί απαιτούσε όχι μόνο τη μείωση του επιδόματος στις £40.000 αλλά και την αύξηση πέραν των £50.000¹³⁸⁶. Δεν υπήρξε καμιά αντίδραση στα λεχθέντα του βουλευτή και η μακρά συζήτηση επικεντρώθηκε στα τεκταινόμενα στις βρετανικές αποικίες¹³⁸⁷.

Τον Οκτώβριο του 1910, ο υπουργός Αποικιών Earl of Crew¹³⁸⁸, έχοντας λάβει από τον Απρίλιο επιστολή του Αρμοστή¹³⁸⁹, με την οποία του διαβίβαζε το Ψήφισμα του

¹³⁸⁴ Craig, ό.π., σσ. 19 και 151.

¹³⁸⁵ Wilfrid William Ashley, πρώτος βαρόνος του Mount Temple (1867-1939). Στρατιωτικός και Συντηρητικός πολιτικός. Διετέλεσε υπουργός Μεταφορών (1924-29) στην κυβέρνηση Stanley Baldwin και υφυπουργός Πολέμου (1923-24). Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1906-32). E. J. Feuchtwanger, "Ashley, Wilfrid William, Baron Mount Temple (1867-1939)." E. J. Feuchtwanger In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/30471> (accessed April 11, 2014).

¹³⁸⁶ Hansard, 29 Ιουνίου 1910, series 5, vol. 18, 1039-1040.

¹³⁸⁷ Hansard, 29 Ιουνίου 1910, series 5, vol. 18, 1041-1071

¹³⁸⁸ Robert Offley Ashburton Crewe-Milnes, πρώτος μαρκήσιος του Crewe (1858-1945). Βρετανός πολιτικός και συγγραφέας. Ηγέτης των Φιλελευθέρων στη Βουλή των Κοινοτήτων (1908-23) και στη Βουλή των Λόρδων (1936-44). Πρέσβης στο Παρίσι (1922-28), υπουργός Αποικιών (1908-10) και αμέσως μετά υπουργός αρμόδιος για την Ινδία (ως το 1915). John Davis, "Milnes, Robert Offley Ashburton Crewe-, marquess of Crewe (1858-1945)." John Davis In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/32628> (accessed April 11, 2014).

Συμβουλίου και τα όσα λέχθηκαν κατά τις συνεδριάσεις¹³⁹⁰, κάλεσε τον Αρχιγραμματέα να μεταβεί στο Λονδίνο, χωρίς να γνωστοποιήσει στην Κύπρο τα αποτελέσματα της επίσκεψής του. Παράλληλα, ο υπουργός απάντησε εκτενώς στην επιστολή του Αρμοστή, υπογραμμίζοντας τη θέση του Λονδίνου περί σφαλερών ιδεών ως προς το βοήθημα και τον τουρκικό φόρο, οι οποίες περιέχονται στο ψήφισμα και τις υποστηρικτικές του ομιλίες¹³⁹¹. Στην επιστολή, το πλήρες περιεχόμενο της οποίας παρατίθεται πιο κάτω, αναφέρεται ότι ως τη Συνθήκη του 1878 η Κύπρος υποχρεωνόταν να καταβάλλει τα ποσά που της αφαιρούνταν και μετά τη Συνθήκη. Η υποχρέωσή της αυτή δεν καταργήθηκε, αλλά *έμεινεν εν πλήρει ισχύι και ενεργεία*¹³⁹².

«Ο Σουλτάνος, αντί να επιβάλλει και συλλέγει επί τόπου τους φόρους, συμφώνησε να λαμβάνει, αντ' αυτών, ετήσια πληρωμή ίση με το μέσο όρο του ποσού που λάμβανε τα τελευταία πέντε χρόνια [της τουρκικής διοίκησης]. Εξάλλου, η βρετανική κυβέρνηση εγγυήθηκε την ετήσια πληρωμή αυτού του ποσού. Το ποσό αυτό, δυνάμει Συνθήκης, καθορίστηκε ενδελεχώς από τη Βρετανία και οι £92.800 δεν ήταν περισσότερα από όσα κατέβαλλε η Κύπρος τα τελευταία πέντε έτη πριν από τη Συνθήκη του 1878. Η νήσος ήταν και συνέχιζε να είναι πρώτη οφειλέτις, ενώ η Βρετανία, απλώς, ήταν εγγυήτρια του ποσού αυτού.

Η Βρετανία θα μπορούσε να συλλέγει ολόκληρο το ποσό από τους Κυπρίους, αλλά, επιδεικνύουσα προσοχή και συμπάθεια έναντι των δυνάμεων των Κυπρίων, παρείχε ετήσιο βοήθημα ύψους £31.800, κατά μέσο όρο. Το βάρος αυτό καταβλήθηκε εξ ολοκλήρου από την Κύπρο

¹³⁸⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 8 Οκτωβρίου 1910: Sir King Harman to State Secretary for Colonial Services No. 80, 21 Απριλίου 1910.

¹³⁹⁰ *Φωνή της Κύπρου*, 8 Οκτωβρίου 1910.

¹³⁹¹ *Έθνος*, 3 Δεκεμβρίου 1910. Στην εφημερίδα *Κυπριακός Φύλαξ* της 20ής Νοεμβρίου 1910, καταγράφεται αυτούσια η επιστολή του υπουργού, αναδημοσιευμένη από την έκτακτη έκδοση της *Επίσημης Εφημερίδας* με ημερομηνία 16/29 Νοεμβρίου 1910. Η επιστολή του υπουργού προς τον Έπατο Αρμοστή Sir C. A. King-Harman φέρει ημερομηνία 14 Οκτωβρίου 1910. Στην εφημερίδα *Πατρίς* (6 Απριλίου 1911, σ. 2), στο αυτούσιο κείμενο της ψηφισθείσας αντιφώνησης του Νομοθετικού Συμβουλίου, αναφέρεται ότι η απόφαση της βρετανικής Κυβέρνησης δόθηκε διά επιστολής του υπουργού Αποικιών απευθυνόμενης προς τον Έπατο Αρμοστή, η οποία φέρει ημερομηνία 14 Οκτωβρίου 1910.

¹³⁹² Στο ίδιο.

μόνο για τρία έτη [κατά την βρετανική κατοχή]. Αυτή η συμπεριφορά [εκ μέρους της Βρετανίας] είναι γενναία και η πρόοδος της νήσου, παρά το ότι είναι αξιοσημείωτη επί βρετανικής διοίκησης, δεν είναι όση προσδοκάτο όταν κατελήφθη η Κύπρος, για διάφορους λόγους, όχι όμως, κυρίως, εξαιτίας του βάρους του φόρου αυτού.

Λόγω της αβεβαιότητας που παρακωλύει την πρόοδο της Κύπρου και για ανακούφιση των κατοίκων, αποφασίστηκε να ζητηθεί από το Κοινοβούλιο να ψηφίζει, ετησίως, ποσό ύψους £50.000 ως βοήθημα των κυπριακών εσόδων, υπό τον όρο η Κύπρος να καταβάλλει ετησίως το υπόλοιπο του φόρου, ήτοι 42.799 λίρες, 11 σελίνια και 2 γρόσια.. Το επίδομα αυτό δεν θα αυξηθεί ξανά ούτε θα δίνεται άλλο ειδικό επίδομα. Οπότε, είναι αναγκαίο η κυβέρνηση της Κύπρου να διατηρεί σημαντικό αποθεματικό κεφάλαιο για να αντεπεξέλθει σε κάθε τυχόν παροδικές ελαττώσεις των εσόδων, ένεκα κακής εσοδείας ή άλλου τινός. Το κεφάλαιο αυτό δεν πρέπει να υπολείπεται των £90.000 και να αναπληρώνεται αμέσως. Η βρετανική κυβέρνηση παραιτείται από κάθε οικονομική αξίωση πέραν του αποθεματικού των £90.000, που αφορά, αθροιστικά, τα τελευταία τέσσερα οικονομικά έτη, επομένως το πλεόνασμα αυτό θα χρησιμοποιείται για δημόσια έργα στην Κύπρο.

Με αυτή την απόφαση, η συνεισφορά του λαού της Κύπρου θα είναι μειωμένη σχεδόν κατά το ένα τρίτο (1/3), κατά μέσο όρο, των όσων συνεισέφερε κατά τα τελευταία τριάντα τρία έτη. Σε αυτό το διάστημα, τα έσοδα σχεδόν διπλασιάστηκαν. Επομένως, το Συμβούλιο, αν παραστεί ανάγκη, δύναται να ψηφίσει πρόσθετη φορολογία για την κάλυψη των αναγκών της Κύπρου, χωρίς το φόβο ότι αυτή η φορολογία θα ωφελούσε μόνο το βρετανικό ταμείο»¹³⁹³.

Η επιστολή καταλήγει με την πεποίθηση ότι αυτή η απόφαση θα γίνει δεκτή από το λαό της Κύπρου και τους αντιπροσώπους του ως οριστική και ελευθέρα διευθέτηση ζητήματος το οποίο παρέμεινε σε εκκρεμότητα επί μακρόν και ότι στο εξής θα

¹³⁹³ Στο ίδιο. Η μετάφραση στην ελληνική από το αγγλικό κείμενο, αποδόθηκε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

βοηθούν εγκάρδια την κυβέρνηση στις προσπάθειές της να προαγάγει την ευδαιμονία της νήσου¹³⁹⁴.

Παρατέθηκε αυτούσια η επίσημη απάντηση του Λονδίνου, για να γίνει σαφές, αφενός, τι επρόκειτο πλέον να ισχύει σε σχέση με το υπόλοιπο του υποτελικού φόρου και για να αναδειχθεί, αφετέρου, η αντίληψη της βρετανικής κυβέρνησης έναντι των £92.800, η οποία στηριζόταν, σε όλη τη διάρκεια της κατοχής της Κύπρου, ως την προσάρτησή της, στην απαράβατη νομική δέσμευση που απέρρεε από την αμυντική Συνθήκη με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Το Λονδίνο θεωρούσε αγαθοεργία τη στήριξη των Κυπρίων μέσω των ετήσιων επιδομάτων που εγκρίνονταν από το βρετανικό Κοινοβούλιο. Στην πραγματικότητα, οι Κύπριοι εξαναγκάζονταν να καταβάλλουν το ήμισυ των εσόδων τους για την κάλυψη μιας αμιγώς βρετανικής υποχρέωσης, η οποία είχε καθοριστεί διά Συνθήκης. Αυτή η υποχρέωση έναντι της Πύλης ερμηνευόταν ότι καθιστούσε πρώτο οφειλέτη την Κύπρο, ενώ η Βρετανία ήταν, απλώς, εγγυήτρια του ποσού προς την Πύλη.

Άλλο σημείο άξιο αναφοράς είναι η αντίληψη της βρετανικής Κυβέρνησης ότι υπήρξε πρόοδος στην Κύπρο, καθώς και η παραδοχή ότι αυτή δεν ήταν όση αναμενόταν στην έναρξη της Αγγλοκρατίας, χωρίς ωστόσο να θεωρείται ότι το βάρος του υποτελικού φόρου ήταν αυτό που κυρίως εμπόδιζε την περαιτέρω ανάπτυξη. Περιβόητη είναι και η εποικοδομητική ασάφεια που περιβάλλει τη διατύπωση της παραγράφου που αναφέρεται στο ποιος, τελικά, θα επωφελείται από τα έσοδα που θα προκύψουν από νέους φόρους που τυχόν θα επιβάλει το Νομοθετικό Συμβούλιο της νήσου.

Το Δεκέμβριο του 1910 διενεργήθηκαν ξανά γενικές εκλογές στη Μεγάλη Βρετανία, λόγω του αδιεξόδου που προκλήθηκε από τα αποτελέσματα των εκλογών του Ιανουαρίου του ίδιου χρόνου. Σε αυτή τη δεύτερη εκλογική αναμέτρηση, οι Φιλελεύθεροι έλαβαν 272 έδρες, οι Συντηρητικοί και οι Φιλελεύθεροι Ενωτικοί 271, οι Εργατικοί 42 και το Ιρλανδικό Εθνικιστικό κόμμα 84 έδρες¹³⁹⁵. Αυτή ήταν η τελευταία εκλογική αναμέτρηση στη Βρετανία προτού ξεσπάσει ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος. Οι Φιλελεύθεροι σχημάτισαν κυβέρνηση υπό τον H. H. Asquith, σε

¹³⁹⁴ *Κυπριακός Φύλαξ*, 20 Νοεμβρίου 1910. *Έθνος*, 3 Δεκεμβρίου 1910.

¹³⁹⁵ Craig, ό.π., σσ. 20 και 152.

συνεργασία με τους Ιρλανδούς εθνικιστές. Οι επόμενες γενικές εκλογές θα πραγματοποιούνταν τον Δεκέμβριο του 1918, μετά τη λήξη του πολέμου¹³⁹⁶.

Πίσω στην Κύπρο, ο Μέγας Αρμοστής Sir C. A. King-Harman, στον εναρκτήριο λόγο του, τον Μάρτιο του 1911, εξέφρασε αισιοδοξία για τη θετική επίδραση που θα είχε η παγίωση του επιδόματος των £50.000 στην οικονομία της νήσου. Την αισιοδοξία του δεν συμμερίστηκαν όλα τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου, θεωρώντας ότι το περίσσευμα δεν θα έπρεπε να καταλήγει στο δημιουργηθέν Αποθεματικό Ταμείο¹³⁹⁷.

Η διάσταση απόψεων μεταξύ Ελλήνων και μωαμεθανών βουλευτών συνεχίστηκε. Οι πρώτοι ισχυρίστηκαν ότι το ποσό αυτό επέλυε κατά το ήμισυ το οικονομικό ζήτημα της Κύπρου, ενώ οι δεύτεροι διασύνδεαν τις ελληνικές θέσεις με την πολιτικοποίηση του υποτελικού φόρου. Η μόνη κοινή θέση τους ήταν πως τα έσοδα της Κύπρου έπρεπε να παραμένουν στο νησί, διαφορετικά δεν επρόκειτο ποτέ να ορθοποδήσει η κυπριακή οικονομία. Αυτή η αναφορά περιλήφθηκε στην αντιφώνηση του Συμβουλίου, μαζί με την επισήμανση ότι με το επίδομα των £50.000 *αίρεται κατά μέγα μέρος η οικονομική αδικία του λεγομένου φόρου υποτελείας*¹³⁹⁸. Οι μωαμεθανοί βουλευτές υποστήριξαν ότι η Κύπρος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της Τουρκίας και παραχωρήθηκε προσωρινά, διά συνθήκης, στην Βρετανία, επομένως υποχρεούται να πληρώνει στην Βρετανία τον υποτελικό φόρο. Στο τέλος, για άλλη μια φορά, οι αντιπρόσωποι των δύο κοινοτήτων κατέθεσαν ξεχωριστές παραγράφους, τις οποίες ψήφισαν από κοινού¹³⁹⁹.

Η εφημερίδα *Κυπριακός Φύλαξ* συνόψισε τις απόψεις που εξέφραζε η πλειοψηφία των Ελλήνων βουλευτών, οι οποίες περιλήφθηκαν στην ελληνική αντιφώνηση: περισσότερες πολιτικές ελευθερίες στο Συμβούλιο για διαχείριση και διάθεση των γενικών εσόδων, πλήρης οικονομική χειραφέτηση και υπεύθυνη κυβέρνηση¹⁴⁰⁰. Στην αντιφώνηση αυτή υπήρχε (στην παράγραφο 5) η αναφορά ότι το πάγιο ποσό των

¹³⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 152.

¹³⁹⁷ *Πατρίς*, 23 Μαρτίου 1911, σ. 2.

¹³⁹⁸ *Κυπριακός Φύλαξ*, 19 Μαρτίου 1911, σ. 3. *Κυπριακός Φύλαξ*, 26 Μαρτίου 1911, σσ. 2-3.

¹³⁹⁹ Στο ίδιο.

¹⁴⁰⁰ *Κυπριακός Φύλαξ*, 2 Απριλίου 1911.

£50.000 δεν παραχωρείται έναντι του φόρου υποτελείας των £93.000, αλλά ως βοηθηματικό χορήγημα προς τη χώρα, χαρακτηρίζοντας τον υποτελικό φόρο γνωστή πληρωμή, η οποία [...] βασίζεται επί δικαίας βάσεως [...] και αποτελείται από το περίσσειμα των προσόδων της νήσου¹⁴⁰¹.

Ως αντίδραση στην παράγραφο αυτή της αντιφώνησης, αλλά και στις σχετικές αναφορές της προεκτεθείσας επιστολής του υπουργού Αποικιών, Earl of Crew, υποβλήθηκε Ψήφισμα από το βουλευτή Θ. Θεοδότου «Υπέρ της οικονομικής χειραφέτησης». Με αυτό, ζητούσε όλα τα έσοδα της νήσου να παραμένουν επιτόπου και να αξιοποιούνται προς όφελός της, καλώντας τη βρετανική κυβέρνηση να μην εξάγει τις £42.800 ετησίως από την Κύπρο, επειδή η αδικία αυτή εμπόδιζε την προαγωγή του λαού. Στο Ψήφισμα στηλιτεύεται το διάγγελμα του υπουργού, το οποίο είχε προκαλέσει οδυνηρή εντύπωση στους Κυπρίους¹⁴⁰².

Στις αγορεύσεις που συνόδευσαν το Ψήφισμα, απορρίφθηκαν οι ανακρίβειες του υπουργού σε σχέση με τη Συνθήκη του 1878 και τα πρόσθετα Πρωτόκολλά της. Οι βουλευτές απέρριψαν, επίσης, τους υπολογισμούς που παρέθετε ως προς το πώς προέκυψε το ποσό των £92.800, αλλά και την αναφορά του ότι αυτή η υποχρέωση ίσχυε και επί Τουρκοκρατίας. Ο συγκεκριμένος ισχυρισμός απορρίφθηκε έντονα από τους Έλληνες βουλευτές, ενώ οι μουσουλμάνοι ακολούθησαν την πεπατημένη¹⁴⁰³. Οι Έλληνες βουλευτές υποστήριξαν, επίσης, ότι η μερική διευθέτηση του οικονομικού ζητήματος (παγίωση των £50.000) αποτελούσε δικαίωση των αξιώσεών τους στο ζήτημα του υποτελικού φόρου¹⁴⁰⁴.

Οι εκλογές για την περίοδο 1911-16 πραγματοποιήθηκαν στο τέλος Σεπτεμβρίου και στις αρχές Οκτωβρίου 1911, όταν είχε πλέον επιτευχθεί ένα σχετικό κλίμα

¹⁴⁰¹ *Πατρίς*, 30 Μαρτίου 1911 σ. 2. *Πατρίς*, 6 Απριλίου 1911, σ. 2.

¹⁴⁰² *Κυπριακός Φύλαξ*, 21 Μαΐου 1911, σ. 2 (Αυτούσιο το ψήφισμα Θεοδότου). Οι συνεδριάσεις Μαρτίου και Απριλίου 1911 ήταν οι τελευταίες για τον Ύπατο Αρμοστή Sir Charles Anthony King-Harman, γαμπρό του Sir Robert Biddulph, ο οποίος συνέδεσε τη θητεία του με την παγίωση του κυπριακού επιδόματος και τον ορισμό του στις £50.000, επισκιάζοντας έτσι τα παράπονα που διατύπωναν οι Κύπριοι καθ' όλη τη διάρκεια της παρουσίας του στο νησί.

¹⁴⁰³ *Κυπριακός Φύλαξ*, 4 Ιουνίου 1911, σελ. 4 (Πρακτικά συνεδρίας 18/31 Μαΐου 1911, 19 Μαΐου/1 Ιουνίου 1911).

¹⁴⁰⁴ Στο ίδιο, «Συνεδρία της 17ης/30ής Μαΐου 1911».

συναίνεσης, λόγω της επίλυσης του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος και της κόπωσης από το διχασμό της προηγούμενης δεκαετίας¹⁴⁰⁵. Στη Λευκωσία εξελέγησαν οι Π. Κωνσταντινίδης και Αχ. Λιασίδης (με διαφορά μόλις εννέα ψήφων από τον Αντώνη Θεοδότου), ενώ επανεξελέγη ο Θ. Θεοδότου¹⁴⁰⁶. Στη Λάρνακα εξελέγη ο Ι. Οικονομίδης και επανεξελέγησαν οι Α. Λοΐζου και Ε. Χατζηιωάννου¹⁴⁰⁷. Στο εκλογικό διαμέρισμα Λεμεσού–Πάφου εξελέγησαν χωρίς ανθυποψηφίους οι Ιωάννης Κυριακίδης (επανεξελέγη), Νικόλαος Κλεάνθης Λανίτης και Ευγένιος Ζήνων. Για πρώτη φορά δεν υπήρχαν αρχιερείς ανάμεσα στους υποψηφίους¹⁴⁰⁸.

Στις 18 Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου 1911, οι Έλληνες βουλευτές υπέβαλαν Υπόμνημα δέκα παραγράφων στον Ύπατο Αρμοστή, με το οποίο έθεταν τα ζητήματα που επιθυμούσαν να απασχολήσουν την πρώτη συνεδρία του Νομοθετικού Συμβουλίου για το νέο έτος¹⁴⁰⁹. Ανάμεσα σε αυτά ήταν η οικονομική χειραφέτηση του λαού και το δικαίωμα του Συμβουλίου να επιφέρει τροποποιήσεις επί του προϋπολογισμού, ώστε, διά των αντιπροσώπων του, να ρυθμίζει τα ελλείμματα και τη διάθεση των εσόδων. Σε σχέση με το επίδομα των £50.000, δήλωναν ότι θεωρούσαν κατάφωρα άδικη την κατακράτηση των £42.800 από τα δημόσια έσοδα της νήσου, γι' αυτό και θα επέμεναν στην άρση της αδικίας. Στο τέλος, επέκριναν την πρακτική της αποικιακής διοίκησης, η οποία κατέθετε στο εξωτερικό το περίσσειμα του προϋπολογισμού, μέσω του Αποθεματικού Ταμείου¹⁴¹⁰.

Ο Μέγας Αρμοστής Hamilton Goold-Adams έσπευσε να απαντήσει στο Υπόμνημα των Ελλήνων στις 10 Ιανουαρίου 1912, επισημαίνοντας ότι το κάνει για να μη δημιουργηθεί η λανθασμένη εντύπωση ότι ενδεχόμενη καθυστέρηση οφείλεται στην εξέταση των θεμάτων αυτών από τη βρετανική κυβέρνηση, ένεκα σκέψεων για αλλαγή της υφιστάμενης πολιτικής της. Υπογράμμισε ότι δεν συνέβη οτιδήποτε που να απαλλάσσει τη Βρετανία από τις υποχρεώσεις τις οποίες ανέλαβε με τη Συνθήκη του 1878, οπότε δεν μπορούσε να συγκατατεθεί σε ριζική μεταβολή των ισχυόντων

¹⁴⁰⁵ Πρωτοπαπάς, ό.π., σ. 181.

¹⁴⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 186.

¹⁴⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 188.

¹⁴⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 183.

¹⁴⁰⁹ *Πατρίς*, 7 Δεκεμβρίου 1911, σ. 2 (Αυτούσιο το Υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών). *Έθνος*, 9 Δεκεμβρίου 1911 (Αυτούσιο το κείμενο του Υπομνήματος, με ημερομηνία 18 Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου 1911).

¹⁴¹⁰ *Πατρίς*, 7 Δεκεμβρίου 1911, σ. 2.

στις εσωτερικές υποθέσεις της Κύπρου. Υπό τους όρους αυτούς, η Βρετανία δεν μπορούσε να χορηγήσει περαιτέρω δικαίωμα αυτοκυβέρνησης στους Κυπρίους. Συνάμα, απέρριψε το αίτημα για οικονομική χειραφέτηση. Στο θέμα του φόρου (*contribution*) των £42.000, τόνισε ότι διευθετήθηκε πρόσφατα και οριστικά, απορρίπτοντας ότι η απόφαση αυτή ήταν άδικη. Φρονώντας ότι η συνέχιση των αντιδράσεων έναντι της απόφασης αυτής θα ήταν μάταιη, προειδοποιούσε ότι δεν θα ωφελούσε κανένα τμήμα του πληθυσμού τέτοια επιμονή. Όσο για τα περισεύματα, απέρριψε το αίτημα των Ελλήνων βουλευτών να επαναπατριστούν και να κατατίθενται στην Κύπρο¹⁴¹¹.

5. Πολιτική κρίση στην Κύπρο

Οι εργασίες του Συμβουλίου, το 1912, άρχισαν τον Μάρτιο¹⁴¹², με τον εναρκτήριο λόγο του Αρμοστή¹⁴¹³. Η μόνη αναφορά του στο φόρο υποτελείας εντοπίζεται στη φράση ότι οι δημόσιες δαπάνες ήταν *άνευ* αυτού. Η σύντομη, γενική και αόριστη αντιφώνηση ψηφίστηκε από τα επίσημα μέλη και τους Έλληνες βουλευτές, ενώ διαφώνησαν οι μωαμεθανοί, λόγω αναφοράς στην Κύπρο ως χώρας όπου *ήκμασε ο αρχαίος πολιτισμός*¹⁴¹⁴.

Η επίσημη απάντηση του υπουργού Αποικιών στο Υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών, με την οποία επιδοκίμαζε πλήρως την απάντηση του Αρμοστή (της 10ης Ιανουαρίου 1912), προκάλεσε πολιτική κρίση¹⁴¹⁵. Οι Έλληνες βουλευτές παραιτήθηκαν κατά τη συνεδρία της 3ης/16ης Απριλίου 1912 και αποχώρησαν από το Νομοθετικό Συμβούλιο¹⁴¹⁶, απευθύνοντας διακήρυξη προς τον κυπριακό λαό, όπου πρόβαλλαν τα κύρια αιτήματα του Υπομνήματος (μεταρρύθμιση πολιτεύματος,

¹⁴¹¹ Πατρίς, 18 Ιανουαρίου 1912, σ. 2 (Αυτούσιο το απαντητικό Υπόμνημα του Υπατου Αρμοστή).

¹⁴¹² Η θητεία των αιρετών μελών ανανεώθηκε, μετά τη διενέργεια εκλογών τον προηγούμενο χρόνο.

¹⁴¹³ Κυπριακός Φύλαξ, 17 Μαρτίου 1912.

¹⁴¹⁴ Κυπριακός Φύλαξ, 25 Μαρτίου 1912.

¹⁴¹⁵ Στο ίδιο, Επιστολή Υπατου Αρμοστή προς τον υπουργό Αποικιών, Νο. 33, 22 Φεβρουαρίου 1912 (σε παράρτημα το αντίγραφο του Ελληνικού Υπομνήματος). Απάντηση υπουργού Αποικιών στον Υπατο Αρμοστή, Νο. 29, 21 Μαρτίου 1912.

¹⁴¹⁶ «Διαμαρτυρία και παραίτηση των Ελλήνων βουλευτών», 4/17 Απριλίου 1912. Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1912, Λευκωσία 1912, XXIV, σσ. 34-35. Panteli, ό.π., σ. 67.

αντιπροσωπευτική εκπροσώπηση στη διοίκηση της νήσου, οικονομική χειραφέτηση, απαλλαγή από την άδικη αφαίμαξη η οποία γίνεται μέσω του λεγόμενου υποτελικού φόρου). Τόνιζαν ότι όλα τα έσοδα πρέπει να δαπανώνται υπέρ της νήσου και να αποδοθούν τα παρακρατούμενα, με άδικες προφάσεις, περισσεύματα της Κύπρου¹⁴¹⁷. Η στάση αυτή των Ελλήνων βουλευτών επιδοκιμάστηκε θερμά από το λαό και για τη στήριξή της πραγματοποιήθηκαν συλλαλητήρια σε ολόκληρο το νησί¹⁴¹⁸.

Ο Μέγας Αρμοστής Hamilton Goold-Adams ενημέρωσε με τηλεγράφημα τον υπουργό Αποικιών Lewis Vernon Harcourt¹⁴¹⁹ (ο οποίος είχε διαδεχθεί τον Earl of Crew το 1910). Σε αυτό εξηγούσε ότι η ανάγκη ψήφισης των δαπανών του προϋπολογισμού δεν επέτρεψε την άμεση αναστολή των εργασιών του Συμβουλίου, παρά την απουσία των χριστιανών βουλευτών. Θεωρούσε υποκριτική τη στάση τους –αφού ήταν ενήμεροι για τις απαντήσεις του από τριμήνου– και πίστευε ότι υποκινούνταν από τον ελληνικό Τύπο της νήσου, ο οποίος τους πίεζε να παραιτηθούν¹⁴²⁰.

Αμέσως μετά, ο Μέγας Αρμοστής κήρυξε τη λήξη των εργασιών της Βουλής, εκφράζοντας βαθιά λύπη για την ακραία στάση των Ελλήνων βουλευτών να παραιτηθούν από το Συμβούλιο. Παράλληλα, ευχαρίστησε τους Οθωμανούς βουλευτές για τη διαφορετική στάση τους και τη βοήθεια που παρείχαν στην κυβέρνηση στο πλαίσιο του νομοθετικού της έργου¹⁴²¹.

¹⁴¹⁷ *Έθνος*, 27 Απριλίου 1912, σ. 1. *Κυπριακός Φύλαξ*, 17 Απριλίου 1912, σ. 2. *Φωνή της Κύπρου*, 20 Απριλίου 1912, σ. 2.

¹⁴¹⁸ *Κυπριακός Φύλαξ*, 14 Απριλίου 1912, σ. 4. *Φωνή της Κύπρου*, 20 Απριλίου 1912, σ. 2. Panteli, ό.π., σ. 77.

¹⁴¹⁹ Lewis Vernon Harcourt, πρώτος υποκόμης του Harcourt (1863-1922). Βρετανός Φιλελεύθερος πολιτικός. Διετέλεσε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1904-16) και υπουργός Αποικιών (1910-15). Oxford Dictionary of National Biography. Patrick Jackson, “Harcourt, Lewis Vernon, first Viscount Harcourt (1863–1922).” Patrick Jackson In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/33692> (accessed April 11, 2014).

¹⁴²⁰ *Κυπριακός Φύλαξ*, 14 Απριλίου 1912, σ. 4. *Φωνή της Κύπρου*, 20 Απριλίου 1912. CO 67/151, High Commissioner Hamilton Goold-Adams to Secretary of State for the Colonies (Lewis Harcourt), 18 Απριλίου 1912.

¹⁴²¹ *Έθνος*, 11 Μαΐου 1912.

Ο υπουργός Αποικιών L. Harcourt, απαντώντας στο τηλεγράφημα του Αρμοστή, παρέπεμπε στη σχετική αλληλογραφία και στα πάγια επιχειρήματα της βρετανικής πλευράς σε σχέση με τον υποτελικό φόρο. Ανέφερε συγκεκριμένα την παράγραφο 10 του διαγγέλματος του Lord Kimberley, της 10ης Μαρτίου 1882, για τη θέσπιση του (κυπριακού) Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο η Βρετανία δεν μπορεί να εκχωρήσει ευθύνες και εξουσίες [της διοίκησης της Κύπρου] σε οιονδήποτε, δυνάμει της Συνθήκης με την Τουρκία¹⁴²². Ανέφερε, επίσης, τις παραγράφους 5 και 8 του εγγράφου του πρώην υπουργού Αποικιών Alfred Lyttelton (No. 62, της 5ης Μαΐου 1904, προς τον Αρμοστή της Κύπρου), όπου περιγράφονταν οι υποχρεώσεις της Κύπρου έναντι της Πύλης. Συγκεκριμένα, με την παράγραφο 5, ο Lyttelton υποδείκνυε ότι η Συνθήκη του 1878 καθιστούσε τα έσοδα της νήσου περιουσία της Πύλης και επέβαλλε να συμπληρώνονται ετησίως όσα υπολείπονταν¹⁴²³. Σχετικά με το αίτημα αξιοποίησης των πλεονασμάτων και του αποθεματικού κεφαλαίου στην Κύπρο, αντέταξε την ανάγκη διατήρησης του δεύτερου για χρήση μόνο σε έκτακτες περιπτώσεις¹⁴²⁴.

Τον Μάιο του 1912 ξέσπασαν τα σοβαρότερα, ως τότε, επεισόδια μεταξύ των δύο κοινοτήτων, με ασήμαντη αφορμή και τελικό απολογισμό πέντε νεκρούς και εκατό τραυματίες¹⁴²⁵.

Η κατάσταση στο νησί επιδεινωνόταν περαιτέρω και εξαιτίας των συγκρούσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, στο πλαίσιο των Βαλκανικών πολέμων.

Για εκτόνωση της κατάστασης, μετέβη τριμελής ελληνική πρεσβεία στην Βρετανία, τον Ιούλιο του 1912¹⁴²⁶, αποτελούμενη από τους βουλευτές Πασχάλη Κωνσταντινίδη,

¹⁴²² Τόσο το Διάταγμα Kimberley όσο και αυτό του Alfred Lyttelton, δημοσιεύονται αυτούσια στην εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, 8 Ιουνίου 1912, σ. 2 (Απάντηση υπουργού L. Harcourt, «Επιστολή του Μεγάλου Αρμοστή προς τον υπουργό Αποικιών, No. 57, 18 Απριλίου 1912» και «Απάντηση υπουργού Αποικιών στον Μ. Αρμοστή, 10 Μαΐου 1912»).

¹⁴²³ *Έθνος*, 1 Ιουνίου 1912 (Αυτούσια η απάντηση του υπουργού Άρκουρ προς τον Ύπατο Αρμοστή της Κύπρου Hamilton Goold-Adams, 10 Μαΐου 1912). Έγγραφο υπουργού Αποικιών Λύττελτον, προς Ύπατο Αρμοστή Κύπρου Sir King-Harman, 5 Μαΐου 1904.

¹⁴²⁴ Στο ίδιο. Η αλληλογραφία του Ύπατου Αρμοστή με τον υπουργό Αποικιών δημοσιεύεται αυτούσια στην *Επίσημη Εφημερίδα*, αρ. 1044, 5 Ιουνίου 1912.

¹⁴²⁵ Πρωτοπαπιάς, ό.π., σ. 193.

Νικόλαο Κλεάνθη Λανίτη και Θεοφάνη Θεοδότου. Είχε προηγηθεί η παραίτηση και επανεκλογή (χωρίς ανθυποψηφίους) των εννιά χριστιανών βουλευτών του Συμβουλίου, τον Ιούνιο του 1912¹⁴²⁷.

Τα μέλη της πρεσβείας, αφού συναντήθηκαν με τον υπουργό και τον υφυπουργό Αποικιών¹⁴²⁸, έλαβαν τη δέσμευση ότι τα αιτήματα του λαού, που αφορούσαν και το φόρο υποτελείας, επρόκειτο να τύχουν σοβαρής προσοχής και μελέτης¹⁴²⁹. Αυτή ήταν η δεύτερη πρεσβεία Ελλήνων της Κύπρου στο Λονδίνο, μετά από εκείνη του 1889.

Στο μεταξύ, οι εκδηλώσεις του λαού και η κινητοποίηση των Ελλήνων βουλευτών εντός και εκτός Νομοθετικού Συμβουλίου επικεντρώνονταν στην Ένωση με την Ελλάδα, ιδιαίτερα στη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων (1912-13)¹⁴³⁰, οπότε ο ελληνικός στρατός απελευθέρωνε αλύτρωτες περιοχές, διευρύνοντας την ελληνική επικράτεια. Οι Έλληνες της Κύπρου, πεπεισμένοι ότι η Ένωση ήταν απλώς θέμα χρόνου, κατατάσσονταν ως εθελοντές στον ελληνικό στρατό, ενώ στο νησί διοργανώνονταν εράνοι για την οικονομική ενίσχυση της μαχόμενης Ελλάδας¹⁴³¹.

Η μονιμοποίηση του επιδόματος θεσμοθετήθηκε το 1912. Το βοήθημα αυτό συνέχισε να εγκρίνεται από το βρετανικό Κοινοβούλιο κάτω από την ίδια ενότητα (V) των

¹⁴²⁶ Panteli, ό.π., σ. 68.

¹⁴²⁷ Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 192-193.

¹⁴²⁸ Alfred Emmott, πρώτος βαρόνος του Emmott (1858-1926). Βρετανός επιχειρηματίας και πολιτικός των Φιλελευθέρων. Μέλος του Κοινοβουλίου (1899-1911) και υφυπουργός Αποικιών (1911-14). John Singleton, "Emmott, Alfred, Baron Emmott (1858-1926)." John Singleton In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/33022> (accessed April 11, 2014).

¹⁴²⁹ *Φωνή της Κύπρου*, 17 Αυγούστου και 7 Σεπτεμβρίου 1912. *Έθνος*, 12 Αυγούστου 1912. *Πατρίς*, 14 Αυγούστου 1912. Τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, αντιπροσωπεία των Ελλήνων της Κύπρου υπέβαλαν το «Υπόμνημα περί Ενώσεως» στον υπουργό Αποικιών· βλ εφημερίδα *Έθνος*, 21 Δεκεμβρίου 1912.

¹⁴³⁰ *Πατρίς*, 12 Ιουνίου 1913: Υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών της Κύπρου προς τον υπουργό Αποικιών, 30 Μαΐου 1913.

¹⁴³¹ Πέτρος Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί πόλεμοι. Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού εθελοντισμού*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1997, σσ. 99, 151 και 228.

δημοσίων υπηρεσιών, χωρίς να συζητείται το θέμα του υποτελικού φόρου, ως το 1915¹⁴³².

Ο εναρκτήριο λόγος του Υπατου Αρμοστή, στην πρώτη συνεδρία του 1914, έτυχε ευμενούς υποδοχής από τον ελληνικό Τύπο στο νησί, ιδιαίτερα η αναφορά σε επικείμενη αύξηση των εδρών του Νομοθετικού Συμβουλίου, την οποία εξέλαβαν ως δικαίωση των σχετικών αγώνων των Ελλήνων βουλευτών. Όμως, έντεχνα, ο Μέγας Αρμοστής δεν προσδιόριζε αν η αύξηση των εδρών θα απέβαινε υπέρ των Ελλήνων, στη βάση της πληθυσμιακής αναλογίας, πράγμα που διέφυγε από τον Τύπο. Επρόκειτο για μια αόριστη δέσμευση, που επιδεχόταν διάφορες ερμηνείες, όπως, για παράδειγμα, ότι η αύξηση των αιρετών μελών θα συνεπαγόταν και παράλληλη αύξηση των επίσημων μελών.

Στον υποτελικό φόρο δεν έγινε καμιά αναφορά¹⁴³³, με συνέπεια οι Έλληνες βουλευτές να διαμαρτυρηθούν για την περιφρόνηση των σχετικών αγορεύσεών τους, όπου τόνιζαν ότι ο προϋπολογισμός απομυζά υπέρογκο ποσό για υπηρεσίες παντελώς ξένες και αλλότριες προς τον τόπο¹⁴³⁴. Κατά τη συζήτηση που ακολούθησε, συνεχίστηκαν οι αντεγκλήσεις με τους Οθωμανούς για το πολιτικό ζήτημα και ακούστηκαν άκομψες εκφράσεις και ειρωνείες στη συνεδρία της 1ης Απριλίου 1914. Όλες οι σχετικές με τον υποτελικό φόρο παράγραφοι των Ελλήνων βουλευτών στο κείμενο της αντιφώνησης καταψηφίζονταν από τα επίσημα μέλη και τους Οθωμανούς βουλευτές, οι οποίοι ταυτίζονταν πλήρως με τις βρετανικές θέσεις. Η στάση τους αυτή αποδοκιμάστηκε από τους Έλληνες συναδέλφους τους, οι οποίοι εκστόμισαν σκληρούς χαρακτηρισμούς εναντίον τους, όπως *δουλοπρεπείς και δουλόφρονες*, στη συνεδρία της 2ας Απριλίου. Τελικά, η αντιφώνηση ψηφίστηκε, με διαφωνία των Ελλήνων βουλευτών¹⁴³⁵.

¹⁴³² Hansard, Cyprus – European Conference, 5 Δεκεμβρίου 1912, series 5, vol. 44, 2455-2456. Hansard, class V., 31 Ιουλίου 1913, series 5, vol. 56, 883. Hansard, 28 Ιουλίου 1914, series 5, vol. 65, 1205. Hansard, 4 Αυγούστου 1914, series 5, vol. 65, 1933.

¹⁴³³ Πατρίς, 26 Μαρτίου 1914, σ. 2.

¹⁴³⁴ Πατρίς, 9 Απριλίου 1914, σ. 2.

¹⁴³⁵ Στο ίδιο.

Στις 9 Ιουνίου 1914, ο υπουργός Αποικιών L. Harcourt πρόσφερε στο Νομοθετικό Συμβούλιο τη δυνατότητα εξέτασης των λογαριασμών του προϋπολογισμού, προτού αυτός κατατίθεται ενώπιόν του από τον Μέγα Αρμοστή. Επίσης, πρότεινε την αύξηση των μελών του Συμβουλίου κατά τέσσερα μέλη, δύο χριστιανούς και δύο επίσημα μέλη. Οι Έλληνες βουλευτές απέρριψαν την πρόταση, καθώς δεν ανταποκρινόταν στις επιδιώξεις τους, αφού δεν τους εξασφάλιζε κοινοβουλευτική πλειοψηφία¹⁴³⁶.

6. Η προσάρτηση της Κύπρου από τη Βρετανική αυτοκρατορία

Στις 5 Νοεμβρίου 1914, εκδόθηκε Διάταγμα του Βασιλιά Γεωργίου Ε΄, με το οποίο η Κύπρος προσαρτήθηκε στην Βρετανία, λόγω της κήρυξης πολέμου της Πύλης εναντίον της Α.Μ.¹⁴³⁷, η οποία ακύρωνε τη Συνθήκη του 1878 και τα Παραρτήματά της. Στη δεύτερη παράγραφο αυτού του Διατάγματος, που έγινε γνωστό ως το περί (Προσαρτήσεως) της Κύπρου Διάταγμα εν Συμβουλίω του 1914, αναφέρεται ότι δεν επηρεάζεται η εγκυρότητα οιασδήποτε διατάγματος, νόμου, οδηγίας, πράξης ή προκήρυξης είχε εκδοθεί ως την 5η Νοεμβρίου 1914 [...] και αφορά την Κύπρο¹⁴³⁸.

Η εξέλιξη αυτή χαιρετίστηκε με ικανοποίηση από την ελληνική κοινότητα, διότι θεωρήθηκε ότι εξάλειφε τους δεσμούς της Κύπρου με το Οθωμανικό κράτος. Κοινή ήταν η εκτίμηση ότι ερχόταν εγγύτερα η εθνική αποκατάσταση¹⁴³⁹.

Στις 8 Νοεμβρίου 1914, οι Έλληνες βουλευτές συνέταξαν Υπόμνημα, απευθυνόμενο προς τον υπουργό Αποικιών L. Harcourt. Με αυτό εξέφρασαν τη χαρά του λαού και της Εκκλησίας της Κύπρου για την απαλλαγή της νήσου από την τουρκική κυριαρχία, η οποία αποτελούσε τον προσωρινό σταθμό προς την οριστική Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, στην οποία *δικαιωματικώς ανήκει*. Κατά την επίδοση του Υπομνήματος στον Ύπατο Αρμοστή από τον Αρχιεπίσκοπο, ο Goold-Adams, αναφερόμενος στους

¹⁴³⁶ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1914, XXVI, σσ. 325-338.

¹⁴³⁷ Panteli, *ό.π.*, σ. 81. Η επίσημη ανακοίνωση της Προσαρτήσης εντοπίζεται στην *Επίσημη Εφημερίδα*, αρ. 1136, 5 Νοεμβρίου 1914.

¹⁴³⁸ *Έθνος*, 7 Νοεμβρίου 1914, σσ. 3-4 (Αυτούσιο το Διάταγμα εν Συμβουλίω). Επίσης, βλ. Χεμίκογλου, *ό.π.*, σσ. 81-82. Orr, *ό.π.*, σσ. 172-173. Panteli, *ό.π.*, σ. 81.

¹⁴³⁹ Orr, *ό.π.*, σ. 173.

πόθους των Κυπρίων, είτε ότι δεν μπορούσε να κάνει οποιαδήποτε δήλωση για το μέλλον της Κύπρου, εφόσον δεν είχε λάβει κανένα σχετικό τηλεγράφημα¹⁴⁴⁰.

6.1 Η νομική διάσταση της προσάρτησης της Κύπρου από τη Μεγάλη Βρετανία

Στο σημείο αυτό, προτού γίνει ανασκόπηση των διεργασιών για το ζήτημα του λεγόμενου φόρου υποτελείας στο Νομοθετικό Συμβούλιο και το βρετανικό Κοινοβούλιο, από το 1915 ως και το έτος κατάργησής του (1928), αξίζει να παρατεθεί ένα απόσπασμα από μια ενδιαφέρουσα ανάλυση που πραγματεύεται τη νομική διάσταση της προσάρτησης της Κύπρου από τη Βρετανία¹⁴⁴¹.

«Από την άποψη του διεθνούς δικαίου, η ιδιορρυθμία της εν λόγω μονομερούς πράξης της Βρετανίας έγκειται στο ότι ελλείπουν από αυτή τα τρία στοιχεία που χαρακτηρίζουν συνήθως την προσάρτηση μιας χώρας από ένα κράτος, και συγκεκριμένα:

- η άσκηση βίας
- η κατάληψη της χώρας ένεκα της βίας.

Τα δύο αυτά στοιχεία δεν αφορούσαν στην περίπτωση της Κύπρου.

Το τρίτο στοιχείο, ο σκοπός της, είναι η άσκηση της κυριαρχίας στη χώρα που προσαρτήθηκε. Μοναδική ανάλογη περίπτωση στο διεθνές δίκαιο υπήρξε η προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστρία το 1908.

Η νομική ιδιορρυθμία αντανακλά την πραγματική ιδιαιτερότητα: το οθωμανικό κράτος ήταν πλέον εχθρός της Βρετανίας και η τελευταία κατείχε μια περιοχή που τελούσε υπό την κυριαρχία του εχθρού, και εξουσίαζε έναν πληθυσμό που τυπικώς ήταν υπήκοοι του εχθρού. Υπό την έννοια αυτή, η δήλωση της προσάρτησης σήμαινε την κατάλυση των

¹⁴⁴⁰ *Έθνος*, 14 Νοεμβρίου 1914, σ. 1.

¹⁴⁴¹ Bernhard Hofstötter, “Cyprus under British Rule: An International Law Analysis of Certain Land Surveys and Land Assignments Between 1878 and 1955”, *Chinese Journal of International Law*, τόμ. 7, No.1, Oxford, 2008, σσ.182-186. Χεμίκογλου και Αναστασοπούλου, *ό.π.*, σσ. 82-83.

πολιτικών δεσμών της Κύπρου με την Πύλη και την κατάργηση της οθωμανικής υπηκοότητας των Κυπρίων.

Οι ειδικοί του διεθνούς δικαίου ασχολήθηκαν με το ερώτημα, κατά πόσο η εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ δύο χωρών αποτελεί δικαιολογητική βάση για την προσάρτηση. Γενικώς, η απάντηση είναι καταφατική –ως ανωτέρα βία– λόγω της αναστολής συμβατικών υποχρεώσεων. Ειδικώς, η συνθήκη του 1878 ήταν συνθήκη συμμαχίας δύο κρατών που ξαφνικά βρέθηκαν σε εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ τους. Η εν λόγω συνθήκη ακυρώθηκε τη στιγμή της κήρυξης του πολέμου από την Πύλη στο Λονδίνο. Τα δικαιώματα της Πύλης χάθηκαν λόγω της προσάρτησης, η οποία αποτέλεσε πρωτότυπο τίτλο κυριότητας της νήσου από το βρετανικό στέμμα.

Ως προς τη νομιμότητα της προσάρτησης, η κατοχή μιας χώρας από ένα εμπόλεμο κράτος, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, δεν συνεπάγεται αυτομάτως απόκτηση κυριαρχίας του κράτους αυτού επί της χώρας. Η απόκτηση κυριαρχίας γίνεται μετά την παύση του πολέμου και τη σύναψη διεθνούς συνθήκης. Αυτή η αντίληψη επικρατούσε κατά την έναρξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, συνεπώς η προσάρτηση θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί μετά τη λήξη του. Αμφισβητείται, δε, η νομιμότητά της μέχρι τη σύναψη της Συνθήκης των Σεβρών (1920), η οποία όμως δεν εφαρμόστηκε, και της Συνθήκης της Λωζάνης (1923), με την οποία η Τουρκία αποδέχθηκε αναδρομικώς, από την 5η Νοεμβρίου 1914, τη διακήρυξη της προσάρτησης (άρθρο 20). Τότε μόνον η προσάρτηση νομιμοποιήθηκε εξ απόψεως διεθνούς δικαίου¹⁴⁴².

Η πράξη της προσάρτησης περιελάμβανε δύο ουσιώδη σημεία: το πρώτο, ότι όλοι οι υφιστάμενοι νόμοι διατηρούσαν την ισχύ τους και δεν επηρεάζονταν από την προσάρτηση. Το δεύτερο, ότι η Βρετανία απαλλασσόταν από οποιαδήποτε υποχρέωση, εξ απόψεως διεθνούς δικαίου»¹⁴⁴³.

¹⁴⁴² Στο ίδιο, σσ. 82-83.

¹⁴⁴³ Στο ίδιο, σ. 83: Το σημείο αυτό αναφερόταν στη διατήρηση των βακουφίων. Γι' αυτό, ταυτόχρονα με την πράξη προσάρτησης, εκδόθηκε κυβερνητική ανακοίνωση

Η ανωτέρω ανάλυση προσφέρει εύλογα επιχειρήματα σε όσους υποστήριζαν, αμέσως μετά την προσάρτηση της Κύπρου από την Βρετανία, ότι δεν υπήρχε καμιά δικαιολογία για την εξακολούθηση της επιβολής του λεγόμενου υποτελικού φόρου στο νησί. Τα δικαιώματα της Πύλης καταργούνταν μετά την προσάρτηση και η Βρετανία δεν είχε πλέον καμιά υποχρέωση έναντι της Πύλης, αφού ακυρώθηκε η Αμυντική Συνθήκη μεταξύ της Αγγλικής και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η μονομερής απόφαση του Λονδίνου να διατηρήσει την ισχύ όσων νόμων προνοούσαν την επιβολή του βάρους αυτού επί των κυπριακών προσόδων δεν θα μπορούσε να έχει καμιά νομική βάση με τα σημερινά δεδομένα, από την άποψη του διεθνούς δικαίου. Ωστόσο, αυτά διαδραματίζονταν σε μια εποχή όπου οι μεγάλες δυνάμεις συνέχιζαν ακόμη να αποφασίζουν τη διανομή των κτήσεών τους και την κατοχή πρόσθετων χωρών και περιοχών βάσει των συμφερόντων τους και της ανάγκης διατήρησης των στρατηγικών ισορροπιών.

Από την άλλη, η εμφάνιση στον κυπριακό προϋπολογισμό, μετά τη προσάρτηση, του όρου «μερίδιο της Κύπρου στο τουρκικό χρέος», σε αντικατάσταση (μετονομασία) «του ετήσιου ποσού υποτελικού φόρου που αποτείνεται στην Πύλη», θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ανάληψη μέρους του οθωμανικού δημόσιου χρέους εκ μέρους της Κύπρου. Αυτό ήταν, άλλωστε, ένα πραγματικό γεγονός από την έναρξη της βρετανικής κατοχής στο νησί, παρά τον απλοϊκό χαρακτηρισμό του ως φόρου υποτελείας. Η πραγματικότητα αυτή, εντούτοις, βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τον βρετανικό ισχυρισμό ότι η κυπριακή υποχρέωση εκπήγαζε από τις πρόνοιες της Αμυντικής Συνθήκης του 1878. Εξάλλου, δεν εντοπίζεται στη βρετανική αποικιακή ιστορία διευθέτηση παρόμοια με αυτήν που επιβλήθηκε στην Κύπρο.

Τα όσα μεσολάβησαν, για την καταβολή του χρέους αυτού από την Κύπρο, καθορίζουν κατά πόσο η βρετανική κυβέρνηση δικαιολογούνταν να την επιβάλει στο νησί σύμφωνα με την Αμυντική Συνθήκη, στην οποία η Κύπρος δεν ήταν εμπλεκόμενο μέρος, ή κατά πόσο υφίστατο οποιαδήποτε δικαιολογία να προχωρήσει στη δήμευση αυτού του χρέους και τη χρησιμοποίησή του για την πληρωμή των

που βεβαίωνε ότι τα βακούφια και οι μουσουλμανικές περιουσίες διασφαλίζονται «κατά τον υφιστάμενο τρόπο».

τόκων στο εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1855, με το οποίο η Κύπρος δεν είχε καμιά απολύτως σχέση.

Η Βρετανική αυτοκρατορία συνήθιζε να αφαιρεί μέρος των εσόδων των κτήσεων και των αποικιών της για την αυτοκρατορική άμυνα, προκειμένου να τους παρέχει στρατιωτική προστασία. Αν αυτή η πρακτική εφαρμοζόταν στην Κύπρο, θα μπορούσε να δικαιολογήσει την αφαίρεση μέρους των εσόδων της. Όμως η επιβολή ενός μόνιμου ετήσιου χρέους, στη βάση του μέσου όρου του πλεονάσματος της Κύπρου κατά τα τελευταία πέντε χρόνια της Οθωμανοκρατίας, όταν μάλιστα οι Οθωμανοί δαπανούσαν το ένα πέμπτο όσων δαπανούσαν οι Βρετανοί για τη συντήρηση της διοίκησής τους στο νησί, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε βάσει της λογικής ή της ηθικής, ούτε έχει, βέβαια, οποιοδήποτε νομικό έρεισμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Οι συζητήσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο και το βρετανικό Κοινοβούλιο μετά την προσάρτηση της νήσου από τη Βρετανική αυτοκρατορία

1. Οι συζητήσεις ως την ανακήρυξη της Κύπρου σε Αποικία του Στέμματος

Τα έτη 1915-16, εξαιτίας της πολιτικής μεταβολής στο νησί, ο λεγόμενος φόρος υποτελείας άλλαξε όνομα στον προϋπολογισμό, μετονομαζόμενος, «από ποσό του φόρου υποτελείας που αποτίνεται προς την Πύλη», σε «μερίδιο της Κύπρου για το τουρκικό χρέος»¹⁴⁴⁴. Γινόταν έτσι φανερό ότι ο επαχθής φόρος θα συνέχιζε να επιβαρύνει τη νήσο και μετά την προσάρτησή της από την Βρετανία.

Η περίοδος αυτή, ένα έτος μετά το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, δεν προσφερόταν στη βρετανική Κυβέρνηση ώστε να επενδύσει με ισχυρή νομική βάση αυτή τη διαφοροποίηση. Έκτοτε, δεν εκδόθηκε κανένα Διάταγμα εν Συμβουλίω με το οποίο να τροποποιούνται οι όροι εκείνου της 6ης Ιουλίου 1907, το οποίο προέβλεπε την επιβάρυνση του κυπριακού προϋπολογισμού με το ποσό των £92.799, με τη δικαιολογία ότι αυτό επέβαλλε το Παράρτημα της Αμυντικής Συνθήκης με την Οθωμανική αυτοκρατορία της 3ης Φεβρουαρίου 1879¹⁴⁴⁵.

Στον ελληνικό Τύπο της Κύπρου άρχισε να προβάλλεται η κατάργηση της Συνθήκης του 1878, η οποία, σύμφωνα με την αρθρογραφία, συμπαρέσυρε όλα τα επιχειρήματα της Βρετανίας γύρω από το φόρο υποτελείας ως και το 1914. Ταυτόχρονα, αναδεικνυόταν και το ζήτημα του συσσωρευθέντος περισσεύματος, από τα ποσά που προέκυπταν κάθε χρόνο μετά την καταβολή των τόκων του κριμαϊκού δανείου του 1855. Ο Τύπος, επικαλούμενος σχετικές αναφορές του Άγγλου βουλευτή Robert Pierpoint στην εφημερίδα *Ταχυδρόμος του Birmingham*, της 21ης Νοεμβρίου 1914, το υπολόγιζε γύρω στις £450.000 και ζητούσε να επιστραφεί άμεσα στον κυπριακό λαό¹⁴⁴⁶.

¹⁴⁴⁴ *Ελευθερία*, 27 Μαρτίου 1915, σ. 3. *Κυπριακός Φύλαξ*, 10 Νοεμβρίου 1915, σ. 3 («Η Ετήσια έκθεσις περί Κύπρου»). Οπρ, ό.π., σ. 63.

¹⁴⁴⁵ G. S. Georghallides, ό.π., σ. 375.

¹⁴⁴⁶ *Ελευθερία*, 16 Ιανουαρίου 1915, σ. 1.

Από τον Ιανουάριο ως τον Μάρτιο του 1915, όλες οι κυπριακές εφημερίδες επιχειρηματολογούσαν υπέρ της επιστροφής των ποσών που εξήχθησαν από την Κύπρο και ζητούσαν την κατάργηση του υποτελικού φόρου ελλείψει νομικής βάσης, λόγω της προσάρτησης της νήσου από την Βρετανία. Στο μεταξύ, νέος Μέγας Αρμοστής ανέλαβε, στις 8 Ιανουαρίου 1915, ο John E. Clauson¹⁴⁴⁷.

Στις 16 Οκτωβρίου 1915¹⁴⁴⁸, η πρόταση της Βρετανίας προς την κυβέρνηση Ζαΐμη (η οποία έμεινε στην εξουσία συνολικά μόνο για 4 εβδομάδες) να προσφέρει την Κύπρο στην Ελλάδα ικανοποίησε τους Έλληνες της Κύπρου, στη συνείδηση των οποίων εδραιώθηκε η πεποίθηση ότι πλησίαζε η ώρα της Ένωσης¹⁴⁴⁹, με τη δικαίωση των εθνικών πόθων τους.

Ενημερώνοντας τη Βουλή των Κοινοτήτων στις 9 Νοεμβρίου 1915, ο πρωθυπουργός Herbert Henry Asquith¹⁴⁵⁰ δήλωσε ότι οι επείγουσες περιστάσεις δικαιολογούσαν το βιαστικό τρόπο με τον οποίο έγινε η εν λόγω πρόταση, η οποία τύγγανε της στήριξης όλων των εμπλεκόμενων Υπηρεσιών¹⁴⁵¹.

Αναπόφευκτα, αυτή η εξέλιξη σημάδεψε τα επόμενα χρόνια και τις συζητήσεις στο πλαίσιο του Νομοθετικού Συμβουλίου, όπου η αντιπαράθεση Ελλήνων και

¹⁴⁴⁷ Πρωτοπαπάς, ό.π., σ. 197.

¹⁴⁴⁸ Κωνσταντίνου Σβολόπουλου, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1900-1945*, Αθήνα 1994, σσ. 119-122. Για τα διλήμματα και τις προκλήσεις που αντιμετώπιζε η Ελλάδα, σε σχέση με την πρόταση των Συμμάχων για συμμετοχή της στον πόλεμο, βλ. Στο ίδιο, σσ. 112-127. Hill, ό.π., σσ. 522-523. Panteli, ό.π., σ. 82.

¹⁴⁴⁹ Χεμίκογλου και Αποστολοπούλου, ό.π., σσ. 85-86. Orr, ό.π., σσ. 163-164. Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τόμοι Α' και Β', Αθήνα 1970 (τόμος Β'), σσ. 53-56. Γ. Καζαμίας και Π. Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κύπρος*, σσ. 88-97.

¹⁴⁵⁰ Ο Σκωτσέζος Φιλελεύθερος πολιτικός Herbert Henry Asquith, πρώτος κόμης Oxford and Asquith (1852-1928), διετέλεσε πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας από το 1908 ως το 1916 και ηγέτης των Φιλελευθέρων (1908-26). Ήταν ο δεύτερος μακροβιότερος πρωθυπουργός της χώρας στον 20ό αιώνα. Διετέλεσε υπουργός Εσωτερικών (1892-95) και υπουργός Οικονομικών (1905-08). H. C. G. Matthew, "Asquith, Herbert Henry, first earl of Oxford and Asquith (1852-1928)." H. C. G. Matthew In *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, September 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/30483> (accessed April 11, 2014).

¹⁴⁵¹ Για το ζήτημα αυτό και τις σχετικές συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο, βλ. Georghallides, ό.π., σσ. 88-102.

Οθωμανών βουλευτών εξανέμισε κάθε περιθώριο συνεννόησης, εξωθώντας τους τελευταίους να προσκολληθούν στην αποικιακή διοίκηση, λόγω της ανασφάλειας που τους προκαλούσε η τεταμένη σχέση μεταξύ Βρετανίας και Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που ήταν ενδεχόμενο να οδηγήσει στην Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

Όταν έγινε γνωστό ότι η Βρετανία είχε εκφράσει την πρόθεση να παραδώσει το νησί στην Ελλάδα, ο βουλευτής Eyub Necmeddin¹⁴⁵² αποτάθηκε στην αποικιακή διοίκηση, ζητώντας να λάβει διαβεβαιώσεις ότι το Λονδίνο δεν θα εγκατέλειπε την τουρκική κοινότητα· ο δε ηγέτης των μουσουλμάνων της Κύπρου, Musa İrfan Bey, απέστειλε επιστολή προς τον υπουργό Αποικιών, στην οποία εξέφραζε την έντονη διαμαρτυρία της κοινότητάς του και εξηγούσε τους φόβους τους για τις συνέπειες που θα είχε γι' αυτούς η Ένωση¹⁴⁵³.

Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου δεν επέτρεπε στη βρετανική Κυβέρνηση να ασχοληθεί πιο ουσιαστικά με θεσμικά ζητήματα της νήσου. Έτσι, ως τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου, η Βουλή των Κοινοτήτων μόνο σποραδικά συζήτησε το θέμα του κυπριακού φόρου υποτελείας.

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης του κυπριακού προϋπολογισμού, τον Απρίλιο του 1915, ο βουλευτής Πασχάλης Κωνσταντινίδης αναφέρθηκε στον υποτελικό φόρο και στη μετονομασία του. Υπέδειξε ότι η απάντηση της Βρετανίας στις επανειλημμένες νομικές παραστάσεις των Κυπρίων ενάντια στο φόρο επικεντρωνόταν στη δεσμευτικότητα της Συνθήκης και στην αδυναμία να πράξει η Βρετανία οτιδήποτε

¹⁴⁵² Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 387-388: Ο βουλευτής και κοινωνικός παράγοντας Dr Necmeddin Eyub ή Dr Musa Eyub (1879-1948) γεννήθηκε στο Κτήμα της Πάφου. Σπούδασε στη Στρατιωτική Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Κωνσταντινούπολης (1902) και διορίστηκε λοχαγός-κυβερνητικός γιατρός της Τουρκίας στη Μεσοποταμία (1902-08). Μετά τη συνταγματική επανάσταση στην Τουρκία υπηρέτησε στο Δεδέαγατς (κατοπινή Αλεξανδρούπολη) και αργότερα στην Παλαιστίνη, ως το 1910, οπότε επανεγκαταστάθηκε στο Κτήμα. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1913-16, 1922-25, 1925-30, 1930-31). Δημοτικός Σύμβουλος Πάφου (1914-25), μέλος του Μετζιλίς Ιδαρέ Πάφου (1914-18). Διετέλεσε κυβερνητικός γιατρός και υπήρξε συνιδρυτής μουσουλμανικών ιεροδικείων. Η τουρκική κυβέρνηση του απένειμε Μετάλλιο Διακεκριμένων Υπηρεσιών για την καταπολέμηση της χολέρας.

¹⁴⁵³ Hill, ό.π., σσ. 521 και 524.

όσο διάστημα ήταν αυτή σε ισχύ. Τόνισε ακόμη ότι η βρετανική απόφαση έναντι του φόρου ήταν πρωτόγνωρη, αφού προέβλεπε τη συνέχιση αναγνώρισης μιας οφειλής έναντι μιας χώρας με την οποία η Βρετανία βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Τα επιχειρήματα του Κωνσταντινίδη αντέκρουσε ο Ιρφάν Μπέης¹⁴⁵⁴ (Musa İrfan Bey), λέγοντας ότι όποια Δύναμη και αν κατέχει την Κύπρο, πρέπει να της προσφέρεται η πληρωμή, για την προστασία που παρέχει στη νήσο και χαρακτήριζε ντροπή να αμφισβητείται το δικαίωμα της Βρετανίας να διαχειρίζεται ελεύθερα τις £42.799. Μετά την τοποθέτηση του Θεοφάνη Θεοδότου, που τάχθηκε υπέρ των θέσεων του Κωνσταντινίδη, ο Αρχιγραμματέας Captain Charles Orr ενημέρωσε το Συμβούλιο ότι η οφειλή έπρεπε να συνεχίσει να καταβάλλεται, εν αναμονή της Συνθήκης Ειρήνης μεταξύ Βρετανίας και Πύλης. Ο Θεοδότου αποδέχθηκε τη δήλωση Orr –υπό την έννοια ότι η επιβάρυνση αυτή αποκτούσε πλέον προσωρινό χαρακτήρα– και κάλεσε τη Βρετανία να αναλάβει το χρέος, ως ο νέος κατακτητής της Κύπρου¹⁴⁵⁵.

Τον Ιούλιο του ίδιου έτους, στο βρετανικό Κοινοβούλιο, ο βουλευτής των Φιλελευθέρων James Hogge¹⁴⁵⁶, στο πλαίσιο της συζήτησης για την έγκριση του κυπριακού επιδόματος για το οικονομικό έτος που έληγε στις 31 Μαρτίου 1916, ζήτησε ενημέρωση, αφού, όπως ανέφερε, «κάτι συνέβη στην Κύπρο μετά την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου [το 1914] και κανείς δεν ξέρει ποιο ακριβώς είναι το καθεστώς της νήσου». Απαντώντας, ο υφυπουργός Οικονομικών Edwin Montagu¹⁴⁵⁷

¹⁴⁵⁴ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 388: Ο Musa İrfan Bey (1870-1925) γεννήθηκε στη Λευκωσία. Διορίστηκε στο Εβκάφ (1896) και αναδείχθηκε διευθυντής-πληρεξούσιος (1903). Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1913-16, 1916-21, 1921-25). Συνεργάστηκε στενά με τους Βρετανούς. Πέθανε πάμφτωχος.

¹⁴⁵⁵ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1915, XXVII, Λευκωσία 1915, σσ. 15-22.

¹⁴⁵⁶ James Myles Hogge (1873-1928). Σκωτσέζος πολιτικός των Φιλελευθέρων, κοινωνιολόγος. Διετέλεσε μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων από το 1912 ως το 1924. Gordon F. Millar, “Hogge, James Myles (1873–1928).” Gordon F. Millar In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2006. <http://www.oxforddnb.com/view/article/45599> (accessed April 11, 2014).

¹⁴⁵⁷ Ο σφοδρός πολέμιος του Σιωνισμού Edwin Samuel Montagu (1879-1924) ήταν ο δεύτερος Εβραίος που εξελέγη μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1906-22). Διετέλεσε υπουργός αρμόδιος για την Ινδία (1917-22). Στο Συνέδριο των Παρισίων, το 1919, αντιτάχθηκε στα σχέδια διαίρεσης της Τουρκίας (στα οποία περιλαμβανόταν και η απόδοση της Σμύρνης στην Ελλάδα) και απομάκρυνσης του Σουλτάνου από την Κωνσταντινούπολη. Chandrika Kaul, “Montagu, Edwin Samuel (1879–1924).” Chandrika Kaul In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence

ανέφερε ότι το κυπριακό επίδομα είναι ένας «πολύ παλιός θεσμός», που καταβάλλεται σε ετήσιες δόσεις, γι' αυτό το ποσό για το οικονομικό έτος 1915/16 είναι ίδιο με του έτους 1914/15. «Επομένως, στην απλότητά του, αυτό απαντά στους σοβαρούς ισχυρισμούς του βουλευτή ότι κάτι συνέβη σε αυτό το νευραλγικό σημείο των κτήσεων της Ανάσσης»¹⁴⁵⁸.

Στο πλαίσιο των συζητήσεων για τον κυπριακό προϋπολογισμό, στις 29 Μαρτίου 1916, οι Έλληνες βουλευτές επέλεξαν να μη θέσουν το θέμα της νομιμότητας του τουρκικού φόρου, σεβόμενοι την τερατώδη μάχη που δίνει το Βρετανικό Έθνος και οι σύμμαχοί του στον πόλεμο¹⁴⁵⁹.

Τον Ιούλιο του ίδιου έτους, ο Φιλελεύθερος βουλευτής Annan Bryce¹⁴⁶⁰ ρώτησε τον υφυπουργό Εξωτερικών κατά πόσο η προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα προέβλεπε και την ανάληψη της υποχρέωσης καταβολής του υποτελικού φόρου από την Ελλάδα. Ο υφυπουργός Robert Cecil¹⁴⁶¹ απάντησε ότι δεν συζητήθηκε κάτι τέτοιο¹⁴⁶².

Goldman, September 2012. <http://www.oxforddnb.com/view/article/35074> (accessed April 11, 2014).

¹⁴⁵⁸ Hansard, 15 Ιουλίου 1915, series 5, vol. 73, 1131-1132. Cyprus (Grand-in aid). Η μετάφραση στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹⁴⁵⁹ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου της Συνόδου του 1916, XXVIII, Λευκωσία 1916, σ. 8, «Ομιλία Θεοδότου».

¹⁴⁶⁰ John Annan Bryce (1841-1923). Σκωτσέζος Φιλελεύθερος πολιτικός και επιχειρηματίας. Βουλευτής από το 1906 ως το 1918. Iain F. Russell, "Bryce, (John) Annan (1843-1923)." Iain F. Russell In Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP, <http://www.oxforddnb.com/view/article/49022> (accessed April 11, 2014).

¹⁴⁶¹ Edgar Algernon Robert Gascoyne-Cecil, πρώτος υποκόμης του Cecil of Chelwood (1864-1958). Γνωστός ως Lord Robert Cecil (1868 – 1923). Νομικός, Συντηρητικός πολιτικός και διπλωμάτης. Θεωρείται ένας από τους αρχιτέκτονες της Κοινωνίας των Εθνών. Η θητεία του στον Οργανισμό αναγνωρίστηκε με τη βράβειυσή του με το Νόμπελ Ειρήνης, το 1937. Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1906-23), υφυπουργός Εξωτερικών (1915-19) και υπουργός κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1916-18), με αρμοδιότητα να επιφέρει εμπορικές και οικονομικές απώλειες στον εχθρό. Martin Ceadel, "Cecil, (Edgar Algernon) Robert Gascoyne- [Lord Robert Cecil], Viscount Cecil of Chelwood (1864-1958)." Martin Ceadel In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2011.

<http://www.oxforddnb.com/view/article/32335> (accessed April 11, 2014).

¹⁴⁶² Hansard, 20 Ιουλίου 1916, series 5, vol. 84, 1161.

Οι εκλογές στην Κύπρο για την ανάδειξη των νέων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, πραγματοποιήθηκαν τον Οκτώβρη του 1916. Όπως συνέβηκε και στις εκλογές του 1911 δεν υποβλήθηκε υποψηφιότητα εκ μέρους των αρχιερέων. Το ενδιαφέρον όμως ήταν αυξημένο σε σχέση με τη προηγούμενη εκλογική αναμέτρηση. Στη Λευκωσία–Κερύνεια εξελέγησαν οι Δημοσθένης Σεβέρης και Νεοπτόλεμος Πασχάλης, ενώ επανεξελέγη ο Θεοφάνης Θεοδότου. Στη Λάρνακα–Αμμόχωστο πρώτευσε ο γαιοκτήμονας και δικηγόρος Γεώργιος Εμφιετζής, δήμαρχος Αμμοχώστου· εξελέγη επίσης ο ιατρός Φίλιος Ζαννέτος και επανεξελέγη ο Λούης Λοΐζου. Στη Λεμεσό–Πάφο πρώτευσε ο δήμαρχος Πάφου Νεόφυτος Νικολαΐδης¹⁴⁶³ (με το πρωτοφανές ποσοστό 78,4%) και επανεξελέγησαν οι Ε. Ζήνων και Ν. Κλ. Λανίτης¹⁴⁶⁴.

Στο πλαίσιο των συζητήσεων για τον προϋπολογισμό του 1917, οι Έλληνες βουλευτές ανέδειξαν το ότι η προσάρτηση της Κύπρου από την Βρετανία δεν δικαιολογούσε τη συνέχιση της επιβάρυνσης με τον υποτελικό φόρο, προβάλλοντας το χαρακτηρισμό ότι αυτός μετεμψυχώθηκε και παρουσιάζεται με νέο ψευδώνυμο στον κυπριακό προϋπολογισμό, χειρότερο του προηγούμενου, ως μερίδιο της Κύπρου στο τουρκικό χρέος. Στο επιχειρήμά τους ότι η Συνθήκη του 1878 και το Παράρτημά της καταργήθηκαν, ενώ δεν υπάρχει και κάποιος Νόμος ή Διάταγμα που να επιβάλλει αυτή την επιβάρυνση, οι μουσουλμάνοι βουλευτές αντέτειναν ότι *το ποσό των £92.800 οφείλεται δυνάμει του διεθνούς δικαίου*. Η βρετανική θέση βασιζόταν στον ισχυρισμό ότι το ποσό αυτό οφείλεται διά άρθρου του Συντάγματος (του 1882)¹⁴⁶⁵.

Αυτή η διάσταση απόψεων συνεχίστηκε επί μακρόν και περιορίστηκε κυρίως στη διατύπωση διαφορετικών ερμηνειών από κάθε πλευρά.

Στο πλαίσιο των συζητήσεων, ο βουλευτής Φίλιος Ζαννέτος υπέβαλε Ψήφισμα «περί του Φόρου των 92.000 λιρών», με το οποίο ζητούσε: πρώτον, την επιστροφή των ποσών του υποτελικού δήθεν φόρου της Κύπρου που εξήχθησαν από τη νήσο από την 5η Νοεμβρίου 1914 και εντεύθεν, δυνάμει του άρθρου 3 του Παραρτήματος της 1ης

¹⁴⁶³ Πρωτοπαπάς, ό.π., σ. 209: Σύμφωνα με τον Ύπατο Αρμοστή, ο δήμαρχος Πάφου ήταν «ικανός και συνετός άνδρας και μεγάλος δανειστής χρημάτων...».

¹⁴⁶⁴ Για τα εκλογικά αποτελέσματα, βλ. Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 203-210.

¹⁴⁶⁵ *Ελευθερία*, 12 Μαΐου 1917, σ. 4. *Έθνος*, 12 Μαΐου 1917, σ. 1. *Έθνος*, 19 Μαΐου 1912, σ. 1.

Ιουλίου 1878 στη Συνθήκη της 4ης Ιουνίου 1878· δεύτερον, να πάψει η καταβολή άλλου αντίστοιχου ποσού και, τρίτον, να αποδοθούν στο νησί οι τόκοι των ποσών που καταβλήθηκαν μετά την ισχύ του Διατάγματος Προσάρτησης της Κύπρου¹⁴⁶⁶.

Ο βουλευτής Λευκωσίας Νεοπτόλεμος Πασχάλης¹⁴⁶⁷ επέκρινε τις τοποθετήσεις των Οθωμανών βουλευτών, οι οποίοι, όπως ισχυρίστηκε, υποστήριζαν τη συνέχιση της καταβολής του υποτελικού φόρου, συνηγορώντας υπέρ της τουρκικής κυβέρνησης. Λανθασμένα, όμως, ανέφερε απευθείας πληρωμή στην Πύλη για τα πρώτα τρία χρόνια της βρετανικής κατοχής, ενώ, στην πραγματικότητα, ο φόρος καταβλήθηκε απευθείας στην Πύλη μόνο τους πρώτους οκτώ μήνες της βρετανικής κατοχής (ως και τον Μάρτιο του 1879), όπως σημειώνεται στην Έκθεση Fairfield, που συντάχθηκε το 1882¹⁴⁶⁸. Ο Φίλιος Ζαννέτος, αντίθετα, σε σχετική αναφορά του στην ίδια συζήτηση, ανέφερε ότι η Πύλη δεν έλαβε ποτέ τέτοιο ποσό¹⁴⁶⁹.

Στο μεταξύ, σε σχετική ερώτηση του βουλευτή Φ. Ζαννέτου, ο Αρχιγραμματέας απάντησε, στις 7 Μαΐου 1917, ότι τα αδιάθετα ποσά του μεριδίου της Κύπρου για το τουρκικό χρέος ανέρχονταν, έως την 31η Μαρτίου 1912, σε £430.178, 11 σελίνια και 5 γρόσια. Αυτή η πληροφορία πυροδότησε νέο κύκλο συζητήσεων και διεκδικήσεων εκ μέρους των Ελλήνων βουλευτών, οι οποίοι επικαλούνταν στις αγορεύσεις τους τη δήλωση του υφυπουργού Αποικιών Winston Churchill, κατά την επίσκεψή του στο νησί, το 1907, ότι το ζήτημα του φόρου [...] είναι δυνατό να εκλείψει, [...] όταν θα καταλυθεί η Συνθήκη. Αντίθετα, οι μουσουλμάνοι βουλευτές, συμπλέοντας πλήρως με τα επίσημα μέλη, αρνούσαν ότι οι Κύπριοι είχαν δικαίωμα να παρεμβάλλονται

¹⁴⁶⁶ *Έθνος*, 19 Μαΐου 1917, σ. 3. *Έθνος*, 26 Μαΐου 1917, σ. 1. *Ελευθερία*, 26 Μαΐου 1917, σ. 2. *Κυπριακός Φύλαξ*, 26 Μαΐου 1917.

¹⁴⁶⁷ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 460-461: Ο Νεοπτόλεμος Πασχάλης (1880-1946), γιος του Πασχάλη Κωνσταντινίδη, γεννήθηκε στη Λευκωσία. Σπούδασε Νομικά για ένα χρόνο στην Αθήνα και στη συνέχεια στο Λονδίνο. Αρθρογράφος (με ψευδώνυμο) στην εφημερίδα *Ελευθερία*. Μέλος της Σχολικής Εφορίας Λευκωσίας (1900-10), του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (1914-29) και του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης (1925-26). Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1916-21) και των κυπριακών πρεσβειών στο Λονδίνο (1918-20). Εισαγγελέας και Αναπληρωτής Γενικός Εισαγγελέας (1927-40). Μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου (1927-38) και Πρόεδρος του Συμβουλίου Ανάκτησης Χρεών (1940-45). Έλαβε τους τίτλους του Ιππότη της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και του Συμβούλου του Βασιλιά.

¹⁴⁶⁸ Σχετική αναφορά και παραπομπή στην Έκθεση Fairfield σημειώνεται στο πρώτο κεφάλαιο της διατριβής.

¹⁴⁶⁹ *Κυπριακός Φύλαξ*, 26 Μαΐου 1917.

στα όσα συμφωνήθηκαν μεταξύ δύο αυτοκρατορικών δυνάμεων. Υποστήριζαν ότι, σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο, όταν μια χώρα αποσπάται από μια άλλη, συνεχίζει να επωμίζεται τις υποχρεώσεις που είχε έναντι της χώρας από την οποία αποσπάστηκε¹⁴⁷⁰.

Η συζήτηση που διεξήχθη επί του Ψηφίσματος του Φ. Ζαννέτου διεύρυνε το χάσμα μεταξύ των απόψεων των αντιπροσώπων των δύο κοινοτήτων έναντι του υποτελικού φόρου. Μάταια οι Έλληνες βουλευτές προσπάθησαν να πείσουν τους Οθωμανούς συναδέλφους τους να διεκδικήσουν από κοινού τα οικονομικά δικαιώματα ολόκληρου του λαού. Οι Οθωμανοί βουλευτές τάσσονταν υπέρ της Πύλης και της βρετανικής θεώρησης, υποστηρίζοντας ότι η κατάργηση της Συνθήκης του 1878 δεν αφαιρούσε από την Βρετανία το δικαίωμα να εισπράττει το ποσό, όχι μόνο επειδή αυτό διασφάλιζε το Διάταγμα εν Συμβουλίω του 1907, αλλά και για την προστασία που η χώρα αυτή παρείχε στην Κύπρο.

Ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης απέρριψε τον ισχυρισμό του Ιρφάν Μπέη ότι η συνέχιση της οφειλής εκπηγάζει από το διεθνές δίκαιο, γενικώς. Ο Αρχιγραμματέας αρκέστηκε να παραπέμψει στο Διάταγμα εν Συμβουλίω της 6ης Ιουλίου 1907 (ενότητα 36), ως τη νομική βάση που δικαιολογούσε την επιβάρυνση, ενώ, όταν ρωτήθηκε κατά πόσο αυτό ισχύει μετά την εγκατάλειψη της Συνθήκης, επανέλαβε ότι οι τελικοί όροι θα συμφωνηθούν μετά το τέλος του πολέμου. Ο Θεοφάνης Θεοδότου παρατήρησε ότι το διεθνές δίκαιο και ιδίως το Διεθνές Οικονομικό Συνέδριο του Παρισιού, μετά τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων, υπέδειξε ότι αν οποιοδήποτε βάρος έπρεπε να επιβαρύνει οποιαδήποτε χώρα, υπόλογη θα ήταν η Βρετανία. Ο βουλευτής Δημοσθένης Σεβέρης¹⁴⁷¹ αντέκρουσε την καθολική εφαρμογή του δόγματος της διαδοχής κρατών (για αποσπασθείσες χώρες), αναφέροντας την προσάρτηση της Αλσατίας και Λωραίνης από τη Γερμανία το 1870, η οποία δεν

¹⁴⁷⁰ *Εθνος*, 26 Μαΐου 1917.

¹⁴⁷¹ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 541-542: Ο γαιοκτήμονας και έμπορος Δημοσθένης Σεβέρης (1879-1955) γεννήθηκε στη Λευκωσία. Σπούδασε Νομικά και Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στο Παρίσι και το Λονδίνο. Μέλος της Σχολικής Εφορίας Λευκωσίας (1913-18, 1921-29), του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (1917), της Οικονομικής Επιτροπής της Αρχιεπισκοπής και του Εθνικού Συμβουλίου. Μέλος, επίσης, του Νομοθετικού Συμβουλίου (1916-21, 1928-30, 1930-31) και της κυπριακής πρεσβείας στο Λονδίνο (1918-19).

συνοδεύτηκε από πρόβλεψη ανάληψης από τη χώρα μέρους του γαλλικού εθνικού χρέους και υπέδειξε ότι η εγκαταλειφθείσα Συνθήκη καθιστούσε την Βρετανία υπόλογη έναντι της Τουρκίας¹⁴⁷².

Τα επίσημα μέλη επέλεξαν τη σιγή έναντι των ελληνικών επιχειρημάτων. Ωστόσο, ο Ιρφάν αντέτεινε ότι το ποσό των £430.178 ανήκε στην Πύλη, καταγγέλλοντας ταυτόχρονα το Ψήφισμα Ζαννέτου ότι παραβίαζε το Διάταγμα εν Συμβουλίω του 1907 και το δόγμα της διαδοχής κρατών. Πηγαίνοντας μάλιστα ένα βήμα πιο πέρα, υπέδειξε ότι οι £42.799 ήταν μικρό βάρος έναντι της υπέροχης προστασίας που παρείχε η Βρετανία στην Κύπρο. Ο Σαΐτ Εφέντης¹⁴⁷³ (Said Ahmed Bey Efendi) δήλωσε έκπληκτος με τη στάση των Ελλήνων, που αμφισβητούσαν τις πολιτικές και τις Συνθήκες Μεγάλων Δυνάμεων. Τελικά, το Ψήφισμα απορρίφθηκε με τη νικώσα ψήφο του Μεγάλου Αρμοστή, λόγω της ισοψηφίας μεταξύ των εννέα Ελλήνων βουλευτών, από τη μια, και των εννέα (έξι επισήμων και τριών μωαμεθανών), από την άλλη¹⁴⁷⁴.

Η επιχειρηματολογία των μωαμεθανών ήταν απόρροια της ανασφάλειας που ένιωθαν προ του ενδεχομένου Ένωσης της νήσου με την Ελλάδα και της ανάγκης να διασφαλίσουν το μέλλον τους. Άλλωστε, στις αγορεύσεις τους, δέσποζε η ικεσία προς την βρετανική Κυβέρνηση να μην αφήσει ποτέ την Κύπρο στην τύχη της.

Στις 16/28 Ιουλίου 1917, οι Έλληνες βουλευτές απέστειλαν Υπόμνημα υπέρ της Ένωσης προς τον υπουργό Αποικιών και, παράλληλα, απηύθυναν στον Έλληνα πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο, μέσω του Έλληνα Προξένου, επιστολή συνοδευόμενη από αντίγραφο του εν λόγω Υπομνήματος¹⁴⁷⁵.

¹⁴⁷² *Έθνος*, 26 Μαΐου 1917.

¹⁴⁷³ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 531: Ο Said Ahmed Bey (1881-1938) γεννήθηκε στον Άγιο Νικόλαο Πάφου. Ποιητής, καθηγητής, δικηγόρος και βουλευτής, άριστος γνώστης του Ιερού Νόμου και του Κανονικού μουσουλμανικού δικαίου. Μιλούσε αραβικά και περσικά. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1916-21). Νομικός Σύμβουλος του Εβκάφ. Εξελέγη Μουφτής της Κύπρου (1931), αλλά η εκλογή του δεν αναγνωρίστηκε από την αποικιακή κυβέρνηση.

¹⁴⁷⁴ *Έθνος*, 26 Μαΐου 1917. Ο Μέγας Αρμοστής εν προφανεί συγκινήσει, είπε: *Ρίπτω την νικώσαν μου κατά του ψηφίσματος*. Κατόπιν τούτου, το ψήφισμα απορρίφθηκε.

¹⁴⁷⁵ *Σάλπιγξ*, 8 Αυγούστου 1917, σ. 4. *Σάλπιγξ*, 12 Δεκεμβρίου 1917, σ. 5: Στις 25 Νοεμβρίου, συντάχθηκε νέο Ψήφισμα υπέρ της Ένωσης από την Παγκύπρια Συνέλευση και απεστάλη στον υπουργό Αποικιών.

Επτά μήνες νωρίτερα, τον Δεκέμβριο του 1916, ο David Lloyd George είχε διαδεχθεί στην πρωθυπουργία τον Herbert Asquith, σχηματίζοντας κυβέρνηση συνασπισμού, με την υποστήριξη των Συντηρητικών του Andrew Bonar Law και των Φιλελευθέρων. Το ζήτημα της Κύπρου επανήλθε στο βρετανικό Κοινοβούλιο τον ίδιο μήνα από το βουλευτή των Φιλελευθέρων Joseph King¹⁴⁷⁶, ο οποίος έθεσε το ερώτημα κατά πόσο η Συνθήκη του 1878 ισχύει εξ ολοκλήρου ή εν μέρει και αν κατέστη δυσλειτουργική καθ' οιονδήποτε τρόπο τον Σεπτέμβριο του 1914 ή από αυτή την ημερομηνία και εντεύθεν. Απάντησε ο υφυπουργός Εξωτερικών και υπουργός Αποκλεισμού Robert Cecil, ο οποίος περιορίστηκε να τον παραπέμψει στο Διάταγμα εν Συμβουλίω της 5ης Νοεμβρίου 1914¹⁴⁷⁷, με το οποίο η Βρετανία είχε προσαρτήσει την Κύπρο¹⁴⁷⁸.

Το Δεκέμβριο του 1918 διενεργήθηκαν στην Βρετανία οι πρώτες γενικές εκλογές μετά τη λήξη του πολέμου. Το κόμμα των Φιλελευθέρων διασπάστηκε μεταξύ των υποστηρικτών του Lloyd George και εκείνων του επίσημου ηγέτη των Φιλελευθέρων, Asquith. Οι πλείστοι Φιλελεύθεροι που υποστήριζαν την κυβέρνηση συνασπισμού (1916-18) επανεξελέγησαν, ενώ οι υποστηρικτές του Asquith υπέστηκαν βαριά ήττα, καθώς και αυτός ακόμα ο ηγέτης τους απέτυχε να εκλεγεί. Η συντριπτική νίκη του συνασπισμού διατήρησε τον Lloyd George στην πρωθυπουργία, παρά το ότι οι Συντηρητικοί κέρδισαν περισσότερες έδρες. Το Εργατικό κόμμα αύξησε και αυτό την εκλογική του δύναμη. Οι εκλογές είχαν εξίσου δραματικές συνέπειες και για την Ιρλανδία. Το Ιρλανδικό κόμμα υπέστη πανωλεθρία, εξασφαλίζοντας μόνο 6 έδρες στο Κοινοβούλιο, ενώ το νεοεμφανισθέν σκληροπυρηνικό Sinn Féin κέρδισε 72 έδρες, τις οποίες όμως αρνήθηκε να καταλάβει. Έτσι, η Ιρλανδία αποσχίστηκε από τη Μεγάλη Βρετανία και, λίγο μετά τις εκλογές, ξεκίνησε ο πόλεμος για την ανεξαρτησία του νησιού¹⁴⁷⁹.

¹⁴⁷⁶ Joseph King (1860–1943). Βρετανός πολιτικός των Φιλελευθέρων, ο οποίος στις γενικές εκλογές του 1920 εντάχθηκε στους Εργατικούς. Διετέλεσε βουλευτής από το 1910 ως το 1918.

¹⁴⁷⁷ Διάταγμα εν Συμβουλίω (Order in Council), 5 Νοεμβρίου 1914, Annexing Cyprus to H.M. Dominions. Στο μεταξύ, συνεχιζόταν η έγκριση των κυπριακών επιδομάτων χωρίς διαφοροποιήσεις. Hansard, 10 Αυγούστου 1916, series 5, vol. 85, 1342 και 15 Αυγούστου 1916, series 5, vol. 85, 1672. Hansard, 27 Φεβρουαρίου 1918, series 5, vol. 103, 1405-1522 και 30 Ιουλίου 1918, series 5, vol. 109, 392. Hansard, 31 Ιουλίου 1919, series 5, vol. 118, 2419.

¹⁴⁷⁸ Hansard, 19 Φεβρουαρίου 1918, series 5, vol. 103, 584.

¹⁴⁷⁹ Craig, ό.π., σσ. 21-23 και 152. Για περισσότερες βιβλιογραφικές αναφορές, βλ. John Turner, *British Politics and the Great War: Coalition and Conflict, 1915-1918*,

2. Το θέμα της Ένωσης¹⁴⁸⁰ στο βρετανικό Κοινοβούλιο

Το Δεκέμβριο του 1918¹⁴⁸¹, η τρίτη κυπριακή πρεσβεία, αποτελούμενη από οκτώ μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου (δεν συμμετείχε ο βουλευτής Ε. Ζήνων) και με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, αναχώρησε για το Λονδίνο. Στις 5 Φεβρουαρίου 1919 η κυπριακή πρεσβεία συναντήθηκε με τον υπουργό Αποικιών¹⁴⁸². Μετά από ένα μήνα, στις 5 Μαρτίου, η πρεσβεία υπέβαλε 64σέλιδο Υπόμνημα και εκτενέστατο παράρτημα, με τα σπουδαιότερα έγγραφα που σχετίζονταν με την υπόθεση της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, από το 1878 ως και την αντιφώνηση της κυπριακής πρεσβείας στον υπουργό Αποικιών Viscount Milner, στις 3 Φεβρουαρίου 1919¹⁴⁸³.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής της στο Λονδίνο, η οποία διήρκεσε σχεδόν ολόκληρο το έτος, η πρεσβεία υπέβαλε «Υπόμνημα διά το Κυπριακόν Ζήτημα» και προς τον πρωθυπουργό της Αγγλίας David Lloyd George¹⁴⁸⁴, στις 15 Σεπτεμβρίου

New Haven 1992, σσ. 317-333 και 391-436. Charles Loch Mowat, *Britain between the wars, 1918-1940*, Σικάγο 1955, σσ. 2-9.

¹⁴⁸⁰ Για μια συνοπτική επισκόπηση του Κυπριακού την περίοδο αυτή (ως και το 1925), βλ. σχετική έκθεση του ελληνικού Προξενείου στη Λάρνακα στο ΙΑΥΕ, 1925, Α/5/III, «Έκθεσις του Ελληνικού Προξενείου περί εξελίξεως του Κυπριακού ζητήματος από του 1917 μέχρι σήμερον», Λάρνακα, 1 Σεπτεμβρίου 1925.

¹⁴⁸¹ Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 218 και 268: Ο Αρμοστής Clauson πέθανε στις 31 Δεκεμβρίου 1918 και καθήκοντα Αναπληρωτή Υπατου Αρμοστή ανέλαβε ο Malcolm Stevenson, ο οποίος διορίστηκε Μέγας Αρμοστής την 1η Ιουλίου 1920. Ο Stevenson υπήρξε και ο πρώτος Κυβερνήτης της Κύπρου, μετά την ανακήρυξη της νήσου σε Αποικία του Στέμματος, τον Μάιο του 1925.

¹⁴⁸² Panteli, ό.π., σ. 88. Ο Πρωτοπαπάς αναφέρει ως ημερομηνία την 3η Φεβρουαρίου του 1919.

¹⁴⁸³ *Ελευθερία*, 29 Μαρτίου 1919, σ. 2. Panteli, ό.π., σ. 88: Αναφέρει ως ημερομηνία αποστολής του Υπομνήματος την 27η Ιανουαρίου 1919.

¹⁴⁸⁴ Ο Ουαλός Φιλελεύθερος πολιτικός David Lloyd-George, πρώτος κόμης του Dwyfor (1863-1945), είναι ο μοναδικός μέχρι σήμερα Ουαλός που διετέλεσε πρωθυπουργός της Βρετανίας. Η σημαντικότερη περίοδος της σταδιοδρομίας του ήταν η ανάληψη της πρωθυπουργίας κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1916-18) και αμέσως μετά (1918-22), επικεφαλής κυβέρνησης συνασπισμού. Απέδωσε στην Ιρλανδία την ανεξαρτησία της και εισήγαγε στη Βρετανία πριν από τον πόλεμο, ως υπουργός Οικονομικών (1908-15), το σύστημα πρόνοιας. Kenneth O. Morgan, “George, David Lloyd, first Earl Lloyd-George of Dwyfor (1863–1945).” Kenneth O. Morgan In *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/34570> (accessed April 11, 2014).

1919, καθώς δεν είχε λάβει απάντηση στο Υπόμνημα του Φεβρουαρίου¹⁴⁸⁵. Τελικά, ο Lloyd George, στις 14 Νοεμβρίου, διαμήνυσε στην Πρεσβεία ότι το αίτημά τους, το οποίο αναγνώριζε ως δίκαιο, *θα τύχει της δεούσης συμπαθούς προσοχής του*. Σημείωνε ότι αυτό επρόκειτο να διευθετηθεί *προσηκόντως μετά την λύσιν του τουρκικού ζητήματος*¹⁴⁸⁶ (στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων που διεξάγονταν μετά τη λήξη του πολέμου). Κατόπιν αυτού, η πρεσβεία επέστρεψε στην Κύπρο τον Δεκέμβριο του 1919, μετά και τις παραινέσεις του Ελευθέριου Βενιζέλου ότι *περαιτέρω παραμονή της Πρεσβείας εν Λονδίνω είναι περιττή*¹⁴⁸⁷.

Το 1919, οι σχετικές με την Κύπρο ερωτήσεις και επερωτήσεις που απασχόλησαν το βρετανικό Κοινοβούλιο αφορούσαν κυρίως το καθεστώς των μωαμεθανών στο νησί¹⁴⁸⁸, την αποστολή της πρεσβείας στο Λονδίνο¹⁴⁸⁹ και το κατά πόσο η βρετανική κυβέρνηση σκεφτόταν να απαλλαγεί από την Κύπρο ή να την εντάξει στις αποικίες της¹⁴⁹⁰. Στο πλαίσιο των συζητήσεων αυτών, ασχολήθηκε και με το αίτημα των Κυπρίων να αποκτήσουν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Οι απαντήσεις που δόθηκαν από πλευράς Κυβέρνησης ήταν κενές περιεχομένου· κατά κύριο λόγο, καθησύχαζαν τους βουλευτές ότι θα λάμβαναν εγκαίρως γνώση τυχόν αλλαγής πολιτικής έναντι της νήσου¹⁴⁹¹.

Το επόμενο έτος, το αίτημα των Κυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα δέσποσε στις συζητήσεις στη Βουλή των Κοινοτήτων. Ο Άγγλος βουλευτής των Συντηρητικών Neville Jodrell¹⁴⁹² εξέφρασε ανησυχία για την ένταση με την οποία οι Έλληνες Κύπριοι επιδίωκαν την Ένωση, διαφωνώντας με τον Ιρλανδό βουλευτή T. P. O'Connor, που είχε θετική προσέγγιση. Ο Jodrell κάλεσε τη Βουλή να δώσει τη

¹⁴⁸⁵ *Ελευθερία*, 11 Οκτωβρίου 1919, σ. 1 (Αυτούσιο το κείμενο του Υπομνήματος προς τον πρωθυπουργό της Βρετανίας).

¹⁴⁸⁶ Panteli, *ό.π.*, σ. 91.

¹⁴⁸⁷ *Πατρίς*, 3 Δεκεμβρίου 1919, σ. 5. *Έθνος*, 20 Δεκεμβρίου 1919, σ. 1.

¹⁴⁸⁸ Hansard, 28 Μαΐου 1919, series 5, vol. 116, 1205-1206.

¹⁴⁸⁹ Hansard, 29 Ιουλίου 1919, series 5, vol. 118, 1910.

¹⁴⁹⁰ Hansard, 30 Ιουλίου 1919, series 5, vol. 118, 2105.

¹⁴⁹¹ Hansard, 31 Ιουλίου 1919, series 5, vol. 118, 2250 και 229w.

¹⁴⁹² Sir Neville Paul Jodrell (1858-1932). Άγγλος Συντηρητικός πολιτικός, μέλος του Κοινοβουλίου (1918-23). Έλαβε τον τίτλο ευγενείας το 1922.

δέουσα σημασία στο ζήτημα, ανησυχώντας ότι, σε αντίθετη περίπτωση, θα χανόταν ο έλεγχος της κατάστασης στην Κύπρο¹⁴⁹³.

Το καλοκαίρι του 1920, ο Φιλελεύθερος George Thorne¹⁴⁹⁴ έθεσε στον πρωθυπουργό το ερώτημα κατά πόσο η Κυβέρνησή του θα ανταποκρινόταν στο αίτημα της πλειονότητας των Κυπρίων, το οποίο μετέφερε η κυπριακή πρεσβεία στο Λονδίνο (για Ένωση με την Ελλάδα), καλώντας τον, μάλιστα, να ανακοινώσει την απόφαση της Κυβέρνησης χωρίς καθυστέρηση. Εκ μέρους του πρωθυπουργού απάντησε ο υφυπουργός Αποικιών Leopold Amery¹⁴⁹⁵, λέγοντας ότι δεν θα υπάρξει αλλαγή καθεστώτος στην Κύπρο¹⁴⁹⁶.

Το 1920 κορυφώθηκε η αδημονία των Ελλήνων βουλευτών της Κύπρου για την «επικείμενη» Ένωση με την Ελλάδα, επηρεάζοντας τις εργασίες του Σώματος και τις αγορεύσεις τους. Στο προσχέδιο της αντιφώνησης του Συμβουλίου, κατά την έναρξη των εργασιών του, πρότειναν παράγραφο με την οποία καλούσαν την Κυβέρνηση να περιοριστεί στα απολύτως απαραίτητα νομοθετήματα, επειδή επίκειτο η Ένωση. Ο βουλευτής Δημοσθένης Σεβέρης υποστήριξε, μάλιστα, ότι η Ένωση με την Ελλάδα βρισκόταν προ των πυλών¹⁴⁹⁷.

Βέβαια, η παράγραφος αυτή δεν υπερψηφίστηκε από τα επίσημα μέλη και τους μουσουλμάνους βουλευτές. Οι αντιφωνήσεις, πλέον, ήταν εξόχως λιτές και περιοριζόνταν σε ευχαριστίες προς τον Μέγα Αρμοστή για την προσφώνησή του.

¹⁴⁹³ Hansard, 25 Μαρτίου 1920, series 5, vol. 127, 709-712.

¹⁴⁹⁴ George Rennie Thorne (1853-1934). Βρετανός δικηγόρος και πολιτικός των Φιλελευθέρων. Μέλος του Κοινοβουλίου (1908-29) και Δήμαρχος του Wolverhampton (1902-03).

¹⁴⁹⁵ Leopold Charles Maurice Stennett Amery (1873-1955). Συντηρητικός πολιτικός. Διετέλεσε υπουργός Αποικιών στη συντηρητική κυβέρνηση (1924-29) και υφυπουργός Αποικιών στην κυβέρνηση συνασπισμού (1919-21). Deborah Lavin, "Amery, Leopold Charles Maurice Stennett (1873-1955)." Deborah Lavin In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2012. <http://www.oxforddnb.com/view/article/30401> (accessed April 11, 2014).

¹⁴⁹⁶ Hansard, 1 Ιουλίου 1920, series 5, vol. 131, 638-639. Η έγκριση κονδυλίων για το οικονομικό έτος που έληξε στις 31 Μαρτίου 1922 «Colonial Services [...] Including certain Grants-in-Aid» περατώθηκε με τη συνεδρία Hansard, 7 Νοεμβρίου 1921, series 5, vol. 148, 172.

¹⁴⁹⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 24 Απριλίου 1920.

Στις 15 Νοεμβρίου 1920, ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Harry Barnes¹⁴⁹⁸ ρώτησε τον υφυπουργό Εξωτερικών κατά πόσο οι Κύπριοι ενημερώθηκαν επίσημα ότι η βρετανική κυβέρνηση αρνείται να τους επιτρέψει την Ένωση με την Ελλάδα. Πρόσθεσε ότι, αν πράγματι υφίσταται ομόφωνη επιθυμία εκ μέρους των Ελλήνων της Κύπρου –οι οποίοι αποτελούν την τεράστια πλειοψηφία στο νησί– για Ένωση με τη μητέρα πατρίδα, για ποιο λόγο η βρετανική Κυβέρνηση ενήργησε με τρόπο αντίθετο προς την αρχή της αυτοδιάθεσης; Απαντώντας, ο υφυπουργός Αποικιών Leopold Amery, κατόπιν συνεννόησης με τον υπουργό του, είπε ότι:

«[...] ενημέρωσε την κυπριακή πρεσβεία στις 26 Οκτωβρίου ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν ήταν προετοιμασμένη να συναινέσει στην Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η Κυβέρνησή του δεν είναι ενήμερη ότι υπάρχει ομόφωνη απόφαση εκ μέρους του ελληνικού πληθυσμού για αλλαγή της υποταγής, υπό την οποία έφτασαν σε πρωτοφανή ευημερία. Αλλά ακόμη κι αν ήταν αλλιώς, θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη η άποψη της μεγάλης τουρκικής μειονότητας, η οποία θα αντιτίθετο βίαια στην Ένωση του νησιού με την Ελλάδα»¹⁴⁹⁹.

Ακολούθησε συζήτηση, όπου ο Ιρλανδός βουλευτής T. P. O'Connor ανέφερε ότι, κατά την Αγγλοκρατία, στο νησί συνεχίζονται ακατάπαυστα οι διαμαρτυρίες όλου του πληθυσμού, εξαιρουμένης μιας σχετικά μικρής μειοψηφίας μωαμεθανών. Ρώτησε αν δικαιολογείται η ιδέα ότι η ελληνική κυβέρνηση, η οποία έχει υπό τον έλεγχό της μια μεγάλη κοινότητα μωαμεθανών, δεν θα μεταχειριζόταν τη μειονότητα στην Κύπρο με ισότητα και δικαιοσύνη.

Ο βουλευτής των Συντηρητικών Ormsby-Gore¹⁵⁰⁰ αντέστρεψε το ερώτημα, διερωτώμενος αν υπάρχει κάποιος που να αμφισβητεί ότι η πλειονότητα του

¹⁴⁹⁸ Harry Barnes (1870-1935). Φιλελεύθερος πολιτικός, μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1918-22). Απέτυχε να επανεκλεγεί και το 1928 εγκατέλειψε την πολιτική.

¹⁴⁹⁹ Hansard, 15 Νοεμβρίου 1920, series 5, vol. 134, 1518. Η ελληνική μετάφραση έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹⁵⁰⁰ Ο Βρετανός Συντηρητικός πολιτικός και τραπεζίτης William George Arthur Ormsby-Gore, τέταρτος βαρώνος του Harlech (1885-1964), διετέλεσε Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1910-38), υπουργός Αποικιών (1936-38) και υφυπουργός Αποικιών (1922-29), με μια μικρή διακοπή, το 1924, όταν σχηματίστηκε κυβέρνηση

κυπριακού πληθυσμού δεν είναι ικανοποιημένη με τη βρετανική κατοχή. Ο υφυπουργός Αποικιών L. Amery είπε ότι η μειοψηφία (των Ενωτικών) είναι πολύ σημαντική και ανέρχεται στο 25% του πληθυσμού και πως δεν είναι ενήμερη η Κυβέρνησή του ότι υπάρχει δυσφορία έναντι της βρετανικής κατοχής ή ότι το ενωτικό κίνημα επεκτείνεται πέραν της μειοψηφίας την οποία προανέφερε. Ο Kenworthy¹⁵⁰¹ ανέφερε ότι η συννεόηση με τον Μ. Βενιζέλο (to M. αναφέρεται ως Monsieur) ήταν πως η ένταξη της Ελλάδας στον πόλεμο θα συνεπαγόταν την απόκτηση της Κύπρου, για να λάβει την απάντηση του βουλευτή των Συντηρητικών, Συνταγματάρχη Charles Yate¹⁵⁰², ότι οι Κύπριοι δεν έχουν φυλετική συγγένεια με τους Έλληνες και ότι, ιστορικά, η Κύπρος δεν αποτέλεσε ποτέ μέρος της Ελλάδας, επομένως δεν υπάρχει λόγος Ένωσης με αυτήν. Ο υφυπουργός Αποικιών Amery επισήμανε ότι μόνο ένας Ανθρωπολόγος θα ήταν αρμόδιος να αποφανθεί επί της φυλετικής συγγένειας, αλλά συμφώνησε πως, ιστορικά, η Κύπρος δεν υπήρξε ποτέ μέρος της Ελλάδας¹⁵⁰³.

των Εργατικών. Το 1938 έγινε μέλος της Βουλής των Λόρδων. M. C. Curthoys, “Gore, William George Arthur Ormsby-, fourth Baron Harlech (1885–1964).” M. C. Curthoys In *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/35330> (accessed April 11, 2014). Το 1916 ασπάστηκε τον Ιουδαϊσμό και υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της δημιουργίας Εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη. Βλ. Scott Anderson, *Lawrence in Arabia*, Λονδίνο 2013, σ. 254.

¹⁵⁰¹ Joseph Montague Kenworthy, δέκατος βαρόνος του Strabolgi (1886-1953). Φιλελεύθερος, μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1919-31). Ανώτερος αξιωματικός του Βασιλικού Ναυτικού (1902-20). Όταν ο Lloyd George ανέλαβε την ηγεσία των Φιλελευθέρων, το 1926, ο Kenworthy παραιτήθηκε από τη βουλευτική έδρα του και εντάχθηκε στους Εργατικούς, με τους οποίους επανεξελέγη. Έλαβε τίτλο ευγενείας το 1934. Eric J. Grove, “Kenworthy, Joseph Montague, tenth Baron Strabolgi (1886–1953).” Eric J. Grove In *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2014. <http://www.oxforddnb.com/view/article/59302> (accessed April 11, 2014).

¹⁵⁰² Sir Charles Edward Yate, πρώτος βαρονέτος (1849-1940). Άγγλος στρατιωτικός, μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1910-24). Ανέλαβε ανώτερες θέσεις σε αποικίες της Βρετανίας. Έλαβε τίτλο ευγενείας το 1921. F. H., Brown, “Yate, Sir Charles Edward, baronet (1849–1940).” Rev. Katherine Prior In *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, <http://www.oxforddnb.com/view/article/37059> (accessed April 11, 2014).

¹⁵⁰³ Hansard, 15 Νοεμβρίου 1920, series 5, vol. 134, 1519.

Οι συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο, την περίοδο αυτή, αναδεικνύουν την οπτική των Βρετανών πολιτικών έναντι των Ελλήνων της Κύπρου.

Τον Ιούλιο του 1922, στο πλαίσιο της συζήτησης για την έγκριση των κονδυλίων που απαιτούνταν για το υπουργείο Αποικιών, περιλαμβανομένων των επιδομάτων προς τις βρετανικές αποικίες και κτήσεις, τέθηκε και πάλι το θέμα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, χωρίς αναφορά στον υποτελικό φόρο¹⁵⁰⁴.

Ο βουλευτής των Φιλελευθέρων Joseph Kenworthy ήγειρε το δίκαιο, όπως το χαρακτήρισε, αίτημα των Κυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα, αναφέροντας μάλιστα ότι πολλοί θεωρούν άδικη και εγκληματική τη μεταχείριση της Κύπρου (από τη Βρετανία), μετά τα όσα συνέβησαν το 1914, γι' αυτό έπρεπε από καιρό να δοθεί η Κύπρος στην Ελλάδα. Η ενέργεια αυτή, πρόσθεσε, θα ήταν η ανταμοιβή της Ελλάδας για την εγκατάλειψη της Σμύρνης. Συνέδεσε το ιδεώδες της αυτοδιάθεσης των μικρών εθνοτήτων, το οποίο η χώρα του υπεράσπισε στο Μεγάλο Πόλεμο, με το αίτημα των Κυπρίων, αναφέροντας ταυτόχρονα την ανάγκη προστασίας της μουσουλμανικής μειονότητας της νήσου. Απαντώντας, ο Gideon Murray¹⁵⁰⁵ απέρριψε τους ισχυρισμούς περί άδικης μεταχείρισης, υποδεικνύοντας ότι, κατά τα πρώτα είκοσι πέντε έτη βρετανικής διοίκησης της Κύπρου, το εισόδημα των κατοίκων πενταπλασιάστηκε ή εξαπλασιάστηκε και το νησί γνώρισε τέτοια ευημερία, όση ποτέ στο παρελθόν. Παραδέχθηκε ότι δεν είχε ούτε καν πρόχειρα στοιχεία για να στηρίξει την αναφορά του στην οικονομική ανάπτυξη της νήσου, αλλά δεν παρέλειψε να ψέξει το συνομιλητή του ότι αγνοούσε τα θέματα της Κύπρου. Ο Kenworthy επανέλαβε τη δήλωσή του, οπότε έλαβε την απάντηση από τον Ormsby-Gore ότι οι ελληνόφωνοι αποτελούν την πλειονότητα στην Κύπρο και ανήκουν στην Ελληνορθόδοξη Εκκλησία, αλλά το νησί δεν υπήρξε ποτέ ελληνικό για 2.000 χρόνια, ενώ τα τελευταία 300 χρόνια βρισκόταν υπό την κατοχή των Οθωμανών¹⁵⁰⁶. Πριν από τους Οθωμανούς βρισκόταν υπό την κατοχή άλλων λαών και 2.000 χρόνια πριν,

¹⁵⁰⁴ Hansard, 11 Ιουλίου 1922, series 5, vol. 156, 1137-1147.

¹⁵⁰⁵ Gideon Oliphant-Murray, δεύτερος υποκόμης του Elibank (1877-1951). Σκωτσέζος πολιτικός, μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1918-22). Δεν επαναδιεκδίκησε την έδρα, λόγω διαφωνίας του με την πολιτική που ακολουθούσε ο David Lloyd George στο ζήτημα της Ιρλανδίας. Πολέμιος της παροχής αυτονομίας στις βρετανικές αποικίες. Έλαβε τίτλο ευγενείας το 1927. Ανέλαβε διάφορα διοικητικά αξιώματα σε βρετανικές αποικίες.

¹⁵⁰⁶ ΟΓΓ, ό.π., σ. 162.

υπό τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Κατέληξε αναφέροντας ότι θα εκδοθεί ανακοίνωση από το υπουργείο Αποικιών (ως το βράδυ, ανέφερε χαρακτηριστικά), με την οποία θα καθίσταται σαφές ότι δεν πρόκειται να παραδώσει τους μουσουλμάνους ή τους ντόπιους Κυπρίους στην ελληνική κυβέρνηση¹⁵⁰⁷.

Ο υφυπουργός Αποικιών Edward Wook¹⁵⁰⁸ επικρότησε την τοποθέτηση του Ormsby-Gore σε σχέση με την ιστορική διάσταση του θέματος και λειδόρησε τον Kenworthy, λέγοντας ότι όφειλε να ενημερωθεί καλώς για το ζήτημα της Κύπρου, προτού προβεί σε τέτοιου είδους δηλώσεις. Με επιθετικό τόνο και ειρωνική διάθεση, δήλωσε κατηγορηματικά ότι δεν είναι ομόφωνη η επιθυμία των Κυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα και δεν υπάρχει πρόθεση της βρετανικής Κυβέρνησης να αλλοιώσει τη θέση της Κύπρου ως μέρους της Βρετανικής αυτοκρατορίας. Το ζήτημα θεωρείται λήξαν, κατέληξε¹⁵⁰⁹.

3. Αποχώρηση και παραίτηση των χριστιανών βουλευτών από το Νομοθετικό Συμβούλιο

Οι Έλληνες βουλευτές υπέβαλαν τις παραιτήσεις τους στις 8 Δεκεμβρίου 1920, διαμαρτυρόμενοι, αφενός, για την απόφαση της Μ. Βρετανίας να κρατήσει την Κύπρο, παρά την εκφρασμένη θέληση του κυπριακού λαού και, αφετέρου, για τις ανακριβείς και αβάσιμες δηλώσεις του υφυπουργού Αποικιών στη Βουλή των Κοινοτήτων, στις 15 Νοεμβρίου 1920¹⁵¹⁰, αναφορικά με τους εθνικούς πόθους των Κυπρίων¹⁵¹¹. Στην επιστολή παραίτησής τους, ανέφεραν ότι, υπό αυτές τις συνθήκες

¹⁵⁰⁷ Hansard, 11 Ιουλίου 1922, series 5, vol. 156, 1141-1143.

¹⁵⁰⁸ Edward Frederick Lindley Wood, πρώτος κόμης του Halifax (1881-1959). Ένας από τους σημαντικότερους Συντηρητικούς πολιτικούς της δεκαετίας του 1930. Υπηρέτησε σε πολλές υπουργικές θέσεις, με κυριότερη αυτή του υπουργού Εξωτερικών (1938-40). Θεωρείται ένας από τους αρχιτέκτονες της πολιτικής του Κατευνασμού, πριν από το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, κατά τη διάρκεια του οποίου υπηρέτησε ως Πρέσβης στην Ουάσιγκτον (ως το 1946). Υφυπουργός Αποικιών (1921-22). D. J. Dutton, "Wood, Edward Frederick Lindley, first earl of Halifax (1881-1959)." D. J. Dutton In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/36998> (accessed April 11, 2014).

¹⁵⁰⁹ Hansard, 11 Ιουλίου 1922, series 5, vol. 156, 1145-1146.

¹⁵¹⁰ Στις 14 Νοεμβρίου 1920 ο Ελευθέριος Βενιζέλος έχασε τις εκλογές στην Ελλάδα.

¹⁵¹¹ Παρίς, 16 Μαρτίου 1921 (Αυτούσιο το Υπόμνημα, με ημερομηνία 8 Μαρτίου 1921). Έθνος, 30 Απριλίου 1921: Το Υπόμνημα, με ημερομηνία 8/21 Απριλίου 1921.

και ως απόδειξη της ισχυρής διαμαρτυρίας τους έναντι της άδικης απόφασης της κυβέρνησης της Α.Μ., αποφάσισαν να υποβάλουν ομόφωνα τις παραιτήσεις τους ως εκπρόσωποι του λαού στο Νομοθετικό Συμβούλιο διακηρύσσοντας τη συνέχιση του αγώνα, μέχρι η επιθυμία του λαού και οι εθνικές του φιλοδοξίες ικανοποιηθούν¹⁵¹².

Στις 15 Ιανουαρίου 1921 πραγματοποιήθηκαν αναπληρωματικές εκλογές, στις οποίες επανεξελέγησαν οι οκτώ από τους εννιά παραιτηθέντες βουλευτές. Ο Ε. Ζήνων δεν εξελέγη, επειδή δεν είχε τακτοποιήσει τις φορολογικές του υποχρεώσεις¹⁵¹³.

Στις 8 Μαρτίου 1921, επ' ευκαιρία των εορτασμών της εκατονταετηρίδας της ελληνικής επανάστασης του 1821, εγκρίθηκε σε όλη την Κύπρο, διά βοής, ενωτικό Ψήφισμα και απεστάλη Υπόμνημα προς τον υπουργό Αποικιών W. Churchill¹⁵¹⁴. Η απάντηση του υπουργείου Αποικιών, με ημερομηνία 18 Απριλίου 1922, διαβιβάστηκε στον Αρμοστή Stevenson και κοινοποιήθηκε από τον Αρχιγραμματέα στις 8 Μαΐου του ίδιου χρόνου. Σε αυτήν, υπογραμμιζόταν ότι οι αποστολείς του Υπομνήματος δεν πρέπει να τρέφουν ελπίδες για Ένωση της νήσου με την Ελλάδα και ότι το αίτημά τους για σχετικό δημοψήφισμα δεν υποστηρίζεται από το υπουργείο¹⁵¹⁵.

Στο μεταξύ, στις 24 Απριλίου 1921, απελάθηκε από την Κύπρο, ο Νικόλαος Καταλάνος¹⁵¹⁶, ως υποκινητής εξέγερσης των χριστιανών εναντίον της αποικιακής κυβέρνησης¹⁵¹⁷. Μετά τις αρχαιρεσίες μεταξύ των Ελλήνων της νήσου, στις 23 Οκτωβρίου 1921, συστήθηκε το Εθνικό Συμβούλιο και εκδόθηκε Ψήφισμα, με το

¹⁵¹² Πατρίς, 16 Μαρτίου 1921

¹⁵¹³ Πρωτοπαπάς, ό.π., σ. 221.

¹⁵¹⁴ *Ελευθερία*, 28 Φεβρουαρίου/12 Μαρτίου 1921 και 11/23 Απριλίου 1921. Για αναφορές σε αυτό το άτυπο δημοψήφισμα υπέρ της Ένωσης, βλ. Θεόδωρος Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ενωτικό Δημοψήφισμα 1921*, Λευκωσία 2003.

¹⁵¹⁵ *Ελευθερία*, 30 Απριλίου/12 Μαΐου 1922.

¹⁵¹⁶ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 231-232: Ο Νικόλαος Καταλάνος (1855-1933) γεννήθηκε στο χωριό Νομισί του Δήμου Λεύκτρων (Λακωνία). Εθναπόστολος, αγωνιστής και δημοσιογράφος. Καθηγητής στο Παγκύπριο Γυμνάσιο (1893-96), συντάκτης της εφημερίδας *Ευαγόρας* (1890-1905), και της *Κυπριακής Επιθεώρησης* (1905), εκδότης της εφημερίδας *Κυπριακός Φύλαξ* (1906-21). Πρόεδρος του Αναγνωστηρίου «Αγάπη του Λαού» (1897-1921), που είχε παραρτήματα σε ολόκληρη τη Λευκωσία και τεράστια απήγηση στο λαό. Μέλος του Δ.Σ. του Γ.Σ.Π. Συντάκτης πολιτικών, εκπαιδευτικών και ιστορικών θεμάτων. Απεβίωσε στην Αθήνα.

¹⁵¹⁷ Panteli, ό.π., σ. 92. Η απέλασή του στηρίχθηκε στο Νόμο Περί Αλλοδαπών, που δημοσιεύτηκε στην *Επίσημη Εφημερίδα*, αρ. 1474, 18 Μαρτίου 1921.

οποίο η Β' Εθνική Συνέλευση των Κυπρίων διατράνωσε την Ένωση, καταδίκασε το Νομοθετικό Συμβούλιο ως ανάξιο στη συνείδηση των Ελλήνων της Κύπρου και αποφάσισε όπως ο ελληνικός λαός απόσχει από τις βουλευτικές εκλογές¹⁵¹⁸. Οι Έλληνες βουλευτές, μετά την παραίτησή τους και την άρνηση να υποβάλουν υποψηφιότητα για διορισμό στο Νομοθετικό Συμβούλιο, τον Νοέμβριο του 1921, απείχαν από τις εργασίες του και επικεντρώθηκαν στα εθνικά και πολιτικά ζητήματα¹⁵¹⁹. Στις εκλογές, οι οποίες προκηρύχθηκαν στις 15 Οκτωβρίου 1921, δεν διεξήχθη ψηφοφορία. Εξελέγησαν δύο Μαρωνίτες –ο Ιωάννης Μιχαήλ Κυριλλής και ο Ιωσήφ Μιχαήλ Τριανταφυλλίδης–, ενώ επτά θέσεις έμεινα κενές¹⁵²⁰.

Απαντώντας σε νέο Ψήφισμα, ο οποίο υποβλήθηκε στις 22 Μαΐου 1922, ο υπουργός Αποικιών, διά του Αρχιγραμματέα, επανέλαβε την απάντηση που είχε δώσει τον Αύγουστο του 1921, προσθέτοντας ότι είναι περιττή η συνέχιση υποβολής Υπομνημάτων, αφού είναι αδύνατη η εξυπηρέτηση των σκοπών τους¹⁵²¹.

(Από το 1922, το οικονομικό έτος ορίστηκε να αρχίζει την 1η Ιανουαρίου, αντί της 1ης Απριλίου που ίσχυε κατά την περίοδο 1878-1921¹⁵²².)

Στις 28 Ιανουαρίου 1922 πραγματοποιήθηκε η εκλογή των μελών του Εθνικού Συμβουλίου, το οποίο αποτελούσαν ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, οι τρεις Μητροπολίτες και τριάντα εννέα μέλη από όλες τις Επαρχίες, κατ' αναλογία πληθυσμού. Από τους προβεβλημένους πολιτευτές μόνο ο Φίλιος Ζαννέτος δεν κατάφερε να εκλεγεί¹⁵²³, ο οποίος, εννέα μήνες αργότερα, στις 31 Οκτωβρίου, απελάθηκε από την αποικιακή κυβέρνηση, σύμφωνα με το Νόμο περί Αλλοδαπών (No. XXIV του 1921), ο οποίος απαγόρευε σε ιατρούς και διδασκάλους να εμπλέκονται στην πολιτική¹⁵²⁴. Λίγο νωρίτερα είχε συμβεί η Μικρασιατική καταστροφή.

¹⁵¹⁸ *Φωνή της Κύπρου*, 29 Οκτωβρίου 1921 (Ψήφισμα 10ης Οκτωβρίου 1921).

¹⁵¹⁹ G. S. Georghallides, *ό.π.*, σσ. 213-214: Καταγράφεται το καταστατικό της πολιτικής οργάνωσης και οι πρόνοιες, μεταξύ άλλων, για τη σύσταση του Εθνικού Συμβουλίου. Επίσης, βλ. Robert Stephens, *Cyprus: A Place of Arms*, Λονδίνο 1966, σ. 110. Panteli, *ό.π.*, σ. 94.

¹⁵²⁰ Πρωτοπαπάς, *ό.π.*, σ. 225.

¹⁵²¹ *Έθνος*, 7 Ιουλίου 1922. Panteli, *ό.π.*, σ. 95.

¹⁵²² *Φωνή της Κύπρου*, 25 Φεβρουαρίου 1922, σ. 3.

¹⁵²³ Πρωτοπαπάς, *ό.π.*, σ. 227.

¹⁵²⁴ Panteli, *ό.π.*, σ. 95. Πρωτοπαπάς, *ό.π.*, σ. 230.

Το Δεκέμβριο του 1922, το Εθνικό Συμβούλιο απέστειλε νέο Υπόμνημα προς την Κυβέρνηση, με το οποίο ζητούσε την πλήρη αυτοδιοίκηση και συμμετοχή των δύο σύνοικων στοιχείων στη Νομοθετική και Εκτελεστική Εξουσία, στη Διοίκηση και στο δημόσιο, κατ' αναλογία πληθυσμού, διαβεβαιώνοντας για την προστασία των συμφερόντων της τουρκικής μειονότητας. Προσέφεραν δικαίωμα βέτο στον Ύπατο Αρμοστή και αποδέχονταν πάσα επιφύλαξη της Βρετανίας για πλήρη προστασία των ναυτικών και στρατιωτικών συμφερόντων της αγγλικής αυτοκρατορίας¹⁵²⁵.

4. Η δράση του Εθνικού Συμβουλίου η εκλογή των «επταδικών» και οι συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο

Την ίδια περίοδο, η αποικιακή διοίκηση επιχείρησε να πείσει μέλη της ελληνικής κοινότητας να θέσουν υποψηφιότητα για την πλήρωση των κενών θέσεων των χριστιανών στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Επιχείρησε μάλιστα να τους δελεάσει, υποσχόμενη ότι θα ψήφιζε υπέρ της κατάργησης του υποτελικού φόρου και της δεκάτης στα δημητριακά και θα προχωρούσε σε αύξηση των χριστιανών μελών στο Συμβούλιο, χωρίς παράλληλη αύξηση των επίσημων μελών¹⁵²⁶. Υποσχέθηκε, επίσης, ότι θα απευθυνόταν στο Λονδίνο, υποβάλλοντας τις προτάσεις των Ελλήνων βουλευτών του Νομοθετικού Συμβουλίου για περαιτέρω συνταγματικές μεταρρυθμίσεις¹⁵²⁷. Το Εθνικό Συμβούλιο, στις 16 και 17 Δεκεμβρίου 1922, είχε ήδη αποφασίσει να μην υποβληθεί καμιά υποψηφιότητα για εκλογή¹⁵²⁸. Τελικά, υποβλήθηκαν δεκατέσσερις υποψηφιότητες στις 28 Δεκεμβρίου 1922, ενώ η προσέλευση των ψηφοφόρων υπήρξε ιδιαίτερα χαμηλή (μονοψήφια ποσοστά)¹⁵²⁹.

Στις 9 Ιανουαρίου 1923 πραγματοποιήθηκαν οι εκλογές για την ανάδειξη των επτά βουλευτών στο Νομοθετικό Συμβούλιο, οι θέσεις των οποίων παρέμεναν κενές μετά την παραίτηση των χριστιανών βουλευτών και την απόφαση της Β' Παγκύπριας Εθνικής Συνέλευσης για αποχή από τις εκλογές. Οι επτά χριστιανοί που εξελέγησαν

¹⁵²⁵ *Ελευθερία*, 20 Δεκεμβρίου 1922. *Έθνος*, 23 Δεκεμβρίου 1922.

¹⁵²⁶ *Ελευθερία*, 20 Ιανουαρίου 1926: Άρθρο του Οδυσσέα Ευρυβιάδη, δημοσιογράφου και Γραμματέα της Σχολικής Εφορίας Λάρνακας.

¹⁵²⁷ *Ελευθερία*, 12/25 Νοεμβρίου 1922.

¹⁵²⁸ G. S. Georghallides, ό.π., σ. 232.

¹⁵²⁹ Στο ίδιο, σσ. 235-236.

αποκλήθηκαν «επταδικοί» και κατηγορήθηκαν ότι αγνόησαν την εθνική γραμμή της αποχής, αμφισβητώντας έτσι την ιθύνουσα τάξη των χριστιανών¹⁵³⁰.

Οι εργασίες του «νέου» Νομοθετικού Συμβουλίου, όπου εξελέγησαν επτά χριστιανοί βουλευτές, έλαβε χώρα στις 16 Ιανουαρίου 1923¹⁵³¹.

Η Γ' Εθνική Συνέλευση εξέλεξε στις 3 Ιουνίου 1923 πληρεξούσιο αντιπρόσωπό της τον Σπύρο Αραούζο, με αποστολή να μεταβεί στο Λονδίνο για να επιδώσει το Ψήφισμά της, να συναντηθεί με τον υφυπουργό Αποικιών και άλλους αξιωματούχους, καθώς και να διαφωτίσει τον αγγλικό Τύπο σχετικά με τα αιτήματα των Ελλήνων της Κύπρου και ιδιαίτερα αυτό της Ένωσης¹⁵³². Σε Έκθεσή του προς τον Αρχιεπίσκοπο και Πρόεδρο του Εθνικού Συμβουλίου, ο Αραούζος παρέθετε τις επαφές του με τον υπουργό Αποικιών και άλλους επισήμους. Σε σχέση με το φόρο υποτελείας, η βρετανική επιχειρηματολογία προέβλεπε ότι, μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης, η Κύπρος είχε υποχρέωση να καταβάλλει, αναλογικά, το τμήμα του τουρκικού χρέους, όπως και οι άλλες χώρες που αποσπάστηκαν από την Τουρκία. Ο Σπύρος Αραούζος αντέτεινε την πάγια επιχειρηματολογία σε σχέση με το Κριμαϊκό δάνειο και ζήτησε την κατάργηση του υποτελικού φόρου, καταλήγοντας ότι, με τις £42.000, θα εξασφάλιζαν δάνειο για την ίδρυση Γεωργικής Τράπεζας¹⁵³³. Επίσης, υπέβαλε αναλυτικό Υπόμνημα, ζητώντας διάλυση του Νομοθετικού Συμβουλίου και τροποποίηση του Συντάγματος με τρόπο που να ικανοποιεί τις αξιώσεις του ελληνικού λαού της Κύπρου. Στο Υπόμνημα αυτό, ο λεγόμενος υποτελικός φόρος (παράγραφος 7) αναφέρεται πολύ επιγραμματικά, ως *τουρκικός φόρος*¹⁵³⁴. Τέλος, δηλώνεται ότι η Κύπρος εμμένει στις αξιώσεις της έναντι των περισσευμάτων που προκύπτουν μετά την καταβολή των τόκων στους ομολογιούχους του Κριμαϊκού δανείου, από το 1879, ή στη μετατροπή των περισσευμάτων σε μετοχές¹⁵³⁵.

¹⁵³⁰ Για τα εκλογικά αποτελέσματα και τους βουλευτές που αναδείχθηκαν, βλ. Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 232-236.

¹⁵³¹ Στο ίδιο, σ. 239.

¹⁵³² Panteli, ό.π., σσ. 95-96. *Κυπριακός Φύλαξ*, 6 Ιουνίου 1923.

¹⁵³³ *Αλήθεια*, 17 Αυγούστου 1923 (Δημοσίευση της λεπτομερούς Έκθεσης της Συνέντευξης του κ. Αραούζου μετά του υφυπουργού Αποικιών, 30 Ιουλίου 1923). F.O. 371/10222/37447/1924, H. J. Read for the Duke of Devonshire to Spyros Araouzos, 14 Αυγούστου 1923.

¹⁵³⁴ *Σάλπιγξ*, 24 Αυγούστου 1923.

¹⁵³⁵ Στο ίδιο.

Ο υπουργός Αποικιών¹⁵³⁶ απάντησε στο Ψήφισμα της Γ' Εθνικής Συνέλευσης και στο Υπόμνημα του Σπύρου Αραούζου στις 14 Αυγούστου 1923. Επί της ουσίας, απέρριψε όλα τα αιτήματα. Σε σχέση με την Ένωση, ανέφερε ότι το 1915 η βρετανική Κυβέρνηση ήταν έτοιμη να συναινέσει, αλλά δεν την αποδέχθηκε η ελληνική κυβέρνηση. Κατόπιν τούτου, πρόσθετε, η πορεία των πραγμάτων υπήρξε τέτοια, που καθίσταται αδύνατη η ανανέωση της προσφοράς και το ζήτημα πλέον θεωρείται κλειστόν. Για τον υποτελικό φόρο (παρ. 11), λέει ότι ο τουρκικός φόρος έπαψε να υφίσταται όταν η Κύπρος ενώθηκε με τη Βρετανία, αλλά αυτός καταβαλλόταν πάντοτε στους τόκους του δανείου του 1855, έναντι των οποίων τα έσοδα όλου του τουρκικού κράτους και της Κύπρου ήταν υπεύθυνα. Αναφέρθηκε στο διεθνές δίκαιο, το οποίο, όπως ισχυρίστηκε, προέβλεπε ότι τα αποσπώμενα εδάφη υποχρεούνται να συνεισφέρουν στα χρέη της χώρας της οποίας αποτελούσαν μέρος, προσθέτοντας ότι η Κύπρος απαλλάχθηκε από αυτή την υποχρέωση λόγω της συνεισφοράς της στο δάνειο του 1855¹⁵³⁷. Απέρριψε τα παράπονα περί οικονομικής δυσπραγίας και οικτρής κατάστασης των δημοσίων πραγμάτων, επικαλούμενος τις αρμοστειακές εκθέσεις, το σημαντικό βαθμό ευτυχίας και τη μικρή δυσπραγία, σε σχέση με τη δυστυχία στην οποία διάγουν οι πλείστες συμμαχικές χώρες, λόγω του πολέμου¹⁵³⁸.

Στο μεταξύ, στις γενικές εκλογές του Νοεμβρίου του 1922 –αμέσως μετά την κήρυξη του Ελεύθερου Ιρλανδικού κράτους– αναδείχθηκε πρωθυπουργός ο Andrew Bonar Law, ηγέτης των Συντηρητικών. Δεύτερο κόμμα ήταν οι Εργατικοί, ενώ οι Φιλελεύθεροι διασπάστηκαν σε Εθνικούς Φιλελευθέρους (υπό τον David Lloyd George) και Φιλελευθέρους (υπό τον H. H. Asquith)¹⁵³⁹.

¹⁵³⁶ Victor Christian William Cavendish, ένατος δούκας του Devonshire (1868-1938). Άγγλος πολιτικός των Φιλελεύθερων Ενωτικών. Υπηρέτησε ως Γενικός Κυβερνήτης του Καναδά (1916-21). Υπουργός Αποικιών (1922-24) στις κυβερνήσεις των Συντηρητικών Andrew Bonar Law και Stanley Baldwin. Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1891-1908) και επικεφαλής των Συντηρητικών στη Βουλή των Λόρδων (1911-16). Έλαβε τίτλο ευγενείας το 1906. Richard Davenport-Hines, "Cavendish, Victor Christian William, ninth duke of Devonshire (1868-1938)." Richard Davenport-Hines In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/32332> (accessed April 11, 2014).

¹⁵³⁷ Σάλπιγξ, 14 Σεπτεμβρίου 1923.

¹⁵³⁸ Στο ίδιο.

¹⁵³⁹ Craig, ό.π., σσ. 24-25 και 152.

Τον Αύγουστο του 1923, σε σχετική ερώτηση του βουλευτή Edward C. Grenfell¹⁵⁴⁰ προς τον πρωθυπουργό, αναφορικά με τα τουρκικά δάνεια, απάντησε ο Γενικός Ταμίας και Γενικός Γραμματέας του υπουργείου Οικονομικών, Sir W. Joynson-Hicks¹⁵⁴¹. Αποκάλυψε ότι η Βρετανία δεν ανέλαβε καμιά υποχρέωση έναντι της επιστροφής των χρεολυσίων του κριμαϊκού δανείου του 1855, ούτε στο πλαίσιο του Άρθρου 112 της Συνθήκης των Σεβρών, ούτε στις πρόνοιες της Συνθήκης της Λωζάνης. Πρόσθεσε ότι οι διευθετήσεις, με τις οποίες καθίστατο δυνατή η αποπληρωμή του δανείου, παρέμεναν αμετάβλητες. Ανέφερε ότι το περίσσειμα, μετά τη πληρωμή των τόκων, (το ύψος του οποίου ανερχόταν σε περίπου £500.000) επενδύονταν¹⁵⁴².

Το ζήτημα του κριμαϊκού δανείου, γενικώς, αφορά βεβαίως και την Κύπρο, αφού είναι γνωστό ότι από το ποσό που κατέβαλλε η Κύπρος (και η Αίγυπτος) για εξυπηρέτηση των τόκων του προέκυπτε διαφορά περίπου £10.000, την οποία καρπωνόταν η Βρετανία και την επένδυε σε κρατικά χρεόγραφα, αντί να την καταβάλλει στο χρεολύσιο του εν λόγω δανείου, επειδή για να κάνει κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο να συγκατατεθεί η Πύλη, πράγμα που δεν έγινε. Αυτό, όμως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί για όσο καιρό η Αμυντική Συνθήκη του 1878 ήταν σε ισχύ. Έτσι, το ποσό του δανείου παρέμενε αμετάβλητο, όπως και το ύψος των ετήσιων τόκων που απαιτούνταν, αφού αυτοί επιβάλλονταν σε μια σταθερή οφειλή.

¹⁵⁴⁰ Ο Άγγλος τραπεζίτης Edward Charles Grenfell, πρώτος βαρόνος του St Just (1870-1941), διετέλεσε Διευθυντής στην Τράπεζα της Αγγλίας (1905-40). Φιλελεύθερος Ενωτικός, μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1922-35). Έλαβε τίτλο ευγενείας το 1935. Kathleen Burk, "Grenfell, Edward Charles, first Baron St Just (1870-1941)." Kathleen Burk In Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP. <http://www.oxforddnb.com/view/article/33560> (accessed April 11, 2014).

¹⁵⁴¹ Ο Άγγλος νομικός και Συντηρητικός πολιτικός William Joynson-Hicks, πρώτος υποκόμης του Brentford (1865-1932), διετέλεσε υπουργός Εσωτερικών (1924-29). Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων από το 1908 ως το 1929, εκτός των ετών 1910-11. F. M. L. Thompson, "Hicks, William Joynson- , first Viscount Brentford (1865-1932)." F. M. L. Thompson In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, September 2010. <http://www.oxforddnb.com/view/article/33858> (accessed April 11, 2014).

¹⁵⁴² Hansard, 2 Αυγούστου 1923, series 5, vol. 167, 1738-1739w.

Στις 6 Δεκεμβρίου 1923 διενεργήθηκαν γενικές εκλογές στη Βρετανία. Παρά τη νίκη των Συντηρητικών υπό τον Stanley Baldwin, το επανενωμένο κόμμα των Φιλελευθέρων, υπό τον H. H. Asquith, και οι Εργατικοί του Ramsay MacDonald κατάφεραν να σχηματίσουν κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον ηγέτη των Εργατικών. Αυτή η πρώτη κυβέρνηση των Εργατικών παρέμεινε στην εξουσία για δέκα μήνες, ως τον Οκτώβριο του 1924¹⁵⁴³.

Περί τα τέλη του 1924, το Εθνικό Συμβούλιο απέστειλε Υπόμνημα στη βρετανική Βουλή, με την ελπίδα ότι θα προκαλούσε συζήτηση και θα συγκέντρωνε την υποστήριξη αρκετών βουλευτών¹⁵⁴⁴. Σε αυτό περιγραφόταν η απελπιστική οικονομική κατάσταση της τελευταίας τριετίας –που κορυφώθηκε το 1924– και εκφραζόταν η απελπισία του λαού μετά την απόρριψη από τους Βρετανούς, το 1923, του αιτήματος για δημιουργία Γεωργικής Τράπεζας. Ως προς τον υποτελικό φόρο, το Υπόμνημα κατέγραφε απλώς (παράγραφος 5) το γεγονός της συνέχισης της επιβολής του μεριδίου της Κύπρου για το τουρκικό χρέος, το οποίο, όπως επισημαινόταν, ανήλθε σε £4.211.334 καθ' όλη τη διάρκεια της βρετανικής κατοχής¹⁵⁴⁵.

Στο πλαίσιο των συζητήσεων επί του προσχεδίου της αντιφώνησης, στη συνεδρία του Απριλίου του 1924, ο βουλευτής Οδυσσέας Ευρυβιάδης¹⁵⁴⁶ εισηγήθηκε στη βρετανική Κυβέρνηση την πρόσθεση παραγράφου για τον υποτελικό φόρο, με αναφορά για *παύση της ετήσιας πληρωμής των £92.000*. Στήριζε την εισήγησή του στο ότι η Βρετανία δεν ήταν πλέον υπόλογη στην τουρκική κυβέρνηση, μετά την ακύρωση της Συνθήκης του 1878 και της συνεπακόλουθης απόφασης επιδιαιτησίας για επιβολή της οφειλής στο λαό της Κύπρου. Στη συζήτηση που ακολούθησε, ο μωαμεθανός βουλευτής Dr Eyoub ζήτησε ενημέρωση για τις διαπραγματεύσεις μεταξύ Βρετανίας και Πύλης, σε σχέση με την εξυπηρέτηση του οθωμανικού

¹⁵⁴³ Craig, *ό.π.*, σσ. 26-28 και 152.

¹⁵⁴⁴ Panteli, *ό.π.*, σ. 96.

¹⁵⁴⁵ *Κυπριακός Φύλαξ*, 15 Οκτωβρίου 1924 («Το Υπόμνημα του Εθνικού Συμβουλίου προς τας Αγγλικάς Βουλάς», με ημερομηνία 14 Οκτωβρίου 1924). *Σάλπιγξ*, 17 Οκτωβρίου 1924.

¹⁵⁴⁶ Κουδουνάρης, *ό.π.*, σσ. 149-150: Ο δημοσιογράφος Οδυσσέας Ευρυβιάδης (1896-1956) γεννήθηκε στη Λάρνακα. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1922-24). Μέλος και Γραμματέας της Σχολικής Εφορίας Λάρνακας. Δημοσιογραφούσε σε αγγλόφωνα έντυπα, γι' αυτό μετέφρασε το επίθετό του σε Wideson, με το οποίο και έγινε γνωστός.

εγγυημένου δανείου του 1855 και επισήμανε ότι *κάθε Κύπριος θα συμφωνούσε με τον έντιμον κ. Ευρυβιάδη.*

Ο Ηλίας Ηλιάδης¹⁵⁴⁷ υποστήριξε το Ψήφισμα Ευρυβιάδη, δηλώνοντας ότι το ποσό των £42.000 είναι άδικη και βαριά επιβάρυνση και τα χρήματα αυτά θα έπρεπε να δοθούν για τη σύναψη δανείου £600.000, για τη σύσταση Γεωργικής Τράπεζας. Ο ασκών χρέη Δικηγόρου του Στέμματος, J. C. Howard, παρά το ότι η Συνθήκη της Λωζάνης δεν είχε ρυθμίσει τις ευθύνες της Βρετανίας ή της Κύπρου έναντι του δανείου του 1855, επιχείρησε να αντικρούσει το Ψήφισμα με νομικά επιχειρήματα. Τελικά, το Ψήφισμα απορρίφθηκε, με 11 ψήφους εναντίον και 4 (ελληνικές) υπέρ¹⁵⁴⁸.

Μερικές μέρες αργότερα, ο Ευρυβιάδης παραιτήθηκε¹⁵⁴⁹, καλώντας και τους άλλους έξι Έλληνες βουλευτές να πράξουν το ίδιο, αφού το Συμβούλιο καθίστατο πλήρως ανυπόληπτο και υπό τον πλήρη έλεγχο των Βρετανών, όπως δήλωσε. Τα λοιπά μέλη δεν ανταποκρίθηκαν στην έκκλησή του¹⁵⁵⁰.

Η παραίτηση Ευρυβιάδη αποτέλεσε την ηθική και πολιτική επιβεβαίωση όσων είχαν παραιτηθεί από το Νομοθετικό Συμβούλιο και, παράλληλα, μια νίκη εντυπώσεων για το Εθνικό Συμβούλιο¹⁵⁵¹.

Το ζήτημα των ομολογιούχων του αιγυπτιακού υποτελικού φόρου συζητήθηκε και πάλι στο βρετανικό Κοινοβούλιο τον Φεβρουάριο του 1924. Σε σχετική ερώτηση του βουλευτή των Φιλελευθέρων Leonard Franklin¹⁵⁵², απάντησε ο William Graham¹⁵⁵³,

¹⁵⁴⁷ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 171: Ο Ηλίας Αντωνίου Ηλιάδης (1882-1947) γεννήθηκε στη Λεμεσό. Διευθυντής καπνοβιομηχανίας και έμπορος. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1922-25). Εκδότης της βραχύβιας εβδομαδιαίας εφημερίδας της Λεμεσού *Εργασία* (1923-24).

¹⁵⁴⁸ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου 1924, XXXVI, 1924, σσ. 13-34.

¹⁵⁴⁹ *Ελευθερία*, 19 Απριλίου 1924.

¹⁵⁵⁰ *Ελευθερία*, 3 Μαΐου 1924.

¹⁵⁵¹ G. S. Georghallides, ό.π., σ. 315. Πρωτοπαπάς, ό.π., σ. 241.

¹⁵⁵² Leonard Benjamin Franklin (1862-1944). Άγγλος νομικός, τραπεζίτης και πολιτικός των Φιλελευθέρων, εβραϊκής καταγωγής. Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1923-24).

¹⁵⁵³ William Graham (1887-1932). Σκωτσέζος πολιτικός των Εργατικών. Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1918-31). Philip Williamson, "Graham, William (1887-1932)." Philip Williamson In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by

λέγοντας ότι, σύμφωνα με το Άρθρο 18 της Συνθήκης της Λωζάνης (με το οποίο η Τουρκία απαλλασσόταν από όλες τις υποχρεώσεις της έναντι της Αιγύπτου), δεν διαφοροποιούνται οι ισχύουσες διευθετήσεις και η Αίγυπτος θα συνέχιζε να εξυπηρετεί τα δάνειά της. Οι ομολογιούχοι θα προστατεύονταν με τους όρους της Συνθήκης (της Βρετανίας) με την Τουρκία¹⁵⁵⁴. Αυτό επαναβεβαιώθηκε τον επόμενο μήνα και από τον πρωθυπουργό J. Ramsay MacDonald¹⁵⁵⁵, ο οποίος κλήθηκε να απαντήσει σε ερώτηση του ίδιου βουλευτή¹⁵⁵⁶.

Στις 29 Οκτωβρίου 1924, διενεργήθηκαν γενικές εκλογές μετά τη πτώση της κυβέρνησης των Εργατικών, που επήλθε από κατάθεση πρότασης μομφής. Ήταν η τρίτη εκλογική αναμέτρηση στη διάρκεια μιας διετίας. Οι Συντηρητικοί κέρδισαν την πλειοψηφία και, σε συνδυασμό με τον καταποντισμό των Φιλελευθέρων, δημιουργήθηκε ένα διπολικό σύστημα, με τους Εργατικούς και τους Συντηρητικούς¹⁵⁵⁷.

Τον επόμενο χρόνο, προκλήθηκε συζήτηση στο βρετανικό Κοινοβούλιο εξαιτίας της άρνησης της Αιγύπτου να συνεχίσει να καταβάλλει υποτελικό φόρο¹⁵⁵⁸. Ο υπουργός Εξωτερικών Austen Chamberlain¹⁵⁵⁹ απέφυγε αρχικά να τοποθετηθεί στις σχετικές

Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/33508> (accessed April 11, 2014).

¹⁵⁵⁴ Hansard, 18 Φεβρουαρίου 1924, series 5, vol. 169, 1312-1313.

¹⁵⁵⁵ James Ramsay MacDonald (1866-1937). Ο πρώτος Εργατικός πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας (1924 και 1929-31). Ηγήθηκε επίσης Εθνικής Κυβέρνησης (1931-35). Συνιδρυτής του κόμματος των Εργατικών και ηγετική τους προσωπικότητα κατά τις πρώτες τρεις δεκαετίες του 20ού αιώνα. David Marquand, "MacDonald, (James) Ramsay (1866-1937)." David Marquand In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, September 2013. <http://www.oxforddnb.com/view/article/34704> (accessed April 11, 2014).

¹⁵⁵⁶ Hansard, 5 Μαρτίου 1924, series 5, vol. 170, 1354-1355.

¹⁵⁵⁷ Craig, ό.π., σσ. 27-28.

¹⁵⁵⁸ Hansard, 1 Απριλίου 1925, series 5, vol. 182, 1278-1279.

¹⁵⁵⁹ Sir Joseph Austen Chamberlain (1863-1937). Άγγλος Συντηρητικός πολιτικός, κάτοχος του Νόμπελ Ειρήνης και ετεροθαλής αδελφός του πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας Neville Chamberlain. Πατέρας τους ήταν ο υπουργός Αποικιών Joseph Chamberlain. Διετέλεσε υπουργός Εξωτερικών (1924-29) και ανέλαβε αρκετά υπουργικά και ακαδημαϊκά αξιώματα. Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων από το 1892 ως το 1937. D. J. Dutton, "Chamberlain, Sir (Joseph) Austen (1863-1937)." D. J. Dutton In Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman,

ερωτήσεις του βουλευτή των Εργατικών Josiah Wedgwood¹⁵⁶⁰ και του Sir Fredric Wise¹⁵⁶¹, αλλά, αμέσως μετά, ανέφερε ότι η βρετανική Κυβέρνηση αντέδρασε επισήμως με διάβημα του πρωθυπουργού της χώρας προς τον Αιγύπτιο πρωθυπουργό Zaghlul Pasha, στις 3 Οκτωβρίου 1924¹⁵⁶².

Τον Ιούλιο του 1925, ο Sir F. Wise κατέθεσε επερώτηση προς τον υπουργό Οικονομικών για το ετήσιο ποσό του κυπριακού υποτελικού φόρου – «the Cyprus Tribute Loan», όπως το αποκάλεσε. Ρωτούσε κατά πόσο προέκυπτε κάποιο υπόλοιπο, ποιο ήταν το συσσωρευθέν ποσό ως το 1925 και, αν όντως υπήρχε υπόλοιπο, πού επενδύθηκε¹⁵⁶³.

Ο Walter Guinness¹⁵⁶⁴, υφυπουργός Οικονομικών, απάντησε ότι ο βουλευτής προφανώς αναφερόταν στο οθωμανικό εγγυημένο δάνειο του 1855, παραπέμποντας στις απαντήσεις του Churchill σε επερώτηση του ίδιου βουλευτή, στις 3 Μαρτίου 1925¹⁵⁶⁵ και στις 11 Μαΐου του ίδιου χρόνου. Σε ό,τι αφορά το υπόλοιπο που τυχόν

September 2013. <http://www.oxforddnb.com/view/article/32351> (accessed April 11, 2014).

¹⁵⁶⁰ Josiah Clement Wedgwood, πρώτος βαρόνος του Wedgwood (1872-1943). Πολιτικός των Φιλελευθέρων και στη συνέχεια των Εργατικών (από το 1919). Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1906-42). Έλαβε τίτλο ευγενείας το 1942. C. V Wedgwood “Wedgwood, Josiah Clement, first Baron Wedgwood (1872–1943).” Rev. Mark Pottle in *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, May 2009.

<http://www.oxforddnb.com/view/article/36812> (accessed April 11, 2014).

¹⁵⁶¹ Sir Fredric Wise (1871-1928). Συντηρητικός πολιτικός, χρηματιστής, μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων από το 1920 ως το θάνατό του. Έλαβε τίτλο ευγενείας το 1924. Διευθυντής της εφημερίδας Daily Express. *British Library of Political and Economic Science* (αρ. αναφοράς GB 097 WISE).

¹⁵⁶² Hansard, 9 Απριλίου 1925, series 5, vol. 182, 2427-2428.

¹⁵⁶³ Hansard, 1 Ιουλίου 1925, series 5, vol. 185, 2532-2533w.

¹⁵⁶⁴ Walter Edward Guinness, πρώτος βαρόνος του Moyne (1880-1944). Αγγλοϊρλανδός Συντηρητικός πολιτικός και επιχειρηματίας. Υπουργός Αποικιών (1941-42) και επικεφαλής της Βουλής των Λόρδων το ίδιο διάστημα. Υφυπουργός Οικονομικών (1923-25) και υπουργός Γεωργίας (1925-29). Η δολοφονία του από εβραϊκή τρομοκρατική οργάνωση, τον Νοέμβριο του 1944, όταν υπηρετούσε ως υφυπουργός αρμόδιος για τη Μέση Ανατολή, προκάλεσε διεθνή κατακραυγή. Moyne, “Guinness, Walter Edward, first Baron Moyne (1880–1944).” Rev. Marc Brodie in *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2011. <http://www.oxforddnb.com/view/article/33605> (accessed April 11, 2014).

¹⁵⁶⁵ Hansard, 3 Μαρτίου 1925, series 5, vol. 181, 2236-2237.

προέκυπτε από τις £92.800, ο Guinness απάντησε ότι η συνεισφορά της Κύπρου καταβαλλόταν στους τόκους αυτού του δανείου και δεν προέκυπτε πλεόνασμα από αυτό το ποσό. Ο Churchill επιβεβαίωσε ότι το ετήσιο ποσό των £92.800 που εισπραττόταν «από την κυπριακή Κυβέρνηση» περιλαμβανόταν στους τόκους που καταβάλλονταν στο δάνειο του 1855. Απέφυγε να απαντήσει στο αν η Γαλλία συμμετείχε στα έσοδα αυτά και στο κατά πόσο η άρνηση της Αιγύπτου να πληρώνει θα συνεπαγόταν και την υποχρέωση των Γάλλων να καταβάλλουν εξ ημισείας τους τόκους που απέρρεαν από την αιγυπτιακή αθέτηση, επικαλούμενος την ανάγκη να συμβουλευτεί τους τεχνοκράτες του¹⁵⁶⁶.

Προφανώς, η απάντηση του υφυπουργού Guinness ήταν ανακριβής. Για την εξυπηρέτηση του κριμαϊκού δανείου του 1855, μέρος των τόκων, ύψους £82.000, καταβαλλόταν από τα έσοδα της Κύπρου. Το ετήσιο πλεόνασμα που προέκυπτε, το καρπωνόταν η Βρετανία, χωρίς να το διαθέτει για χρεολύσιο, έστω εξ ίδιας πρωτοβουλίας (χωρίς τη συγκατάθεση της Πύλης) από το 1914 και εντεύθεν, έτσι ώστε να επέρχεται, σταδιακά, η μείωση του κεφαλαίου του δανείου, μέχρι την τελική αποπληρωμή του.

Ο υφυπουργός Αποικιών Ormsby-Gore, απαντώντας σε ερώτηση του βουλευτή F. Wise της 11ης Μαΐου προς τον υπουργό Οικονομικών για το ποια ήταν η οικονομική διευθέτηση μεταξύ Βρετανίας και Κύπρου αφότου η νήσος κατέστη αποικία του Στέμματος, ανέφερε ότι η εξέλιξη αυτή δεν επέφερε καμιά διαφοροποίηση. Ο ίδιος αξιωματούχος απέφυγε ενοχλημένος να απαντήσει σε ερώτηση του Wise ως προς το ποια ήταν η κατάληξη του ποσού των £92.000 που κατέβαλλε σε ετήσια βάση η Κύπρος στο Οθωμανικό δάνειο του 1855¹⁵⁶⁷.

Αργότερα, τον ίδιο μήνα, ο βουλευτής των Συντηρητικών Guy Kindersley¹⁵⁶⁸ υπέβαλε ερώτηση στον υπουργό Οικονομικών ως προς το ποιο ήταν το συνολικό ποσό που καταβλήθηκε στους τόκους του δανείου του 1855 για το έτος 1924/25 και κατά πόσο προέκυψε πλεόνασμα από το ποσό που συγκεντρώθηκε. Ο υπουργός

¹⁵⁶⁶ Hansard, 1 Ιουλίου 1925, series 5, vol. 185, 5S, 2533.

¹⁵⁶⁷ Hansard, 11 Μαΐου 1925, series 5, vol. 183, 1446.

¹⁵⁶⁸ (Major) Guy Molesworth Kindersley (1876-1956). Άγγλος Συντηρητικός πολιτικός, χρηματιστής και σφοδρός αντικομμουνιστής. Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1923-31).

Οικονομικών Winston Churchill απάντησε ότι οι συνεισφορές του 1924/25 δεν επαρκούσαν για την κάλυψη των απαιτούμενων τόκων, οπότε δεν προέκυψε πλεόνασμα. Ο Kindersley ζήτησε κατάλογο των επενδύσεων που έγιναν στο συσσωρευμένο πλεόνασμα των £642.000, αλλά ο Churchill αρνήθηκε να τον δώσει, λέγοντας ότι δεν επιθυμούσε να αναφέρει σε ποιες ακριβώς επενδύσεις διατέθηκε το ποσό αυτό¹⁵⁶⁹.

Δεν είναι τυχαίο το ότι ο υφυπουργός Guinness απέφυγε να πει την αλήθεια σε σχέση με το πλεόνασμα. Η αμηχανία στην οποία περιήλθε η βρετανική Κυβέρνηση έναντι του υποτελικού φόρου της νήσου, ιδιαίτερα αφότου η Κύπρος κατέστη αποικία του Στέμματος, είναι προφανής. Αυτό προκύπτει ξεκάθαρα και από τη στάση του υπουργού Οικονομικών Winston Churchill, του υφυπουργού Αποικιών Ormsby-Gore και του υφυπουργού Οικονομικών Guinness, στις ερωτήσεις του βουλευτή Wise, το 1925, που αφορούσαν το πλεόνασμα το οποίο προοριζόταν για χρεολύσια.

Τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, ο F. Wise, σε ερώτησή του για τον υποτελικό φόρο, έλαβε απάντηση από τον υφυπουργό Αποικιών Ormsby-Gore ότι το καθαρό ποσό που κατέβαλλαν οι Κύπριοι στο οθωμανικό δάνειο του 1855 ανερχόταν για αρκετά χρόνια στις £42.800, λόγω του βοηθήματος που λάμβανε το νησί, ύψους £50.000, το οποίο αφαιρούνταν από τις £92.800. Αν η Κύπρος δεν υπόκειτο σε αυτή την ειδική χρέωση, ισχυρίστηκε, θα έπρεπε να συνεισφέρει στο συνολικό οθωμανικό χρέος, όπως όλες οι άλλες χώρες που αποσπάστηκαν από την Οθωμανική αυτοκρατορία, σύμφωνα με τις σχετικές πρόνοιες της Συνθήκης της Λωζάνης¹⁵⁷⁰.

Λίγες ημέρες αργότερα, ο Sir F. Wise ζήτησε να μάθει αν η Οθωμανική αυτοκρατορία και οι αποσπασθείσες χώρες εξυπηρετούσαν τις υποχρεώσεις τους, οι οποίες απέρρεαν από τη Συνθήκη της Λωζάνης. Ο υφυπουργός Εξωτερικών Locker-Lampson¹⁵⁷¹ ανέφερε ότι οι όροι της Συνθήκης της Λωζάνης προνοούσαν γι' αυτές τις χώρες και την Τουρκία να καταβάλλουν τις υποχρεώσεις τους στο οθωμανικό

¹⁵⁶⁹ Hansard, 16 Ιουλίου 1925, series 5, vol. 186, 1526.

¹⁵⁷⁰ Hansard, 14 Δεκεμβρίου 1925, series 5, vol. 189, 987w.

¹⁵⁷¹ Godfrey Lampson Tennyson Locker-Lampson (1875-1946). Συντηρητικός πολιτικός και ποιητής. Υπηρέτησε στη Διπλωματική Υπηρεσία (1898-1903). Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1910-35). Διορίστηκε υφυπουργός Εσωτερικών την περίοδο 1923-25 και στη συνέχεια Εξωτερικών για την περίοδο 1925-29.

δημόσιο χρέος, αλλά, πέραν της Παλαιστίνης, καμιά άλλη χώρα δεν είχε ανταποκριθεί σε αυτές τις υποχρεώσεις¹⁵⁷².

¹⁵⁷² Hansard, 22 Δεκεμβρίου 1925, series 5, vol. 189, 2164.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Η ανακήρυξη της νήσου σε αποικία του Στέμματος – Η πορεία προς την κατάργηση του λεγόμενου κυπριακού φόρου υποτελείας

Το 1925, η Κύπρος ανακηρύχθηκε αποικία του Στέμματος και της δόθηκε νέο Σύνταγμα¹⁵⁷³. Εντούτοις, δεν υπήρξε καμιά απολύτως διαφοροποίηση ως προς τον υποτελικό φόρο, που πλέον οριζόταν ως «μερίδιο της Κύπρου εις το τουρκικό χρέος και ανερχόταν σε 92.799 λίρες, 11 σελίνια και 3 γρόσια (το ποσό επί των εσόδων της Αποικίας [on the consolidated revenue] σχετικά με το οθωμανικό δημόσιο χρέος»)¹⁵⁷⁴.

Τα μη μωαμεθανικά μέλη αυξήθηκαν από 9 σε 12, αλλά αυτή η μεταβολή συνοδεύτηκε από την αύξηση κατά τρία επιπλέον άτομα και των επίσημων μελών. Κανένα ψήφισμα και κανένας νόμος για διάθεση προσόδων δεν μπορούσε να προταθεί από άλλον εκτός του Κυβερνήτη (ή κατ' εντολή του). Η ανασύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου έγινε με τα *Ανοικτά Γράμματα του Βασιλέως της 10ης Μαρτίου 1925* (το έγγραφο υπεγράφη στις 6 Φεβρουαρίου 1925, με την ονομασία «The Order of the King in Council for the Establishment of a Legislative Council for the Colony of Cyprus»)¹⁵⁷⁵. Σύμφωνα με τα έγγραφα αυτά, η επιβάρυνση του υποτελικού φόρου προσδιορίζεται πλέον *σχετικώς προς το δημόσιο οθωμανικόν χρέος*¹⁵⁷⁶. Η Κύπρος ανακηρύχθηκε αποικία και στη θέση του Αρμοστή διορίστηκε Κυβερνήτης, με Βασιλικό Διάγγελμα¹⁵⁷⁷.

Ο Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Γ'¹⁵⁷⁸ υπέβαλε γραπτή διαμαρτυρία και Υπόμνημα, γιατί παραγνωρίζονταν οι ενωτικοί πόθοι του ελληνικού πληθυσμού της νήσου και

¹⁵⁷³ Panteli, ό.π., σ. 97.

¹⁵⁷⁴ *Κυπριακός Φύλαξ*, 6 Μαΐου 1925.

¹⁵⁷⁵ *Επίσημη εφημερίδα*, έκτακτη έκδοση (*The Cyprus Gazette*, Extraordinary No. 1), No. 169, 1η Μαΐου 1925, σσ. 227-228.

¹⁵⁷⁶ Στο ίδιο. *Κυπριακός Φύλαξ*, 6 Μαΐου 1925.

¹⁵⁷⁷ Στο ίδιο. *Κυπριακός Φύλαξ*, 6 Μαΐου 1925. *Έθνος*, 9 Μαΐου 1925.

¹⁵⁷⁸ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 280: Ο Κύριλλος Γ' Βασιλείου (1859-1933) γεννήθηκε στο Πραστειό Αμμοχώστου. Σπούδασε Θεολογία και Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Κερύνειας στις 16 Απριλίου 1895 και Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως) στις 9

διαιώνιζονταν αλλότριες οικονομικές υποχρεώσεις που επιβλήθηκαν άδικα, από το 1878, στους Κύπριους φορολογουμένους, υπονοώντας το λεγόμενο φόρο υποτελείας¹⁵⁷⁹. Απαντώντας, ο υπουργός Αποικιών L. Amery, μέσω του Γραμματέα της Αποικίας, C. D. Fena, απέκλεισε οριστικώς το ζήτημα της Ένωσης, *ως υπεδείχθη πολλάκις*¹⁵⁸⁰.

1. Οι συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο και στο νέο Νομοθετικό Συμβούλιο μετά την απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου για συμμετοχή στις εκλογές του 1925

Το Εθνικό Συμβούλιο αποφάσισε να καλέσει το λαό να μην απόσχει από τις εκλογές που θα πραγματοποιούνταν τον Οκτώβριο του 1925¹⁵⁸¹. «Οι γενικές εκλογές του 1925 σηματοδότησαν την αρχή του τέλους της μονοπώλησης της πολιτικής αντιπροσώπευσης των Ελλήνων της Κύπρου από την «αθύνουσα αστική τάξη» και τους παραδοσιακούς εθνικιστές ηγέτες»¹⁵⁸². Από τους «επταδικούς» εξελέγη μόνο ο Χατζηνευτύχιος Χατζηπροκόπης (με 35 ψήφους διαφορά από τον Θεοφάνη Θεοδότου), αλλά έμειναν εκτός Συμβουλίου παραδοσιακοί εθνικιστές, όπως ο Θεοδότου και ο Νεοπτόλεμος Πασχάλης, «ηγέτης της πολιτικής της αποχής». Από τους παλαιούς βουλευτές επανεξελέγησαν μόνο οι Γιώργος Εμφιετζής, δήμαρχος Αμμοχώστου, και ο εύπορος έμπορος Μιχαήλ Μιχαηλίδης¹⁵⁸³. Ο Λουκής Ζ. Πιερίδης εξελέγη χωρίς ανθυποψήφιο. Εξελέγησαν, επίσης, οι Σταύρος Σταυρινάκης, «λαϊκός» δικηγόρος, Χριστόδουλος Φιερός¹⁵⁸⁴, αστός εθνικιστής, Κυριάκος Ρωσσίδης, αγροτιστής δικηγόρος, Φαίδων Ιωαννίδης, δικηγόρος, και ο Μητροπολίτης Κιτίου

Φεβρουαρίου 1908, ενέργεια την οποία αμφισβήτησε ο Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος. Το 1910, ο Κύριλλος παραιτήθηκε, λαμβάνοντας τον τίτλο «η Αυτό'θ Μακαριώτης, Πρόεδρος της Κερύνειας» και Αρχιεπίσκοπος Κύπρου έγινε ο Κιτίου, ως Κύριλλος Β', μετά το θάνατο του οποίου χειροτονήθηκε αυτός Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (ως Κύριλλος Γ'), στις 11 Νοεμβρίου 1916. Ηγήθηκε των κυπριακών πρεσβειών στο Λονδίνο (1918-20).

¹⁵⁷⁹ *Έθνος*, 9 Μαΐου 1925: Αυτούσιο το κείμενο της Διαμαρτυρίας του Αρχιεπισκόπου προς τον υπουργό Αποικιών, με ημερομηνία 1η Μαΐου 1925.

¹⁵⁸⁰ *Κυπριακός Φύλαξ*, 17 Ιουνίου 1925.

¹⁵⁸¹ *Ελευθερία*, 13 Μαΐου 1925.

¹⁵⁸² Πρωτοπαπάς, *ό.π.*, σ. 264.

¹⁵⁸³ Στο ίδιο, σσ. 261-263.

¹⁵⁸⁴ Απεβίωσε στις 3 Δεκεμβρίου 1927 και τη θέση του κατέλαβε, χωρίς ανθυποψήφιο, ο Δημοσθένης Σεβέρης. Η αναφορά εντοπίζεται στο Πρωτοπαπάς, *ό.π.*, σ. 270.

Νικόδημος Μυλωνάς. Επικράτησαν, επίσης, οι νέοι δικηγόροι Παναγιώτης Κακογιάννης, «δικηγόρος της φτωχολογιάς και των κατατρεγμένων χωρικών¹⁵⁸⁵», και Στέλιος Παυλίδης¹⁵⁸⁶.

Στον εναρκτήριο λόγο του, ο Κυβερνήτης Malcolm Stevenson ανήγγειλε επίσημα τη δημιουργία Γεωργικής Τράπεζας, ο Νόμος για τη λειτουργία της οποίας είχε κατατεθεί στις 29 Απριλίου 1925¹⁵⁸⁷. Στην αντιφώνησή τους, τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου σημείωσαν ότι το ποσό των £92.799, 11 σελινιών και 3 γροσιών παρέμεινε ως διαρκής επιβάρυνση των πάγιων προσόδων της νήσου, εκφράζοντας την ελπίδα ότι θα εξευρεθούν τα μέσα που θα απαλλάξουν την «Αποικία» από αυτή την επιβάρυνση¹⁵⁸⁸.

Η ομόφωνη ψήφιση της παραγράφου 2 στο σχέδιο της αντιφώνησης υπήρξε θετική εξέλιξη, μετά τα ταραχώδη χρόνια που είχαν προηγηθεί και τις αντιπαραθέσεις που δέσποζαν στις εργασίες του Συμβουλίου όποτε ερχόταν προς συζήτηση το θέμα του φόρου υποτελείας. Βέβαια, η αναφορά είναι αόριστη, ωστόσο αυτή η εξέλιξη έδωσε το έναυσμα για κορύφωση των προσπαθειών για οριστική κατάργηση του φόρου, καθ' όλη τη διάρκεια του 1926, με τη σταθερή υποστήριξη του κυπριακού Τύπου¹⁵⁸⁹, όπου τα σχετικά δημοσιεύματα ήταν συνεχή. Στην προσπάθεια αυτή, οι Έλληνες βουλευτές προσέβλεπαν στη συνεργασία των Οθωμανών συναδέλφων τους, γι' αυτό και η συγκεκριμένη αναφορά έθεσε τη βάση για την ευόδωση, από κοινού, των προσπαθειών για απαλλαγή από το φόρο υποτελείας.

Στο πλαίσιο των συζητήσεων για έγκριση της αντιφώνησης, στις 12 Νοεμβρίου, τα αιρετά μέλη ξεπλάγησαν όταν ο Ταμίας E. du Boulay εξέφρασε την πλήρη συμπάθειά του στις εκκλήσεις τους για απαλλαγή από το φόρο υποτελείας, με την ελπίδα ότι θα εξευρεθούν τα μέσα για ανακούφιση της Αποικίας από την καθαρή οφειλή

¹⁵⁸⁵ Πρωτοπαπάς, ό.π., σσ. 251-263.

¹⁵⁸⁶ Στο ίδιο.

¹⁵⁸⁷ *Αλήθεια*, 13 Νοεμβρίου 1925. *Έθνος*, 21 Νοεμβρίου 1925.

¹⁵⁸⁸ *Αλήθεια*, 13 Νοεμβρίου 1925. *Έθνος*, 21 Νοεμβρίου 1925. Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου της Συνόδου του 1925, XXXVII, Λευκωσία 1925, σσ. 1-2.

¹⁵⁸⁹ *Κυπριακός Φύλαξ*, 30 Δεκεμβρίου 1925. *Αλήθεια*, 28 Δεκεμβρίου 1925. *Έθνος*, 30 Ιανουαρίου 1926. Σύσσωμος ο κυπριακός Τύπος, σε όλη τη διάρκεια του 1926, ενέτεινε με την αρθρογραφία του την πίεση στην κυπριακή κυβέρνηση, στηρίζοντας τις προσπάθειες των βουλευτών.

των £42.000. Η τοποθέτηση του E. du Boulay οφειλόταν στην άγνοιά του περί της βρετανικής θέσης στο ζήτημα του φόρου υποτελείας. Άλλωστε, *οι θέσεις του δεν ήταν δεσμευτικές, αφού αυτές εκφράστηκαν από τους αξιωματούχους της τοπικής κυβέρνησης*¹⁵⁹⁰.

Τον Ιανουάριο του 1926, οι Έλληνες βουλευτές, διά του Μητροπολίτη Κιτίου¹⁵⁹¹, επέδωσαν Ψήφισμα στον Αρχιγραμματέα του Νομοθετικού Συμβουλίου, με το οποίο ζητούσαν την επιστροφή στον κυπριακό λαό συνολικού ποσού £923.068, 17 σελινιών και 10 γροσιών, συν τους τόκους, το οποίο προέκυπτε: (α) από το ποσό του περισσεύματος, ύψους £11.047, 11 σελινιών και 3 γροσιών ετησίως, από το 1878 ως και το οικονομικό έτος 1913/14, συνολικού ύψους £452.273, 14 σελινιών και 1 γροσιού και (β) από το σύνολο των ποσών που καταβλήθηκαν ετησίως από τον κυπριακό προϋπολογισμό, από το 1914 (έτος κατά το οποίο η Αγγλία προσάρτησε το νησί) ως και το 1925/26, συνολικού ύψους £470.795, 3 σελινιών και 9 γροσιών. Το ποσό αυτό πρότειναν να χρησιμοποιηθεί για την ίδρυση Γεωργικής Τράπεζας. Τέλος, ζητούσαν την κατάργηση της ετήσιας πληρωμής των £92.800, *ως μεριδίου της Κύπρου στο δημόσιο οθωμανικό χρέος* και την ταυτόχρονη διακοπή της ετήσιας χορηγίας των £50.000 από το βρετανικό Θησαυροφυλάκιο¹⁵⁹².

Παράλληλα με τον Μητροπολίτη Κιτίου, ο βουλευτής Λεμεσού Μιχάλης Η. Μιχαηλίδης¹⁵⁹³ υπέβαλε και αυτός Ψήφισμα, το οποίο, εκτός από την επιστροφή

¹⁵⁹⁰ Georghallides, ό.π., σ. 352.

¹⁵⁹¹ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 404: Ο Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς (1889-1937) γεννήθηκε στο χωριό Λιμνιά της επαρχίας Αμμοχώστου. Σπούδασε Θεολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και επέστρεψε στην Κύπρο το 1915. Το 1918 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Κιτίου. Μέλος του Εθνικού και του Νομοθετικού Συμβουλίου (1925-30 και 1930-31). Ηγήθηκε της κυπριακής πρεσβείας στο Λονδίνο το 1929. Ένας εκ των τεσσάρων ιδρυτών του ιστορικού περιοδικού *Κυπριακά Χρονικά* (οι άλλοι τρεις ήταν οι Ιωάννης Συκουτρής, Λουκής Ζ. Περίδης και Νεοκλής Γ. Κυριαζής). Εξορίστηκε στις 23 Οκτωβρίου 1931, αμέσως μετά τα Οκτωβριανά. Έζησε εξόριστος πρώτα στη Γαλλία και μετά στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, όπου και πέθανε.

¹⁵⁹² *Εθνος*, 30 Ιανουαρίου, 6 Φεβρουαρίου και 13 Φεβρουαρίου 1926.

¹⁵⁹³ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 371: Ο Μιχάλης Ηρακλή Μιχαηλίδης (1866-1930) γεννήθηκε στη Λεμεσό. Σπούδασε Εμπορικά στη Σμύρνη και τη Βηρυτό. Μέλος του δημοτικού συμβουλίου Λεμεσού (1886-89 και 1893-97), αντιδήμαρχος (1911-12), αναπληρωτής Δήμαρχος (1912-13) και Δήμαρχος Λεμεσού (1913-14). Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1888-91 και 1925-30). Μέλος του Εθνικού Συμβουλίου και του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.

όσων ποσών κατέβαλε η Κύπρος από τις 5 Νοεμβρίου 1914 και εντεύθεν, προέβλεπε επίσης την εξάλειψη του ποσού των £92.800 από τον προϋπολογισμό του 1926, αναγραφέντος ως συμμετοχής της νήσου εις το δημόσιον τουρκικόν χρέος, με ταυτόχρονη απόληψη του χορηγήματος των £50.000 από τις στήλες των εσόδων του προϋπολογισμού¹⁵⁹⁴.

Στις αγορεύσεις προς υποστήριξη των Ψηφισμάτων, οι συντάκτες τους πρόβαλαν επιχειρήματα σχετικά με την προσάρτηση της Κύπρου από τη Βρετανία το 1914 και τη Συνθήκη της Λωζάνης, για να καταδείξουν ότι ούτε η Συνθήκη του 1878 ήταν σε ισχύ, ούτε η Κύπρος αναφερόταν στις περιοχές που αποσπάστηκαν από την Οθωμανική αυτοκρατορία και, ως εκ τούτου, ήταν υπόλογες στο δημόσιο τουρκικό χρέος. Η συλλογιστική αυτή καταδείκνυε ότι δεν υπήρχε καμιά δικαιολογία για διατήρηση αυτής της επιβάρυνσης στον κυπριακό προϋπολογισμό, πολλώ δε μάλλον εφόσον το Κριμαϊκό δάνειο του 1855 δεν προέβλεπε καμιά εγγύηση που απέρρεε από τις προσόδους της Κύπρου¹⁵⁹⁵.

Στην αγόρευση του στο Συμβούλιο, στις 30 Μαρτίου 1926, ο Μητροπολίτης Κιτίου πρόβαλε ως αδιάσειστο επιχείρημα την αναφορά του διορισθέντος ως Επιδιαιτητή από την Κοινωνία των Εθνών, Ευγενίου Μπορέλ, ότι, στη βάση του Άρθρου 47 της Συνθήκης της Λωζάνης, στο οποίο προβλέπονταν οι υποχρεώσεις των κρατών που ρητώς καθορίζονταν ως υπόλογα για το δημόσιο οθωμανικό χρέος (Άρθρο 46), δόθηκε στις 18 Απριλίου 1925 η γνωμάτευση/ερμηνεία ότι ούτε η Αίγυπτος ούτε η Κύπρος δύνανται να θεωρηθούν εδάφη που αποσπάστηκαν από την Τουρκία δυνάμει της Συνθήκης της Λωζάνης και, επομένως, δεν δύνανται να επιβαρυνθούν διά της Συνθήκης με το δημόσιον οθωμανικό χρέος¹⁵⁹⁶. Την ίδια μέρα, τα μέλη του Συμβουλίου αξίωσαν την επιστροφή του περισσεύματος μετά την καταβολή των

¹⁵⁹⁴ *Αλήθεια*, 9 Απριλίου 1926.

¹⁵⁹⁵ *Αλήθεια*, 9 Απριλίου 1926. *Έθνος*, 10, 17 και 24 Απριλίου 1926 (Πρακτικά Συνεδρίας Νομοθετικού Συμβουλίου, 30 Μαρτίου 1926).

¹⁵⁹⁶ Η αγγλική μετάφραση της ομιλίας του Μητροπολίτη Κιτίου περιέχεται στα Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου της Συνόδου του 1926, XXXVIII, Λευκωσία 1926, σσ. 71-82. Η απόδοση στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

τόκων του δανείου του 1855 και επαναλάμβαναν το αίτημα αυτό και τον Απρίλιο του 1928¹⁵⁹⁷.

Έτσι, κορυφώθηκαν οι προσπάθειες για την κατάργηση του υποτελικού φόρου με αμιγώς νομικά επιχειρήματα, προβάλλοντας συνάμα και την ηθική διάσταση του ζητήματος. Τα κυπριακά επιχειρήματα βασίστηκαν στα Πρακτικά της Οικονομικής Επιτροπής των Παρισίων του 1913 και στις γνωματεύσεις/ερμηνείες επ' αυτών, από τον Επιδιαιτητή Ευγένιο Μπορέλ, ο οποίος με τις αποφάσεις του, το 1925, έθεσε το πλαίσιο των νομικών υποχρεώσεων που εκπήγαζαν από τη Συνθήκη της Λωζάνης. Επίσης, βασίστηκαν σε Πρακτικά των διεργασιών στη Λωζάνη, τα οποία αποδείκνυαν ότι το δάνειο του 1855 δεν ήταν νομικά εγγυημένο από τις προσόδους της Κύπρου¹⁵⁹⁸.

Συμπερασματικά, ο Μητροπολίτης Κιτίου υποστήριξε ότι η Κύπρος, δυνάμει της Συνθήκης της Λωζάνης, εξαιρέθηκε από τη συμμετοχή στο δημόσιο οθωμανικό χρέος, τόσο ως προς το σύστημα της αναλογίας των εσόδων (όπως προβλεπόταν στο Άρθρο 46), όσο και ως προς το σύστημα της ειδίκευσης των εγγυήσεων (όπως προβλεπόταν στο Άρθρο 18), σε αντίθεση με την Αίγυπτο, η οποία είχε επωμιστεί ρητώς τα δάνεια του 1855, του 1891 και του 1894. Κατά συνέπεια, ο ορισμός στον κυπριακό προϋπολογισμό μεριδίου της Κύπρου στο δημόσιο οθωμανικό χρέος δεν είχε καμιά νομική βάση, αφού δεν υφίστατο τέτοιο τμήμα χρέους, συνδεδεμένο με το δάνειο του 1855, ούτε το Παράρτημα Ι του Τμήματος Α' της Συνθήκης της Λωζάνης το περιλάμβανε στις τουρκικές υποχρεώσεις. Επιπλέον, η Τουρκία το είχε αποκηρύξει, σύμφωνα με το Άρθρο 18 της ίδιας Συνθήκης. Κατ' επέκταση, το γεγονός ότι το δάνειο του 1855 κατά κάποιο τρόπο παγιώθηκε, χωρίς να προνοηθεί στη Σύμβαση το χρεολύσιό του, τότε ούτε οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν εγγυηθεί τέτοιο χρεολύσιο. Επομένως, η Βρετανία δεν δικαιολογούνταν να εισπράττει το ετήσιο περίσσειμα των περίπου £11.000 εις βάρος της Κύπρου, το οποίο προοριζόταν για την αποπληρωμή ενός «ανύπαρκτου», βάσει Συνθήκης πλέον, χρεολυσίου¹⁵⁹⁹.

¹⁵⁹⁷ Hill, ό.π., σσ. 475 και 480.

¹⁵⁹⁸ CO 67/219/13 (7955), Memorandum by Treasury "The Cyprus Tribute", Historical resume on the Cyprus Tribute, question of investment of surplus, Νοέμβριος 1926, Πρακτικά Λωζάνης, Συνεδρία 24ης Απριλίου 1923.

¹⁵⁹⁹ *Αλήθεια*, 9 Απριλίου 1926. *Έθνος*, 10, 17 και 24 Απριλίου 1926: «Πρακτικά Συνεδρίας Νομοθετικού Συμβουλίου, 30 Μαρτίου 1926».

Η αγόρευση του Μητροπολίτη Κιτίου ήταν μνημειώδης και προκάλεσε ισχυρή εντύπωση με την εμβρίθεια και την τεκμηρίωσή της.

Τελικά, τα δύο Ψηφίσματα –του Μητροπολίτη Κιτίου και του Μ. Μιχαηλίδη– υιοθετήθηκαν ομόφωνα από τους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους βουλευτές του Συμβουλίου. Ο Κυβερνήτης Malcolm Stevenson κάλεσε τα επίσημα μέλη να απόσχουν, δεσμευόμενος ότι θα υπέβαλλε τα Ψηφίσματα στο υπουργείο Αποικιών¹⁶⁰⁰.

2. Η καταψήφιση του προϋπολογισμού από τα αιρετά μέλη, το 1926

Το Νοέμβριο του 1926, κατά τη συνεδρία του Νομοθετικού Συμβουλίου, ο αποικιακός Γραμματέας κατέθεσε το Περί προϋπολογισμού νομοσχέδιο του 1927.

Όλα τα αιρετά μέλη, χριστιανοί και μωαμεθανοί, επιτέθηκαν με δριμύτητα στις αγορεύσεις τους εναντίον της Κυβέρνησης για το θέμα του υποτελικού φόρου και ιδιαίτερα της επιμονής της να τον διατηρεί στους λογαριασμούς του προϋπολογισμού, ενώ η οικονομική κατάσταση στη νήσο επιδειωνόταν συνεχώς¹⁶⁰¹.

Στην ψηφοφορία που ακολούθησε, ο προϋπολογισμός καταψηφίστηκε¹⁶⁰², με εννέα ψήφους υπέρ (των επίσημων μελών), έναντι δεκατριών ψήφων κατά (δύο χριστιανοί βουλευτές απουσίαζαν)¹⁶⁰³.

Ασυνήθιστα καυστικός για μωαμεθανό βουλευτή, ο Τζελαλεδίν Εφέντης¹⁶⁰⁴ καταφέρθηκε με πάθος εναντίον του ποσού των £92.799, χαρακτηρίζοντάς το

¹⁶⁰⁰ Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου Συνόδου 1926, XXXVIII, Λευκωσία 1926, σσ. 68-71 και 83.

¹⁶⁰¹ Εφημερίδα *Χρόνος*, 27 Νοεμβρίου 1926. *Ελευθερία*, 27 Νοεμβρίου 1926 (Αγορεύσεις βουλευτών, Νομοθετικό Συμβούλιο, Ο προϋπολογισμός του 1927, Η καταψήφισή του υπό των αιρετών βουλευτών). Πρακτικά 1926, XXXVIII, σσ. 141-143.

¹⁶⁰² Panteli, ό.π., σ. 75.

¹⁶⁰³ CO 67/219, Popham Lobb to Secretary of State for the Colonies, Leopold Amery, 29 Νοεμβρίου 1926.

¹⁶⁰⁴ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 111-112: Ο επιχειρηματίας, βουλευτής και κοινωνικός παράγοντας Celâleddin Mahmud Ef. ή Celâleddin Mahmut Türkmen Ef. (1889-1938) γεννήθηκε στη Αμμόχωστο. Τέθηκε σε περιορισμό από τους Άγγλους στο φρούριο της Κερύνειας (1916-18), εξαιτίας συμβολαίου τροφοδοσίας των Τούρκων

βρικόλακα που πίνει το αίμα των Κυπρίων. Τόνισε ότι δεν ήταν πλέον ανεκτή η διατήρηση αυτής της επιβάρυνσης του κυπριακού προϋπολογισμού, αναφέροντας ότι, αν αυτό διοχετευόταν για τη δημιουργία Γεωργικής Τράπεζας, πριν από 25 έτη, η Κύπρος θα ήταν σε πολύ καλύτερη μοίρα από κάθε άλλη χώρα. Μετά την καταπήφιση, ο Κυβερνήτης δήλωσε ότι η κατάσταση ήταν πολύ δυσχερής, προσθέτοντας ότι θα επικοινωνούσε γραπτώς με τον υπουργό Αποικιών, προκειμένου να τον ενημερώσει για τα διατρέξαντα. Οι εργασίες του σώματος αναβλήθηκαν μέχρι τη λήψη οδηγιών από το Λονδίνο¹⁶⁰⁵.

Η πρόθεση της βρετανικής Κυβέρνησης να προωθήσει την έγκριση νέων θέσεων αμφίβολης σκοπιμότητας, καθώς και νέων φόρων, αδιαφορώντας για την ασφυκτική οικονομική κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι Κύπριοι, έδωσαν την αφορμή για την καταπήφιση του προϋπολογισμού.

Άλλωστε, τα αιρετά μέλη είχαν προειδοποιήσει από τον προηγούμενο χρόνο ότι ήταν η τελευταία φορά που ψήφιζαν τον προϋπολογισμό, εκτός και αν επέρχονταν σημαντικές αλλαγές, όπως η κατάργηση του υποτελικού φόρου.

Επιπρόσθετα, δυσφορία είχε προκαλέσει η περιφρονητική στάση της βρετανικής Κυβέρνησης, η οποία δεν είχε απαντήσει στα δύο Ψηφίσματα που είχε εγκρίνει το Νομοθετικό Συμβούλιο, σχετικά με τον υποτελικό φόρο¹⁶⁰⁶.

Άξια μνείας είναι η ρητορική των Οθωμανών βουλευτών εναντίον του φόρου, η οποία διαφοροποιήθηκε πλήρως από τα όσα εξέφραζαν γι' αυτό το θέμα σε όλη τη διάρκεια της προηγούμενης εικοσαετίας.

Το γεγονός ότι τα αιρετά μέλη απέρριψαν τον προϋπολογισμό χωρίς καν να εξετάσουν τους λογαριασμούς, επειδή σε αυτούς περιλαμβανόταν και η πρόνοια για

αιχμαλώτων στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, το οποίο είχε συνάψει. Κατά τη διάρκεια της κράτησής του κλονίστηκε σοβαρά η υγεία του. Μέλος του δημοτικού συμβουλίου Αμμοχώστου και του Νομοθετικού Συμβουλίου (1925-30). Δεν επαναδιεκδίκησε θέση βουλευτή. Μαζί με τον Eyub Musa και τους Έλληνες βουλευτές ψήφισε την κατάργηση του λεγόμενου φόρου υποτελείας.

¹⁶⁰⁵ Πρακτικά 1926, XXXVIII, ό.π., σσ. 145-157.

¹⁶⁰⁶ Στο ίδιο.

την ετήσια καταβολή του υποτελικού φόρου, ενόχλησε ιδιαίτερα τον Κυβερνήτη Sir Ronald Storrs¹⁶⁰⁷.

3. Η «κατάργηση» του φόρου υποτελείας

Στις 26 Δεκεμβρίου 1926, ο Κυβερνήτης Ronald Storrs ανακοίνωνε στην προσφώνησή του ότι θα προχωρούσε στην έκδοση Διατάγματος εν Συμβουλίω, προσθέτοντας πως η επιμονή στη μη συνεργασία και η παρακώλυση του έργου της (αποικιακής) Κυβέρνησης εκ μέρους των αιρετών μελών καθιστούσε δύσκολη την προώθηση του αιτήματος για επανεξέταση του υποτελικού φόρου της Κύπρου από τη βρετανική Κυβέρνηση¹⁶⁰⁸.

Η απειλή του Storrs έπεσε στο κενό και η συνεργασία μεταξύ χριστιανών και μωαμεθανών βουλευτών στο πλαίσιο του Νομοθετικού Συμβουλίου αποδείχτηκε αποτελεσματική.

Τελικά, η απόφαση σχετικά με τον υποτελικό φόρο ανακοινώθηκε από τον Sir Ronald Storrs στις 31 Αυγούστου 1927, υπό τις έντονες επευφημίες του λαού. Συγκεκριμένα, την ημέρα εκείνη, ο Storrs ανέγνωσε έγγραφο με το οποίο ανακοίνωνε προς τους Κύπριους βουλευτές, σε έκτακτη συνεδρία του Νομοθετικού Συμβουλίου στη Λεμεσό, την απαλλαγή της Κύπρου από την ετήσια πληρωμή των £92.800, η οποία χρησιμοποιείτο για την εξυπηρέτηση του κριμαϊκού δανείου του 1855¹⁶⁰⁹.

Στην ομιλία του, παρέθεσε την ανακοίνωση του υπουργού Αποικιών προς τον ίδιο, σε απάντηση της επιστολής την οποία του είχε αποστείλει στις 23 Μαρτίου 1927. Σύμφωνα με τον υπουργό, η απαλλαγή αυτή θα παρέχεται με ισόποσο επίδομα £92.800, υπό τον όρο ότι η Κύπρος θα συνεισφέρει ετησίως £10.000 έναντι της δαπάνης για την αυτοκρατορική άμυνα. Ο Κυβερνήτης πρόβαλε τη διευθέτηση αυτή ως καθιερωμένη πρακτική για τις αποικίες του Στέμματος, εξηγώντας ότι η εισφορά των £10.000 δινόταν ως ανταπόδοση για την προστασία που τους παρείχε η αυτοκρατορία. Καταληκτικά, επισήμανε ότι τα εξαγγελθέντα θα ίσχυαν από το νέο

¹⁶⁰⁷ Storrs, *Orientations*, ό.π., σ. 456.

¹⁶⁰⁸ Στο ίδιο.

¹⁶⁰⁹ *Χρόνος*, 3 Σεπτεμβρίου 1927, σ. 2.

οικονομικό έτος, δηλαδή από την 1η Ιανουαρίου 1928¹⁶¹⁰, εφόσον θα εγκρίνονταν από το Νομοθετικό Συμβούλιο. Η ελάφρυνση του προϋπολογισμού θα ανερχόταν πλέον σε £32.800 (πέραν των £50.000 που είχαν παγιωθεί από το 1912 και εντεύθεν).

Βέβαια, μια απλή ανάγνωση της απάντησης του υπουργού Αποικιών προς τον Storrs αποδεικνύει ότι ο Κυβερνήτης της Κύπρου απέκρυψε από τον κυπριακό λαό τις πραγματικές διαθέσεις της βρετανικής Κυβέρνησης, η οποία έθετε ξεκάθαρα πρόσθετες προϋποθέσεις¹⁶¹¹. Συγκεκριμένα, για να προχωρήσει στην εξαγγελθείσα ελάφρυνση, προϋπέθετε την παύση κάθε διεκδίκησης των συσσωρευθέντων από το 1878 ποσών από το περίσσειμα (μετά την καταβολή των τόκων στο δάνειο του 1855), καθώς και των ποσών που εκταμιεύθηκαν από τον κυπριακό προϋπολογισμό, ως μερίδιο της Κύπρου προς το οθωμανικό χρέος, μετά την προσάρτηση της νήσου από τη Βρετανική αυτοκρατορία, στις 5 Νοεμβρίου 1914¹⁶¹².

Ο κυπριακός Τύπος, ενώ αρχικά υποδέχθηκε με διθυράμβους την εξέλιξη αυτή, στη συνέχεια υπήρξε επιφυλακτικός, ιδιαίτερα όταν αναδείχθηκε η πραγματική διάσταση του θέματος στο Νομοθετικό Συμβούλιο, στο πλαίσιο των συζητήσεων για ψήφιση του νομοσχεδίου *διά την συνεισφοράν της Κύπρου υπέρ της αυτοκρατορικής άμυνας*¹⁶¹³. Αντιθέτως, ο Αρχιεπίσκοπος έσπευσε να απευθύνει ευχαριστήρια επιστολή στον Κυβερνήτη, εκφράζοντας την εγκάρδια ευγνωμοσύνη του λαού, ενώ και τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου, με επιστολή τους, τον ευχαρίστησαν για τις προσπάθειές του¹⁶¹⁴. Οι ευχαριστίες διατυπώνονταν χωρίς την παραμικρή επιφύλαξη ή παρατήρηση ως προς την πραγματική διάσταση της βρετανικής

¹⁶¹⁰ *Φωνή της Κύπρου*, 3 Σεπτεμβρίου 1927, σ. 3. *Κυπριακός Φύλαξ*, 7 Σεπτεμβρίου 1927 («Ο Ιστορικός λόγος της Α.Ε. του Κυβερνήτου», αυτούσιο το κείμενο της ομιλίας), σ. 1.

¹⁶¹¹ Hill, ό.π., σ. 478.

¹⁶¹² CAB 23/55/11, Cabinet 41 (27) Conclusions, 20 Ιουλίου 1927, σ. 164. Το Υπουργικό Συμβούλιο στο Λονδίνο αποδέχθηκε στις 20 Ιουλίου 1927 την ετήσια καταβολή των £10.000 για την αυτοκρατορική άμυνα, ώστε να συνάδει με την πρακτική που ίσχυε σε άλλες αποικίες, όπως η Κεϋλάνη και η Βερμούδα, ξεκαθάριζε ωστόσο ότι ο Κυβερνήτης θα έκανε το παν για να επιφέρει τις δέουσες μειώσεις που θα εξισορροπούσαν τις δαπάνες του Λονδίνου προς το νησί.

¹⁶¹³ *Κυπριακός Φύλαξ*, 7, 14, 21 και 28 Σεπτεμβρίου 1927. *Έθνος*, 10, 17 και 24 Σεπτεμβρίου 1927. *Φωνή της Κύπρου*, 3, 10, 17 και 24 Σεπτεμβρίου 1927. *Αλήθεια*, 7, 14, 21 και 28 Οκτωβρίου 1927.

¹⁶¹⁴ *Times*, 1 Σεπτεμβρίου 1927.

προσφοράς¹⁶¹⁵, ούτε γινόταν λόγος για την πλήρη απαλλαγή του κυπριακού προϋπολογισμού από αυτή την επιβάρυνση.

Παρά την παλλαϊκή αγαλλίαση των πρώτων εβδομάδων, ο βουλευτής Μιχάλης Η. Μιχαηλίδης καταφέρθηκε στο Νομοθετικό Συμβούλιο εναντίον της ψήφισης του νομοσχεδίου, παραθέτοντας ισχυρά επιχειρήματα, τα οποία αποκάλυψαν τις υπεκφυγές του Ronald Storrs και την κακή διαχείριση των οδηγιών που έλαβε από το Λονδίνο στο ζήτημα της κατάργησης του υποτελικού φόρου. Στην αγόρευσή του, ανέφερε ότι οι Κύπριοι αντιπρόσωποι έσπευσαν *πρόωρα και αμελέτητα* να εκφράσουν ανεπιφύλακτα τις ευχαριστίες τους στον Κυβερνήτη, χωρίς να διερμηνεύουν τα πραγματικά αισθήματα του λαού. Στηλίτευσε το διακανονισμό μεταξύ Βρετανίας και Πύλης σχετικά με το ποσό των £92.800, το οποίο επιβάρυνε αδίκως τους Κυπρίους – ενώ πραγματικός οφειλέτης ήταν η βρετανική Κυβέρνηση– και ζήτησε την επιστροφή των εκατομμυρίων που εισέπραξε η Βρετανία από τους Κυπρίους. Επίσης, έθεσε ζήτημα επιστροφής του συνόλου του ετήσιου περισσεύματος των £11.000 και απέρριψε την καταβολή των £10.000 για την αυτοκρατορική άμυνα, κρίνοντας ότι αποτελούσε παραδοχή της ευθύνης της Κύπρου έναντι του υποτελικού φόρου. Υπογράμμισε ότι το νησί, ως μη αυτοδιοικούμενο, δεν είχε καμιά υποχρέωση για την άμυνά του και ανήγαγε σε λόγους ηθικούς, παρά οικονομικούς, την ένστασή του, δηλώνοντας ότι θα προτιμούσε να συνεχιστεί η καταβολή των £42.800, αλλά βεβαίως υπό διαμαρτυρία¹⁶¹⁶.

Οι συζητήσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο, μετά την κατάθεση από τον Γενικό Εισαγγελέα νομοσχεδίου *Περί λήψεως προνοίας διά την υπό της Αποικίας της Κύπρου συνεισφοράν εις την Αυτοκρατορικήν Άμυναν*, κατέδειξαν ότι οι πρώτες αντιδράσεις των βουλευτών δεν είχαν λάβει υπόψη όλες τις παραμέτρους της βρετανικής εξαγγελίας. Οι τοποθετήσεις τους εστιάστηκαν στην ανάγκη υπερψήφισης της διευθέτησης αυτής, δηλαδή της καταβολής των £10.000 για την αυτοκρατορική άμυνα και της απαλλαγής από τις £42.800 του υποτελικού φόρου, επιφυλάσσοντας το δικαίωμα της Κύπρου να διεκδικήσει τα καταβληθέντα από το 1878 ως το 1928 ποσά, τις £513.594 που δόθηκαν από το 1914 ως το 1927 ως *μερίδιο της Κύπρου στο*

¹⁶¹⁵ *Εθνος*, 17 Σεπτεμβρίου 1927.

¹⁶¹⁶ *Αλήθεια*, 14 Οκτωβρίου 1927, σ. 2. *Φωνή της Κύπρου*, 15 Οκτωβρίου 1927. *Κυπριακός Φύλαξ*, 19 Οκτωβρίου 1927.

δημόσιο οθωμανικό χρέος, καθώς και τις £520.000 που είχαν προκύψει από το ετήσιο περίσσειμα των £11.000. Ο Λουκής Ζ. Πιερίδης¹⁶¹⁷ επιχείρησε να προωθήσει τροποποιήσεις για τη διάρκεια της πληρωμής, αλλά ο αποικιακός Γραμματέας τον αντέκρουσε, δηλώνοντας ότι το Συμβούλιο δεν μπορούσε να μεταβάλει τους όρους που έθεσε η βρετανική Κυβέρνηση. Η πλειοψηφία, τελικά, ενέκρινε το νομοσχέδιο¹⁶¹⁸, με δεκαοκτώ ψήφους υπέρ και τρεις κατά (Μ. Η. Μιχαηλίδης, Κυριάκος Παύλου Ρωσσίδης¹⁶¹⁹ και Φαίδων Π. Ιωαννίδης¹⁶²⁰). Ο Μητροπολίτης Κιτίου το υπερψήφισε, διατυπώνοντας ωστόσο επιφύλαξη ως προς τα δικαιώματα της νήσου¹⁶²¹. Για τη στάση του αυτή επικρίθηκε από μερίδα του κυπριακού Τύπου¹⁶²². Ο Κυβερνήτης, συνοψίζοντας, τόνισε ότι δόθηκε επαρκής χρόνος στους βουλευτές για να τοποθετηθούν, συνεχάρη το λαό, τους αντιπροσώπους του και τον κλήρο, ενώ, εμμέσως πλην σαφώς, αμφισβήτησε ότι ο βουλευτής Μιχαηλίδης εξέφραζε τη γνώμη των Κυπρίων¹⁶²³.

Στην πραγματικότητα, ο Κυβερνήτης απέκρυψε συνειδητά την ουσία των προτάσεων του Λονδίνου, φοβούμενος ότι οι βουλευτές θα την απέρριπταν. Επιθυμούσε να συνδέσει τη θητεία του με μια θετική εξέλιξη και να κερδίσει την εύνοια των

¹⁶¹⁷ Κουδουνάρης, ό.π., σσ. 494-495: Ο Λουκής Ζ. Πιερίδης (1865-1933), γιος του Ζήνωνα Πιερίδη, γεννήθηκε στην Αραδίππου. Μετά το θάνατο του πατέρα του, το 1911, παραιτήθηκε από τη θέση του αρχιταμία στο Γραφείο του Επαρχιακού Επιτρόπου Λάρνακας και ανέλαβε την οικογενειακή επιχείρηση. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1925-30), του Εκτελεστικού Συμβουλίου και του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Άσκησε χρέη Επίτιμου Προξένου της Γερμανίας (1911-12) και διετέλεσε Πρόξενος της ίδιας χώρας (1912-33). Επίτιμος Πρόξενος της Σουηδίας (1911-33). Ένας εκ των συνιδρυτών του περιοδικού *Κυπριακά Χρονικά*. Τιμήθηκε δύο φορές από τη Σουηδία για τις υπηρεσίες του προς τη χώρα.

¹⁶¹⁸ *Έθνος*, 15 Οκτωβρίου 1927, σ. 1.

¹⁶¹⁹ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 525: Ο δάσκαλος Κυριάκος Παύλου Ρωσσίδης (1881-1958) γεννήθηκε στην Περιστερωνοπηγή της επαρχίας Αμμοχώστου. Σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εκδότης της εβδομαδιαίας εφημερίδας της Αμμοχώστου *Δημιουργία* (1926-29). Μέλος του Εθνικού και του Νομοθετικού Συμβουλίου (1925-29, 1929-30 και 1930-31).

¹⁶²⁰ Κουδουνάρης, ό.π., σ. 201: Ο Φαίδων Παύλου Ιωαννίδης (1888-1947) γεννήθηκε στη Λευκωσία. Σπούδασε Αγγλική φιλολογία στη Βηρυτό και Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου (1925-30) και της Σχολικής Εφορίας Πάφου.

¹⁶²¹ *Έθνος*, 15 Οκτωβρίου 1927.

¹⁶²² *Έθνος*, 12 Νοεμβρίου 1927.

¹⁶²³ *Φωνή της Κύπρου*, 29 Οκτωβρίου 1927.

Κυπρίων, διακινδυνεύοντας την αξιοπιστία του¹⁶²⁴. Πολύ νωρίτερα απ' ό,τι ανέμενε και ο ίδιος, κατά τη συζήτηση του προϋπολογισμού του 1928, συνάντησε τις σφοδρές αντιδράσεις των Ελλήνων βουλευτών στο Συμβούλιο, οι οποίοι τον επέκριναν διότι, αντί οι £32.800 να διατεθούν για την ενίσχυση της γεωργίας, της παιδείας και της ανάπτυξης των υποδομών, κατασπαταλήθηκαν σε αυξήσεις μισθών και προσωπικού. Τελικά, οι μωαμεθανοί βουλευτές, αν και εκφράστηκαν επικριτικά για τη μη αξιοποίηση αυτού του ποσού προς όφελος της Κύπρου, εντούτοις κατά τη ψηφοφορία τάχθηκαν μαζί με τα κυβερνητικά μέλη και υπερψήφισαν τον προϋπολογισμό. Την ίδια στάση τήρησαν και έναντι των προτάσεων που υποβλήθηκαν από τους Έλληνες βουλευτές για κατάργηση των νέων θέσεων και εξοικονόμηση των κονδυλίων που προορίζονταν για αυξήσεις μισθών και επιδομάτων Βρετανών υπαλλήλων¹⁶²⁵.

Στον προϋπολογισμό διατηρήθηκε η αναγραφή στις δαπάνες του *μεριδίου της Κύπρου στο οθωμανικό δημόσιο χρέος*, ύψους £92.800, το οποίο αντισταθμιζόταν από ισόποσα έσοδα, που προσδιορίζονταν ως ετήσια χορήγηση¹⁶²⁶. Οι Έλληνες βουλευτές καταψήφισαν τον προϋπολογισμό του 1929, ενώ οι Οθωμανοί συντάχθηκαν και πάλι με τα κυβερνητικά μέλη, συμβάλλοντας στην ψήφισή του¹⁶²⁷.

Στο βρετανικό Κοινοβούλιο, οι συζητήσεις περί του οθωμανικού εγγυημένου δανείου του 1855 κορυφώθηκαν την τριετία 1926-28.

Όταν ο βουλευτής F. Wise, τον Φεβρουάριο του 1926, επανέλαβε το ερώτημα σχετικά με τις υποχρεώσεις άλλων χωρών έναντι του οθωμανικού δημόσιου χρέους, ο υφυπουργός Οικονομικών Ronald Mc Neill¹⁶²⁸ τον παρέπεμψε στην απάντηση της

¹⁶²⁴ George Georghallides, "The commutation of Cyprus's payment of the Turkish debt charge", Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών. Επετηρίς IV, Λευκωσία 1971, σσ. 407-415.

¹⁶²⁵ *Έθνος*, 10 Δεκεμβρίου 1927.

¹⁶²⁶ *Κυπριακός Φύλαξ*, 28 Νοεμβρίου 1928.

¹⁶²⁷ *Φωνή της Κύπρου*, 8 Δεκεμβρίου 1928.

¹⁶²⁸ Ronald John McNeill, πρώτος βαρόνος του Cushendun (1861-1934). Σκωτσέζος Συντηρητικός πολιτικός. Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1911-27), υφυπουργός Εξωτερικών (1922-25) και Οικονομικών (1925-27). Έλαβε τίτλο ευγενείας το 1927. St John Ervine, "McNeill, Ronald John, Baron Cushendun (1861-1934)." Rev. Marc Brodie in *Oxford Dictionary of National Biography*, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2011.

<http://www.oxforddnb.com/view/article/34816> (accessed April 11, 2014).

17ης Φεβρουαρίου 1925¹⁶²⁹. Διαπιστώνεται ότι, κατά την ημερομηνία αυτή, δεν υπήρξε καμιά σχετική ερώτηση για το θέμα αυτό από οιονδήποτε.

4. Οι συζητήσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο

Τον Μάιο του 1926, ο Sir F. Wise ρώτησε τον υπουργό Εξωτερικών ποια ήταν η θέση της βρετανικής Κυβέρνησης για τον κυπριακό υποτελικό φόρο σε σχέση με το κριμαϊκό δάνειο του 1855. Απαντώντας, ο Locker-Lampson εκτίμησε ότι η απόφαση του Μικτού Εφετείου (στο οποίο είχαν προσφύγει Βρετανοί ομολογιούχοι) θα εξανάγκαζε την αιγυπτιακή Κυβέρνηση να απελευθερώσει τα ποσά που όφειλε στους τόκους του δανείου, τα οποία τοποθετήθηκαν σε δεσμευμένο λογαριασμό. Απέφυγε να απαντήσει αν η Γαλλία είχε ήδη καταβάλει ή θα κατέβαλλε στο μέλλον το μέρος που της αναλογούσε σε αυτό το δάνειο¹⁶³⁰.

Τον Μάρτιο του 1927, ο υπουργός Αποικιών L. Amery, απαντώντας σε σχετική ερώτηση του Συντηρητικού βουλευτή W. de Frece¹⁶³¹, χαρακτήρισε την Κύπρο αποικία που λάμβανε επίδομα από τη βρετανική Κυβέρνηση. Σε διευκρινιστική ερώτηση του βουλευτή, Συνταγματάρχη Wedgwood, ανέφερε ότι το επίδομα αυτό αντιστάθμιζε το κόστος του οθωμανικού χρέους, ενώ τα περισσότερα επιδόματα προς άλλες αποικίες δίδονταν υπό μορφή δανείων¹⁶³². Ο Wedgwood ζήτησε να πληροφορηθεί το σύνολο των επιδομάτων που έλαβε η Κύπρος ως το 1927, πότε καταβλήθηκε το τελευταίο επίδομα των £50.000 και ποια επιδόματα διατέθηκαν υπό μορφή δανείων. Επίσης, «τι ποσά κατέβαλε η Κύπρος στους τόκους του αγγλο-γαλλικού εγγυημένου τουρκικού δανείου του 1855 και ποιο ήταν το υπόλοιπο των τόκων σε αυτό το δάνειο».

¹⁶²⁹ Hansard, 24 Φεβρουαρίου 1926, series 5, vol. 192, 540-541w.

¹⁶³⁰ Hansard, 5 Μαΐου 1926, series 5, vol. 195, 267-268.

¹⁶³¹ Sir Abraham Walter de Frece (1870-1935). Θεατρικός μπρεσάριος και κατόπιν Συντηρητικός πολιτικός και μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1920-31). Το 1924 εξελέγη με μεγάλη πλειοψηφία, παρά το ότι διέμενε στο Μόντε Κάρλο. Andrew Crowhurst, "Frece, Sir (Abraham) Walter de (1870-1935)." Andrew Crowhurst in Oxford Dictionary of National Biography, online ed., edited by Lawrence Goldman. Oxford: OUP, <http://www.oxforddnb.com/view/article/56186> (accessed April 11, 2014).

¹⁶³² Hansard, 14 Μαρτίου 1927, series 5, vol. 203, 1626-1627.

Ο υπουργός Αποικιών Amery απάντησε ότι δόθηκαν επιδόματα ύψους £1.839.335 από το 1879 ως το 1926 και ότι το επίδομα των £50.000 εξακολουθούσε να καταβάλλεται κανονικά. Κανένα από τα επιδόματα δεν δόθηκε υπό μορφή δανείου. Σε σχέση με τα δύο τελευταία ερωτήματα (τι ποσά κατέβαλε η Κύπρος στους τόκους του δανείου του 1855 και ποιο ήταν το υπόλοιπο αυτών των τόκων), ο Amery παρέπεμψε στην απάντηση της 7ης Μαρτίου 1925 (οπότε ο Churchill είχε αποφύγει να απαντήσει). Το ίδιο έπραξε και ο Amery, παρά το ότι ο Wedgwood και ο Φιλελεύθερος Sir Archibald Sinclair¹⁶³³ ζητούσαν επιμόνως εξηγήσεις για τη γαλλική συνεισφορά και τις επιβαρύνσεις των Βρετανών φορολογουμένων¹⁶³⁴.

Στις 17 Μαρτίου 1927, ο Wedgwood επανήλθε δριμύτερος, ζητώντας να ενημερωθεί αν, πέραν των £50.000 που πλήρωνε ετησίως η Βρετανία στην Κύπρο, καταβαλλόταν και το αιγυπτιακό μερίδιο στους τόκους, εξαιτίας της άρνησης της Αιγύπτου να καταβάλει η ίδια τις υποχρεώσεις της στο εν λόγω δάνειο και κατά πόσο η άρνηση αυτή επεκτεινόταν και στο μερίδιο των τόκων που της αναλογούσαν στο τουρκικό δημόσιο χρέος.

Ο υφυπουργός Αποικιών Godfrey Locker-Lampson ανέφερε ότι η Αίγυπτος ήταν υπεύθυνη για την εξυπηρέτηση των δανείων του 1891 και 1894 (τα οποία σύναψε για να εγγυηθεί τον αιγυπτιακό υποτελικό φόρο), καθώς και για την καταβολή £72.000 προς εξυπηρέτηση μέρους τόκων, συνολικού ύψους £155.000 περίπου, για το δάνειο του 1855. Υπέδειξε ότι, σύμφωνα με το Άρθρο 18 της Συνθήκης της Λωζάνης, η Αίγυπτος απαλλάχθηκε από τις υποχρεώσεις της έναντι του οθωμανικού δημόσιου χρέους, εφόσον τα προαναφερθέντα δάνεια αποτελούσαν πλέον μέρος του αιγυπτιακού δημόσιου δανείου. Επισήμανε ότι η Αίγυπτος ανέστειλε τις πληρωμές

¹⁶³³ Archibald Henry Macdonald Sinclair, πρώτος υποκόμης του Thurso (1890-1970). Σκωτσέζος πολιτικός του κόμματος των Φιλελευθέρων. Πολέμησε στο Δυτικό Μέτωπο κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Υπηρέτησε δίπλα στον W. Churchill στη διάρκεια του πολέμου και εν συνεχεία ως Γραμματέας του στα υπουργεία Πολέμου και Αποικιών. Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1922-45), υπουργός Αεροπορίας στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ηγέτης του κόμματος των Φιλελευθέρων (1935-45) και του σκωτσέζικου κόμματος των Φιλελευθέρων (1954-61). Paul Addison, “Sinclair, Archibald Henry Macdonald, first Viscount Thurso (1890–1970).” Paul Addison in Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Oxford: OUP, 2004. Online ed., edited by Lawrence Goldman, January 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/36108> (accessed April 11, 2014).

¹⁶³⁴ Hansard, 15 Μαρτίου 1927, series 5, vol. 203, 1853-1859.

αυτών των δανείων τον Ιούλιο του 1924. Ωστόσο, συνέχισε, οι αποφάσεις του Μικτού Δικαστηρίου, τον Ιούνιο του 1925, και του Μικτού Εφετείου, τον Απρίλιο του 1926, ανάγκασαν την αιγυπτιακή κυβέρνηση να επαναρχίσει την καταβολή των δόσεων για τα δάνεια του 1891 και του 1894, όχι όμως και αυτών για το δάνειο του 1855, αφήνοντας εκκρεμότητα ύψους £272.000. Διαβεβαίωσε ότι η βρετανική Κυβέρνηση έκανε τις αναγκαίες ενέργειες για να εξαναγκάσει την αιγυπτιακή Κυβέρνηση να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της έναντι του δανείου αυτού, για το οποίο η Βρετανία ήταν εγγυήτρια. Στη συνέχεια, παραδέχθηκε ότι οι Βρετανοί φορολογούμενοι θα επωμίζονταν ολόκληρο το ποσό των £92.800, όμως, όπως σημείωσε, αυτό δεν θα γινόταν επ' άπειρον, επειδή περιλάμβανε και το χρεολύσιο. Παρέλειψε να απαντήσει στην επισήμανση ότι η Γαλλία ήταν συνεγγυήτρια του εν λόγω δανείου και, όταν ο βουλευτής Wedgwood επανήλθε, ρωτώντας αν η Γαλλία συνεισέφερε σε αυτές τις εκκρεμότητες, ο υφυπουργός τράπηκε σε άτακτη φυγή, περιοριζόμενος να πει ότι η υπόθεση ενέπιπτε στις αρμοδιότητες του υπουργείου Οικονομικών και θα ήταν καλύτερα να απευθύνει τις ερωτήσεις του προς αυτό¹⁶³⁵.

Μέσα από την εκτενή απάντηση του Locker-Lampson, αναδεικνύεται η δύσκολη θέση στην οποία είχε περιέλθει η βρετανική Κυβέρνηση, εξαιτίας των χειρισμών της, όλα αυτά τα χρόνια, στο ζήτημα του τουρκικού δανείου του 1855. Το δάνειο αυτό, το οποίο εγγυήθηκαν από κοινού η Βρετανία και η Γαλλία, απαιτούσε σε ετήσια βάση την καταβολή τόκων προς τους ομολογιούχους ύψους £155.000 περίπου. Από αυτό το ποσό, προβλεπόταν να καταβάλλονται £72.000 από τον αιγυπτιακό υποτελικό φόρο, καθώς και τα έσοδα από τα τελωνεία της Σμύρνης και της Συρίας. Εντούτοις, μετά τη στάση πληρωμών εκ μέρους της Πύλης, δεν διαπιστώθηκε ποτέ να καταχωρίστηκαν οποιοδήποτε ποσό από αυτά τα τελωνεία για την εξυπηρέτηση του δανείου του 1855. Αντιθέτως, μετά το 1878, η Βρετανία αυθαίρετα κατάσχει το ποσό που είχε συμφωνήσει να καταβάλλει η Κύπρος προς την Πύλη και από αυτό διοχετεύει £82.000 στην εξυπηρέτηση του δανείου του 1855, καρπωνόμενη επιπλέον και το υπόλοιπο των £11.000. Όπως παρατηρήθηκε σε προηγούμενη συζήτηση στο βρετανικό Κοινοβούλιο, οι βουλευτές παραδέχονταν ότι η Κύπρος υπήρξε εύκολη πηγή άντλησης κεφαλαίων για την προστασία των Βρετανών, κατά κύριο λόγο, ομολογιούχων, που είχαν σπεύσει να αγοράσουν τις ομολογίες του εγγυημένου

¹⁶³⁵ Hansard, 17 Μαρτίου 1927, series 5, vol. 203, 2199-2200.

δανείου του 1855. Όπως άλλωστε προκύπτει από την αλληλογραφία μεταξύ του νέου υπουργού Αποικιών L. S. Amery (στην κυβέρνηση του πρωθυπουργού Stanley Baldwin) και του υπουργού Οικονομικών W. Churchill, το υπόλοιπο των £11.000 διοχετευόταν από το βρετανικό Θησαυροφυλάκιο στην αγορά ομολόγων αυτού του δανείου¹⁶³⁶.

Αυτή η κίνηση επιλέχθηκε από το αρμόδιο υπουργείο το 1922, όταν υπουργός Οικονομικών (Μέγας Θησαυροφύλακας) ήταν ο Sir Otto Niemeyer, οπότε αποφασίστηκε το ποσό των £642.400 που είχε συσσωρευθεί να διοχετευθεί στην αγορά αυτών των ομολόγων, τα οποία απέδιδαν στην Βρετανία ετήσιο μέρισμα £25.696. Επομένως, το ετήσιο κυπριακό επίδομα δεν ανερχόταν, κατ' ουσία, σε £50.000 αλλά σε £24.304, όπως προέκυπτε μετά τη μερισματική απόδοση των ομολόγων τα οποία εξασφάλισε η Τράπεζα της Αγγλίας με χρηματοδότηση των Κυπρίων, αλλά εν αγνοία τους¹⁶³⁷. Επί του παρόντος, το κρίσιμο ζήτημα για τη βρετανική κυβέρνηση ήταν να μην αποκαλυφθούν οι πρακτικές που ακολούθησαν, προκειμένου να αποφευχθεί νέο αντικυβερνητικό ξέσπασμα στην Κύπρο¹⁶³⁸.

Η Γαλλία, παρά το ότι τα πρώτα χρόνια (ως το 1882) εισέπραξε ένα μικρό ποσό από τους τόκους του δανείου, έκτοτε απαλλάχθηκε από οιαδήποτε υποχρέωση και ενόχληση εκ μέρους των ομολογιούχων. Ως αντιστάθμισμα, η Βρετανία, μέσω των ομολογιούχων της, λάμβανε το συνολικό ποσό. Όπως τεκμαίρεται από τα όσα ακολούθησαν την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης, ως τους πρώτους μήνες του 1927, η Βρετανία ήρθε αντιμέτωπη, αφενός, με την άρνηση της Αιγύπτου (από το 1924) να καταβάλλει τους τόκους που της αναλογούσαν στο δάνειο του 1855 και, αφετέρου, με τις ογκούμενες αντιδράσεις των Κυπρίων, οι οποίοι θεωρούσαν ότι δεν είχαν καμιά υποχρέωση έναντι του δανείου αυτού, ενώ απαιτούσαν να τους επιστραφεί και το ποσό που συσώρευσε η Βρετανία από το ετήσιο πλεόνασμα των £11.000, όπως και κάθε ποσό που αφαιρούνταν από το νησί, από το 1914 και εντεύθεν.

¹⁶³⁶ Georghallides, ό.π., σσ. 392-394.

¹⁶³⁷ Στο ίδιο, σ. 383.

¹⁶³⁸ Στο ίδιο.

Από το 1925 ως το 1927, τα επιχειρήματα των κυβερνητικών αξιωματούχων στέρευαν έναντι των σχετικών ερωτήσεων των Βρετανών βουλευτών. Συχνά, μάλιστα, εκφράζονταν έντονες διαμαρτυρίες για την υποχρέωση των Βρετανών φορολογουμένων να καταβάλλουν το σύνολο των τόκων του δανείου του 1855, μετά την αιγυπτιακή άρνηση. Οι βουλευτές θεωρούσαν ότι η εγγυήτρια Γαλλία είχε την υποχρέωση να συνεισφέρει, αφού είχαν την εντύπωση ότι η χώρα αυτή συνέχιζε να καρπώνεται το ήμισυ των τόκων και του συσσωρευθέντος πλεονάσματος.

Το εύρημα που επιβεβαιώνει το αδιέξοδο της βρετανικής κυβέρνησης έναντι του λεγόμενου φόρου υποτελείας, καθώς και την παραδοχή της για την αδικία που επιβλήθηκε στην Κύπρο όλα αυτά τα χρόνια, είναι το μυστικό υπόμνημα του υπουργού Αποικιών L. Amery προς το Υπουργικό Συμβούλιο, με ημερομηνία 14 Ιουλίου 1927. Σε αυτό, ο υπουργός αναφέρει:

«[...] πρέπει να κατανοήσουμε ότι η στάση των αιρετών μελών ενέχει ισχυρή ηθική βάση. Η οφειλή, εναντίον της οποίας διαμαρτύρονται, κατά τη γνώμη μου, δεν μπορεί πλέον να δικαιολογηθεί από την κυβέρνηση της Α.Μ.»¹⁶³⁹.

Η εξέλιξη των πραγμάτων οδήγησε στον απεγκλωβισμό τους από αυτό το αδιέξοδο. Η διέξοδος όμως σχεδιάστηκε με τρόπο που θα εξυπηρετούσε και πάλι τα βρετανικά συμφέροντα. Στη συνεδρία της 27ης Ιουνίου 1928, ο υπουργός Αποικιών Amery, απαντώντας στον βουλευτή James Brown Couper¹⁶⁴⁰, σε σχέση με το *μερίδιο της Κύπρου στο οθωμανικό δημόσιο χρέος*, έλεγε:

«Η κυπριακή συνεισφορά στο εν λόγω χρέος, ετήσιου ύψους 92.800 λιρών, γνωστής επισήμως ως φόρος υποτελείας, ακόμα πληρώνεται. Με διευθετήσεις που τέθηκαν σε ισχύ στις αρχές του έτους, η Βρετανία

¹⁶³⁹ CAB 24/187/46, “The Political Situation in Cyprus”, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, Secret, (C.P. 198(27), 14 Ιουλίου 1927. Αυτό είναι το μνημόνιο που υπέβαλε ο Amery ενώπιον του Υπουργικού Συμβουλίου στις 20 Ιουλίου 1927. Στο πλαίσιο εκείνης της υπουργικής συνάντησης αποφασίστηκε η αντικατάσταση του φόρου υποτελείας με την παγίωση του ποσού των 10.000 λιρών υπέρ της Αυτοκρατορικής Άμυνας. Η μετάφραση του αποσπάσματος στην ελληνική, έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹⁶⁴⁰ James Brown Couper (1870-1946). Σκωτσέζος Συντηρητικός πολιτικός, μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων (1924-29).

αύξησε την ετήσια χορηγία από £50.000 σε £92.800, ήτοι ολόκληρο το ποσό του μεριδίου αυτού, ενώ το νησί προσφέρει ετησίως £10.000 υπέρ της αυτοκρατορικής άμυνας. Οπότε προκύπτει περίσσειμα £32.800 στον κυπριακό προϋπολογισμό, για διοικητικές μεταρρυθμίσεις και βελτιώσεις»¹⁶⁴¹.

5. Η διευθέτηση του ζητήματος των αιγυπτιακών υποχρεώσεων έναντι του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855

Την άνοιξη του επόμενου έτους, η βρετανική Κυβέρνηση κατόρθωσε να συμφωνήσει με την αιγυπτιακή Κυβέρνηση για το ζήτημα που ταλάνιζε το Λονδίνο από το 1924, οπότε η χώρα αυτή σταμάτησε να εξυπηρετεί τις υποχρεώσεις της έναντι του δανείου του 1855. Συγκεκριμένα, στις 21 Μαρτίου 1929, επήλθε συμφωνία, (επίσημα), μεταξύ Βρετανίας και Αιγύπτου αναφορικά με τη διευθέτηση της διαφοράς των δύο κυβερνήσεων σε σχέση με τις οφειλές της τελευταίας έναντι του οθωμανικού εγγυημένου δανείου του 1855¹⁶⁴².

Ο υπουργός Οικονομικών W. Churchill απάντησε στις σχετικές ερωτήσεις βουλευτών με σύντομη δήλωση, σκιαγραφώντας τις κύριες πρόνοιες της εν λόγω συμφωνίας:

«[...] η αιγυπτιακή κυβέρνηση συμφώνησε να καταβάλει τις καθυστερήσεις της συνεισφοράς της στους τόκους του δανείου του 1855, οι οποίες από το 1924 ανήλθαν σε 328.600 λίρες. Ανέλαβε επίσης να καταβάλει το οφειλόμενο ποσό για την εξυπηρέτηση και ρευστοποίηση του μεριδίου της στο εν λόγω δάνειο, ύψους 1.386.000 λιρών, με την άμεση καταβολή 302.000 λιρών και 16 μηνιαίες δόσεις ύψους 90.000 λιρών εκάστη. Ως αντάλλαγμα, η Βρετανία απάλλαξε την Αίγυπτο από κάθε άλλη απαίτηση έναντι αυτού του δανείου. Το Κάιρο αποδέχθηκε, επίσης, να καταβάλει 849.000 λίρες σε εκκρεμούσες απαιτήσεις πολεμικών αποζημιώσεων.

¹⁶⁴¹ *Έθνος*, 21 Ιουλίου 1928, σ. 4. Hansard, 27 Ιουνίου 1928, series 5, vol. 219, 522-523. Η μετάφραση στην ελληνική, έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹⁶⁴² CAB 24/202, Anglo-Egyptian Financial Negotiations, Note by the Chancellor of the Exchequer, Secret, 25 Φεβρουαρίου 1929.

Από την άλλη, η βρετανική Κυβέρνηση ανέλαβε να αποδώσει στην Αίγυπτο μερίδιο του ταμείου ανοικοδόμησης της Βρετανικής αυτοκρατορίας, αφού πρώτα το ποσό αυτό συμψηφιστεί με το χρέος της Αιγύπτου έναντι του δανείου του 1855 και συμπληρωθεί τυχόν κέρδος ή ζημία για κάθε χώρα, νοουμένου ότι η Γερμανία θα συνεχίσει να καταβάλλει ετησίως τις υποχρεώσεις της»¹⁶⁴³.

Απαντώντας σε αναφορές του Τύπου για τη ρευστοποίηση του δανείου του 1855, ο Churchill ανέφερε ότι η Βρετανία δεν είχε νομική υποχρέωση να εξαργυρώσει το δάνειο αυτό, ούτε η συμφωνία με την Αίγυπτο επέβαλε στο Λονδίνο τέτοια υποχρέωση. Αλλά η Βρετανία, συνέχισε, διέθετε το πλεόνασμα του λεγόμενου κυπριακού φόρου υποτελείας πέρα και πάνω από τα απαιτούμενα ποσά για την εξυπηρέτηση του δανείου (εννοώντας τις 11.000 λίρες ετησίως), για αγορά ομολόγων του δανείου του 1855. Από την πηγή αυτή συσσωρεύθηκαν συνολικά £642.000, που αποτελούν τον πυρήνα του χρεολυσίου.

«Στις διαπραγματεύσεις με την αιγυπτιακή κυβέρνηση, συμφωνήθηκε όπως αυτά τα ομόλογα δεν ληφθούν υπόψη στον υπολογισμό του αιγυπτιακού μεριδίου για το δάνειο και τώρα εισηγούμαστε να τα ακυρώσουμε. Επιπλέον, στο μέλλον, το πλεόνασμα των ποσών που συγκεντρώθηκαν από την Κύπρο και την Αίγυπτο μπορεί να διατίθεται περιστασιακά:

- για εξαγορά των ομολόγων (του δανείου του 1855) από την αγορά, νοουμένου ότι θα εξασφαλίζονται σε λογική τιμή και, σε αυτή την περίπτωση, θα ακυρώνονται, ή
- στην εξαγορά χρεογράφων της βρετανικής Κυβέρνησης, τα οποία θα συσσωρεύονται ως χρεολύσιο, μέχρις ότου συγκεντρωθεί το απαιτούμενο ποσό για τη ρευστοποίηση του συνόλου του δανείου».

Ο Churchill εκτίμησε ότι για το σκοπό αυτό απαιτούνταν μια περίοδος 30-40 χρόνων¹⁶⁴⁴.

¹⁶⁴³Hansard, 21 Μαρτίου 1929, series 5, vol. 226, 1862-1864. Η απόδοση της παρέμβασης Churchill στην ελληνική έγινε από τον συγγραφέα της παρούσας διατριβής.

¹⁶⁴⁴ Στο ίδιο.

Ωστόσο, απέφυγε να απαντήσει σε καταγισμό ερωτήσεων των βουλευτών αν το βρετανικό Κοινοβούλιο θα καλούνταν να επικυρώσει τη συμφωνία με την Αίγυπτο.

Τα ανωτέρω είναι αποκαλυπτικά για τον τρόπο με τον οποίο η βρετανική Κυβέρνηση κατόρθωσε να διευθετήσει με επιτυχία και με την ελάχιστη δυνατή ζημιά τις εκκρεμότητες που αφορούσαν την Κύπρο και την Αίγυπτο στο ζήτημα του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855.

Σε ό,τι αφορά την Κύπρο, η παγίωση της εισφοράς των £10.000 προς όφελος της αυτοκρατορικής άμυνας εξασφάλιζε, στην ουσία, με νόμιμο τρόπο και με τη συναίνεση των αιρετών μελών, τη συνέχιση της καταβολής του υπολοίπου ποσού που καρπωνόταν η Βρετανία από το 1878 και εντεύθεν, μετά την αποπληρωμή των τόκων του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855, το οποίο επενδυόταν σε πάγια κρατικά χρεόγραφα. Με άλλα λόγια συνεχίστηκε η καταβολή των χρεολυσίων από τους Κυπρίους με νομότυπο τρόπο.

Συμπεράσματα

Η πτώχευση της Πύλης τον Απρίλιο του 1876, η στρατιωτική ήττα που υπέστη στο Ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877-78 και η συνεπακόλουθη υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, κατέστησαν ευάλωτη τη διαπραγματευτική της θέση έναντι των στρατηγικών επιδιώξεων της Βρετανίας. Μέσα σε ένα πλαίσιο οικονομικών, πολιτικών και στρατιωτικών αδιεξόδων, η Πύλη βρέθηκε να διαπραγματεύεται με την Βρετανία, το ζήτημα της εκχώρησης της Κύπρου. Αναντίλεκτα, η οικονομική αδυναμία της Πύλης, διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στην τελική έκβαση αυτών των διαπραγματεύσεων και στη βρετανική δήμευση του κυπριακού πλεονάσματος για αποπληρωμή των οθωμανικών υποχρεώσεων στο εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1855.

Όπως προκύπτει μέσα από την αλληλογραφία, στο τρίγωνο Λονδίνου – βρετανικής Πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη – Υψηλής Πύλης, η βρετανική κυβέρνηση, την ίδια στιγμή που εκβίαζε το σουλτάνο να αποδεχθεί την υπογραφή αμυντικής συνθήκης, υποσχόταν, δίκην δολώματος, την εκ μέρους της διατήρηση της καταβολής του ετήσιου κυπριακού πλεονάσματος των εσόδων έναντι των δαπανών της Κύπρου. Η Βρετανία δεν επιθυμούσε να καταστήσει τη συμφωνία για την Κύπρο, οικονομικά ασύμφορη για την Πύλη. Προσέδιδε μια προσωρινότητα στην βρετανική κατοχή και διοίκηση της νήσου, επειδή εμφανιζόταν ως υπερασπιστής της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συνάμα υπέρμαχος των μεταρρυθμίσεων και της προστασίας των Οθωμανών υπηκόων στην οθωμανική επικράτεια. Η πολιτική που ακολούθησε αποσκοπούσε αφενός, να καθησυχάσει το σουλτάνο προσφέροντας στρατιωτική και πολιτική ασφάλεια και αφετέρου, επιδίωξε την αποφυγή εντυπώσεων και δημιουργία κακού προηγούμενου για το διαμελισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, γνωρίζοντας ότι οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις θα αξιοποιούσαν την εξέλιξη αυτή, για να αποσπάσουν και οι ίδιες εδάφη από τις οθωμανικές κτήσεις.

Σύμφωνα με την Συνθήκη της 4^{ης} Ιουνίου 1878, η Κύπρος δεν κατέστη αποικία της Μεγάλης Βρετανίας, αλλά αντικείμενο νομής και κατοχής. Οι πραγματικοί της στόχοι αποκαλύφθηκαν μετά την οριστικοποίηση των Προσαρτημάτων της 14ης Αυγούστου 1878, της Σύμβασης της 3ης Φεβρουαρίου 1879, και αμέσως μετά, στα πρώτα χρόνια της βρετανικής κατοχής της Κύπρου, οπότε επέβαλε τον de facto διαχωρισμό της από

την Πύλη. Η κυριαρχία συνέχισε μεν να ανήκει de jure στο Σουλτάνο, αλλά αυτό διήρκεσε μέχρι το 1914, το έτος προσάρτησης της Κύπρου από την Αγγλική Αυτοκρατορία.

Πολύ νωρίς, τον Ιούλιο του 1878, οι συζητήσεις που διεξήχθησαν στο βρετανικό Κοινοβούλιο, αποκάλυψαν την επιδίωξη της Βρετανίας να διασυνδέσει τις οικονομικές υποχρεώσεις της Πύλης έναντι του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855 και της δικής της οφειλής του κυπριακού πλεονάσματος που εκπήγαζε από την Προσθήκη της 1^{ης} Ιουλίου 1878.

Η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, υπό τον William Ewart Gladstone, ο οποίος διαδέχθηκε στην εξουσία τον Benjamin Disraeli, υιοθέτησε τις δεσμεύσεις της προκατόχου της, ότι δηλαδή, η ανάθεση της κατοχής της Κύπρου στην Βρετανία δεν θα έπρεπε να μειώνει τα έσοδα που ελάμβανε ο σουλτάνος από το νησί, τα οποία εκτιμήθηκαν πέραν των 80.000 λιρών. Προφανώς, το ποσό αυτό αντιστοιχούσε στα έσοδα των τελωνείων της Σμύρνης και της Συρίας τα οποία ήταν υποθηκευμένα στο κριμαϊκό δάνειο μαζί με τον υποτελικό φόρο της Αιγύπτου, ο οποίος κατατίθετο απευθείας από το Χαλίφη της Αιγύπτου στη Τράπεζα της Αγγλίας, χωρίς δυνατότητα παρέμβασης από την Πύλη. Η Βρετανία προσέτρεξε να δεσμεύσει το ποσό αυτό εξαιτίας της αφερεγγυότητας της Πύλης, απαλλάσσοντας την ίδια στιγμή και τη Γαλλία με την οποία είχαν από κοινού εγγυηθεί το δάνειο του 1855.

Είναι αξιοσημείωτο ότι οι διακηρύξεις του Γλάδστονα σε σχέση με την Κύπρο, όταν βρισκόταν στην αντιπολίτευση, όχι μόνο δεν μετουσιώθηκαν σε πράξη όταν ανέλαβε την εξουσία, αλλά επί Πρωθυπουργίας του, δεσμεύτηκε το κυπριακό πλεόνασμα για την αποπληρωμή των τόκων του εγγυημένου δανείου του 1855. Επιπλέον, σύμφωνα με το οικονομικό δόγμα που ακολούθησε για τις βρετανικές κτήσεις και αποικίες, η Κύπρος αφέθηκε μόνη να αντεπεξέλθει των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπισε.

Το Εγγυημένο Οθωμανικό Δάνειο του 1855, ύψους £5,000,000, είχε συναφθεί από την Οθωμανική αυτοκρατορία για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις στρατιωτικές δαπάνες του Κριμαϊκού πολέμου. Η εξασφάλισή του κατέστη δυνατή με την εγγύηση της Βρετανίας και της Γαλλίας. Το επιτόκιο ανερχόταν στο 4%, ενώ ένα επιπρόσθετο επιτόκιο ύψους 1% προοριζόταν για το χρεολύσιο, το οποίο, σύμφωνα με την εν λόγω Δανειακή Σύμβαση, δεν ήταν εγγυημένο από τις δύο χώρες.

Το ετήσιο πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών της Κύπρου, παρά την προσπάθεια του απεσταλμένου της βρετανικής κυβέρνησης στην Κωνσταντινούπολη Sir Robert Bidduph, κατά τις διαβουλεύσεις με την Πύλη, να πετύχει τη μείωσή του κάτω από τις £50.000, εκμεταλλευόμενος την υποτίμηση της τουρκικής μεταλλικής πιάστρας, καθορίστηκε εν τέλει στις £92.799, 11 σελίνια και 3 πένες .

Το ποσό που δεσμεύτηκε από το κυπριακό πλεόνασμα ανερχόταν στις £81,752 και αντιπροσώπευε το υπόλοιπο που απέμενε, μετά την καταβολή του αιγυπτιακού φόρου υποτελείας, ύψους £72.000, επί συνόλου ετήσιων τόκων του κριμαϊκού δανείου, ύψους £154.000.

Η Βρετανία, οικειοποιείτο το υπόλοιπο των 11.048 λιρών, μετά την αφαίρεση των τόκων του κριμαϊκού δανείου, επενδύοντας το ποσό αυτό σε πάγια χρεόγραφα. Η μη διάθεσή του για το χρεολύσιο οφειλόταν στην άρνηση συγκατάθεσης εκ μέρους της Πύλης. Το δάνειο καθίστατο ληξιπρόθεσμο το 1900, όπως προέβλεπε η δανειακή σύμβαση του 1855. Όμως, δεν επήλθε ποτέ συμφωνία μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι ομολογιούχοι του αρκούσαν α λαμβάνουν τους τόκους και από τη στιγμή που το χρεολύσιο δεν ήταν εγγυημένο από τη Γαλλία και την Βρετανία, δεν διεκδίκησαν την αποπληρωμή του στην ημερομηνία λήξης του.

Εξίσου αποτυχημένες υπήρξαν οι διαπραγματεύσεις των δύο χωρών, οι οποίες κορυφώθηκαν στις παραμονές του 1900, για την αποπληρωμή του κριμαϊκού δανείου μέσω της σύναψης ενός κυπριακού δανείου το οποίο θα εγγυάτο η Βρετανία.

Ο όρος φόρος υποτελείας, δεν αποδιδόταν ορθά λόγω του ότι δεν αφορούσε την καταβολή φόρου από ένα υποτελές κράτος προς το κυρίαρχο κράτος, αλλά αποτελούσε το κατά μέσο όρο πλεόνασμα υπέρ του Σουλτάνου, από μια επαρχία του, όπως αυτό καθορίστηκε από τη Βρετανική κυβέρνηση.

Η εκτενής αναφορά του όρου «φόρος υποτελείας» σε αλληλογραφία μεταξύ της βρετανικής κυβέρνησης και της κυπριακής διοίκησης, όπως και στις συζητήσεις στο βρετανικό κοινοβούλιο, δημιούργησαν τη λανθασμένη εντύπωση και καθιερώθηκε η αντίληψη ότι το κυπριακό πλεόνασμα αποτελούσε φόρο υποτελείας. Τον ίδιο όρο χρησιμοποιούσαν τα αιρετά μέλη στο Νομοθετικό Συμβούλιο, οι Έλληνες της νήσου στα συλλαλητήρια, στα υπομνήματα και στα ψηφίσματά τους, καθώς επίσης η

αρθρογραφία του ελληνόφωνου τύπου στο νησί. Επρόκειτο όμως, για το ετήσιο πλεόνασμα των εσόδων έναντι των δαπανών της Κύπρου, που καθοριζόταν σύμφωνα με το μέσο όρο των τελευταίων πέντε χρόνων της Οθωμανοκρατίας στο νησί.

Η συγκεκριμένη δαπάνη στον κυπριακό προϋπολογισμό ορίστηκε από το 1878 μέχρι το 1914, ως το «ποσό του υποτελικού φόρου πληρωτέου στην Τουρκία [ή Πύλη]», (“amount of tribute payable to Turkey”). Αμέσως μετά τη προσάρτηση από την Αγγλική Αυτοκρατορία, μετονομάστηκε σε «Μερίδιο της Κύπρου για το τουρκικό χρέος», μέχρι το Μάρτιο του 1925. Με τα Ανοικτά Γράμματα του Βασιλέως στις 10 Μαρτίου 1925 η επιβάρυνση του υποτελικού φόρου προσδιορίστηκε ως, «σχετικώς προς το Δημόσιο Οθωμανικόν Χρέος».

Η μετονομασία του κυπριακού πλεονάσματος στα δύο σημαντικά χρονικά ορόσημα, το 1914 και το 1925, εκ μέρους της Βρετανίας, δεν είχαν ούτε νομική, ούτε ηθική βάση. Ήταν μια αυθαίρετη απόφαση μιας πανίσχυρης αυτοκρατορίας, εις βάρος ενός μικρού λαού με πενιχρά πολιτικά μέσα, ο οποίος δεν είχε τις δυνατότητες προσφυγής σε κανένα άλλο Δικαστικό Θεσμό για να διεκδικήσει νομικά την απαλλαγή του.

Η Τουρκοκρατία είχε κληροδοτήσει στην Αγγλοκρατία μια Κύπρο φτωχή και σε άθλια οικονομική κατάσταση. Η βρετανική διοίκηση επέλεξε αρχικά να εξοικειωθεί παρά να αλλάξει ριζικά το οθωμανικό φορολογικό σύστημα. Η μεταρρύθμιση που εφαρμόστηκε στη συνέχεια, αποσκοπούσε στην αποτελεσματική συλλογή των φόρων, παρά στην αναδιοργάνωση του οικονομικού συστήματος της Κύπρου.

Η οικονομική ανάκαμψη του νησιού υπήρξε αργή και βασανιστική, ιδιαίτερα μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα. Η φορολογία εξακολουθούσε να είναι πολύ υψηλή και μαζί με την απαίτηση των Βρετανών να φορολογήσουν την εκκλησιαστική περιουσία και να καταργήσουν τα προνόμια που απολάμβανε επί Οθωμανών, προκαλούσε σοβαρές λαϊκές διαμαρτυρίες και έντονες αντιδράσεις εκ μέρους του κλήρου. Παράλληλα, η επιβάρυνση της κυπριακής οικονομίας με το λεγόμενο υποτελικό φόρο εξουδετέρωνε κάθε πιθανότητα δημιουργίας πλεονάσματος και καθήλωνε την ανάπτυξη του τόπου. Η βρετανική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να επωμιστεί την οικονομική στήριξη του νησιού, πέρα από το κυπριακό χορήγημα που κάλυπτε τα ετήσια ελλείμματα που προκαλούσε η εξαγωγή του κυπριακού πλεονάσματος.

Διαψεύστηκαν οι προσδοκίες της πλειοψηφίας του λαού και προκλήθηκαν αντιδράσεις εξαιτίας της αφαίρεσης μεγάλου μέρους των εσόδων της νήσου για σκοπούς ξένους και αλλότριους προς τα συμφέροντά τους, του πολλαπλάσιου κόστους συντήρησης και λειτουργίας της νέας διοίκησης και της ψυχρής διαχείρισης της καθημερινότητας και της περιφρόνησης των αιτημάτων τους από τη νέα διοίκηση.

Η νέα αποικιακή διοίκηση διαπίστωσε πολύ νωρίς τους οικονομικούς περιορισμούς και τις συνέπειες της μεγάλης αφαίρεσης κεφαλαίων από την κυπριακή οικονομία, εκτιμώντας ότι ήταν αδύνατο για την Κύπρο να μπορέσει να εξισορροπήσει τις υψηλές δαπάνες με τα έσοδά της, για αρκετά χρόνια. Η αντίδραση της βρετανικής διοίκησης σε περιόδους ξηρασίας και πτώσης των τιμών των αγροτικών προϊόντων ήταν φειδωλή και περιοριζόταν στη λήψη μέτρων που απλά άμβλυναν μερικώς την ένδεια και το φάσμα πείνας των επηρεαζόμενων ομάδων πληθυσμού. Το Υπουργείο Αποικιών και το Υπουργείο Οικονομικών στο Λονδίνο, δεν επέτρεπαν περιθώρια διαφορετικής αντίδρασης.

Η Κύπρος, μετά την καταβολή του «φόρου υποτελείας» δεν είχε έσοδα για την ανάπτυξη έργων υποδομής και η Βρετανία, η οποία θα μπορούσε να εγγυηθεί τη σύναψη δανείων για το σκοπό αυτό, ή τουλάχιστον να αναλάβει το κύριο βάρος του φόρου αυτού, δεν ήταν διατεθειμένη να προβεί στην ανάπτυξη της Κύπρου, αξιοποιώντας βρετανικούς φόρους. Στις περιπτώσεις που προέκυπτε μικρό πλεόνασμα, αξιοποιείτο η ευκαιρία για μείωση του κυπριακού χορηγήματος. Ακόμη και η ενδεχόμενη μείωση που θα προέκυπτε από τη μετατροπή του λεγόμενου υποτελικού φόρου, δεν επρόκειτο να ωφελήσει τους Κύπριους αλλά τους Βρετανούς φορολογουμένους. Η πρόθεση αυτή εκφράστηκε ξεκάθαρα από το πιο επίσημο βήμα, το βρετανικό κοινοβούλιο, από τον Υπουργό Οικονομικών και τον Υπουργό Αποικιών, τους δύο κατ' εξοχήν υπεύθυνους για την οικονομική και πολιτική διαχείριση της Κύπρου.

Οι προσπάθειες των Ελλήνων της νήσου να προβάλουν τα αιτήματά τους κορυφώθηκαν με την αποστολή της πρώτης Πρεσβείας στο Λονδίνο το 1889. Η αποστολή αυτή απέτυχε, από τη μια, λόγω των λανθασμένων χειρισμών και της απειρίας που χαρακτήριζε τη σύνθεση των μελών της, και από την άλλη, λόγω της

απροθυμίας της βρετανικής κυβέρνησης να υιοθετήσει οποιεσδήποτε αλλαγές ή μεταρρυθμίσεις προς όφελος των Κυπρίων.

Η στάση της βρετανικής κυβέρνησης διαφοροποιήθηκε, όταν αποφασίστηκε η παγίωση του επιδόματος στις £50.000 από το οικονομολογικό έτος 1907, μέχρι την κατάργηση του λγόμενου υποτελικού φόρου, είκοσι χρόνια μετά. Εξαιρέση αποτέλεσε το 1911, όταν το χορήγημα μειώθηκε στις £40.000.

Το γεγονός αυτό αποτελεί στην ουσία την παραδοχή της δύσκολης οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε στην Κύπρο, εξαιτίας της υλικής και ηθικής επιβάρυνσης των Κυπρίων, οι οποίοι δεν έπαψαν να εκφράζουν τις έντονες διαμαρτυρίες τους με κάθε έννομο μέσο. Η επιβεβαίωση, εν μέρει, των ισχυρισμών τους, τεκμηριώνεται από τις θέσεις που εξέφρασε στο βρετανικό Υπουργικό Συμβούλιο ο Υφυπουργός Αποικιών Winston Churchill αφότου επέστρεψε από την Κύπρο, στο Λονδίνο, το 1907. Η παραδοχή της επίσημης κυβέρνησης ότι η οικονομική πορεία της Κύπρου δεν ήταν αυτή που αναμενόταν στην αρχή της βρετανικής κατοχής, αποτυπώνεται και σε επιστολή του Υπουργού Αποικιών προς τον Έπατο Αρμυστή, το 1910, μετά από 32 χρόνια Αγγλοκρατίας στην Κύπρο.

Την ίδια περίοδο, όμως, εδραιώθηκε το αίσθημα ασφάλειας στο νησί και αυτό αντικατοπτρίστηκε με τη πληθυσμιακή αύξηση η οποία σημείωσε ραγδαίους ρυθμούς, αλλά και τη βαθμιαία βελτίωση στις υποδομές, τις συνθήκες υγιεινής, την αύξηση των αγροτικών προϊόντων και τον εμπλουτισμό της διατροφής.

Η σύσταση Νομοθετικού Συμβουλίου με το Διάταγμα του 1882, παρά το περιορισμένο εύρος ελέγχου της διοίκησης, που έδιδε στα αιρετά μέλη, προσέφερε βήμα έκφρασης και διεκδίκησης των αιτημάτων των Κυπρίων από τους αντιπροσώπους του. Εμπόδιζε όμως τη διεκδίκηση απαλλαγής από το λεγόμενο υποτελικό φόρο, τον οποίο επέβαλε συνάμα ως διαρκή υποχρέωση των εσόδων της νήσου.

Το ζήτημα του κυπριακού πλεονάσματος απασχολούσε και το βρετανικό κοινοβούλιο, το οποίο καλείτο σε ετήσια βάση να επισημιάζει τα κυπριακά χορηγήματα για κάλυψη του ελλείμματος του κυπριακού προϋπολογισμού. Οι συζητήσεις αυτές και οι τοποθετήσεις της αντιπολίτευσης και της κυβέρνησης ενίοτε

έδιναν το έναυσμα για αντιδράσεις στον ξένο και τον κυπριακό τύπο, και στο Νομοθετικό Συμβούλιο.

Η εκάστοτε βρετανική κυβέρνηση υιοθέτησε τη θέση ότι η Κύπρος είχε συμβατική υποχρέωση, στη βάση της Αμυντικής Συνθήκης της 4^{ης} Ιουνίου 1878, να καταβάλλει ετησίως το κυπριακό πλεόνασμα στην Πύλη. Η βρετανική ερμηνεία της Συνθήκης καθιστούσε πρώτο οφειλέτη την Κύπρο και την Βρετανία ως εγγυήτρια του ποσού προς την Πύλη. Παράλληλα, υποστήριζε ότι η Συνθήκη αυτή δεν της επέτρεπε να διαφοροποιήσει την κατάσταση πραγμάτων για όση περίοδο βρισκόταν σε ισχύ η συμφωνία της με την Πύλη. Όμως, η Προσθήκη της 1ης Ιουλίου 1878 προνούσε όπως η Βρετανία καταβάλλει το ποσό αυτό και όχι η ίδια η νήσος και επίσης, σε πολλές τοποθετήσεις τους οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι τοποθετούνταν με ανακρίβειες αναφερόμενοι στη δήθεν τουρκική συγκατάθεση για δέσμευση του κυπριακού πλεονάσματος για τους τόκους του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855. Προέβαλλαν επίσης αναληθώς, ότι η Δανειακή Σύμβαση του 1855 αφορούσε και τα κυπριακά έσοδα. Απέφευγαν να αναφερθούν ή να εξηγήσουν τους λόγους, για τους οποίους η Βρετανία οικειοποιείτο ετησίως το υπόλοιπο ποσό μετά την αποπληρωμή των τόκων. Ανεξήγητη επίσης παρέμεινε και η νομική βάση επί της οποίας στηρίχθηκε η απόφαση για οικειοποίηση και επένδυση του υπολοίπου από το κυπριακό πλεόνασμα σε πάγια κρατικά χρεόγραφα.

Αρκούντως σημαντική είναι η διαπίστωση ότι η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, την οποία οι Κύπριοι θεωρούσαν ότι διάκειτο θετικά έναντί τους, για να δικαιολογήσει τη δήμευση του κυπριακού πλεονάσματος, υιοθέτησε το επιχείρημα των Συντηρητικών ότι η Κύπρος δεν έπρεπε να διαμαρτύρεται αφού κατέβαλλε το φόρο αυτό και επί Οθωμανοκρατίας. Θεωρούσαν εξίσου, ότι λόγω του κυπριακού χορηγήματος η Κύπρος κατέβαλλε λιγότερα από όσα στα τελευταία πέντε έτη πριν τη Συνθήκη του 1878, παραλείποντας το υπερτετραπλάσιο κόστος της βρετανικής διοίκησης σε σχέση με την αντίστοιχη οθωμανική διοίκηση. Οι κυβερνώντες μάλιστα στο Λονδίνο θεωρούσαν ως αγαθοεργία το ετήσιο βοήθημα που έδιναν στο νησί, το οποίο ανερχόταν κατά μέσο όρο στις £31.800.

Ο Πρωθυπουργός Gladstone, όμως, παραδέχθηκε ενώπιον της Βουλής των Κοινοτήτων ότι το κυπριακό πλεόνασμα που συμφωνήθηκε στις διαπραγματεύσεις ήταν υπερβολικό και καθορίστηκε εξαιτίας της χαώδους κατάστασης των τουρκικών

λογαριασμών που υπέβαλε η Πύλη. Δεν δίστασε, παρόλα αυτά, να δημεύσει επί διακυβέρνησής του αυτό το υπερβολικό ποσό προς όφελος του βρετανικού αλλά και του γαλλικού ταμείου.

Μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, οι Κύπριοι βουλευτές στο Νομοθετικό Συμβούλιο υποστήριζαν ότι η Βρετανία, δυνάμει της Συνθήκης του 1878, έπρεπε η ίδια να καταβάλλει το ποσό στην Πύλη, το οποίο καθορίστηκε χωρίς την ενδελεχή έρευνα και δέουσα επιμέλεια από την Βρετανία και πως οι φόροι που καταβάλλονταν επί βρετανικής διοίκησης θεωρούνταν υψηλότεροι από όσους επέβαλλε η Οθωμανοκρατία, προκαλώντας οικονομική καχεξία. Στο ίδιο διάστημα πέτυχαν να υιοθετήσουν τρία ομόφωνα ψηφίσματα, το 1884, το 1885 και το 1892 όπου εξέφραζαν τη θέση αυτή και ζητούσαν την κατάργηση ή τη μείωση του υποτελικού φόρου. Όμως, δεν είχαν ξεκάθαρη στάση στη νομική υποχρέωση της Βρετανίας, αφού σε πολλές τοποθετήσεις τους φέρονταν να αναγνωρίζουν ως κυπριακή υποχρέωση την καταβολή του λεγόμενου υποτελικού φόρου. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι Έλληνες βουλευτές δεν είχαν κοινές τοποθετήσεις και συγκροτημένη στρατηγική διεκδίκησης του στόχου, αφού υποβάλλονταν και προτάσεις οι οποίες δεν ετύγχαναν ούτε της καθολικής αποδοχής των ομοδόξων τους. Το 1887, οι Έλληνες της νήσου με την υποστήριξη δύο μωαμεθανών μελών, πέτυχαν να υιοθετήσουν ακόμα ένα ψήφισμα, τα οποία όμως δεν λαμβάνονταν υπόψη από το Λονδίνο. Κοινός παρονομαστής των ψηφισμάτων αυτών ήταν η απουσία διασύνδεσης του λεγόμενου υποτελικού φόρου με τα εθνικά ζητήματα. Αυτό επέτρεψε στα αιρετά μέλη να συνεργαστούν και να τα υπερψηφίσουν.

Οι αντεγκλήσεις μεταξύ Συντηρητικών και Φιλελευθέρων βουλευτών στο βρετανικό κοινοβούλιο διεξάγονταν, όπως αποδεικνύεται για μικροπολιτικούς κυρίως λόγους. Επί της ουσίας, για ένα μεγάλο διάστημα, οι όποιοι λόγοι συμπάθειας δεν μετουσιώνονταν σε μέτρα για απάμβλυνση των οικονομικών προβλημάτων του Κυπριακού λαού, ούτε και σε άρση της επιβολής του υποτελικού φόρου που απομυζούσε το ήμισυ των ετήσιων εσόδων της νήσου. Οι τοποθετήσεις τους επηρεάζονταν επίσης από το ποιά πολιτική δύναμη βρισκόταν στην εξουσία και στην αντιπολίτευση και αναλόγως αναπροσάρμοζαν τη ρητορική τους εντός του Κοινοβουλίου. Κύριο χαρακτηριστικό των συζητήσεων ήταν η υιοθέτηση κοινής γραμμής από την εκάστοτε κυβέρνηση στο Λονδίνο, σε σχέση με τη «νομική, δυνάμει Σύμβασης, υποχρέωση» της Κύπρου να καταβάλλει το φόρο αυτό. Μοναδική και

σταθερή διαφοροποίηση εμφανιζόταν στην αντίληψη των δύο μεγάλων πολιτικών σχηματισμών στη Βουλή των Κοινοτήτων, σχετικά με τη χρησιμότητα της νήσου για τα βρετανικά συμφέροντα. Οι Φιλελεύθεροι θεωρούσαν ότι το νησί δεν ήταν χρήσιμο για την Βρετανία, ενώ οι Συντηρητικοί υποστήριζαν την πολιτική της κυβέρνησης Beaconsfield και πως μέχρι τη στιγμή που τα στρατηγικά τους συμφέροντα θα καθιστούσαν απαραίτητη την Κύπρο, η κατοχή της εξασφάλιζε ότι καμιά ανταγωνίστρια δύναμη δεν θα αποκτούσε προβάδισμα από ενδεχόμενη κατοχή της. Οι τοποθετήσεις των Ιρλανδών βουλευτών ήταν σταθερά θετικές έναντι των κυπριακών θέσεων και εξέφραζαν τη συμπάθεια και την υποστήριξή τους. Η στάση τους επηρεαζόταν θετικά εξαιτίας και των δικών τους εθνικών επιδιώξεων για τη δημιουργία Ιρλανδικού κράτους.

Στο Νομοθετικό Συμβούλιο, μετά τα παγκύπρια συλλαλητήρια του 1895 και τα γεγονότα που διαδραματίζονταν εκτός Κύπρου, όπως η επανάσταση στη Κρήτη το 1896 και ο ατυχής πόλεμος του 1897, σε συνδυασμό με τον εθνικό διχασμό που επέφερε το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα στους κόλπους των Ελλήνων του νησιού, διαφοροποίησε τις ισορροπίες μεταξύ των αιρετών μελών στο Σώμα. Βαθμιαία, οι εξελίξεις οδήγησαν το τουρκικό στοιχείο εγγύτερα στην αποικιακή διοίκηση. Σκοπός των μωαμεθανών ήταν αφενός να εξασφαλίσουν την υποστήριξη, προστασία και ασφάλειά τους, και αφετέρου να ανακόψουν την πορεία προς την Ένωση με την Ελλάδα, στηρίζοντας «την εξακολούθηση της επιβολής του φόρου υποτελείας στην Πύλη», αφού θεωρούσαν ότι ήταν ο άρρηκτος δεσμός της Κύπρου με το σουλτάνο. Ταυτόχρονα, ως αντιπερισπασμό στην Ένωση με την Ελλάδα, υποστήριζαν την επιστροφή της νήσου στην Πύλη, όταν η Βρετανία θα αποφάσιζε να εγκαταλείψει την Κύπρο.

Μετά το 1902-3, η ρητορική που αναπτύχθηκε ήταν αλληλένδετη και με τη μεταβολή στη σύνθεση των προσώπων στο Νομοθετικό Συμβούλιο, αφού εξελέγησαν στελέχη τα οποία ανέδειξαν με ένταση και συνέχεια την Ένωση με την Ελλάδα, σηματοδοτώντας την ιδεολογική διαφοροποίηση με τους προκατόχους τους.

Το διάστημα κατά το οποίο εμφανίστηκε η διαίρεση μεταξύ των μωαμεθανών και των χριστιανών βουλευτών, η βρετανική διοίκηση υπέθαλψε την αντιπαλότητα μεταξύ τους. Επίσης, αναμείχθηκε παρασκηνιακά στις εκλογές για ανάδειξη των αιρετών χριστιανών μελών και υποστήριξε τους «μετριοπαθείς» υποψήφιους

βουλευτές, με τους οποίους διατηρούσε συνεργασία στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Αντιστρόφως, υπέθαλψε έχθρα εναντίον των μετριοπαθών μωαμεθανών βουλευτών, οι οποίοι συνεργάζονταν στο Συμβούλιο με τους χριστιανούς και στήριξε την ανάδειξη υποψηφίων που αντιτίθεντο έντονα στις ενωτικές επιδιώξεις των Ελλήνων της νήσου. Στο πλαίσιο του Συμβουλίου υποστήριξε σε αρκετές περιπτώσεις, τα ψηφίσματα των μωαμεθανών σε σχέση με τον υποτελικό φόρο και απέρριπτε τα αντίστοιχα ψηφίσματα και διατυπώσεις στις αντιφωνήσεις που προωθούσαν οι χριστιανοί. Η στάση αυτή, δεν μπορεί να λεχθεί ότι ήταν απόρροια επίσημης πολιτικής γραμμής, αλλά διαμορφωνόταν από τη προσωπικότητα του εκάστοτε Αρμοστή και τον τρόπο που διαχειριζόταν τις σχέσεις μεταξύ των αιρετών μελών στο Συμβούλιο και του λαού ευρύτερα.

Καταγράφονται περίοδοι όπου οι Έλληνες βουλευτές διατηρούσαν την ίδια ένταση διεκδίκησης των αιτημάτων τους, ακόμα και όταν η βρετανική κυβέρνηση προωθούσε μέτρα ελάφρυνσης των επιβαρύνσεών τους, όπως για παράδειγμα η πρόκληση πολιτικής κρίσης και παραίτησής τους από το νομοθετικό συμβούλιο, αμέσως μετά την παγίωση του επιδόματος, το 1912. Αντιθέτως, υιοθετούσαν ηπιότερες μορφές αντίδρασης σε στιγμές που έπρεπε να διεκδικήσουν με σθεναρότητα την απαλλαγή τους από το λεγόμενο φόρο υποτελείας, όπως για παράδειγμα την περίοδο που ακολούθησε τη προσάρτηση της Κύπρου από τη βρετανική αυτοκρατορία. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι άλλοι παράγοντες καθόριζαν και επηρέαζαν τη στάση τους στο Συμβούλιο, η εξέταση των οποίων δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Η νομική διάσταση της προσάρτησης της νήσου από την Αγγλική Αυτοκρατορία ανέτρεψε μια κύρια συνιστώσα της θεώρησής της για επιβάρυνση της Κύπρου με το λεγόμενο φόρο υποτελείας, αφού ακυρώθηκε η Συνθήκη της 4ης Ιουνίου 1878 και τα προσαρτήματά της, οπότε εξέλειπε η επίκληση της αδυναμίας της Βρετανίας, δυνάμει Συνθήκης, να απαλλάξει τη νήσο. Το Διάταγμα εν Συμβουλίω του 1914, σύμφωνα με το οποίο “δεν επηρεάζετο η εγκυρότητα οιαδήποτε διατάγματος, νόμου, οδηγίας, πράξης, προκήρυξης είχε εκδοθεί μέχρι την 5η Νοεμβρίου 1914 ... αφορώντα την Κύπρο», δεν είναι αρκετό να θωρακίσει τη νομιμότητα της Βρετανίας στην εξακολούθηση αφαίρεσης εσόδων από τον κυπριακό προϋπολογισμό για την εξυπηρέτηση δανείων που δεν είχαν καμιά απολύτως σχέση με το νησί.

Η περίοδος του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, η κήρυξη του πολέμου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα το 1915, απομάκρυνε περισσότερο τους Έλληνες και Τούρκους βουλευτές και διεύρυνε το χάσμα των θέσεών τους έναντι του λεγόμενου υποτελικού φόρου. Οι Οθωμανοί υποστήριζαν την αποικιακή διοίκηση και δικαιολογούσαν τη διατήρηση της οφειλής αυτής στη βάση του διεθνούς δικαίου και στο δόγμα της διαδοχής κρατών, καθώς επίσης ως αντάλλαγμα στη προστασία που προσέφερε η Βρετανία στην Κύπρο. Οι Έλληνες βουλευτές ενέτειναν την ανασφάλεια των Οθωμανών με την εντατικοποίηση της κινητοποίησής τους στο ζήτημα της Ένωσης. Σε αυτή την καίρια συγκυρία, το κλίμα που δημιουργήθηκε κατέστησε αδύνατη τη προσπάθεια να επιτευχθεί η συνεργασία τους στο Συμβούλιο.

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης και στη συνέχεια την ανακήρυξη της Κύπρου ως Αποικία του Στέμματος, η νομιμότητα της ετήσιας οφειλής των £42.799 εκ μέρους της Κύπρου, κατέστη αδιαμφισβήτητη. Η Τουρκία με το άρθρο 20 της Συνθήκης της Λωζάννης αναγνώριζε αναδρομικά τη προσάρτηση της Κύπρου από τη Βρετανική Αυτοκρατορία. Σε συνάρτηση με την τουρκική αποκήρυξη των οικονομικών και άλλων απαιτήσεων έναντι της Κύπρου, μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, ισχυροποιήθηκε η απαίτηση των Κυπρίων και θωρακίστηκε νομικά η επιδίωξη για απαλλαγή από το βάρος του λεγόμενου υποτελικού φόρου, αλλά και η επιστροφή όσων ποσών κατέβαλαν στη Βρετανία από το 1914 και εντεύθεν.

Μετά την ανακήρυξη της Κύπρου σε αποικία του Στέμματος και τη σύσταση του νέου Νομοθετικού Συμβουλίου, επιτεύχθηκε η πολυπόθητη συνεργασία με τους μωαμεθανούς βουλευτές, με αποκορύφωμα την καταψήφιση του κυπριακού προϋπολογισμού. Η συνεργασία αυτή ήταν ανέκαθεν η αχίλεις πτέρνα της αγγλικής διοίκησης και δύσκολα μπορούσε να την αντιμετωπίσει και να τη διαχειριστεί.

Η ιστορική πορεία και ερμηνεία της στάσης των αιρετών μελών εντός και εκτός Συμβουλίου δείχνει ότι συμπεριφορές και παγιωμένες εθνικές αντιλήψεις δεν επέτρεψαν να γίνει αντιληπτή αυτή η αδυναμία της βρετανικής διοίκησης. Η αποικιακή διοίκηση όμως ήταν αρκούντως ώριμη και μεθοδική και ήξερε πως να διαχειριστεί τις εξελίξεις στην Κύπρο και τις διαμαρτυρίες των Κυπριακών Πρεσβειών στο Λονδίνο. Η ωριμότητα αυτή δεν χαρακτήριζε τους Κύπριους.

Άλλωστε, πολύ νωρίς, μετά την κατάργηση του υποτελικού φόρου, η στάση τους διαφοροποιήθηκε και πάλι. Οι μεν Έλληνες καταψήφισαν το προϋπολογισμό του 1929, οι δε μωμαμεθανοί συμπράχθηκαν με τους Βρετανούς, βοηθώντας στην έγκρισή του.

Η Βρετανική κυβέρνηση, παρά το ότι εξαιτίας των χειρισμών της περιήλθε σε αδιέξοδο έναντι του λεγόμενου κυπριακού και του αιγυπτιακού υποτελικού φόρου, κατάφερε να επιλύσει τις εκκρεμότητες επιφέροντας την ελάχιστη δυνατή ζημιά στη χώρα.

Το 1927, η Βρετανία ήρθε αντιμέτωπη με την άρνηση της Αιγύπτου, από το 1924, να καταβάλλει τους τόκους που της αναλογούσαν στο δάνειο του 1855, καθώς επίσης και με τις ογκούμενες αντιδράσεις των Κυπρίων, οι οποίοι θεωρούσαν ότι δεν είχαν καμιά υποχρέωση έναντι του δανείου αυτού. Οι Κύπριοι απαιτούσαν, συγχρόνως, ολόκληρο το ποσό που επισώρευσε η Βρετανία από το ετήσιο πλεόνασμα των £11.000 που προέκυπτε μετά την καταβολή των τόκων στο δάνειο του 1855, αλλά και κάθε ποσό που αφαιρείτο από το νησί, από το 1914 και εντεύθεν.

Επέβαλε στους μεν Κυπρίους να αποδεχθούν την απαλλαγή τους από το λεγόμενο φόρο υποτελείας με αντάλλαγμα την πάγια καταβολή £10.000 στην αυτοκρατορική άμυνα και, όπως διαφάνηκε αμέσως μετά την υιοθέτηση της βρετανικής πρότασης από το νομοθετικό συμβούλιο, την απαλλαγή της Βρετανίας από την αναδρομική διεκδίκηση άλλων ποσών.

Η δε αιγυπτιακή κυβέρνηση συμφώνησε να καταβάλει τις καθυστερήσεις της συνεισφοράς της στους τόκους του δανείου του 1855, καθώς επίσης και το οφειλόμενο ποσό που της αναλογούσε, για την εξυπηρέτηση και ρευστοποίηση του μεριδίου της στο εν λόγω δάνειο, ύψους £1.386.000.

Το υπόλοιπο του δανείου του 1855, επρόκειτο να ρευστοποιηθεί με την εξαγορά των ομολόγων του από την αγορά, όταν οι συνθήκες προσφέρονταν με ευνοϊκού όρους και την εξαγορά χρεογράφων της βρετανικής κυβέρνησης τα οποία ήδη συσσωρεύονταν ως χρεολύσιο, από τα ποσά που συγκέντρωναν όλα αυτά τα χρόνια από την Κύπρο.

Το ποσό των £10.000 που η Κύπρος κατέβαλλε για την Αυτοκρατορική Άμυνα, δεν ήταν τίποτε άλλο παρά η επίσημη αποδοχή και νομιμοποίηση των Κυπρίων, για διατήρηση του ποσού που οικειοποιείτο η Βρετανία από το 1878 ως χρεολύσιο και επένδυε σε πάγια χρεόγραφα.

Με βάση τα πιο πάνω, προκύπτουν οι εξής διαπιστώσεις σε σχέση με τη νομική, ηθική και οικονομική διάσταση της διάθεσης του ετήσιου κυπριακού πλεονάσματος, κατά τα πρώτα πενήντα σχεδόν χρόνια Αγγλοκρατίας στην Κύπρο.

Η Βρετανία και η Γαλλία εγκατέλειψαν μονομερώς τις εξασφαλίσεις που προνοούσε η δανειακή σύμβαση του 1855, αναφορικά με τη διάθεση των εσόδων των τελωνείων της Συρίας και της Σμύρνης για πληρωμή των τόκων του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855.

Η Βρετανία αποφάσισε να αντικαταστήσει αυθαίρετα και μονομερώς αυτές τις εξασφαλίσεις με το ετήσιο κυπριακό πλεόνασμα, χωρίς τη συγκατάθεση της Πύλης και με τη σιωπηρή αποδοχή εκ μέρους της Γαλλίας. Δεν τεκμηρίωσε ποτέ, με νομικό τρόπο, την καταβολή του κυπριακού πλεονάσματος στους τόκους του δανείου του 1855 και πολύ περισσότερο την απόφαση να οικειοποιείται το ετήσιο περίσσειμα των £11.047 της Κύπρου, μετά την πληρωμή των τόκων, χωρίς να το διαθέτει, έστω χωρίς τη συγκατάθεση της Πύλης, στο χρεολύσιό του.

Το δάνειο του 1855 δεν είχε καμιά απολύτως σχέση με την Κύπρο. Η δε Προσθήκη της 1^{ης} Ιουλίου 1878 προνοούσε ότι η Βρετανία, και όχι η Κύπρος, θα κατέβαλλε ετησίως στην Πύλη οιονδήποτε θα ήταν το πλεόνασμα των εσόδων υπέρ των δαπανών, κατά τα τελευταία πέντε χρόνια της Οθωμανοκρατίας στο νησί. Η επιβάρυνση αυτή επιβλήθηκε στην Κύπρο με το δίκαιο του ισχυρού.

Η Κύπρος δεν έλαβε ποτέ μέρος στις διαπραγματεύσεις μεταξύ της Βρετανίας και της Πύλης, ούτε ερωτήθηκαν οι Κύπριοι για το μονομερή διακανονισμό που επέβαλαν οι Βρετανοί στο νησί. Το ζήτημα της νομικής ερμηνείας της πρόνοιας της Προσθήκης της 1^{ης} Ιουλίου 1878 και των οικονομικών συνεπειών της, θα μπορούσε να επιληφθεί ανεξάρτητο αντικειμενικό δικαστήριο, εάν αυτό υφίστατο, ενώπιον του οποίου η Κύπρος θα μπορούσε να προσφύγει, θωρακίζοντας νομικά την πολιτική και κοινωνική κινητοποίησή της.

Η ετήσια αφαίρεση του κυπριακού πλεονάσματος αποτέλεσε την κυριότερη αιτία κακοδαιμονίας της οικονομίας του τόπου. Δεν ήταν καθόλου τυχαία η αποδοχή του κυπριακού πλεονάσματος σε ύψος πέραν των £80.000. Η βρετανική κυβέρνηση διείδε την ευκαιρία να εκμεταλλευτεί την κατοχή της Κύπρου προς εξυπηρέτηση των δικών της οικονομικών, στη βάση διεθνούς Σύμβασης, υποχρεώσεων. Είχε διαπιστώσει, στις διαβουλεύσεις για καθορισμό του πλεονάσματος, ότι η Πύλη υπέβαλλε αμφίβολους λογαριασμούς που αποσκοπούσαν στη μεγιστοποίηση του πλεονάσματος. Γνώριζε ακόμα ότι το ύψος των δαπανών της Οθωμανικής διοίκησης ήταν αδιανόητα χαμηλό, και καθοριστικό στην εξαθλίωση των κατοίκων της νήσου. Ο καθορισμός του πλεονάσματος κατά τα τελευταία πέντε χρόνια Οθωμανοκρατίας στην Κύπρο δεν λάμβανε υπόψη ούτε τις ιδιαιτερότητες, της έκτακτης φορολογίας του 1877, ένεκα της έναρξης του ρωσοτουρκικού πολέμου τον ίδιο χρόνο, ούτε τις εξαιρέσεις δύο εύφορων διαδοχικών ετών, το 1874 και 1875, ούτε τη ραγδαία υποτίμηση των τουρκικών νομισμάτων το 1877-78. Εντούτοις, αποδέχτηκαν το ποσό των £92.800 και εφάρμοσαν μια άτεγκτη, σκληρή φοροεισπρακτική πολιτική για να μπορούν να συγκεντρώνουν το ποσό αυτό και ταυτόχρονα να καλύπτουν τις πολλαπλάσιες δαπάνες της νέας αγγλικής διοίκησης. Γι' αυτό το λόγο κώφευσαν στις επίμονες και συνεχείς διαμαρτυρίες των Κυπρίων, για μια περίοδο τριάντα σχεδόν ετών, μέχρι το 1907, οπότε αποφάσισαν να παγιώσουν το κυπριακό επίδομα στις £50.000.

Η προσάρτηση της Κύπρου από την Βρετανία το 1914, συνεπήγαγε την ακύρωση της Συνθήκης του 1878 και κατά συνέπεια την ακύρωση της οφειλής προς την Πύλη. Δεν επακολούθησε καμιά άλλη διεθνής συμφωνία, μέχρι τη σύναψη της Συνθήκης της Λωζάννης, η οποία θα μπορούσε να νομιμοποιήσει τη διατήρηση της επιβάρυνσης της Κύπρου. Εάν ακόμη ληφθεί υπόψη ότι η Βρετανία βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Οθωμανική αυτοκρατορία, μέχρι τη Συνθήκη της Λωζάννης, με την οποία έληξε επίσημα ο πόλεμος, τότε είναι αξιοπερίεργο το ότι συνέχιζε να μεριμνά για την είσπραξη των τόκων του χρέους μιας εχθρικής δύναμης.

Η μετονομασία της οφειλής σε «μερίδιο της Κύπρου στο δημόσιο τουρκικό χρέος», όλο αυτό το διάστημα, δεν είχε καμιά νομικά βάση και δεν θα έπρεπε να επιφέρει καμιά οικονομική συνέπεια στο νησί. Αντ' αυτού, η Βρετανία συνέχιζε να εισπράττει σε ετήσια βάση το ποσό των £42.799, ακόμη και μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, με την οποία η Τουρκία αναγνώρισε αναδρομικά ('Αρθρο

20) τη προσάρτηση της Κύπρου και κατ'επέκταση την ακύρωση της Συνθήκης της 4^{ης} Ιουνίου 1878 και του δικαιώματός της επί του ποσού των £92.800. Άλλωστε, η Τουρκία, με το Άρθρο 18 της εν λόγω Συνθήκης αποκήρυσσε το δάνειο του 1855, το οποίο με τη σειρά του δεν προβλεπόταν στο Δημόσιο Οθωμανικό Χρέος.

Η κορύφωση της βρετανικής αυθαιρεσίας επήλθε με την ανακήρυξη της Κύπρου σε Αποικία του Στέμματος, οπότε ενέγραφε στον προϋπολογισμό της νήσου, ως διαρκή ετήσια υποχρέωση το ποσό των £92.800 υπέρ του Δημόσιου Οθωμανικού Χρέους. Το Άρθρο 46 της Συνθήκης της Λωζάννης καθόριζε και κατένειμε ρητώς τα κράτη τα οποία αναλάμβανα το Δημόσιο Οθωμανικό Χρέος. Σε αυτά, δεν περιλαμβανόταν ούτε η Βρετανία, ούτε η Κύπρος.

Οι ανωτέρω διαπιστώσεις οδηγούν στο ασφαλές συμπέρασμα ότι η διαχείριση του ζητήματος της διάθεσης του κυπριακού πλεονάσματος εκ μέρους του βρετανικού Υπουργείου Αποικιών και του Υπουργείου Οικονομικών ήταν νομικά διάτρητη. Βασιζόταν στην υπεροπτική αντίληψη μιας πανίσχυρης χώρας η οποία μεταχειριζόταν και με αυστηρά λογιστικές πρακτικές τις τύχες ενός λαού.

Η ανάγκη για επίλυση του ζητήματος του υποτελικού φόρου της Κύπρου, προέκυψε μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης. Το γεγονός αυτό αποκάλυψε την αδιέξοδη πολιτική διαχείριση του ζητήματος η οποία παράγαγε αποτελέσματα που στερούνταν νομικής και ηθικής βάσης.

Τα σχετικά άρθρα της Συνθήκης αυτής, σε συνδυασμό με την ανακήρυξη της Κύπρου σε Αποικία του Στέμματος, εντατικοποίησαν τις διεκδικήσεις των Κυπρίων για τα ποσά που αφαιρούνταν από τη νήσο από το 1914 (£42.800 σε ετήσια βάση) και εντεύθεν, αλλά και το ετήσιο περίσσειμα των £11.047 που προοριζόταν για το χρεολύσιο αλλά οικειοποιείτο η Βρετανία από το 1878. Αυτά τα ποσά συμποσούνταν στις £923.068 17 σελίνια και 10 γρόσια, πλέον τους νόμιμους τόκους.

Υπό το βάρος του κινδύνου να αναγκαστεί το Λονδίνο να επιστρέψει αυτά τα ποσά, αφού γνώριζαν ότι οι διεκδικήσεις είχαν ισχυρό νομικό υπόβαθρο, εφήυρε την κατάργηση του λεγόμενου φόρου υποτελείας και την αντικατάστασή του με μια πάγια χρέωση ύψους £10.000 για την Αυτοκρατορική Άμυνα. Η κατάργηση συνοδευόταν από μια κύρια προϋπόθεση: την εγκατάλειψη των Κυπρίων οποιασδήποτε αναδρομικής διεκδίκησης ποσού από την Βρετανία.

Η Βρετανία πέτυχε να εξέλθει αλώβητη από τα αδιέξοδά της και να εξασφαλίσει από τους Κυπρίους τη συγκατάθεσή τους για απρόσκοπτη είσπραξη του ποσού, το οποίο αντιστοιχούσε, σχεδόν, στο ετήσιο περίσσειμα που εισέπραττε από το 1878 και προοριζόταν για το χρεολύσιο του κριμαϊκού δανείου. Δεν επέστρεψε κανένα ποσό στο νησί, ενώ την ίδια στιγμή κατόρθωσε να επισφραγίσει μια συμφέρουσα συμφωνία με την Αίγυπτο, για οριστική διευθέτηση του εγγυημένου οθωμανικού δανείου του 1855.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κατά τη διάρκεια μισού σχεδόν αιώνα βρετανικής κατοχής, από το 1878 ως το 1927, η Κύπρος κατέβαλε £2.640.000 για την εξυπηρέτηση του λεγόμενου υποτελικού φόρου. Το ποσό αυτό αντιπροσώπευε το 17% των συνολικών εσόδων της κατά την περίοδο αυτή¹⁶⁴⁵.

Παρά την απαλλαγή του νησιού από τη συγκεκριμένη επιβάρυνση, το βρετανικό υπουργείο Οικονομικών επέμενε να εγγράφει στους λογαριασμούς του την οφειλή αυτή ως οφειλή της Κύπρου, επιχειρώντας να διευκολυνθεί στις διαπραγματεύσεις με την Αίγυπτο, η οποία αρνούνταν να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της έναντι του οθωμανικού χρέους, οι οποίες οφείλονταν στην απόσπασή της από την Οθωμανική αυτοκρατορία. Στην πραγματικότητα, η περίπτωση της Κύπρου ήταν τελείως διαφορετική από αυτήν της Αιγύπτου, αφού το νησί ποτέ δεν θεωρήθηκε περιοχή η οποία αποσπάστηκε από την Οθωμανική αυτοκρατορία, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάνης. Στην περίπτωση της Κύπρου, μάλιστα, η οθωμανική κυριαρχία τερματίστηκε το 1914.

Οι συνεχείς οχλήσεις των Κυπρίων προς τη βρετανική Κυβέρνηση, προκειμένου να τους επιστραφεί το ποσό που κατέβαλαν στον υποτελικό φόρο, απορρίφθηκαν από το βουλευτή των Συντηρητικών Archibald Southby¹⁶⁴⁶, ο οποίος απέκλεισε κάθε αναδρομική πληρωμή που αφορούσε τα προ του 1928 οικονομικά έτη¹⁶⁴⁷.

Στις 24 Νοεμβρίου 1930, το Νομοθετικό Συμβούλιο ενημερώθηκε ότι το ποσό των £92.800 θα απαλειφόταν από τον προϋπολογισμό, όμως πέντε μήνες αργότερα, στις 27 Απριλίου 1931, το βρετανικό υπουργείο Οικονομικών πληροφόρησε τον Κυβερνήτη Storrs ότι το Λονδίνο επέμενε να το εγγράφει ως κυπριακή οφειλή¹⁶⁴⁸. Μάλιστα, ο υπουργός Οικονομικών, τον Ιούλιο του 1931, παραδέχθηκε ενώπιον του

¹⁶⁴⁵ Arnold Toynbee, "Cyprus, the British Empire and Greece", *Survey of International Affairs, 1931*, Λονδίνο 1932, σ. 363.

¹⁶⁴⁶ Sir Archibald Southby (1886-1969). Μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων με το κόμμα των Συντηρητικών. Υπηρέτησε στο Βασιλικό Ναυτικό μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και έλαβε μέρος στην αποστρατικοποίηση της Ελιγολάνδης (μικρού γερμανικού νησιού στη Βόρεια Θάλασσα).

¹⁶⁴⁷ Hansard, 6 April 1937, series 5, vol. 322, 33.

¹⁶⁴⁸ Hill, ό.π., σσ. 479-480.

βρετανικού Κοινοβουλίου ότι το πλεόνασμα £11.000 ετησίως χρησιμοποιήθηκε για το χρεολύσιο του δανείου του 1855¹⁶⁴⁹, επιδεινώνοντας περαιτέρω το πολιτικό κλίμα στην Κύπρο.

Τελικά, χρειάστηκε να περάσουν άλλα δεκαπέντε χρόνια για να διαγραφεί, ως «διά μαγείας», το ποσό αυτό από τον κυπριακό προϋπολογισμό, στην Ετήσια Έκθεση του 1946, η οποία εκδόθηκε το 1948, όταν άρχισαν να επανεκδίδονται οι Ετήσιες Εκθέσεις, μετά τη διακοπή τους από το 1938¹⁶⁵⁰.

¹⁶⁴⁹ Hansard, 8 Ιουλίου 1931, series 5, vol. 254, 2083.

¹⁶⁵⁰ Hill, *ό.π.*, σσ. 479-480.

Ευρετήριο κυρίων ονομάτων

- Σπύρος Αραούζος, 372,375
Ηλίας Βασιλειάδης,101
Ελευθέριος Βενιζέλος,356,371,443
Βασίλισσα Βικτωρία,95,203
Ιωάννης Βοντιτσιάνος,286,309
Γεώργιος Εμφιετζής,385
Οδυσσέας Ευρυβιάδης,378
Ευγένιος Ζήνων,344
Ηλίας Ηλιάδης,378
Ονούφριος Ιασονίδης,286,297-298,308
Φαίδων Ιωαννίδης,385
Παναγιώτης Κακογιάννης,385
Ιωάννης Δ. Καρεμφυλάκης,245
Κιορογλουζαδέ Χουσεϊν Ατά Εφέντης,228
Ιωάννης Κυριακίδης,198,205,269,281-282,284,309,322
Ιωάννης Μιχαήλ Κυριλλής,372
Ευστάθιος Κωνσταντινίδης,228,245
Θεόδουλος Κωνσταντινίδης,256
Πασχάλης Κωνσταντινίδης,204,228,282,286,357,362
Δημήτρης Λανίτης-Νικολαΐδης,228
Αχιλλέας Λιασίδης,251,264,268,281,289,306,308
Λούης Λοΐζου,327,360
Γεώργιος Μαληκίδης,228
Μεχμέτ Αλί Εφέντης,228
Μεχμέτ Ναΐμ εφέντης,245
Μιχαήλ Μιχαηλίδης,385
Μουσά Ιρφάν,304
Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς,385,387,423
Δημήτρης Νικολαΐδης,245

Νεόφυτος Νικολαΐδης,360
Μητροπολίτης Κιτίου (Κύριλλος Παπαδόπουλος),286
Νεοπτόλεμος Πασχάλη,359,361,385
Ιωάννης Παυλίδης,228
Στέλιος Παυλίδης,386
Θεόδωρος Περιστιάνης,178,228
Δημήτρης Πηλαβάκης,232
Ζήνων Δ. Περίδης,235,236,242,259,387,394
Λουκής Ζ. Περίδης,385,387,394
Αχμέτ Ρασίτ εφέντης,228,245
Κυριάκος Ρωσσίδης,385,395
Νικόλας Ρώσσο,205,245,247,309,320
Δημοσθένης Σεβέρης,359,362,367
Mehmed Şevket Bey, Σεφκέτ Μπέη,329
Γιώργος Σιακαλλής, George Chakalli,107,121,123,207,228,264-265,269,309-310,312-313,322
Μιχάλης Σιακαλλής,228
Σταύρος Σταυρινάκης,385
Χριστόδουλος Σώζος,309,316,325,327
Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος,145,153,178,204,442
Τουγιουρπασιζανέ Αχμέτ Δερβίς Πασάς,286
Ιωσήφ Μιχαήλ Τριανταφυλλίδης,372
Σωκράτης Φραγκούδης,198,205,229,251,286,289,309
Χαμή Εφέντη, Hami Efendi,304,332,335
Δημοσθένης Χατζηπαύλου,228
Χατζηευτύχιος Χατζηπροκόπης,385
Χατζή Χαφούζ Ζιαΐ,286,290,296,309
Ευάγγελος Χατζηιωάννου,327
Χαφούζ Ραμετάν Εγιούπ,286
Χαφούζ Ραματάν Εφέντη,308
Ηγούμενος Κύκκου (Γεράσιμος Χριστοδουλίδης),286

Lord Knutsford,8,84,97,98,100,103,105,107,108,109,110,112-117,121,122,124,173-185,189-194,252,278

Lord Dufferin,75-76,78-79

Lord Stanley of Alderley,223

Viscount Milner,365

Assim Pasha,6971-75,77

Musurus Pasha, 18,156,159

Samih Pasha,52

Count Schoubvaloff,50

William Ewart Gladstone,28,50-51,61,75,139,149,200-201,210,214,218,220,222,225,227,230,243,261,268,274,290,410,450

Lord (Earl) Granville,22,49,56,65,66,69-73,75-77,79,96,103,105,131,141,156,159,222-223,243-244,261,274

Captain Syngé, Mr.Suter,82

Leopold Charles Maurice Stennett Amery,367-369,385,390,397,399,400-401

Evelyn Melbourne Ashley,225,238

Wilfrid William Ashley,338

Herbert Henry Asquith,338,342,356,363-364,376,377

Sir G. Baden-Powell,275

Stanley Baldwin,338,375,377,399

Arthur Balfour,219,278,330

Otto Bismarck,43-44

Andrew Bonar Law,363,375,376

Borel Eugene, Ευγένιος Μπορέλ,388-389

Francis Charles Bridgeman,238,240,253,257,259,270,272

Victor Alexander Bruce, Earl Elgin,326

Sir Henry Bulwer, 8,84,97-98,100,105,107,110-124,168,173-175,178,185,189-194,204,241,243-244,264,280

Sydney Buxton,270,314

George Campbell,226,229

Robert Cecil,359,364

Austen Chamberlain,210,380

Joseph Chamberlain,134,139,210,283,292-293,307,316,323,330,380

Winston Churchill,306,314,330,333,361,382,409
John E. Clauson,356,365
Robert Offley Ashburton Crewe-Milnes,339
Henry de Deworms,252
Sir Abraham Walter de Frece,397
Charles Dilke,101,200,224,255-256,274
John Dillon,292-293
Eyub Necmeddin,357
Edward Fairfield,7,85,89,97,111,128-133,148,160,196-197,225,361
Charles Fenwick,257-258
Sir James Ferguson,253,261,263,293
Hamilton Goold-Adams,345-347,351
George Goschen,65-68,73,258-259,262,268
William Harcourt,51,200,270,272,274-278
Hacı Mehmet Derviş Efendi,297,304,309,311,320,322,325
Sir William Frederick Haynes-Smith,288,295,306,313,322,324
Sir Henry Thurstan Holland,173-174,248,250
George Kellner,61,94
Sir Charles Anthony King-Harman,325,327,332,337,342
Henry Labouchere,219,240
Stanley Leighton,252,253,262,266-267,270,272,310
Godfrey Lampson Tennyson Locker-Lampson,383,396,398-399
James Lowther,275,278
David Lloyd George,363-365,369-370,376
Alfred Lyttelton,323,325,347
Ramsay MacDonald,377,379,397
Mehmedali Manassos Hasan Ef.,236
Musa İrfan Bey,357-358
Sir Stafford Henry Northcote,57-58,217
Captain Charles Orr,97,358
William George Arthur Ormsby-Gore,368,370,381-382

Robert Pierpoint,270-272,276-278,292,295,300,302,307,314,324,355

John Puleston,57-58

Albert Rollit,292-295,300,314,324

Peter Rylands,218,224

Said Ahmed Bey Efendi,363

Walter Joseph Sendall,198,265-266,269,285-288,321

Sir Archibald Henry Macdonald Sinclair

Edward Stanhope,240-241

Malcolm Stevenson,365,386,389

Sir Ronald Storrs,90,117,134-137,205,215,391-393,420

Vassiff Effendi,178

Sir Fredric Wise,380-382,396

Sir Garnet Wolseley,52,95,142-144,444

Captain Arthur Young,264,268

Ευρετήριο σημαντικών όρων

Αγγαρεία,166

Αγγλία,5,12,41,4351,227,263,297,315

Αγγλοκρατία,1,3,5,8,87,89,94-95,101,105-106,114,122,125,129,135,145,159,161,182-185,187-189,193,206,224,302,321,342,368,407,409,416,428,439,441-442

Αγγλο-τουρκική συνθήκη,47,49,52,161,187,210,221,223,232,253

Αγροτική τράπεζα,290

Αιγυπτιακός υποτελικός φόρος,20-21,82

Ακριδικός φόρος,121,162,163,169,183,185,206,211

Αμυντική Συνθήκη,31-32,38,50,87,141,230,341,353-354,377

Ανατολικό ζήτημα,12-13,37,440,444

Αποβαθρικά τέλη,98,115-116,184-185

Απογραφή,100,130,135,151-153,156,182,262,294,308

Αποικιακή διοίκηση,

1,7,8,88-89,115,120-127,139,148,151,167,171-172,175,180,189,194,212,297,299,304,317,319,321,324,357,373,408,412,414

Αρδαχάν,32,39

Αρμενία,33,34,40,47-48,232,260-261

Αρχιγραμματέας,123,320,358,361-362

Αρχιεπισκοπικό ζήτημα,2,305,309,412,442

Ad valorem,108,110-112,119

Βακούφια,353

Βασιλικό διάταγμα,95,141

Βατούμ,35,37

Βεργκί τεμετού,99-100,131,133,188

Βιλαέτι (Βιλαγέτι, Βελαέτι, Vilayet),90,435

Βοσπορικό ταμείο,236

Βουλή των Κοινοτήτων,

2,4,7,14,18,39,81-82,84,96,212,256,258,260,268,280,292,317,330,339,356-357,366,371,412

Βουλή των Λόρδων,75,80,96,174,216-217,229,317,338-339,375

Δασμοί,97,110,193

Δεκάτη,87,97,102-108,113,115,124-127,130-133,146-147,162-168,171-173,178,180,183-186,197-198,232,375

Δεφτέρ χανέ, defter khane,59,91,98,118-119

Δήμευση,7,62,79,83,231,240,254,355,405,411

Διάταγμα εν Συμβουλίω,80,95,107,283,288,330,351,356,363-365,414

Διοικητικά Συμβούλια,103,150,176210

Εβκάφ,40,42,53,104,306,313,359,364,436

Εγγυημένο δάνειο, εγγυημένο οθωμανικό δάνειο του 1855,

4,19,22-23,58,65,67,69,76,79,201,218,223,294,302-303,381

Εκτελεστικό συμβούλιο,181,193

Επταδικοί,375

Ζινζιριέ,147,274

Καϊμακάμης (Kaymekam),91,436

Καϊμέ,24,105,183,223,272,436

Καρς,33-34,36,40,42

Κεφαλαιοποίηση,254,287,311,316

Κιτιακοί,310,328

Κριμαϊκό δάνειο,376,389,397,406

Κυβερνήτης,75,109,227,288-289,366,376,385,387,390,392-394

Κυπριακή Συνθήκη,38-39,48,279

Κυπριακό χορήγημα,81,86,89,128,187,408

Λιμενικά τέλη,97,117,133

Μαλιέ,74,436

Mejlis Idare,103-104,176

Μουτεσαρίφης (Mutesherif),91,94,436

Ναχαγιές,90,436

De facto,6,54,188,405,436-437

De jure,39,188,406,436-437

Οθωμανική αυτοκρατορία,

1,5,6,12,14-16,22,24-26,37,46,54-56,59,73,149,215,274,320,342,356,383,389406,413,418,421,436

Ομολογιούχοι,22-23,25,78,223,240,380,397,407

Πιάστρα,16,21,24,42,59-60,100,105,119,223,435-436
Πουγκιά,59,435
Προϋπολογισμός,141,282-283,350,391
Ρουσουμάτ,97-98,116,184-185
Σαντζάκι (Sancak),90,435
Στρατιωτικός φόρος,97-98,185
Συνθήκη της Λωζάνης,2,379
Συνθήκη του Βερολίνου,25,43,48,225
Σύνταγμα,8,86154,159-160,227-228,324,331,385
Τράπεζα της Αγγλίας,16-17,22,68-69,74,80,377,400,406
Tribute,18,57-58,85-86,174,267,381,390
Υπουργείο Αποικιών,3,65,129,132-134,143,155,160,189,218,238,318,339,370-371,391,409
Φόρος άλατος,97,114
Φόρος υποτελείας,20,57,68,71,85,141,165,204,209,230,236,259,272,356
Χαρτόσημα,20,94,97,118,162,169
Φορολογική μεταρρύθμιση,7,87-88,96
Φιρμάνι,43,52-53,434
Φοροεισπράκτορες,199,227,238,274
Φόροι κατανάλωσης,97-98,112,114-115
Χρεόγραφα,83-84,280,378,404,411,417
Χρεολύσιο, (ή χρεωλύσιο),18,22,68,71,84,202,255-256,259,268,378,382,390,399,404,406-407,416-417,419,422,435

Γλωσσάριο ειδικών όρων

Βιλαέτι (Βιλαγέτι, Βελαέτι, Vilayet) ήταν ευρεία διοικητική περιφέρεια (Πασαλίκι, Pashalik), υπό τη διοίκηση πασά ανωτέρου βαθμού.

Γαίες Βακφ, γη θρησκευτικών ευαγών ιδρυμάτων

Γαίες Μιρί, δημόσια γη που ανήκει στο σουλτάνο ή στο κράτος.

Εβκάφ, είναι το Συμβούλιο της Ιεράς Κτημοσύνης. Ευαγές θρησκευτικό ίδρυμα που διαχειριζόταν τεράστιες θρησκευτικές περιουσίες των μουσουλμάνων της νήσου, όπως τεμένη, νεκροταφεία, μουσουλμανικά σχολεία και άλλα θρησκευτικά ιδρύματα.

Ζαπτιές ήταν ο αστυνομικός, ο χωροφύλακας. Στην τουρκική, zaptiye.

Ιεροδικείο, Sheri court, Θρησκευτικό Δικαστήριο που χειριζόταν τις θρησκευτικές υποθέσεις των μουσουλμάνων της Κύπρου.

Καϊμακάμης (Kaymekam) ήταν ο Επαρχιακός Διοικητής και Μουδίρης (Mudir) ο κατώτερος διοικητικός υπάλληλος και διοικητής του Ναχαγιέ **Καϊμέ** ήταν τα χαρτονομίσματα που εκδίδονταν από την Πύλη, μετά το 1840. Η Οθωμανική Κεντρική Τράπεζα εξέδωσε για πρώτη φορά χαρτονομίσματα καϊμέ το 1862, με ονομαστική αξία 200 πιάστρες.

Μαλιέ, Γραφείο της Πύλης, αρμόδιο για την έκδοση των φερμανιών που ήταν σχετικά με οικονομικά θέματα.

Μουτεσαρίφης (Mutesherif) ήταν ανώτερος αξιωματούχος, με διοικητικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες, διοικητής του Σαντζακίου.

Μουχτάρης, Κοινοτάρχης.

Ναχαγιές (Ναχιγές, Ναχές, Nahaye) ήταν η μικρότερη οθωμανική διαίρεση, τμήμα του Καζά.

Πιάστρα ήταν νομισματική υποδιαίρεση κατά την Οθωμανική αυτοκρατορία. Μια τουρκική λίρα αντιστοιχούσε σε 100 πιάστρες. Το όνομα προέρχεται από την ιταλική λέξη ristra. Στην Κύπρο, επί οθωμανοκρατίας, καλείτο και ως γρόσι. Όταν ανέλαβαν οι Βρετανοί την κατοχή της νήσου, η κυπριακή λίρα υποδιαιρείτο σε 20 σελίνια και κάθε σελίνι σε 9 πιάστρες.

Πουγκί, ισοδυναμούσε με 500 πιάστρες.

Σαντζάκι (Sancak) ήταν διοικητική διαίρεση αντίστοιχη με την Επαρχία, ήτοι Καζάς (Kaza), δηλαδή υποδιαίρεση του Σαντζακίου.

Φιρμάνι ήταν διάταγμα του σουλτάνου, εκτελεστήριο έγγραφο, που σήμαινε κάθε εντολή που προέρχεται άνωθεν και προς την οποία δεν μπορούσε κανείς να φέρει αντιρρήσεις.

Χεδίβης (Οθωμανική Τουρκική γλώσσα: Χιντίβ) είναι τίτλος που σε γενικούς όρους αντιστοιχεί στη λέξη αντιβασιλέας. Αυτός ο τίτλος αναγνωρίστηκε επίσημα από την Οθωμανική κυβέρνηση το 1867.

Χρεολύσιο, (ή χρεωλύσιο), χαρακτηρίζεται κάθε ισόποση δόση που καταβάλλεται προς τμηματική εξόφληση δανείου. Ο αριθμός των χρεολυσίων είναι ανάλογος του βάθους χρόνου αποπληρωμής του δανείου, υπολογιζόμενος συνηθέστερα σε μήνες. Αν σε κάθε χρεολύσιο προστεθεί και ο προβλεπόμενος από την έντοκη δανειακή σύμβαση τόκος, τότε προκύπτει το λεγόμενο τοκοχρεολύσιο. Με την συνομολόγηση δανειακής σύμβασης καταρτίζεται και ειδικός πίνακας χρεολυσίων του συγκεκριμένου δανείου που προσαρτάται στο κύριο σώμα της σύμβασης ή ως παράρτημα αυτής.

de facto (από τις λατινικές λέξεις de (από) και factum (γεγονός, πράξη), ελληνική προφορά «ντε φάκτο») σημαίνει «εκ των γεγονότων» ή «εκ των πραγμάτων». Στην νομοθεσία, συχνά σημαίνει «αυτό που εφαρμόζεται πρακτικά αλλά που δεν επιβάλλεται από τον νόμο», ή «μια πράξη ή μια πραγματικότητα όχι επίσημα κατοχυρωμένη». Χρησιμοποιείται συχνά σε αντίθεση με το de jure (το οποίο σημαίνει «κατά τον νόμο»). Όταν χρησιμοποιείται σε νομικό περιεχόμενο, το *de jure* επισημαίνει αυτό που λέει ο νόμος, ενώ το *de facto* επισημαίνει εκείνο που συμβαίνει στην πράξη.

de jure έχει χρήση τροπικού επιρρήματος και πήγασε από τη νομική ορολογία για να δείξει κάτι που επιβάλλεται από το εθνικό δίκαιο ή το νόμο ή γενικά το ηθικά ορθό, σε αντιδιαστολή προς τον όρο de facto, που σημαίνει εκείνο που επιβάλλεται εκ των πραγμάτων, ρεαλιστικά, στην πράξη και δεν έχει επισημοποιηθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αιμιλιανίδης Αχιλλεύς, *Το ζήτημα της ιθαγένειας των Κυπρίων από της βρετανικής κατοχής της Κύπρου μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1939.

Αναγνωστοπούλου, Σία, «Η εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960. Η θρησκευτικοποίηση της “κυπριακής” πολιτικής δράσης: Ένωση», Αθήνα 1999.

Βεντήρης Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τόμοι Α' και Β', Αθήνα, 1970.

Γεωργής, Γιώργος, «Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο. Από τον αλτρωτισμό στον αντιαποικιακό αγώνα», *Πανεπιστημιακές Σημειώσεις*, Αθήνα 1999.

Γεωργής, Γιώργος, «Οι απαρχές του κυπριακού εθνικού κινήματος», στο (επιμ. Ιω. Θεοχαρίδης) *Κύπρος: Το πολιτιστικό της πρόσωπο δια μέσου των αιώνων*, Λευκωσία 2003.

Γεωργιάδης, Γεώργιος Κ., «Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος (1865-1900) και η συμβολή του στην ανάπτυξη σχέσεων προς την Υψηλή Πύλη και τη βρετανική κυβέρνηση», *Διδακτορική Διατριβή*, Λευκωσία 1996.

Γεωργιάδης, Π. και Χλωρός, Α., *Ιστορία του Κριμαϊκού Πολέμου* (σε ελληνική μετάφραση) / Βαρώνου Βαζανκούρ, Αθήνα, 1892.

Δημητρίου, Κυριάκος Ν., *Βικτωριανά κείμενα για την Κύπρο 1878-1891*, Λευκωσία, 2000.

Διονυσίου, Γεώργιος Α., «Εκκλησία και φορολογία στην Κύπρο τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας (1779-1856)», *Διδακτορική Διατριβή*, Αθήνα 1998.

Ενεπεκίδης, Πολυχρόνης Κ., *Κύπρος 1800-1878, Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη Γερμανική Έρευνα και Κριτική*, Αθήνα, 2000.

Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου, Από την Αγγλική Κατοχή μέχρι το 1911*, Λάρνακα, 1911, τόμος II.

Ζαννέτος, Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου, Από την Αγγλική Κατοχή μέχρι το 1911*, Λάρνακα, 1911, τόμος III.

Ζαννέτος, Φίλιος, «Η Κύπρος κατά τον αιώνα της παλιγγενεσίας 1821-1930», *Κυπριακόν Λεύκωμα*, Αθήνα, 1930.

Καζαμίας Γιώργος, Παπαπολυβίου Πέτρος (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κύπρος*, Αθήνα, 2008

Καταλάνος, Νικόλαος, *Κυπριακόν Λεύκωμα «Ο Ζήνων»*, έτος Α', εν Λευκωσία, 1914.

Κατσιαούνης, Ρολάνδος, «Εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις πρώτες βουλευτικές εκλογές το 1883» *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, τόμ. XX, Λευκωσία, 1994.

Κατσουρίδης, Γιάννος, «Το κομματικό σύστημα στην Κύπρο 1878-1931: Συγκρότηση και ιδιομορφίες», *Διδακτορική Διατριβή*, Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κύπρου, 2009.

Κατσώνης, Κώστας, *Η Κύπρος στους δρόμους της Ιστορίας*, Λάρινα, 2002.

Καυκαρίδης, Χαράλαμπος, *Τουρκία - Κύπρος, 1923-1960: Η τουρκική πολιτική στο Κυπριακό από τον Ατατούρκ στον Μεντερές*, Λευκωσία, 2010.

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης, «Κύπρος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ, Αθήνα 1978.

Κολιόπουλος, Ι. Σ., *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, 1789-1945, Από τη Γαλλική Επανάσταση Μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη, 1995.

Κουδουνάρης, Αριστείδης, *Βιογραφικό Λεξικό Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2010.

Κωνσταντινίδης, Κ. Α. Η αγγλική κατοχή της Κύπρου του 1878, Λευκωσία 1930.

Λάσκαρις, Μιχαήλ Θ., *Το Ανατολικό Ζήτημα, 1800-1923*, Θεσσαλονίκη, 1978.

Ιστορία του Ρωσο-Τουρκικού Πολέμου: μετά εκατόν είκοσιν εικονογραφιών, μετάφρασις εκ του γαλλικού υπό **Κωνσταντίνου, Λουρεντζή Ε.**, Αθήνα, 1892.

Μαργαρίτης Δ., Υποπρόξενου της Ελλάδας στην Κύπρο, Περί Κύπρου, Διατριβή περιέχουσα διαφόρους πληροφορίες, καταστατικά, γεωγραφικά, κ.λ. περί της Μεγαλονήσου ταύτης, Αθήνα, 1849.

Μιχαήλ, Μιχάλης, *Η Εκκλησία της Κύπρου την Οθωμανική περίοδο, (1571-1878)*, Λευκωσία, 2005.

Μυρτιώτης, Πάνος, *Κύπρος Ιστορικά Ντοκουμέντα, τόμος Α΄*, Λευκωσία, 1978.

Οικονομίδης, Ι. και Δημητριάδης, Δ. Γ., *Τα από 1878 μέχρι 1906 Νομοθετήματα της Κύπρου*, (Μετάφραση στην ελληνική του βιβλίου Sir Joseph Turner Hatchinson and Stanley Fisher, *The Statute Laws of Cyprus, 1878-1906*), Λευκωσία, 1913.

Οικονομίδης, Χρ., «Η ιστορία του χρήματος στην Κύπρο (1571-1960)» Πρακτικά του Β΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία (20-25 Απριλίου 1982), Λευκωσία, 1982.

Παπαγεωργίου, Στέφανος, *Η Πρώτη Περίοδος της «Αγγλοκρατίας» στην Κύπρο (1878-1914)*, Αθήνα, 1996.

Παπαγεωργίου, Στέφανος, *Λεξικό ξένων λέξεων και όρων της ελληνικής γλώσσας της περιόδου της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, 1983.

Παπαδημήτρης, Παναγιώτης, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878-1978*, Λευκωσία 1979-80, τόμος 1.

Παπαδόπουλλος, Θεόδωρος, *Προξενικά Έγγραφα του ΙΘ΄ αιώνα*, Λευκωσία 1980.

Παπαδόπουλλος, Θεόδωρος (επιμ.), *Ενωτικό Δημοψήφισμα 1921*, Λευκωσία 2003.

Παπαπολυβίου, Πέτρος, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί πόλεμοι. Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού εθελοντισμού*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1997.

Παπαπολυβίου, Πέτρος, «Φαινόν Σημείον Ατυχούς Πολέμου: η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897», *Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών*, τόμος XXV, Λευκωσία, 2001.

Παπαπολυβίου, Πέτρος, «Κύπρος 1878-1909, Η Πρώτη περίοδος της Βρετανικής Αποικιοκρατίας», *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμος 5, Αθήνα, 2004.

Περιστιάνης, Ι. Κ., *Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Λευκωσία, 1910.

Πρωτοπαπάς, Βασίλης, *Εκλογική Ιστορία της Κύπρου, Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία, 1878-1960*, Αθήνα, 2012.

Ρίχτερ, Χάινς, *Η ιστορία της Κύπρου, 1878-1949*, μτφρ. Κώστας Σαρρόπουλος, τόμος Α', Αθήνα, 2011.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1900-1945*, Αθήνα, 1994.

Σεφέρης, Γιώργος, *Μέρες*, τ. 6ος, Αθήνα, 1986.

Σιακαλλής, Γεώργιος, *Αγόρευσις Γεωργίου Σιακαλλή, μέλους Νομοθετικού συμβουλίου, επί του φόρου υποτελείας*, Λευκωσία, 1902.

Φιλίππου, Λοΐζος, *Η εκκλησία της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία, 1975.

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Το Κυπριακό ζήτημα, 1878-1960: Η συνταγματική πτυχή*, Αθήνα, 1998.

Χεμίκογλου, Ευάγγελος και Αποστολοπούλου, Μαρία, *Ιστορία της Κύπρου, Αγγλοκρατία 1878-1959*, Τόμος Γ', Λευκωσία, 2010.

Holland, Robert – Markides, Diane, *Οι Βρετανοί και οι Έλληνες, Αγώνες Εξουσίας στην Ανατολική Μεσόγειο, 1850-1960*, Αθήνα, 2007.

Χριστοδούλου, Νίκος, *Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900-1910*, Κέντρο Μελετών της Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία, 1999.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Aksan, Virginia H., *The Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*, Λονδίνο, 2007.

Alastos, Doros, *Cyprus in History: A Survey of 5,000 years*, Λονδίνο, 1976.

Aldred, John, *British Imperial and Foreign Policy 1846-1980*, Οξφόρδη 2003.

Anderson, Olive, «Great Britain and the Beginnings of The Ottoman Public Dept, 1854-55», *The Historical Journal*, VII, Λονδίνο, 1964.

- Anderson, Scott**, *Lawrence in Arabia*, Λονδίνο, 2013.
- Arnold, Percy**, *Cyprus Challenge. A Colonial Island and its Aspirations: Reminiscences of a Former Editor of the "Cyprus Post"*, Λονδίνο, 1956.
- Badem, Candan**, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Βοστώνη, Μπριλ, 2010.
- Baker, Samuel White**, *Cyprus As I Saw It In 1879*, Λονδίνο, 1879.
- Barry, Frederick W.**, (Command Paper no. 4264), Report on the Census of Cyprus, 1881, Accounts and Papers, 1884-1885, vol. LIII.
- Baumgart, Winfried**, *The Crimean War, 1853-1856*, Νέα Υόρκη, 1999.
- Birdal, Murat**, *The Political Economy of Public Debt, Insolvency and European Financial Control in the nineteenth Century*, Λονδίνο, 2010.
- Blaisdell, Donald C.**, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, Λονδίνο, 1929.
- Blake, Robert**, *Disraeli*, Λονδίνο, 1969.
- Buckle, E. George**, *Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, τ. VI, Νέα Υόρκη, 1920.
- Buckle, Earl George**, *Letters of Queen Victoria 1862-1878*, (Second Series), τ. II, Τορόντο, 1926.
- Cain, P. J. and Hopkins, A. G.**, *British Imperialism: Innovation and expansion 1688-1914*, Νέα Υόρκη, 1993.
- Cavendish, Anne** (επιμ.), *Cyprus 1878, The Journal of Sir Garnet Wolseley*, Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας, Λευκωσία, 1991.
- Lady Cecil, Gwendolen**, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, τ. II, Λονδίνο 1922.
- Chakalli, George**, *Cyprus and the Cypriot question*, Λευκωσία, 1893.
- Chakalli, George**, *Cyprus Under British Rule*, Λευκωσία, 1902.
- Clay, C.G.A.**, *Gold for the Sultan: Western bankers and Ottoman finance 1856-1881: a contribution to Ottoman and to international financial history*, Λονδίνο, 2000.
- Cobham, C. D.**, *Excerpta Cypria*, Κέϊμπριτζ 1908.
- Craig, F. W. S.**, *British Electoral Facts*, Λονδίνο, 1989.
- Demetriades, Evros**, "The population of Cyprus during the British Rule, 1878-1960". *Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Λευκωσία, 2001.
- Driault, Edouard**, *Το Ανατολικό Ζήτημα, Από τις αρχές του Έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, τόμ. Α', Αθήνα, 1997.

- Ensor, R. C. K.**, *England, 1870-1914*, Οξφόρδη, 1936.
- Georghallides, G.S.**, «Churchill's 1907 visit: a political analysis», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, III*, Λευκωσία, 1969-1970.
- Georghallides, G.S.**, «The Commutation of Cyprus's payment of the Turkish debt charge», *Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Επετηρίς IV*, Λευκωσία, 1971.
- Georghallides, G.S.**, "Political and Administrative History of Cyprus, 1878-1926, With a Survey of the British Foundations of British Rule", *Texts and Studies of the History of Cyprus, VI*, Cyprus Research Centre, Λευκωσία, 1979.
- Georghallides, G.S.**, *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs*, Λευκωσία 1985.
- Goldfrank, David M.**, *The origins of the Crimean War*, Λονδίνο, 1994.
- Hackett, John**, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, Λονδίνο, 1901.
- Hatzivassiliou, Evanthis**, *The Cyprus Question, 1878-1960: The Constitutional Aspect*, Μινεσότα, 2002.
- Sir Headlam-Morley, James**, *Studies in Diplomatic History*, Λονδίνο, 1930.
- Henderson, John B.**, *Crimean War Diplomacy*, Γλασκώβη, 1947.
- Hepworth, Dixon W.**, *British Cyprus*, Λονδίνο, 1878.
- Hill, George**, *A History of Cyprus, The Ottoman Province. The British Colony, 1571-1948*, τόμος IV, Κέϊμπριτζ, 2010.
- Hobsbawm, Eric**, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, 1994.
- Hofstätter Bernhard**, "Cyprus under British Rule: An International Law Analysis of Certain Land Surveys and Land Assignments Between 1878 and 1955", *Chinese Journal of International Law*, VII, No.1, Οξφόρδη, 2008.
- Holland, Erskine Thomas**, *The European Concert in the Eastern Question; a collection of Treaties and other public acts*, Οξφόρδη, 1885.
- Holland, Robert**, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, Οξφόρδη, 1998.
- Hook, Ruth Gail**, "Britons in Cyprus, 1878-1914", *Διδακτορική Διατριβή*, Τέξας, Αύγουστος, 2009.
- Howard, Christopher**, *Splendid Isolation*, Λονδίνο, 1961.
- Howard, John C., and Gerathy, Charles C.**, *The Imperial Orders-in-Council applicable to Cyprus*, τ. II, Λονδίνο, 1923.
- Jeness, Diamond**, *The Economics of Cyprus – A survey to 1914*, Μόντρεαλ, 1962.

Katsiaounis, Rolandos, “Labour, Society and Politics in Cyprus During the second half of the Nineteenth Century”, *Cyprus Research Centre: Texts and Studies of the History of Cyprus*, XXXIV.

Kelling, George, *Countdown to Rebellion: British Policy in Cyprus, 1939-1955*, Νέα Υόρκη, 1990.

Kyrris, Costas P., «Δεδομένα επί των Κοινωνικών Θεσμών της Κύπρου», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, VII, Λευκωσία, 1972-1973.

Lang, Robert Hamilton, *Cyprus: Its History, its present Resources and future prospects*, Λονδίνο, 1878.

Lee, Dwight E., *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Κέιμπριτζ, 1934.

Lee, E. Dwight, “A Memorandum Concerning Cyprus, 1878”, *The Journal of Modern History*, III, No.2 (June 1931).

Luke, Harry Charles, and Jardine, Douglas James, *The Handbook of Cyprus*, Λονδίνο, 1920.

Luke, Harry, *Cyprus under the Turks, 1571-1878*, Λονδίνο, 1923.

Sir Luke, Harry, *Cyprus: A Portrait and an Appreciation*, Λονδίνο, 1957.

Lyssiotis, Marios, “An Analysis of the Cyprus Legislative Council”, *The Cyprus Review*, τεύχος 2, Intercollege, Λευκωσία, 1990.

Markides Diana, *Sendall in Cyprus, A Governor in bondage*, Λευκωσία, (Mouflon), 2014.

Marriot, John Arthur Ransome, *The Eastern Question. A Historical Study in European Diplomacy*, Οξφόρδη, 1917.

McHenry, James A., *The Uneasy Partnership on Cyprus, 1919-1939: the political and diplomatic interaction between Great Britain, Turkey and the Turkish Cypriot community*, Νέα Υόρκη-Λονδίνο, 1987.

Medlicott, W. N., *The Congress of Berlin and After*, Λονδίνο, 1963.

Mowat, Charles Loch, *Britain between the wars, 1918–1940*, Chicago: University of Chicago Press, 1955.

Mowat, R. B., *Select Treaties and Documents to Illustrate the Development of the Modern European States – System*, Οξφόρδη, 1915.

Newman, Philip, *A Short History of Cyprus*, Νέα Υόρκη, 1953.

Sir Oakden, Ralph, *Reports on the Finances and Economic Resources of Cyprus, Crown Agents for the Colonies*, Λονδίνο, 1935.

Sir Oakes Augustus and Mowat, R. B., *The Great European Treaties of the Nineteenth Century*, Οξφόρδη, 1918.

Orr, C. W. J., *Cyprus under British Rule*, Λονδίνο, 1919.

Panteli, Stavros, *A History of Cyprus, From Foreign Domination to Troubled Independence*, Λευκωσία 2000.

Papadopoulos, Theodore, “Social and Historical data on Population (1570-1881)”, *Cyprus Research Centre*, Λευκωσία, 1965.

Ponting, Clive, *The Crimean War*, Λονδίνο, 2004.

Captain Savile, Robert Albany, *Cyprus*, Λονδίνο, 1878.

Seton-Watson, R. W., *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, Λονδίνο, 1962.

Shaw, Stanford J., “The Nineteenth Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, *International Journal of Middle East Studies*, τ. 6, Κέϊμπριτζ, 1975.

Shroeder, Paul W., *Austria, Great Britain and the Crimean War, The Destruction of the European Concert*, Νέα Υόρκη, 1972.

Soulioti, Stella, *Fettered Independence, Cyprus 1878-1964*, τόμος I, Μινεάπολις, 2004.

Stephens, Robert, *Cyprus: A Place of Arms: Power Politics and Ethnic Conflict, in The Eastern Mediterranean*, Λονδίνο, 1966.

St John-Jones, L.W., *The Population of Cyprus*, Λονδίνο, 1983.

Storrs, Ronald – O’Brien, Justin, *The Handbook of Cyprus*, Λονδίνο, 1930.

Sumner, B.H., *Russia and the Balkans (1870-1880)*, Οξφόρδη, 1937.

Temperley, Harold, “Disraeli and Cyprus”, *English Historical Review*, XLVI, Λονδίνο, 1931.

Temperley, Harold, *England and the Near East: The Crimea*, Λονδίνο, 1936.

Temperley, W. V. and Penson, L.M., *Foundations of British Foreign Policy, 1792-1902*, Νέα Υόρκη, 1966.

The Cambridge History of British Foreign Policy, τ.ΙΙΙ, 1866-1919, Κέϊμπριτζ, 1923.

Toynbee, Arnold, “Cyprus, the British Empire and Greece”, *Survey of International Affairs*, 1931, Λονδίνο, 1932.

Turner, John, *British Politics and the Great War: Coalition and Conflict, 1915–1918*, New Haven: Yale University Press, 1992.

Dr. Ucarol, Rifat, *1878 Cyprus Dispute & The Ottoman-British Agreement, Handover of the island to England*, Λευκωσία, 2000.

Ηλεκτρονική βιβλιογραφία

Internet Modern History Sourcebook: *The Treaty of Berlin, 1878, Excerpts on the Balkan.*

Oxford Dictionary of National Biography, edited by H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Οξφόρδη, Oxford United Press, 2004 (βιογραφικά σημειώματα)

Parliamentary Papers (1878-1908)

C.2057. Turkey. No. 36 (1878). Correspondence respecting the Convention between Great Britain and Turkey of June 4, 1878, Λονδίνο, 1878.

C.2090. Turkey. No.43 (1878). Further Correspondence respecting the Convention between Great Britain and Turkey of June 4, 1878, Λονδίνο, 1878.

C.2138. Turkey. No.48. (1878). Further Correspondence respecting the Affairs of Turkey, Λονδίνο, 1878.

C.2229. Cyprus. No.1 (1879). Correspondence respecting the Island of Cyprus, Λονδίνο, 1879.

C.2324. Cyprus. No.2 (1878). Correspondence Respecting Complaints Made against the Government of Cyprus, Λονδίνο, 1879.

C.2355. Cyprus. No.5 (1879). Further Correspondence respecting complaints made against the Government of Cyprus, Λονδίνο, 1879.

C.2394. Cyprus. No.6 (1879). Estimates of Revenue and Expenditure in Cyprus for 1879-80, Λονδίνο, 1879.

C.2396. Cyprus. No.7 (1879). Estimates of Revenue and Expenditure in Cyprus for 1878-9, Λονδίνο, 1879.

C. 2543. Cyprus. No.25 (1880). Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, Λονδίνο, 1880.

C.2628. Cyprus. No.4 (1880). Returns Connected With the Payment to the Porte out of the Revenues of Cyprus, Λονδίνο, 1880.

C.2629. Cyprus. No.5 (1880). Correspondence Respecting the Financial State of the Island of Cyprus, Λονδίνο, 1880.

C.2930. Cyprus. No.6 (1880). Correspondence Respecting the Affairs of Cyprus, Foreign Office to Colonial Office, Λονδίνο, 1881.

C.2991. Turkey. No.7 (1881). Correspondence Respecting the Application of the Surplus Revenue of Cyprus, Λονδίνο, 1881.

C.3005. Cyprus. Papers relating to the finances of Cyprus, Λονδίνο, 1881.

- C.3091. Cyprus. No.6 (1881). Further Correspondence Respecting the Affairs of Cyprus, Λονδίνο, 1881.
- C.3211. Cyprus. Copy of A Despatch Dated 10th March 1882, From The Secretary of State For the Colonies to the High Commissioner of Cyprus on the Constitution and Functions of A New Legislative Council, Λονδίνο, 1882.
- C.3383. Cyprus. Papers Relating to the Finances of Cyprus, Λονδίνο, 1882.
- C.3384. Further Correspondence respecting the Affairs of Cyprus, Λονδίνο, 1882.
- C.3661. Cyprus. Papers Relating to the Administration and Finance of Cyprus (Mr. Fairfield's Mission), Λονδίνο, 1883.
- C.3662. Cyprus. Papers Relating to the Revenue and Expenditure of 1882-83 and the Estimates of 1883-84, Λονδίνο, 1883.
- C.3791. Cyprus. Papers Relating to The Constitution of a New Legislative Council, Λονδίνο, 1883.
- C.4120. Cyprus. Correspondence Relating to the Reduction of the Grant In Aid to Cyprus, Λονδίνο 1884.
- C.4189. Cyprus. Report on the Locust Campaign of 1884, Λονδίνο, 1884.
- C.4264. Census of Cyprus, 1881. Report on the Census of Cyprus, 1881, with Appendix by Frederick W. Barry, Λονδίνο, 1884.
- C.4435. Cyprus. Papers Relating to the Recent Revenue Fraud in Cyprus, Λονδίνο, 1885.
- C.4438. Cyprus. Papers Relating to the Revenue and Expenditure of Cyprus for 1884-1885 and the Grant in Aid, Λονδίνο, 1885.
- C.4471. Cyprus. Further Papers Relating to the Revenue and Expenditure of Cyprus for 1884-1885 and the Grant in Aid, Λονδίνο, 1885.
- C.4585. Cyprus. Further Papers Relating to the recent Revenue Frauds in Cyprus, Λονδίνο, 1885.
- C.4831. Cyprus. Correspondence relating to Reforms in the System of Revenue Collection, Λονδίνο, 1886.
- C.4620. Cyprus. Report on the Locust Campaign of 1885, Λονδίνο, 1886.
- C.4831. Cyprus. Correspondence Relating to Reforms in the System of Revenue Collection in Cyprus, Λονδίνο, 1886.
- C.5523. Cyprus. Correspondence relating to the Affairs and Finances of Cyprus, Λονδίνο, 1888.
- C.5812. Cyprus. Further Correspondence relating to the affairs of Cyprus, Λονδίνο, 1889.
- C.6003. Cyprus. Further Correspondence Relating to the Affairs and Finances of Cyprus, Λονδίνο, 1890.

C.6489. Cyprus. Further Correspondence Relating to the Affairs and Finances of Cyprus, Λονδίνο, 1891.

Cd. 3996, Correspondence relating to the Affairs of Cyprus, Λονδίνο, 1908.

Hansard (1856, 1878-1938)

Επίσημες Συνεδριάσεις της Βουλής των Κοινοτήτων και της Βουλής των Λόρδων (1878-1937).

Series 3, 1856, 1878-1891

1856, Volumes: 141-142

1878-1891, Volumes: 241-244, 246, 249 252, 260, 273, 282-283, 294, 296, 302, 308-309, 317, 330, 342, 354, 356.

Series 4, 1892-1908

Volumes: 4, 10, 12-13, 31, 34, 39, 64, 75, 101, 108, 140, 150-151, 153, 162, 179, 186, 193.

Series 5, 1909-1937,

Volumes: 8,18-19, 22,29,41,44,56,65, 73, 84-85, 103, 109, 116,,118, 127, 131, 134,148, 156, 167, 169,-170, 181-183, 185-186, 189, 192, 195, 203, 219, 226, 254, 322.

Εφημερίδες – Κυπριακός Τύπος (1879-1928)

1. Νέον Κίτιον, Λάρνακα, 1879-1883
2. Αλήθεια, Λεμεσός, 1881- 1908, 1923-1928.
3. Στασίνος, Λάρνακα, 1882-1883.
4. Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία, 1884-1912, 1920-1922, 1925-1928.
5. Σάλπιγξ, Λεμεσός, 1884-1899, 1906, 1917, 1922-1924.
6. Ένωσις, Λάρνακα, 1886-1890.
7. Κύπρος, Λάρνακα, 1889-1890, 1900, 1905
8. Ευαγόρας, Λευκωσία, 1890-1905
9. Νέον Έθνος, Λάρνακα, 1894-1899.
10. Αγών, Πάφος, 1907.
11. Κυπριακός Φύλαξ, Λευκωσία, 1907, 1909-1928.
12. Ελευθερία, Λευκωσία, 1907-1910, 1914-1926.
13. Πατρίς, Λευκωσία, 1910-1919.
14. Έθνος, Λάρνακα, 1910-1928.
15. Χρόνος, Λευκωσία, 1926-1927.

Επίσημη Εφημερίδα της Κύπρου

Cyprus Gazette : 10 Απριλίου 1879, 23 Ιουνίου 1879, 20 Ιουλίου 1880, 19 Ιανουαρίου 1881, 2 Απριλίου 1881, 18 Απριλίου 1881, 6 Μαΐου 1881, 17 Ιουνίου 1882, 15 Φεβρουαρίου 1883, 1 Μαρτίου 1883, 23 Μαρτίου 1882, 1 Νοεμβρίου 1883, 15 Μαρτίου 1884, 16 Αυγούστου 1884, 9 Οκτωβρίου 1886, 10 Φεβρουαρίου 1888, 28 Μαρτίου 1892, 10 Σεπτεμβρίου 1894, 11 Σεπτεμβρίου 1896, 18/30 Ιανουαρίου 1897, 12 Μαΐου 1906, 17 Οκτωβρίου 1907, 5 Ιουνίου 1912, 5 Νοεμβρίου 1914, 18 Μαρτίου 1921, 1η Μαΐου, 1925.

Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου (1885-1886, 1892, 1898-1899, 1902-1903, 1905-1906, 1912, 1914, 1915, 1916, 1924, 1925, 1926)

Ιστορικό Αρχείο Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών

ΙΑΥΕ, 1878, Φάκελος 49/2,
ΙΑΥΕ, 1879, Φάκελος 58/3
ΙΑΥΕ, 1883, Φάκελος Α/5
ΙΑΥΕ, 1892 Φάκελος Γ/42/1
ΙΑΥΕ, 1894, Φάκελος Ε/ε,
ΙΑΥΕ, 1902-1903, Φάκελος 56/α
ΙΑΥΕ, 1903, Φάκελος Α/1
ΙΑΥΕ, 1906, Φάκελος, 9/9κ/θ
ΙΑΥΕ, 1925, Φάκελος Α/5/III

Βρετανικά Εθνικά Αρχεία

CO 883/2, CO 883/5, CO 883/6/7, CO 883/6/9
CO 67/8, CO 67/12, CO 67/13, CO 67/14, CO 67/17, CO 67/19, CO 67/21,
CO 67/22, CO 67/24, CO 67/25, CO 67/27, CO 67/28, CO 67/138, CO 67/151
CO 67/207, CO 67/211, CO 67/215, CO 67/219
CAB 24/89/85, CAB 24/89/62, CAB 24/101/48, CAB 23/55/11, CAB 24/202, CAB
24/187/46

Άλλες Δημοσιευμένες Πηγές

Κυπριακό Κρατικό Αρχείο, *Οι απαρχές της βρετανικής διακυβέρνησης στη νήσο Κύπρο, Ανέκδοτα Έγγραφα του 1878*, Λευκωσία 2007.

Κυπριακό Κρατικό Αρχείο, *Κύπρος η Νήσος, 1879, Οργάνωση και Διοίκηση*, Λευκωσία 2008.

Κυπριακό Κρατικό Αρχείο, *Κύπρος η Νήσος, 1879, Οικονομία και Πολιτική*, Λευκωσία 2009.

Cyprus Blue Books 1879-1914